

Ing. Mgr. Peter Bešenyi, PhD.

Mgr. Róbert Neupauer, PhD.

PaedDr. Andrea Vaľková

RÓMSKA MISIA



Rada KBS
pre Rómov
a menšiny

Ing. Mgr. Peter Bešenyi, PhD.
Mgr. Róbert Neupauer, PhD.
PaedDr. Andrea Vaľková

Rómska misia

Editor: Mgr. Martin Mekel

Jazykový redaktor: PhDr. Adriana Matoláková, PhD.

Návrh obálky a grafika: PhDr. ThLic. Juraj Gradoš, PhD.

V roku 2020 vydala Petra, n. o., Prešov. 1. vydanie

Kniha vyšla s podporou nadácie Renovabis
v spolupráci s Radou KBS pre Rómov a menšiny.



ISBN 978-80-8099-150-0

Rómovia nepotrebujú k životu Slovákov
presne tak, ako Slováci nepotrebujú Rómov.
Potrebujeme sa navzájom!

Predslov

Na tému práce v rómskych komunitách v ostatných rokoch chrlia rôzne fakulty množstvo rôznych prác. Mnohí študenti posielajú pracovníkom komunitných, sociálnych či pastoračných centier dotazníky, z ktorých chcú vytiahnuť všeobecné závery riešenia problematiky Rómov žijúcich v rómskych osadách. Kniha, ktorú držíte v rukách, ponúka odborné výstupy ľudí, ktorí žili s Rómami. Mnoho času strávili priamo v ich komunite. Nie kvôli výskumu, ale preto, aby ich posunuli vpred. Smerom k Bohu a k väčšej dôstojnosti života.

Rómske misijné pole na Slovensku čaká na pracovníkov. Doktorandské práce, ktoré práve držíte v ruke, vám môžu sprostredkovať nenahraditeľné skúsenosti ľudí z terénu. Kto je múdry, nemusí roky objavovať, čo iní už pochopili a objasnili. Môže sa odraziť od výsledkov, ktoré ponúkajú autori – priekopníci duchovnej služby medzi Rómami.

Martin Mekel
riaditeľ Gréckokatolíckej rómskej misie

Ing. Mgr. PETER BEŠENYEI, PhD.

*Rómska misia.
Päť prítomností vo vytypovaných
dielach medzi Rómami,
kde boli protagonistami
alebo aktívne participovali saleziáni
dona Bosca na Slovensku*

(1989 – 2019)

Recenzenti:

prof. PhDr. Ing. Ladislav Bučko, PhD.

prof. Mgr. Milan Kováč, PhD.

prof. PhDr. René Lužica, ArtD.

prof. PhDr. František Hanobík, PhD.

Úvod

Rómovia dokázali celé stáročia prežiť bez vlastného územia a vlastného štátu. Cítia sa dobre a doma tam, kde práve sú, nezakladajú si na svojej štátnej príslušnosti a neobmedzujú sa hranicami. Majoritné spoločenstvo ťažko akceptuje tých, ktorí žijú na nižšej sociálno-ekonomickej a kultúrnej úrovni, je voči nim uzavreté a vyrušuje ho spôsob ich života, odlišná kultúrna identita. Rómovia boli často romantizovaní, najmä v 19. storočí, keď o nich boli vytvorené viaceré literárne, výtvarné a hudobné umelecké diela velebiace ich zdanlivú slobodu, nespútanosť, ale zároveň boli aj stigmatizovaní (zatracovaní). Aj keď väčšina týchto ľudí je od 18. storočia už trvale usadená, niektorí ich stále považujú za kočovníkov. Iba olašskí Rómovia, ktorí tvoria spomedzi všetkých Rómov na Slovensku približne 5 %, žili kočovným spôsobom života až do roku 1959, okrem obdobia prvej a druhej svetovej vojny. Rómski autori vo svojich publikáciách opisujú ťažkosti spojené s kočovným spôsobom života, ako aj radosť, ktorá prišla medzi Rómov, keď prestali kočovať. Týmto pohľadom nabúrali stereotypný pohľad majoritnej spoločnosti na ich zidealizovaný nomádsky spôsob života.

Opísať túto problematiku som sa rozhodol na základe osobnej tridsaťročnej skúsenosti s rómskou misiou. Pôsobil som vo viacerých rómskych lokalitách na východnom Slovensku – v Bardejove na Poštárke, v Lenártove, v Malcove, v Jarovniciach, v Michalovciach v osade Angi mlyn a v Košiciach na rómskom sídlisku Luník IX, ktorého som bol obyvateľom od 1. júla 2008 do 5. októbra 2016.

Do svojej práce som zakomponoval aj odborné poznatky získané z iných vedeckých štúdií, napríklad z Rady Európy *Factsheets on Roma History* (2008), ako aj výstupov z výskumu sociálnej inklúzie Rómov náboženskou cestou (SIRONA, 2010) a tak tiež som zohľadnil aj pohľady novodobých rómskych historikov s ich často rozdielnymi a niekedy aj protichodnými názormi. Analýzou pre mňa dostupných zdrojov chcem ponúknuť čitateľovi čím pravdivejší a reálnejší obraz o rómskom etniku a napomôcť ľahšie pochopenie niektorých ich koloritov, ktoré vnímame pri osobnom stretnutí.

Zmapovaním sociálneho statusu rómskej rodiny, života v rómskej osade a rómskej misie som analyzoval dlhoročné úsilie o ich socializáciu, pričom som urobil rozbor aktivít ponúkaných tejto rómskej minorite v oblasti vzdelávania, výchovy, bývania, zamestnania, zdravotnej prevencie a sociálnej starostlivosti. A zistil som, že tieto aktivity, bohužiaľ, nepriniesli očakávané výsledky.

Cieľom tejto práce je identifikovať indikátory, ktoré pomôžu samotným Rómom nájsť cestu z geta, ako aj analyzovať úlohu participácie misijného pôsobenia cirkevného spoločenstva poskytovaním duchovnej služby.

Z hlavného cieľa vyplynuli tri čiastkové ciele:

- C1: Zmapovať misijné pôsobenie saleziánov ako súčasť Rímskokatolíckej cirkvi medzi Rómami vo vybraných lokalitách v období rokov 1989 – 2019.

- C2: Preskúmať na Slovensku záujem o misijnú prácu v rómskych lokalitách medzi vytypovanou vzorkou osôb.
- C3: Preskúmať a nájsť konverzný naratív, ktorý vedie jednotlivých rómskych participantov k osobnej úspešnosti.

1 Dejiny Rómov

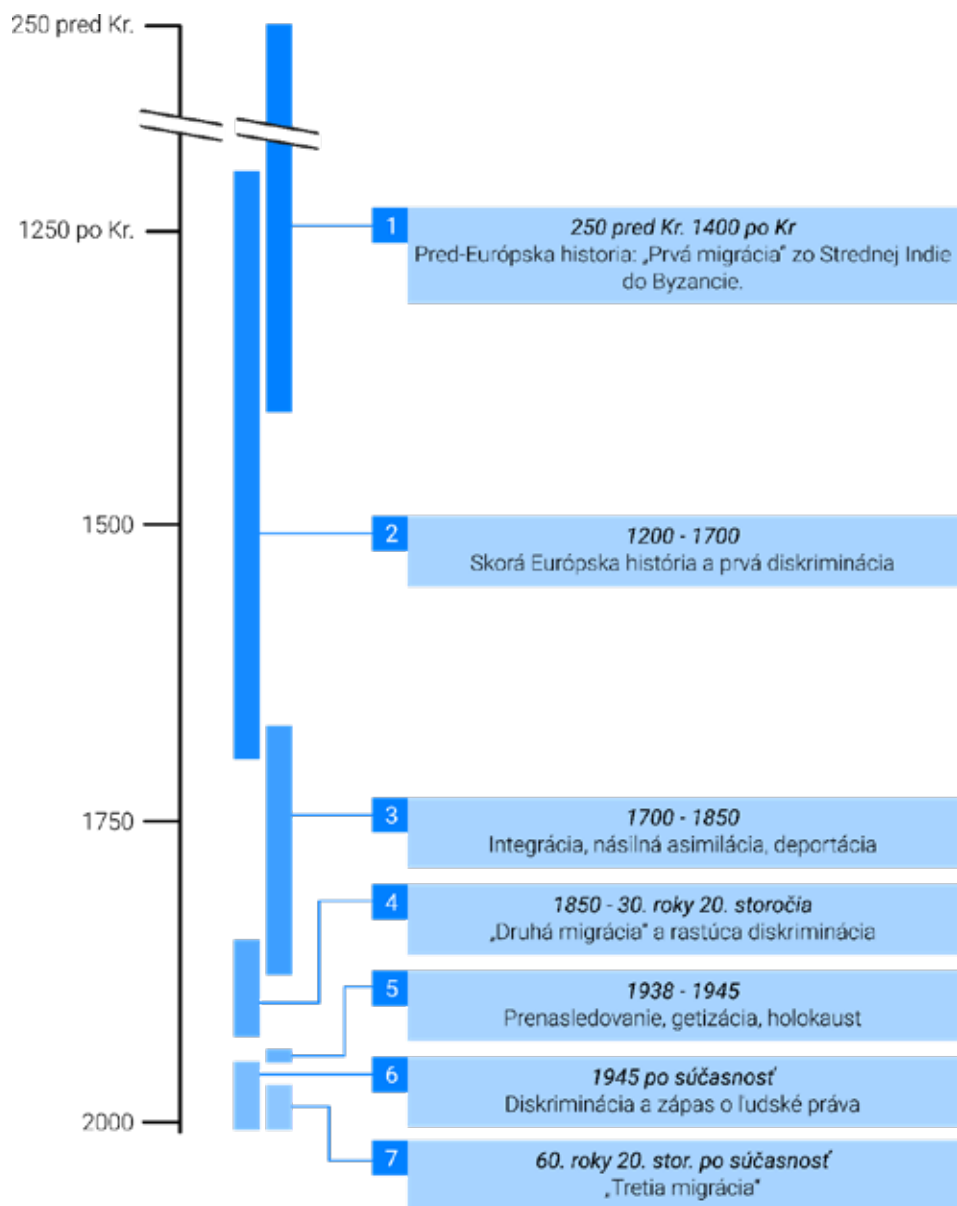
Dejiny Rómov po celé stáročia približovali učenci jednotlivých majoritných spoločností, kadiaľ Rómovia prechádzali alebo kde sa zdržiavali. Až po druhej svetovej vojne začala vznikať rómska historiografia. Preto aj použité pramene sú veľmi rôznorodé a veľmi viazané na jednotlivých autorov. Prvá kapitola je venovaná trom migračným vlnám Rómov, ktoré sú časovo presne ohraničené. Dlhé obdobie migrácie urobilo z Rómov kočovný národ s vlastnou neopakovateľnou históriou. Prvá vlna migrácie sa začína odchodom ich predkov z pravlasti.

1.1 PRVÁ VLNA MIGRÁCIE

Predeurópska história Rómov sa začala „prvou migračnou vlnou“ zo strednej Indie do Byzantskej ríše. Ich „cesta do Európy“ z pôvodnej Indie viedla cez Perziu, Arménsko a Malú Áziu. Malá Ázia bola vtedy súčasťou Byzantskej ríše. India ako krajina pôvodu Rómov je všeobecne uznávaná hlavne pre lingvistické dôkazy. Predeurópska migrácia Rómov sa začala 250 rokov pred našim letopočtom a trvala do roku 1400 nášho letopočtu. Okolo polovice 2. storočia pred našim letopočtom sa dali do pohybu nomádske etniká smerom na západ.

Najstaršia písomná zmienka o Rómoch pochádza z roku 1068 z kláštora na hore Athos v Grécku, v životopise svätého Juraja Mhartsmindela, kde sú označení ako Adsincani. Predpokladá sa, že to boli existenčné dôvody, ktoré ich prinútili k emigrácii z pravlasti. Pravdivé dôvody exodu Rómov z Indie nám nie sú úplne známe, existujú len viaceré hypotézy. Niektorí autori tvrdia, že predkovia Rómov opustili krajinu svojho pôvodu počas vojny, hladomoru alebo išli za vidinou ľahšej obživy, lebo ich krajina sa stala miestom dobyvateľských vojen, časť severozápadnej Indie bola spustošená a obyvateľstvo bolo brané do otroctva alebo usmrcované. (V iných zdrojoch sa odchod predkov európskych Rómov datuje až do 9. – 10. storočia po Kristovi, čo dokazuje najmä lingvistika, pretože rómsky jazyk obsahuje slová z tzv. novointických jazykov, ktoré sa formovali práve v 9. – 10. storočí.) Taktiež anglický romológ Donald Kenrick sa prikláňa k názoru, že predkovia dnešných Rómov odišli z Indie už pred rokom 1000.

Nejasná je aj historická rola afganského kráľa, ktorý Indiu dobýval v prvej štvrtine 11. storočia a ktorého spomína prof. Hancock. Niektorí autori tvrdia, že to bolo po príchode kolonizátorov, ktorí zotročovali Rómov, a tí boli nútení emigrovať. Ďalší dôvod uvádza, že emigrácia sa diala pre veľké triedne rozdiely – kasty. Emigrácia z triednych rozdielov je podľa prof. Reného Lužicu nepravdepodobná, pretože kastový systém nedovoľoval uvažovať o triednych rozdieloch, tie boli nemenné z „vyššej moci“. Naopak, Arne Mann, etnológ a romista, tvrdí, že kastový systém v Indii ako dôvod migrácie na západ je veľmi pravdepodobný, keďže Dómovia patrili do piateho stavu džátí – avarny, tzv. páriov alebo nedotknuteľných, poskytovali služby príslušníkom vyšších vrstiev (várn), ak nebol záujem o ich služby, museli si hľadať obživu inde.



Obrázok č. 1: Časový prehľad rómskej histórie v jej siedmich fázach

Rómovia hľadali bezpečnejší život a utekali pred smrťou a hladom tak ako mnoho ľudí iných národností v stredoveku. Postavenie Rómov v ich pravlasti v sociálno-kultúrnom systéme Indie sa javí zvlášť súčasnej rómskej inteligencii dehonestujúco, a preto hľadajú „prijateľnejšie“ vysvetlenie predhistórie Rómov.

Raná európska história Rómov

Bohatá Byzantská ríša od 6. storočia zaberala územie Turecka, Grécka, celý Balkán, Apeninský polostrov, južný pás Pyrenejského polostrova, ostrovy východnej časti Stre-

dozemného mora, všetky strategicky významnejšie miesta severoafrického pobrežia, ako aj celý Egypt, Sýriu a Palestínu. Prvý overený údaj o prítomnosti Rómov v Byzantskej ríši sa vzťahuje k roku 1321. Malé skupiny Rómov prišli do Byzantskej ríše v 8. či 9. storočí, väčšie skupiny prenikali v 12. až 13. storočí. Domovom chudobných migrantov – európskych Rómov sa stal Balkánsky polostrov, kde žili usadlým, resp. polousadlým spôsobom života až do 15. storočia. Niekoľkostoročný pobyt Rómov v Byzantskej ríši mal pre nich veľký historický význam.

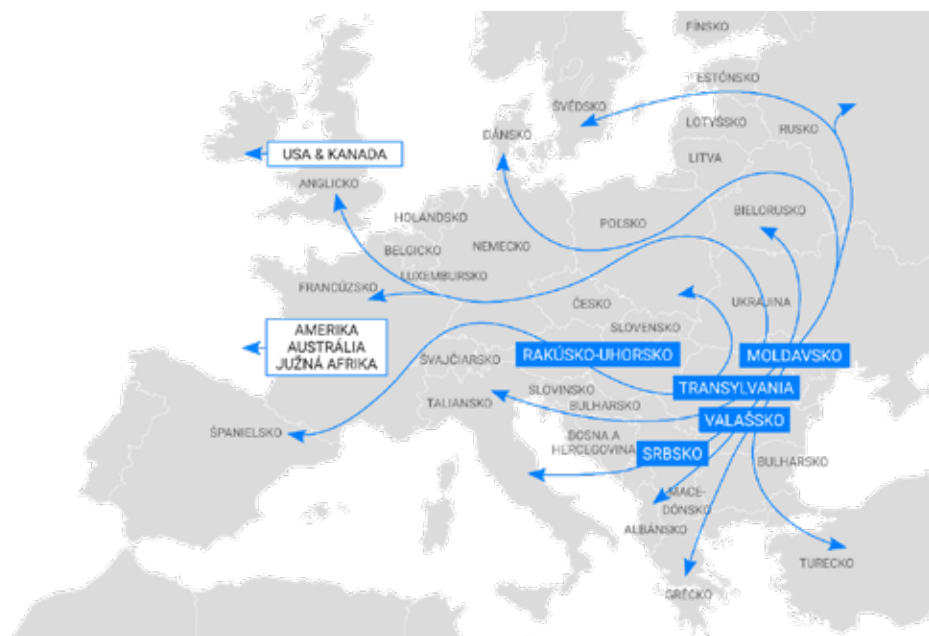
V Byzantskej ríši nastalo oslabenie vnútorného feudálneho roztrieštenia, čo spôsobilo nepokojnú vojenskú situáciu a vývojovú zaostalosť, ktorá bola sprevádzaná biedou, útlakom a útrapami najslabších sociálnych vrstiev. Turci začali preberať nadvládu nad kresťanskou Byzantskou ríšou s cieľom šíriť moslimské náboženstvo a zväčšiť svoj politický vplyv. V tomto období kronikári prezentujú Rómov ako tureckých vyzvedačov alebo otrokov, ktorí v tomto područí zostali viac ako päťsto rokov (k zrušeniu nevoľníctva došlo až v roku 1864). Jednou z príčin ich odchodu mohlo byť aj vypuknutie morovej epidémie v Carihrade v roku 1347. Preto sa na prahu 15. storočia zdvihla rómska migračná vlna vo viacerých prúdoch z Balkánu smerom do centrálnej a západnej Európy, kam ich zároveň priťahovala aj západoeurópska prosperita.

Európa koncom stredoveku nebola rozdelená na etnickom, ale mocensko-správnom princípe a bola čiastočne politicky, ekonomicky, právne i nábožensky štruktúrovaná. Rómovia prišli do Európy v čase, keď už bola osídlená a jej územie bolo mocensky rozdelené na jednotlivé kráľovstvá a kniežatstvá. Platilo svetské i cirkevné právo. Preto bolo novému etniku s nomádskeým spôsobom života, s odlišnými zvykmi a správaním, s kastovníckymi spôsobmi a s iným náboženstvom veľmi náročné začať sa (aj keď nevieme nič o ich vtedajšej religiozite, môžeme sa domnievať, že už vtedy sa hlásili ku kresťanstvu, tvrdí Arne Mann). Bolo pre nich ťažké usadiť sa na niektorom z území a nikdy sa neusilovali dať základ vzniku vlastného štátu. Rómovia boli vždy v sociálne závislom postavení a patrili k vrstve obyvateľstva, ktorá poskytovala služby iným, sociálne vyššie postaveným vrstvám. Boli to kováči, hudobníci, košíkari alebo nádenníci. Ich hlavným zdrojom obživy bola ponuka služieb, boli závislí od množstva ponúkanej práce a od momentálneho stavu životnej úrovne obyvateľstva danej krajiny. Z týchto dôvodov sa rozptýlili po celej Európe.

1.2 DRUHÁ VLNA MIGRÁCIE

Druhá vlna migrácie sa udiala v druhej polovici 19. storočia. Vo Valašsku (južnej časti dnešného Rumunska) rok po zrušení otroctva žilo 33 267 rómskych rodín a v susednom Moldavsku okolo 20 000 rodín. Pravdepodobne v týchto dvoch oblastiach žilo okolo 250 000 Rómov. V celej strednej a juhovýchodnej Európe sa nachádzala početná rómska populácia.

Okolo roku 1850 a neskôr zapríčinili politické, ekonomické a sociálne revolúcie emigráciu z uvedeného regiónu. Národné emancipačné hnutia, vojny, priemyselná revolúcia, ako aj vzrastajúca príťažlivosť cieľových krajín, hlavne západnej Európy a Spojených štátov, boli dôvodom pre ľudí rôznych etnických skupín, aby opustili oblasti, v ktorých bývali. Rómovia neboli ochotní emigrovať viac než iné skupiny. Ale zrušenie otroctva v Moldavsku a Valašsku otvorilo cestu novým teritóriám pri hľadaní nového ekonomického prostredia.



Obrázok č. 2: Hlavné vlny druhej migrácie

V tejto druhej vlne migrácie teda emigrovali Rómovia hlavne z pohraničných oblastí Moldavska a Valašska, ako aj zo susedných regiónov a severovýchodného Srbska. Objavujú sa dôkazy o rómskej emigrácii z takmer celého Balkánskeho polostrova a následne z Maďarska a zo Slovenska. Hlavne Rómovia, ktorí patria do skupiny *vlachike Roma*, čo sa v slovenčine ustálilo ako olašskí Rómovia, ale aj Rómovia z iných skupín sa sťahovali na východ do Ruska a na sever do Škandinávie, západnej Európy, severnej a Južnej Ameriky, ba aj do Austrálie.

1.3 TRETIA VLNA MIGRÁCIE

Tretia vlna migrácie sa začala v deväťdesiatych rokoch 20. storočia: táto migrácia sa udiala na základe externých faktorov, akými boli vojna, politická a ekonomická nestabilita, rasizmus, diskriminácia alebo systematické porušovanie ľudských práv. Rómovia zanechali svoje domovské krajiny, aby získali lepší životný štandard, alebo preto, že potrebovali okamžitú ochranu alebo azyl. Usádzali sa v susedných krajinách bývalého východného bloku, ako je Nemecko, Rakúsko, Taliansko, ale často namierili aj do vzdialenejšieho Belgicka, Anglicka, Írska, Švédska či Fínska.

Počet rómskych migrantov a utečencov, ktorí migrujú z východu na západ, sa dnes v západnej Európe odhaduje na tristotisíc. V niektorých západoeurópskych krajinách Rómovia, ktorí sa prisťahovali za posledné desaťročia, prispievajú k značnej časti celkového počtu rómskej populácie. Migrácia sa zintenzívnila pádom Sovietskeho zväzu a jeho satelitných štátov. Na území bývalého Československa nastala migrácia po rozpade totalitného režimu, ktorý umožnil Rómom cestovať a žiadať o azyl v niektorých západoeurópskych krajinách. Je neodškriepiteľnou skutočnosťou, že hlavné motívy migrácie našich Rómov boli ekonomické (vyspelejší sociálny systém v cieľových krajinách). Motívy svojej žiadosti o azyl často zakrývali náplastou rasizmu; bola to nálepka,



Obrázok č. 3: Hlavné trasy tretej migrácie

za ktorú sa dalo veľa skryť. Odchod do cudziny nastal pre chudobu vynútenú zlou sociálnou situáciou a nedostatkom práce. Róm ide vždy tam, kde sú peniaze.

1.4 VŠEOBECNÁ HISTÓRIA RÓMOV

Rómovia pochádzajú z Indie, aj keď niektorí autori argumentujú, že len časť Rómov tam má na základe jazykovej príbuznosti a genetického dedičstva pôvod.

Analýzou rómskeho jazyka (*romanši čhib*) a jeho porovnávaním s inými jazykmi je evidentné, že Rómovia migrovali zo strednej Indie do východných častí severnej Indie a pravdepodobne tam nejaký čas pobudli. Lingvistické nálezy poukazujú na zjavne homogénnu skupinu, ktorá prišla do Byzantskej ríše ešte jazykovo nediferencovaná, pretože všetky skupiny dnes žijúcich Rómov majú podobné lingvistické základy, čo zahŕňa tiež časti lexiky a gramatiky prebranej z gréčtiny.

Okrem porovnávacej lingvistiky a etnografických dokladov aj výskumy fyzických antropológov potvrdzujú, že pravlastou európskych Rómov bola India. Tí boli pravdepodobne časťou relatívne malej homogénnej skupiny, ako ukázala analýza sústavy genetických znakov (alel), ktorých súčasťou je aj zastúpenie krvných skupín. Diferenciácie v rozmedzí tejto skupiny pravdepodobne nastali až v čase ich príchodu a pri ich ranom rozšírení v Európe. Rómovia podľa genetikov strávili zhruba dve storočia na Balkáne.

Tak ako lingvistika a genetika aj kultúrna antropológia predpokladá, že ich pôvod je v Indii. Potvrdzuje sa to, popri inom, aj sociálno-kultúrnymi prejavmi, ako je napríklad tradičná forma jurisdikcie alebo aj isté pravidlá v skupine, ako sú napríklad príkazy o čistotnosti. Obe, tradičné právo a príkazy o čistotnosti, možno tiež nájsť ako určité pojmy v niektorých skupinách Rómov na indickom subkontinente. Vlastný súdny systém – *kriss* a otázky rituálnej čistoty sú vlastné len olašským Rómom. U slovenských a maďarských Rómov – *slovačike* a *ungrike Roma* – možno nájsť podobnosti s Indiou v spôsobe zamestnania, technológii kováčskej práce a pod.

Historická veda má zdroje, ktoré nehovoria o Rómoch, ale o skupinách v mnohých ohľadoch príbuzných Rómom, ktoré boli v minulosti s nimi dávané na tú istú úroveň. Žiadne z týchto predpokladov nemožno dokázať, a predsa nám takéto dokumenty z Perzie a Arabského regiónu dovoľujú vytvoriť si obraz o nomádskej (kočovnej) populácii v týchto regiónoch, v ktorých Rómovia cestovali so všetkou pravdepodobnosťou v smere migrácie z Indie do Európy. Preto korene rómskej kultúry musíme hľadať v ich indickej pravlasti.

India je kolískou jednej z najstarších svetových civilizácií. Je domovom mnohých kultúr a náboženstiev. Najstaršími pamiatkami duchovnej kultúry Árijcov sú védy (knihy vedenia, znalosti). Védy znamenajú predovšetkým náboženské vedenie a sú to príručky starých indických kňazov. Dnes tvoria náboženské texty hinduistov, zároveň sú jedným z najstarších náboženských spisov a jedným z prvých prípadov písomného zaznamenania indoeurópskeho jazyka. Vznikali približne v rokoch 1700 – 900 pred naším letopočtom. Verilo sa, že védy nie sú dielom človeka, ale mocou bohov. Rozsahom sú védy asi šesťkrát väčšie než Biblia.

Základné kasty

India je známa kastovým systémom. Hinduizmus delí spoločnosť na stavy (*varny*), každá *varna* sa delí na stovky kást, ktoré sa automaticky priradujú podľa toho, do akej rodiny sa dieťa narodí. Podľa príslušnosti ku kaste sa mu presne vymedzujú jeho povinnosti a práva. Kasta je termín portugalského pôvodu (*casta* – rasa, druh) a jednotlivé kasty predstavujú dedične rozdielne spoločenské skupiny so zvláštnymi povinnosťami, právami i s morálkou, s rôznymi obyčajami a povolaniami.

Existujú štyri základné kasty:

- *brahmani* (kňazi, učenci a náboženský učitelia, najvyššia vrstva) – ich úlohou bolo obetovať a učiť,
- *kšatrijovia* (vojaci a príslušníci vojenských povolání, statkári, vládcovia),
- *vaišjovia* (kupci, roľníci, obchodníci, chovatelia dobytky),
- *šudrovia* (vidiecki a mestskí pomocníci a námezdní robotníci, sluhovia).

Mimo týchto kást stáli nedotknuteľní (*páriovia*), ktorí boli vylúčení z tohto spoločenského systému a nesmeli sa dotknúť príslušníkov prvých štyroch kást. Tvorili piaty stav – *avarnu*. Sem patrili ľudia tzv. nečistých profesií ako zametači, práči bielizne, lovci, rybári, kati, remeselníci, hudobníci, komedianti, akrobati, muzikanti, tanečníci, cvičitelia zvierat, profesionálni zloději dobytky. Často počas sviatkov obveselovali pánstvo i prostý ľud.

Nedotknuteľní: v jazyku sanskrte *ačhút*, v hindštine *pančába*, po kašmírsky *dom* a po tamilsky *paria*.

Cudzincov považovali ortodoxní indickí brahmani tiež za ľudí bez kasty, za tzv. nedotknuteľných, a teda ješť ich jedlo a piť ich vodu neprichádzalo do úvahy. Aj náhodný kontakt s nedotknuteľnými poškvrňoval. Dnes existuje v Indii okolo tritisíc kást a dvadsaťpäťtisíc podkást. Kastový systém bol oficiálne zrušený ústavou z roku 1950, ale v tomto ohľade sa veľa nezmenilo. Brahmani v porovnaní s inými kastami mali osobitné práva, tešili sa zvlášťnej úcte, platili nižšie dane, podliehali nižším trestom za porušenie zákona. Karmový zákon núti individuálnu dušu človeka neustále sa zapájať do procesu znovuzrodenia, pričom nové zrodenie je vždy determinované bilanciou všetkých činov (karmy) predchádzajúcich životov. Kasty sú voči sebe vo vzťahu ekono-

mickej komplementarity a zároveň sociálneho dištancu. Medzi kastami existujú absolútne neprestupné sociálne a stavovské hranice. Arne Mann uvádza, že to platí vo vertikálnom smere, t. j. v rámci rozdielnych *várn*, nie však v horizontálnej rovine, t. j. v rámci kást jednotlivých *várn* či *avarany*. (Kastové bariéry existujú dodnes nielen v Indii, ale pretrvávajú medzi rôznymi skupinami Rómov aj v Európe.)

Indická spoločnosť sa delí na kasty už takmer tritisíc rokov. Rómovia pravdepodobne patrili medzi najnižšie spoločenské vrstvy a vykonávali len tie najpodradnejšie práce. Boli kočovníkmi už vo svojej pôvodnej vlasti a kastovníctvo im bránilo splynúť s ostatným obyvateľstvom. Živili sa kováčstvom, spracovaním kože, hlíny, dreva a prútia, hudbou a tancom. Vzhľadom na nemožnosť uživiť sa týmito druhmi práce sa Rómovia postupne v niekoľkých etapách vysťahovali. Pravlasť Rómov niektorí umiestnili do Pandžábu na severe Pakistanu, iní do Radžastanu v strede Indie. Podľa niektorých lingvistov Rómovia nepochádzajú z jedného spoločného kmeňa a nie sú ani príslušníkmi jednej kasty.

Názov štátu Pakistan vznikol z názvov jednotlivých historických území Pandžáb, Afghanistan – Balúčistán, Kašmír, Sindh a *tan* je prípona označujúca zem. Vedci sa domnievajú, že Rómovia v Indii patrili ku skupine *dómov*, ktorí tam žijú dodnes, predovšetkým v oblasti Radžasthánu.

Kasta *dómov*, od ktorej sa odvodzuje pôvod európskych Rómov, patrí medzi pôvodné obyvateľstvo Indie, ktoré tam žilo ešte predtým, ako do krajiny vtrhli indo-európski (takzvaní árijski) kočovníci zo severu, čo sa stalo asi 1 500 rokov pred našim letopočtom. Dobytelia tam našli vyspelú civilizáciu (vtedy už v rozpade), ktorá bola jednou z najstarších civilizácií na svete. V roku 331 pred našim letopočtom, macedónsky vládca Alexander Veľký dobyl Pandžáb a porazil Pórovo kráľovstvo.

Požehnanie a kliatba spojená s kočovaním

Kočovný spôsob života Rómov, ich chudobu a žobranie si ľudia v krajinách, do ktorých prichádzali, vysvetľovali ako pokánie, trest a kliatbu. Rómovia sa predstavovali ako pútnici a mali aj ochranné listiny (glejty) od niektorých panovníkov. Presviedčali ľudí, že musia činiť pokánie za hriechy svojich otcov, alebo ospravedlňovali svoj kočovný a žobrácky život ako trest za to, že zapreli kresťanstvo. Rómovia svoje výpovede upravovali podľa poslucháčov, aby im to prinieslo okamžitý prospech. Obyvateľstvo ich legendám spočiatku verilo a prijímalo ich pohostinne, poskytovalo im ubytovanie, priestor na táborenie, stravu, dávalo im milodary. Na začiatku 15. storočia zaplavila Panónsku nížinu nová obrovská migračná vlna Rómov, ktorých náčelníci vystupovali veľmi okázalo, hrali sa na pútnikov a dožadovali sa materiálnej podpory. Osvojili si titulovanie vlastných rodových starešinov ako príslušníkov šľachty podľa toho, akým územím prechádzali: náčelníci, vojvodcovia (vajdovia), králi, kniežatá.

Rómovia v Uhorsku

Uhorský kráľ Ondrej II. si v roku 1219 z Jeruzalema priviezol so sebou Rómov; ľudovo sa volali Salaši a boli oslobodení od poplatkov. Cisár Žigmund Luxemburský, syn českého kráľa a nemeckého cisára Karola IV., v roku 1423 na Spišskom hrade vydal ochrannú listinu (glejt) pre skupinu kočovníkov „vojvodu Ladislava“, ktorá jej zaručovala voľný pohyb po území. Kráľ Žigmund im svojím nariadením zaručil určitú ochranu pred urážkami, útokmi i vyhánaním z územia.

Sultán Selim II.: „Cigánske spoločenstvá, ktoré sa nachádzajú v Bosne, sú úplne oslobodené od osobnej dane, od iných príležitostných daní a od akýchkoľvek dodatočných daní.“

Viacero povolení vydalo pre Rómov mesto Ružomberok a Trebišovské panstvo, ale povolenia boli vydávané aj v ďalších lokalitách. Je nepochybné, že mnohé listiny, ktorými sa Rómovia preukazovali, boli falzifikátmi, opismi pôvodných glejtov platných len pre jednu skupinu. Matej Korvín im udelil glejt v roku 1487 za účasť na vojenských protitureckých výpravách.

Po bitke pri Moháči v roku 1526, po ktorej väčšinu Uhorska obsadili Turci, Rómovia nemali problém adaptovať sa na novú situáciu. Svoje služby poskytovali tomu, kto ich potreboval – šľachte, mestám, ale aj Turkom.

Zmena postojov majority k Rómom

Od polovice 15. storočia sa vzťah obyvateľstva k Rómom začal meniť. Ochranné listiny, ktoré im podpísal dokonca aj pápež Martin V. (1368 – 1431), im už v roku 1422 neboli platné, pretože Cirkev upozorňovala, že kresťanskí kajúnci sa správajú inak (prenasledovanie odštartovala exkomunikácia parížskym arcibiskupom v r. 1427). Európania sa cítili oklamaní za svoju dôverčivosť, Rómovia príživnícky vyčerpávali ich limitované životné zdroje, boli laxní k náboženstvu. Boli tiež podozrievaní, že sú tureckými vyzvedačmi. Termín Cigán často spľýval s termínom Tatár a pohan. Krajiny západnej Európy vydávali nariadenia, ktorými Rómov postavili mimo zákona a z vlastného územia ich vyhánali. Na hraniciach boli osadené tabule, na ktorých bolo zobrazené, čo čaká Rómov po prekročení hranice (mučenie, zmrzačenie, poprava) a boli tam aj výstražné šibenice s popravenými Rómami. Rómovia sa ocitli v postavení ľudí, ktorých bolo možno beztriestne prenasledovať a zabíjať. Zabitie Róma nebol zločin. V roku 1554 anglické právo len za cigánsky pôvod ukladalo smrť. Z Francúzska a Španielska ich posielali na galeje, Portugalci ich vyvážali do zámoria.

V strednej a juhovýchodnej Európe bol v tom čase prístup k Rómom tolerantnejší, preto na území dnešného Slovenska v priebehu 16. a 17. storočia dochádzalo k postupnému usadzovaniu sa rómskeho obyvateľstva.

Protiabsburgské povstanie a turecká okupácia vyčerpali krajinu ekonomicky, a tak príchod nomádskych skupín utekajúcich pred stupňujúcim sa vraždením v západnej Európe (kde sa po tridsaťročnej vojne pohybovali rabujúce skupiny, ku ktorým sa často pridávali Rómovia), len zhoršoval pomery na našom území. Vyrastal počet cudzích Rómov a spôsob obživy bol náročnejší. Hromadili sa sťažnosti, krádeže, ohrozovanie domáceho obyvateľstva. V dôsledku toho sa množili zákazy vstupu Rómov na územie jednotlivých stolíc a miest.

Aj Rómovia vo svojej bezradnosti dovolať sa práva sa často mstili zakladaním požiarov.

Prenasledovanie trvalo do polovice 18. storočia. V období osvietenstva bola snaha o systematizáciu štátu, zákonov a o priradenie určitého miesta v spoločenskej štruktúre každému človeku. Tá viedla panovníkov k opätovnému zaoberaniu sa Rómami. Na území južnej a východnej Európy bolo postavenie Rómov priaznivejšie ako v západnej Európe, aj keď vo Valašsku a Moldavsku bola časť Rómov ešte otrokmi. V minulosti bol život Rómov plný odstrkávania, hladu, chladu a obzerania ľuďmi, ktorých stretávali na svojich cestách. Stáročia pretrvávajúca perzekúcia voči nim, utrpenie, násilie,

asimilácia a genocída vyvoláva otázky, čo robí z Rómov takú hrozbu pre majoritnú spoločnosť, a prečo aj napriek nepriateľstvu vedia Rómovia ďalej žiť.

História Rómov na území dnešného Slovenska

Po štyristoročnom prenasledovaní sa začala v Európe nútená sedentarizácia Rómov.

V Uhorsku bola pre Rómov oveľa priaznivejšia situácia. Tam sa v časoch prenasledovania uchýľovali aj Rómovia z iných krajín.

Na území Slovenska sa Rómovia usádzali v priebehu 12. a 13. storočia, keď postupne prenikli pozdĺž Dunaja do strednej Európy. Prví Rómovia sa dostali do Uhorska za kráľa Ondreja II. v roku 1219 (tento údaj publikovala E. Horváthová, nie je však archívne doložený). Prvá archívna zmienka o migrácii jednej veľkej skupiny Rómov územím dnešného Slovenska je z roku 1417. Rómovia sa objavili pri Košiciach, kde ich v roku 1557 pri hrade Veľká Ida vo vojsku Františka Perényiho bojovalo asi tisíc, tiež v Zemplínskej župe a v Bratislave. V etnicky heterogénnom Uhorsku sa prvé skupiny Rómov pohybovali nenápadne a bez problémov.

Uhorské kráľovstvo sa stalo po stáročia takmer ich zaslúbenou domovinou. Niektoré opatrenia Márie Terézie a Jozefa II. pôsobia z dnešného pohľadu diskriminačne a neľudsky, ale v tom čase boli pozitívnym legislatívnym krokom nielen v Uhorsku, ale v celej Európe. V Uhorsku Mária Terézia vydala v roku 1744 edikt, podľa ktorého sa mala krajina zbaviť Rómov vyhnaním za hranice a nie vyvražďovaním (ako to bolo v iných krajinách). Bola to predzvesť miernejšieho riešenia osvietenstva k problémom kočových Rómov. Mária Terézia začala ako prvá s politikou usadzovania a asimilácie Rómov vo vtedajšej rakúsko-uhorskej monarchii. Podľa nariadenia z 13.11.1761 sa nemali nazývať Cigánmi, ale Novosedliakmi alebo Novomaďarmi; chceli ich asimilovať a urobiť z nich „nových roľníkov“. Nesmeli vlastniť kone a používať svoj jazyk. Dobrali im deti a tie, čo im zostali, mali vychovávať v kresťanskom duchu. Deti, ktoré boli vychovávané majoritným obyvateľstvom, tam mali po dovŕšení desiateho roku slúžiť tak dlho, ako dlho boli vychovávané.

Hudbe sa mohli venovať len po práci. Všetky nariadenia boli vydané prostredníctvom Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rady v rokoch 1760 – 1784. Keďže zostavovatelia týchto nariadení nepoznali praktický život Rómov, neboli tieto opatrenia úspešné. V roku 1763 boli zrušené hrdelné sudy, čím bolo aj právne odstránené fyzické prenasledovanie Rómov. Arcivojvoda Jozef Karol Ľudovít Habsburský, narodený 2. marca 1833 v Bratislave, pravnuk cisárovnjej Márie Terézie, mal čulý styk s Rómami, bol veľkým vyznávačom rómskej muziky, skúmal ich zvyky, povere, liečiteľskú či ľúbostnú mágiu, no najmä jazyk. Venoval Rómom veľkú vedeckú, sociálnu a politickú pozornosť. V roku 1894 ustanovil normy na usídľovanie Rómov na panstve Alcsut. Snažil sa o zlepšenie ich životných podmienok, trvalé usídlenie a vzdelávanie. Zamestnaní dostávali každú sobotu týždennú mzdu. Správca dohliadal, aby sa zarobené peniaze nemíňali na alkohol. Zdravotnícka starostlivosť bola zabezpečená zdarma. Pre deti od šiest do pätnásť rokov bolo vyučovanie povinné. Vymeškanie školy bolo finančne postihované. Za jeho čias kočovníci s ľahkosťou vymenili dovtedajší spôsob života, plný neistoty a prenasledovania, za usadlý, a to vďaka podmienkam, ktoré arcivojvoda vytvoril. Mali zabezpečenú prácu, príjem, obydlie, zdravotnícku starostlivosť a ochranu, čo nebolo samozrejmosťou ani pre majoritné obyvateľstvo. Arcivojvoda Jozef predstavoval v 19.

storočí absolútne nový smer v pokusoch o pozdvihnutie sociálneho postavenia Rómov. Postupoval citlivo, vychádzajúc z poznania ich kultúry, jazyka a zvykov. Nepokúšal sa o premenu „zlých Rómov na dobrých sedliakov“, ale naopak, objavoval krásy kultúry Rómov, horlil za uchovanie ich jazyka a prehlboval svoje poznanie. Jeho snahou nebola asimilácia Rómov, ale zlepšenie ich životných podmienok a odstránenie chudoby a negramotnosti, rešpektujúc pritom ich etnickú svojbytnosť a právo na plnohodnotný život v monarchii. Podľa celouhorského súpisu z roku 1893 na území Uhorska žilo 243 432 Rómov, z toho na Slovensku 33 655. Z nich bolo usadených v Uhorsku 88,8% a na území Slovenska až 92,9%. Počas prvej svetovej vojny v roku 1916 vyšlo nariadenie ministerstva vnútra ako pokus o usadenie kočovných Rómov, aby sa zamedzilo krádežiam, žobraniu, aby sa zvýšil počet daňových poplatníkov a aby vznikol možný zdroj potenciálnych vojakov pre armádu.

Samotní kočovníci nachádzali nové možnosti usadenia sa alebo aspoň vedenia polokočovného života, a zároveň hľadali nové stratégie ekonomického uplatnenia.

Aktívny zásah štátu prišiel vo vhodnom historickom okamihu a značne prispel k prirodzenému rozvoju komunity a jej integrácii. Vo východnej Európe majú samotní bývalí kočovníci pozitívny postoj k opatreniam zameraným na usadenie. Sumarizácia tridsaťročného orálneho výskumu rôznych cigánskych komunít odhaľuje ťažkosti spojené s kočovníctvom a vyzdvihuje výhody foriem usadlého spôsobu života, pohodlie bývania vo vlastnom dome.

1.5 ZÁKONY A NARIADENIA TÝKAJÚCE SA RÓMOV PO ROZPADE RAKÚSKO-UHORSKA

Koncom 19. storočia žilo na našom území okolo 36 000 Rómov, z nich len dvetisíc bolo prechodne usadených a niečo vyše šesťsto kočovalo. Ich osady boli getami, ale na druhej strane mali priestor na slobodný pohyb, regulovali si vlastný život vlastnými pravidlami. V tom období ich charakterizovalo zlé sociálne postavenie, nezáujem o prácu, nízka kultúrna úroveň a v neposlednom rade aj vysoké tempo rastu populácie.

Obdobie prechodu z Rakúsko-Uhorska na Československú republiku bolo poznačené preberaním legislatívy v časovom rozmedzí od roku 1918 až do roku 1945. 28. októbra 1918 vznikla Československá republika ako mnohonárodnostný štát, ústava priznala rómskemu obyvateľstvu úplnú rovnoprávnosť s ostatnými občanmi, ale Rómovia neboli evidovaní ako národnosť. Nová ústava bola vypracovaná podľa vzoru francúzskej ústavy z roku 1875, ale s ponechanými zákonmi a ustanoveniami z Rakúsko-Uhorska. Najvýznamnejšou právnou normou vzťahujúcou sa na Rómov v novom štáte bol výnos viedenského ministerstva vnútra o kočovných Rómoch 14015/1887. Svojimi represívnymi ustanoveniami vykazoval miesto kočovným i nekočovným Rómom na periférii spoločnosti. Veľký nárast rómskej populácie znamenal intenzívnejšie zameranie sa na problémy Rómov. Ich svojrázny životný štýl, životná úroveň, spôsob myslenia a dištancovanie Rómov od ostatného obyvateľstva viedlo k nastoleniu „cigánskej otázky“. Do voľby vajdov začali zasahovať obecné úrady. Ministerstvo vnútra 31. augusta 1921 výnosom číslo 41.423/1921 veľmi prísne vystupovalo proti Rómom, čo u nich vyvolávalo veľký hnev. 15. marca 1924 Ministerstvo vnútra v Prahe nariadilo župným úradom, aby bol zostavený abecedný zoznam všetkých Rómov. V Československu vtedy žilo 64 900 Rómov, z toho na Slovensku 62 000, teda až 97%, 60 100 žilo usadlým spôsobom života. 14. júla 1927 bol prijatý zákon o potulných Rómoch č. 117/1927. Tento zákon

riešil postavenie potulných Rómov a zamedzoval kočovaniu. Bol doplnený vládnym nariadením z 26. apríla 1928, ktorý sa zaoberal evidenciou, cigánskymi legitimáciami, kočovníckymi listami, odňatím detí a spolupôsobením obcí.

Začiatky osvetovej činnosti v novom štáte

V roku 1929 bola založená *Liga pre kultúrne povznesenie Cigánov*, neskôr premenovaná na *Spoločnosť pre štúdium a riešenie cigánskej otázky*. Jej základ tvorila skupina košických lekárov. Liga vyvíjala kultúrno-sociálnu činnosť, organizovala zdravotnícke prehliadky, očkovacie akcie a liečenia. Otvorila prvé rómske školy v Užhorode, Košiciach, Humennom a v Levoči. Založila divadelné a hudobné súbory, dokonca aj futbalový klub. Počas medzivojnového Československa zákony nedokázali uspokojivo vyriešiť problémy Rómov a ich začlenenie medzi väčšinové obyvateľstvo.

Zákony počas vojnového slovenského štátu

Situáciu na Slovensku ovplyvňovalo svetové vojnové dianie. V období slovenského štátu tu žilo asi stotisíc Rómov. Podklady pre všetky protirómske opatrenia vytvorila *Osnova vládneho návrhu o potulných cigánoch* z roku 1939. Obdobie rokov 1939 – 1945 prinieslo pre časť rómskeho obyvateľstva množstvo prikoria a perzekúcií.

Situácia po vypuknutí druhej svetovej vojny sa priostrila na celom vojnou zasiahnutom území. Rómovia a Židia nemohli dostať štátne občianstvo a branný zákon z roku 1940 im neumožňoval stať sa vojakmi. Podľa údajov ministerstva vnútra sem patrilo 37 000 obyvateľov, ktorých definovala osobitná vyhláška z júna 1940. Za Cigána bol považovaný len „kočovník cigán“, nie však príslušník tejto rasy, ktorý žil usadlým a usporiadaným spôsobom života. Rómovia, ktorí slúžili v armáde, boli prepustení bez ponechania vojenskej hodnosti. Pešie pluky mali povinnosť prepustiť Rómov z brannej moci a zaradiť ich do pracovnej povinnosti. Výnimku tvorili rómski hudobníci, ktorí pôsobili pri vojenských kapelách v Bratislave, Prešove a Banskej Bystrici. Ešte pred zánikom Česko-Slovenskej republiky prijali v Prahe opatrenia o zriadení pracovných táborov, niekoľko ich bolo založených aj na Slovensku. Rómom boli zrušené kováčske listy, nemohli sa voľne pohybovať, vyšlo nariadenie o odstránení ich obydli z blízkosti frekventovaných ciest, vznikla im pracovná povinnosť. Poručnícke Nemecko zvyšovalo svoj tlak na uplatňovanie rasových zákonov aj v satelitných krajinách. Na Slovensku sa to celkom nenaplnilo, lebo usadení Rómovia sa tešili priazni majoritného obyvateľstva.

Vypuknutím SNP bolo Slovensko obsadené nemeckou armádou. Vrchol dosiahla perzekúcia slovenských Rómov v rokoch 1944 – 1945, keď sa slovenskí radikáli za pomoci nemeckých okupačných vojsk pokúsili o likvidáciu celého rómskeho etnika. V roku 1944, napriek vývoju vojnovnej situácie, vydalo ministerstvo vnútra nové pokyny na novelizáciu inkriminovanej vyhlášky a usmernilo obce, ako majú pokračovať pri sťahovaní Rómov na odľahlé, obcou vyznačené pozemky. Expozitúra poverenictva vnútra v Košiciach vydala 24. mája 1945 opätovne upravenú vyhlášku z 20. apríla 1941, ktorá prikazovala odstrániť ich obydli v obciach, kde sa nachádzajú pri verejných a štátnych cestách a donútiť ich ubytovať sa na odľahlom a obcou vyznačenom mieste. Sociálne, zdravotné a hygienické pomery Rómov na Slovensku v závere vojny boli katastrofálne, ale aj napriek tomu sa im podarilo prežiť ako skupine, na rozdiel od ostatných Rómov v Európe. Anglický historik Donald Kenrick a rómsky novinár Grattan Puxon v spo-

ločnej knihe *Cikáni pod hákovým krížem* v opise represálií proti Rómom uvádzajú Slovensko na poslednom mieste v Európe. Rómovia na Slovensku dopadli oveľa lepšie ako v okolitých štátoch.

Osvetová činnosť rómskeho obyvateľstva v období po druhej svetovej vojne až do roku 1989

Ani v povojnovom období nebol vývoj rómskej problematiky jednoduchý, pretože bol determinovaný a brzdený politickými aj ideologickými tlakmi. Štát i miestne orgány riešili rómsku otázku živelné, bez dostatočnej skúsenosti, s absenciou vedeckých poznatkov a s neujasnenou koncepciou. Aj po roku 1945 pokračoval tlak a násilné vyhánanie Rómov z obcí, taktiež boli násilne zaraďovaní do pracovných táborov. Na druhej strane sa štát snažil riešiť ich bytovú a pracovnú otázku. Obsadzovali domy po odsunutých Nemcoch v pohraničí, čím sa stali objektom i subjektom naplňovania Benešových dekrétov, a zároveň im to dávalo pocit majetnosti.

Dostávali aj potravinové lístky a šatenky. Ďalším krokom bolo zavedenie presnej evidencie Rómov v Československu na základe vyhlášky ministerstva vnútra zo 14. júla 1947. V roku 1948 sa Rómovia pokúsili založiť *Združenie slovenských Cigánov*, ale táto snaha stroskotala pre obavy štátu. Aj v ďalšom období pokračovali snahy socialistického štátu o odstraňovanie cigánskej zaostalosti zapájaním Rómov do pracovného procesu, zakladaním rómskych stavebných družstiev, riešením bytovej situácie, vydávaním živnostenských listov pre remeselníkov, zaradením mládeže do učňovského pomeru. V päťdesiatych rokoch sa presadzovala požiadavka celoštátneho riešenia a koordinovania rómskej otázky. Ministerstvo vnútra 5. marca 1952 vydalo smernicu o úprave pomerov osôb cigánskeho pôvodu. V rámci tohto programu sa začalo s prvými prieskumami rómskych osád, so zdravotnými prehliadkami, zdravotno-osvetovými akciami a s výchovou rómskych „hygienikov“; získavali sa aktivisti na prácu s Rómami. Program zahrňoval aj likvidáciu najzaostalejších osád. Rómsky jazyk sa využíval hlavne v zdravotno-osvetovej práci pri vydávaní výchovných letákov. Uvažovalo sa o využívaní rómčiny ako vyučovacieho jazyka, organizovali sa kurzy negramotnosti. Boli predložené na schválenie aj rómske učebnice a rómsky dejepis. Národnostný rozvoj Rómov bol podporovaný povinnými celoštátnymi aktivitami v kultúrno-osvetovej asimilačnej práci, zakladali sa rómske súbory. V roku 1956 ÚV KSČ prijal uznesenie o práci medzi cigánskym obyvateľstvom, ktoré veľmi tvrdo razilo asimiláciu. Násilná asimilácia sa začala uznesením ÚV KSČ z 8. apríla 1958. Odmietla národnostný rozvoj a bola realizovaná až do roku 1970. Jej cieľom bolo celkové sociálne a kultúrne vyrovnanie s majoritným obyvateľstvom až do úplného splnutia. Odmietli vytvárať spisovný cigánsky jazyk a literatúru, zakladať cigánske školy a triedy s cigánskym vyučovacím jazykom.

Zákon číslo 74/1958 Zb. zakázal kočovanie a za jeho neuposlušnosť bol trest až do výšky troch rokov väzenia. Práceschopní muži museli nastúpiť do práce a deti chodiť do školy. Tento zákon bol akoby násilným vyvrcholením dvestoročného úsilia sedentarizácie Rómov na našom území (Mária Terézia vydala edikt v roku 1744). Chcelo sa ním zabezpečiť rýchle vyrovnanie sociálno-ekonomickej úrovne rómskych rodín. Riešenie „cigánskej otázky“ si vedenie KSČ v roku 1958 s prezidentom Antonom Novotným predstavovalo takto: prestať kočovať, riadne sa zamestnať a navštevovať školy. Opustiť osady s chatrčami a usadiť sa medzi ostatnými obyvateľmi. Proti tým, ktorí sa odmietli prispôbiť, mohli štátne orgány použiť násilie. Komunistický

režim začal uskutočňovať program organizovaného rozptylu slovenských Rómov a ich presunu do českých krajov. V priebehu troch rokov malo zaniknúť vyše šesťsto rómskych osád. Plán však bol utópiou a spôsobil značné škody. Namiesto likvidovaných osád vznikali nové, postavené načierno a na okrajoch miest vyrastali panelákové rómske sídliská, ktoré sa stali sociálnymi časovanými minami. V roku 1958 kočovali na Slovensku už len vlašskí Rómovia, ktorým zákaz zmenil celý spôsob života. Tristotisíc českých Rómov pochádzalo zo Slovenska.

Prestáhovali alebo presídlili ich tam najmä po druhej svetovej vojne do opustených pohraničných oblastí alebo do priemyselných zón. Náborári mali, samozrejme, záujem najmä o zdravých, práceschopných ľudí. Slovenské osady sa ich odchodom postupne degenerovali. Na 11. zjazde KSČ boli prehodnotené úspechy likvidácie kočovného života Rómov. Na tomto zjazde sa zaoberali bojom proti kriminalite a znížením rozširujúcej sa prostitúcie. Nastali nové spôsoby prevýchovy Rómov. Po ukončení základnej školy mali rómske deti pokračovať na učilištiach, budovali sa nové materské školy a rómske sídliská, kde dochádzalo k rozptylu rómskych rodín medzi majoritné obyvateľstvo. V začiatkoch šesťdesiatych rokov sa najvýraznejšie výsledky prejavili v zdravotníckych akciách (zvýšenie ústavnej pôrodnosti rómskych žien, očkovanie). V rokoch 1959 – 1965 sa do pracovného procesu zaradilo 16 600 Rómov, zlikvidovalo sa 2 500 chatrčí a 45 najhorších osád. Znížila sa negramotnosť, zlepšila sa dochádzka rómskych detí do školy. Na druhej strane vysoký nárast rómskej populácie spôsobil, že aj keď sa z osád vysťahovalo asi tritisíc rodín, v danom období v osadách pribudlo päťtisíc osôb.

Uznesenie vlády č. 502/1965 vytýčilo koncepciu likvidácie rómskych osád, rozptylu rómskeho obyvateľstva a ich organizovaného presunu do českých okresov s nízkou koncentráciou Rómov. Išlo o pomoc východnému Slovensku, ktoré nebolo schopné zvládnuť situáciu. V sedemdesiatych rokoch sa kládla do popredia snaha o všestrannú spoločenskú a kultúrnu integráciu Rómov, sledujúc ich postupné vyrovnanie sa priemernej životnej a kultúrnej úrovni ostatných občanov. Vládnym uznesením 384/1968 sa zrušil vládny výbor pre otázky cigánskych obyvateľov v dôsledku krachu celej koncepcie v praxi a celá problematika sa preniesla pod rezort ministerstva práce a sociálnych vecí, ktorá trvala až do roku 1989. Vznikali komisie pri ONV a sieť terénnych pracovníkov – kurátorov na riešenie otázok cigánskeho obyvateľstva. Kurátori robili sprostredkovateľov medzi Rómami a štátom. Ministerstvo vnútra 19.11.1968 schválilo stanovby *Slovenského zväzu Cigánov – Rómov* a povolilo jeho činnosť ako kultúrno-spoločenskej organizácie. Ale všetky pokusy etnickej identifikácie boli zamietnuté. V roku 1973 bol *Slovenský zväz Cigánov – Rómov* zrušený. Štátna politika presadzovala od polovice sedemdesiatych rokov 20. storočia projekt „znižovania vysokého podielu nezdravej populácie“, na základe ktorého boli výrazne finančne zvýhodnené ženy, ktoré súhlasili so sterilizáciou.

Hoci väčšina Rómov začala žiť lepšie ako v predchádzajúcich obdobiach, pretrvávali rómske tradície, ako aj komunitný spôsob života, absencia hranice medzi súkromným a verejným, chápanie obydlija ako dočasného, provizórneho, mnohopočetnosť rodín a podobne. Doplnok uznesenia vlády č. 29/1976 opäť menil poradie priorít. Medzníkmi ďalšieho postupu boli uznesenia vlády SSR č. 141 z roku 1980 a uznesenie č. 23 z roku 1983, ktoré podporovali zaškolenie troj- až päťročných detí v materských

školách, zvýšenie zamestnanosti dokonca aj rómskych žien, likvidovanie osád a presťahovanie do bytov v rozptyle medzi ostatné obyvateľstvo.

Komunistický režim vyvíjal činnosť niekoľkými smermi:

Bývanie – riešenie bytovej otázky rozptylom Rómov v rámci celého Československa a likvidáciou rómskych osád.

Vzdelanie – zaškoľovanie rómskych detí, povinná školská dochádzka, príprava na robotnícke povolanie, výchova a prevýchova rómskej mládeže, ale aj dospelých ako krok k zvýšeniu ich životnej úrovne, podpora kultúrneho rozvoja a spoločenských aktivít rómskej mládeže.

Zamestnanie – zaradenie práceschopných rómskych občanov do pracovného procesu, nútenie k plneniu všeobecnej pracovnej povinnosti (boj proti príživníctvu).

Eliminácia kriminality.

Verejná mienka – propaganda proti anticigánskym náladám medzi Slovákmi.

Zdravotná starostlivosť – povinná účasť Rómov na zdravotnej prevencii. Sociálna starostlivosť o rómskych obyvateľov.

Komunistický režim zdanlivé úspechy dosahoval značným donucovacím tlakom, bez participácie a akceptácie samotných Rómov.

Medzinárodná rómska únia a rómske symboly

Úsilie európskych Rómov zjednotiť veľké množstvo združení vyústilo do založenia *Svetovej rómskej únie*, ktorá mala svoj prvý kongres v roku 1971 v Londýne.

Okrem prijatia jednotného pomenovania Róm prijali aj program vzdelávania či gramatiky rómskeho jazyka. Taktiež sa dohodli na používaní vlastnej vlajky a hymny.

Rómska vlajka pozostáva z dvoch pruhov, spodný je zelený, symbolizuje prírodu a spätosť Rómov s ňou. Horný je modrý, predstavuje oblohu, slobodu a voľnosť. V strede vlajky sa nachádza červené vozové koleso so šestnástimi špicami. Totožné koleso sa nachádza aj na indickej štátnej vlajke. Rómovia sa tým prihlásili ku krajine, z ktorej pochádzajú. Koleso symbolizuje ich putovanie a kočovný spôsob života, symbolizuje ich kultúru.

Medzinárodná rómska hymna *Opre Roma (Hor'sa, Rómovia)* vznikla z piesne juhoslovanských Rómov, ktorú upravil hudobník Jarko Jovanovič v roku 1971.

Za prezidenta rómskej únie bol na prvom kongrese zvolený MUDr. Ján Cibula (1932 – 2013), rodák z Klenovca. Táto skutočnosť sa stala pre slovenských Rómov významnou udalosťou, ktorá prispela k ich národnému povedomiu. MUDr. Ján Cibula zastával túto funkciu až do konania tretieho kongresu, ktorý bol v roku 1981. V roku 1978 sa v Ženeve konal druhý kongres Rómov, na ktorom zúčastnení schválili nový názov organizácie – *Medzinárodná rómska únia*. V roku 1981 sa konal tretí rómsky kongres v nemeckom meste Göttingen.

V indickej Čandigarhe sa uskutočnilo v roku 1983 celosvetové stretnutie Rómov, kde ich pozdravila aj indická premiérka Indíra Gándhiová. V roku 1990 sa vo Varšave konal štvrtý rómsky kongres, na ktorom za nového prezidenta zvolili Dr. Rajka Djuriča z Juhoslávie. Tajomníkom sa stal JUDr. Emil Ščuka zo Štrby.

Medzinárodná rómska únia je aj stálym pozorovateľom pri OSN. Rómov na zasadnutiach OSN v New Yorku zastupuje prof. Ian Hancock, ktorého predkovia pochádzajú z Maďarska.

Od roku 1990 oslavuje 8. apríla rómska komunita Medzinárodný deň Rómov. Za medzinárodný sviatok ho uznali účastníci štvrtého kongresu *Internacional Romani*

Union (IRU) vo Varšave ako svoj pamätný deň na počesť prvého celosvetového stretnutia Rómov 8. – 12. apríla 1971 v Orpingtone pri Londýne. Tento sviatok je aktuálnou výzvou k spoločenskému a politickému uznaniu dnes najväčšej minority v Európe.

Piaty kongres IRU sa konal v Prahe v roku 2000, jeho prezidentom sa stal **JUDr. Emil Ščuka**, známy rómsky právnik, pôvodom zo Slovenska, žijúci v Čechách, ktorý už niekoľko rokov predtým zastával funkciu generálneho tajomníka.

Šiesty svetový kongres IRU sa konal v roku 2004 v talianskom Lanciane, kde si zvolili za prezidenta Stanislava Stankiewicza z Poľska. Siedmy medzinárodný kongres rómskej únie sa konal 24. – 25.10.2008 v chorvátskom Záhrebe, kde za prezidenta nanovo zvolili Stanislava Stankiewicza.

Rok 1989 znamenal pre Rómov vo východnej Európe, ako aj na Slovensku novú príležitosť slobodne deklarovať vlastnú etnickú identitu a aktívne sa zúčastniť na živote občianskej spoločnosti.

2 *Súčasná situácia Rómov na Slovensku*

Dnes žije na svete približne **36 miliónov Rómov**. Z toho 18 miliónov žije v Indii, odkiaľ toto etnikum pochádza, v Európe sa ich nachádza 9 – 12 miliónov a sú prítomní predovšetkým v jej východnej časti (takmer 70 %), 1 milión Rómov žije v USA a ostatní sú rozptýlení v Južnej Amerike a v niektorých ázijských krajinách. Treba poznamenať, že veľká časť tých, ktorí súčasne žijú v západnej Európe, emigrovala z východu v priebehu posledných štyridsiatich rokov.

V *Atlase rómskych komún* z roku 2013 bolo identifikovaných 402 741 Rómov, t. j. osôb, ktoré sú okolím považované za Rómov. Najviac rómskych obyvateľov býva v rozptyle medzi majoritným obyvateľstvom, podľa odhadu 187 305 Rómov; čo je 46,5 % z celkového odhadovaného počtu Rómov v obciach. Druhou najpočetnejšou skupinou sú obyvatelia rómskych osídlení na okraji obce, ktorých je podľa odhadov 95 020 (23,6 % z celkového odhadovaného počtu Rómov v obciach zaradených do atlasu). Počet obyvateľov segregovaných osídlení predstavoval 73 920, čo tvorí 18,4 % všetkých odhadovaných Rómov. Najnižší počet býva v rómskych osídleniach vnútri obce, podľa odhadov 46 496 Rómov, čo tvorí 11,5 % všetkých odhadovaných Rómov v obciach, ktoré boli zaradené do atlasu.

Podľa údajov Štatistického úradu SR žilo k 31.12.2011 na Slovensku celkovo 5 404 322 obyvateľov, takže celkový počet Rómov na Slovensku tvorí 7,45 %. Aj keď počet ľudí hlásiacich sa k rómskej národnosti po roku 1991 neustále rastie (v roku 1991 to bolo 75 802, v roku 2001 89 902 a v roku 2011 105 738, ŠÚ SR), odborná verejnosť sa zhoduje v tom, že toto číslo je stále výrazne podhodnotené.

Najvýznamnejším faktorom neprihlásenia sa Rómov k svojej národnosti je podľa expertov kríza rómskej národnej a etnickej identity, spôsobená rokmi asimilácie a vnímanie rómstva ako pečate menejcnosti.

Zmena režimu v roku 1989 vytvorila základné podmienky na uvedomovanie si vlastnej etnicity a pripravila podmienky na emancipáciu a formovanie rómskej kolektívnej identity. Rok 1989 vyplavil aj nové ťažkosti v živote Rómov, keďže za čias totality sa spoliehali na sociálnu pomoc štátu, čo spôsobovalo v ich živote sociálnu patológiu, k čomu prispievala aj ich nízka kvalifikácia. Po nežnej revolúcii vzrástla medzi Rómami nezamestnanosť, bieda, stratili sociálne istoty, ukázala sa neschopnosť riešiť si vlastné existenčné problémy, rástol alkoholizmus, kriminalita, vyhrotili sa vzťahy s majoritným obyvateľstvom.

Vznikla prvá politická strana – ROI (Rómska občianska iniciatíva) a po roku 1991 Rómovia mali po šesťdesiatich rokoch opäť možnosť prihlásiť sa pri sčítaní obyvateľstva k rómskej národnosti. V roku 2001 bola prijatá novela Ústavy SR, ktorá zabezpečuje rovnoprávne postavenie všetkých osôb. Na Univerzite Konštantína Filozofa vznikla Katedra rómskej kultúry, v Košiciach vznikol Klub učiteľov rómskych detí, začali vychádzať rómske noviny a časopisy, vzniklo aj profesionálne rómske divadlo

Romathan (1991). Vo februári 2001 podpísala SR *Európsku chartu regionálnych a menšinových jazykov*, kde bol medzi deviatimi vybranými jazykmi aj rómsky.

Bratislavský kraj	27	2,52%
Trnavský kraj	76	7,10%
Trenčiansky kraj	41	3,83%
Nitriansky kraj	134	12,52%
Žilinský kraj	27	2,52%
Banskobystrický kraj	266	24,86%
Prešovský kraj	243	22,71%
Košický kraj	256	23,93%

Tabuľka č. 1: Počet obcí s rómskym obyvateľstvom v kraji

2.1 RÓMSKE OBYDLIA A ŽIVOT V NICH

Aj keď sa nachádzame v strede Európy, rómske osady pripomínajú chudobné štvrte tretieho sveta poznačené nezamestnanosťou, vnútorným vykorisťovaním, násilím, užívaním omamných látok a rezignáciou.

Pôvodne žilo rómske etnikum na okraji vidieckych sídel alebo v osobitných osadách. Už v začiatkoch 15. storočia bola v Prahe založená Cigánska ulica. Od roku 1960 do roku 1990 nastal demografický pohyb Rómov do miest, kde obývali časti historických centier, prípadne niektoré sídliská. Dnes sú opäť vytláčani na perifériu.

Geta (slumy) sú mestské štvrte či oblasti obývané prevažne chudobným obyvateľstvom, bývanie v lokalite je nedobrovoľné, komunita je neúplná, existuje tu triedna a rasová homogenita. Všetkých tých, ktorí žijú nedobrovoľne v gete, charakterizuje nenávisť k tým, ktorí žijú vonku, a naopak. Ide o segregované a separované osady (v obciach) a koncentrovanie rómskeho obyvateľstva v niektorej mestskej časti. V tomto prostredí sa prejavuje špecifický problém sociálneho vylúčenia tohto obyvateľstva. Žijú za neviditeľným múrom a sú izolovaní ako na ostrove.

Rómska osada vnútri je plná protikladov a rozporov, bojuje každý s každým. Rómska komunita a majoritná spoločnosť fungujú ako spojené nádoby. Čím vyššia životná úroveň majority, tým sú na vyššej úrovni aj Rómovia, a platí to aj opačne, chudobnejšia majorita, chudobnejší Rómovia. Rómovia ťažia z vysokého životného štandardu majority v mestách.

Slovensko má najvyššie relatívne zastúpenie Rómov a je štvrtou krajinou v Európe s najvyšším absolútnym počtom Rómov.

Približne polovica Rómov žijúcich na území Slovenska je integrované rozptýlená medzi majoritnou populáciou.

Na Slovensku sú identifikované tri typy osídlenia: osídlenia na okraji obce, osídlenia vnútri obce, segregované osídlenia. Z celkového počtu 803 osídlení sú najpočetnejším typom osídlenia na okraji obce, ktorých je až 324 (40,4% všetkých osídlení). Na druhom mieste sú osídlenia vnútri obcí, ktorých je celkovo 246 (30,7% všetkých

osídlení) a tretie miesto pripadá segregovaným osídleniam s počtom 233 (16,6% všetkých osídlení).

Chatrče vybudované Rómami sú jednoduché príbytky, postavené prevažne z dreva, hliny, plechu alebo v ich kombinácii. Sú vybudované svojpomocne, bez stavebného povolenia a bez usporiadania vlastníckych vzťahov k pozemkom. Nelegálnych obydlií je viac ako 20%. Priemerná dĺžka života rómskych žien a mužov v osadách je o dvanásť až pätnásť rokov kratšia v porovnaní s majoritnou populáciou.

Rómovia sú na dne sociálneho rebríčka. Ich problém spočíva v silnej odkázanosti na štát vplyvom štyridsaťročného štátneho paternalizmu, ktorý sa im o všetko postaral. Rómovia sa naučili pasívne prijímať pomoc a zároveň považujú za samozrejmú a povinnosť štátu, že ich musí podporovať a postarať sa o nich.

2.2 RÓMSKA RODINA V MINULOSTI A DNES

Rómska rodina celé stáročia odoláva asimilačným tlakom a snahám zo strany majoritnej spoločnosti, voči okolitému svetu je „hermeticky uzavretá“. Všetci rodinní príslušníci žijú v jednej domácnosti. V niektorých oblastiach života sa Rómovia adaptujú. Prijímajú jazyk a náboženstvo majority, využívajú technické a sociálne vymoženosti súčasnej doby (autá, telefóny, banky, sociálnu podporu a pod.), ale v základnom spôsobe života ostávajú naďalej svojbytní, ich životný štýl odoláva zmenám počas striedania generácií.

Pre Rómov je najväčšou hodnotou rodina, komunita a zdravie, ale v rómskej psychológii je tradične zakotvená aj úcta k bohatstvu. Rodina je základnou sociálnou jednotkou, v ktorej sa zabezpečuje reprodukcia, výchova a ochrana jedinca, ale zároveň je miestom stability a rodinného zázemia, hlavne partnerské/manželské vzťahy prinášajú určitú stabilitu, hlavne po narodení dieťaťa.

Rómski rodičia vo veľkej miere neovládajú umenie rodinného rozpočtu. Kolektívny (komunitný) život (spoločenstvo) im poskytuje morálnu i hmotnú ochranu, solidaritu, zabezpečuje súdržnosť, pohostinnosť, bratstvo, radosť, zábavu a prežívanie prítomnosti, ale zároveň je aj určitým bremenom. V minulosti zohrávala v rómskej rodine veľkú úlohu rodová hierarchia a rodové tradície.

Sloboda je pre nich veľmi dôležitou hodnotou, je podstatnou črtou ich života, hlboko zakorenená v ich zmysľaní. Rómovia majú fantastický dar prispôbovosti a schopnosti prežiť aj v extrémnych situáciách a podmienkach, sú vynachádzaví. Ich vnútorný zákon spočíva v bezstarostnosti, dôkladnej ľahostajnosti a v ignorancii požiadaviek majority. Rómska rodina má väčší dar zvládať nešťastie, nenechá sa ním zavalieť a poraziť.

V rómskom prostredí existujú často vedľa seba rôzne a niekedy aj protikladné hodnoty, bez presne určenej hierarchie.

Medzi základné znaky tradičnej rómskej rodiny patrí predovšetkým komunitný spôsob života, absencia hraníc medzi súkromným a verejným, chápanie obydlií ako dočasných, zreteľná deľba rolí v rómskej rodine, muž – živiteľ, žena – domáca, viacerosť a otvorenosť pre širšiu rodinu. Prírodný prírastok Rómov na Slovensku sa pohybuje na hranici päť- až päťapoltisíc osôb ročne. Vývoj rómskej populácie na Slovensku v dlhšom časovom horizonte ukazuje trvalý rast. Podiel Rómov na celkovej počte obyvateľov Slovenska sa neustále zvyšuje. Rómska populácia zostáva naďalej veľmi mladá s vysokým zastúpením detí. Rómovia vo svojej histórii mali ťažký až krutý

život, ale aj napriek svojmu nízkemu statusu a všetkým útrapám mali radosť byť a žiť ako Rómovia.

Prežiť a vynájsť sa aj v zúfalo ťažkých situáciách im pomáha schopnosť meniť životné stratégie. Často obdivovaná až zbožňovaná súdržnosť, solidarita medzi ľuďmi, ktorí sami nemajú nič, je dnes už len romantizujúca spomienka. Dobré vzťahy v širšej rodine sú skôr výnimka ako pravidlo, často medzi nimi panuje nevraživosť, hádajú sa, často sa beztrestne ohovárajú a osočujú.

Rodinné princípy

Jedinec nemôže naplňať vlastné ciele ani mať ambície, lebo rodina na neho hľadí s nevôľou. Na druhej strane, jednotlivec veľmi ťažko znáša samotu a odlúčenosť. Rodina zvyšuje svoju rodovú prestíž počtom narodených detí, predovšetkým chlapcov, pretože jedno rómske príslovie hovorí: *O čhave hin zor – V chlapcovi je sila*. O prvom dieťati sa vždy hovorilo ako o chlapcovi, pokiaľ sa neukázalo, že je to inak.

Každé dieťa je však v rodine vítané. Vedia prijať aj postihnuté dieťa, ktoré nevylučujú zo svojho prostredia. Rodina nosí v sebe pečať života. Jej vnútorný princíp spočíva v cykle brať a dať. Rómske dievčatá často preskakujú fázu adolescencie tým, že sú poverované rôznymi úlohami a rolami, keď supľujú matky. Z detí sa stavajú hneď dospelé ženy, čo má negatívny vplyv na ich citový vývoj, ktorý často celý život dohŕňajú.

Dilemou sú niekedy plné detské domovy rómskych detí, ktoré končia v ústavnej starostlivosti pätnásťkrát častejšie ako deti majoritnej spoločnosti, detí do troch rokov je tam až 50%. Čiastočnú odpoveď môžeme nájsť v citovej nezrelosti a materiálnej nepripravenosti nedospelých rómskych rodičiek.

Svet detí a dospelých nie je v rodine oddelený a generácie v rómskej rodine nie sú voči sebe v opozícii, ale tvoria veľké spoločenstvo. Vzťah rodičov k deťom je mimoriadne benevolentný a tolerantný, rodičia nemajú autoritu, často otvorene priznávajú preferovanie niektorého dieťaťa, pričom to ostatné deti s trpkosťou znášajú. Špecifické postavenie pri výchove detí má staršia dcéra, ktorá vo veku približne dvanásť rokov čiastočne preberá v rodine funkciu matky a stará sa o mladších súrodencov.

Rodičia nevedia ponúknuť hodnotu sebazaprenia a námahy ako nenahradiiteľnú cestu k budúcemu úspechu. Všetko dovoliť a uspokojovať každú požiadavku je absolútnou výchovnou absenciou, znamená to byť úplne neprítomný alebo bezvýznamný v živote vlastných detí, je to doslova psychologická krutosť rodičov.

V rómskej rodine je túžba po bohatstve, po peniazoch väčšia ako túžba po vzdelaní. Práca prináša okamžitý efekt, pri vzdelaní je dlhodobá návratnosť. Pri vykonávaní akejkolvek práce sa uspokojí s minimálnymi pracovnými prostriedkami, nie sú náročné. Práci ako takej nepripisujú veľkú dôležitosť.

Rodina, ktorá si každý deň musí zháňať prostriedky na prežitie, nemá záujem o kultúru, vzdelanie, nestará sa o svoju minulosť a neplánuje si ani svoju budúcnosť. Žije prítomnosť. Na druhej strane, ak sa im darí, správajú sa ako „páni sveta“. Akékoľvek rodinné oslavy majú vždy prioritu pred pracovnými povinnosťami.

Rómske deti z malých miest majú väčší záujem o vzdelanie ako z veľkomiest, pretože vo veľkomestách sa ľahšie uplatnia aj s nižším alebo žiadnym vzdelaním.

Rozprávanie je prejav sily a spôsob vyžadovania si pozornosti, mlčanie sa považuje za prejav slabosti. Ich život je poznačený emóciami, ktoré neskrývajú. Majú obrov-

skú dávku empatie, vedia vytušiť bočné úmysly a neúprimnosť. Dokážu vyčítať z očí, pohľadu a mimiky. Majú nadpriemerne vyvinutý zmysel pre neverbálnu komunikáciu.

Je vzácné, že ich rodiny sa nerozpadajú, členovia rozvetvanej rodiny sa často navštevujú. Súdržnosť im počas stáročí pomáhala prežiť.

Komunistický režim svojou propagandou a mocenskými praktikami chcel eliminovať vplyv rómskej rodiny a tým obmedziť šírenie ich tradícií, aby urýchlil asimiláciu (deti mali chodiť pravidelne do školy, a to aj po ukončení povinnej školskej dochádzky, dospelí mali mať trvalé zamestnanie, nemali používať rómsky jazyk a nosiť rómske oblečenie).

Rómovia väčšinou dodržia určité tradičné normy (aspoň vo svojom prostredí), aby im nikto nemohol položiť spochybňujúcu otázku: „*Tu na sal Rom?*“ (Ty nie si Róm?)

Rómska žena

Primárnou úlohou rómskej ženy je materstvo, má privádzať potomstvo na svet. Má na starosti výchovu detí a rodinu, čo považuje za svoje povolanie, a preto si väčšinou zamestnanie ani nehľadá. Žena zodpovedá za celý chod domácnosti a za dodržiavanie tradícií. Žena je často znevýhodnená a zneužívaná, nie je rovnocennou partnerkou svojmu manželovi (muž ju často považuje za svoje vlastníctvo). Ženy v minulosti museli pracovať viac ako muži. Keď sa žena stane matkou, má v spoločnosti väčšiu hodnotu (len žena, ktorá má dieťa, je pravou Rómkou). Od ženy sa vyžaduje dôslednejšia vernosť ako od muža, bez vedomia muža sa nemôže voľne pohybovať, pre mužskú žiarlivosť. Správna žena sa stará o svojho muža, varí a perie mu, zároveň prehliada všetky jeho chyby.

Na vylúčení rómskych žien z trhu práce sa podieľa okrem predsudkov a diskriminácie vo veľkej miere aj ich absentujúce vzdelanie. U rómskych žien sa prelína národnostná, veková, rodová a často aj rasová diskriminácia. V súčasnosti majú poväčšine uplatnenie iba v rámci aktívnych prác, v niektorých lokalitách pracujú ako asistentky učiteľa, sociálne terénne pracovníčky alebo ako terénne zdravotné asistentky.

Identita rómskej ženy je spájaná s úlohou záchrankyne/mučeníčky.

Rómsky muž

V rómskej rodine je muž dominantný, je hierarchicky vyššie postavený ako žena a je zodpovedný širšej rodine za správanie členov svojej rodiny. Muž rozhoduje častejšie a jeho rozhodnutiam sa musia všetci podriaďovať, musí mať všetko ako prvý v rodine. Podľa rómskych tradícií by sa mal muž vedieť postarať o svoju rodinu, existenčne ju zabezpečiť a užiť. Reprezentuje česť a postavenie rodiny. Rómski muži si radi ponechávajú určitú nezávislosť od štruktúr a ekonomickú samostatnosť (zber starého železa, papiera, čierna práca). Práca slúži na to, aby si zarobili na živobytie, nie na budovanie kariéry. Rómsky muž veľmi túži po obdive a uznaní. Často prezentuje množstvo nereálnych nápadov, snov (hlavne o rýchlom zbohatnutí), neuskutočniteľných plánov, prázdnych sľubov. Udržiava viac vonkajšie vzťahy s majoritou.

Správny chlap dobre vyzerá, je to milenec, ktorý sa vie biť, tvrdo pracuje a nenechá so sebou zamerať. Veľa rómskych mužov celý deň nič nerobí, pozerá televízor, postáva, vysedáva, nezmyselne debatuje, chodí hore-dole, hrá karty, snorí, čo ukradnúť a speňažiť, popíja. Sú „priživníci“, ktorí sa nechajú často vydržiavať svojimi ženami, žijú

z rodinných prídavkov na úkor vlastných detí. Nestarajú sa o svoju rodinu, ale len o seba, o svoje brucho, hrdlo a sexuálne uspokojenie. Často sú bez citu, bez ohľaduplnosti k najbližším, vidia iba seba, všetko ostatné je im ľahostajné. Keď muž fyzicky ubližuje svojej žene, väčšinou to žena znáša, nestážuje sa, veď jej ublížil jej muž, otec jej detí. Často je to veľký slaboch, ktorý si dovoľuje len k svojej žene a deťom. Alkohol ničí vzájomné vzťahy partnerov v rómskej rodine a podkopáva výchovnú rolu otca a jeho autoritu. Následne absentuje úcta detí k otcovi a zároveň úcta muža k vlastnej žene, svojím najbližším často naháňa strach. Žena musí odovzdať mužovi svoj zárobok, nevie sa brániť, vzoprieť. Často sa s ňou škriepi, trucuje, vyhráža sa jej, vyháňa ju z domu, napáda ju, až ju to úplne unaví a vyčerpá. Tento model vykorisťovania používajú aj deti voči svojim rodičom, dobiedzajú dovtedy, pokiaľ rodičia nie sú z toho totálne unavení a nevyhovejú im.

Identita rómskeho muža je často spájaná s úlohou milenca/bojovníka.

Rómske deti

Rómski rodičia plodia viacero detí. Viac ako 50 % Rómov je mladších ako osemnásť rokov. Deti sa rodia na základe starodávnej tradície, podľa ktorej sú darom od Boha. Bezdetnosť považujú za prekliatie.

Chlapci sú viac vážení ako dievčatá. Chlapec je požehnanie i prekliatie, poklad i utrpenie. Chlapec má viac slobody a nie je potrestaný, keď dievčaťu svojou ľahkovážnosťou alebo hrubosťou ublíži. Oblúbenejšie sú deti so svetlejšou pokožkou a vlasmi.

Deti v rómskych rodinách sú málo trestané. Pokiaľ sú malé, rozmaznávajú ich a často nezdravo krmia. Svojím otravným plačom (najmä v mladšom veku) si od rodičov vymôžu skoro všetko, na druhej strane ignorujú požiadavky svojich rodičov. Ak sú rómske deti vychovávané rodičmi k určitej disciplíne, často do toho vstúpi širšia rodina (dochádza k vnútorodinnej edukácii), ktorá obraňuje viac práva detí a stavia sa na ich stranu namiesto toho, aby podporila výchovný vplyv a autoritu rodičov. A tak rómskym deťom často chýba *pativ* – úcta, slušnosť, vychovanosť. Okamžite využijú príležitosť na získanie nejakej veci alebo výhody, aj za cenu akéhokoľvek klamstva alebo straty dôvery.

Deti vychováva osada, od malička sú účastní na jej živote, kde spontánne prebieha ich kolektívna výchova. Sú hlučné, zvedavé a hravé, majú spev a tanec v krvi, vlastnia talent, ktorý sa dá cítiť. Dospelí ich berú ako seberovných. Rodičia s deťmi bežne konzultujú dôležité veci, chlapci s chlapcami a ženy s dievčatami. Deti vedia o všetkom. Nie sú vedené k samostatnosti, majú veľmi silné väzby s rodinou i osadou, v ktorej vyrastajú, rady počúvajú príhody dospelých a učia sa z nich. Veľmi dôležitú úlohu zohráva verbálna komunikácia. Rodičia odovzdávajú svojim deťom aj pracovné zručnosti.

V tradičných rómskych rodinách sa neďakuje. „Neďakuj, nie si u gadžov!“ Pravdepodobne ide o pozostatok viery v karmu, teda v zákon, podľa ktorého sa dobré a zlé skutky sčítajú. Ak mi niekto preukázal dobro, tak som mu dal príležitosť zlepšiť si karmu a nemám mu za čo ďakovať.

Niekedy sú deti a mládež zneužívané na trestnú činnosť, dokonca si niekedy berú vinu za svojich dospelých rodičov alebo súrodencov, prípadne príbuzných na seba, lebo ako neplnoletí dostávajú nižšie tresty.

Podiel detí do veku štrnásť rokov tvorí u Rómov v SR 38,7 %, kým v celkovej populácii iba 18,9 %. Neúspešnosť rómskych detí vo vzdelávacom procese je spôsobená

zlým (málo podnetným) rodinným zázemím s inými vnútornými zákonmi, princípmi a hodnotami, zlou sociálnou situáciou v rodinách, nedostatočným intelektom, slabou vôľou, lenivosťou, neprispôsobilosťou, vžitými xenofóbiami, nedostatočnou motíváciou a podporou rodičov. V škole rómske deti často ostentatívne dávajú najavo, že o vzdelanie nestoja.

Negatívne vlastnosti, ktoré sa najčastejšie objavujú medzi rómskymi deťmi, sú: agresivita a arogancia, lenivosť, klamstvo, vandalizmus, nedodržiavanie noriem spoločného spoluzitia, nedostatok ambícií. Dievčatá sa stávajú mamičkami v mladom veku, čím sa „uväznia“ v širokej rodine, bez možnosti úniku do vonkajšieho sveta.

Pozitívne vlastnosti rómskych detí sú muzikálnosť, empatia, pohybové vlohy, umenie prejať radosť, súdržnosť, otvorenosť, solidarita v rámci skupiny, láska k mladším deťom, zmysel pre rodinu.

Rómske deti sú deti konzumu a reklamy. Musia sa učiť vážiť si viac samých seba, kultivovať svoje vnútro, aby prispeli k pokojnému životu vo vlastnej komunite, ale aj k spoluzitiu s majoritou.

2.3 AUTONYM RÓM – ETNONYM CIGÁN

Zjednotiť rómsku terminológiu je tendenciou politickej sféry, keďže neexistuje jednota medzi „rómskymi“ skupinami. Staršia forma termínu Cigán bola *Atsikan*, *Asinkan*, *Atingan*. Francúzsky orientalista J. Bloch sa domnieva, že tieto slová sú z iránskeho jazykového prostredia a že slovo *Asinkar* je súhrnný názov remeselníka s kovmi. Názvy *Aigyptoi* – Egyptania, *Gypsies*, ako aj *Athinganoi* (*Athinganon* – v gréčtine nedotknuteľní, v 7. storočí tak volali predstavitel'ov istých náboženských siekt – pútnikov, veštcov a čarodejníkov) vychádzajú z domnelého pôvodu Rómov. Iní, t. j. nie Rómovia, ich pomenovali rôznymi menami, ale oni sa vo vlastnom jazyku nazývajú v jednotnom čísle Róm a v množnom čísle *Roma*. V pôvodnom jazykovom význame slová *rom/romni* znamenajú manžel/manželka. Tento termín je odvodený od názvu indickej kasty *dóm*. Putovanie *dómov* z Indie smerom na západ prinieslo zmenu ich vlastného pomenovania. Tí, čo zostali v Arménsku, prijali pomenovanie *lóm*, v Perzii a Sýrii si ponechali pôvodné *dóm* a v Európe sa premenovali na Rómov. Na základe dohody v *Medzinárodnej rómskej únii*, ktorá má zastúpenie aj v Hospodárskej a sociálnej rade OSN, sa od roku 1971 používa spoločné pomenovanie Róm, ktoré začalo byť akceptované vo viacerých krajinách Európskej únie. Slovo Cigán má pejoratívne zafarbenie (v spisovnej slovenčine znamená klamár, luhár, podvodník). Termín Rómovia zahŕňa všetky rómske skupiny (kmene): Sintov, Aškali'ov, Chorachanov, Manušov, Kalderašov.

Na Slovensku sa Rómovia delia na starousadlých – slovenských a maďarských Rómov (*slovačike Roma* a *ungrike Roma*) a bývalých kočovných – olašských Rómov (*vlašike Roma*), do ktorých patrí aj podskupina *lovári*. Termínom *rumungri* sa označujú starousadlí Rómovia (vznikol zo slova *Rom-ungro*, uhorský Róm). Olašskí Rómovia považujú *rumungov* za menejcenných, kým oni sami sa považujú za „pravých Rómov“. Ďalšia skupina rumunsky hovoriacich Cigánov, resp. „rumunských korytárov“ taktiež používa označenie *bajaš*.

2.4 CHUDOBA A SOCIÁLNE VYLÚČENIE

V časoch totality bola chudoba braná ako prejav osobného zlyhania. Často bola podmienená počtom detí. Dnes je chudoba podmienená nízkym vzdelaním, čoho dôsledkom sú nízke príjmy. V rómskej komunite sa vyskytuje nový fenomén chudoby. Existencia chudoby sa často spája s nedostatkom ekonomických zdrojov ako jedného z troch najvýznamnejších sociálnych zdrojov (ekonomické zdroje, moc, prestíž) konkrétnej spoločnosti. Nezamestnanosť priťahuje ďalšie prejavy sociálnej patológie, ako je alkoholizmus, v ktorom sa hľadá okamžitá odpoveď na nestálu situáciu, mužská dezercia (únik pred životnou rolou, ktorú by mal zastávať). V chudobe kultúry neexistuje súťaž a snaha o individuálny úspech, nie je možná teritoriálna izolácia. Prevláda prítomnosť, kolektivismus a stádovitosť. Rómovia nie sú schopní akumulovať a plánovať. Neistota, ktorú prežívajú zo dňa na deň, ich demotivuje. Orientujú všetky svoje sily a čas k ekonomickému prežitiu. V dospelých Rómoch je túžba vymaniť sa zo života v osade, naopak, rómske deti nevyrastajúce v osade sú až magicky priťahované k životu v osade. Chudoba nemôže človeka zbaviť ľudskej dôstojnosti alebo slobody. Zároveň platí, že nemať nič znamená mať určitú silu a zároveň slobodu. Často sa majorita bojí tých, ktorí nič nemajú; má z nich strach (bezdomovci, Rómovia...), zaobstaráva si strážnu službu, kamerové systémy, strážnych psov..., akoby cítila, že tí bezmajetní sú silnejší. V histórii boli tieto skupiny často zneužívané v prospech rôznych dobrodruhov či revolucionárov. Rómovia sa veľmi málo starajú o dianie okolo seba, starajú sa často len o seba. Rómska europoslankyňa Lívia Járóka tvrdí, že im treba vytvoriť pracovné miesta, „pracovné ponuky za skutočné platy“. Podľa nej kľúčom k riešeniu sociálnych problémov menšiny je urobiť z nich „obyvateľov platiacich dane“.

Ekonomika v rómskej rodine

Ekonomika rómskej rodiny sa často riadi prísloviem: „V jeden deň hoj, na druhý deň joj“. V jeden deň hojnosť až do prasknutia, ľahkovážne mrhanie a v ďalších dňoch nasleduje smútok, hlad a nedostatok. Takéto hospodárenie v rodinách vedie k tomu, že ich členovia často trpia nedostatkom. Rómovia veľmi túžobne očakávajú „svoje“ peniaze a keď ich majú, tak ich ohromne rýchlo a neuvážene míňajú. Pri dlhom čakaní akoby stratili pojem o čase, a preto nepremyslene nakupujú, rozhadzujú, užívajú si, a keď všetko minú, opäť rýchlo padnú na dno. Takto žili Rómovia v minulosti aj dnes, podobne hospodária v mnohých rómskych rodinách.

Utrácajú okamžite, bez zohľadnenia budúcnosti. Niekoľko dní po výplate, po rodinných prídavkoch, dôchodkoch alebo sociálnych dávkach v osade prepukne dlhá oslava, ktorá stiera rozdiely medzi dňom a nocou. Pár dní sa žije v hojnosti, v radoch a ďalšie dni a týždne sú hladovejšie a hladovejšie. Od dátumu príjmu sa odvíja a plánuje spoločenský cyklus v rómskom prostredí (svadby, krsty, rodinné oslavy).

Zamestnaným Rómom spontánne rastie sebavedomie a sebaúcta, vznikajú u nich pracovné návyky, spôsob a možnosť kontaktu s novým prostredím. Vytvárajú sami nové hodnoty, ku ktorým menia svoj vnútorný postoj.

Rómovia šetria svojím spôsobom, napr. nekupujú si lístky na mestskú dopravu, neplatia pôžičky, nakupujú na splátky, ktoré neplatia a podobne. Míňajú tiež svojím spôsobom, rozvážajú sa na taxíkoch, honosne oslavujú, stoly sa musia prehýbať. Žijú prítomnosť. Radi si požičiavajú a veľmi ťažko vracajú. Chcú žiť dopredu a často za cudzie peniaze.

Ak je v rodine krst, svadba, narodeniny, pohreb alebo sú sviatky ako Vianoce, Veľká noc, vtedy si vždy požičiavajú peniaze (skoro vždy za nerozumný úrok), rozmyšľajú, čo sa dá odnieť do záložne, čo predať, čo ukradnúť. Treba sa ukázať a Rómov nič tak neblaží, ako chvála.

Treba urobiť rozdiel medzi chudobou a biedou. Bieda núti človeka všetky sily koncentrovať na prežitie, chudoba sa dá prežívať aj dôstojne. Biedny človek sa často správa pudovo, útočne, koná veľmi živočíšne, nemá priestor a zmysel pre duchovné hodnoty. Až pozdvihnutím sociálneho statusu z biedy na chudobu sa môže začať rozvíjať aj ich duchovný rozmer. Pasca chudoby v rodine (domácnosti) je vtedy, ak všetky príjmy idú do spotreby, ktorá zabezpečuje len holé prežitie. Rodina potom nie je schopná nič ušetriť, neplatí dane, energie, nájom. Narastá znehodnocovanie majetku a pribúdajúci počet členov v domácnosti znižuje veľkosť príjmu na osobu. Domácnosť ešte väčšmi chudobnie. Je to bludný kruh s klesajúcimi príjmami, nulovými úsporami a klesajúcim príjmom na osobu. Dlhodobá ekonomická recesia, sprevádzaná politickou nestabilitou a stúpajúcou vlnou rasizmu sa podpísala pod nezáujem o vzdelávanie a následnú nezamestnanosť.

Ich sociálne vyčlenenie spôsobuje odlišná mentalita, svoje spôsoby, postoje a hodnoty. Nie je to honba za statkami a stres; nikam sa neponáhľajú, peniaze nie sú všetko. Uprednostňujú sedavý životný štýl, ktorý sa zameriava na rozprávanie, jedenie, pitie a fajčenie, pozeranie televízie a spanie.

2.5 POREVOLUČNÉ OPATRENIA PO ROKU 1989

V roku 1991 vláda Slovenskej republiky prijala dokument nazvaný *Zásady vládnej politiky k Rómom*, ktorý po prvýkrát v histórii uznal Rómov ako samostatnú národnostnú menšinu s rovnakými právami ako ostatné menšiny žijúce na území Slovenskej republiky. Vláda SR prijala uznesenie č. 310/1996, kde navrhla úlohy a opatrenia na riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc.

Krízovým momentom vo vývoji situácie rómskej menšiny na Slovensku a stúpajúceho napätia v majoritnej spoločnosti bola tragická vražda M. Goralu 21. júla 1995 v Žiari nad Hronom. Vláda vtedy zvolala mimoriadne zasadnutie Rady vlády pre národnosti na 10. august 1995. Na základe schváleného štatútu bol vtedy 5. septembra 1995 uznesením vlády č. 668 vymenovaný za splnomocnenca vlády pre riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc, **Dr. Branislav Baláž** (Slovák, pôvodným povoláním pedagóg s aprobáciou špeciálnej pedagogiky), ktorý mal dohliadať, kontrolovať a usmerňovať činnosť občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc. Ďalšie dva roky úradníci pripravovali materiály na novú vládnu koncepciu, ktorú vláda schválila v novembri 1997. Nová vláda, ktorá nastúpila v roku 1999, zrušila koncepčné návrhy z roku 1997 a prijala novú stratégiu vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a súbor realizačných opatrení, ktoré v roku 2000 boli rozpracované do dvadsiatich ôsmich opatrení, navrhnutých priamo rezortmi, krajskými a okresnými úradmi.

Koncom roka 1998 bol zriadený sekretariát splnomocnenca vlády SR na riešenie problémov rómskej menšiny a vo februári 1999 bol za splnomocnenca vymenovaný **Vincent Danihel**. Jeho prioritami boli zamestnanosť, bývanie, sociálne a výchovno-vzdelávacie problémy v regiónoch, ale aj legislatívne otázky v oblasti ľudských a menšinových práv. Spolu s mimovládnymi organizáciami a lídrami Rómov chcel vytvoriť niekoľko **misionárskych tímov**, ktoré by pôsobili v niektorých lokalitách aj niekoľko

týždňov a podľa potreby by rotovali. Uvedomoval si, že lepšie vzájomné spoznávanie je predpokladom dobrých medziľudských vzťahov medzi majoritou a rómskou minoritou. Čím viac poznám, tým viac tolerujem.

Od 1. júla 2001 do 20. júna 2007 túto funkciu zastávala **Klára Orgovánová**. V roku 2001 bola prijatá novela Ústavy SR, ktorá obsahovala pozitívne vymedzenie dôvodov, pre ktoré nesmie dôjsť k rozlišovaniu osôb, respektíve zabezpečuje rovnoprávne postavenie všetkých osôb.

Vo februári 2001 podpísala SR Európsku chartu regionálnych a menšinových jazykov. Charta je medzinárodná zmluva prijatá Radou Európy, ktorá upravuje otázky ochrany a používania jazykov národnostných menšín v oblasti vzdelávania, súdnictva, štátnej a verejnej správy, médií, kultúry, hospodárskeho a spoločenského života. SR vybrala deväť jazykov, medzi ktoré patrí aj rómsky.

Antidiskriminačný zákon č. 365/2004 zabezpečil rovnaké zaobchádzanie a ochranu pred diskrimináciou pre všetkých obyvateľov. Medzi priority vlády SR z 28. februára 2007 patrilo zlepšenie situácie rómskej národnostnej menšiny a vybratie takej politiky, ktorá by zabezpečila všetkým menšinám ich harmonický rozvoj, podporila materinský jazyk a identitu. Splnomocnenkyňa vlády SR pre rómske komunity Klára Orgovánová otvorila päť regionálnych kancelárií. Novú stratégiu pripravovala od roku 2003 a zaviedla pojem „dočasné vyrovnávacie opatrenia“, čo pomohlo pri spolupráci s ministerstvami a mimovládnyimi organizáciami k presadeniu niektorých zásadných programov. Stratégia zahŕňa komplexný program pre tieto oblasti: rozvoj rómskych osídlení, komunitní sociálni pracovníci, asistenti učiteľov, výstavba bytov a infraštruktúry, zdravotní asistenti, policajní špecialisti, vydanie gramatiky rómskeho jazyka, vzdelávanie pedagógov, otvorenie stredných škôl, overovanie vyučovania rómčiny, štipendiá pre rómskych študentov.

Od roku 2007 bola splnomocnenkyňou vlády SR pre rómske komunity **Anina Botošová**, ktorá prezentovala, že ide o beh na dlhé trate. Pomoc Rómom chápala aj ako pomoc väčšinovej skupine obyvateľstva, pretože ako sama povedala, „ak je 150 000 ľudí na chvoste spoločnosti, dotýka sa to v prvom rade majoritnej society“. K Rómom treba pristupovať diferencovane. Inak k tým, ktorí žijú v osadách, inak k Rómom z miest a inak k inteligencii. Za ďalší veľký problém označila aj otázku identity, ktorú vraj nikto predtým nebudoval, pričom deklarovanie rómskej národnosti na verejnosti malo v minulosti na konkrétneho človeka skôr negatívny než pozitívny vplyv. V otázke vzdelávania navrhla zvoliť alternatívu výučby nielen tých najmenších, ale aj dospelých. Zároveň chcela umožniť rodičom vstup do školy, aby pochopili, že deťom sa treba venovať aj doma. Anina Botošová nechcela robiť segregáčnú politiku, chcela začleniť Rómov medzi väčšinové obyvateľstvo, nechcela nové osady a rómske školy. Podľa nej Rómovia nie sú občanmi druhej kategórie, sú občanmi Slovenskej republiky s rovnakými právami, ale aj povinnosťami. Jej prioritou bolo zlepšiť koordináciu a komunikáciu s orgánmi ústrednej štátnej správy. Myslela si, že úrad splnomocnenca by mal riadiť tvorbu programov, ktoré sú určené Rómom. Chcela presadzovať „horizontálne priority“, ktorými sú, okrem iného, vzdelávanie, zdravotnícka starostlivosť a prevencia, výchova a zamestnanosť. Aktivity z pozície Úradu splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity mali byť podporované a rozvíjané tak, aby sa na Slovensku rozvíjala nezastupiteľná **misijná práca** v segregovaných rómskych komunitách. Chcela posilniť prípravu kňazov na **misijnú prácu** v rómskych komunitách, zlepšiť infor-

movanosť verejnosti o aktivitách cirkví v rómskych komunitách a nadviazať aktívny dialóg s cirkvami a seminármi pripravujúcimi kňazov, s cieľom zlepšiť ich informovanosť o kultúrnych špecifikách komunity, a tým zabrániť segregácii Rómov v cirkevnom živote. Post vládneho splnomocnenca opustila Anina Botošová 10. júna 2009 po obvineniach, že jej úrad prideliť granty jej organizáciám.

Od septembra 2009 sa stal novým šéfom Úradu splnomocnenca vlády pre rómske komunity **Ludovít Galbavý**. Je pôvodom Róm, pochádza z Komjatic a je vysokoškolským pedagógom. V minulosti pracoval aj v službách polície. Pôsobil na Katedre sociálnej práce a sociálnych vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Prednášal aj na Ústave romologických štúdií. Chcel zmieriňovať napätie medzi rómskou menšinou a väčšinovým obyvateľstvom. Mapoval situáciu a chcel zmeniť aj štatút úradu splnomocnenca. Podporoval internátne vzdelávanie rómskych detí.

V rokoch 2010 – 2012 bol splnomocnencom **Miroslav Pollák**, ktorý prišiel s pilotným projektom e-pay kariet na zamedzenie zneužívania sociálnych dávok. V rokoch 2012 – 2016 bol splnomocnencom Róm **Peter Pollák**, ktorý presadzoval inkluzívne opatrenia rómskej reformy zamerané na zlepšenie životných podmienok Rómov, zvýšenie ich zodpovednosti a efektívnejšiu integráciu do majoritnej spoločnosti (od roku 2019 je poslancom Európskeho parlamentu). Súčasným splnomocnencom je **Ábel Ravasz**.

Politické aktivity majoritnej spoločnosti

Pavol Rusko, podpredseda vlády a minister hospodárstva SR (2003 – 2005), tvrdil, že riešenie rómskeho problému ohrozuje nás všetkých. Že je to naša spoločná časovaná bomba, ak jej nebudeme venovať dostatočnú pozornosť, a to neznamená len rozprávať, písať materiály, mať ústa plné rečí, ale reálne zabezpečovať výkon riešenia rómskej problematiky v teréne. Inak nám tá bomba do desiatich rokov vybuchne pod rukami. Rómsky problém sa nerieši, ale narastá. Pavol Rusko a jeho strana ANO ho chceli prioritne riešiť nie kvôli rómskej menšine, ale kvôli všetkým obyvateľom Slovenska. Samotný návrh predpokladal vznik rómskeho úradu v Košiciach. Rómsky úrad by mal mať jasné kompetencie, mal by zabezpečovať a monitorovať problémy rómskej komunity a na ich základe pripravovať materiály pre vládu SR. Mal by združovať, kontrolovať, ale aj zabezpečovať použitie všetkých finančných zdrojov, ktoré prichádzajú zo zahraničia a ktoré sa strácajú po ministerstvách. Zdroje, o ktorých rozhodovali úradníci, nepociťujúci nutnosť riešenia rómskeho problému. Jednou zo zásadných vecí, ktoré navrhoval na riešenie rómskej problematiky, bola potreba zásadného zmenenia spôsobu myslenia rómskej populácie. Rómsky úrad v Košiciach mal zabezpečiť **štátnu misionársku činnosť** podľa princípu: je nutné ísť za nimi. Misionári mali byť denne osem hodín v osade a ich činnosť mala byť zakomponovaná do našich zákonov (mali komunikovať s rómskym etnikom, s mimovládny sektorom, s odborníkmi). Úrad mal mať zdroje, kompetencie a priamy dosah na výkon tejto služby, ktorej náplňou mala byť napr. poriadková služba v rómskych osadách, posudzovanie kvality žiakov prostredníctvom rómskych asistentov pre školy, legislatívne zmeny vyplývajúce z potreby zaviesť predškolskú výchovu pre rómske deti na úrovni materskej školy a špecializovanú výchovu na dobehnutie hendikepov, s ktorými prichádzajú do škôl, atď. Úrad mal byť zriadený k 1. januáru 2004. Chceli odštartovať so štyridsiatimi misionármi. Do radov misionárov chceli včleniť aj rómskych občanov za predpokladu, že

budú splňať požiadavky na vzdelanostnú úroveň, na schopnosť komunikácie a budú na určitom stupni spoločenského myslenia.

Štefan Kúsek, spoluautor projektu rómskeho úradu, si predstavoval prácu RÚ po osi splnomocnenec vlády – rómsky úrad – misionári – rómski asistenti. V sociálnej oblasti sa chcel zamerať na elimináciu chudoby a zabránenie vylúčenia Rómov zo spoločenského života. V oblasti vzdelávania chcel odbúrať jazykovú bariéru medzi žiakom a učiteľom. Veľký význam kládol na vznik pracovných miest pre rómskych asistentov, školských aj zdravotných, a mimoriadnu dôležitosť kládol **na misionárov**, ktorí mali byť dvadsaťštyri hodín denne v rómskych osadách.

Ivan Mačura, člen ANO a spoluautor projektu rómskeho úradu, tvrdil, že základom sú rómski asistenti a rómski **misionári**. Chcel zlepšiť bývanie Rómov a v druhej etape chcel v rámci integrácie vytvoriť situáciu, aby Rómovia opúšťali toto zlepšené bývanie a začali sa sami sťahovať do miest a obcí medzi majoritné obyvateľstvo. Chcel vytvárať dočasné domovy na približne desať až pätnásť rokov.

Ladislav Richter, predseda Rady mimovládnych organizácií rómskych komunít (ktorá zastrešuje stoštyri organizácie), tvrdil, že je stotožnený s týmto programom. Richter sa vyjadril, že program je komplexný a prvýkrát má systém. Podľa neho sa doteraz len rozprávalo, a nekonalo.

Vláda v roku 2002 schválila svoje priority vo vzťahu k rómskym komunitám, komplexný rozvojový program rómskych osád a program sociálnych terénnych pracovníkov. Priority vlády SR v integrácii rómskych komunít na rok 2004 sa prijali uznesením č. 278 z 23. apríla 2003, kde sa prijali dočasné vyrovnávacie opatrenia na dosiahnutie rovnosti a dôstojných životných podmienok. V medzinárodnom práve sú dočasné vyrovnávacie opatrenia považované za legitímne opatrenia, zamerané na dosiahnutie rovnosti pre znevýhodňované skupiny. Pri zavedení dočasných vyrovnávacích opatrení nejde o zlepšovanie postavenia jednej skupiny ľudí, ale o vyrovnávanie ich príležitostí s cieľom dosiahnuť rovnosť, ktorá je základnou podmienkou ľudských práv a slobôd. Z historických a iných dôvodov značné percento rómskej menšiny nie je v súčasnosti v tej istej východiskovej pozícii ako väčšinové obyvateľstvo na Slovensku.

Vláda SR spustila aj rozsiahlu sociálnu reformu, ktorej súčasťou bola zmena štruktúry sociálnych dávok. Nový sociálny systém bol postavený na princípe motivácie ľudí k vymaneniu sa zo sociálnej siete. Pre zlepšenie možností uplatniť sa na trhu práce sa prijali opatrenia zamerané na rozširovanie programov pre dlhodobo nezamestnaných a na zvýhodnenie podnikateľov, ktorí ich budú zamestnávať. Pri štátnych zákazkách sa majú preferovať subjekty, ktoré vytvoria pracovné miesta pre dlhodobo nezamestnaných. Program sociálnych terénnych pracovníkov sa mal rozšíriť v závislosti od možnosti štátneho rozpočtu aj do ďalších lokalít, s osobitným zreteľom na lokality s migračným potenciálom.

Taktiež sa malo pôsobiť na ovplyvňovanie verejnej mienky majoritného obyvateľstva. Vo vysielaní verejnoprávnej televízie a rozhlasu sa mal venovať väčší priestor prezentácii rómskej kultúry, čo malo prispieť k rozvoju rómskej identity a sebaúcty u Rómov, a zároveň k vytváraniu multikulturálnej spoločnosti na Slovensku.

Pozornosť sa sústredila aj na vzdelávanie. V tejto oblasti sa mal vytvoriť štipendijný program pre rómske deti a poskytovať finančné prostriedky pre rómskych žiakov stredných a vysokých škôl.

Strednodobá koncepcia rozvoja rómskej národnostnej menšiny v SR

1. Vyhlásenie vlády z 31. júla 2006 uznesením č. 660 obsahovalo podporu vzdelávania a formovania identity, podporu zdravého životného štýlu jednotlivcov, rekvalifikáciu a zvyšovanie zamestnanosti a zamestnatelnosti. Ďalej zahŕňalo podporovanie komunitnej sociálnej práce, podnikania, budovania infraštruktúry a bývania, odbúravania vzájomných predsudkov majority a minority a pod.

2. Národný strategický referenčný rámec na roky 2007 – 2013 zahŕňa výchovu a vzdelávanie rómskych žiakov, zdravotníctvo (hygienu, osvetu a prevenciu), zamestnanosť a ďalšie sociálne aktivity, bývanie, zvyšovanie citlivosti verejnosti vo vzťahu k Rómom (médiá), rodovú problematiku. Do roku 2013 chce uzákoniť predškolskú prípravu päťročných detí pochádzajúcich zo sociálne znevýhodneného a málo podnikného prostredia a rozvíjať systém nultých ročníkov základných škôl pre šesťročné deti nedosahujúce školskú spôsobilosť. Tento strategický rámec ďalej obsahuje výchovu a vzdelávanie v špeciálnych školách a školských zariadeniach, navrhuje prehodnotiť opodstatnenosť prípravnej triedy v špeciálnej základnej škole pre mentálne postihnutých v súvislosti s prijímaním detí zo sociálne znevýhodneného prostredia. Ďalej si dáva za cieľ legislatívne upevniť možnosť vytvárať vyrovnávacie triedy a možnosti otvoreného prestupu pri zlepšení prospechu, podporovať stredoškolské vzdelávanie vytváraním združených stredných škôl, podľa vhodnosti aj internátnych. V obciach s vysokou koncentráciou rómskeho obyvateľstva vytvárať elokované triedy stredných odborných učilíšť alebo stredných odborných škôl. Podporiť vysokoškolské vzdelávanie pre študentov z rodín zo sociálne znevýhodneného prostredia vytvorením systému tútorstva, poradcov a pomocníkov z radov vysokoškolských učiteľov alebo z radov ostatných vysokoškolských študentov. Umožniť vzdelávanie v materinskom jazyku vychádzajúc z Ústavy SR a medzinárodných dokumentov. Rómska národnostná menšina má možnosť uplatnenia práva na vzdelávanie v materinskom jazyku.

V oblasti zdravotníctva strategický rámec konštatuje, že sa prejavuje zvýšený výskyt infekčných ochorení v spojení s permanentným ohrozením zdravia obyvateľov, vyplývajúcim zo znečisteného životného prostredia (epidémie, hľadavce, odpad). Zvýšila sa sexuálna kriminalita a prostitúcia, ale aj užívanie omamných látok.

S vysokou mierou nezamestnanosti úzko súvisí nekvalifikovanosť, nedostatočné vzdelanie, pologramotnosť až negramotnosť u časti Rómov. Vyrástla nová generácia mladých Rómov bez vzdelania, kvalifikácie, bez akýchkoľvek pracovných návykov a zručností. V rámci komunity vzniká autonómny hodnotový systém, ktorý sa reprodukuje, pretože deti, ktoré v rizikovitom prostredí vyrastajú, automaticky uvedený model prijímajú a celá situácia sa cyklicky opakuje.

Uvedený strategický rámec ďalej považuje za nutné pokračovať v odstraňovaní segregácie a getaizácie rómskych osád a mestských enkláv. Treba zvyšovať citlivosť verejnosti vo vzťahu k Rómom v oblasti prezentovania Rómov v médiách a zlepšiť postoj Rómov voči vlastnej identite. Podporovať programy zvyšujúce povedomie rómskej národnostnej menšiny a štandardizáciu rómskeho jazyka. Naďalej podporovať zriaďovanie materských centier a vznik krízových centier pre týrané ženy a obe domáceho násilia.

3. *Dekáda začleňovania rómskej populácie na roky 2005 – 2015* – iniciatívu pod týmto názvom prijali vo februári 2005 vlády deviatich európskych štátov. Predstavuje prvú medzinárodnú kampaň za sociálnu zmenu postavenia Rómov zameranú na integráciu

Rómov v EÚ. Slovenská republika rozpracovala priority dekády do *Národného akčného plánu*, ktorý bol schválený uznesením vlády SR č. 28/2005. Program dekády sa zameriava na štyri prioritné oblasti: vzdelávanie, zamestnanosť, zdravie a bývanie a na tri vzájomne súvisiace (prierezové) témy: chudoba, diskriminácia a rodová rovnosť.

Celé tri desaťročia od roku 1989 sa politici snažia ponúkať riešenia rómskej otázky, ale politici štandardných strán nemajú odvahu robiť nepopulárne kroky.

Naopak, politici extrémistických strán si na tejto agende budujú svoju popularitu a získavajú svojich voličov.

2.6 AGRESÍVNE PROSTREDIE RÓMSKEJ OSADY

V monitoringu rómskeho prostredia evidentne vystupuje do popredia agresivita ako veľmi negatívny a zraňujúci spôsob komunikácie, a to tak vnútri samotnej rómskej komunity, ako aj pri kontakte s majoritou. Existuje všeobecné presvedčenie, že Rómovia sú od prírody agresívnejší ako majoritné obyvateľstvo, a tým predstavujú pre svoje okolie bezprostredné fyzické ohrozenie. Preto v tejto kapitole dôslednejšie skúmame príčiny prítomnosti agresivity v rómskom prostredí.

Slovo agresia pochádza zo slova *ad-gredi* a znamená pustiť sa do niečoho. Násilie je jej vonkajším nezvládnutým prejavom, pričom dochádza k úmyselnému poškodeniu alebo spôsobeniu bolesti, počas ktorej agresor zažíva radosť. Ide o ľudí s parazitnou evolučnou stratégiou a často (bez)hraničným variantom ľudskej normy, ktorí stratili nad sebou moc, chcú zničiť vonkajšieho nepriateľa, ale pritom ničia sami seba a zabíjajú svoju dušu. Agresivitu niekedy iniciuje aj ťažká životná situácia, v ktorej sa jednotlivец nachádza, a ktorú nevie spracovať, je plný nepokoja, navonok sa prejavuje tikmi, úzkosťou a zníženou kontrolou nad svojimi emóciami.

Na agresivitu pôsobí tlak prostredia a biologické vplyvy. Duševné poruchy vrátane antisociálneho správania často predchádza nezodpovedné správanie budúcej matky. Poškodenie mozgu v priebehu tehotenstva (napr. následkom fajčenia) zvyšuje riziko, že dieťa bude postihnuté poruchou pozornosti a hyperaktivitou, s následnou poruchou antisociálneho správania. Pritom podiel genetických vplyvov je menej významný ako podiel sociálnych vplyvov.

Rodina

Nefunkčnosť rodiny. Korene agresivity nachádzame v prvom rade v rodine a v jej vnútorných (ne)fungujúcich väzbách a vzťahoch, v rodinnej disharmónii, nepokojnej atmosfére, v strachu, v spôsobovaných citových traumách. Rodinné prostredie vedome či nevedome posilňuje agresívne formy správania, ktoré nevznikajú naraz, ale majú procesualný vývoj. Trvá to určitý čas, pokiaľ sa prejavia.

Nesprávnosť výchovy. Agresívne správanie detí často vyvoláva aj protichodný rodičovský vplyv (matka povie áno, otec nie). Agresivita vychádza z vnútornej nepohody a aj dieťa z usporiadanej rodiny, ktorému je počas výchovy všetko dovolené, pri narušení jeho predstáv protirečením či zákazom sa dieťa môže prejaviť agresívne. Taktiež dieťa, ak je chorobné závislé od pochvaly, materiálnych vecí (počítača, mobilu), od osoby, známky v škole; a nedôjde k uspokojeniu jeho potrieb, často koná útočne.

Vplyv prostredia

Skupina rovesníkov. Deti, ktoré prichádzajú do skupiny rovesníkov, do nového prostredia po oslobodení sa z rodičovského vplyvu, sa môžu prejavovať agresívne (ak sú menej pribojné, zakomplexované). Stávajú sa typom „*hrdina/geroj*“ – na všetko majú odpoveď ako prvé, reagujú bez vyzvania, poznajú okamžité riešenia, majú vždy pravdu, posledné slovo, nevedia si uznať chybu, ľahko sa urážajú, nafukujú, ignorujú autoritu.

Škola. Negatívny vplyv na deti má aj školské prostredie, kde sú triedy s vysokým počtom žiakov, a zároveň je tam prítomná ľahostajnosť a nedôslednosť pedagogických pracovníkov pri hľadaní riešení, ak sa vyskytnú výchovné problémy.

Médiá. Násilie v médiách podnecuje detskú agresivitu, ktorú deti prenášajú do rovesníckych skupín, do školy a na ulicu. Násilie a sexualita sa v médiách dobre predávajú, nezaujímajúc sa už o následky poškodzovania miliónov detí a mladých kvôli zisku.

Vplyv sociálneho prostredia na agresivitu

Chudoba je často faktorom, ktorý iniciuje konflikty v rodine a v spoločnosti. Fyzické násilie páchané na deťoch (tresty, odplaty či sociálne odmietnutie) mobilizuje v nich podhubie budúcej agresivity.

Ekonomicky neúspešná rodina, prepadnutá na sociálne dno, odkázaná na sociálne dávky, bývajúca v preľudnenom byte s veľkým počtom detí, prípadne ďalšími členmi širšej rodiny *sa nachádza v materiálnej biede.*

Deti, ktoré sú citovo vyprahnuté, majú nízku mieru sebaúcty, prežívajú pocit hanby, nezažili úspech, neprijali sa, sú rodičom ľahostajné, často zneužívané a zanedbávané, žijú v trvalom strese, v nedostatku, často v kriminálnom prostredí, sú neprijaté aspoň jedným z rodičov, majú nemanželský pôvod, ich rodičia sa promiskuitne správajú, sú z neúplných rodín, absentuje prítomnosť otca, *prežívajú duchovnú biedu.*

Deti sú permanentne unavené, nevyspaté, bývajú v malých, zdevastovaných a preplnených priestoroch, bez súkromia, často hladné a bez uspokojenia základných potrieb, čo spôsobuje ich vnútornú nevyrovnanosť, často umocnenú spôsobenými zraneniami z detstva a dospievania – *sú vystavené permanentnému psychickému a fyzickému tlaku.*

Prejavy agresivity v rómskom prostredí

V rómskom prostredí sa stretávame s viacerými formami agresivity, ktorá sa prejavuje voči ľuďom, zvieratám, ale aj materiálным veciam. Psychická alebo verbálna agresivita sa prejavuje zvýšeným hlasom, hulákaním, nadávaním, preklínaním, ponižovaním, vyhrážaním, zastrašovaním, posmieváním, žalovaním, klamstvom, zákernosťou, drzým správaním, nerešpektovaním názorov a práv druhých, nerešpektovaním autority, príkazov, zákazov, ľudských noriem, školského poriadku, ignoranciou, iróniou.

Fyzická agresivita sa prejavuje voči ľuďom (ohrozovaním, opľuvaním, ohadzovaním kameňmi a inými predmetmi, fyzickými atakmi, vydieraním, vyvolávaním bitiek, obťažovaním, nútením druhých k sexuálnej aktivite, šikanovaním, manipulatívnym správaním...) a krutosťou k zvieratám, ktorá prerastá do rôznych foriem ich týrania.

Kombinovaná agresivita: napríklad úžera je typickým prejavom rómskej agresivity, ktorá vychádza z materiálnej biedy adresátov a z duchovnej biedy agresorov a sme-

ruje k úplnej fyzickej a psychickej závislosti od nich, prípadne od ich likvidácie. Ide o nemilosrdné vykorisťovanie chudobných susedov, dokonca aj príbuzných. Úžera (v rómčine *interes*) zneužíva konzumný vzorec „hody a hlad“, prevládajúci v osade.

Materiálna agresivita sa prejavuje ničením vlastného i cudzieho majetku. Niektorí Rómovia majú v sebe deštruktívny postoj k svojmu okoliu, ktorý sa prejavuje demolačným inštinktom (rozbíjaním okien, rozhadzovaním odpadkov, prevracaním a vysypávaním plných kontajnerov, ničením všetkého čistého a pekného okolo seba, vytieraním rúk do stien a čmáraním, znečisťovaním životného prostredia, vypaľovaním a pálením).

Teórie agresívneho správania

Prirodzená (pudová) agresia je forma naučeného správania hlavne z rodinného prostredia. Ide o naučený vzorec správania, podľa ktorého agresor koná, pretože nevie svoju agresivitu brzdiť, rozdeliť na menšie časti a pozitívne využiť.

Reaktívna agresia. Agresor koná na základe vonkajšieho alebo vnútorného impulzu, akcia – reakcia. Spúšťačom je niekedy aj nepatrný podnet, ale vie zaútočiť aj bez podnetu. Jeho častou príčinou môže byť frustrácia, pričom ide o psychický stav vyvolaný nezvládnutím realizovať vytýčenú úlohu. To spôsobuje vnútornú nespokojnosť, napätie, mrzutosť, zlosť a úzkosť. Pri nadmernej psychickej záťaži treba zmobilizovať všetky svoje sily na dosiahnutie cieľa, ale ak sa to nezvláda, treba bez pocitu poníženia nájsť odvahu podliezť prekážku.

Reľazová agresivita. Osoby, ktoré zdieľajú životný priestor s agresorom, preberajú (najčastejšie ako obrannú formu) spôsoby agresora. Agresivita sa na nich prenáša a rastie v nich, čo pri náhlom (nekontrolovanom) uvoľnení môže mať deštruktívne účinky.

Autoagresia. Agresor sa z vonkajšieho teritória obracia do interného, pričom si často dokáže ublížiť sám, prípadne sa aj zlikvidovať.

Tichá agresivita. Jej typickým prejavom je nekomunikácia, ide o ignoranciu najbližších osôb, ktorým sa vyhýba, odopiera im slovo, obmedzuje sa len na odpovede typu áno – nie.

Dôsledky agresivity na rizikovú skupinu – deti a mládež

Skupina asociálov nachádza častejšie svoje prijatie v rómskej komunite, ktorá im zabezpečuje status, ochranu, vygumovanie minulosti, únik od reality a nový životný štýl. Neúspešní mladí ľudia často vyhľadávajú skupiny, ktoré sú mnohokrát odtrhnuté od tradičných noriem, kde nachádzajú možnosť sebarealizácie s uznaním a novými zážitkami. Dôsledkom toho je skutočnosť, že mladiství na Slovensku sa v posledných rokoch podieľajú na celkovej trestnej činnosti viac ako dvadsiatimi percentami.

Agresori si málo vážia samých seba, ale aj druhých, sú nezodpovední, často klamú a kradnú, chronicky sa predvádzajú, spôsobujú časté napätia, sú impulzívní a citovo chladní, často podráždení a útoční, plní zlosti, pomstychtiví, s nižšou sebakontrolou a integrovanosťou. Sú zaslepení sebou a svojou agresivitou, pričom nevidia svoje tienisté stránky. Ťažko si budujú priateľstvá, ospravedlňujú si vlastné správanie, cítia sa ako obeť, presúvajú vinu na iných, netrpia výčitkami svedomia, majú nižší pocit viny, sú cynickí voči ľuďom, ktorým ubližujú. Majú výbuchy zlej nálady, hádajú sa s dospe-

lými, dráždia a napádajú iných, majú opozičné správanie s neochotou a odmietaním kooperácie.

Sú podozrievaví, chýba im dôvera k ľuďom a sú nadmieru ostražití. Dokážu zanevrieť na iných pre zlé zaobchádzanie. Sú neschopní si nájsť trvalú prácu, nesplacajú pôžičky, žijú prítomnosť. Sršia negativizmom. Sú záškolákmi a v noci sú často mimo domova. Zneužívajú dôveru, chladno a ničivo útočia na slabších. Majú zvýšené sebavedomie o vlastnom význame a vplyve, ale na druhej strane si svoje nízke sebavedomie zvyšujú tyraniou a ponižovaním iných, aby uverili vo vlastnú veľkosť. Sú to duchovní lenivci, ktorí často pijú, fajčia a drogujú, čo len umocňuje ich agresivitu. Agresori považujú slušnosť za slabosť. Ak spoznajú v inom človeku svedomie, ktoré považujú za slabosť alebo lásku, snažia sa ho majstrovsky manipulovať. Majú radi zisk za malý vklad. Na vrchole ich hodnotovej orientácie sú peniaze, opovrhujú však hodnotou práce. Ich životné ciele sú rýchla sláva (uznanie, prijatie), moc, peniaze a sex.

Niektorí agresori majú aj tikové poruchy. Tik je mimo vôľový, rýchly, opakovaný, nerytmický motorický pohyb. Tiky provokuje stres. K častým jednoduchým motorickým tikom patrí žmurkanie, mykanie hlavou, krčenie plecami a grimasy. Medzi časté komplexné vokálne tiky patrí opakovanie určitých slov, niekedy používanie sociálne neprijateľných, často obscénnych slov.

Boj s agresivitou

Dôsledkov agresivity je v skutočnosti veľmi veľa, ale spúšťacím mechanizmom je vo väčšine prípadov drsné rodinné prostredie, nefunkčná rodinná výchova a hraničné uspokojovanie najzákladnejších ľudských potrieb. U agresorov musíme brať do úvahy aj ich skryté utrpenie, osamelosť, neistotu, chýbajúcu sebaúctu i neformované a následne otupené svedomie.

Násilie jednotlivcov obmedzíme budovaním a upevnením osobných vzťahov, z ktorých sa vytratí anonymita a prehľbi priateľstvo. V týchto vzťahoch potom vznikne bezpečná väzba, ktorá pôsobí vo výchove ako psychologický a sociálny ochranný faktor. Tento faktor zabezpečuje pozitívny vzťah medzi dospelým a dieťaťom, lepšie vzťahy s vrstovníkmi, vyššiu mieru sebaúcty a psychologickú odolnosť, a tým odbúrava agresivitu i úzkosť. Dôležité je spoznať aj ich rodinné prostredie, z ktorého pochádzajú.

Vnímaním osobnosti dieťaťa, jeho individuality a prejavom úcty predchádzame riešeniu konfliktov z pozície moci (trestaním, prekrikovaním, príkazmi, zastrašovaním a pod., čo znamená, že s deťmi musíme bojovať). Ak je dieťa v rodine emočne sytené, milované (pochopí a prežíva lásku, ktorá viac dáva, ako berie) a morálne podporované, ľahšie sociálne vyzrieva a nadobúda duševnú rovnováhu. Je dôležité výchovou vštepovať deťom toleranciu, empatiu, súcit, pochopenie, rešpekt a upozorňovať na násilné správanie bez ponižovania, zahanbovania, s jasným pomenovaním, čo je zlo. Vychovávame viac vlastným príkladom ako slovami a dôslednosťou vo výchove predchádzame agresivite. Pohybové a zážitkové hry pôsobia ako ventil na odbúravanie napätia a vychovávajú k prosociálnosti.

Rodičia dobre výchovne pôsobia na svoje deti, ak ich obmedzujú v pozeraní násilných programov a skracujú im pobyt pred obrazovkou. Psychológ Bruce Bartholow tvrdí, že ľudia, ktorí sa násilným počítačovým hram venujú príliš často, znečitlivejú.

Preventívne výchovné pôsobenie predchádza a obmedzuje násilie v rodine i v rovesníckej skupine. Ak poruchy správania prerastú do agresivity ako osobnostnej črty, v takomto prípade je už stav ťažko reparable.

Správne ovládaná agresivita napomáha rast osobnej zrelosti, presadenie sa, úspech v športe, predurčuje k vodcovstvu, povzbudzuje k vytrvalosti, pomáha sledovať cieľ, dáva silu prekonávať prekážky, riešiť konflikt bez zranenia a akcieschopnosť. Agresivitu netreba využívať ako deštruktívnu energiu, ale ako spôsob zasadiť sa za konkrétne vízie. Agresivita potrebuje férovosť, nesmie prekračovať morálne normy, aby sa nestala ničivou, mladí sa musia s ňou naučiť zaobchádzať tak, aby pri tom neškodili iným.

3 *Katolícka misijná prítomnosť v rómskych komunitách na Slovensku*

Celé tisícročie pobytu Rómov v Byzantskej ríši bolo poznačené odmietavým postojom Cirkvi, pretože niektoré rómske kasty poskytovali rôzne zábavné služby (predvádzali hady, cvičené medvede, veštenie z ruky, tanec), za čo boli často pranierovaní. Tento odmietavý a ľahostajný postoj Cirkvi voči Rómom pretrváva často aj dnes.

Sme presvedčení, že kľúč k riešeniu problémov v rómskej komunite spočíva v pedagogike inšpirovanej evanjeliovými hodnotami, založenej na rešpektovaní rodiny a na primeranej sociálnej pomoci, ktorá si vyžaduje participáciu. Spočíva v dlhodobej, cieľavedomej výchove k morálnym hodnotám, motivovanej pomocou postupných malých krokov. Rómska misia nám umožňuje zamerať našu katolíckosť v zmysle jej univerzálnosti. Kresťanstvo sa nestavia proti existujúcej kultúre. Misionárske kresťanské paradigmy neničia to, čo existuje. Naopak, treba prijať to, čo je, a obohatiť to o nový význam stretnutím s inkulturáciou.

Encyklika *Redemptoris missio* rozlišuje:

- misie *ad gentes* (medzi národmi, kde Kristus a jeho evanjelium nie sú ešte známe),
- pastoračnú činnosť v stabilných a štruktúrovaných spoločenstvách,
- novú evanjelizáciu v kresťanských, ale odkresťančených krajinách.

Poznáme viaceré misijné modely:

- *etnocentrický model* (ľudia sa nevedia oslobodiť od vlastnej kultúry), rozdeľuje sa na paternalistický (ktorý sa prejavuje nedostatkom preukazovania dôvery miestnemu spoločenstvu) a triumfalistický (kde odovzdávajú okrem viery aj kultúrne črty svojej viery),
- *akomodačný* (prispôsobovací) *model* – hľadá v odlišných kultúrach zhodné prvky s evanjeliom,
- *inkulturačný model* (vyplýva z presvedčenia, že Božie slovo prevyšuje kultúry, má schopnosť do nich prenikať a v nich žiť akceptovaním miestnych hodnôt, kultúr, tradícií a náboženstiev),
- *globálny model* (ide o inkulturačný model uskutočňovaný v podmienkach globalizujúceho sveta, ktorý eliminuje rozdiely medzi jednotlivými krajinami a národmi).

3.1 SÚČASNÁ NÁBOŽENSKÁ SITUÁCIA

Z pohľadu náboženstva sa na Slovensku hlási:

- 53,0 % Rómov k Rímskokatolíckej cirkvi,
- 3,7 % Rómov ku Gréckokatolíckej cirkvi,
- 0,8 % Rómov k Evanjelickej cirkvi,
- 0,6 % Rómov k Pravoslávnej cirkvi,

0,3 % Rómov k Reformovanej kresťanskej cirkvi,
40,0 % Rómov neuviedlo vyznanie alebo je bez vyznania.

Ku Katolíckej cirkvi sa na východnom Slovensku hlási 82 % rómskych respondentov, a to zo štyroch dôvodov; že ide o väčšinové náboženstvo, nachádza sa tam veľa symbolov (sochy, obrazy, zlatá farba...), je tam prítomný kult Panny Márie a niektorí si myslia, že ide o jediné možné vyznanie. Iní tvrdia, že sa treba zbaviť stereotypných pohľadov, že väčšina Rómov sa hlási k Rímskokatolíckej cirkvi. U Rómov prebiehal sociokultúrny vývoj pomalšie než u majoritnej populácie, a tak sa rôzne prvky duchovnej kultúry zachovali v archaickejších formách. Na náboženskej situácii medzi Rómami badať znaky vplyvu mýtov majoritnej a zároveň aj západnej kultúry, znaky individualizmu a sekularizmu (odsunúť Boha zo svojho života a všetko podriaďovať činnosti a konzumizmu, čo vedie k vzájomnému odcudzeniu a vnútornému vyprázdneniu). Aj napriek tomu je to stále viera, ktorá Rómom pomáhala a pomáha prežiť a prekonať každodenné odmietanie a pohŕdanie majoritou; a aj napriek tomuto odmietaniu idú dopredu. Je v nich obrovská túžba prežiť a extrémna flexibilita. Svoj rómsky pragmatizmus voči Bohu prežívajú vo vzťahu typu dám – dostanem.

Rómovia prežívajú svoje náboženstvo bez kostola a bez knihy. Zlepšovaním sociálneho prostredia sú otvorenejší aj na počúvanie Božieho slova. Priateľstvo a vzťah je v začiatkoch dôležitejší ako posolstvo. Nepredáš svojho Boha, kým nepredáš sám seba.

Treba investovať do vzťahu, to je jediná cesta, ktorá vedie k srdciam Rómov. Misionár musí mať široké „mantinely“, jeho čas nemôže byť striktné delený, hranice medzi súkromným a verejným Rómovia neuznávajú. Letničné (charizmatické) hnutia prítomné niekoľko desaťročí v západnej Európe sa za posledné roky výraznejšie objavili aj vo východnej Európe (aj na Slovensku). Oslovujú Rómov svojou spontánnou liturgiou, emocionálnymi prejavmi kazateľov a ich členov, hudbou. Rómom vyhovujú prejavy letničných kazateľov, ktorí často improvizujú, teatrálné prejavujú svoje emócie, opakujú podstatné formulácie, snažia sa o spoluúčasť poslucháčov. Bibliu študujú v malých skupinách.

Duchovný svet Rómov

Pod duchovným svetom Rómov chápeme okrem náboženského života v cirkevnom význame aj ľudové formy náboženstva či rôzne formy duchovnej kultúry všeobecne. Patria sem rómske zvyky, tradície, povery. Pre Rómov je v súčasnosti charakteristická viacvrstvová konfesionalita, ktorá je pre majoritu neobvyklá (napr. nie je u nich zvláštnosťou, že prechádzajú od katolicizmu cez adventistov siedmeho dňa až k evanjelikom augsburského vyznania). Výsledkom toho je ich špecifická forma religiozity. Rómovia vyhľadávajú náboženské hnutia, ktoré im ponúkajú novú identitu na konfesionálnom základe, identitu, v ktorej nachádzajú sebaúctu a rovnocennosť s majoritou.

Ich príľnutie k určitému vyznaniu, ale aj ich náhla zmena vyznania je kvôli túžbe prekonať spoločenské vylúčenie. Rómovia chcú byť akceptovaní aspoň v náboženskom spoločenstve. Predstavitelia veľkých náboženstiev to nechápu a vnímajú to ako slabú nábožnosť. Nevidieť túto túžbu a úsilie Rómov o integráciu je v skutočnosti znakom náboženského anticiganizmu.

3.2 SMERNICE PRE PASTORÁCIU RÓMOV

Evanjelizácii rómskeho etnika sa podrobne venuje Pápežská rada pre pastoračiu migrantov a cestujúcich v dokumente *Smernice pre pastoračiu Rómov*, kde sa uvádza, že žiadny kresťan by nemal zostať ľahostajný, pokiaľ ide o situáciu, keď sa niekto vo vzťahu k cirkevnému spoločenstvu odsúva na okraj. Práve pre svoju špecifickosť si pastoračia Rómov vyžaduje pozornú a hlbokú formáciu tých, ktorí sú do nej zapojení, zatiaľ čo kresťanské spoločenstvá by mali byť otvorené a prijímajúce. Toto spojenie osobitosti a univerzálnosti sa javí ako základné. Ohlasovanie Božieho slova bude oveľa ľahšie prijaté, ak ho koná niekto, kto sa prejavil ako solidárny s Rómami v situáciách ich každodenného života. Okrem toho je do katechézy dôležité zahrnúť dialóg, ktorý dovoľuje Rómom vyjadriť sa, ako vnímajú a prežívajú svoj vzťah s Bohom.

Hudba, ktorú si Rómovia veľmi cenia a často sa k nej utiekajú, je mimoriadne cenným prínosom pri pastoračii a treba podporovať a rozvíjať jej využitie pri stretnutiach a liturgických sláveniach. Zo smerníc ďalej vyplýva, že v živote Rómov sú mimoriadne dôležité púte, lebo predstavujú ideálne možnosti na rodinné stretnutia. Cieľom púti sú často „posvätné miesta“ späté s rodinnými dejinami. Preto sú tiež rôzne udalosti, sľuby či cesta modlitby prežívané ako stretnutia s „Bohom ich svätca“, čo tiež posilňuje vernosť skupiny. Okrem toho ponúkajú púte účastníkom možnosť zažiť skúsenosť katolíckosti, ktorá ich vedie od „ich svätca“ ku Kristovi a k Cirkvi.

Musíme brať do úvahy riziko, že Rómovia sú ľahkými obeťami siekt. Významnú úlohu v tejto špecifickej pastoračii môžu zohrať nové cirkevné hnutia. Svojím rozvinutým zmyslom pre spoločenstvo, svojou otvorenosťou, ochotou a mimoriadnou srdečnosťou svojich členov im môžu skutočne ponúknuť konkrétne prijatie a prispieť k ich evanjelizácii. V tomto zmysle môžu národné i medzinárodné katolícke združenia Rómov zohrať veľmi dôležitú úlohu.

Ústav etnológie SAV vo svojom výskume s názvom *Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou* potvrdil, že pastoračia Rómov je úspešná.

Fakty z výskumu

Medzi Rómami na Slovensku aktívne pracuje štrnásť registrovaných cirkví a päť registrovaných náboženských denominácií v približne stotridsiatich lokalitách. Rómske misie ovplyvnili približne desaťtisíc Rómov. Najvýznamnejších je päť cirkví: Rímskokatolícka a Gréckokatolícka cirkev, Apoštolská cirkev, Svedkovia Jehovovi a charizmaticko-letničné hnutie Marana tha.

Pôsobením cirkví medzi Rómami dochádza k odstraňovaniu patologických javov. Obrátení Rómovia prestali byť závislí od úžery, respektíve prestali byť úžerníkmi. Zmenil sa ich model hospodárenia s financiami, zbavili sa závislostí, klesla kriminalita, zlepšila sa dochádzka detí do školy. Zmenila sa kvalita manželských a rodinných vzťahov, v ktorých sa naučili komunikovať na inej úrovni.

Úspešnosť misií z hľadiska pozitívnej sociálnej zmeny Rómov potvrdili aj ich majoritní susedia, starostovia, učiteľky ZŠ, úradníčky z miestnych úradov práce, terénni sociálni pracovníci a podobne.

3.3 MISIJNÉ PÔSOBENIE MEDZI RÓMAMI PRED ROKOM 1989 A DNES

Do roku 1989 bola činnosť Cirkvi zo strany štátu kontrolovaná a podľa Trestného zákona § 178 odvolávajúc sa na zákon č. 218/1949 trestaná. Ak sa robili aktivity mimo kostola alebo činnosti „vyrušujúce“ štátnu vrchnosť, bolo to považované za marenie dozoru nad cirkvami a náboženskými spoločnosťami. Kňazi boli často za svoje aktivity prenasledovaní a väznení.

Za zhromažďovanie rómskych detí a ich náboženskú výchovu bol v roku 1981 odsúdený na dva roky nepodmienečne katolícky kňaz – salezián Gunther Mathias Rompf, narodený v roku 1943.

Ďalším aktívnym kňazom medzi Rómami v časoch totality bol salezián don Štefan Javorský (1924 – 2007), ktorý sa angažoval hlavne na Spiši.

Kňaz Ondrej Porubec sa narodil 30.11.1941 v Nemčiňanoch a od roku 1969 pôsobil vo farnosti Toporec. V Toporci žilo viac ako osemsto Rómov a na filiálke v Podhoranoch asi tisícdeväťsto. Pri jeho príchode Rómovia chodili biedne poobliekaní, deti pobehovali nahé. Na prvej svätej omši v Toporci Rómom úprimne povedal, že medzi nimi nechce zostať, lebo sa na to necíti dosť silný. Postupne sa im začal venovať, prihovárал sa im, menil ich mentalitu, zmýšľanie, návyky, mravy, ducha. Bol na nich veľmi náročný, niekedy až tvrdý. Vytrvalo ich už od materskej školy učil náboženstvo. V prvých rokoch tam zabezpečil celé vagóny šatstva a potrebných vecí pre domácnosť, ktoré potom rozdeľoval jednotlivým rodinám. Deti povzbudzoval k hudbe, otcov, aby stavili pekné domy, ženy vyzýval k poriadku. Zomrel v novembri 1999 a je pochovaný v Toporci pri kostole. Vychoval dve až tri generácie. Ondrej Porubec sa pričínil nielen o náboženský život Rómov, ale aj o zvyšovanie ich kultúrnej, vzdelanostnej a sociálnej úrovne.

Prítomnosť a činnosť Cirkvi medzi Rómami sa po roku 1989 pomaly rozbehla a za posledné roky má rastúce tendencie. Po roku 1990 sa začalo nové dielo pre Rómov v Bardejove na Poštárke.

Vznikom Ordinariátu ozbrojených síl a ozbrojených zborov sa viacerí kňazi stali duchovnými správcami väznic, v ktorých je často viac ako 80% Rómov.

Ešte aj dnes sa u Rómov často zanedbáva základná školská katechéza. Väčšina rómskych detí nie je vôbec katechizovaná, lebo ani vedenie školy, ani rodičia nemajú o to záujem. Rómovia dôsledkom toho preberajú z kresťanstva iba to, čo zodpovedá ich rómskej psychike a predstavám. Od majoritného obyvateľstva prevzali takmer všetky cirkevné sviatky a s nimi spojené obyčaje. Bohužiaľ, len ich vonkajšiu stránku. Návštevu kostola a prijímanie sviatostí zanedbávajú, lebo nepoznajú kresťanskú vieru. V Boha veria, ale do kostola nechodia, pretože Boh je všade. Rómovia zo sociálne zaostalejšieho prostredia, zvlášť z osád, majú k viere osobitný vzťah. Ale veľká bieda a nedostatok základných potrieb je prekážkou kresťanskej nádeje. Kde niet nádeje na zmenu, na lepší život, tam je priestor na ateizmus.

Za materiálnou biedou, ktorá je veľmi viditeľná a ľahko merateľná, sa skrýva oveľa väčšia bieda, a to duchovná. Pokiaľ sa neodstráni táto duchovná bieda, nemožno účinne pomôcť odstraňovať materiálnu. Integráciu Rómov do spoločnosti treba urobiť v oblasti tradičných hodnôt nášho národa formou zintenzívnenia ich náboženského života a vypestovania zmyslu pre kresťanský hodnotový systém, čo je základným predpokladom ich ďalšieho rozvoja.

Pri evanjelizácii Rómov je nutné spájať charitatívne, sociálne, spoločenské, kultúrne, výchovné a vzdelávacie aktivity priamo v rómskych osadách a na rómskych sídliskách.

Prednostná pozornosť sa musí venovať evanjelizácii rómskych detí, ale súčasne musí prebiehať aj evanjelizácia dospelých. Misijný pracovník im musí sprostredkovať odvahu, pomáhať zvyšovať sebavedomie, aby boli schopní neskôr napredovať samostatne aj v majoritnej spoločnosti. Hlavne v začiatkoch ich treba sprevádzať a kráčať s nimi.

Kňaz má na rómsku komunitu veriacich, ale aj neveriacich veľmi pozitívny vplyv. Môže ich viesť k vzdelaniu, k duchovnému a tým nepriamo aj k sociálnemu rastu.

Projekt *SIRONA*, ktorý bol realizovaný Ústavom etnológie SAV (2010) s názvom *Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*, vypracoval nasledujúce odporúčania pre cirkvi, náboženské hnutia a občianske združenia s náboženskými aktivitami:

- je dôležité, aby bol pastoračný záber čo najkomplexnejší a zameraný na všetky vekové skupiny; ukazuje sa, že je efektívne s rôznymi vekovými skupinami pracovať aj samostatne, v rámci rôznych diskusných skupín;
- úspešná misia stojí na intenzívnej a permanentnej práci v komunite;
- je dôležité umožniť participáciu v štruktúre náboženskej skupiny pre čo najväčší počet rómskych členov; dávať dôraz na výchovu rómskych lídrov;
- cirkevné spoločenstvá by mali mať aktivity lokálneho charakteru, no zároveň by sa mali snažiť vytvárať aj aktivity nadlokálneho charakteru, ktoré vytvárajú možnosti nadviazať kontakty s ďalšími Rómami alebo ľuďmi z majority;
- otvorenosť k spolupráci s inými denomináciami, lokálnou samosprávou, ako i médiami;
- dávať členom dary a stavať misiu na obdarovávaní svojich členov je vysoko neefektívne;
- úspešná náboženská misia, ktorá chce byť efektívna v prostredí segregovanej rómskej komunity, by mala rátať s dlhodobým stacionárnym pôsobením v tejto lokalite.

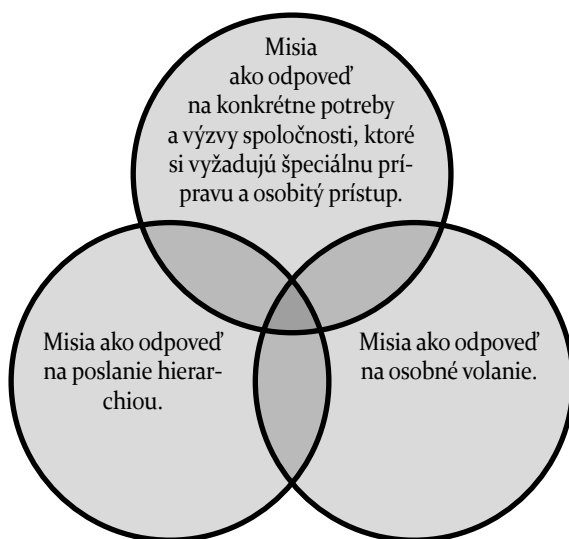


Schéma č. 1: Misia ako prienik troch oblastí

Rómske misijné centrá

Misionári odpovedajú na vonkajšie a vnútorné volanie s veľkodušnou otvorenosťou a disponibilitou pre poslanie (poverenie) cirkevnou hierarchiou.

Jednou z úloh pastoraácie Rómov je výstavba a zriaďovanie jednoduchých misijných centier a sakrálnych objektov v rómskych osadách. Dobré skúsenosti sú z Jarovnic, Bardejova, Košíc-Luníka IX, Hanušoviec nad Topľou, Krížovej Vsi, Lomničky, Čičavy, Brezna, Plaveckého Štvrtka, Pečovskej Novej Vsi a zo Sečoviec, kde takéto centrá vznikli priamo v osade. Počiatočnou aktivitou, nevyžadujúcou si vysoké náklady, býva vztyčenie jednoduchého kríža, kde sa v obmedzenej miere môžu konať príležitostné pobožnosti.

3.4 MISIJNÉ AKTIVITY KATOLÍCKEJ CIRKVI ZA POSLEDNÉ ROKY MEDZI RÓMAMI NA SLOVENSKU

V osadách, kde sa ponúka pravidelná, systematická a dlhodobá katechéza, ktorú predchádzala aspoň krátkodobá evanjelizácia, sa prejavujú pozitívne výsledky v podobe vzrastajúcej zodpovednosti rodičov za svoje deti. Prebúdza sa záujem o vzdelanie, narastá duchovné uvedomenie a pozdvihnutie Rómov, zvyšuje sa veková hranica ťarchavosti dievčat, znižuje sa kriminalita a zlepšujú sa vzájomné vzťahy s majoritným obyvateľstvom. Náboženské aktivity sú sprevádzané voľnočasovými a sociálno-charitatívnymi aktivitami.

Rómske pastoračné centrum (RPC) v Bardejove je plne funkčné od roku 1998, ale vznikli aj nové komunitné centrá, v ktorých často pracujú ľudia blízki Cirkvi. Tieto centrá vykonávajú široké spektrum kultúrnych a sociálnych činností, ale zároveň sa zameriavajú aj na duchovné aktivity. Často ponúkajú aj predškolskú výchovu, voľnočasové aktivity a náboženské programy.

V roku 2001 vznikla v Bardejove prvá cirkevná materská škola pre rómske deti a v školskom roku 2003/2004 ju už navštevovalo viac ako päťdesiat detí. Neskôr tu vznikla aj základná škola s prvým stupňom. Niektoré deti z tejto školy pokračujú na internátnom gymnáziu v Kremnici.

Výstavba kostola a príľahlej miestnosti v osade Jarovnice bola v roku 2000 ukončená a odovzdaná do duchovnej správy farnosti.

Pravidelne sa organizujú púte Rómov na európske pútnické miesta (1997 a 2000 Rím a Assisi, 2003 Turín a Lurdy, 2005 Medžugorie v júli a Svätý Kopeček v septembri, 2007 Barbastro, 2010 Fatima – Portugalsko, 2012 Turín, 2015 Rím – svetová púť Rómov).

Od júla 2003 sa začala poskytovať duchovná služba aj najväčšiemu rómskemu sídlisku (so sedemtisíc Rómami) na Luníku IX v Košiciach prostredníctvom dvoch kňazov (ex-saleziánov), ktorí bývali priamo na sídlisku a zároveň im ponúkali širokú paletu duchovných a spoločenských služieb. V auguste 2005 sa začala aj výstavba pastoračného centra na Luníku IX. 1. júla 2008 misiu na Luníku IX prebrali saleziáni dona Bosca.

V roku 2005 bol pre rómsku pastoraáciu vyčlenený gréckokatolícky kňaz v Čičave Martin Mekel. Gréckokatolícke formačné centrum pre Rómov bolo zriadené v roku 2012. Jeho poslaním je rozvoj a podpora etnických, sociálnych a iných minoritných skupín na Slovensku s cieľom zlepšiť ich spoločenské, sociálno-ekonomické postavenie, vzdelanostnú a duchovnú, kultúrnu úroveň, vyvíjať osvetovú činnosť, ako aj zlepšovať vzájomné vzťahy medzi Rómami a majoritou.

Od roku 2016 pôsobí otec Igor Čikoš v Gréckokatolíckej rómskej misii v okrese Bardejov a od roku 2017 otec Leontín Lizák v okrese Stará Ľubovňa. V roku 2019 bolo pre rómsku gréckokatolícku misiu vyčlenených spolu šesť kňazov.

Na mariánskej hore v Gaboltove býva tradične v prvú augustovú nedeľu rómska púť, ktorá sa začína niekoľkohodinovým kultúrno-duchovným programom, kde sa predstavujú rôzne skupiny Rómov z rozličných oblastí Slovenska (v roku 2019 to bol už 27. ročník).

Misijná činnosť má pomôcť k zlepšeniu sociálnej, ekonomickej, kultúrnej i duchovnej úrovne života v rómskych osadách. Poznáme tri východiskové zásady misijnej činnosti Cirkvi:

- *Byť s ľuďmi* – ide o prítomnosť, žiť s ľuďmi tam, kde je Cirkev málo prítomná, žiť v takých istých podmienkach, ako žijú chudobní, stať sa jedným z nich. Vydávať svedectvo o Bohu vo vzťahoch a vlievať im nádej (stádo potrebuje nielen pastvu, ale aj prítomnosť pastiera).
- *Dialóg* – je základná forma komunikácie pre misijnú činnosť. Styčnými bodmi pre dialóg s kresťanstvom sú rómska kultúra a rómska rodina.
- *Inkultúracia* – podľa encykliky *Slovarum Apostoli* je vtelenie evanjelia do miestnej kultúry a vnesenie miestnej kultúry do života Cirkvi. Z tohto procesu vyrastá potom nová kultúra, do ktorej sa zakorenia hodnoty kresťanstva.

12. novembra 2015 pápež František pri stretnutí s biskupmi Slovenska v rámci ich osobitnej audiencie pri príležitosti návštevy *ad limina apostolorum* im v rámci spoločného rozhovoru povedal: „Cirkev vo vašej krajine je povolaná napredovať v pastoračii Rómov, v diele rozsiahlej evanjelizácie, ktorá sa bude snažiť dosiahnuť všetky tieto osoby, ktoré, žiaľ, naďalej žijú v istej spoločenskej izolácii.”

3.5 DEDIČSTVO DONA BOSCA A JEHO VYUŽITIE V RÓMSKEJ MISII

Cirkev do rómskeho prostredia vstúpila zatiaľ len okrajovo, a aj to s málo zrozumiteľnou formou evanjelizácie. Rómske prostredie je veľmi rôznorodé a vyžaduje si špeciálny prístup. Sú medzi nimi dobrí aj zlí, ale jedine výchova je cesta k ich humanizácii. Evanjelizátor nemôže miešať všetko a všetkých do jednej kopy, nemôže si preniesť modely a skúsenosti (aj keď fungujúce) z majoritnej spoločnosti. Lebo nastane rýchle vyhorenie a frustrácia z neúspechu.

Jemné a kultivované správanie, ticho, vnútorný pokoj a vonkajšia dobrota nie sú typické pre ľudí z rómskej osady. Oni sú často zranení, neistí, dezorientovaní, ponechaní sami na seba a následne drzí a arogantní. Takýmto spôsobom sa bránia, vynucujú si pozornosť či lásku. Majú vlastný postoj k využívaniu času, k práci a k peniazom. Vo veľkej miere u nich absentuje zmysel pre obetu, zriekanie sa, sebaúctu a kreativitu. Ľahko podľahnú nástrahám. Sú citliví na seba a často necitliví k svojmu okoliu. Chýba im zmysel života, spoločensky a osobne sa málo angažujú. Ich život je naplnený tradíciami a vlastnou kultúrou, ale aj predsudkami. Skôr ako by sme ich chceli meniť, musíme si ich vážiť, prijímať a mať ich radi takých, akí sú. Lebo aj medzi nimi žijú dobrí ľudia, ktorí dávajú silu, nádej a zmysel misionárskej prítomnosti, hovoríme im, že sú to tzv. odolné typy. (Ide o osoby žijúce v ťažkom rodinnom i komunitnom prostredí, vyrastajúce v nepokoji, v nedostatočnom hmotnom sýtení, nemajú dostatočné množstvo sociálnych príležitostí, a predsa sa líšia od väčšiny.)

Výchova

Výchova bez disciplíny je neúčinná. Byť skutočným vychovávateľom znamená byť vychovávateľom svedomia. Výchovou sa vedú nové generácie k normám, ktoré ich v skúškach podržia, aby dosiahli plnosť ľudského a kresťanského života. Vydarená výchova je formáciou k správne mu používaniu slobody, ktorá sa dnes často skrýva pred zodpovednosťou za výchovu, lebo chýba odvaha povedať, čo je dobro a čo zlo.

Don Bosco nazval svoj výchovný systém preventívnym a postavil ho na troch pilieňoch. Ide o duchovný a zároveň životný štýl podporujúci osobný a duchovný rast, pričom rešpektuje slobodu jednotlivca.

Rozum

Rozum ovplyvňuje celý život človeka, ide o múdrosť osvietenú vierou. Adresátom sa sprostredkujú ponuky, v ktorých sa apeluje na rozum a následne sa požaduje dodržiavanie civilných morálnych štandardov. Motivácia, odmeňovanie, pochvala, ale aj napomínania a tresty sú prostriedky, ktorými sa prekonávajú spôsoby vnútornej uzavretosti mladých a rôzne formy ich egoizmu. Dôraz sa kladie na regularitu a poriadok. Je potrebný dostatočný čas na rozumové pochopenie a vnútorné prijatie ponúkaných noriem, z ktorých vyplýva ich následné dodržiavanie. Rešpektuje sa sloboda mladých, ktorá ich postupne vedie k osobnej zrelosti, preberaniu zodpovednosti, k posilneniu sebavedomia a zároveň vovádza do nezištnej služby.

Za najdôležitejší prvok pri práci s Rómami sa považuje budovanie osobného vzťahu, ktorý musí byť dlhodobý, stabilný a musí mať plynulú kontinuitu. Treba budovať s nimi otvorené, rovnocenné a úprimné vzťahy, viesť dialóg. Musí ísť o permanentnú a stabilnú ponuku dobra a vnútornú súhru medzi vychovávateľmi (ponuka rovnakých kritérií a vydávanie jednotného svedectva).

Každý mladý človek má o niečo záujem a má niečo rád – hudbu, šport, tanec... Je dôležité objaviť to a podporiť, čím sa dá k nim ľahšie priblížiť a získať ich pre ďalšie hodnoty. Deti potrebujú pochvalu, odmenu, uznanie, aby rástla ich sebadôvera. Dlhodobé motivácie sa musia predeliť pravidelnými konkrétnymi odmenami. Neosobné odmeňovanie a dary pôsobia deštruktívne. Charita a štipendiá slúžia ako motivačné prvky, ale plnia až druhoradé ciele. Dlhodobé ponúkané modely správania menia hodnotový rebríček a spôsob života. Preventívny systém má vplyv nielen na duchovný, ale aj na občiansky život, a postupne sa mení aj ich sociálny status. Výchovný proces musí byť interaktívny – obojsmerný. Musí ich natoľko vyburcovať, aby sa výchovné pôsobenie dotklo ich konkrétneho života a prinieslo pozitívne výsledky. Systematickým pôsobením sa prekonávajú bariéry v spolunažívaní. Prezieravosťou sa zverí každému len toľko slobody, koľko unesie. Iba dlhodobá mravčia práca prináša výsledky. Len pomalý rast je opravdivý. Nikdy nedávať nič zadarmo a nikdy nič nedávať dopredu.

Náboženstvo

Viera je najdôležitejším komponentom zmeny hodnôt a zmeny mentality. Náboženstvo je neodmysliteľným prvkom preventívneho výchovného systému. Donovi Boscovi veľmi záležalo na vnútornej formácii a duchovnom zakorenení motivácií. Len obrátené srdce posilnené kresťanskou láskou je plodným prameňom náboženskej a občianskej premeny. Stotožnenie sa s kresťanskými hodnotami vedie Rómov k vyššej

mravnej zodpovednosti. Pri ich evanjelizácii viac záleží na živote viery a každodennej skúsenosti s Bohom ako len na náboženských vedomostiach.

Posilnenie výchovného aspektu ako základného predpokladu rastu vo viere sa posúva smerom od jednotlivca k rodine a komunite.

Viera pomáha aj misijným pracovníkom vnútorne prijať a stotožniť sa so svojou misiou. Oni k Rómom prichádzajú z náboženských motívov.

Resocializácia detí a mladých, na ktorých sa aplikuje preventívny systém, im pomáha uplatniť sa v spoločnosti i v Cirkvi.

Ak majú misijní pracovníci zmysel pre obeť a nepohodlie, odolnosť voči nepochopeniu, zraneniu či znechuteniu aj vtedy, keď nevidia výsledky svojej námahy, sú nositeľmi nádeje. Ak budú vytrvalí a nevzdajú sa, zažijú aj úspechy.

Láskavosť

Láskavosť je viditeľný strom, ktorého neviditeľným koreňom je láska. Je dôležité mať ich rád a mať pre nich čas, pričom nejde o citovú lásku, ale o spoločné hľadanie ich dobra, kde sa vyžaduje samotná participácia Rómov. Láskavosť je metóda, ktorou sa prejavuje sympatia k svetu mladých a odhodlanie byť s nimi. Pomáha k otvorenosti a k budovaniu mostov pomocou dôvery, úcty a uznania. Je dôležité prijať ich a nechať sa nimi prijať, aby každý vychovávateľ pochopil rómsku dušu v jej hĺbke. Cez motiváciu a osobnú ochotu sa im odovzdáva zodpovednosť za seba a zároveň aj za komunitu, v ktorej žijú. Vzájomný vzťah si vyžaduje dlhý čas a vytrvalosť.

Láskavosť v prvom rade musí hýbať vychovávateľmi, ich spôsobmi, metódami, prístupom, správaním i konaním. Musia byť citovo vyrovnaní, žičliví, plní dobroty, pokoja a trpezlivosti.

Asistencia a animácia

Kľúčom k srdcu Rómov je priateľstvo, zdieľanie spoločných zážitkov a vzájomná dôvera. Používaná metóda v preventívnom systéme je asistencia, čiže prítomnosť. Prítomnosťou medzi Rómami sa zjemňuje prostredie, do ktorého sa vstúpilo, a následne sa ovplyvňuje a mení mentalita. Zdieľajú sa s nimi radosti i bolesti, každodenný život. Vychovávatelia sa snažia o inkulturáciu, ich prítomnosť nie je pasívna, ale je citlivá a ohľaduplná. Pracujú v malých skupinách, v ktorých vytvárajú atmosféru priateľstva (čiže výchovné prostredie), pričom animácia je vnútornou stránkou asistencie. **Asistencia** je fyzická prítomnosť, **animácia** je aktívna prítomnosť. Asistenciou a animáciou sa predchádza negatívnym javom, ktoré v adresátoch brzdia sily smerujúce k vyššiemu dobru. Prevenciou negatívneho správania sa chránia pred zlými vplyvmi.

Výchovné prostredie

Budovanie štruktúr zabezpečuje výchovné prostredie a zároveň stabilizuje začaté diela. Don Bosco nazval svoje výchovné prostredie „oratórium“, ktoré má štyri základné prvky:

Domov, ktorý prijíma, vytvára rodinné spoločenstvo, dáva pocit bezpečia, dôvery a rodinnej atmosféry, plnej istoty a pokoja.

Škola, ktorá kvalifikuje a pripravuje do života.

Farnosť, ktorá evanjelizuje a vychováva ku kresťanským hodnotám. (V škole a farnosti sa musia niečo naučiť – vznikajú pedagogické povinnosti: kresťanské, školské, rodinné, sociálne...).

Ihrisko, ktoré je priestorom radostného stretávania sa priateľov, miestom na veseľosť, vychádzajúcu z čistého svedomia.

Aby sme mohli donov Boscov výchovný systém realizovať aj v rómskom prostredí, je nutné budovať štruktúru, ktorá nám zabezpečí výchovné prostredie – oratórium (Poštárka, Jarovnice, Luník IX). Výchova je dôležitejšia ako vzdelanie, aj keď vzdelanie veľmi napomáha integráciu Rómov do spoločnosti a vzdelaný človek stojí na vlastných nohách. Začaté diela musia klásť dôraz v prvom rade na výchovu.

3.6 PASTORAČNÝ MODEL

Rómsky národ potrebuje neskreslené evanjelium, ktoré ho oslobodí, pričom Rómov k viere nepritiahnu cirkevné dogmy, ale náš osobný vzťah k nim.

Ohlasovanie

Prvoradým cieľom je evanjelizácia, ktorá pomôže Rómom stať sa dobrými kresťanmi, statočnými občanmi a svätcami každodennosti.

Začína sa vytvorením evanjelizačnej skupiny, ktorá žije medzi Rómami, prekonáva predsudky a nadväzuje s Rómami priateľské vzťahy. Svojou prítomnosťou a svedectvom spoločenstva evanjelizuje prostredie. Postupne nasleduje školská a farská, čiže sviatostná katechéza (príprava na prijatie krstu, sviatosti zmierenia, Eucharistie, sviatosti birmovania a manželstva).

Táto skupina iniciuje a mobilizuje vznik recipročných vzťahov, ktoré prechádzajú od detí k dospelým a sú postavené na rovnocennej, nefalšovanej spolupráci medzi nimi. Regularita a poriadok v evanjelizačnej praxi a pri katechéze zaručia úspech. Ich vytrvalosť je podmienená vytrvalosťou evanjelizačnej skupiny.

Slávenie

Pravidelná spoločná modlitba postupne prerastie k občasnému vysluhovaniu sviatostí a slúženiu náboženských obradov v ich priestore (na Vianoce a na Veľkú noc), neskôr je to zvyčajne raz za mesiac a po rokoch prítomnosti sa slúži svätá omša aj dväť trikrát v týždni.

Služba

Budovaním misijných centier vznikajú nové podmienky na vytváranie výchovného prostredia. Tým sa ponuky v rómskom prostredí rozširujú a smerujú k otváraniu uzavretého systému. Prítomnosťou misijných pracovníkov v osade sa mení atmosféra v komunite i rodine. Práca je veľmi dôležitý integračný prvok. Výchova k nezištnej službe im pomáha stávať sa protagonistami kresťanských hodnôt.

3.7 3.7 DÔSLEDKY PREVENTÍVNEHO SYSTÉMU

Výtrvalá prítomnosť je najväčšou zárukou životnosti diel v rómskej komunite. Vo výchove je dôležitá tichá dôslednosť. Preventívny systém v rómskom prostredí je o bezhraničnej trpezlivosti a sebaovládaní, vytrvalosti a vyčkávaní na príležitosť, na okamih, keď sa to všetko zmení a otočí: na búranie anonymity a postupnom odstraňovaní agre-

sivity, čakanie na zmenu mentality jednotlivca i osady. Je na to potrebný čas, ktorý sa musí medzi Rómami premodliť a pretrpieť. Rómovia sú schopní samostatného rastu, ak majú vhodné podmienky a vnútornú motiváciu (život s Bohom). Ponúkaním kresťanských hodnôt sa kladú základy, aby výchova prešla k sebaučineniu, ktorá ich povedie k mravnej zodpovednosti. Výchova má len vtedy úspech, ak sa ponúkané hodnoty realizujú aj mimo oficiálnych priestorov a bez prítomnosti vychovávateľov. Až vtedy sa z mladých stávajú samostatné a zrelé osobnosti (nastáva zmobilizovanie vnútorných síl). Dobrá formácia im zabezpečí lepšiu budúcnosť. Zmenou ich myslenia sa zmení aj ich situácia. Túžba po zmene musí nastať aj u nich samotných, aby boli pripravení riešiť a prekonávať svoje nedostatky a prehodnotiť niektoré svoje postoje.

Nemôžu sa donekonečna len ľutovať. Sami musia prejavovať vôľu vymaniť sa zo súčasného postavenia a uvedomiť si, že jedinou cestou k úspechu a východiskom z ich ťažkej životnej situácie je potreba hľadať vo svojom vnútri.

4 Cesta z geta

Tému *Cesta z geta* som si vybral z viacerých spoločenských i osobných dôvodov. Od roku 1989 sledujem stúpajúce sociálne napätie v spoločnosti, ľahostajnosť štátnej sociálnej politiky s dlhodobo nenaplnenými sľubmi a s chýbajúcimi kontinuálnymi stratégiami. Často verbalizované vládne návrhy nekorešpondujú so skutočnými racionálnymi riešeniami a potrebami marginalizovaných skupín.

Situácia a spôsob života, v ktorej sa Rómovia dlhodobo nachádzajú, vyvoláva strach, napätie až paniku v majoritnej spoločnosti, aj keď ide o spoločenské problémy, ktoré tu existujú už stovky rokov, ale mediálne a politicky sú prezentované vždy ako nové. Reálne skutočnosti sú systematicky v plánovaných časových intervaloch zveličované prostriedkami spoločenskej komunikácie a objednanej politickej diskusie.

Rómsky problém v našej spoločnosti skutočne existuje, ale iluzórne analýzy, pseudovýskumy, chybné štatistické údaje a klamná predvolebná rétorika ho často skresľujú. Len pravdivou analýzou môžeme ponúknuť adekvátnejšie a účinnejšie riešenia.

4.1 CIEĽ VÝSKUMU

Cieľom môjho výskumu je identifikovať indikátory, ktoré pomôžu nájsť samotným Rómom cestu z geta, ako aj analyzovať úlohu participácie misijného pôsobenia cirkevného spoločenstva. (Samotní Rómovia potrebujú kultivovať svoje vnútro a riešiť civilizačné štandardy a majoritné spoločenstvo má pomáhať otvorenosťou voči Rómom ich socializácii.)

Z môjho hlavného cieľa vyplynuli tri čiastkové ciele:

C1: Zmapovať misijné pôsobenie Rímskokatolíckej cirkvi medzi Rómami vo vybraných lokalitách v období rokov 1989 – 2019.

C2: Preskúmať na Slovensku záujem o misijnú prácu v rómskych lokalitách medzi vytipovanou vzorkou osôb.

C3: Preskúmať a nájsť konverzný naratív, ktorý vedie jednotlivých rómskych participantov k osobnej úspešnosti.

Riešenie cieľov znamená hľadať odpovede na konkrétne výskumné otázky. Pri ciele C1 som sformuloval tri otázky VO1, VO2 a VO3:

VO1: Situácia a pastoračné podmienky v konkrétnej lokalite

Projekt *SIRONA* vo svojom výskume dospel k syntéze najčastejších príčin zániku niektorých rómskych misií na Slovensku:

- odchod misionárov – osobné dôvody, zásah autority
- konflikty s majoritou
- nedostatok personálu
- migrácia Rómov
- nestabilita a fluktuácia záujmu

Úspešná náboženská misia, ktorá chce byť efektívna v prostredí segregovanej rómskej komunity, by mala rátať s dlhodobým stacionárnym pôsobením v tejto lokalite. Z tohto hľadiska je dôležité, aby mala aj podporu svojej materskej cirkvi alebo organizácie.

Na základe analýzy projektu *SIRONA* sme sformulovali aj otázku VO6, ktorú radiíme k cieľu C2.

VO2: Ciele misijnej prítomnosti v rómskom prostredí na Slovensku

VO3: Prostriedky, ktoré sa používajú pri práci v rómskom prostredí na Slovensku

Všimol som si, že vyjadrenia popredných politikov, citácie vládnych dokumentov a taktiež odporúčania výskumu projektu *SIRONA 2010* predpokladajú existenciu misijných pracovníkov. To ma podnietilo k formulácii výskumných otázok VO4 a VO5.

Citujem aspoň niektoré vyjadrenia:

- Mimovládne organizácie a rómski lídri vytvoria niekoľko **misionárskych tímov**, ktoré by pôsobili v niektorých lokalitách aj niekoľko týždňov a podľa potreby by rotovali. (Danihel)
- Aktivity pre rómske komunity budú podporované a rozvíjané tak, aby sa na Slovensku rozvíjala **nezastupiteľná misijná práca** v segregovaných rómskych komunitách.
- Budeme dlhodobo podporovať projekt **Misijná práca v rómskych osadách**. (Botošová)
- Rómsky úrad v Košiciach zabezpečí **štátnu misionársku činnosť**. (podpredseda vlády a minister hospodárstva SR od 24.09. 2003 do 24.08.2005)
- Štátna správa a tvorcovia politik by mali vnímať pastoráciu Rómov ako efektívny sociálny nástroj.

Výskumné otázky súvisiace s cieľom C2:

VO4: Ochota ľudí pracovať v rómskej misii

VO5: Pripravenosť potenciálnych pracovníkov na prácu s Rómami

K cieľu C2 sme sformulovali ešte tieto výskumné otázky:

VO6: Efektivita práce misijných pracovníkov vzhľadom na konkrétny druh ich činnosti

VO7: Obsah prípravy misijných pracovníkov na prácu v rómskych komunitách

Nasledujúce vyjadrenia rómskych i majoritných aktivistov prezentujú externú pomoc rómskej marginalizovanej skupine pri jej socializácii do spoločnosti.

Aby sa dostali zo sociálneho a ekonomického úpadku, potrebujú pomocnú ruku štátu a majoritnej spoločnosti. (JUDr. Jozef Zaťko – riaditeľ Východoeurópskej agentúry pre rozvoj)

Rómovia si sami nepomôžu. (Ludovít Didi – jediný slovenský Róm, ktorý podpísal Chartu 77)

Chcem im pomôcť... (Dušan Gábor – Európska rómska pracovná agentúra)

Musíme svojim rómskym bratom podať pomocnú ruku, ktorú veľmi potrebujú. (Bernard Bober – košický arcibiskup metropolita)

Ako mimoriadne efektívna sa tiež javí spolupráca s lokálnymi pastormi a lokálnymi náboženskými rómskymi lídrami.

Uvedené vyjadrenia predpokladajú, že duchovnú a sociálnu zmenu Rómov iniciuje kľúčová osoba (osoby) z majoritnej spoločnosti. Viedlo nás to k položeniu výskumnej otázky VO8 súvisiacej s cieľom C3:

VO8: Dominantná osoba pri konverzii Rómov (Kto je tou dominantnou osobou?)
A ďalej sme k cieľu C3 sformulovali otázky VO9 a VO10:
VO9: Dôvody dlhodobej konverzie u Rómov
VO10: Sprievodné javy konverzie (O ktoré javy ide?)

Odpoveď na tri posledné výskumné otázky sme hľadali cez individuálne životné príbehy úspešných Rómov. Našou snahou bolo pochopiť cestu k ich vnútornému oslobodeniu a rozpoznať vplyvy, ktoré k nim viedli (vplyv rodiny, spoločenstva, školy, duchovného života, sociálneho statusu a iné vplyvy) skúmaním existujúcich podobností a rozdielov v ich životných osudoch i rozhodujúcich impulzov vedúcich k ich sociálnej a duchovnej inklúzii.

4.2 METODIKA VÝSKUMU

Výskum bol rozdelený na tri logické časti, ktoré postupne zodpovedajú cieľom C1, C2 a C3. Charakter výskumu bol v prvej a tretej časti kvalitatívny, v druhej časti sme zvolili kvantitatívny prístup na úrovni metód a ich spracovania. Kvalitatívny prístup v prvej a tretej časti si vyžadovali samotné ciele C1 a C3. Smerovali k popísaniu javov do hĺbky a ich porozumeniu, vysvetleniu ich štruktúry a odhaleniu fungujúcich mechanizmov. Druhá časť výskumu mala špecifický charakter, ktorý súvisí s využitím výsledkov výskumu s následnými terénnymi projektmi (bližšie vysvetlené v nasledujúcej časti).

Výskumná vzorka

Prvá časť výskumu je zameraná na zmapovanie všetkých lokalít na Slovensku, kde misijne pôsobí RKC. Naš výskum nadviazal na poznatky výskumu, ktorý iniciovala rada pre pastoračiu Rómov a menšín pri KBS a ktorý prebiehal v roku 1996. Predseda tejto rady svojou autoritou podporil rozposlanie štruktúrovaného dotazníka a vyzval všetkých diecéznych biskupov, aby ho ďalej distribuovali svojim dekanom a oni ho zase rozposlali do každej farnosti. Výsledky tohto výskumu sú čiastočne použité a spracované v diplomovej práci s názvom *Rómovia a spôsoby pastoračie*. Na základe týchto poznatkov sme navštívili sedemnást lokalít, v ktorých prebiehala aktívna rómska misia RKC (Bardejov, Brezno, Hanušovce nad Topľou, Jarovnice, Košice, Križová Ves, Michalovce, Plavecký Štvrtok, Pečovská Nová Ves, Snina, Sečovce, Toporec, Zborov, Bystrany, Lomnička, Stará Lubovňa, Nitra). Výskum zmapovania misie medzi Rómami prebiehal v období rokov 1989 – 2019. Určil som meradlo životaschopnosti a úspešnosti misie, kritérium dlhodobosti, ktoré som podmienil osemročným trvaním jednotlivej misie. Na základe tohto kritéria sme z mapovaných lokalít vylúčili všetky krátkodobé misie. Zostalo nám päť lokalít (Bardejov, Jarovnice, Michalovce, Košice-Luník IX, Plavecký Štvrtok). Vybrali sme a ďalej uvádzame len päť lokalít, ktoré splnili kritérium dlhodobosti a zároveň prítomnosti saleziánov.

Projekt *SIRONA* odporúča, že úspešnosť náboženskej misie, ak má byť efektívna v prostredí segregovanej rómskej komunity, má rátať s dlhodobým stacionárnym pôsobením v tejto lokalite. Projekt *SIRONA* kritérium dlhodobosti vo svojom výskume nezohľadňuje pri hodnotení úspešnosti jednotlivých misií a taktiež s ním nepočíta ani pri konverzii respondentov výskumu. Kritérium dlhodobej úspešnosti misie a dlhodobej konverzie je pre náš výskum určujúcim parametrom.

Misie splňajúce kritérium dlhodobosti sa začali realizovať:

Bardejov: 15. september 1990

Jarovnice: október 1992

Michalovce: rok 2002

Košice-Luník IX: 1. júl 2003

Plavecký Štvrtok: rok 2002

Druhá časť výskumu je zameraná na študentov teológie, kňazov, diakonov, rehoľníkov, rehoľníčky a laikov ako potenciálnych misijných pracovníkov. Zámerný výber rozposlania dotazníkov respondentom nášho výskumu sme robili:

- využitím schematizmu RKC a adresára SDB a FMA,
- návštevou teologickej fakulty a priamym kontaktom so študentmi teológie.

Účastníkmi tejto časti výskumu bolo 221 respondentov, z toho 150 mužov a 71 žien. V tretej časti výskumu sme sa zamerali na výskumnú vzorku vybraných integrovaných rómskych participantov, ktorí pôvodne pochádzali z biednych rómskych osád a mnohopočetných rómskych rodín. Cez ich individuálne životné príbehy sme objavovali cestu k ich vnútornému oslobodeniu a poukázali na vplyvy, ktoré ich viedli k dlhodo-
bej konverzii.

Oslovili sme:

- 25 participantov
- minimálny vek 30 rokov
- zasvätení (9), slobodný (1) , vydaté/ženatí (15)
- muži (12)/ženy (13)

Stanovili sme kritériá, ktorých splnenie sme požadovali od participantov výskumu:

Vstupné kritériá:

- pôvod z osady a z viacpočetnej rodiny
- nevzdelaní až negramotní rodičia

Výstupné kritériá:

- dlhodobo vedený usporiadaný život v integrovanom prostredí
- ukončené vysokoškolské vzdelanie

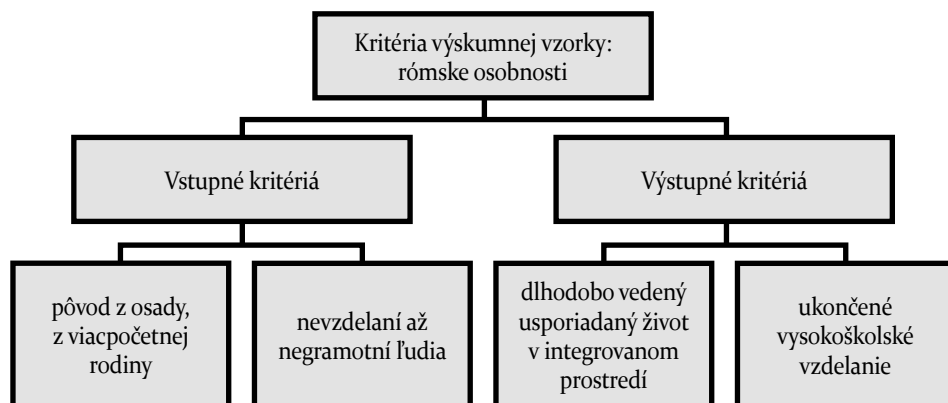


Schéma č. 2: Kritériá výskumnej vzorky: rómske osobnosti

Metódy

Prvá časť kvalitatívneho výskumu sa vo všetkých vytipovaných lokalitách konala formou pološtruktúrovaných rozhovorov (poradie pripravených otázok sa modifikovalo podľa potrieb danej situácie) a stacionárneho pobytu výskumníka v mapovanej lokalite. V každej lokalite sa uskutočnilo kvalitatívne interview s misionárom (lídom misie) a so skupinou (3 –10 členov) miestnych lídrov, pričom bol použitý jeden typ pološtruktúrovaného rozhovoru s tromi okruhmi otázok (uvádzame ich nižšie) pre dve samostatné skupiny (primárne osoby a adresáti misie).

Prítomnosť výskumníka v daných lokalitách:

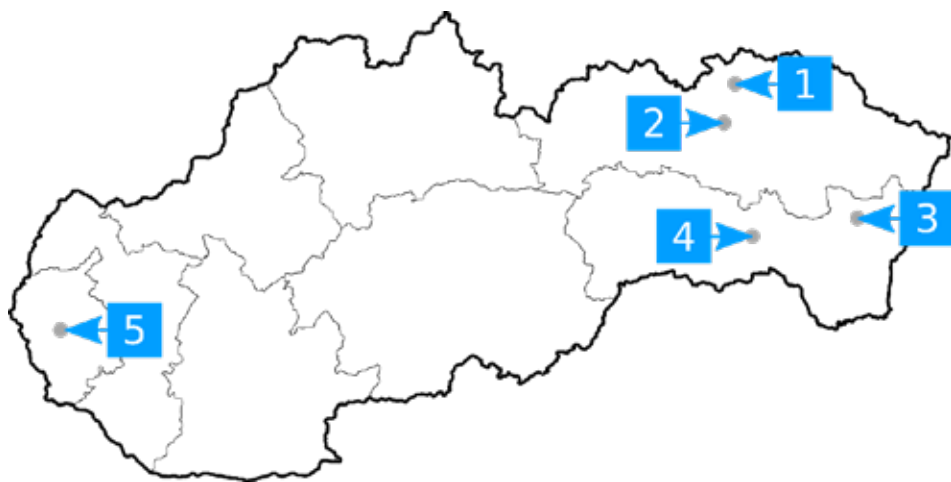
Bardejov: 14,5 roka – dlhodobý stacionárny pobyt výskumníka v lokalite; kvalitatívne rozhovory s hlavnými aktérmi misie a adresátmi misie,

Jarovnice: 8 rokov – dlhodobý stacionárny pobyt výskumníka v lokalite; kvalitatívne rozhovory s hlavnými aktérmi misie a adresátmi misie,

Michalovce: 4,5 roka – dlhodobý stacionárny pobyt výskumníka v lokalite; kvalitatívne rozhovory s hlavnými aktérmi misie a adresátmi misie,

Košice: 8 rokov – dlhodobý stacionárny pobyt výskumníka v lokalite; kvalitatívne rozhovory s hlavnými aktérmi misie a adresátmi misie,

Plavecký Štvrtok: krátkodobé stacionárne pobyty výskumníka v lokalite; kvalitatívne rozhovory s hlavnými aktérmi misie a adresátmi misie.



Obrázok č. 4: Prítomnosť výskumníka v daných lokalitách (1 – Bardejov, 2 – Jarovnice, 3 – Michalovce, 4 – Košice, 5 – Plavecký Štvrtok)

V druhej časti výskumu som použil kvantitatívnu metódu pomocou dotazníka, ktorým som získal od respondentov verifikované informácie. Dotazník nebol, ako tradične býva, anonymný, každý respondent si svoje vyjadrenia – odpovede mal potvrdiť podpisom. Dotazník nebol anonymný, pretože:

- s jeho výsledkami, ale hlavne s jeho respondentmi som chcel ďalej pracovať a využiť ich na pastoračnú misijnú prax (kto sú títo ľudia, kde žijú, aké majú skúsenosti...),

- v budúcnosti chcem osloviť a zapájať potenciálnych misionárov do rómskej misie na základe ich odpovedí,
- využil som vnútroorganizačný hierarchický cirkevný systém pri rozposielaní dotazníkov potenciálnym misionárom (dotazník bol rozposielaný spolu s odporúčajúcim sprievodným listom od cirkevnej hierarchie),
- chcel som sa na základe dlhoročnej negatívnej osobnej skúsenosti vyhnúť formálnemu anonymnému dotazníkovému výskumu.

Výskumom som získal hodnoverné údaje, ktoré spĺňajú kritériá verifikácie. Výsledky dotazníka som spracovával kvantitatívne.

V tretej časti výskumu som použil metódu dlhodobého pozorovania a kvalitatívnych rozhovorov, pričom som využil techniku pološtruktúrovaného rozhovoru (ale neuzatvoril som sa ani pred neštandardizovanými a neformálnymi rozhovormi). Spontánnosť rozhovorov som predpokladal na základe svojej dlhodobej prítomnosti v rómskom prostredí, ako aj na základe množstva osobných kontaktov a priateľstiev s osobami, ktoré sa stali mojimi respondentmi. Hlavným cieľom kvalitatívneho výskumu bolo získať verifikované informácie na základe otvoreného dialógu, vzájomnej empatie a pochopenia respondentov. Pri výbere respondentov som nepoužil náhodný výber, ale zámerne som oslovoval vybraných respondentov, ktorí spĺňajú moje vstupné i výstupné kritériá. Rozhovory sa uskutočnili v priebehu rokov 2009 – 2010 a prebiehali v prirodzenom prostredí respondentov. V získaných informáciách som hľadal korporatívne prvky, z ktorých som si vytvoril kategórie. Údaje som ďalej kódoval podľa metodológie kvalitatívneho výskumu. Navrhnutá kategorizácia mi následne otvorila diskusiu.

Nastolené výskumné otázky nasmerovali tému a viedli výskum, ale nepodriadil som im celú výskumnú problematiku. V práci je uprednostnená **induktívna metóda skúmania**, t. j. metóda, pri ktorej z viacerých kvalitatívnych biografických rozhovorov vyplynuli závery. Čiže vytváram si úsudok smerujúci od jednotlivého k všeobecnému.

Očakávam, že kľúčové témy vyplynú zo samotných rozhovorov skôr, ako by som ich podriaďoval len vytvoreným výskumným otázkam.

Okruhy otázok položených respondentom výskumu

V prvej časti výskumu som otázky rozdelil do troch blokov podľa výskumných otázok VO₁, VO₂ a VO₃:

- Situácia a pastoračné podmienky v danej lokalite: historický vznik osady, typ osídlenia, počet obyvateľov, vierovyznanie, začiatok misie a iniciatívne osoby, pôsobiace inštitúcie, pretrvávajúce negatívne javy.
- Ciele misijnej prítomnosti: sledované ciele, kritériá úspechu.
- Prostriedky misijnej prítomnosti: výchovné, vzdelávacie, školské a mimoškolské ponuky, misijná práca, komunitná a terénna sociálna práca, ďalšie činnosti.

Otázky druhej časti výskumu boli zamerané na verifikáciu existencie potenciálnych misionárov pre rómske prostredie, zistenie ich praktických skúseností, preferencie typu štruktúrovaného diela a ich pohľadu na odbornú pripravenosť.

Použil som jeden typ dotazníka pre respondentov, ktorý obsahoval štyri dotazníkové otázky (DO):

DO1: Si ochotný ísť pracovať do misie medzi Rómov?

DO2: Máš praktickú skúsenosť s rómskou misiou?

DO3: Aký typ štruktúrovaného diela je v rómskej lokalite najefektívnejší?

DO4: Aký typ špecializácie potrebuje misionár v rómskej lokalite?

Všetky štyri položky boli zatvorené, s jednoduchým výberom, v prvých dvoch prípadoch z dvoch možností, v tretej zo šiestich a v poslednej zo štyroch možností. Prvá je úzko spojená s výskumnou otázkou VO4, pomocou zvyšných troch sme chceli získať odpoveď na výskumnú otázku VO5. Výskumné otázky VO6 a VO7 upresňujú výskumnú otázku VO5, sú vyjadrené v otázkach dotazníka DO3 a DO4.

Otázky v tretej časti výskumu tvorili tri okruhy. Boli vytvorené s cieľom zodpovedať výskumné otázky VO8, VO9 a VO10.

Osobné otázky: vek, najvyššie dosiahnuté vzdelanie, predchádzajúce i súčasné zamestnanie, sociálne podmienky – bývanie v minulosti a dnes, súčasný kontakt s rodinou, vonkajšie a vnútorné podnety, ktoré vyvolali konverziu, rozpor medzi očakávaniami a zmenou, vplyv duchovného života na súčasné postavenie, vzdelanie, zamestnanie, bývanie, počet a výchova detí, iné.

Otázky o vplyve širšej rodiny: výchovné rodinné prostredie (osada separovaná alebo integrovaná), životné podmienky najbližších rodinných príbuzných, dosiahnuté vzdelanie, počet súrodencov, postoj k duchovnému životu, prejavy a praktiky, spôsob obživy, schopnosť udržať si dlhodobé zamestnanie, závislosť od sociálnej podpory (dlhodobá alebo krátkodobá), postoje rodiny po oslobodení – odchode – zmene života, miešané manželstvá v príbuzenstve.

Otázky o externých vplyvoch: dôležití ľudia na ceste, kľúčové momenty v živote, osobné hodnoty a životná filozofia kľúčových osôb.

4.3 VÝSLEDKY ZMAPOVANIA MISIJNÉHO PÔSOBENIA SALEZIÁNOV DONA BOSCA AKO SÚČASŤ RKC

Z mapovaného výskumu som získal celoslovenský reálny obraz o misii RKC medzi Rómami, vo vybraných lokalitách v období rokov 1989 – 2019. Svojím stacionárnym pobytom v daných lokalitách som oslovoval participantov (lídrov a adresátov misie) formou pološtruktúrovaných rozhovorov, z ktorých som získal informačné zdroje, ktoré som analyzoval a štatisticky vyhodnotil.

Nasledujú kapitoly členené na tri časti: situácia, ciele a prostriedky, ktoré prinášajú odpovede na výskumné otázky VO1, VO2 a VO3.

Poštárka

Situácia a pastoračné podmienky

Misia na tomto mieste sa začala 15. septembra 1990. Je to rómska osada na okraji Bardejova, kde žije okolo 1 200 rómskych obyvateľov. Bývajú tam už od polovice sedemdesiatych rokov minulého storočia. Väčšina z nich predtým bývala pri centre mesta, na „*vatrisku Harčaruvka*“. Keď sa začala výstavba novej cesty, osadu zlikvidovali

a Rómov presťahovali do novovybudovaných bytov na ulici Poštárka. Rómsku časť tvoria dve paralelné ulice. Jednu lemujú dvojposchodové, na seba napojené rodinné domy, pozdĺž druhej je niekoľko nízkych bytoviek, ktorých stále pribúda.

Misia na Poštárke vznikala na zelenej lúke a rodila sa v bolestiach, námahách a v neistote. Dnes už má za sebou skoro tridsaťročné úsilie tých, ktorým nebol ľahostajný osud tam žijúcich Rómov. Je v nej ukrytá ich nezištná každodenná námaha, modlitba a obeta.

Postupnou mravčou prácou vyrástlo v Bardejove veľké stredisko rómskej misie, kam sa chodievajú inšpirovať mnohí, ktorí pracujú s týmto etnikom. Začalo sa tam s evanjelizáciou a aj dnes je ich podstatná činnosť postavená hlavne na katechéze a školskom vzdelávaní.

Do osady vstúpili saleziáni na pozvanie rómskej rehoľnej sestry s prosbou o výpomoc pri organizovaní podujatí pre rómskych chlapcov a pri ich príprave na prijatie sviatosti (rok 1990). Na začiatku sa chceli inšpirovať ľuďmi, ktorí pracovali s Rómami, ale veľmi rýchlo pochopili, že ich čaká priekopnícka práca na poli neoranom. Aby získali počiatočné skúsenosti, viackrát vycestovali do zahraničia (Poľska, Česka, Maďarska, Rakúska, Nemecka, Talianska, Francúzska, Španielska, Holandska, Portugalska, Slovinska, Srbska, Chorvátska, Belgicka, na Ukrajinu i do Severnej Ameriky). Po týchto skúsenostiach si vytvorili vlastný štýl práce a metódy, ktoré si osvojili a vnútorne sa s nimi stotožnili.

V rokoch 1991 – 1995 postupne rozbehli paletu iniciatív, medzi iným aj aktívnu katechézu dospelých, ktorá obsahovala prípravu na sviatosti. Postupne zaviedli nedel'né bohoslužby, najprv občasné, neskôr mesačné, potom dvojtyždenné, dnes ich mávajú trikrát v týždni. V roku 1995 odkúpili a začali s prestavbou objektu na misijné účely, ktorý bol po troch rokoch dostavaný a v roku 1998 v ňom bolo otvorené nové pastoračné centrum. Materskú školu zriadili v roku 2001, základnú školu otvorili v roku 2005. Prioritou všetkých aktivít je výchova a vzdelanie (profánne i náboženské).

V súčasnosti sa v misii angažujú traja saleziáni, jedna rehoľná sestra a animátori. Prevádzkujú tam denné oratórium a v nedeľu oratórium rodinného typu. Ponúkajú bohatú krúžkovú činnosť (hudbu, čítanie, doučovanie, posilňovňu, krúžok varenia a pečenia, futbal, formačné stretnutia pre miništrantov a iné skupiny). Pripravujú deti i dospelých na sviatosti (prvá spoveď, sväté prijímanie, birmovka, manželstvo), pravidelne vysluhujú bohoslužby (trikrát v týždni), ponúkajú adoráciu, modlitbu ruženca a organizujú mesačné duchovné obnovy pre animátorov (približne pätnásť účastníkov). Organizujú aktivačné práce, ktoré slúžia na zveľaďovanie životného prostredia celého sídliska. Taktiež zvolávajú jednorazové brigády na úpravu pastoračného centra a jeho okolia. Spevácky zbor *Devleskhere čhave* pôsobí už druhé desaťročie, aj keď sa jeho členovia permanentne prirodzene obmieňajú. Materskú školu navštevuje 57 detí a základnú školu s nultým až štvrtým ročníkom navštevuje 104 žiakov.

Na Poštárku do kostola prichádza aj majoritné obyvateľstvo z okolia. Táto prirodzená koexistencia je jeden z opravdivých merateľných výsledkov dlhodobého pôsobenia a systematického úsilia. Aby mala misijná prítomnosť na Poštárke v Bardejove dostatočnú kompatibilitu, treba stabilizovať jej personál asi na 10 rokov, aspoň cez jednu kontaktnú osobu. Preventívny výchovný systém dona Bosca je overený a využiteľný aj v rómskom prostredí. Pastoračný model na Poštárke je „inšpiračný“ aj pre iných a zároveň je dôkazom, že dlhodobým úsilím rómska misia môže napredovať. Skúse-

nosti z Poštárky môžu okrem toho aj pomôcť predísť určitým nečakaným situáciám na iných miestach, a tak sa vyvarovať určitým ťažkostiam a problémom. V súčasnosti pôsobia na Poštárke traja saleziáni (dvaja kňazi a jeden brat), jedna rehoľná sestra a dlhodobá a systematicky sa na pastoračii dievčat podieľa laička D. M. (od roku 1992). V školskom roku 2019/2020 nastúpil do funkcie riaditeľa Základnej školy s materskou školou blahoslaveného Zefirína kňaz salezián P.V. ako šiesty úradujúci riaditeľ.

Cieľ misijnej prítomnosti:

- Vychovať a formovať dobrých kresťanov a čestných občanov
- Napomôcť praktické prežívanie viery
- Vyzdvihnúť hodnotu vzdelania
- Prebúdzať zodpovednosť rodičov za ľudskú a kresťanskú formáciu vlastných detí
- Zvýšiť záujem o tvorbu a údržbu kultúrneho životného prostredia
- Ponúknuť príležitosti na zmysluplné využívanie voľného času pre deti aj pre dospelých
- Napomôcť prirodzenú koexistenciu spolujitia s majoritnými susedmi

Prostriedky misijnej prítomnosti

- Stabilita personálu (9 – 12 rokov) a jeho nezaťaženosť inými časovo náročnými a rôznorodými zodpovednosťami
- Osobné sprevádzanie mladých aj dospelých (budovanie rodinného spoločenstva a oratória)
- Pravidelný sviatostný život
- Formácia zamestnancov školy
- Hudba
- Voľnočasové aktivity a kultúrne formy zábavy

Michalovce

Situácia a pastoračné podmienky

Misia sa začala v roku 2002. V školskom roku 2003/2004 v mládežníckom stredisku na Špitálskej ulici 15 v Michalovciach zaviedli saleziáni „rórmsky deň“ pre chlapcov, ktorí bývali v blízkosti saleziánskeho domu (pre takzvaných mestských Rómov). Každý utorok po svätej omši ich striedavo prichádzalo okolo dvadsať. Mali pre nich katechézu a potom sa s nimi zahrli. V nedeľu ich pozývali na svätú omšu. Robili s nimi prvé kroky na ceste viery. Po dvoch rokoch sa im všetko rozsypalo, pretože mesto Michalovce predalo pre neplatičov celú bytovku, v ktorej bývali. Nový majiteľ ich vysťahoval a oni sa rozprchlí po celom Zemplíne, a niektorí odišli aj do zahraničia.

Po tomto neúspechu sa saleziáni začali zaujímať aj o osadu nazývanú Angiho mlyn. Táto osada sa nachádza pri hlavnej ceste neďaleko Michaloviec. Z hlavnej cesty vyzerá ešte ako-tak, no približovaním sa do jej epicentra sa čoraz viac ukazuje priestor plný bezmocnosti a beznádeje. Je to slepá ulica.

Vzťahy medzi obyvateľmi osady sú veľmi komplikované, ľudia si závidia, nenávidia sa, vulgárne si nadávajú, deti i dospelí si vzájomne ubližujú. Nevedia rozlíšiť medzi dobrom a zlom, medzi sviatočným a pracovným dňom. Podobne sa správajú aj k misionárom. Všade je špina, po okolí sa šíri nepríjemný zápach. Zaujímavým feno-

ménom je v tejto lokalite migrácia. V dôsledku úspešnej migrácie dochádza na jednej strane k stieraniu sociálnych rozdielov medzi Rómami a majoritným obyvateľstvom, na druhej strane dochádza k väčšej diferenciácii medzi Rómami samotnými. Narastá aj počet tých, ktorí zlyhali, emigrovali a vrátili sa chudobnejší, ako odišli. Často jedni druhými veľmi pohrdajú. Migrácia má negatívny vplyv aj na morálku.

Dôležitým spôsobom obživy je aj neformálna ekonomika – kšefty typu predaj ukrajinských cigariet, kúpa pasov, občianskych preukazov, rodných listov či iné formy sedej ekonomiky.

Saleziáni tu rozbehli činnosť na základe opakovaných výziev mestského úradu, pričom od roku 2002 spolupracovali aj s mimovládnu organizáciou IOM. Táto organizácia ich zo začiatku finančne podporovala, ale postupne sa úplne stiahla. Následne nastali aj rýchle zmeny v komunite saleziánov, ktoré mali silný negatívny vplyv na začínajúcu sa misiu.

Činnosť saleziánov bola v tom čase podobná dnešným aktivitám. Raz týždenne tam prichádzal pracovný tím (päť – osem osôb), ktorý pravidelne či sporadicky vypo-máhal. V roku 2004 boli vytvorené určité kontakty, ale stále bolo cítiť, že misia je ešte v začiatkoch. Neboli prostriedky, chýbali stáli spolupracovníci i priestory, neboli vybudované vzťahy, priateľstvá. Deti boli otvorené, dospelí nedôverčiví, až uzavretí. V lete v roku 2004 prebiehal evanjelizačný týždeň, na ktorom boli prítomní evanjelizátori z Čiech, ale aj skupina mladých rómskych animátorov z Bardejova. Do celodenného týždenného programu sa zapojila stovka detí.

Pravidelná evanjelizácia prebiehala aj vo vonkajšom priestore osady, a tým do nej boli vtiahnutí všetci obyvatelia. Občas prichádzali aj iné skupiny Rómov, napríklad z Jarovnic, ktoré prišli ponúkať svedectvo a povzbudenie. Takáto evanjelizácia celej osady trvala viac ako jeden rok.

Podmienky na misijnú prácu v osade sú zatiaľ veľmi ťažké. Ako priestor na misijné podujatia využívajú saleziáni v nedeľu popoludní starú školu. V týždni sa využívať nedá, pretože je tam dvojzmenné vyučovanie. Vždy s nimi chodí aj kmeňový zamestnanec školy, aby ju otvoril, a netají sa neochotou, že ešte ani v nedeľu popoludní nemá pokoj od „cigánov“.

Školu považujú Rómovia za svoje teritórium, na ktoré majú nárok jedine oni. Vrátnik – animátor, ktorý púšťa len prihlásené deti a len tie, ktoré majú prezuvky, schytáva všetky nadávky, vulgarizmy, pľuvance, neustále búchanie a kopanie do dverí. Hádzanie kameňov či hranie sa s potkanmi je tiež pre nich zaujímavou, nie ojedinelou činnosťou. Veľkú radosť im spôsobuje, ak ich môžu hodiť do triedy či na misionárov. Oni môžu všetko, sú nepotrestateľní. Vychovávateľa nemôžu nič. Nemôžu ich biť, nemôžu im nadávať, nemôžu ich potrestať. Môžu ich len odmeňovať a motivovať. Samozrejme aj auto, s ktorým saleziáni prichádzali do osady, je vystavované neustálemu záujmu (škrabance, zapchávanie výfuku, spúšťanie kolies, lámanie stieračov, vytierania rúk až po natieranie kľučiek výkalmi).

Do osady už štvrtý rok okrem saleziánov chodia aj dve rehoľné sestry FMA, ktoré majú na starosti dievčatá. Spolupracovníkmi sú aj animátori zo saleziánskeho oratória v meste, ktorí sú veľmi mladí, s malými skúsenosťami. V školskom roku 2007/2008 sa na apoštoláte zúčastňovali dvaja kňazi SDB, dve sestry FMA, jeden spolupracovník ACS a dvaja animátori.

V osade sú prítomní jedenkrát v týždni, v nedeľu popoludní od pätnástej do sedemnástej hodiny, jeden misionár s tímom spolupracovníkov. Majú štyri skupiny detí. Dve dievčenské, jednu chlapčenskú a jednu miešanú. V skupinách prebieha blízka či vzdialenejšia príprava na sviatosť. Na stretnutiach je priestor aj na hru. Počas školského roka po skončení stretnutia mávajú sväté omše. V skupinách je zaradených zhruba štyridsať detí a na svätú omšu zostáva okolo dvadsaťpäť – tridsať detí. Dospelí na svätú omšu nechodia. Obmenou personálu a priorít v saleziánskej komunite v Michalovciach sa v roku 2010 misia medzi Rómami na Angi mlyne po ôsmich rokoch ukončila.

Cieľ misijnej prítomnosti

Kultivácia:

- urobiť z nich ľudí, ktorí si začnú vážiť v prvom rade sami seba a postupne aj iných
- ukazovať im aj iné modely správania ako tie, ktoré vidia vo svojom uzavretom svete

Prostriedky misijnej prítomnosti

- Evanjelizácia s následnou dlhodobou katechézou (vovádzanie do sviatostného života)
- Dvakrát do roka organizovať motivačné výlety
- Rómska púť do Gaboltova
- Niekoľkodňové pobyty v prírode aj s deťmi z iných prostredí

Jarovnice

Situácia a pastoračné podmienky

Misia sa začala v roku 1992. V Jarovniciach žije 5 697 obyvateľov, z toho je 87% rómskeho obyvateľstva. Osada bola v minulosti medializovaná ako najhoršia na Slovensku. Je tam veľmi ťažké spolužitie dvoch komunít. Veľký záujem o Rómov prejavovali aj sekty. Farár František Slovák pôsobil v Jarovniciach sedem rokov, do roku 2000. Počas jeho pôsobenia sa stalo aj povodňové nešťastie. Tvrdí, že najlepšia cesta, ako získať Rómov pre vieru, je byť neustále medzi nimi. „Potrebujú lásku, milé slovo a pozornosť.“ Po tragédii sa Rómovia z Jarovnic viac obracali k Bohu. „Niekedy aj zlé veci môžu byť na niečo dobré.“ V Jarovniciach v škole katechizovala dva roky sestra Atanázia Holubová OSBM. Pôsobili tam aj malé sestry Ježišove, ktoré bývali niekoľko mesiacov v osade v maringotke, tri roky po sebe. Sprchovať a umývať sa chodievali do dediny. Po dobrých skúsenostiach na Poštárke začali saleziáni s malou skupinou nadšencov z Bardejova od roku 1992 organizovať sporadické podujatia v Jarovniciach (nábožensko-kultúrne vystúpenia, Mikuláš, výlety). Neskôr sa začalo s pravidelnou katechézou raz v týždni, kde vypomáhali bohoslovci z prešovského seminára. Išlo o prípravu Rómov na prvé sväté prijímanie a birmovku, ale aj na manželstvo. Chodili do Jarovnic spolu s animátormi z Bardejova. Raz v mesiaci a počas sviatkov slúžili aj sväté omše v dome kultúry alebo niekedy len tak voľne v osade. Rok 1998 bol prelomový. Veľké povodne a následná tragédia, pri ktorej sa utopilo päťdesiat Rómov, sa stali spúšťačím mechanizmom veľkého záujmu Rómov o duchovné veci. Denne prichádzali desiatky Rómov so svojimi deťmi do farského kostola. Spôsobovali veľké napätia miestnym obyvateľom svojím nevhodným správaním, pretože neboli poučení ani navyknutí navštevovať

bohoslužby (nízka hygiena, hlučnosť, nekultúrnosť, špinavé oblečenie, nedisciplinovanosť). S pomocou ABÚ sa kúpil pozemok a začali hľadať prostriedky na stavbu kostola priamo v osade. Kostol bol dokončený v roku 2000 a následnú starostlivosť o ďalšie aktivity prebral nový miestny farár s kaplánom. Rómovia majú v osade svoj kostol so sakristiou a miestnosť na katechézu. Na základnej škole vyučuje katechéta a pôsobí tam aj kaplán, ktorý má na starosti Rómov.

Od roku 2012 pôsobia v Jarovniciach tri rehoľné sestry z Congregatio Jesu, ponúkajú voľnočasové aktivity (krúžky, doučovanie), ale venujú sa hlavne pastoračnej činnosti. Príležitostne organizujú prednášky, výlety, duchovné obnovy, divadlá, púte.

Cieľ misijnej prítomnosti

- Aj po odchode prvotnej evanjelizačnej skupiny pokračovať v rozbehnutých aktivitách

Prostriedky misijnej prítomnosti

- S pomocou VŠZ a SP sv. Alžbety vybudovať priestory na misijnú prácu v osade
- Školská katechéza a farská katechéza (príprava na prijatie sviatostí, formácia miništrantov, lektorov)
- Voľnočasové aktivity (vedenie speváckeho zboru a formácia malých skupín)
- Výlety a prázdninové pobyty

Košice-Luník IX

Situácia a pastoračné podmienky

Misia na Luníku IX sa začala v roku 2003. Je to najväčšie rómske sídlisko v strednej Európe postavené ako sociálny experiment na okraji Košíc. Obyvateľmi sa v osemdesiatych rokoch minulého storočia stali Rómovia, príslušníci polície a armády. V deväťdesiatych rokoch sa postupne majoritné obyvateľstvo zo sídliska začalo sťahovať. Na sídlisku Luník IX je prihlásených na pobyt približne šesťtisíc ľudí. Sídlisko je odpojené od dodávky tepla (2005) a plynu (2010), má obmedzenú dodávku vody, hodinu ráno a hodinu popoludní (2009), časť sídliska je aj bez elektriny (2010). Rozloha sídliska je jeden štvorcový km, je tu najväčšia hustota obyvateľstva na Slovensku. Priemerný vek je dvadsať rokov, nezamestnanosť 90%. Základnú školu navštevuje 1 100 detí, z toho prvý ročník 220 detí. Postupne zvyšujúci sa tlak médií a politických strán na Cirkev si vynútil zvýšenú pozornosť zo strany ABÚ v Košiciach voči tomuto najväčšiemu rómskemu sídlisku na Slovensku. Niekoľko rokov sa oslovovali a žiadali kňazi, ale aj rehoľné spoločenstvá o prítomnosť na Luníku IX. V roku 2003 sa prihlásili dvaja diecézni kňazi z iných diecéz na päťročnú výpomoc. Boli prítomní priamo na sídlisku a aktívne spolupracovali so školou. V roku 2005 začali s výstavbou pastoračného centra. Po skončení ich prítomnosti v júni 2008 na ich miesto nastúpili saleziáni dona Bosca, okolo ktorých sa vytvoril nový misijný tím. Pokračovali s výstavbou pastoračného centra, ktoré sa v roku 2011 dokončilo. V roku 2017 zriadili pracovňu pre obyvateľov sídliska. V súčasnosti (2019) na Luníku IX. v Košiciach pôsobia štyria kňazi saleziáni a dochádzajú tam aj dve rehoľné sestry vykonávať evanjelizačné a voľnočasové aktivity, taktiež spolupracujú so širokou paletou laikov.

Cieľ misijnej prítomnosti

- Rok 2008/2009 – Meniť mentalitu a znižovať agresivitu
- Rok 2009/2010 – Svedectvom spoločenstva evanjelizovať prostredie
- Rok 2010/2011 – Pozývať Rómov k spoluzodpovednosti v evanjelizácii a osobne ich sprevádzať
- Rok 2011/2012 – Budovať animačné spoločenstvo (SDB, FMA, SMD a prizvaní mladí) postavené na evanjeliových hodnotách
- Rok 2012/2013 – Evanjelizáciou a sprevádzaním hľadať cestu na vytvorenie spoločenstva zvlášť dospelých a prinášať nádej pre Luník, aby sa stal dôstojným miestom na život
- Rok 2013/2014 – Evanjelizáciou prinášať Krista, ktorý je novou nádejou pre Luník IX
- Rok 2014/2015 – Evanjelizáciou napomáhať osobný vzťah ku Kristovi, darcom pokoja
- Rok 2015/2016 – Evanjelizovať pokornou službou (osobné sprevádzanie jednotlivcov na ceste ľudského a kresťanského rastu, priateľstvo, blízkosť, záujem)
- Vnútoraná kultivácia obyvateľov Luníka IX

Prostriedky misijnej prítomnosti

- Dokončenie rozostaveného pastoračného centra a jeho prevádzka
- Realizácia aktivít podľa naplánovaného programu v danom školskom roku
- Školská i mimoškolská katechéza
- Škola hudby
- Osobná komunikácia

Plavecký Štvrtok

Situácia a pastoračné podmienky

Misia sa začala v roku 2002. Obec Plavecký Štvrtok má okolo 2 500 obyvateľov, z toho priamo v obci býva okolo 100 Rómov, v osade pri dedine okolo 500 Rómov. V osade nie je kanalizácia, elektrický prúd sa väčšinou odoberá načierno, voda je spoločná. Televízne zábery poukazujúce na nepokoje v Plaveckom Štvrtku upútali pozornosť rehoľnej spoločnosti misionárov lásky (sestry Matky Terézie). V lete v roku 2002 začali pravidelne navštevovať rómske rodiny a pozývať rómske deti na svätú omšu v dedine. K tomuto dielu sa postupne pripojili saleziáni, OZ Domka, redemptoristi, verbisti, františkáni, sestry saleziánky a občianske združenie Ad Patrem. Vo farskom kostole sa začali slúžiť sväte omše špeciálne pre Rómov (omše slúžili saleziáni z Bratislavy). V roku 2003 tam začal pôsobiť laik Tomáš Florián ako animačný líder. V roku 2004 sa v osade otvorilo stredisko Emanuel, ktoré bolo postavené z unimobuniiek. V stredisku sa rozbehli katechézy, voľnočasové aktivity (stolný tenis, stolný futbal), formačné skupinové stretnutia, príprava na sviatosti, spevácky zbor, doučovanie a podobne.

V roku 2005 sa stredisko presťahovalo do prenajatých priestorov bývalej škôlky na okraji osady. Sestry saleziánky otvorili klub pre deti v predškolskom veku aj umelecké dielne. Rómov prijímali na aktívnu činnosť.

V septembri 2006 sa stredisko Emanuel začlenilo pod ministerstvo školstva ako centrum voľného času, zriaďovateľom sa stalo OZ AD Patrem. Zamestnanosť je v osade veľmi nízka (jedna Rómka má živnosť na búracie práce – firma Likvidátor a formou brigád zamestnáva desať – pätnásť chlapcov, okrem toho je legálne zamestna-

ných asi päť Rómov). Do pracovného pomeru sa ťažšie začleňujú (chýba im vytrvalosť, u zamestnávateľov narážajú na predsudky), atraktívne sú pre nich sezónne práce.

Čo sa týka vzdelania na stredných školách, sú prví štyria študenti, ostatní majú väčšinou nedokončenú ZŠ, okolo 50% žiakov je v špeciálnej škole, rozšírené je záškoláctvo. Vzdelanie nemá pre Rómov z osady aktuálnu hodnotu. Voľný čas trávajú svojším potulovaním, skorým sexuálnym životom, kriminalitou. V osade pôsobí neoficiálna vetva Evanjelickej cirkvi Slovo života, predtým tam pôsobili Svedkovia Jehovovi. Väčšina Rómov je pokrstená v Rímskokatolíckej cirkvi, ale nezapájajú sa do kresťanského života. Miestny duchovný si nezískal ich dôveru. Preventívnosť diela je vnímaná v nízkom alkoholizme a v neprítomnosti drog v osade. Rómska osada Plavecký Štvrtok má jedinečnú výhodu blízkosti Bratislavy, so svojím množstvom ponúk práce a škôl je dôležitá na začlenenie Rómov do spoločnosti a dá sa to realizovať vďaka veľkosti aglomerácie hlavného mesta. Dielo slúžilo ako modelové pracovisko pre saleziánov z Bratislavy a okolia, ako i pre mladých z ich prostredia a pre dobrovoľníkov na získanie pozitívnej skúsenosti v práci s Rómami. Saleziánska prítomnosť v lokalite Plavecký Štvrtok sa ukončila v roku 2007 presunom teologických štúdií saleziánskych teológov z Bratislavy do talianskeho Turína na Crocettu. Misijná činnosť v lokalite pokračuje cez OZ, ktoré má dvoch zamestnancov a približne pätnásť dobrovoľníkov, ktorí do danej lokality dochádzajú z hlavného mesta.

Cieľ misijnej prítomnosti

- Zabezpečiť vyššiu odbornú kvalifikáciu
- Zvýšiť legálnu zamestnanosť
- Viest k osvojeniu si nového životného štýlu (otvorenosť sociálnemu a kultúrnemu rozvoju)
- Naučiť sa praktizovať sviatostný život
- Zabezpečiť dôstojné bývanie pre rodiny

Prostriedky misijnej prítomnosti

- Motivovanie k ukončeniu ZŠ a získavanie vyššej odbornej kvalifikácie prostredníctvom projektu *Vita Victis*, sprostredkovanie kurzov vedúcich k zvýšeniu zamestnanosti dospelých
- Využiť voľný čas, ponúkať sprevádzanie a prípravu na prijatie sviatostí, a to aj formou rodinnej katechézy; realizovanie voľnočasových aktivít, sprevádzanie a príprava na prijatie sviatostí, a to aj formou rodinnej katechézy
- Pomoc v nadobúdaní nového životného štýlu rodinám
- Zamestnanosťou dospelých pomôcť k zvýšeniu bytového statusu

V súvislosti s cieľom C₁ výskum viedol k ďalším cenným zisteniam, ktoré neodpovedajú priamo na vopred položené výskumné otázky.

Všimli sme si, že v rámci jednej misie existuje tímová spolupráca rehoľných spoločenskostí, diecézneho kléru a laikov:

- Bardejov, Poštárka: baziliánky, saleziáni, animátori
- Jarovnice: diecézni kňazi, baziliánka, saleziáni, malé sestry, sestry Congregatio Jesu, katechétky, laici
- Michalovce – Angi mlyn: saleziáni, saleziánky, animátori, laici

- Košice-Luník IX: diecézni kňazi, saleziáni, FMA, animátori, misijní dobrovoľníci
- Plavecký Štvrtok – sestry Matky Terézie, františkáni, redemptoristi, saleziáni, saleziánky, animátori, laici

V piatich mapovaných misijných lokalitách sa zopakovali štyri základné atribúty:

- príchod do rómskej lokality vždy na pozvanie
- široká spolupráca v tíme
- komunita SDB sa stáva lídrom jednotlivých diel
- individuálny prístup – priateľstvo

Prvotný impulz – iniciátor najúspešnejších misií a následné personálne obsadenie:

Angi mlyn – Michalovce – MÚ – SDB

Košice – **médiá** – ABÚ – diecézni kňazi – SDB

Poštárka – s. OSBM (**vlastná iniciatíva, vnútorne volanie**) – SDB Jarovnice – **médiá** – s. OSBM – SDB – diecézni kňazi

Plavecký Štvrtok – **médiá** – s. Matky Terézie – SDB a FMA

Z daného výskumu vyplynulo, že iniciátorom vzniku misijnej prítomnosti v lokalitách našej výskumnej vzorky boli v troch prípadoch médiá, v jednom prípade to bola samospráva a v jednom vlastná iniciatíva.

Médiá	3
Samospráva	1
Osobná iniciatíva	1

Tabuľka č. 2: Prvotný impulz začatia misie

Medziteritoriálna migrácia/fluktuácia misionárov

Pod pojmom medziteritoriálna migrácia/fluktuácia misionárov rozumieme výmenu misionárov v rámci vybraných lokalít za obdobie tridsať rokov trvania misie RKC. Počas tridsiatich rokov (1989 – 2019) vo vybraných piatich lokalitách pôsobilo 45 misionárov s dĺžkou pôsobenia od jedného do tridsať rokov (laici, kňazi, rehoľné sestry na plný úväzok).

29 misionárov pôsobilo v jednej lokalite.

9 misionárov pôsobilo v dvoch lokalitách.

6 misionárov pôsobilo v troch lokalitách.

1 misionár pôsobil v štyroch lokalitách.

U 58% misionárov došlo po jednej (deväťročnej) skúsenosti k odchodu do iného prostredia (osobné zranenie, neúspech, syndróm vyhorenia, sabatický rok).

U 42% misionárov dochádza k cyklickej medziteritoriálnej migrácii v rómskych lokalitách.

Jednotlivé misijné diela	Bardejov- -Poštárka	Jarovnice	Michalovce - Angi mlyn	Košice- Luník IX	Plavecký Štvrtok
Počet misio- nárov a misi- onárok	13	9	10	29	11

Tabuľka č. 3: Počet misionárov pôsobiacich vo vybraných misijných dielach A

Počet diel pôsobenia	1 misia	2 misie	3 misie	4 misie
Počet misionárov a misionárok	29	9	6	1

Tabuľka č. 4: Počet misionárov pôsobiacich vo vybraných misijných dielach B

Sumarizácia výsledkov poukázala na odlišné vnímanie situácie života v skúmanej lokalite u aktérov misie a u ich adresátov.

Pre aktérov misie ide o vyrušujúce a znepokojujúce prostredie vyvolávajúce v nich pocit neistoty, strachu, epidémie, biedy, špiny a totálneho chaosu.

U adresátov misie sa navonok javí všeobecná spokojnosť s prostredím a úplná ľahostajnosť niečo zmeniť vlastným pričinením, stotožnenie s rolou „trpiteľa – obeť“. Pri kontakte s majoritou je verbalizovaná nespokojnosť a snaha preniesť zodpovednosť a riešenie na tých druhých, nespokojnosť s ponúkanými službami (dajte nám vodu, plyn, odvezte smeti).

4.4 ZÁUJEM O MISIJNÚ PRÁCU V RÓMSKYCH LOKALITÁCH

V druhej časti kvantitatívneho výskumu sme použili dotazník. Odpoveďami od respondentov sme získali nasledujúce informácie.

Respondenti	Rozposlané	Odovzdané	Neodovzdané
Misionári	312	150	162
Misionárky	81	71	10
Spolu	393	221	172

Tabuľka č. 5: Návratnosť dotazníkov

Misionári	dotazník odovzdalo	150	48 %
	dotazník neodovzdalo (neodpovedalo)	162	52 %
Misionárky	dotazník odovzdalo	71	88 %
	dotazník neodovzdalo (neodpovedalo)	10	12 %

Tabuľka č. 6: Odovzdané a neodovzdané dotazníky v percentách

Áno	112	50,70 %
Nie	109	49,30 %

Tabuľka č. 7: Odpoveď na otázku: Si ochotný ísť pracovať do misie medzi Rómov? (DO₁)

Áno	47	21,30 %
Nie	174	78,70 %

Tabuľka č. 8: Odpoveď na otázku: Máš praktickú skúsenosť s rómskou misiou? (DO₂)

CVČ	54	24,4 %
MŠ	48	21,7 %
ZŠ	30	13,6 %
internátna škola	24	10,9 %
komunitné centrum	21	9,5 %
pastoračné centrum	44	19,9 %

Tabuľka č. 9: Odpoveď na otázku: Aký typ štruktúrovaného diela je v rómskej lokalite najefektívnejší? (DO₃)

špeciálna pedagogika	124	56 %
sociálna práca	66	29,9 %
rómsky jazyk	9	4,1 %
kultúra a história Rómov	22	10 %

Tabuľka č. 10: Odpoveď na otázku: Aký typ špecializácie potrebuje misionár v rómskej lokalite? (DO₄)

Muži odpovedali v otázke DO₁ častejšie kladne ako ženy (porov. tabuľka č. 11).

Ochota ísť	Áno	Nie	Spolu
Muži	82	68	150
Ženy	30	41	71
Spolu	112	109	221

Tabuľka č. 11: Odpovede na otázku DO₁ rozdelené podľa pohlavia

Rozdiel v odpovediach medzi mužmi a ženami však nie je štatisticky významný. Významnosť rozdielu sme zisťovali pomocou testu *chi-kvadrát*. Hodnota štatistiky χ^2 bola určená na základe vzťahu,

$$\sum_{i=1}^2 \sum_{j=1}^2 \frac{(O_{ij} - E_{ij})^2}{E_{ij}}$$

kde hodnoty O predstavujú reálne získané počty uvedené v tabuľke č. 11 a hodnoty E sú očakávané počty za predpokladu, ak by medzi mužmi a ženami neexistoval rozdiel v ochote ísť pracovať do misie s Rómami. Očakávané hodnoty vznikli zachovaním celkového pomeru 112 : 109 aj v skupine mužov, aj v skupine žien. Vyjadruje to tabuľka č. 12.

Ochota ísť	Áno	Nie	Spolu
Muži	76,02	73,98	150
Ženy	35,98	35,02	71
Spolu	112	109	221

Tabuľka č. 12: Očakávané odpovede na otázku DO₁ rozdelené podľa pohlavia

Kombinácie indexov i a j označujú postupne podskupiny: *muži odpovedajúci áno* ($i = 1, j = 1$), *muži odpovedajúci nie* ($i = 1, j = 2$), *ženy odpovedajúce áno* ($i = 2, j = 1$), *ženy odpovedajúce nie* ($i = 2, j = 2$).

Nakoniec sme určili, aká je pravdepodobnosť, že získame takto nevyrovnané odpovede (tabuľka 11) a zároveň by neexistoval rozdiel v ochote ísť do rómskej misie u mužov a u žien. Získaná hodnota $\chi^2 = 2,97$ pri počte stupňov rovnosti rovnom 1 zodpovedá pravdepodobnosti rovnaj 8,5 % (tzv. p -hodnota), čo je viac ako tolerovaná hladina významnosti $\alpha = 5\%$. Pravdepodobnosť je dosť vysoká, nemôžeme teda hovoriť o štatisticky významnom rozdieli, a teda zovšeobecniť náš výsledok na postoj mužov a žien.

Svoju odpoveď na prvú otázku (DO₁) 37,3 % respondentov podmienilo, aj keď takáto variabilita nebola prioritne daná. Najčastejšie verbalizovali tieto svoje podmienky:

- len na určitý čas,
- len ak bude veľká potreba,
- len s niekým, kto má skúsenosť,
- len na skúšku,
- len do diela s jasnou víziou a dlhodobou stratégiou.

Z 82 mužov, ktorí v otázke DO₁ odpovedali kladne, 14 podmienili svoju odpoveď. Žien odpovedalo kladne 30, 16 z nich podmienilo odpoveď.

Áno bez podmienky	82	73,21%
Áno s podmienkou	30	26,79%

Tabuľka č. 13: Podmienené súhlasné odpovede na O₁

Aj v tomto prípade sme pomocou testu *chí-kvadrát* zisťovali štatistickú významnosť rozdielu v podmieňovaní odpovedí u mužov a u žien. Postupovali sme podľa postupu uvedeného vyššie. V tomto prípade vyšla hodnota štatistiky χ^2 14,73 a p-hodnota 0,012 %. Na hladine významnosti $\alpha = 5\%$ sme preto oprávnení uzavrieť, že medzi mužmi a ženami je skutočne rozdiel v podmieňovaní svojho áno.

Záver sme spravili na základe získaných dát. Prípadnú rôznu potrebu spresňovať svoje odpovede u mužov a u žien sme nezvažovali, pretože sme ju nemali podloženú v dátach.

Celkovo 50,7% potenciálnych misionárov a misionárok odpovedalo v otázke DO₁ kladne. Predpokladali sme, že toto percento bude nižšie. Na položenú výskumnú otázku DO₁, či existujú potenciálni misionári, na základe výskumu odpovedáme, že potenciálni misionári a misionárky sú.

Z odpovedí na druhú otázku vyplynulo, že praktická skúsenosť mužov z našej vzorky s rómskou misiou je diametrálne vyššia ako u žien.

Mám skúsenosť	47	5 žien zo 72	6,94%
		42 mužov zo 150	28,00%

Tabuľka č. 14: Praktická skúsenosť s rómskou misiou (DO₂)

V odpovediach k tretej otázke DO₃ vyšiel pomer vzdelávacích inštitúcií k výchovným **46,2 % k 53,8 %** v prospech výchovných.

vzdelávacie zariadenia (školské – MŠ, ZŠ, IŠ)	46,2%
výchovné zariadenia (mimoškolské – CVCČ, KC, PC)	53,8%

Tabuľka č. 15: Preferovaný typ diela (DO₃)

Preferencia výchovných inštitúcií je u respondentov len o trochu vyššia. Zaujímalo nás, či pomer výchovných inštitúcií je štatisticky významne nad 50%. Z-štatistika, ktorá pri veľkom počte respondentov kopíruje štandardné normálne rozdelenie, bola určená podľa vzťahu, kde p' je

$$z = \frac{p' - p_0}{\sqrt{\frac{p_0(1 - p_0)}{n}}}$$

získaný pomer na základe dát (v tomto prípade 0,538), p_0 je predpokladaný pomer (v tomto prípade 0,5) a n je počet respondentov. Výsledná z-štatistika 1,13 zodpovedá p-hodnote 12,9%. Výsledky nie sú dostatočne silné na vytvorenie záveru, že potenciálni misionári a misionárky uprednostňujú výchovné zariadenia pred vzdelávacími (výskumná otázka VO₆).

V odpovediach na štvrtú otázku (DO₄) všeobecná špecializácia prevyšuje špeciálnu.

Všeobecná špecializácia: špeciálna pedagogika, sociálna práca	85,9 %
Špecializácia v poznaní rómskeho jazyka, kultúry a histórie Rómov	14,1 %

Tabuľka č. 16: Preferovaná špecializácia misionára (DO₄)

Rovnako ako pri vyhodnocovaní otázky DO₃ aj tu sme testom porovnali získaný pomer 85,9 % oproti predpokladaným 50 %. Percento v prospech všeobecnej špecializácie je výrazne nad 50 %. Ako bolo možno očakávať, z-štatistika vyšla vysoká (10,67) a zodpovedá jej len malá p-hodnota (<10-20). Teda získané dáta skutočne potvrdzujú u potenciálnych misionárov preferenciu špeciálnej prípravy pred špecifikou (výskumná otázka VO₇). Z toho dedukujeme nedostatočné poznanie skutočných potrieb rómskej komunity u vybraných respondentov a nedocenenie poznania rómskej kultúry i jazyka.

Nízke percento potenciálnych misionárov a misionárov so skúsenosťou s rómskou misiou spolu s výsledkami v štvrtej otázke DO₄ naznačujú ich nedostatočnú pripravenosť na prácu s Rómami (výskumná otázka VO₅).

4.5 PRESKÚMAŤ A ODHALIŤ KONVERZNÝ NARATÍV

Výskumnou vzorkou tejto tretej časti nášho výskumu, ktorá bola robená zámerným výberom, bola rómska integrovaná inteligencia. Našou úlohou bolo objaviť u nich konverzný naratív, ktorý viedol jednotlivých rómskych participantov k osobnej zmene, k integrite a následnej osobnej úspešnosti.

Pri výskumnej práci sme si uvedomili dôležitosť nášho prístupu k participantom. Akcent použitý pri odpovediach participantov výrazne vplýval na výpoveď participanta. Pri formálnych rozhovoroch boli participanti zarážajúco opatrní, strohí, úseční a rezervovaní, niekedy napätí až nervózni. Pri neformálnych rozhovoroch boli participant spontánni, priateľskí, otvorení, dôverní a s autenticko-sugestívnym akcentom (precitlivo osobným, emocionálne ladeným, subjektívnym).

Porovnanie akcentu participantov v závislosti od podmienok rozhovoru

Pri formálnom pološtruktúrovanom rozhovore výskumníka zneistila a znepokojila úsečnosť a strohosť odpovedí, ako aj používaný akcent participantov, čo ho viedlo k zmene prístupu pri vedení ďalšieho výskumu.

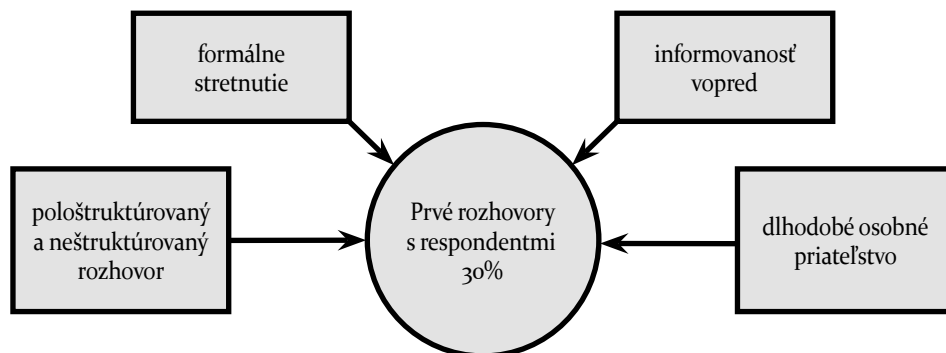


Schéma č. 3: Použitie formálnych rozhovorov

Pri neformálnych stretnutiach a použití pološtruktúrovaných a neštruktúrovaných rozhovorov nastal obrat v odpovediach, kde bol použitý spontánny akcent až v 80% odpovedí respondentov a autenticko-sugestívny akcent zostal len v 20% odpovedí respondentov.

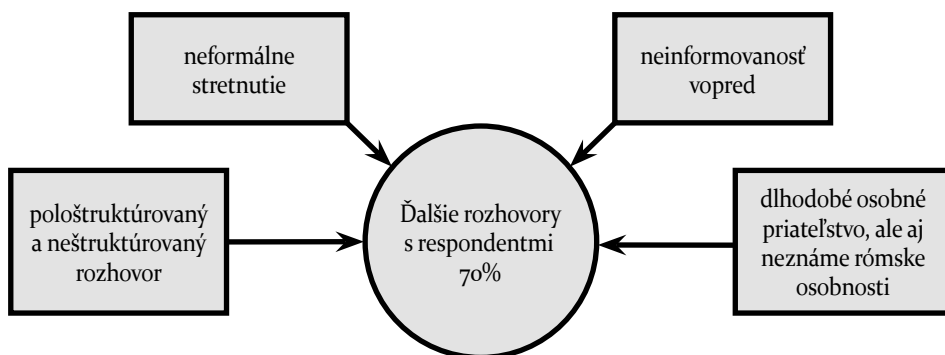


Schéma č. 4: Použitie neformálnych rozhovorov

V súvislosti s výskumnou otázkou VO8 výskum ukázal, že podnetom na zmenu – konverzný naratív bolo stretnutie s kľúčovou osobou pre 23 respondentov (92%) a z mobilizácie vlastných (vnútorných) síl pre dvoch respondentov (8 %). Presnejšie informácie sú obsiahnuté v nasledujúcich tabuľkách:

stretnutie s kľúčovou osobou	osoba z rómskeho etnika	8	rodičia	7	otec 6
					matka 1
	osoba z majority	15	iná osoba	1	
			kňaz	6	
			učiteľ	6	
			iná osoba	3	
vlastné chcenie	zmobilizovanie vnútorných síl (vzdor, hnev)			2	

Tabuľka č. 17: Pôvod podnetu na konverzný naratív

kľúčová osoba z majority	15
rodičia, rodina	8
vlastné chcenie	2

Tabuľka č. 18: Pôvod podnetu na konverzný naratív

zmobilizované sily komunity	10	40 %
pomoc majority	15	60 %

Tabuľka č. 19: Pôvod podnetu na konverzný naratív

Rozlíšili sme tri rôzne zdroje podnetov na konverziu:

- Rodičovský vplyv bol často v rokoch dospievania chápaný ako teror a obmedzovanie slobody (neustále kontroly a vyhrážanie, zastrašovanie, zákazy a príkazy, tresty). Bola to zúfalá snaha rodičov oslobodiť deti od vplyvu rovesníkov a nástrah osady (zákaz kamarátiť sa s deťmi z osady a komunikovať v rómčine). S odstupom rokov a po dosiahnutí úspechu sú respondenti za tento spôsob výchovy rodičom vďační, aj keď ich výchovné metódy nepovažujú za správne (chápajú ich však, že to vtedy robili pre ich dobro).
- „Osudové stretnutie“ s kľúčovou osobou (mentor, tútor), ktoré pokračovalo dlhodobým sprevádzaním (osobný záujem, neformálne stretávanie, vzájomné priateľstvo, vstup do sveta majority, priame alebo sprostredkované doučovanie, zapojenie do programu adopcia na diaľku, poskytnutie informácií o štipendiu, sprostredkovanie štipendia, kontrola dochádzky, široká duchovná i materiálna pomoc).
- Vlastné chcenie, osobná ambícia, túžba odísť, vôľa postaviť sa zoči-voči vlastnému osudu a začať samostatný život pre nespokojnosť so životnou situáciou, v ktorej sa nachádzajú (časté prežívanie hladu, zimy, špiny, posmechu rovesníkov, ľahostajnosť, alkoholizmus a násilie rodičov). Túžba niečo mať alebo niečo dosiahnuť. (Život na sociálnej podpore nedáva človeku možnosť robiť a vlastniť to, po čom túži.) Mimoriadny talent či schopnosť využiť ponúkanú príležitosť. (Byť chudobným neznamená trpieť nedostatkom inteligencie alebo schopností.)



Schéma č. 5: Konverzný naratív

Okrem pôvodu podnetu na konverziu nás zaujímal aj prvok, ktorý participantom pomáhal vytrvať v konverzii. Identifikovali sme tri:

Duchovný život – nájdanie novej identity v cirkevnom spoločenstve na náboženskom základe (sebaúcta, rast k zodpovednosti, stotožnenie s novými hodnotami, kultivácia – dovnútra/navonok...), 18 participantov

Vzťah s majoritou – rovnocenný prístup, úcta, dôvera, partnerstvo, priateľstvo, otváranie sa novým hodnotám a spoločenským normám, vstup do zamestnania/vzdelávacej inštitúcie/armády, mimoriadny talent – spev, hra na hudobnom nástroji – uznaný úspech majoritnou spoločnosťou, 3 participanti

Život mimo komunity – oslobodenie sa od vlastnej komunity a od tradičných spôsobov myslenia – miešané manželstvo, 4 participanti

Duchovný život	18 participantov	72 %
Vzťah s majoritou	3 participanti	12 %
Život mimo komunity	4 participanti	16 %

Tabuľka č. 20: Zlomový moment uviedlo

Výskumná otázka VO₉ zahŕňa i pôvod a podporný prvok konverzie. Pomocou výskumnej otázky VO₁₀ sme skúmali aj **dôsledky konverzie v živote participantov**. Nasledujúce zistené charakteristiky boli spoločné pre všetkých:

- čiastočné alebo úplné oslobodenie od rodiny a komunity
- túžba a ochota viac komunikovať s majoritou a osvojiť si ich hodnoty (začlenenie sa do kolektívu v škole, vo farnosti, v zamestnaní)
- otvorenie sa novým životným víziám (túžba po vzdelaní, duchovnom živote)
- dlhodobý harmonický život v integrovanej spoločnosti
- úspešne ukončené vysokoškolské vzdelanie
- miešané manželstvo/partnerstvo

Výskum priniesol zaujímavé zistenie ohľadom miešaných manželstiev/partnerstiev, a to na vzorke 23 párov, vyskytujúcich sa priamo medzi participantmi a ich najbližšími príbuznými.

Kultúrne, vzdelanostné, náboženské, rasové a názorové rozdiely medzi osobami, ktoré vstupujú do manželstva, skôr či neskôr prinesú do vzájomných vzťahov podnet na konflikt, ktorý sa nezriedka končí rozvodom. Preto nemôžeme podceňovať ťažkosti miešaných manželstiev. Manželia sa vystavujú nebezpečenstvu, že budú pociťovať drámu rozdelenia v samom lone svojej rodiny. Rozdielnosti týkajúce sa viery, samotné chápanie manželstva, ale aj odlišné náboženské mentality môžu byť v manželstve zdrojom napätia najmä pri výchove detí. Aj napriek týmto upozorneniam dochádza pri miešaných manželstvách Rómov s inými národnosťami, s rozdielnou vzdelanostnou, náboženskou a kultúrnou úrovňou k zaujímavému javu – stabilite týchto zväzkov.

Fenoménom v danej vzorke miešaných manželstiev/partnerstiev je, že došlo medzi nimi len k jednému rozpadu/rozvodu. Naša výskumná vzorka zahŕňa desať rómskych mužov a trinásť rómskych žien, ktorí žijú v miešanom manželstve/partnerstve s osobami týchto národností: 9 Slovákov/5 Sloveniek, 2 Maďarky, 1 Poľka, 1 Ukrajinka, 2 Česi/1 Češka, 1 Dán, 1 Afganec.

Devätnásť párov zo skúmanej vzorky prijalo dominantnú kultúru, v jej prostredí vychovávali aj svoje deti a prežívali aj svoj súkromný a spoločný život. Ich potomkovia sa identifikovali s majoritnou spoločnosťou a dosiahli stredoškolské až vysokoškolské vzdelanie. Udržovali len minimálne alebo len príležitostné kontakty s najbližšou časťou rómskej rodiny. Ich deti uzatvárali výlučne manželstvá s partnermi z majority.

Ak manželia zostali žiť v rómskej osade (štyri páry), partner/-ka z majority sa väčšinou úplne prispôbobi životu v osade, osvojili si ich kultúru a jazyk. Obmedzene alebo úplne prerušili komunikačné putá s majoritou. Čiastočne akceptovateľnou kontaktnou osobou s majoritnou časťou rodiny je väčšinou len príslušník majority, maximálne ich deti, rómsky životný partner je väčšinou neakceptovateľný. Ich deti uzatvárali výlučne manželstvá s partnermi z rómskeho etnika.

4.6 DISKUSIA

V tejto kapitole interpretujeme výsledky nášho výskumu, ktoré rozdeľujeme do troch samostatných častí podľa vopred stanovených cieľov.

Diskusia k C1

C1: Zmapovať misijné pôsobenie Rímskokatolíckej cirkvi medzi Rómami vo vybraných lokalitách v období rokov 1990 – 2014.

Zmapovanie misijnej činnosti RKC medzi Rómami na Slovensku vychádzalo zo štruktúrovaných rozhovorov so zástupcami jednotlivých cirkví a ich klientmi v piatich vytýpovaných lokalitách.

Spoločnými cieľmi misijného pôsobenia v mapovaných lokalitách sa stali:

- napomáhanie praktické prežívanie viery
- zvýšenie zodpovednosti rodičov za ľudskú a kresťanskú formáciu vlastných detí
- kultivácia obyvateľov (znižovať agresivitu, meniť mentalitu)
- zdieľanie života – solidarita a sprevádzanie, participácia
- umožnenie zmysluplného využívania voľného času
- zvýšenie kvalifikácie (dôraz na rozvoj ľudí a vzdelávania)
- výchova rómskych lídrov

Spoločnými prostriedkami misijného pôsobenia v mapovaných lokalitách sa stali:

- dlhodobá udržateľnosť misijnej činnosti
- dobudovanie priestorov na misijnú prácu v osade
- školská a mimoškolská katechéza (príprava na sviatosti)
- doučovanie a motivácia detí ukončiť ZŠ
- voľno-časové aktivity (škola hudby, šport, motivačné výlety, účasť na športových a kultúrnych podujatiach, tábory)
- neformálne výchovno-animačné skupiny
- vytváranie štruktúr (CVČ, komunitné centrá, pastoračné centrá)
- široká spolupráca (práca v rámci sietí a partnerov – samospráva, škola, CVČ)
- bývanie v rómskom prostredí

Súhrn pozitívnych prvkov vyplynul z výskumu, z osobných skúseností autora, záverov z pracovných rozhovorov členov rady pre pastoračiu Rómov a menšín pri KBS a expertnej skupiny SDB pre prácu s rómskou misiou, ktorá sa stretáva pravidelne dvakrát do roka:

- permanentná prítomnosť – život v rómskom prostredí 24 hodín denne
- strata anonymity
- silná pozícia misijných tímov
- zaangažovanosť miestnych animátorov a miestnych lídrov
- stabilita a vybudovaná štruktúra
- bezprahové a nízkonákladové aktivity (*streetwork*)
- možnosť byť s ľuďmi, budovať osobné vzťahy, viesť dialóg
- hľadanie styčných bodov pre dialóg
- nastolenie zmeny mentality
- otváranie zacykleného systému

Riziká ovplyvňujúce stabilitu jednotlivých misijných prítomností:

- nestabilita a nepripravenosť personálu
- nepravidelný prísun ľudských zdrojov
- predsudky, negatívne skúsenosti, zranenia, vyhorenie, pocit opotrebovania
- nedôvera adresátov misie (vy na nás beriete peniaze)
- vysoké percento migrácie a vysťahovanie klientov (Košice, Michalovce)
- neexistujúca štruktúra a chýbajúce priestory na aktivity
- neexistujúca vízia a chýbajúca perspektíva dlhodobej udržateľnosti
- labilná komunikácia s inými inštitúciami (škola, MÚ)
- finančná labilita

Z výskumu vyplynuli tri základné piliere dlhodobej udržateľnosti misijných diel:

- líder misie (mozog)
- tímová práca (široká spolupráca, vstup majority)
- výchova a angažovanosť rómskych lídrov

Osobnostná črta lídra misie:

- Vidí to, čo iní nevidia.
- Verí tomu, čo u iných vyvoláva pocit zbytočnosti a beznádej.
- Ide dopredu bez toho, aby videl výsledky (prináša nápady, riešenia, ide dlhodobou a bolestnou cestou malých krokov).

Ďalej z výskumu vyplynulo:

- Dochádza k mentalizácii misionárov (myslieť spoločne).
- Misionári nadobudli rovnaký štýl práce.
- Vzájomne sa obohacujú a vymieňajú si skúsenosti (porozumenie, súdržnosť, povzbudenie, solidarita a participácia).
- Nastáva kontinuita a lineárnosť medzi jednotlivými misijnými dielami.

Ďalším dôležitým výstupom je **výchova rómskych lídrov** k angažovanosti a k spoluzodpovednosti za činnosť misie, ktorá je sprevádzaná:

- investíciou „dovnútra“ – sprevádzaním,
- rozdelením sa a odovzdávaním zodpovednosti.

Z kritéria dlhodobosti vyplynulo, že stabilita a udržateľnosť misie sú podmienené primárnou osobou, inštitucionálnym zastrešením a vznikom štruktúrovaného diela.



Schéma č. 6: Stabilita a udržateľnosť misie

Polarizácia odpovedí

Protichodné pohľady aktérov misie a klientov:

- iné ponuky/iné očakávania (aktéri misie ponúkajú duchovné hodnoty/klienti očakávajú materiálnu pomoc),
- nedôvera deliť sa o zodpovednosť/neochota participácie a nespoľahlivosť,
- túžba vyvolať zmenu/odolávanie socializácii a integrácii.

Je veľa rozdielov medzi misijnými ponukami aktérov misie a očakávaniami klientov misie. Postoj Rómov k životu, k vzdelaniu, k Cirkvi a k jej hodnotám je často úplne ľahostajný. Začať misijnú činnosť znamená bežať „niekoľkogeneračný“ maratón. Lepšie je nezačať, ako dať ľuďom nádej, ponúknuť „zdanlivé“ priateľstvo, a potom z toho rýchlo odísť. Ide o citlivých a zraniteľných ľudí, nie o tovar. To si musia uvedomiť všetci aktéri misie (Cirkev, TSP, OZ, samospráva...).

Diskusia k C2

C2: Preskúmať na Slovensku záujem o misijnú prácu v rómskych lokalitách medzi vytipovanou vzorkou osôb.

Dotazník na základe štatisticky získaných dát poukázal na nedostatočnú pripravenosť potenciálnych misionárov vstúpiť medzi Rómov, a to aj napriek rastúcej potrebe ich prítomnosti. Tým priamo potvrdil pravdivosť danej výskumnej otázky.

Výskum ďalej poukázal aj na ďalšie parametre, ktoré neboli prioritným cieľom výskumu. Ide o rozdiely medzi ženskou a mužskou mentalitou.

Muži:

- nebojnosť, ochota ísť aj do nepoznaného, túžba po dobrodružstve, ochota viac riskovať

- mužská nezodpovednosť a ľahostajnosť (neodovzdanie dotazníkov 51,9 %)

Ženy:

- viac ovplyvnené predsudkami, opatrné, váhavé, neisté, túžiace po opore, s malou alebo žiadnou skúsenosťou, bez odbornej prípravy
- ženská precíznosť a dôslednosť (neodovzdanie dotazníkov 12,3 %)

Z daných odpovedí možno dedukovať, že aj zasvätené osoby majú často svoje plány, predstavy a osobné ambície, do ktorých rómska misia nepatrí.

Diskusia k C3

C3: Preskúmať a nájsť konverzný naratív, ktorý vedie jednotlivých rómskych participantov k osobnej úspešnosti.

Predpokladali sme, že úspešnosť Rómov je podmienená stretnutím s kľúčovou osobou z majoritnej spoločnosti, ktorá iniciuje ich duchovnú a sociálnu zmenu. Výskum, naopak, ukázal, že vo vybranej vzorke rómskej komunity existuje vnútorná sila (10 participantov z vybranej vzorky, to je 40 %), našla mobilizačný zdroj vo vlastnej komunite:

- v túžbe vyrovnať sa majorite a presvedčiť ju o svojich schopnostiach,
- vo vzdore, ktorý dokáže mobilizovať jednotlivcov a naštartovať pozitívnu zmenu v komunite.

Pri zhodnotení výskumu vidíme aj jeho nedostatky. Ponúknutím možnosti respondentom vytvoriť poradovú hierarchiu v otázkach O3 a O4 by sa získali verifikovanejšie informácie.

V priebehu výskumu sa ukázali ďalšie otázky, ktoré môžu byť cieľom ďalšieho výskumu:

- Je súvis medzi ochotou respondentov zúčastniť sa na rómskej misii a skúsenosťou s rómskou misiou?
- Sú pohľady na potreby v príprave na misiu respondentov s osobnou skúsenosťou odlišné od pohľadov respondentov bez skúsenosti?
- Sú pohľady na typy diel podporujúcich úspešnosť rómskej misie respondentov s osobnou skúsenosťou odlišné od pohľadov respondentov bez skúsenosti?

4.7 ODPORÚČANIE PRE PRAX

Rozbiť geto

Pod pojmom rozbiť geto rozumiem aktivity a postoje, ktoré prispievajú k ponuke nových kultúrnych vzorcov, strate anonymity, zmene mentality, otváraniu života v rómskom prostredí, neformálnej komunikácii s majoritným svetom mimo osady a osvojeniu si všeobecných civilizačných noriem a štandardov.

Životná filozofia Rómov spočíva v prežívaní prítomnosti, prežiť dnešný deň – žiť a užiť si. Ich hodnotový systém celé stáročia formoval tradičný koristnícko-zberateľský spôsob života, bolestná historická skúsenosť (prenasledovanie, kočovný život v biede, zime a špine), náročné spolužitie s majoritou (povýšenecký postoj majority, prežívanie pocitu krivdy, často ich považujú za ľudí druhej kategórie), ale aj ich ľahostajnosť a ignorancia noriem majoritnej spoločnosti (ignorancia pravidiel, využívanie svo-

jich práv odhladiť od povinností, prenášanie zodpovednosti na iných, odkázanosť na pomoc druhých).

Tieto negatívne skúsenosti, ktoré plnia u Rómov funkciu ochranného valu a zároveň aj inklúzne brzdy, v nich vybudovali schopnosť znášať príkorie, a tak vedia prežiť a prispôbiť sa akýmkoľvek ťažkým životným podmienkam, a zostávajú ľahostajní k normám i zákonom civilizovanej spoločnosti.

Asociálne príčiny civilizačného prepadu Rómov sa nachádzajú v ich tradičnom spôsobe myslenia. To je centralizované na získanie minimálnych životných potrieb, nutných na prežitie pri vynaložení minimálnej námahy (zneužívajú jednotlivcov z majority, ako aj celé spoločenské systémy, riadia sa krátkodobou zisťovnou logikou, oddávajú sa príživníckemu spôsobu života, často kradnú, nešťítia sa klamstiev a podvodov, využívajú anonymitu a život v izolovanosti od majority).

Vplyvy na širšie rómske spoločenstvo: duchovná bieda (absencia vzdelania a odbornej kvalifikácie, neschopnosť a nepripravenosť pokojne nažívať s majoritou, absencia rešpektovania spoločenských a etických – náboženských noriem), ľahostajnosť a materiálna bieda (život v ľudsky nedôstojných podmienkach, hraničné uspokojovanie základných životných potrieb), ktoré sú príčinou civilizačného prepadu.

Výskum odporúča ako riešenie ROZBIŤ GETO, čiže vyvolať kultúrnu zmenu v myslení:

- - meniť mentalitu, myslenie Rómov (životom v rómskom prostredí – ponukou nových kultúrnych vzorcov, komunikáciou) – nedovoliť uzatvorenie života marginalizovaným skupinám v ich separovanom svete (akulturácia – proces socio-kultúrnych zmien, ktoré vznikajú ako dôsledok kontaktu rôznych kultúr);
- - meniť mentalitu majority (osvetová činnosť – prednášky, sprostredkovať personálnu pozitívnu skúsenosť, objektívne medializovať život rómskej komunity);
- - edukatívnymi a osvetovými (výchovnými a vzdelávacími) metódami odbúrať ľahostajnosť k životným podmienkam a prostrediu rómskych get, vyžadovať dodržiavanie jasne daných pravidiel, ponúkať a vyžadovať vzájomnú úctu a rešpekt, nedeľhonosť duchovný rozmer pri výchove.

Odporúčania pre rómsku komunitu

Zmena zvnútra – musí nastať zmenou mentality, ktorá ovplyvňuje myslenie a následne podnieti zmenu správania rómskych jednotlivcov i celej komunity (rozbiť geto zvnútra). Je nevyhnutné odstraňovať negatívne prvky z rómskeho vedomia nadobudnuté tradičným spôsobom myslenia a životného štýlu v ich separovanom svete (otváranie ich uzavretého systému novým hodnotám a normám, odstraňovanie ľahostajnosti, osvojovanie si kresťanskej kultúry, oslobodzovanie sa od negatívnych tradičných „cigánskych“ spôsobov).

- Mali by sa zbavovať ľahostajnosti a lenivosti – začať meniť kvalitu života a životného prostredia činnosťami, ktoré majú nulovú alebo nízku ekonomickú náročnosť, ale prinášajú zmenu (napr. vynášanie odpadkov do kontajnera, nie vyhadzovanie z okien, upratovanie okolia, zvýšenie osobnej hygieny).
- Mali by rešpektovať pravidlá a všeobecné hygienické, spoločenské a kultúrne normy.

- Mali by spolupracovať a podporovať vzdelávacie a výchovné inštitúcie, pôsobiace pri výchove a vzdelávaní ich vlastných detí.

Odporúčania pre majoritnú spoločnosť (štát, obec, Cirkev)

Zmena zvonku – najväčšou brzdou sociálnej inklúzie je zlá sociálna politika štátu. Je nutné na celoštátnej i komunálnej úrovni robiť racionálne, nie populistické kroky pri hľadaní riešenia rómskej problematiky (napr. nevytvárať getá plné asociálov a neplatičov, nevyplácať sociálnu podporu bez požadovania protihodnoty...).

Štát

- Štát by mal u svojich zamestnancov odstrániť pasivitu a nedôslednosť.
- Štát by mal legislatívne pripraviť zmeny vo vzdelávacom systéme. (Žiak je nepotrestateľný, má väčšie práva ako učiteľ.)
- Štát by mal podmieniť vyplácanie sociálnych dávok prácou.
- Štát by mal zaviesť naturálnu formu sociálnej podpory pre nezodpovedných rodičov.
- Štát by mal urýchlene zaviesť elektronický platobný systém, elektronické platobné karty (špeciálne predajne s najnutnejším sortimentom – ciele použítie sociálnej pomoci, obmedzenie úžerníkov).
- Štát by mal zmeniť legislatívne podmienky u kandidátov samospráv (primátor, starosta), požadovať ukončené aspoň úplné stredoškolské vzdelanie. Ak sa taký v obci nenachádza, zabezpečiť externé riadenie.
- Štát by mal čerpať skúsenosť z dlhodobu osvedčených a funkčných projektov tretieho sektoru a Cirkvi (vytvárať pre nich nápomocné legislatívne opatrenia).
- Štát by mal zabezpečiť finančné zdroje pre dlhodobú udržateľnosť osvedčených projektov.
- Štát by mal podporovať a vytvárať podmienky na sanáciu rómskej rodiny.

Obec

- Obec by mala vytvárať zmysluplné pracovné miesta (nielen demotivujúce upratovacie čaty, ale napr. opravu hradov, čistenie lesov, rušenie nelegálnych skládok).
- Obec by mala podporovať organizácie, ktoré úspešne ponúkajú výchovné a vzdelávacie činnosti na jej území, a spolupracovať s nimi.

Cirkev

- Cirkevné autority by mali podporovať väčšiu solidaritu medzi všetkými veriacimi a rozširovať poznanie sociálnej náuky Cirkvi (uvádzať do praxe).
- Cirkev by vo vyučovacích osnovách teológov mala dávať väčší dôraz na špeciálnu pastoraáciu a misiológiu.
- Farské spoločenstvá by mali byť otvorenejšie multikulturálnej pluralite.

Proces socializácie a následnej integrácie Rómov by mal byť zavŕšený sociálnou inklúziou, ktorú iniciuje a koriguje misijná činnosť (duchovná obroda), sociálna práca (komunitná práca a terénna sociálna práca) a vzdelávanie s následným zamestnaním. Všetky tieto smery by mali byť aktívne a racionálne (konceptne) podporované štátnou

sociálnou politikou. Sú to účinné nástroje sociálnej inklúzie marginalizovanej rómskej menšiny do majoritnej spoločnosti.

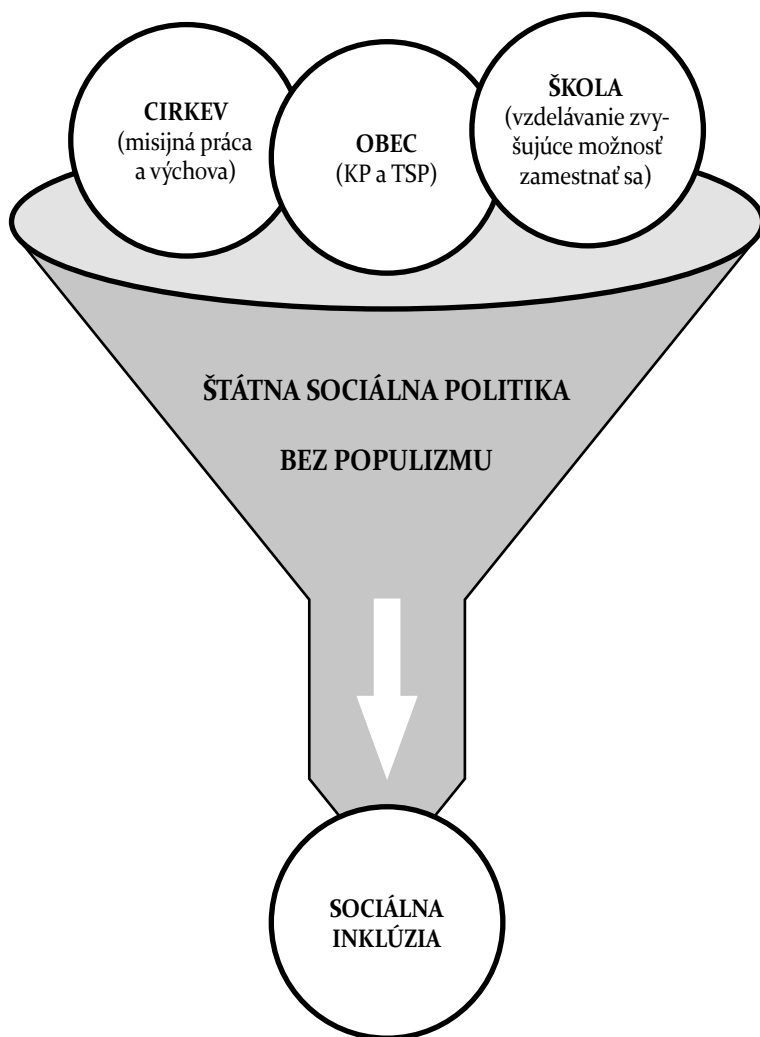


Schéma č. 7: Sociálna inklúzia ako výsledok iniciatív Cirkvi, obce a školy v pozitívnom prostredí vytvorenom štátnou sociálnou politikou

Záver

Podnet na vznik misijnej prítomnosti medzi Rómami inicioval pápež Pavol VI. 26. septembra 1965 svojím osobným príhovorom počas Druhého vatikánskeho koncilu. Tým sa dlhoročné misijné úsilie osamelých jednotlivcov v západnej a po roku 1989 aj vo východnej Európe postupne rozšírilo o ďalšie osoby, ktoré sa začali angažovať v evanjelizácii s následnou socializáciou rómskeho etnika.

V tejto práci sme opísali dlhú a bolestivú históriu často prenasledovaného rómskeho národa a poukázali na vynaložené úsilie, ktoré po stáročia preukazovali jednotliví panovníci, ale aj súčasné vlády jednotlivých krajín pre ich integráciu a sedentarizáciu, ktorá by mala byť zavŕšená sociálnou inklúziou. Táto minorita je bohato zastúpená vo všetkých európskych regiónoch.

Urobili sme aj analýzu života v uzavretých getách, ktoré podnecujú odpor a agresivitu k osobám, ktoré žijú mimo tejto lokality (majorite). Striedajúce generácie Rómov si v tomto prostredí odovzdávajú modely života, čím sa život v ich komunite zacykluje. Uzatváraním sa do geta začína ich postupná izolácia a degenerácia, spejúca k ich prehlbujúcej sa odhumanizácii. Rastúce podhubie agresivity má korene v nefunkčných rodinách, v preplnených bytoch, v deprimujúcom a ľahostajnom prostredí, absentujúcej výchove.

Preventívnym systémom výchovy sme poukázali na alternatívu riešenia rómskej otázky. Don Bosco pochopil sociálnu situáciu svojej doby, v kontakte s chudobnými cítil potrebu vytvoriť im prostredie, v ktorom by boli prijatí, a dokázal im dať výchovnú ponuku v súlade s ich potrebami. Snažil sa pretvárať svedomie, formovať ho k ľudskej statočnosti, občianskej a politickej čestnosti, teda prostredníctvom výchovy sa snažil „meniť“ spoločnosť. Vychovával evanjelizovaním a evanjelizoval výchovou. Aj napriek extrémnym podmienkam, v ktorých niekedy títo ľudia žijú, sa medzi nimi nachádzajú odolní, omilostení jednotlivci.

Pre netrpezlivosť a pýchu vychovávateľov je pohodlnejšie zlých trestať, ako ich statočne a láskavo znášať, a tak ich naprávať. Preventívny systém v rómskom prostredí je o bezhraničnej trpezlivosti a sebaovládaní, vytrvalosti a vyčkávaní na príležitosť, na okamih, keď sa to všetko zmení a otočí: na búranie anonymity a postupnom odstraňovaní agresivity, čkanie na zmenu mentality jednotlivca i osady. Je na to potrebný čas, ktorý musia medzi Rómami misionári premodliť a pretrpieť.

Rómovia sú schopní samostatného rastu, ak majú vhodné podmienky a vnútornú motiváciu (život s Bohom). Preto sa im ponúkajú kresťanské hodnoty, aby výchova prešla k sebavýchove, ktorá ich povedie k mravnej zodpovednosti. Výchova má len vtedy úspech, ak sa ponúkané hodnoty realizujú aj mimo priestorov výchovnej inštitúcie a bez prítomnosti vychovávateľov. Až vtedy sa z mladých ľudí stávajú samostatné a zrelé osobnosti. Nepodari sa odstrániť materiálnu biedu bez toho, aby sa v prvom rade neodstránila bieda duchovná. Rozvoj národa sa neuskutočňuje ani peniazmi,

ani materiálnou pomocou, ani technickými štruktúrami, ale formovaním svedomia, dozrievaním postojov a zvykov.

Často sú misionári viac ochotní ísť do misií *ad gentes*, ako by mali ísť medzi Rómov, ktorí žijú vedľa nás, aj keď v tomto prípade ide o skutočné *plantatio Ecclesiae*.

Dobrá formácia našim adresátom zabezpečí lepšiu budúcnosť. Rozbiť geto znútra pomocou zmeny mentality a zvonka ponukou nových kultúrnych vzorcov (osvojovaním si všeobecných civilizačných noriem) prispeje k ich sociálnej inklúzii. Zmenou ich myslenia sa zmení aj ich situácia. Túžba po zmene musí byť aj u Rómov, nielen u majority, aby boli ochotní riešiť a prekonávať svoje nevýhody a prehodnocovať svoje postoje. Nemôžu sa donekonečna len ľutovať, ale sami musia prejať ochotu, chcieť sa vymaniť zo situácie, v ktorej sa nachádzajú.

Dnes sa misijné pôsobenie uskutočňuje rešpektovaním rôznorodosti kultúr, v dialógu s inými náboženstvami, v úsilí dosiahnuť spoločenský a sociálny rozvoj a preniknúť kultúru kvasom evanjelia. Misijný projekt musí umožniť vytvoriť jednotu aj napriek rôznorodosti prostredia, kultúr a jazykov.

ZOZNAM SKRATIEK A SYMBOLOV

ABÚ – Arcibiskupský úrad
ANO – Aliancia nového občana
CD – kompaktný disk
DO – dotazníková otázka
FMA – Inštitút dcér Márie Pomocnice
JRD – Jednotné roľnícke družstvo
KBS – Konferencia biskupov Slovenska
KSČ – Komunistická strana Československa
ONV – Okresný národný výbor
OSN – Organizácia spojených národov
RKC – Rímskokatolícka cirkev
RPC – Rómske pastoračné centrum
ROI – Rómska občianska iniciatíva
SDB – Saleziáni dona Bosca
SNP – Slovenské národné povstanie
SSR – Slovenská socialistická republika
SR – Slovenská republika
ÚSVRK – Úrad splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity
ÚV KSČ – Ústredný výbor Komunistickej strany Československa
VO – Výskumná otázka
VŠZ a SP sv. Alžbety – Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce svätej Alžbety
Zb. – Zbierka
ZŠ – Základná škola

SLOVNÍK VYBRANÝCH TERMÍNOV

Apostolica Carita – Apoštolská láska
Devleskere čhave – Božie deti
Čórovať, ciorav – ukradnúť
Endogamia – manželstvo medzi príbuznými
International Romani Union – Medzinárodná rómska únia
Koňari – hanlivé pomenovanie Rómov, ktorí jedia konské mäso
Koro – slepý
Mačkoši – hanlivé pomenovanie Rómov, ktorí jedia mačky
Missio – poslanie
Pativ – úcta, slušnosť, vychovanosť
Plantatio Ecclesiae – sadenie Cirkvi
Rikoňari – hanlivé pomenovanie Rómov, ktorí jedia psov
Romani – rómsky
Romani čhib – rómsky jazyk
Romani Union – Rómska únia
Romano Džaniben – zborník romistických štúdií
Slovarum Apostoli – Apoštoli Slovanov
Kriss, criss – rómsky súd

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

KNIHY

- AGÓCS, A. *Bajaši na Slovensku a ich povest' o stvorení sveta*. In. Editor JAKOUBEK, M. BUDILOVÁ, L. *Romové a cikáni interdisciplinárny pohľad neznámi i známí*. Priebram : LEDA, 2008. 344 s. ISBN 978-80-7335-119-9.
- ANTONOVÁ, K. A. BONGARD-LEVIN, G. M. KOTOVSKIJ, G. G. *Dějiny Indie*, Praha : Nakladatelství Svoboda, 1980. 661 s. ISBN 73/508-21-8,5.
- Atlas Rómskych komunít na Slovensku 2013*. Bratislava : Regionálne centrum Rozvojového programu OSN Pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov v Bratislave, 2014. 120 s. ISBN: 9788089263189.
- AUGUSTINI, S. ab H. *Cigáni v Uhorsku*, Bratislava: Štúdio-dd, 1995. 203 s. ISBN 80-967263-2-3.
- BARTOSZ, A. *Neboj sa cigána*, Jovsa : OZ Romano vodži, 2004. 251 s. ISBN 80-969273-2-9.
- BEŠENYEI, P. *Rómske ticho*. Bratislava : Vydavateľstvo Don Bosco, 2009. 132 s. ISBN 978-80-8074-109.
- BEŠENYEI, P. *Rómovia a spôsoby pastorácie*. Bratislava : Diplomová práca, 1997. 45 s.
- BEŠENYEI, P. *Zabime rasistu v sebe*. Bratislava : Vydavateľstvo Don Bosco, 2019. 125 s. ISBN 978-80-8074-449-6.
- BUČKO, L. *Misijná a charitatívna činnosť*. Bratislava : VŠZSP sv. Alžbety, 2009. 248 s. ISBN 978-80-89271-37-5.
- CARSON, B. MURPHEY, C. *Zlaté ruky*. Martin : Advent-Orion, 2001. 204 s. ISBN 80-88960-58-4.
- CENCINI, A. *Rozsieváč*. Bratislava : Don Bosco, 2008. 77 s. ISBN 978-80-8074-069-6.
- DANIEL, B. *Dějiny Romů*. Olomouc : Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, 1994. 197 s. ISBN 80-7067-395-8.
- DIDI, L. *Príbehy svätené vetrom*. Bratislava : Slovart, spol. s r. o., a Ľudovít Didi, 2004. 276 s. ISBN 80-7145-979-8.
- DOUGHTYOVÁ, L. *Ohně v temnotě*. Brno : Barrister a Principal, 2007. 317 s. ISBN 978-80-7364-041-5.
- DRAHOŠ, M. *Žilo sa lepšie*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška. 2010. 71 s. ISBN 978-80-970615-0-0.
- GRÜN, A. *Bojovník a priateľ*. Trnava : Dobrá kniha, 2008. 184 s. ISBN 978-7141-608-1.
- HAJKO, J. *Hod' do mňa kameňom*. Český Těšín : Finidr, s. r. o., 2015. 424 s. ISBN 978-80-556-1437-3.
- HANCOCK, I. *My, rómsky národ*. Bratislava : Petrus, 2005. 258 s. ISBN 80-88939-97-6.
- HENDL, J. *Kvalitatívny výzkum : základní metody a aplikace*. Praha : Portál, 2005. 408 s. ISBN 80-7367-040-2.
- HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni na Slovensku*. Bratislava : SAV Národopisný ústav, 1964. 396 s.
- HRUŠOVSKÝ, F. *Slovenské dejiny*. Martin : Matica Slovenská, 1939. 448 s. JAKOUBEK, M. BUDILOVÁ, L. *Cikánske skupiny a jejich sociální organizace*. Blansko : Centrum pro studium demokracie a kultúry, 2009. 359 s. ISBN 978-80-7325-178-9.
- JÁN PAVOL II. *Redemptoris missio*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha 1997. 245 s. ISBN 80-7162-204-4.
- JUROVÁ, A. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava : SAV, 1993. 138 s. ISBN 80-85584-07-7.
- Katechizmus Katolíckej cirkvi*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1998. 918. s. ISBN 80-7162-253-2.
- Kaj Džas*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2001. 232 s. ISBN 80-89008-06-2.
- KENRICK, D. *Cikáni na cestě z Indie do Európy*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2003. 80. s. ISBN 80-244-0589-X.
- KENRICK, D. PUXON, G. *Cikáni pod hákovým křížem*, Olomouc : Univerzita Palackého, 2000, 179. s. ISBN 80-244-0048-0.

- KOUKOLÍK, F. DRTILOVÁ, J. *Vzpoura deprivantů*. Praha : Galén, 2008. 327 s. ISBN 978-80-7262-410-2.
- Kol. autorov. *Boh všetko vidí*. Bratislava : Chronos, 2003. 346 s. ISBN 80-89027-06-7.
- LIÉGEOIS, J. – P. *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava : Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy, Academia Istropolitana, 1995. 272 s. ISBN 80-967380-4-6.
- Liturgia hodín III, *Listy svätého Jána Bosca*. Vatikán : Typis polyglottis Vaticanis. 1990, s. 2155.
- MANN, A. B. *Rómsky dejepis*. Bratislava : Kaligram, 2000. 54 s. ISBN 80-7149-316-3.
- MANN, A. B. *Neznámi Rómovia*. Bratislava : SAV, 1992. 207 s. ISBN 80-90086-2-3.
- MAPPEŠ, N. *Chudáci Romové, Zlí Cikáni*. Brno : Host-vydavatelství, s. r. o., 2013, 279 s. ISBN 978-80-7294-869-7.
- NEČAS, C. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc : UP, 1993. 122 s. ISBN 80-7067-310-9.
- NEČAS, C. *Špalíček rómskych miniatur*. Brno : CDK, 2008. 122 s. ISBN 978-80-7325-151-2.
- Pápežská rada pre pastoráciu migrantov a cestujúcich, *Smernice pre pastoráciu Rómov*. Trnava : SSV, 2007. 80 s. ISBN 978-80-7162-651-0.
- PAYNE, R. DeVol, Ph. SMITH, T.D. *Mosty z chudoby*. Košice : Equilibria, s. r. o., 2010. 293 s. ISBN 978-80-89284-53-5.
- PODOLINSKÁ, T. HRUSTIČ. T. *Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. Bratislava : ÚEt SAV, 2010. 163 s. ISBN 978-80-89027-33-0.
- ROCHOWOVÁ, I. Hereze athinganů v 8. a 9. století a otázka jejich dalšího osudu. In. SOULIS, G. *Rómove v Byzanci*. Praha : Indologický ústav FF UK Praha v rámci grantu 89/97, 1998. 61 s.
- SCHEFFEL, D. *Svinia v čiernobiely*. Prešov : Centrum antropologických výskumov, 2009. 305 s. ISBN 80-969483-7-7.
- STRNAD, J. FILIPSKÝ, J. *Dějiny Indie*. Praha : NLN, s. r. o., Nakladatelství Lidové noviny, 2003, 1185 s. ISBN 80-7106-493-9.
- STEWAT, M. *Čas Cikánů*. Brno : Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. 263 s. ISBN 80-7364-017-1.
- The World Bank-Foudation, *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v SR*. Bratislava : S.P.A.C.E. – INEKO, 2002. 74 s. ISBN 80-88991-14-5.
- VAŠEČKA, M. (ed.) *Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava : IPVO, 2002. 911 s. ISBN 80-88935-41-5.
- VECCHI, J.E. *Salezziánska spiritualita*. Turín : Elle Di Ci, 2001. 172. s.
- VILLANUEVA, P. CH. Povolal k sebe tých, ktorých sám chcel, a oni prišli k nemu. Atti del consiglio generale n. 404. Rím : Generálny dom, 2009. 54 s.
- WALLSOVÁ, J. *Sklený zámok*. Bratislava : Tatran, 2008. 274 s. ISBN 978-80-222-0551-1.
- Salezáni don Bosca, *Dokumenty kapituly 26. GK*. Atti del consiglio generale n. 401. Bratislava, 2008. 119 s.
- SMEJKAL, J. VOBORIL, J. VOŘÍŠEK, R. *Drogy*. Brno : Podané Ruce, 16 s.
- Strednodobá koncepcia rozvoja rómskej národnosti v Slovenskej republike, *Solidarita – integrita – inklúzia 2007 – 2015*. Bratislava : Úrad splnomocnenkyne vlády slovenskej republiky pre rómske komunity, 2008. 33 s.
- ŠVARÍČEK, R., ŠEĎOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. 340 s. ISBN 978-80-7367-313-0.
- ZBAVITEL, D. *Starověká Indie*. Praha : PANORAMA, 1985. 292. s. ISBN 11-038-8513/33.

ZBORNÍKY

Feder dživipen – Lepší život: Zborník z vedeckej konferencie. Košice : Vienaľa, 2010. 120 s. ISBN 978-80-8126-018-6.

Nové smery rozvoja perspektívy rómskej národnosti v pluralitnej spoločnosti: sborník príspevků z mezinárodní konference. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, 2007. 232 s. ISBN 978-80-7040-970-1.

Preventívny systém v rómskom svete. Bratislava: Vydavateľstvo Don Bosco, 2010. 205 s. ISBN 978-80-8074-119-8.

Romano džaniben: sborník romistických studií. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2002. 157 s. ISBN 1210-8545.

Romano džaniben: sborník romistických studií. Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2004. 182 s. ISBN 1210-8545.

Slovenský národopis. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2010. 400 s. ISSN 1335-1303.

Vnitrocírkevní komunikace Čechů, Slováků a Romů. Praha: Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, 2008. 141 s. ISBN 978-80-7021-974-4.

PERIODIKÁ

A2 Kulturní týdeník. 2008, č. 11.

Acta Missiologica Časopis fakulty misijnej práce a tropického zdravotníctva Jána Pavla II, VŠ ZSP SV. ALŽBETY. 2010, č. 2.

Dingir časopis o súčasnej náboženskej scéne. 2004, č. 1.

Nevi Yag. 2008, č. 43. Nevi Yag. 2010, č. 47. Týždeň. 2007, č. 13.

ODBOBNÉ SEMINÁRE

European Conference on Roma Education. Bratislava, 8. apríl 2008. Osobné poznámky.

Medzinárodný katolícky výbor pre Rómov (CCIT). Trogir, 29. marec 2008. Osobné poznámky.

Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi. Pastoračia Rómov: hľadanie rómskeho Boha.

Medzinárodný odborný seminár: Bratislava, 15. október 2008. Osobné poznámky.

OSOBNÉ POZNÁMKY

BEDNÁROVÁ, V. Redaktorka TV relácie Božie deti. Bratislava, 10. máj 2002. Osobná komunikácia.

BOBER, B. Biskup, Košice. 2004. Homília: Rómska púť v Gaboltove.

BOTOŠOVÁ, A. Splnomocnenkyňa vlády SR pre rómske komunity, Bratislava. 2007. Okrúhly stôl na tému: Cirkev a jej úloha v integrácii rómskych komunit. Osobná komunikácia.

LANČARIČ, J. Katholische Zigeunerseelsorge in Deutschland, Am Kielshof 2, Köln. 5. marca 2007. Osobná komunikácia.

MANN, A. B. Ústav etnológie SAV. Bratislava, 2009. Písomná komunikácia.

PORUBEC, O. Rímskokatolícky farský úrad, Toporec. 1991 – 1998. Osobná komunikácia.

PRAMENE Z INTERNETU

181 dní Kláry Orgovánovej vo funkcii splnomocnenkyne vlády SR [online]. [cit. 25. júl 2007]. Dostupné na internete: <<http://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=6924>>.

Agresia [online]. [cit. 2. január 2009]. Dostupné na internete: <<http://ii.fmph.uniba.sk/~filit/fva/agresia.html>>.

Agresívne správanie [online]. [cit. 2. január 2009]. Dostupné na internete: <<http://salvatka.webgarden.cz/spravanie>>.

Agresívne správanie žiakov voči učiteľom [online]. [cit. 6. november 2009]. Dostupné na internete: <<http://www.skolskyportal.sk/clanky/agresivne-spravanie-ziakov-voci-ucitelom>>.

- Andrej Dermek [online]. [cit. 2. október 2009]. Dostupné na internete: <http://sk.wikiquote.org/wiki/Andrej_Dermek>.
- ANO [online]. [cit. 10. december 2002]. Dostupné na internete: <<http://www.anoaliancia.sk/?view=index&id=1-10k->>.
- BÁN, A., MAJCHRÁK, J. *Neverím na tvrdé riešenia* [online]. [cit. 12. decembra 2007]. Dostupné na internete: <<http://www.tyzden.sk/sk/archiv.php?selyear=2007&w=iss&idiss=160>>.
- BENEDIKT XVI. *O naliehavej úlohe výchovy*. [online]. [cit. 2. október 2009]. Dostupné na internete: <http://www.mstretnutia.sk/2008/list_o_vychove.pdf>.
- BENEDIKT XVI. Posolstvo k Svetovému dňu pokoja: Bojovať proti chudobe – *budovať pokoj*. [online]. [cit. 1. január 2009]. Dostupné na internete: <<http://www.kbs.sk/?cid=1229881619>>.
- ČUPIKOVÁ, Z. *Život Rómov nie je ľahký nikde* [online]. [cit. 10. jún 2001]. Dostupné na internete: <<http://www.civil.gov.sk/archiv/casopis/2000/roma.htm>>.
- JANAS, K. *Postoj slovenských orgánov pri riešení rómskej problematiky a jeho zmena po porážke SNP* [online]. [cit. 3. marca 2008]. Dostupné na internete: <<http://www.oxygy.com/1178740805-sb-zborniksrii-druhasvetova-storage/335>>.
- JANCURA, V. *Keď Rómom vzali vozy a osady* [online]. [cit. 8. apríla 2008]. Dostupné na internete: <<http://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=10796>>.
- JUROVÁ, A. *Historický vývoj rómskych osád na Slovensku a problematika vlastníckych vzťahov k pôde („nelegálne osady“)* [online]. [cit. 10. jún 2002]. Dostupné na internete: <<http://www.saske.sk/cas/4-2002/jurova-st.html>>.
- K, T. *Na Poštárke nastúpilo do školy 159 detí* [online]. [cit. 9. septembra 2008]. Dostupné na internete: <<http://www.saleziani.sk/na-postarke-nastupilo-do-skoly-159-deti-3.html>>.
- KABELÁČOVÁ J., FREMLOVÁ L. *Se Zdeňkou Jařabovou o Romech a predsudcích* [online]. [cit. 2. október 2009]. Dostupné na internete: <http://www.romanohangos.cekit.cz/clanek.php?id_clanek=646>.
- KAFKA, J. *Ešte o násilí a k otázkam V. Scheibera* [online]. [cit. 2. január 2009]. Dostupné na internete: <<http://www.tigis.cz/PSYCHIAT/PSYCH301/14.htm>>.
- Koncepcia integrovaného vzdelávania rómskych detí a mládeže [online]. [cit. 25. máj 2007]. Dostupné na internete: <www.minedu.sk/data/USERDATA/MedzirezortnePK/2007/33099/Koncepcia.doc>.
- List faktov [online]. [cit. 20. február 2005]. Dostupné na internete: <<http://romovia.vlada.gov.sk/3554/>>.
- MARCHETTO, A. Očami viery, vedy a kultúry: Svetové stretnutie rómskych kňazov, diakonov, rehoľníkov a rehoľníč [online]. [cit. 25. septembra 2007]. Dostupné na internete: <<http://www.radiovaticana.org/SLO/Articolo.asp?c=157138>>.
- Náboženský život Rómov v okrese Poprad [online]. [cit. 29. máj 2003]. Dostupné na internete: <http://mesto.sk/prispevky_velke/poprad/nabozenskyzivotrom770224080.phtml>.
- Národný akčný plán SR k dekáde začleňovania rómskej populácie 2005-2015 [online]. [cit. 12. január 2005]. Dostupné na internete: <<http://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=2099>>.
- Násilie v spoločnosti [online]. [cit. 2. január 2009]. Dostupné na internete: <<http://polckova.szm.sk/nasilievspolocnosti.htm>>.
- Násilné počítačové hry vyvolávajú agresívne správanie [online]. [cit. 4. november 2009]. Dostupné na internete: <<http://www.itnews.sk/spravy/vyskum/2006-01-11/c100266-nasilne-pocitacove-hry-vyvolavaju-agresivne-spravanie>>.
- Návrh strednodobej koncepcie rozvoja Rómskej národnostnej menšiny v SR [online]. [cit. 29. máj 2003]. Dostupné na internete: <<http://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=print&sid=9872>>.
- NOVAK, J. *Na juhu Andalúzie nežijú Rómovia* [online]. [cit. 4. mája 2004]. Dostupné na internete: <<http://lesk.zoznam.sk/cl/11246/102090/Na-juhu-Andaluzie-neziju-Romovia>>.

- Novým splnomocnencom pre rómske komunity má byť L. Galbavý [online]. [cit. 19. august 2009]. Dostupné na internete: < <http://www.e-katalog.sk/spravodajstvo/45898/> >.
- Orgánovanú nahradí vo funkcii dcéra Berkyho Mrenicu [online]. [cit. 20. jún 2007]. Dostupné na internete: < <http://www.sme.sk/c/3357547/Orgovanovu-nahradi-vo-funkcii-dcera-Berkyho-Mrenicu.html> >.
- Poruchy správania a emočné poruchy so zvyčajným začiatkom v detstve a počas dospievania [online]. [cit. 24. október 2010]. Dostupné na internete: < <http://www.google.sk/search?=Poruchy+spravania+a+emočne+poruchy+so+zvyčajným+začiatkom+v+detstve+a+počas+dospievania> >.
- Riešenie rómskeho problému je beh na dlhé trate [online]. [cit. 10. júl 2007]. Dostupné na internete: < <http://www.sme.sk/c/3388431/Botosova-Riesenie-romskeho-problemu-je-beh-na-dlhe-trate.html> >.
- Rómovia [online]. [cit. 5. novembra 2008]. Dostupné na internete: < <http://referaty.atlas.sk/vseobecne-humanitne/nauka-o-spolocnosti/24905/romovia> >.
- Rómovia a rasizmus [online]. [cit. 4. november 2008]. Dostupné na internete: < <http://www.tahaky-referaty.sk/Romovia-a-rasizmus/5489/8ig=>> >.
- Rómska europoslankyňa: Zbieranie odtlačkov treba vidieť v širšom kontexte [online]. [cit. 25. august 2008]. Dostupné na internete: < <http://www.euractiv.sk/rovnost-sanci/clanok/romska-europoslankyna-zbieranie-odtlakov-treba-vidiet-v-sirsom-kontexte> >.
- Rómsky problém nie je len problém Rómov, ale nás všetkých [online]. [cit. 3. december 2002]. Dostupné na internete: < <http://www.noveslovo.sk/archiv/2002-48/shostom.asp> >.
- Rôznorodosť kultúr [online]. [cit. 3. február 2008]. Dostupné na internete: < <http://referaty-seminarky.sk/rznorodost-kultur/> >.
- Stanovisko trestného kolégia Najvyššieho súdu SSR [online]. [cit. 5. augusta 2008]. Dostupné na internete: < <http://spcp.prf.cuni.cz/judikat/ns-ssr.htm> >.
- Strednodobá koncepcia rozvoja rómskej menšiny v SR, Programové vyhlásenie vlády SR schválené uznesením č. 660 zo dňa 31.7.2006 a vládou SR [online]. [cit. 10. júl 2007]. Dostupné na internete: < http://www.vlada.gov.sk/romovia/list_faktov.php >.
- ŠUTAJ, Š. Rómska problematika a jej výskum v podmienkach východného Slovenska [online]. [cit. 12. január 2008]. Dostupné na internete: < <http://www.saske.sk/cas/3-2007/01-sutaj.html> >.
- TELEPOVSKÁ, M. Agresia je úmyselné škodenie ublížiť, zničiť, poškodiť. A dieťa má z toho radosť [online]. [cit. 2. január 2009]. Dostupné na internete: < <http://www.cassovia.sk/korzar/archiv/clanok.php?sub=13.4.2004/1518oTA> >.
- TOMOVIČOVÁ, J. Rómovia alebo Cigáni? [online]. [cit. 2. september 2008]. Dostupné na internete: < <http://www.dobrodruh.sk/historia/romovia-alebo-cigani> >.
- Vyhodnotenie priorít vlády SR vo vzťahu k rómskym komunitám za rok 2002 a stratégie vlády SR na riešenie problémov rómskej komunity za rok 2001 [online]. [cit. 10. apríl 2002]. Dostupné na internete: < [http://www.rokovania.sk/appl/material.nsf/o/368A735805963BBDC1256CF-6003F7277/\\$FILE/Zdroj.html](http://www.rokovania.sk/appl/material.nsf/o/368A735805963BBDC1256CF-6003F7277/$FILE/Zdroj.html) >.
- [online]. [cit. 11. január 2011]. Dostupné na internete: < <http://www.sme.sk/c/5626762/nebo-romov-nesklame.html> >.
- [online]. [cit. 10. jún 2011]. Dostupné na internete: < http://spravy.pravda.sk/chartista-didi-stale-bojuje-dfs-sk-domace.asp?c=A071210_075548_sk_domace_p12 >.
- [online]. [cit. 11. jún 2011]. Dostupné na internete: < <http://www.eeda.termal-podhajska.sk/?page=3042010->> >.
- [online]. [cit. 12. jún 2011]. Dostupné na internete: < <http://www.sme.sk/c/4299505/dusan-gabor-za-problemy-romov-nesie-vinu-majorita.html> >.
- [online]. [cit. 10. január 2014]. Dostupné na internete: < http://www.minv.sk/?atlas_2013 >.

Mgr. RÓBERT NEUPAUER, PhD.

*Integrálny rozvoj Rómov
v kontexte pastoračnej práce
a sociálnej práce
v Čičave, Lomničke
a Veľkej Lomnici*

Recenzenti:

Mons. prof. ThDr. JCDr. Anton Fabian, PhD.

prof. ThDr. Anton Adam CM, PhD.

prof. PhDr. František Hanobik, PhD.

prof. ThDr. PhDr. PaedDr. Ľubomír Pekarčík, PhD.

Úvod

Rozhodol som sa napísať dizertačnú prácu na tému *Integrálny rozvoj Rómov v kontexte pastoračnej práce a sociálnej práce v Čičave, Lomničke a Veľkej Lomnici*, lebo z mojej sedemnásťročnej skúsenosti sociálneho a pastoračného pracovníka v tejto oblasti, ako aj zo stretnutí s tými, ktorí majú na starosti sociálnu prácu a pastoračiu Rómov na Slovensku, ale aj podľa rôznych výskumov je zrejmé, že štát i Cirkev ešte len hľadajú víziu a spôsoby, ako robiť túto prácu efektívnejšie. Dôsledkom toho je, že sa táto neraz náročná špecifická sociálna a pastoračná činnosť vyvíja bez systematickosti a komplexnosti, lebo chýba porovnanie a zhodnotenie rôznych prístupov sociálnej a pastoračnej práce z hľadiska úspešnosti začleňovania Rómov do Cirkvi a spoločnosti, čo je nevýhodou pri ďalšom plánovaní i pri príprave pastoračných a sociálnych pracovníkov.

Cieľom práce – vychádzajúc z teórie sociálnej a pastoračnej práce – je analyzovať pojmy *integrálny rozvoj* a *komunitný rozvoj* na pozadí strategických dokumentov EÚ, SR a Cirkvi. Zároveň prostredníctvom empirického výskumu chceme skúmať vo vybraných lokalitách, ako prostredníctvom praktickej sociálnej a pastoračnej práce dochádza k integrálnemu rozvoju Rómov tým, že v nich prebiehajú procesy sociálnej zmeny, sociálneho začleňovania a aktívnej participácie. Naším cieľom je tiež zistiť, ako oblasť štruktúr a stratégií sociálnej a pastoračnej práce vplýva na to, že k procesu integrálnemu rozvoju Rómov dochádza v nejakej lokalite vo väčšej, resp. menšej miere. Napokon skúmame, ako sa medzi sebou prelína sociálna a pastoračná práca na základe spolupráce sociálnych a pastoračných pracovníkov.

Dizertačná práca je obsahovo štruktúrovaná do piatich kapitol. V prvej kapitole sa venujeme, vzhľadom na pluralitu rómskych identít, definovaniu cieľovej skupiny, ktorou sú pre nás marginalizované rómske komunity, a súčasnému stavu riešenej problematiky. Ďalej v nej zdôvodňujeme pojmy *integrálny rozvoj* a *komunitný rozvoj*, ktoré sa nám javia kľúčové pri riešení rómskej problematiky prostredníctvom sociálnej a pastoračnej práce. V druhej kapitole definujeme, čo sa chápe pod integrálnym prístupom v sociálnej práci. V tretej kapitole sa venujeme špecifickému a jedinečnému príspevku Cirkvi k integrálnemu rozvoju. Vo štvrtej kapitole stanovujeme metódy a metodiku výskumu, pričom vyčleňujeme hlavné termíny vychádzajúce z charakteristík integrálneho rozvoja, z ktorých odvodzujeme ukazovatele úspešnosti sociálnej zmeny, sociálneho začleňovania a aktívnej participácie Rómov na živote Cirkvi a spoločnosti a stanovujeme metódu a metodiku výskumu. Ťažiskovou je piata kapitola, v ktorej predkladáme materiál získaný počas výskumu. Interpretujeme v nej proces a vzájomný súvis sociálnej zmeny, sociálneho začleňovania a aktívnej participácie Rómov v kontexte pastoračnej práce a sociálnej práce v daných lokalitách, ako aj konkrétne oblasti stratégie pastoračnej práce a sociálnej práce použité jednotlivými subjektmi z hľadiska ich prínosu k integrálnemu rozvoju Rómov. V závere sumarizujeme získané poznatky a výsledky práce.

Pri vypracovaní teoretickej časti postupujeme heuristickou metódou, založenou na hľadaní informačných zdrojov a prameňov zaoberajúcich sa problematikou rómskej komunity a ich integrálneho, ako aj komunitného rozvoja. Literárnou metódou sú následne spracovávané a triedené výpisky, záznamy a platné dokumenty i komentáre. Pri realizácii výskumu používame kvalitatívnu metódu zakotvenej teórie, ktorá je vhodná na typ výskumu zameraný na skúmanie nejakého procesu. Počas výskumu využívame metódu komparácie a korelácie na základe prípadov, v ktorých jav existuje, s tými, v ktorých existuje v menšej miere.

V práci sa opierame o tieto hlavné zdroje. Na európskej úrovni vypracovala Európska komisia *Rámec EÚ pre vnútroštátne stratégie integrácie Rómov do roku 2020*¹ (ďalej *Rámec EÚ*). Na tento dokument nadviazala *Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020* (ďalej *Stratégia SR*) prijatá vládou SR.² Cieľom týchto strategických dokumentov je integrácia Rómov. Z týchto dokumentov vychádza aj praktická realizácia sociálnej práce v MRK. Z cirkevných dokumentov sú to *Smernice pre pastoraáciu Rómov*³ (ďalej *SPR*), ktoré vypracovala Pápežská rada pre pastoraáciu migrantov a cestujúcich. Na našej národnej úrovni ide o *Pastoračný a evanjelizačný plán Katolíckej cirkvi na Slovensku*⁴ (ďalej *PEP*) na roky 2001 – 2006 a na úrovni Spišskej diecézy *Dokumenty Druhej synody Spišskej diecézy* (ďalej *DDS*), ktoré obsahujú *Komplexné línie pastoraácie Rómov*.⁵

¹ EURÓPSKA KOMISIA *Rámec EÚ pre vnútroštátne stratégie integrácie Rómov do roku 2020*. [online]. [cit. 2016.10.1]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011DC0173;SK:NOT>>.

² VLÁDA SR *Stratégia SR pre integráciu Rómov do roku 2020*. [online]. [cit. 2016.10.1]. Dostupné na internete: <<http://www.minv.sk/?romske-komunity-uvod&subor=160449>>.

³ PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORAÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH *Smernice pre pastoraáciu Rómov*. [online]. [cit. 2016.10.1]. Dostupné na internete: <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-vatikanskych-uradov/c/smernice-pastoracia-romov>>.

⁴ KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA *Pastoračný a evanjelizačný plán Katolíckej cirkvi na Slovensku 2001 – 2006*. [online]. [cit. 2016.10.1]. Dostupné na internete: <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-kbs/c/pastoracny-a-evanjelizacny-plan-katolickej-cirkvi-na-slovensku-2001-2006>>.

⁵ *Dokumenty Druhej synody Spišskej diecézy*, Spišská Kapitula : Biskupský úrad, 2011. s. 131 – 139.

1 Integrálny rozvoj Rómov

1.1 PLURALITA RÓMSKYCH IDENTÍT

Rómovia patria k najpočetnejšej menšine v Európe. Sú špecifický tým, že nemajú vlastný štát, ale príbuzný jazyk a kultúru, ktoré sa v jednotlivostiach líšia v závislosti od jednotlivých subetnických skupín. Na Slovensku žije podľa posledného sčítania obyvateľstva z roku 2011 okolo 105-tisíc Rómov⁶, ale podľa neoficiálnych odhadov, napríklad *Atlasu rómskych komunit 2013*, je tento počet okolo 402-tisíc.⁷ Približne polovica týchto Rómov žije integrované v spoločnosti a polovica v segregovaných a separovaných osadách a komunitách. Situácia Rómov vo vylúčených komunitách tu nie je taká dramatická ako v krajinách na Balkáne, kde existujú aj 20-tisícové rómske getá, ale aj tak je z pohľadu štátu a EÚ dosť zložitá. Počet ľudí v týchto vylúčených komunitách rastie, sociálne problémy sa akumuluju a napätie medzi slovenskou majoritou a rómskou minoritou sa zväčšuje, pričom štát svojou sociálnou politikou v oblasti zamestnanosti, vzdelávania a sociálneho systému problém neraz nerieši, ale ho len odkladá a náklady na jeho riešenie v budúcnosti zvyšuje.

Kto je vlastne Róm? Je to niekto, kto sa ním narodil, alebo je to niekto, kto sa ním stal, resp. rozhodol sa ním stať? Toto je otázka, na ktorú sa snažia dať odpoveď rôzni entológovia, romológovia, samotní Rómovia i ľudia, ktorí žijú popri nich. Jej zodpovedanie je dôležité pre nás najmä z toho uhla pohľadu, lebo nám pomáha uvedomiť si, koho myslíme v tejto dizertačnej práci pod adresátom sociálnej a pastoračnej práce, a pomôže nám bližšie charakterizovať vlastnosti tejto skupiny, aby im sociálna a pastoračná práca mohla špecificky pomôcť pri ich rozvoji.

V kultúrnej antropológii existujú dva základné prístupy, ako možno nahliadať na etnicitu. Ide o *esenciálne* a *konštruktivistické* poňatie. Väčšina esenciálnych poňatí stavia na známych faktoch spoločného pôvodu Rómov v Indii a odvodzuje svoj prístup od lingvistických, kultúrnych a fyzicko-antropologických dôkazov. Vychádza z predpokladu o existencii akejsi primordiálnej rómskej kultúry, ktorá bola časom zabudnutá, a ktorú teraz treba vzkriesiť, pričom odkazujúc na proces formovania moderných európskych národov na báze nacionalizmu v 19. storočí sa hovorí o národnom obrodení Rómov, kodifikuje sa spisovný rómsky jazyk, vydávajú sa knihy rozprávok, povestí a piesní, tvorí sa rómska história a pod.

⁶ ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR *Obyvateľstvo podľa pohlavia a národnosti*. [online]. [cit. 2016.10.1]. Dostupné na internete: <<http://census2011.statistics.sk/SR/TAB.%20115%20Obyvate%BEstvo%20pod%BEa%20pohlavia%20a%Aon%Eiroduosti.pdf>>.

⁷ ROZVOJOVÝ PROGRAM OSN *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013*. Bratislava : Regionálne centrum rozvojového programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov, 2013, s. 16. [online]. [cit. 2016.10.1]. Dostupné na internete: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-služby/atlas_rom-kom.pdf>.

Viacerí romológovia vychádzajúci z tohto esenciálneho poňatia sa zhodujú v názore, že základnými prvkami identifikácie Rómov sú: *subetnická diferenciácia, rituálna čistota a nečistota (romipen) a príbuzenská štruktúra*.

Subetnickú diferenciáciu Rómov etnológovia ešte stále neuzatvorili. Rôznorodosť dokumentuje aj celý rad ich pomenovaní, vyskytujúcich sa podľa rôznych kritérií. K najpočetnejším skupinám vo svete patria *Kalderaši* (s podskupinou *Lovárov*), *Manuši* (so skupinou *Sintov*) a *Gitani* (andalúzski a katalánski). Základným subetnickým rozlíšením Rómov na Slovensku sú *Rumungri* a *olašskí Rómovia*. Rumungri majú ďalej svoje vnútorné rozlišovanie v lingvistickej podobe a označujú sa ako *slovenskí* a *maďarskí Rómovia*. Rovnako aj olašskí Rómovia majú svoju vnútornú diferenciáciu (napríklad podľa rodov, bohatstva a prestíže). Tieto aspekty patria medzi *vnútorné podmienky identifikácie*.

Rómstvo (romipen) je vlastnosť, ktorú jedinec získava tak, že sa narodí a vyrastá v rómskej rodine a že sa stotožní s jej hodnotovou orientáciou. Je spojený s kódexom dodržiavania pravidiel, ktoré vedú k rituálnej čistote, resp. nečistote. Rómstvo možno stratiť (napr. dlhodobým pobytom detí v detskom domove), odmietnuť (napr. dobrovoľnou asimiláciou s majoritnou spoločnosťou), nie je však ľahké ho získať. Možno si ho osvojiť len čiastočne, ale za cenu toho, že sa človek úplne vzdá svojich vlastných kultúrnych vzorcov a bezpodmienečne prijme kultúrne vzorce Rómov.

Príbuzenská štruktúra je ďalšou významnou rómskou sociokultúrnou hodnotou. Rod, rodina sú nielen vonkajším pomenovaním bližšej a vzdialenejšej rodovorodinnej väzby, ale vnútornou trvalou hodnotovou orientáciou. Rómska sociálna organizácia je kmeňová. Menšou jednotkou je rozšírená rodinná skupina odvodzujúca svoj pôvod od určitého spoločného predka. Jej členom sa človek stáva narodením alebo sobášom. Veľkosť rozšírenej rodiny sa môže meniť a jej hlavnou funkciou je zabezpečiť autoritu.⁸

Na druhej strane konštruktivistické poňatie etnicity Rómov snahy o rekonštrukciu rómskeho národa odmieta. Skôr než podobnosti vo faktoch, na ktorých stavia esencionalistická teória, zdôrazňuje rozdiely a *vonkajšie podmienky identifikácie*, pričom svoje tvrdenia dokladá celým radom výskumov, ktoré proklamovanú jednotu Rómov vyvracajú. V konštruktivistickom poňaní sa univerzálne rómstvo javí ako vymyslený konštrukt, ktorý bol na tieto spoločenstvá (možno iste mnohokrát nevedomky a v dobrej viere) uplatnený.⁹ Obyvatelia rómskych osád netvorí špecifickú národnostnú menšinu, ale ich najväčším špecifikom je skutočnosť, že sú nositeľmi kultúry, ktorá práve možnosť národnostne definovaného spoločenstva *ex definitione* neumožňuje, pričom rozdiely medzi jednotlivými rómskymi skupinami sú podľa tohto poňatia natoľko odlišné, že nemožno túto pravdu zastierať zdanlivou antropologickou podobnosťou. Podľa Jakoubeka, čo sa týka rómskej problematiky, ak chceme hovoriť o kultúre, resp. kultúrach a ich špecifikách a rozdieloch, bude treba opustiť všeobecnú kategóriu Rómovia a podobne nič nehovoriacu kategóriu (rómska) etnická skupina. Medzi nimi sa nachádza viac skupín, ktoré sa principiálne líšia v zdieľaných kultúrnych vzorcoch, a preto treba tieto skupiny vymedziť aj terminologicky. Navrhuje používanie týchto troch základných typov kultúr, resp. kultúrnych komplexov: 1. *tradičná róm-*

⁸ Porov. LEHOCZKÁ, L. Faktory integrácie Rómov/Cigánov do majoritnej spoločnosti. In *Kontexty kultúry a turizmu*. 2010, roč. 3, č. 2, s. 15 – 19.

⁹ Porov. JAKOUBEK, M. Rómské osady – enklávy tradiční společnosti. In *Rómské osady v kulturologickej perspektíve*. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2003, s. 30.

ska kultúra – ktorú v našich pomeroch predstavujú olašskí Rómovia, ktorí sa považujú za „pravých“ Rómov vzhľadom na dodržiavanie konceptu o rituálnej čistote (*romipen*); 2. *národná rómska kultúra* – ktorú predstavujú predstavitelia tzv. rómskych elit vychádzajúci zväčša zo strednej a vzdelanej vrstvy Rumungrov, ktorých spája predstava o jednom rómskom národe; 3. *kultúra chudobných a marginalizovaných rómskych komunit* – rómskych osád mimo obcí a miest alebo na ich okraji, ktoré klasifikuje ako *kultúru chudoby*.¹⁰

A práve Rómovia, ktorí žijú v marginalizovaných rómskych komunitách (ďalej MRK) budú našou cieľovou skupinou, na ktorú sa budeme zameriavať v kontexte sociálnej a pastoračnej práce. Preto ak budeme ďalej v dizertačnej práci používať pomenovanie *Róm*, budeme ním myslieť predovšetkým túto poslednú skupinu Rómov, a nie tých, ktorí sú integrovaní v spoločnosti, alebo ktorí žijú tradičnú rómsku kultúru.

1.2 PRELÍNANIE A ROZDIELY PASTORAČNEJ A SOCIÁLNEJ PRÁCE

Vzhľadom na to, že naša práca skúma integrálny rozvoj Rómov v kontexte pastoračnej a sociálnej práce, potrebujeme si zadať štyri body a rozdiely medzi týmito disciplínami. Pastoračná činnosť a sociálna práca sa v mnohom prelínajú a v mnohom líšia. Je to preto, lebo súčasťou pastoračnej práce je aj sociálna práca. Na druhej strane, sociálna práca dejinne v európskom priestore vychádza z praktickej pastoračnej činnosti Cirkvi, pričom z kresťanskej teológie čerpá mnohé hodnoty. A tak vo vzájomnom vzťahu pastorálnej teológie a sociálnej práce existujú tri modely: 1. *Sociálna práca sa chápe ako prostriedok pastoračnej práce* – pravé a dôsledne žité kresťanstvo nevyhnutne vedie k starostlivosti o druhého človeka, lebo medzi základné prvky kresťanského spoločenstva vždy patrila a patrí služba druhému. 2. *Pastorálna teológia sa chápe ako prostriedok sociálnej práce* – sociálni pracovníci pri svojej činnosti čerpajú inšpiráciu z teológie a duchovného života, a tak pastorálna teológia poskytuje teoretickú bázu na pomoc k dosiahnutiu cieľov sociálnej práce. 3. *Pastorálna teológia a sociálna práca si ako rôzne disciplíny vzájomne pomáhajú naplňať svoje ciele* – každá disciplína sa sústreďuje na rozvoj človeka vo svojej dimenzii. Sociálna práca sa sústreďuje na sociálny rozmer človeka a teológia na duchovný rozmer.¹¹

Pastorácia znamená aktívnu činnosť Cirkvi, ktorá prostredníctvom ohlasovania, liturgie a charity uskutočňuje Ježišovo vykupiteľské dielo. Pri dosahovaní cieľa pastorácie Cirkev berie do úvahy nielen spoločenský, ale aj spásanosný aspekt, lebo úlohou pastoračnej aktivity je nielen spoločenská zmena, ale aj oslobodenie človeka od hriechu a večnej smrti a jeho primknutie k Bohu.¹² Dva vyššie spomínané činnosti – ohlasovanie a liturgia – patria k jedinečnému poslaniu Cirkvi. Charita sa prelína so sociál-

¹⁰ Porov. JAKOUBEK, M. Multikulturalismus vs. kultura (na příkladu tzv. Romů a „jejich“ kultury). In *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit – antropologická perspektiva*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005. s. 227.

¹¹ Porov. KŘIŠŤAN, A. Žité křesťanství znamená konkrétní starost o druhého, propojení praktické teologie a sociální práce. In *Sociální práce / Sociální práca. Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci*. 2008, roč. 8, č. 4, s. 48 – 49.

¹² Porov. FABIÁN, A. *Vybrané kapitoly z teológie. Sociálna a cirkevná činnosť. Pastorálna teológia*. Ružomberok : Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity, 2006. s. 4.

nou prácou, aj keď na rozdiel od sociálnej služby štátu alebo mimovládnych organizácií sa líši svojím pôvodom a motiváciou, lebo má svoj základ v Božej láske.¹³

Pastoralisti rozdeľujú pastoráciu na tri typy: riadnu, mimoriadnu špeciálnu a mimoriadnu špecifickú. Riadna pastorácia je farská pastorácia pre ľudí, ktorí prijímajú sviatosti a zapájajú sa do života Cirkvi. Mimoriadne spôsoby pastorácie sa uplatňujú voči ľuďom ľahostajným vo viere, žijúcich na okraji spoločnosti alebo voči osobitným kategóriám ľudí.¹⁴ Pastoračná práca s Rómami spadá v našich podmienkach najmä pod mimoriadnu špecifickú pastoráciu, lebo si vyžaduje osobitný prístup a metódy pastoračnej práce zo strany kňazov a iných pastoračných pracovníkov (porov. *SPR* 37). Podľa Bešenyeiho táto špecifickosť vyplýva najmä z nejstej situácie v rómskych osadách, ťažkostí detí v školách, predsudkov a stereotypov, rasistických prejavov, odtrhnutia Rómov od spoločnosti, ich viacvrstvovej konfesionality, materiálnej i duchovnej biedy, silnejúceho sekularizmu. To všetko si vyžaduje osobitný pastoračný prístup, pri ktorom treba spojiť evanjelizačné, voľnočasové, charitatívne, sociálne, spoločenské, kultúrne, výchovné a vzdelávacie aktivity priamo v rómskych osadách.¹⁵

Je veľa definícií, čo je sociálna práca. Nás bude zaujímať kvôli hľadaniu styčných bodov a odlišností s pastoračnou činnosťou definícia praktickej sociálnej práce, ktorá je v užšom zmysle slova priamym, zámerným a pripraveným kontaktom sociálneho pracovníka s klientom (skupinou, komunitou) s cieľom stanoviť diagnózu a realizovať sociálnu terapiu. Sociálna práca v spojení so sociálnou politikou zabezpečuje sociálnu prevenciu, sociálnu ochranu, sociálne služby a sociálne poradenstvo. Sociálna práca ako praktická činnosť je teda profesionálna aktivita, ktorá umožňuje jednotlivcovi, skupinám i komunitám identifikovať a riešiť alebo aspoň zmierniť osobné, skupinové a komunitné sociálne problémy alebo vplyvy prostredia, ktoré na nich vplyvávajú negatívne.¹⁶

Pastorácia podobne ako sociálna práca obsahuje dva rozmery: individuálny a spoločenský.¹⁷ My sa budeme v tejto práci zameriavať na pastoračnú a sociálnu prácu najmä z hľadiska ich spoločenského rozmeru, aj keď v tomto rozmere je zahrnutá aj práca s jednotlivcom alebo menšími skupinami. Pri spoločenskom rozmere pastorácie máme pred sebou rôzne farnosti, spoločenstvá, združenia alebo aj osobitné skupiny, v našom prípade komunity Rómov. Metódy sociálnej a pastoračnej práce Cirkvi v rómskych komunitách z tohto uhla pohľadu v teórii sociálnej práce najviac zodpovedajú metódam komunitnej sociálnej práce.

Komunitný rozvoj je o podpore komunity cez rozvíjanie vlastných aktivít, služieb a potenciálu s cieľom efektívnejšie využívať príležitosti a zlepšiť komunikáciu so štátnymi inštitúciami a tvorcami verejnej politiky. Komunitný rozvoj sa realizuje prostredníctvom komunitnej práce, ktorá je metódou smerujúcou k vyvolaniu a podporovaniu zmeny v miestnom spoločenstve.¹⁸ Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách uvá-

¹³ Porov. FABIÁN, A. *Vybrané kapitoly z teológie. Sociálna a cirkevná činnosť. Pastoralná teológia*. s. 18.

¹⁴ Porov. FABIÁN, A. *Vybrané kapitoly z teológie. Sociálna a cirkevná činnosť. Pastoralná teológia*. s. 6.

¹⁵ Porov. BEŠENYEI, P. Prítomnosť Katolíckej cirkvi v rómskej misii. In *Pastorácia Rómov (Hľadanie rómskeho Boha)*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2009. s. 172 – 173.

¹⁶ Porov. TOKÁROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2003. s. 35.

¹⁷ Porov. TOKÁROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. s. 5.

¹⁸ Porov. MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2003. s. 254.

dza, že v slovenských podmienkach obce utvárajú podmienky na podporu komunitného rozvoja a na komunitnú prácu (§ 82 ods. 1), pričom komunitnú prácu definuje ako podporu aktivít členov miestnej komunity k svojpomocnému riešeniu sociálnych problémov v rámci miestneho spoločenstva, najmä rozvojom sociálnych služieb (§ 82 ods. 2). Komunitná práca sa realizuje prostredníctvom poskytovania sociálnej služby krízovej intervencie v zariadeniach (§ 12 ods. 1 písm a), ktorými sú komunitné centrum (§ 24d). Podľa Žilovej potreba sociálnej práce s komunitou vzniká v prípadoch patologickej poruchy v spoločnosti, ako je napr. sociálna diskriminácia alebo znevýhodnenie konkrétnej komunity, pri vzniku, návrate sociálnopatologických javov v nejakej komunite alebo v prípade tendenčného, spoločensky žiaduceho ovplyvňovania kultúrnej, zdravotnej, hygienickej, vzdelanostnej a inej úrovne v konkrétnej komunite.¹⁹ Úlohou komunitného pracovníka je pomôcť komunite určiť, čo sú jej problémy, prečo existujú a ako sa môže uskutočniť pozitívna zmena. V komunitách, ktoré sú v znevýhodnenom postavení, je účelom komunitnej práce umožniť, aby si komunita bola schopná identifikovať svoje práva a potreby, vyjasnila si svoje ciele a uskutočnila kroky potrebné na ich naplnenie.²⁰

1.3 DEFINÍCIA POJMOV INTEGRÁLNY ROZVOJ A KOMUNITNÝ ROZVOJ

Sociálna práca a pastoračná práca obsahujú mnohé spoločné aspekty, ktoré presahujú len tendenciu zmeny nepriaznivého správania v nejakej komunite. Ako nepriamy i priamy dôsledok prostredníctvom komunitnej sociálnej práce, ako aj pastoračného a sociálneho pôsobenia Cirkvi dochádza nielen k sociálnej zmene v nejakej komunite ale aj k mnohým širším impulzom celkového rozvoja jednotlivcov a komunit. Toto je potom jedinečným predpokladom pre kvalitatívne nové východisko pre transformáciu a rozvoj rómskej kultúry, ako aj pre vzdelávanie a integráciu Rómov do majoritnej spoločnosti.²¹ Najlepšie podstatu tejto zmeny, ktorá sa deje počas pastoračného a sociálneho pôsobenia, vyjadruje termín *integrálny rozvoj*,²² ktorý rozvinula Cirkev vo svojej sociálnej náuke.

Termín *integrálny rozvoj* vyplýva z princípu *spoločného dobra*, ktorý podľa pastoraálnej teológie od všetkých jednotlivcov a spoločenských inštitúcií vyžaduje konať tak, aby sa jednotlivým ľuďom umožnil integrálny rozvoj ich osobnosti a všetkým inštitú-

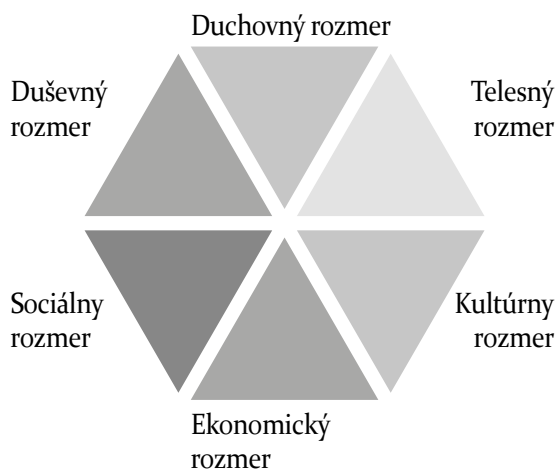
¹⁹ Porov. TOKÁROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. s. 471.

²⁰ Porov. KOŠKOVÁ, Š. – ANTALOVÁ, I. *Príručka objavovateľa stratených území. Manuál pre všetkých, ktorí sa venujú komunitnému rozvoju*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2003. s. 18 – 19.

²¹ Porov. BRENKUS, J. Rómovia-ohrození či ohrozujúci. In *Úlohy cirkvi v ohrozenom svete. Zborník z vedeckej konferencie*. Banská Bystrica : PF UMB, 2003, s. 80.

²² Porov. SPIEKER, M. Development of the whole man and of all men: guidelines of the Catholic church for societal development. In *The journal of markets & morality*. 2010, roč. 13, č. 2, s. 264. Sociálna náuka Cirkvi začala skúmať po prvýkrát sociálne, ekonomické a globálne aspekty rozvoja v encyklike *Mater et Magistra*, keď pápež Ján XXIII. po prvýkrát v sociálnom magistériu uvádza aj pojem *integrálny rozvoj osobnosti*. Následne Pavol VI. nadväzujúc na pastoraálnu konštitúciu *Gaudium et Spes* rozvinul v encyklike *Populorum progressio* koncilové učenie o rozvoji hlavne tým, že poukázal na dôležitosť integrálneho rozvoja človeka a spoločnosti, ako aj na dôsledky nedostatku takého rozvoja. Ján Pavol II. v encyklike *Sollicitudo rei socialis*, Benedikt XVI. v encyklike *Caritas in veritate* a František v encyklike *Laudato Si'* a apoštolskej exhortácii *Evangelii gaudium* aktualizovali učenie o integrálnom rozvoji.

ciám naplnenie ich cieľa (porov. KKC 1907 – 1908, 1925, 1998).²³ Takto chápaný rozvoj zahŕňa človeka v jeho jedinečnosti, úplnosti a sociálnej dimenzii od počatia po prirodzenú smrť, berúc do úvahy rozvoj všetkých jeho rozmerov – tela a duše, srdca a svedomia, rozumu a vôle (porov. GS 3, KKC 2461). A uvedomujúc si, že dôstojnosť človeka vychádza z toho, že bol zrodený Božou stvoriteľskou láskou a je určený na večný život, integrálne chápaný rozvoj človeka musí obsahovať aj jeho duchovný a nielen mentálny alebo fyzický rast (porov. CV 11 a 76). V nadväznosti na rozvoj jednotlivého človeka ani integrálny rozvoj skupín ľudí, komunít a národov „nemôže spočívať v jednoduchom hromadení bohatstva alebo hojnejšom používaní majetkov a služieb, ak sa to dosahuje za cenu nedostatočného rozvoja obrovského množstva ľudí a bez patričného ohľadu na spoločenský, kultúrny a duchovný rozmer ľudskej bytosti“ (SRS 9). V takomto prípade dochádza k tzv. *nadmernému rozvoju*, ktorý je rovnako škodlivý ako materiálna chudoba a zaostávanie, lebo je spojený s morálnou a duchovnou chudobou (porov. RM 59). Rozvoj spočíva v jeho celistvosti: „Aby bol rozvoj *ozajstný*, musí byť *úplný*, t. j. musí povznášať celého človeka a každého človeka.“ (PP 14)



Obr. č. 1 Integrálny rozvoj zahŕňa všetky zložky človeka a spoločnosti

Analógiou k tomuto konceptu v sociálnej práci je koncept *komunitného rozvoja*, ktorý vznikol v USA a Veľkej Británii po druhej svetovej vojne. Pôvodne bol určený na podporu marginalizovaných komunít a ľudí v rozvojových krajinách, pričom je založený na demokratických princípoch. Niekedy teória sociálnej práce používa v niektorých krajinách pre tento koncept termín *sociálny rozvoj*. Komunitný rozvoj je *proces a metóda* zároveň. Proces môže byť definovaný ako zmena, ktorá sa uskutočňuje v komunitách a je zameraná na vytvorenie lepších podmienok na riešenie problémov. Metóda komunitného rozvoja môže byť definovaná ako spôsob stimulácie a ovplyvňovania zmien pozitívnym smerom. Súčasná definícia komunitného rozvoja špecifikujú dva základné dimenzie: podporu aktivít na miestnej úrovni a ovplyvňovanie inštitúcií.²⁴

²³ Porov. KOŠČ, S. *Katolícka sociálna náuka. Historický náčrt*. Ružomberok : PF KU, 2008. s. 39 – 40.

²⁴ Porov. SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*. Ostrava : Spolu International Foundation, 2007. s. 27.

Integrálny rozvoj, resp. komunitný rozvoj²⁵ sa dotýka človeka v jeho osobnom i spoločenskom rozmere a spoločnosti v jej vnútornej a vonkajšej štruktúre. Takto sa tento pravý a integrálny rozvoj týka aj každého jednotlivého Róma – jeho osobnej premeny i sociálnej zmeny a MRK ako celku v ich spoločenskej premene smerom dovnútra i navonok vo vzťahu k iným spoločenským štruktúram.

1.4 SÚČASNÝ STAV RIEŠENEJ PROBLEMATIKY

Existuje viacero výskumných projektov, ktoré skúmali rôzne aspekty fenoménu rozvoja Rómov prostredníctvom sociálnej a pastoračnej práce vedúcej k ich sociálnej zmene, sociálnemu začleňovaniu a aktívnej participácii v spoločnosti a Cirkvi.

K najrelevantnejším z hľadiska pastoračnej práce patrí výskum pod názvom *Boh medzi bariérami – sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. Išlo o pomerne široký výskum, ktorý realizoval tím devätnástich riešiteľov. Jeho špecifikom bolo, že v rámci predvýskumu zmapoval pôsobenie všetkých aktuálne pôsobiacich misií medzi Rómami na Slovensku. Cieľom následného kvalitatívneho výskumu bolo zmapovať formy a podoby sociálnej zmeny v rómskych komunitách, ktoré prešli výraznejšou náboženskou zmenou, a zistiť, či táto zmena vedie k sociálnej inklúzii. Výsledky tohto výskumu ukázali to, že v komunitách, kde cirkvi a náboženské spoločenstvá systematicky a dlhodobo pôsobili medzi Rómami a viedli ich k vnútornej osobnej zmene, prejavilo sa to postupne v sociálnej zmene v danej komunite. Až táto sociálna zmena bola predpokladom, ktorý, nie nevyhnutne, vedie k sociálnej inklúzii Rómov. Cirkvi mali veľmi vysokú úspešnosť v hodnotených kritériách sociálnej zmeny.²⁶ Z hľadiska našej témy má tento výskum nedostatok v tom, že sa zameriaval väčšinou len na lokality, kde prebiehala špecifická misia medzi Rómami, pričom zároveň skúmal pôsobenie všetkých cirkví a náboženských spoločností na Slovensku. My chceme oblasť skúmania zúžiť na Katolícku cirkev a porovnávať pôsobenie Cirkvi na miestach, kde sa špecificky venuje Rómom, s miestami, kde súbežne prebieha aj riadna pastorácia väčšinového obyvateľstva, keďže nie všade je možný prvý spôsob pastoračnej činnosti.

Ďalší výskum *Vnitrocirkevní komunikace Čechů, Slováků a Romů* skúmal príspevok náboženských aktivít k integrácii Rómov v Čechách a na Slovensku. Jeho cieľom bolo etnometodologicky zistiť, ako môže Cirkev a ňou organizované náboženské aktivity v rôznych lokalitách prispievať k integrácii, ku komunikácii medzi príslušníkmi rôznych národností a k medziskupinovej solidarite. Jeho výsledky poukazujú na to, že základným problémom integrácie, resp. zlepšenia komunikácie Rómov s majoritou je problém sociálnej exklúzie.²⁷ S vedomím, že náboženské aktivity nie sú organizované primárne s integračnými cieľmi, výskumný projekt sledoval, do akej miery boli zamerané rovnakým smerom ako snahy o integráciu, a do akej miery jej, naopak, odporovali, pričom navrhol viacero podnetných odporúčaní ako napríklad dôležitosť personálnej kontinuity tejto činnosti, systematické vzdelávanie pastoračných pracovníkov, prepojenie so sociálnou prácou, zriaďovanie misijných centier ako stredísk integrujúcej

²⁵ My budeme v našej práci uprednostňovať termín *integrálny rozvoj*, lebo zahŕňa širšie aspekty ako termín *komunitný rozvoj*, aj keď sa nebudeme vyhýbať ani používaniu tohto termínu.

²⁶ Porov. PODOLINSKÁ, T. – HRUSTIČ, T. *Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2010. s. 96 – 98.

²⁷ Porov. BALOGOVÁ, B. – PAVLÍKOVÁ, E. – RETHMAN A. *Vnitrocirkevní komunikace Čechů, Slováků a Romů. Příspěvek náboženských aktivit k integraci Romů*. Praha : Vyšehrad, 2008, s. 85.

pastorácie.²⁸ Nevýhodou tohto výskumu je z nášho pohľadu to, že sa konal na vzorke piatich lokalít (dve v Čechách a tri na Slovensku) v úplne rôznorodých prostrediach, pričom my sa chceme zamerať najmä na lokality v Spišskej diecéze, kde ide o prostredie s podobným charakterom, a teda predpokladáme, že aj závery výskumu budú viac aplikovateľné do nášho prostredia.

Výskum *Situácia a perspektívy sviatostnej katechizácie Rómov* skúmal kvantitatívnu metódou, ako sa v najväčšej rómskej osade na Slovensku v Jarovniciach odrazil špecifický pastoračný prístup Cirkvi na prijímanie jednotlivých sviatostí Rómami.²⁹ Hoci sa autor nezameriaval na sociálny aspekt prijímania sviatostí k začleňovaniu Rómov do Cirkvi a spoločnosti, jeho výsledky nám poukazujú na účinnosť Cirkvi na integrálny rozvoj Rómov z hľadiska jednej výraznej časti jej pôsobenia. Autor kvalitne analyzuje a spracováva rôzne cirkevné dokumenty a rôznu zahraničnú a domácu literatúru, ktorá sa týka pastorácie Rómov. Z hľadiska našej témy nám vo výskume chýbalo kvalitatívne zisťovanie subjektívnych a objektívnych príčin zo strany Rómov a pastoračných pracovníkov, prečo v malej miere pristupujú k väčšine sviatostí.

Výskum *The Romani People and selected Churches in Slovakia* historickou a komparatívnou metódou skúmal na základe špecifických prvkov rómskej religiozity a ich politického, sociálno-ekonomického a kultúrneho postavenia v slovenskej spoločnosti, aký vplyv má kresťanstvo na rómsku religiozitu a akú pozíciu majú Rómovia v cirkvách na Slovensku. Autor vychádza z predpokladu, že kresťanstvo môže mať pozitívny vplyv na Rómov tým, že ich povzbudí k prechodu od synkretistického, viacvrstvového spôsobu prežívania konfesionality k osobnému, nesykretistickému prežívaniu svojej viery, čo povedie k znižovaniu ich marginalizácie v spoločnosti. To sa následne prejaví na zvýšenej participácii Rómov na živote jednotlivých cirkví a v ich začlenení do spoločnosti. Z výskumu je zrejmé, že aj keď sa tento predpoklad potvrdzuje v pastoračnej praxi, činnosť rôznych cirkví na Slovensku v misii medzi Rómami je ešte len v počiatočnej fáze, keď sa tento prechod deje skôr medzi jednotlivcami než medzi výraznými skupinami Rómov.³⁰ Aj keď aj v tomto výskume sa riešia spoločenské vplyvy pastoračnej činnosti Cirkvi, aj tu išlo o výskumný prierez rôznymi cirkvami na celom Slovensku, pričom my ho chceme zúžiť len na Katolícku cirkev, a to na výrazne menšom území.

Z hľadiska preniknutia do zvykov, životných postojov a sociálnych problémov MRK bol pre nás inšpiratívny výskum *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu*, prostredníctvom ktorého rozsiahly tím odborníkov uplatňujúci prístup vychádzajúci zo sociálnej a kultúrnej antropológie skúmal život v 52 MRK na východnom Slovensku, aby holisticky zistil nielen vybrané kultúrne prvky života Rómov, ale celkovú kultúrnu konfiguráciu MRK.³¹ Jeho rozsah umožňoval spraviť reprezentatívnu sondu spôsobu života v týchto komunitách, ktorá poukázala na úpadok kultúry a morálky v MRK, pričom nám poskytol vhľad do spôso-

²⁸ Porov. BALOGOVÁ, B. – PAVLÍKOVÁ, E. – RETHMAN A. *Vnitrocirkevní komunikace Čechů, Slováků a Romů. Příspěvek náboženských aktivit k integraci Romů*. s. 89 – 95.

²⁹ Porov. RUŽBARSKÝ, P. *Situácia a perspektívy sviatostnej katechizácie Romov*. TF KU v Košiciach : Viena, 2009. s. 90.

³⁰ ROBERTSON, G. *The Romani People and Selected Churches in Slovakia. A Description, Analysis, and Interpretation of Their Relations*. Utrecht : University of Utrecht. 2009. s. 187 – 188.

³¹ JAKOUBEK, M. - HIRT, T. a kol. *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu*. Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti, 2008. s. 10 – 12.

bu prežívania rómskej komunity a rodiny, čo umožnilo porovnanie sociálnych problémov v nami skúmaných lokalitách s tými, kde prebiehal tento výskum.

Z hľadiska sociálnej práce bol pre našu prácu relevantný výskum *Terénna sociálna práca na Slovensku. Evalvácia terénnej sociálnej práce financovanej z ESF v programovom období 2007 – 2013 na Slovensku*. Predkladaná správa rozsahom a zvolenou metodológiou skúmala otázky výkonu terénnej sociálnej práce v programovom období 2007 – 2014 v širšom kontexte. Výskum kombinoval tri typy metodológie: skúmanie podkladových zdrojov a materiálov, štatistickú analýzu a terénny výskum. Svojím rozsahom a komplexnosťou skúma rôzne pozitívne prínosu TSP, ako aj medzery pri jej realizácii a dáva rozsiahle odporúčania. Pre náš výskum bola relevantná časť, kde sa popisuje, akým sociálnym problémom sa venovali terénni sociálni pracovníci a k akým sociálnym zmenám u klientov ich práca prispievala.³²

V oblasti komunitnej sociálnej práce to bol výskum *Systém benchmarkingu komunitných centier*, ktorý identifikoval pre každú oblasť služieb a činnosti komunitných centier na Slovensku procesové a výstupové indikátory kvality.³³ To nám umožnilo nazrieť do systému fungovania rôznych komunitných centier na Slovensku a vidieť hlavné služby a činnosti KC, ktoré boli relevantné pre náš výskum z hľadiska skúmania ich vplyvov na integrálny rozvoj Rómov.

1.5 FILOZOFICKÝ, HISTORICKÝ A SOCIÁLNY RÁMEC KONCEPTU INTEGRÁLNEHO ROZVOJA

Kvôli lepšiemu pochopeniu zasadíme koncept *integrálneho rozvoja* do historického, filozofického a sociálneho rámca, v ktorom vznikol. Otázka rozvoja ľudstva od 19. storočia podnes je taká naliehavá, že sa stala *rerum novarum* – novou vecou dnešnej doby (porov. CV 8). Preto pastorálna teológia ponúkla náuku o integrálnom rozvoji na pozadí istých historických skutočností v tomto prípade osvietensky chápanej predstavy o pokroku, ktorá v konečnom dôsledku nevie poskytnúť adekvátne odpovede na základné otázky: čo je zdrojom pokroku a čo je jeho cieľom.³⁴ Subjektom a zdrojom pokroku je totiž podľa osvietenskej filozofie „prometeovský“ človek, ktorý si myslí, že je natoľko autonómny, že je jediným autorom samého seba, svojho života a života spoločnosti.³⁵ Tento „prometeovský“ človek si myslí, že prostredníctvom vedy a jej uplatňovania v praxi získal opätovne nadvládu nad stvorením, ktorú dal človeku Boh a ktorú človek stratil dedičným hriechom (porov. SS 16). Tento novoveký pohľad na takmer neobmedzená moc vedy a techniky vplýva na to, že cieľom osvietenského pokroku je človek oslobodený od požiadaviek prirodzenosti a sociálnych obmedzení (porov. OA 35).

³² Porov. ŠKOBLA, D. – GRILL, J. – HURRLE, J. *Terénna sociálna práca na Slovensku. Evalvácia terénnej sociálnej práce financovanej z ESF v programovom období 2007 – 2013 na Slovensku*. Bratislava : Implementačná agentúra MPSVR SR, 2015. s. 49 – 50.

³³ Porov. ČEREŠNÍKOVÁ, M. a kol. *Systém benchmarkingu komunitných centier*. Bratislava : Implementačná agentúra MPSVR SR, 2015. s. 4.

³⁴ Porov. WILLIAMS, T. D. The Church and Economic Development The Legacy of Populorum progressio after Forty Years. In *Logos. A Journal of Catholic Thought and Culture*. 2009, roč. 12, č. 4, s. 118.

³⁵ Porov. SPIEKER, M. Continuity and res novae in the encyclical letter Caritas in Veritate. In *The journal of markets & morality*. 2011, roč. 14, č. 2, s. 329 – 330.

Nemožno poprieť, že novovekým pokrokom sa zväčšilo naše poznanie, technické možnosti a konzum, ale zároveň toto presvedčenie o vlastnej sebestačnosti, o schopnosti naplniť svoj zmysel a odstrániť zlo vlastnými silami neraz viedlo k ekonomickým, sociálnym a politickým systémom, ktoré šliapali po ľudskej slobode a ktoré neboli schopné zabezpečiť deklarovanú spravodlivosť. Problémom tohto chápania pokroku je to, že mu neraz chýbajú morálne kritériá pri jeho uplatňovaní, že zväčšuje naše poznanie, ale nezväčšuje aj našu morálnu a ľudskú veľkosť (porov. *LS* 105).

Hoci je pojem *rozvoj* prevzatý zo slovníka sociálnych a hospodárskych vied, je v náuke Cirkvi chápaný v širšom zmysle, lebo sa ním chce zdôrazniť *etická a kultúrna črta* problematiky rozvoja, *hľadisko univerzálnej vzájomnej závislosti a potreba cirkevného zásahu* v tejto oblasti (porov. *SRI* 8). A tak aj keď novoveké sociálne filozofie poskytujú čiastkové odpovede na spomenuté otázky o význame pokroku, tie neberú do úvahy človeka a spoločnosť v celej ich komplexnosti, lebo otázku rozvoja človeka a spoločnosti nemôže vyriešiť len viac poznania, spoločenská štruktúra, jej zmena alebo technický pokrok.³⁶ Znova sa treba pýtať, čo je pokrok. Lebo dnes vidíme, že môže byť aj ničivý.

Táto otázka sa týka aj riešenia problematiky rozvoja Rómov, lebo aj v tejto oblasti sa od čias cisárovnej Márie Terézie a jej syna Jozefa II., čo je začiatok osvietenstva na našom území, vyskúšali rôzne stratégie a metódy, ktoré len sčasti napomohli ich začlenenie do spoločnosti.³⁷ Podľa Zemana ide o tieto neúspešné alebo len čiastočne úspešné stratégie: *materialistický filantropizmus* (dajme Rómom dobré materiálne podmienky a celý ich život sa zmení), *agresívny rasizmus* (Rómovia ako menejcenní, nekultúrni a asociálni nemôžu mať rovnaké práva ako ostatní obyvatelia), *charitatívny filantropizmus* (byť Rómom je nešťastie, a preto treba týmto ľuďom pomáhať ako postihnutým, tolerovať ich chyby a ospravedlňovať ich zaostalý spôsob života) a *pštrosí separatizmus* (obe komunity – rómska a majoritná majú vlastné spôsoby života, a preto najvýhodnejšou formou ich spolužitia je vzájomná izolácia).³⁸ Integrácia marginalizovaných rómskych komunít do majoritnej spoločnosti stále nie je možná. Bráni jej už samotný fakt ich sociálneho vylúčenia. MRK akoby zostali „uväznené“ niekde medzi dvoma procesmi – asimiláciou a integráciou.³⁹

Na otázku, čo je pokrok, dáva odpoveď pastorálna teológia prostredníctvom konceptu integrálneho rozvoja a sociálna práca prostredníctvom konceptu komunitného rozvoja na pozadí zmeny svojej paradigmy od paternalistického prístupu k zmocňujúcemu prístupu (*empowerment*). Podľa prvého paternalistického prístupu vládne a mimovládne organizácie rozhodujú v prospech ľudí, lebo ich predstavou je, že ľudia nevedia, čo je pre nich dôležité a ako majú vyriešiť svoje vlastné problémy. Preto špecialisti musia presvedčiť ľudí, že projekt je pre nich dobrý, že sa musia doň zapojiť

³⁶ Porov. NEUPAUER, R. Integálny rozvoj ľudskej osoby a národov v sociálnej náuke Pavla VI. a jeho nástupcov. In *Disputationes scientifiæ*. 2013, roč. 13, č. 4, s. 146.

³⁷ Porov. HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1964. s. 119 – 124; porov. NEUPAUER, R. Sociálne dôsledky evanjelizácie v rómskych komunitách. In *Nové horizonty*. 2012, roč. 6, č. 4, s. 170 – 171.

³⁸ Porov. ZEMAN, V. *Vybrané kapitoly z romológie – východiská pre sociálnu prácu*. Bratislava : Občianske združenie Sociálna práca, 2006. s. 117 – 118.

³⁹ Porov. LEHOCZKÁ, L. Faktory integrácie Rómov/Cigánov do majoritnej spoločnosti. In *Kontexty kultúry a turizmu*. s. 16.

a starať sa oň. Druhý prístup je taký, v ktorom sama komunita proces začína, prispieva myšlienkami, rozhoduje, čo a ako urobiť a kto by to mal urobiť. Pri tomto zmocňujúcom prístupe prostredníctvom komunitného rozvoja sa na Rómov pozerá ako na subjekt (zdola nahor) a nie ako na objekt (zhora nadol).⁴⁰ Preto budeme ďalej analyzovať, aké kritériá treba nájsť, aby bol pokrok skutočne pokrokom aj pri začleňovaní Rómov do Cirkvi a spoločnosti prostredníctvom sociálnej a pastoračnej práce.

1.6 CHARAKTERISTIKY A KRITÉRIÁ INTEGRÁLNEHO ROZVOJA RÓMOV

Ako prostriedok na spoznanie charakteristík a kritérií integrálneho rozvoja nám poslúžia pastoraálne dokumenty pápeža Pavol VI. a jeho nástupcov a teoretické princípy komunitného rozvoja. Tieto charakteristiky budeme prenášať na situáciu sociálnej a pastoračnej práce medzi Rómami, čím nám poskytnú široký a komplexný nadhľad na ich rozvoj a umožnia nám vyvodiť teoretické východiská pre výskum. Tieto charakteristiky sú znaky, vlastnosti a okolnosti, ktorých rešpektovanie je prejavom aj samotným činom integrálneho rozvoja, lebo jedincovi ponúkajú potreby v celom rozsahu jeho osobných požiadaviek a potrieb.⁴¹ Treba ich hodnotiť v jednote, súvislosti a členitosti, a preto pozornosť venovaná jednej charakteristike nesmie viesť k jej čiastkovému využitiu, akoby nesúvisela so všetkými ostatnými. Zároveň prehĺbenie a samotné uplatnenie čo len jednej z týchto charakteristík umožní jasne vidieť vzájomnosť, dopĺňanie a súvislosti, ktoré ich utvárajú (porov. KSNC 162). Zároveň budeme charakteristiky a kritériá integrálneho rozvoja analyzovať na pozadí cirkevných dokumentov týkajúcich sa pastoraácie Rómov⁴² a strategických politologických dokumentov na národnej a európskej úrovni,⁴³ o ktoré sa opiera sociálna práca, pretože v sebe reflektujú víziu *integrálneho rozvoja* Rómov. Tieto dokumenty považujeme za dôležité, lebo z nich vychádzajú praktické ciele a kroky pri realizovaní sociálnej a pastoračnej práce medzi Rómami na úrovni Cirkvi a pri realizovaní jednotlivých politík voči Rómom na úrovni EÚ a štátu.

Integrálny rozvoj je povolanie od Boha a je nasmerovaný k Bohu

Táto prvá a najzákladnejšia charakteristika integrálneho rozvoja je odpoveďou pastoraálnej teológie na otázky, odkiaľ vychádza pravý pokrok a čo je jeho cieľom: rozvoj sa rodí z transcendentnej výzvy a človek nie je schopný dať si svoj posledný zmysel (porov. CV 16). Lineárna vízia zmyslu dejín smerujúcich od počiatku k dovŕšeniu je jedinečným vkladom židovsko-kresťanskej civilizácie, na rozdiel od iných civilizácií, ktoré dejiny chápu skôr cyklicky. Biblicko-teologická analýza rozvoja preto poukazuje na to, že pokrok je procesom, ktorým sa formujú dejiny, pričom im je daný zmysel v ich dovŕšení. Rozvoj tak nie je iba pojem ekonomických vied, ale moderný výraz pre

⁴⁰ Porov. SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*. s. 26.

⁴¹ Porov. UHÁL, M. Integrálny rozvoj človeka ako prejav globalizácie v encyklike *Caritas in Veritate*. In *Ludský rozvoj v kontexte encykliky Benedikta XVI. Caritas in Veritate*. Zborník z vedeckej konferencie. Košice : TF KU v Ružomberku, 2009, s. 53.

⁴² Pôjde o *Smernice pre pastoraáciu Rómov a Dokumenty Druhej synody Spišskej diecézy*.

⁴³ Pôjde o *Vademecum:10 spoločných princípov začleňovanie Rómov, Rámec EÚ pre vnútroštátne stratégie začleňovania Rómov do roku 2020 a Stratégiu Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020*.

základný rozmer ľudského povolania (porov. *SRI* 30). Aj sociálna práca v našom euro-atlantickom rámci, ktorá je ovplyvnená a čerpá z kresťanstva, sa môže inšpirovať touto charakteristikou, ktorá je, samozrejme, viac teologická.

To, že „rozvoj človeka pochádza od Boha“ (*RM* 59), môžeme vidieť už pri stvorení človeka, keď Boh vkladá túto transcendentnú výzvu do ľudskej prirodzenosti (porov. *Gn* 1,26; 2,15). Človek aj ostatné stvorenie sa nachádza „v stave napredovania ku konečnej dokonalosti, ktorú mu určil Boh a ktorú má ešte len dosiahnuť“ (*KKC* 302), pričom človek má prácou spolupracovať s Bohom na zdokonaľovaní viditeľného stvorenia (porov. *KKC* 378). Aj po hriechu, ktorý zatemnil pôvodný Boží plán, ostáva Božia požiadavka v platnosti, aj keď sa stvorenie búri proti človeku a práca na rozvoji sveta sa stáva namáhavou a plnou utrpenia (porov. *Gn* 3, 17 – 19, *SRS* 30). Navyše, keď sa pozeráme na rozvoj z hľadiska Kristovho vykupiteľského diela, nadobúda novú dimenziu a význam pre súčasnosť i pre večnosť. „Hoci treba starostlivo rozlišovať pozemský pokrok od rastu Kristovho kráľovstva, predsa však v miere, v akej môže prispieť k lepšiemu usporiadaniu ľudskej spoločnosti, má tento pokrok veľký význam pre Božie kráľovstvo.“ (*GS* 39)

Z tejto prvej charakteristiky možno odvodiť to, že každý *integrálny rozvoj potrebuje Boha a musí viesť k Bohu*, lebo on vložil do dejín stimul a cieľ pre pokrok ľudstva (porov. *RM* 59). Z toho tiež vyplýva potreba *transcendentnej vízie človeka*, ktorý objavuje seba ako dar a ako dar sa dáva druhým (porov. *CV* 11 a 34),⁴⁴ človeka, ktorý si uvedomuje, že sa „nemôže zaobísť bez otvorenosti božskému povolaniu, aby realizoval svoj vlastný rozvoj“ (*CV* 18). Napokon, táto charakteristika nám pomáha aj pri hľadaní *správnej miery medzi ľudským rozumom*, ktorý sa usiluje zlepšiť postavenie človeka a *nádejou po lepšom svete, ktorá sa môže naplniť iba v Bohu a skrze Boha*. Očakávanie dovŕšenia dejín totiž nemá oslabovať, ale skôr podnecovať starostlivosť o rozvoj človeka a zveľadenie tejto zeme, lebo v konečnom dôsledku smeruje pravý rozvoj k Bohu, ktorý raz bude všetko vo všetkom (porov. *1 Kor* 15, 28; *GS* 39). Ľudský rozum má pri tomto plánovaní pokroku svoje miesto a dôležitosť primerané svojmu rozsahu. Ale pri úsilí o rozvoj je potrebná pokora ľudského rozumu, ktorý uzná svoju hranicu v tom, že rádius budúcnosti ľudského plánovania nikdy nemôže predstihnúť najbližšiu generáciu s jej vlastnými novými návrhmi a poznatkami.⁴⁵

V dokumente Európskej komisie sa uvádza: „Cieľom tohto rámca je *viditeľným spôsobom zlepšiť život Rómov*.“ (*Rámec EÚ* 1) Tento cieľ, ktorým je integrácia Rómov, chce EÚ dosiahnuť najmä prostredníctvom zlepšenia situácie Rómov v štyroch oblastiach: vzdelanie, zamestnanosť, zdravie a bývanie. To má viesť nielen k sociálnym výhodám, ale zdôrazňuje sa najmä ekonomický prínos pre Rómov a spoločnosť, pričom sa očakáva, že „*ekonomická integrácia Rómov tiež prispeje k sociálnemu začleneniu a zlepši dodržiavanie základných práv vrátane práv príslušníkov menšín a k boju proti diskriminácii na základe rasy, farby pokožky, etnickej príslušnosti, sociálneho pôvodu alebo príslušnosti k menšine*“ (*Rámec EÚ* 1). Podľa tohto dokumentu *predovšetkým* od ekonomickej integrácie závisí zlepšenie sociálnej situácie a začlenenie Rómov do spoločnosti. Keďže integrálny rozvoj Rómov potrebuje Boha a musí zahr-

⁴⁴ Porov. SPIEKER, M. Continuity and res novae in the encyclical letter Caritas in Veritate. In *The journal of markets & morality*. s. 329 – 330.

⁴⁵ Porov. RATZINGER, J. *Eschatológia*. Trnava : Dobrá kniha, 2011. s. 184.

ňať nielen ich ľudský, ale aj duchovný rozvoj, a to sa neodráža v *Rámci EÚ* ani v *Stratégii SR*, kde sa s týmto vôbec nepočíta (napr. úloha cirkvi je spomínaná úplne okrajovo), pri ich aplikáciách hrozí nebezpečenstvo, že úsilie o rozvoj Rómov bude stáť na ekonomistických ideológiách, podľa ktorých hromadenie majetkov a služieb stačí na šťastie človeka (porov. *SRS* 28). Zároveň vylúčenie Boha ako hlavného pôvodcu a zavŕšiteľa rozvoja môže viesť tieto stratégie aj k skĺznutiu k takým antropologickým víziám, ktoré popierajú transcendentnú dôstojnosť človeka, čím budú robiť pokrok Rómov veľmi redukovaným, aj keď sčasti zlepšia ekonomickú, materiálnu alebo inú stránku ich života.

Integrálny rozvoj je zodpovednosťou každého obdareného rozumom a slobodou

Z hľadiska sociálnej a pastoračnej práce je dôležité vnímanie človeka ako jedinečného subjektu. Táto druhá charakteristika *integrálneho rozvoja* poukazuje na to, že každý človek, ktorý prichádza na svet, sa rodí v stave nedokonalosti a nezrelosti a má v sebe schopnosti a vlastnosti, ktoré sa v ňom nachádzajú akoby v zárodku, ktoré treba rozvinúť. Preto osobný ľudský rozvoj nie je nezáväzný, ale je súhrnom povinností každého jednotlivca (porov. *PP* 15 – 16). Aj keď spoločenské štruktúry, technický a materiálny pokrok sú dôležité, bez integrálneho rozvoja osobnosti nemožno hovoriť o integrálnom rozvoji nejakého národa alebo spoločnosti. Sociálne i ekonomické štruktúry a inštitúcie, aj tie, ktoré používa sociálna a pastoračná práca, majú len povahu nástrojov ľudskej slobody. Len ak je rozvoj slobodný, môže byť integrálne ľudský a len v režime zodpovednej slobody môže rásť primeraným spôsobom (porov. *CV* 17; *SS* 24). Táto charakteristika nám implikuje dôležitosť *prebratia zodpovednosti za svoj rozvoj zo strany samotných Rómov*, lebo žiadna ľudská osoba sa nesmie stať *nástrojom* politického, ekonomického, biomedicínskeho alebo akéhokoľvek iného rozvoja, ale ľudská osoba je *subjektom* každého rozvoja (porov. *KSNC* 133).⁴⁶

V pastoračných dokumentoch venovaných Rómom sa preto uvádza potreba toho, aby *iniciatíva pri rozvoji vychádzala aj zo strany Rómov*, pričom pri realizácii konkrétnych projektov podpory je vhodné, či dokonca potrebné, aby v nich dostali priestor ako *protagonisti* aj samotní Rómovia, ktorí sa stanú „nielen objektom, ale aj subjektom evanjelizácie medzi vlastnými“ (*DDS* VIII, 57). Ak sa Rómovia budú pri rozvojových projektoch systematicky vykazovať len ako objekty vonkajšej pomoci do kategórie odkázaných, hneď na začiatku budú riskovať, že nedosiahnu svoj cieľ. Prává podpora musí smerovať k tomu, aby Rómovia prevzali sami zodpovednosť za prostriedky potrebné na ich vlastný rozvoj (porov. *SPR* 52).

V európskych a národných dokumentoch sa zdôrazňuje, že účinnosť rôznych politík zvyšuje zapojenie Rómov do jednotlivých etáp procesu, a preto *aktívna účasť Rómov* patrí medzi *desať spoločných základných princípov EÚ pri začleňovaní Rómov* (ďalej *Vademecum*). Toto zapojenie sa podľa EÚ musí uskutočňovať na národnej aj európskej úrovni, a to prostredníctvom získavania poznatkov zo strany odborníkov na rómsku otázku a úradníkov, ako aj formou konzultácií s rôznymi zainteresovanými rómskymi stranami pri vytváraní, implementácii a hodnotení iniciatív tejto poli-

⁴⁶ Porov. SPIEKER, M. Development of the whole man and of all men: guidelines of the Catholic church for societal development. In *The journal of markets & morality*. s. 265 – 267.

tiky. Zároveň je kľúčové podporovať úplné zapojenie Rómov do verejného života, stimuláciu aktívnej účasti na občianskom živote a rozvoj ich vlastných ľudských zdrojov (porov. *Vademecum* 10).

Národná stratégia zdôrazňuje *princíp zodpovednosti a predvídateľnosti*, pod ktorým chápe nutnosť posilňovať ľudský, kultúrny a spoločenský kapitál v sociálne vylúčených rómskych komunitách. Politiky inklúzie by mali podľa vlády SR systematicky zvyšovať schopnosti cieľovej skupiny – Rómov celkovo, ako aj všetkých rómskych komunít a v stále väčšej miere participovať na všetkých úrovniach prípravy a realizácie stratégie. V tejto súvislosti pri realizácii rómskej integrácie sa vláda SR zameriava na systémové opatrenia zacielené na aktivizáciu príslušníkov rómskych komunít pred opatreniami založenými na pasívnom prijímaní pomoci (porov. *Stratégia SR* B. 3). Tento prístup sa odráža v niektorých pozitívnych posunoch v praktickej politike, ktoré rešpektujú princíp aktivizácie Rómov, ako je napríklad sociálny aspekt pri verejnom obstarávaní pri realizácii diel v rómskych lokalitách, ich participácia pri výstavbe bytov, ale aj v podporovaní komunitnej sociálnej práce, ktorá vychádza práve z tohto princípu.

Integrálny rozvoj vedie k premáhaniu chudoby a sociálneho vylúčenia

Predmetom sociálnej práce sú konkrétne sociálne javy nazývané sociálne problémy, ktoré nie sú v „normalite“ alebo túto „patologickú“ či problémovú tendenciu ešte len nadobúdajú, a pritom sa dotýkajú jednotlivca, skupiny alebo komunity.⁴⁷ Táto charakteristika svedčí o tom, že rozvoj nie je niečo, čo je automaticky dané a historicky nevyhnutné, lebo pre pravý rozvoj tvorí obrovskú prekážku skutočnosť, ktorá sa nazýva *hriech*. Podľa pastorálnej teológie *hriech* nie je nedostatok rastu, psychická slabosť, omyl, nevyhnutný následok neprimeraného spoločenského zriadenia. Iba keď *poznáme Boží plán s človekom*, môžeme pochopiť, že *hriech* je *zneužitie slobody*, ktorú Boh dáva stvoreným osobám, aby ho mohli milovať a aby sa mohli *milovať aj navzájom* (porov. *KKC* 387).

Hriech má vážne dôsledky nielen na vzťah človeka k Bohu, na jeho vlastné vnútro, ale aj na spoločenské vzťahy ako koreň všetkých sociálnych problémov. Pre pomenovanie týchto sociálnych hriechov, ktoré prenikajú spoločnosť, používa teológia výraz *štruktúry hriechu*, lebo hoci je každý hriech osobný, má svoje spoločenské konzekvenencie a rozhojnenie istých hriechov v nejakej spoločnosti vytvára silný tlak, ktorý navádza svoje obete, aby aj ony páchali zlo (porov. *KKC* 1869). Tieto štruktúry hriechu spôsobujú následne prekážky pre rozvoj, ktoré trvajú oveľa dlhšie ako činy uskutočnené v krátkom období života jedného človeka a zasahujú aj do procesu rozvoja národov, ktorých *zaostávanie alebo pomalosť treba posudzovať aj v tomto aspekte*. Ale napriek tomu sú hriech a štruktúry hriechu kategórie, ktoré sa zriedka aplikujú na situáciu súčasného sveta (porov. *SRS* 36).

Preto je ťažko hlbšie pochopiť aj situáciu Rómov, ak sa nepomenuje správnym menom koreň zla, ktoré ich sužuje. Kto totiž neuznáva, že človek má zranenú prirodzenosť, náchylnú na zlé, vedie ho to k veľkým omylom v oblasti výchovy, politiky, sociálnej činnosti a mravov (porov. *KKC* 407). Na druhej strane, rozvoj bude znamenať

⁴⁷ Porov. TOKÁROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. s. 36 – 37.

aj premáhanie zlých ľudských náklonností a vyžaduje si pravú stupnicu hodnôt, ktorá vyplýva zo skutočnosti, či slúži bytiu človeka a jeho pravému povolaniu (porov. SRS 28).

V európskom a národnom dokumente vidíme, že skutočnosť hriechu a štruktúr hriechu, ktoré spôsobujú zaostávanie Rómov, je príliš jednostranné. Samozrejme, v týchto politologických dokumentoch sa nepoužíva výraz *hriech*, ale poukazujú na to, že 10 – 12 miliónov Rómov žijúcich v Európe vo svojom živote bojuje s *predsudkami, intoleranciou, diskrimináciou, sociálnym vylúčením a marginalizáciou* (porov. *Rámec EÚ 1*), čo sú štruktúry hriechu väčšinovej spoločnosti voči Rómom. Podobne v národnej stratégii sú pomenované štruktúry hriechov väčšinovej spoločnosti voči Rómom zhutnené do troch výrazov: *stigmatizácia, segregácia a getoizácia* (porov. *Stratégia SR B. 3*), ktoré vychádzajú zo sociálneho vylúčenia.

Sociálna práca tiež vychádza z konceptu sociálneho vylúčenia, pričom ho definuje ako systematický proces marginalizácie, izolácie a oslabovania sociálnych väzieb, ktorý je evidentný na úrovni jednotlivcov i celej sociálnej skupiny a ktorý sa prejavuje exklúziou Rómov v ekonomickej, kultúrnej, symbolickej, priestorovej, politickej, sociálnej a bezpečnostnej rovine (porov. *Stratégia SR B. 1*).

V minulosti sa pri riešení rómskej problematiky poukazovalo na negatíva vylúčene na strane Rómov, čo viedlo neraz až k ich odľudšťovaniu – procesu, ktorý vyvrcholil v rómskom holokauste počas druhej svetovej vojny.⁴⁸ V súčasnosti sa v oficiálnych dokumentoch ide do druhého extrému. Napriek tomu, že Európska komisia zdôrazňuje sociálnu a ekonomickú integráciu Rómov ako „*dvojsmerný proces, ktorý si vyžaduje zmenu názorov väčšiny obyvateľstva, ako aj členov rómskych komunít*“ (*Rámec EÚ 1*), tento dokument i *Stratégia SR* sú takmer jednosmerne venované tomu, čo by mala robiť a zmeniť majorita a rôzne európske, štátne a samosprávne inštitúcie, pričom negatívne správanie Rómov a dôsledky, ktoré z toho vyplývajú, sa prakticky nespomína alebo spomína len okrajovo.

Globálny pastoraálny dokument tiež berie do úvahy mnohé situácie sociálnej nespravodlivosti, s ktorými sa Rómovia stretli v minulosti i súčasnosti, a ktoré majú v konečnom dôsledku svoj pôvod v hriechu a štruktúrach hriechu, na ktorých mali neraz podiel aj členovia Cirkvi (porov. *SPR 10 – 11*). Ale zároveň poukazuje aj na to, že u Rómov ich „*sociálne zaostávanie nie je vždy spôsobené len zlou vôľou zo strany ostatných sociálnych vrstiev, ale často je dané samotnou spoločenskou štruktúrou, ktorá si vyžaduje integráciu ako nutnú podmienku rozvoja*“ (*SPR 40*). Preto zároveň s prijatím rómskej kultúry sa zameriava pastoračná práca na prekonanie tých jej aspektov, ktoré nie sú zlučiteľné s kresťanským pohľadom na život a ktoré tak alebo onak predstavujú prekážky na ceste zmierenia a spoločenstva medzi Rómami a Nerómami (porov. *SPR 39*). Očisťovanie neznamená vyprázdňovanie, ale povznesenie rómskej kultúry a jej integráciu s kresťanským hodnotovým systémom (*DDS VIII, 45*).

Tento rozdielny pohľad medzi politologickými a pastoraálnymi dokumentmi na koreň problému má vplyv pri praktickej aplikácii rôznych riešení. Politologické dokumenty sa chcú zamerať na zlepšenie situácie Rómov v štyroch kľúčových oblastiach, ktoré môžeme zároveň považovať za vyjadrenie istých hodnôt. Ide o vzdelávanie, zamestnanosť, bývanie a zdravie. V týchto dokumentoch sa však akoby automa-

⁴⁸ Porov. BARTOSZ, A. *Neboj sa Cigána. Na dara Romestar*. s. 41 – 68.

ticky predpokladá, že v Rómoch žijúcich vo vylúčených komunitách sú tieto hodnoty, pričom ich len nemôžu rozvinúť pre diskrimináciu a sociálne vylúčenie zo strany väčšinovej spoločnosti. Naopak, pastorálna teológia vedomá si vylúčenia a diskriminácie Rómov väčšinovou spoločnosťou poukazuje aj na druhú stranu a to, že štruktúry hriechu sa nachádzajú aj v samotnej rómskej kultúre a krivia správny hodnotový rebríček Rómov. Vzdelanie, snaha o profesionálnu kvalifikáciu, osobnú iniciatívu a zodpovednosť sú „hodnoty, ktoré oceňujú a posilňujú najmä rodičia. Veľká časť rómskej populácie však ešte stále so sebou nesie dedičstvo, v ktorom toto vedomie, aj v dôsledku ich izolovanosti, chýba“ (SPR 41). Hoci ich za to neraz nemožno viniť, ani to nesúvisí s ich etnicitou,⁴⁹ ale koreň problému Rómov žijúcich v týchto uzavretých a vylúčených komunitách je v ich kultúre chudoby, preniká ich zmýšľanie, hodnotový rebríček a spôsob správania.⁵⁰

Tento koncept kultúry chudoby preberajú aj teoretici sociálnej práce, podľa ktorých ide o obohatenie definície pojmu *chudoba*, ktorým sa všeobecne rozumie situačný nedostatok životných prostriedkov jednotlivca alebo skupiny. Kultúra chudoby je jav prenášaný generačne, ktorý postihuje dve a viac po sebe nasledujúcich generácií.⁵¹ Chudoba v takomto ponímaní znamená mieru, v ktorej jednotlivec žije bez potrebných zdrojov, a nie je redukovaná len na materiálnu a finančnú oblasť. Tieto životne dôležité zdroje sa delia do nasledujúcich kategórií: *finančné* (mať peniaze na nákup tovarov a služieb), *emocionálne* (schopnosť ovládať sa predovšetkým v nepriemerných situáciách a neuchyľovať sa k sebadeštruktúrnemu správaniu), *mentálne* (mať duševné vlohy a schopnosti pre každodenný život ako čítanie, písanie, počítanie), *duchovné* (veriť v Boha a Božiu prozreteľnosť), *fyzické* (zdravie a schopnosť pohybu), *podporné systémy* (mať rodinu, priateľov a ďalšie podporné zdroje v prípade potreby), *životné vzory, znalosť nepísaných pravidiel spoločenskej triedy a techniky prekonávania životných ťažkostí* (byť schopný vnútornej reči a vedieť premýšľať o veciach nielen v konkrétnej, ale aj abstraktnej rovine).⁵² Táto generačná chudoba vzniká pri nedostatku týchto rôznych životných zdrojov, v dôsledku ktorých sa jednotlivci alebo komunity stanú chudobnými a postupne sociálne vylúčenými.

Zlá situácia Rómov v oblastiach vzdelávania, zamestnanosti, bývania a zdravia je preto neraz len *následkom* a nie *prvotnou príčinou ich problémov*, ako sa to snaží vidieť EÚ i národná stratégia, ktorá sčasti odkazuje na koncept kultúry chudoby. Ak *Rámec EÚ* a *Stratégia SR* a z nich vyplývajúce politiky i v oblasti sociálnej práce nepôjdu hlbšie a nebudú sa zameriavať na riešenie skutočných príčin problému, a teda aj na hodnotovú premenu členov takýchto komunít, nemôžu byť plne účinné.⁵³

⁴⁹ Porov. JAKOUBEK, M. Multikulturalismus vs. kultura (na příkladu tzv. Romů a „jejich“ kultury). In *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit – antropologická perspektiva*. s. 231 – 232.

⁵⁰ Porov. ŽZAMBAZOVIČ, R. – JURÁSKOVÁ, M. Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 551 – 552; porov. LEHOCZKÁ, L. Faktory integrácie Rómov/Cigánov do majoritnej spoločnosti. In *Kontexty kultúry a turizmu*. s. 17.

⁵¹ Porov. PAYNE, R. K. – DEVOL, P. – SMITH, T. D. *Mosty z chudoby. Stratégie pre profesionálov a komunity*. Košice: Equilibria, s. r. o., s. 13.

⁵² Porov. PAYNE, R. K. – DEVOL, P. – SMITH, T. D. *Mosty z chudoby. Stratégie pre profesionálov a komunity*. Košice: Equilibria, s. r. o., s. 17 – 19.

⁵³ Porov. NEUPAUER, R. Sociálne dôsledky evanjelizácie v rómskych komunitách. In *Nové horizonty*. s. 171.

Na druhej strane aj praktická pastoračná práca vychádzajúc z tejto charakteristiky integrálneho rozvoja sa potrebuje vyrovnávať s postojom nepriateľstva, odmietania či ľahostajnosti voči Rómom (porov. *SPR* 57) vo vlastných radoch zo strany kňazov a laikov, ktorý sa podľa Haupta nazýva *anticigánizmus*, lebo inak bude prispievať k ich vylúčeniu zo spoločnosti.⁵⁴ O tom svedčí aj to, že v niektorých farnostiach sa mnohí Rómovia cítia, že nie sú vítaní. Preto odbúravanie vzájomných predsudkov a napätí v miestnych komunitách je dlhodobý proces, ale treba k tomu povzbudzovať ľudí na oboch stranách (porov. *DDS VIII*, 54).

Integrálny rozvoj a rešpektovanie ľudských práv a dôstojnosti idú spolu

Sociálna práca a pastoračná práca sú ovplyvnené konceptom ľudských práv a dôstojnosti, lebo spôsob rozvoja, ktorý by nerešpektoval a nenapomáhal ľudské práva a práva národov, by nebol dôstojný človeka. Táto charakteristika vychádzajúca z transcendentnej dôstojnosti každej ľudskej osoby poukazuje na *morálnu povahu* rozvoja a potrebu *živého vedomia* ľudských práv zo strany tých, ktorí sa usilujú o pravý rozvoj. Keď jednotlivci a spoločenstvá vidia, že sa dôsledne nerešpektujú ich mravné, kultúrne a duchovné požiadavky, zakladajúce sa na dôstojnosti ľudskej osoby a na totožnosti vlastnej každému spoločenstvu, počínajúc rodinou a náboženskými spoločnosťami, vtedy všetko ostatné – ako prístup k majetkom, hojnosť technických vymožeností v každodennom živote a určitá úroveň hmotného blahobytu – je nepostačujúce a koniec koncov hodné opovrhnutia (porov. *SRS* 33; *CV* 15).

„Už niet Žida ani Gréka, niet otroka ani slobodného, niet muža a ženy, lebo vy všetci ste jeden v Ježišovi Kristovi,“ (*Gal* 3, 28) napísal apoštol Pavol o troch oblastiach života vtedajšej spoločnosti, kde panovalo vnútorné rozdelenie zapríčinené štruktúrami hriechu (vzťahy nepriateľstva medzi národmi, otroctvo s triednym rozdelením v spoločnosti a manželstvo s nadvládou muža nad ženou). Do týchto oblastí zasiahol Kristus svojou vykupiteľskou mocou, a preto ich správne prekonávanie je cestou pre integrálny rozvoj i v súčasnej spoločnosti. „Ide tu o postoj, ktorý síce rozdiely rešpektuje, ale od základu mení vzťahy. Nie násilie a útlak, ale vzájomný rešpekt spojený s uznaním každého sociálneho postavenia a úlohy. Naliehanie na kvalitu osobných vzťahov je podľa Pavla riešením sociálnych rozdielov.“⁵⁵

V dejinnom procese rastúceho vedomia ľudských práv, ako aj ich popieraní boli a sú zahrnutí aj Rómovia. Preto, keďže oblasť ľudských práv je široká a zasahuje rôzne práva, chceme sa pri aplikácii tohto princípu vzhľadom na integrálny rozvoj Rómov zamerať najmä na tri oblasti: oblasť národnostných práv Rómov, oblasť ich nediskriminácie a rovnoprávného postavenia v občianskej spoločnosti a oblasť súčasného presadzovania niektorých individualistických „práv“ v oblasti rodinného života.

Integrálny rozvoj je aj rozvoj národného povedomia

Pre sociálnu a pastoračnú prácu je dôležité pochopenie problému národno-emancipačného procesu Rómov, ktorý je dlhý, zložitý a stále prebieha. O Rómoch sa nikdy v minulosti neuvažovalo v kategóriách národa. Do 20. storočia smerovalo úsilie

⁵⁴ Porov. HAUPT, G. *Antiziganismus und Religion. Elemente einer Theologie der Roma-Befreiung*. Viedeň : Lit Verlag, 2009. s. 192 – 199.

⁵⁵ Porov. TRSTENSKÝ, F. Pavlove rodinné pravidlá ako inšpirujúca výzva pre súčasnú spoločnosť. In *Nové horizonty*. 2012, roč. 6, č. 3, s. 147.

vlád rôznych štátov k ich vylúčeniu ako cudzieho prvku alebo sa postupovalo smerom k ich asimilácii, alebo fyzickej likvidácii. Po dejinnej skúsenosti rómskeho holokaustu aj u samotných rómskych elít začalo vznikať národné povedomie, potreba spájať sa, vytvárať organizácie zastupujúce ich záujmy na medzinárodnej úrovni. Od roku 1971 sa postupne uskutočnilo niekoľko svetových kongresov Rómov, na ktorých sa zúčastnili delegáti z viacerých krajín. Kongresy sa postupne snažili definovať národnú identitu Rómov: prijali používanie termínu *Róm* na opísanie všetkých Rómov vo svete; vyhlásili Rómov za nonteritoriálny *národ* indického pôvodu, ktorý si neuplatňuje nárok na nejaké územie; rozhodli sa obrátiť na všetky štáty, ktoré sú členmi OSN, aby prijali Rómov ako samostatnú národnostnú skupinu; prijali rómske symboly: vlajku a oficiálnu hymnu. Zvolili si delegátov, ktorí zastupujú Rómov pred OSN.⁵⁶

Tento emancipačný proces sa pretavil do toho, že štáty začali uznávať Rómov ako národnostnú menšinu, ale vyhýbali sa použitiu slova *národ* v súvislosti s nimi, zrejme z obavy pred tým, aby tento národno-emancipačný proces neviedol k ich nacionalizmu a uplatňovaniu si územných nárokov.⁵⁷ Európska komisia používa výraz *najväčšia európska menšina* (porov. *Rámcová úmluva* 1). Pastoralný dokument hovorí o *rómskej populácii* alebo o *osobitnej menšine medzi menšinami*, ktorá keďže nepochádza z nejakého konkrétneho územia alebo štátu, nemá odkiaľ dostať eventúálnu podporu. Na druhej strane požaduje od medzinárodných organizácií i štátov uznanie Rómov za národnostnú menšinu (porov. *SPR* 49 – 50). Na Slovensku sa proces uznania Rómov za národnostnú menšinu zavŕšil v roku 1991, čím podľa *Ústavy SR* získali právo na národnostný rozvoj v oblasti rozvíjania vlastnej kultúry, používania materinského jazyka, národnostného združovania sa, zakladania a udržiavania vzdelávacích a kultúrnych inštitúcií.

Aj keď niektorí nepovažujú národno-emancipačný proces Rómov za zmysluplný, lebo v dnešnej dobe je údajne prekonaný a treba smerovať k občianskemu princípu budovania spoločnosti⁵⁸ (napr. *Stratégia SR* C. 2 sa chce sústrediť najmä na sociálny aspekt rómskej problematiky namiesto národnostného), my ho pokladáme za potrebný. Aj keď Rómovia predstavujú osobitnú etnickú skupinu, ktorá nie je a tak ľahko nebude jednotná, predsa len etnicita je univerzálny sociálny fenomén a ľudia aj Rómovia z MRK ju pokladajú za prirodzenú súčasť svojho života.⁵⁹ Integrovaný rozvoj Rómov sa bude diať v tejto oblasti, ak sociálna a pastoračná práca budú udržiavať rovnováhu medzi stimuláciou Rómov k udržaniu sa v hlavnom prúde spoločnosti a zameraním sa na posilnenie ich identity.⁶⁰

Integrovaný rozvoj vedie k občianskej uvedomelosti

Dôležitou témou v teórii sociálnej práce je identita človeka ako občana. Jedným z cieľov komunitného rozvoja je zmocnenie a aktívna participácia na živote občianskej

⁵⁶ Porov. BARTOSZ, A. *Neboj sa Cigána. Na dara Romestar*. s. 208 – 216.

⁵⁷ Porov. UHEREK, Z. – NOVÁK, K. A. Etnická identita Romů. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 108

⁵⁸ Porov. UHEREK, Z. – NOVÁK, K. A. Etnická identita Romů. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 108.

⁵⁹ Porov. UHEREK, Z. – NOVÁK, K. A. Etnická identita Romů. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 103 – 104.

⁶⁰ Porov. SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*. s. 31.

spoločnosti.⁶¹ Postavenie Rómov v *občianskej spoločnosti* je ovplyvnené ich minulosťou, keď neraz žili na posledných miestach spoločenského rebríčka a boli vytláčani na okraj spoločnosti.⁶² V terajšom Rumunsku a Moldavsku až do polovice 19. storočia sa v spoločnosti nachádzali v otrockom postavení.⁶³ Na území Uhorska a neskôr bývalého Československa sa politiky rôznych garnitúr snažili o presadzovanie programu ich sociálnej, kultúrnej a etnickej asimilácie, pričom na našom území až do obdobia komunizmu nemali za sebou vlastné kultúrne inštitúcie. Uvedené skúsenosti a obava Rómov, že budú pohltení a zbavení vlastnej identity, v nich vzbudzuje odpor voči asimilácii, ale v istom zmysle aj voči samotnej integrácii (porov. *SPR* 13).

Aj keď vďaka národno-emancipačnému procesu a demokratizácii na Slovensku po roku 1989 došlo postupne k väčšej angažovanosti Rómov v spoločnosti prostredníctvom kultúrnych organizácií a inštitúcií, ako aj prostredníctvom zakladania politických strán, stále sa stretávajú ako skupina i ako jednotlivci s odmietavými postojmi väčšinovej spoločnosti, čo sa premieňa do rôznych foriem skrytej i zjavnej diskriminácie. Túto skutočnosť potvrdzujú aj rôzne výskumy verejnej mienky. Napríklad prieskum agentúry EÚ pre základné práva poukázal na to, že 41 % oslovených Rómov na Slovensku sa v priebehu roka stalo obeťami diskriminácie na základe etnického pôvodu, či už pri hľadaní zamestnania, pri kúpe nehnuteľnosti, zo strany zdravotníckeho, školského alebo sociálneho personálu, alebo v oblasti súkromných služieb (porov. *Stratégia SR* D 2. 6).

Základný spôsob, ako chcú prekonať EÚ a štát túto situáciu, je prostredníctvom dôsledného uplatňovania antidiskriminačnej legislatívy a cez rôzne dočasné vyrovnávacie opatrenia, lebo podľa Európskej komisie „nediskriminácia nestačí na riešenie sociálneho vylúčenia Rómov“ (*Rámec EÚ* 1), a preto chce, aby sa „zaviedli konkrétne opatrenia na prevenciu alebo kompenzáciu nevýhod spojených s rasovým alebo etnickým pôvodom“ (*Rámec EÚ* 2). Ak by bol tento princíp založený *vylučne na etnickom zvýhodnení*, podľa nás by vyvolal vlnu napätia a odmietania voči Rómom v spoločnosti zo strany väčšinového obyvateľstva, ktorá už teraz chápe viaceré opatrenia, ktoré uprednostňujú Rómov, ako diskriminačné voči sebe a ponížujúce voči tým, ktorým má pomôcť.⁶⁴

Pre pastoračnú prácu je ekvivalentom ku konceptu pozitívnej diskriminácie princíp *prednostnej lásky k chudobným* (porov. *KKC* 2448). Preto rôzne vyrovnávacie opatrenia majú podľa nás robiť najmä občianske združenia, cirkvi a súkromné organizácie a spoločnosti, nie však na báze donútenia, ale dobrovoľnosti.⁶⁵ V tejto súvislosti je pri uplatňovaní vyrovnávacích opatrení zo strany štátu lepšie uplatňovať princíp *osobitného, ale nie výlučného zamerania na Rómov*, ktorý sa snaží reagovať na potreby Rómov ako na cieľovú skupinu bez toho, aby z týchto opatrení vyčleňoval ľudí, ktorí

⁶¹ Porov. SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*. s. 30.

⁶² Porov. ZEMAN, V. *Výbrané kapitoly z romologie – východiská pre sociálnu prácu*. s. 98.

⁶³ Porov. BARTOSZ, A. *Neboj sa Cigána. Na dára Romestar*. s. 47 – 48. Aj v súčasnosti Rómovia pre svoju chudobu patria k najzraniteľnejším skupinám v Európe, ktorých sa dotýka napr. obchodovanie s ľuďmi, čo je forma novodobého otroctva.

⁶⁴ Porov. BALÁZS J. Riešenie situácie marginalizovaných skupín v zahraničí. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 801.

⁶⁵ Porov. BALÁZS J. Riešenie situácie marginalizovaných skupín v zahraničí. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 804.

žijú v podobných sociálnych podmienkach (porov. *Vademecum* 2). Samotná vláda SR uznáva, že napriek postupnému zapracovaniu viacerých antidiskriminačných inštitútov ich efektívnosť pri eliminácii v spoločnosti je zatiaľ otázná (porov. *Stratégia SR* D 2. 6). Len hodnotová zmena na strane Rómov a viac pozitívnych príkladov ich zmeny v širšom meradle dosiahnutých aj prostredníctvom sociálnej a pastoračnej práce povedú k novej kvalite vzťahov s majoritou, lebo iba antidiskriminačná legislatíva nevyrieši problém, ktorý korení v ľudských mysliach a vzťahoch.

Integrálny rozvoj a rómska rodina

Medzi dôležité polia sociálnej práce patrí *rodina*, pričom v živote Rómov zaujíma ústredné miesto. Zakorenenosť v rodine vedie k formovaniu ich kolektívneho vedomia a pamäti každého jednotlivca. Je to miesto, kde sa vychovávajú mladí ľudia aj uprostred sveta obklopení väčšinovou populáciou, ktorá si od nich udržiava odstup (porov. *SPR* 14). Rodina tvorí pre Rómov takmer náhradu identifikácie sa s nejakým štátom alebo svojou národnosťou. Aj keď i Rómov sa týkajú trendy súčasnej spoločnosti, keď sa ich rodiny atomizujú, predsa sa snažia žiť v blízkosti svojich príbuzných a dodnes u nich funguje systém širokých rodín. O koľko cudzie im je prostredie, o toľko mocnejšie sa prejavuje táto tendencia. Napriek skorému začiatku spolužitia pretrvávajú ich partnerstvá, či už neskôr legalizované sobášom, alebo nie, dlhý čas.⁶⁶ Rómske rodiny sú zväčša mnohohdetné, aj keď v sociálne a kultúrne vyspelejších rómskych komunitách možno identifikovať začiatok demografickej revolúcie, ktorá kopíruje trendy väčšinovej spoločnosti – pokles pôrodnosti a doječenskej úmrtnosti aj počet prvorodičiek mladších ako osemnásť rokov.⁶⁷

Politologické a sociologické dokumenty považujú princíp *rodovej rovnosti* za jeden z kľúčov, cez ktorý chcú dosiahnuť znižovanie rodovej nerovnosti v súkromnom a verejnom živote rómskych komunít (porov. *Vademecum* 5, *Stratégia SR* D 2. 6). V súvislosti s rómskou rodinou sa poukazuje na to, že v rámci rómskych komunít možno identifikovať viacnásobnú diskrimináciu, ktorej podliehajú najmä ženy a dievčatá. Pričom ako faktory ich viacnásobnej diskriminácie uvádzajú ich úlohu matky mnohočetnej rodiny, nízku vzdelanostnú úroveň a nízku ekonomickú aktivitu. Ako záver z toho vyplýva, že posilňovanie žien, ich rovnoprávnosti a rešpektovanie ich ľudských práv vrátane *reprodukčných práv* (podľa *Stratégie SR* D. 2. 3 chápaných ako prístup k potratom, sterilizácii a antikoncepcii) je základným atribútom ľudského rozvoja, a preto treba v rámci rómskych komunít venovať zvýšenú pozornosť odstraňovaniu predsudkov a nerovnoprávneho postavenia žien (porov. *Stratégia SR* D. 2. 6).

Aj pastorálna teológia poukazuje na dôležitosť rovnoprávneho postavenia medzi mužom a ženou, pozdvihnutie ženskej kultúry a ich spoločenského postavenia a odstránenie každej nespravodlivej formy diskriminácie. To však vôbec neznamená prevrátiť naruby štruktúru rodiny, čo sa môže ľahko stať, pokiaľ sa toto zrovnoprávenie nesprávne chápe a neakceptujú sa rozdiely medzi mužom a ženou v kultúre ich vzájomnosti (porov. *SPR* 41).

⁶⁶ Porov. KUMANOVÁ, Z. – DŽAMBAZOVIČ, R. Rómska rodina: na rozhraní medzi tradicionalitou a modernitou. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 518.

⁶⁷ Porov. KUMANOVÁ, Z. – DŽAMBAZOVIČ, R. Rómska rodina: na rozhraní medzi tradicionalitou a modernitou. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 520.

V tejto oblasti dochádza k hlbokému svetonázorovému stretu medzi sociálnou politikou presadzovanou EÚ a štátom a na druhej strane pastoračnou teológiou v chápaní, čo sú ľudské práva. Keďže slovo *rod* je významovo tvarovateľné, používa sa dnes neraz v inom význame ako pred niekoľkými rokmi, aj keď to nemá žiadnu oporu v medzinárodnom práve alebo v európskej legislatíve. Až do našich čias sme mali zjednocujúcu koncepciu ľudskej osoby, realisticky uznávajúcu to, že pohlavie vytvára rod, no dnes sa chce tvrdiť, že rod vytvára pohlavie (resp. rôzne sexuálne orientácie).⁶⁸ Rodová ideológia rozvíja koncepciu človeka, ktorá dovedená do dôsledkov sa snaží vymaniť z tela, zbaviť ľudský pár a rodinu pohlavnosti a odstrániť telesné putá príbuzenstva.⁶⁹ Európska komisia a ďalšie európske orgány sa tak usilujú robiť ideologickú politiku bez právneho základu⁷⁰ a viesť členské štáty, aby presadzovali toto rodové hľadisko do národných legislatív vo všetkých oblastiach, ako aj do rôznych projektov v sociálnej oblasti. Keďže materstvo je v takomto ponímaní pokladané za hendikep a nespravodlivosť, treba ženy oslobodiť od materstva, čo vysvetľuje pribúdanie kampání za antikoncepciu a potrat ukrytých pod eufemizmom *reprodukčné zdravie*. To vedie aj k obmedzovaniu rodičov ich zodpovednosti za výchovu. Mladí ľudia sa na spôsob toho, čo sa deje v totalitných režimoch, ocitli pod starostlivosťou štátu s cieľom obmedziť ich sexuálnu výchovu len na antikoncepciu a potrat. Ľudské práva sú tak zneužitá na zamaskovanie nenáležitej obrany práv jednotlivcov alebo práv najbohatších národov (porov. EG 190). Najviac sú pri presadzovaní tejto *novej ideologickej kolonizácie*⁷¹ ohrození chudobní jednotlivci, chudobné národy a v spoločnosti najviac marginalizované skupiny.⁷² No úpadkový vplyv to bude mať na celú spoločnosť, lebo keď sa nejaká spoločnosť zameria na popieranie a potlačenie života, skončí tak, že už nebude nachádzať motiváciu a energiu potrebnú na to, aby sa vložila do služieb opravdivého rozvoja človeka (porov. CV 28).

Integrálny rozvoj je subsidiárny

Pre sociálnu prácu a pastoračnú prácu zohráva dôležitú úlohu aj pojem subsidiarity, lebo úsilie o rozvoj človeka a národov nemôže byť iba individuálnou, a tým menej individualistickou povinnosťou, keďže ho nemožno uskutočniť izolovanými silami jednotlivca. Preto je to naliehavý príkaz pre všetkých a pre každého, pre organizácie a pre národy, osobitne však pre Katolícku cirkev a pre iné cirkevné spoločenstvá (porov. SRS 32). Na druhej strane treba poznať vhodnú mieru pomoci zo strany spoločnos-

⁶⁸ Porov. ANATRELLA, T. *Rodová teória a pôvod homosexuality*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2015. s. 136.

⁶⁹ Porov. ANATRELLA, T. *Rodová teória a pôvod homosexuality*. s. 42; porov. CARRASCO, P. I. *Rovnosť pohlaví a jej dôsledky*. In *Pochopiť ľudskú dôstojnosť. Pohľad Katolíckej cirkvi na ideológiu rodovej rovnosti*. [online]. [cit. 2016.10.1]. Dostupné na internete: < <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/ostatne-dokumenty/c/rovnost-pohlavi-a-jej-dosledky>.>

⁷⁰ Porov. ZÁBORSKÁ, A. Rodová rovnosť v Európskej legislatíve. In *Pochopiť ľudskú dôstojnosť. Pohľad Katolíckej cirkvi na ideológiu rodovej rovnosti*. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: < <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/ostatne-dokumenty/c/rodova-rovnost-v-europskej-legislative>.>

⁷¹ porov. FRANTIŠEK *Prihovor pápeža rodinám v Manile: Modliť sa znamená snívať*. [online]. [cit. 2016.10.1]. Dostupné na internete: < <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocclanku=20150116034>.>

⁷² Porov. ALVARE, M. H. „Rod“ a jeho vplyv na slobodu vierovyznania. In *Pochopiť ľudskú dôstojnosť. Pohľad Katolíckej cirkvi na ideológiu rodovej rovnosti*. [online]. [cit. 2016.10.1]. Dostupné na internete: < <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/ostatne-dokumenty/c/rod-a-jej-vplyv-na-slobodu-vierovyznania>.>

ti a Cirkvi prostredníctvom sociálnej a pastoračnej práce voči tým, ktorí túto pomoc potrebujú. Prílišné zasahovanie môže ohroziť osobnú slobodu a iniciatívu jednotlivcov a menších spoločenstiev, a preto podľa tohto princípu ani štát, ani nijaká väčšia spoločnosť nemá nahrádzať iniciatívu a zodpovednosť osôb a menších (intermediárnych) spoločenstiev (porov. KKC 1894). Pri procese integrácie, ktorý sa deje subsidiárnym spôsobom, sa kladie veľký dôraz na rešpektovanie práv, rešpektovanie mentality a kultúrnych hodnôt. Subsidiárny model sa usiluje pomáhajúcich previesť od závislosti od pomoci zo strany spoločnosti k svojpomoci v najdôležitejších oblastiach života, ako je vzdelávanie, zamestnanie a výchova k morálnym hodnotám. Úlohou spoločnosti je subsidiárne prizvať k riešeniu problémov všetky zložky spoločnosti, najmä tie, ktoré proces integrácie dokážu zabezpečiť efektívnejšie ako najvyššie riadiace zložky spoločnosti, ako aj potreba zabezpečiť spoluprácu rôznych zložiek spoločnosti, aby bol proces integrácie efektívny.⁷³

Z tejto charakteristiky vyplýva, že riešenie rómskej problematiky by sa *malo* začať realizovať na najvyššej úrovni, teda EÚ a štátom, ale priamo v rómskych osadách alebo v ich blízkosti sa bezpodmienečne *musí*. Obce, školy, farnosti, občianske združenia, komunitné a nízkoprahové centrá, sociálni pracovníci, jednotliví občania a samotní Rómovia žijú v blízkosti týchto osád a v nich majú najsilnejší motív a reálne, i keď obmedzené možnosti pôsobiť.

V tejto súvislosti princípy EÚ pri začleňovaní Rómov uvádzajú, že členské štáty by mali vytvárať, rozvíjať, implementovať a hodnotiť *iniciatívy politik začleňovania Rómov v úzkej spolupráci s regionálnymi a miestnymi úradmi*. Tieto úrady zohrávajú dôležitú úlohu pri implementácii politik v praxi. Členské štáty by zároveň mali vytvárať, rozvíjať, implementovať a hodnotiť iniciatívy politik začleňovania Rómov v úzkej spolupráci so zainteresovanými stranami z občianskej spoločnosti, napríklad mimovládny organizáciami, sociálnymi partnermi a akademickými alebo výskumnými pracovníkmi (porov. *Vademecum* 8 – 9). Vláda SR ako obdobu spomína *princíp partnerstva*, ktorý je založený na potrebe spolupracovať a koordinovať úsilie a prostriedky zainteresovaných subjektov, a to tak v rovine horizontálnej (obce a regióny navzájom), ako aj vertikálnej (ministerstvá, regióny, obce). Problémom v tejto oblasti na Slovensku sú rôzne koncepčné, kompetenčné a implementačné spory medzi rôznymi úrovňami riešenia tejto problematiky (porov. *Stratégia SR* B. 3). Negatívom je, že obe stratégie dávajú na okraj spoluprácu s Cirkvou, na druhej strane je pozitívne, že sa rôzne programy a projekty realizované pre Rómov z fondov EÚ (ako napr. terénno-sociálna práca, komunitné centrá, zdravotní asistenti) presúvajú na najnižšie úrovne realizácie, teda na obce s možnosťou zapojenia sa mimovládnych, ale aj cirkevných organizácií.

Cirkev si je vedomá svojho prvotného poslania, ktorým je hlásanie evanjelia, a nesnaží sa preberať kompetencie štátu pri realizácii pomoci Rómom, aj keď zapojenie sa cirkevných inštitúcií do konkrétnych projektov humanitnej podpory môže byť niekedy vhodné, či dokonca potrebné (porov. *SPR* 55). Pápežská rada pre pastoraáciu migrantov a cestujúcich⁷⁴ sa v celej jednej kapitole venuje rôznym pastoračným štruktúram a ich

⁷³ ČERVENÝ, J. Rómske prostredie – potreba integrálnej sociálnej formácie. In *Vnitrocirkevní komunikace Čechů, Slováků a Romů. Příspěvek náboženských aktivit k integraci Romů*. s. 139 – 140.

⁷⁴ Od 01. 01. 2017 pápež František zlúčil *Pápežskú radu pre migrantov a cestujúcich*, ktorá mala vo svojej agende pastoraáciu Rómov, s niektorými inými pápežskými úradmi do nového orgánu, ktorý má pre našu dizertačnú prácu príznačný názov: *Dikastérium pre integrálny ľudský rozvoj*.

kompetenciám pri pastorácii Rómov, pričom na začiatok vychádza zo subsidiárneho princípu. „Bude treba tiež rozlišovať medzi tým, čo sa dá uskutočniť na miestnej úrovni a čo sa týka celej krajiny alebo regiónu, či dokonca univerzálnej Cirkvi.“ (SPR 8o) Ďalej sú vymenované spolu s ich kompetenciami pastoračné a organizačné štruktúry od ústredných po miestne (porov. SPR 8i – 10o). Spišský synodálny dokument uvádza v súlade s princípom subsidiarity potrebu spolupráce rôznych organizácií pri riešení rómskej problematiky: „Treba sa zapájať do spolupráce so štátnymi realizátormi dlhodobých projektov a hľadať spoluprácu kňazov, pedagógov, sociológov, etnológov, právnikov, zdravotníkov, pracovníkov štátnej správy a samosprávy.“ (DDS VIII, 82)

Integrálny rozvoj človeka nemôže ísť bez solidárneho rozvoja ľudstva

Solidarita je jedným z dôležitých princípov, ktorý ovplyvňuje sociálnu prácu a pastoračnú prácu. Táto charakteristika vychádza zo spoločenskej povahy človeka, spoločného pôvodu ľudí a z ich vzájomnej rovnosti, pričom podľa pastoračnej teológie bola vyzdvihnutá na novú úroveň prostredníctvom lásky (*agapé*)⁷⁵ cez zmiernu obeť Ježiša Krista za všetkých ľudí a jej vyliatím do ľudských sŕdc skrze Svätého Ducha (porov. Rim 5, 1 – 5). Táto láska je zlatou niťou celej sociálnej náuky Cirkvi (porov. CV 2), je zväzkom dokonalosti (porov. Kol 3,14), ktorý spája všetky charakteristiky integrálneho rozvoja a dáva im ich pravé miesto a zmysel, pričom „láska v pravde je základnou hybnou silou opravdivého rozvoja každého človeka a celého ľudstva“ (CV 1). Preto úsilie o integrálny rozvoj potrebuje čerpať motiváciu a silu z tohto nevyčerpatelného zdroja a postupne zahŕňať každého človeka, ako aj každú ľudskú oblasť, spoločnosť, kultúru a národ, lebo „pokrok ľudskej osoby a rozvoj samej spoločnosti sú navzájom závislé (GS 25)“. Ak sa rozvoj nestane solidárnym a spoločným pre všetky časti sveta, podstúpi degradačný proces aj v oblastiach vyznačujúcich sa stálym pokrokom (porov. SRS 17).

Vo vzťahu k Rómom je solidárny postoj iných zložiek spoločnosti voči nim aj prostredníctvom sociálnej práce nevyhnutný pre ich *viacnásobnú marginalizáciu* a vylúčenie, lebo vzhľadom na šírku príčin ich postavenia, ich eliminácia nie je v silách samotnej komunity a vedie ich to k stavu absolútnej chudoby.⁷⁶ *Princíp solidarity* je podľa vlády SR nevyhnutné rozvíjať z právno-politických, etických a pragmatických dôvodov. Jeho absencia by v spoločnosti viedla k fragmentarizácii a znižovaniu sociálnej súdržnosti. Solidarita by nemala byť podmienená zásluhovosťou, ale splnením konkrétnych a transparentných kritérií, aby nedochádzalo k jej zneužívaniu (porov. Stratégia SR B. 3). Aj pastoračný dokument poukazuje na to, že situácia Rómov by mala otrieť svedomím a prebudiť solidaritu veriacich voči nim (porov. SPR 2o), pričom solidarita prejavená Rómom v rozličných životných situáciách otvára pastoračným pracovníkom dvere k Rómom (porov. SPR 6o).

⁷⁵ Keď sa v pasážach Svätého písma hovorí o Božej láske, takmer vždy sa používa grécke slovo *agapé*, ktoré vyjadruje nezištnú, darujúcu, odpúšťajúcu a obetujúcu sa lásku, milujúcu hriešnikov, radujúcu sa z pravdy a nie nepravosti, ktorú nám Boh dáva v Ježišovi Kristovi a v Duchu Svätom. Aj príkaz lásky k Bohu a bližnému, ktorý Boh ako prvé a najväčšie prikázanie adresuje človeku, obsahuje v gréckom origináli povinnosť človeka odpovedať láskou – *agapé*. Tento „príkaz lásky sa stáva možným, len ak nie je iba požiadavkou: lásku možno prikázať, lebo nám bola najskôr darovaná“ (porov. DCE 14).

⁷⁶ Porov. DŽAMBAZOVIČ, R. – JURÁSKOVÁ, M. Sociálne vylúčenie Rómov. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 549.; porov. RADÍČOVÁ, I. *Hic sunt Romales*. Bratislava : S.P.A.C.E., 2001. s. 246 – 247.

Integrálny rozvoj smeruje od menej ľudských k ľudskejším podmienkam

Integrálny rozvoj smeruje k odstraňovaniu hmotnej, ale aj mravnej chudoby. Vedie od oslobodenia v situáciách sociálnej nespravodlivosti sociálnych štruktúr k povznášaniu, z biedy k potrebnému vlastníctvu, k rozširovaniu vedomostí a kultúrnemu rozvoju. Ide v ňom nielen o uznávanie ľudskej dôstojnosti, spoluprácu na spoločnom dobre a úsilie o mier, ale aj o uznávanie najvyšších hodnôt – Boha a viery, ktorá vedie k budovaniu Kristovej jednoty a účasti na Božom živote (porov. PP 20 – 21). „Rast v rovnosti si vyžaduje čosi viac než len ekonomický rast, aj keď ho predpokladá; vyžaduje si rozhodnutia, programy, mechanizmy a procesy špecificky zamerané na lepšie rozdelenie zdrojov, na vytvorenie pracovných príležitostí, na integrálnu pomoc chudobným, ktoré mieri vyššie než len sociálna pomoc.“ (EG 204)

Táto charakteristika poukazuje na dôležitosť *postupnosti a komplexnosti* konkrétnych krokov a metód sociálnej práce a pastoračnej práce v rôznych oblastiach od materiálnej cez duševnú po duchovnú, keď chceme vidieť integrálny rozvoj jednotlivcov a skupín, pričom najdôležitejšou oblasťou, od ktorej sa odvíja rozvoj nejakej spoločnosti, nie je len jej čiastková oblasť (napr. ekonomika), ale jej celková kultúra, ktorá je hlboko ovplyvnená náboženským alebo svetonázorovým rozmerom ľudskej osoby (porov. GS 53).

Z kultúry vychádzajú vzory správania, ktoré určujú, ako ľudia myslia a konajú v nejakej situácii. Kultúra určuje systém hodnôt, etiku a čo je správne, a čo nie.⁷⁷ Hoci pastorálny dokument zdôrazňuje, že základnou podmienkou rozvoja Rómov je vzdelanie (porov. SPR 51), zároveň vyzdvihuje dôležitosť celkovej kultúrnej integrácie Rómov: „Univerzálne dejiny evanjelizácie svedčia o tom, že šírenie kresťanského posolstva bolo vždy sprevádzané procesom *očisťovania kultúr*, ku ktorým sa obracalo, očisťovania, považovaného za nevyhnutú stránku ich kresťanského pozdvihnutia.“ (SPR 39) Kultúru možno prirovnáť k cibuli, pri ktorej mnoho vrstiev vytvára jeden celok, pričom sa skladá z týchto častí: osobná kultúra, rodinná kultúra, komunitná kultúra, regionálna kultúra, národná kultúra, nadnárodná kultúra.⁷⁸ Skutočná zmena kultúry sa začína pri jednotlivcoch, ktorí sú jej súčasťou. Skutočná zmena jednotlivého človeka prebieha zvnútra navonok. Ide o duchovnú zmenu, ktorá postupne zasahuje celého človeka, a teda je integrálna, pričom cez zmenu jednotlivca sa môže postupne meniť kultúra komunity, v ktorej žije.⁷⁹

Teoretická sociálnej práce na základe skúseností z rôznych projektov v Európe uvádza päť dôležitých princípov komunitného rozvoja medzi Rómami:

- *Zmocnenie: Rómovia pre Rómov.* Rómovia často nie sú presvedčení o účinkoch svojho konania ani o vlastných možnostiach niečo zmeniť. Cez zmocnenie, ktoré vedie k ich aktívnej participácii, si vyskúšajú svoje vlastné kvality a silné stránky a sami si vyskúšajú riešiť svoje problémy. Od pasívneho prístupu prídu k proaktívnemu postoju.
- *Multidimenzionálny prístup.* Dosiahnuť sociálne začlenenie a prelomiť kruh chudoby nie je jednoduché. Preto je potrebný prístup, kde je každý projekt

⁷⁷ Porov. ŠOLTÉSOVÁ, V. – ROBERTSON, R. G. *Misiológia so zameraním na rómske komunity*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB 2004. s. 33.

⁷⁸ Porov. ŠOLTÉSOVÁ, V. – ROBERTSON, R. G. *Misiológia so zameraním na rómske komunity*. s. 33.

⁷⁹ Porov. NEUPAUER, R. Sociálne dôsledky evanjelizácie v rómskych komunitách. In *Nové horizonty*. s. 173.

zameraný na rôzne aspekty každodenného života ako vzdelanie, bývanie, zamestnanosť, zdravie, kultúra a voľný čas. Efektívne miestne akcie sa neza-meriavajú len na jeden čiastočný aspekt komunitného života, ale sú komplexné.

- *Inklúzia.* Všetky aktivity sa musia zamerať na účasť Rómov v spoločnosti. Ich izolovanosť je hlavnou príčinou deprivácie. Spolupráca a vzťahy s majoritou, miestnymi úradmi môžu vytvárať rovnosť vzťahov.
- *Udržiateľnosť.* Je dôležité hľadať štrukturálne a pokračujúce riešenia. Humanitárna pomoc ľudí udržuje v závislosti a apatii. V projektoch miestneho rozvoja treba poskytovať podporu, ktorá vedie k dlhodobým riešeniam. Rozhodujúce je investovať do ľudí, lebo cieľom je vytvoriť mobilizovanú komunitu, ktorá je schopná riešiť svoje problémy nezávisle.
- *Vytváranie podmienok na rozvoj hnútia.* Konečným cieľom nie je len posilnenie miestnej komunity, ale širšia spolupráca, lebo veľa problémov nemožno vyriešiť na miestnej úrovni.⁸⁰

Problém *Rámca EÚ a Stratégie SR* je v tom, že sa takmer výlučne venujú zlepšeniu situácie Rómov v štyroch oblastiach: vzdelávania, zamestnanosti, zdravia a bývania. Tieto oblasti sú dôležité a je v nich veľa užitočných cieľov, ale je veľmi otáznne, či zlepšenie situácie Rómov iba v týchto štyroch oblastiach je natoľko *integrálne*, aby to postačovalo na viditeľnú zmenu v životoch Rómov, o ktorú sa usilujú.

Zároveň sa v politických stratégiách *vôbec neuvádza spôsob a proces*, ako prísť k cieľu, ktorý si stanovujú – integrácia Rómov v spoločnosti. *Viditeľné zmeny* u Rómov vo vzdelávaní, zamestnanosti, zdraví i bývaní a v iných oblastiach si však vyžadujú zo strany štátu najprv zmenu demotivujúceho sociálneho systému a zavádzanie vonkajších motivačných prvkov,⁸¹ zo strany Cirkvi úsilie o *vnútornú hodnotovú premenu v zmýšľaní u jednotlivých Rómov, ktorú nazývame metanoia – obrátenie* a ktorá dáva do pohybu dynamický a trvalý proces vedúci k vnútornej motivácii k zmene (porov. *RM* 46) a zo strany sociálnych pracovníkov podporu a rozvoj ľudského a sociálneho kapitálu vylúčených komunit prostredníctvom komunitného rozvoja. Ak nastane hodnotová zmena u Rómov v širšom meradle, posilnená o motivujúci sociálny systém a komunitný rozvoj, ovplyvní to kultúru vylúčených rómskych komunit, môžeme hovoriť o *sociálnej zmene*, ktorou sa myslí nárast pozitívnych a pokles negatívnych foriem sociálneho správania v nejakej komunite.⁸² Až táto sociálna zmena je predpokladom sociálneho začlenenia,⁸³ ktorým chápeme zvyšovanie sociálnej participácie cez zamestnanosť, vzdelanie, účasť na zdravotných a sociálnych službách, a až to môže spôsobiť ekonomickú i ďalšiu integráciu Rómov, lebo budú zmocnení a aktívne budú participovať na riešení svojich problémov na úrovni svojich komunit a spoločnosti. Problém európskej i vládnej stratégie je v tom, že chcú tento proces preskočiť a už zavádzať projekty na sociálne začlenenie Rómov. Ak dôjde k sociálnej zmene v danej komunite, ktorú

⁸⁰ Porov. SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*. s. 28 – 29.

⁸¹ Porov. PÁLENÍK, V. – PÁLENÍK, M. – ŠIMO, A. *Inkluzívny trh*. Bratislava : Inštitút zamestnanosti, 2011, s. 46 – 51.

⁸² Porov. PODOLINSKÁ T. – HRUSTIČ, T. *Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. s. 97 – 98.

⁸³ Porov. PODOLINSKÁ T. – HRUSTIČ, T. *Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. s. 96.

podporí motivujúci sociálny systém, len vtedy sa daná lokalita stáva vhodnou na podporu projektov zameraných na sociálne začlenenie.⁸⁴

1.7 ZHRNUTIE

Ak chceme, aby rozvoj Rómov zo strany sociálnej a pastoračnej práce bol integrálny a smeroval od menej ľudských podmienok k ľudskejším, je potrebné, aby zahŕňal rôzne charakteristiky, ktoré sme analyzovali. Ak rozvoj nebude vychádzať od Boha a smerovať k nemu, ak nebude rešpektovať osobnú dôstojnosť, slobodu a zodpovednosť každého Róma a Rómov ako národnosti, ak ho nebude usmerňovať pravá stupnica hodnôt, ktorá bude prekonávať sociálne vylúčenie, hriechy a štruktúry hriechu v rómskej kultúre, v ich vzťahu voči väčšinovej spoločnosti a naopak, ak doň nebudú zapojené rôzne spoločenstvá a organizácie rešpektujúce princípy subsidiarity, aby solidárne pomáhali prekonávať viacnásobné vylúčenie rómskych komunít, ak nebude zameraný na rast v každej ľudskej oblasti nielen v materiálnej alebo duševnej, ale aj v duchovnej, potom nebudeme môcť hovoriť o pravom a integrálnom rozvoji Rómov.

Z týchto princípov a charakteristík integrálneho rozvoja sa pokúsime v ďalšej časti vyvodiť praktické dôsledky, aby nezostali len všeobecnými indikáciami (porov. EG 182). Na základe nich budeme skúmať ako sociálna práca uplatňujúca integrálny prístup prostredníctvom terénnej sociálnej práce a komunitnej práce, ako aj sociálna a pastoračná činnosť Cirkvi prostredníctvom ohlasovania, liturgie a diakonie prispieva k integrálnemu rozvoju Rómov cez ich začleňovanie do života Cirkvi a spoločnosti.

⁸⁴ Porov. PODOLINSKÁ T. – HRUSTIČ, T. *Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. s. 118.

2 Sociálna práca v integrálnom rozvoji Rómov

„Sociálna práca je to, čo robia sociálni pracovníci, alebo to, čo iní – zdravotníci, učitelia, politici, rodičia nerobia.“⁸⁵ Už táto staršia definícia sociálnej práce poukazuje na jej špecifickosť, ako aj na jej začlenenosť a prepojenosť s mnohými inými spoločenskými vedami a profesiami. Sociálna práca vznikla na základe úsilia venovať sa vzťahu jednotlivca – prostredie, aby slúžila pri zlepšovaní ľudských životov prostredníctvom ich premeny a rozvoja cez rôzne sociálne intervencie. Jej cieľom je podporiť schopnosť jednotlivca riešiť situácie, v ktorých sa nachádza, prijať problémy, ktoré ho obklopujú, a pracovať na zlepšení daného stavu. Práve vďaka svojmu zameraniu na individuálne a komunitné intervencie, ako aj svojej interdisciplinarite smerovala sociálna práca k integrálnemu prístupu od svojho počiatku.⁸⁶

Teoretici sociálnej práce na jednej strane zápasia s jasným definovaním jej identity, pričom má toľko definícií, koľko má teoretikov,⁸⁷ na druhej strane sila sociálnej práce spočíva práve v jej schopnosti prekračovať interdisciplinárne hranice v snahe integrovať teórie a poznatky z rôznych vedných disciplín, aby sa čo najefektívnejšie zamerala na pomoc a rozvoj na úrovni jednotlivca, na úrovni práce s rodinou alebo skupinou a zároveň na úrovni komunity. Ten istý nedostatok v teoretickej kohézii jestvuje aj preto, lebo v teórii i praxi existuje pestrá paleta sociálnych udalostí, ktoré možno riešiť pomocou sociálnej práce, a preto sa neraz sociálni pracovníci rozdeľujú na tých, ktorí zdôrazňujú jednotlivca, a na tých, ktorí sa zameriavajú na komunitné a spoločenské intervencie, alebo zdôrazňujú inú metódu sociálnej práce. Je to dôsledok toho, že sociálna práca vznikla skôr z praktickej skúsenosti než z teoretických poznatkov, keď sa sociálni pracovníci následne snažili vysvetliť svoje intervencie nejakou teóriou. A pretože žiadna teória nemôže vysvetliť všetky jej mnohoraké intervencie, teoretici sociálnej práce si vyberali tie teórie, ktoré vysvetľovali konkrétnu časť sociálnej práce.

Preto sa chceme v nasledujúcej časti pozeráť na to, čo chápeme pod *integrálnymi prístupmi v sociálnej práci*, vychádzajúc z dejín a metód sociálnej práce. Budeme tiež tento integrálny prístup v sociálnej práci analyzovať a aplikovať na konkrétne metódy sociálnej práce medzi Rómami, pričom sa budeme snažiť špecifikovať tie rómske skupiny, ktoré by mali byť cieľovou skupinou integrálneho prístupu sociálnej práce.

⁸⁵ GULOVÁ, L. *Sociální práce pro pedagogické obory*. Praha : Grada Publishing a.s., 2011. s. 14.

⁸⁶ LARKIN, H. Social Work as an Integral Profession. In *Journal of integral theory and practice*. 2005, vol. 1, no. 2, p. 2.

⁸⁷ BALOGOVÁ, B. – GERKA, M. – ALEŠ, P. *Úvod do sociálnej práce*. Prešov : PBF PU, 2002. s. 20.

2.1 VÝVOJ K INTEGRÁLNEMU PRÍSTUPU V SOCIÁLNEJ PRÁCI

Na prelome 19. a 20. storočia priekopníčka sociálnej práce v USA Jane Adamsová a iní sociálni reformátori boli presvedčení, že chudoba a s ňou späté sociálne problémy sú výsledkom zlých podmienok v spoločnosti, a preto sa usilovali o vykorenenie chudoby cez premenu spoločnosti. Jane Adamsová pokladala osobný rast za prepojený so sociálnym rozvojom, pričom videla morálne rozhodnutia ako niečo, čo vychádza zo sociálneho procesu.⁸⁸ V roku 1917 Mary Richmondová napísala knihu *Sociálna diagnóza*, ktorou sa usilovala vyvrátiť tvrdenia, že sociálna práca nie je profesia, ktorá používa vedecké metódy, tým, že detailne rozpisala techniky, ktoré sa používajú v *prípadovej sociálnej práci*. V nej zároveň zdôraznila vzťah medzi jednotlivcom a jeho prostredím, pričom zdôrazňovala, že identita jednotlivca zahŕňa všetky jeho vzťahy. Ich poznanie poskytuje základ pre prípadovú sociálnu prácu⁸⁹ a v našich pomeroch väčšinou používaný psycho-sociálny prístup. A preto, či je porucha v jednotlivcovi, alebo v jeho sociálnom prostredí, cesta k obnove vedie cez jednotlivcove sociálne vzťahy, pričom cieľným krokom a vhodným pôsobením možno objasniť, zmierniť aj odstrániť sociálne „vykoľajenie“ človeka.⁹⁰

V dvadsiatych rokoch minulého storočia sa do popredia pod vplyvom Freuda dostali psychoterapeutické teórie, ktoré sociálna práca adaptovala do svojho systému, lebo boli prínosné pre porozumenie prípadovej sociálnej práce ako *rozvoja vnútornej stránky jednotlivca (ja)*, no zameranie sa len na jeho subjektívnu skúsenosť zabúdalo na dôležitosť premeny prostredia a sociálnej reformy.⁹¹ V kontexte psycho-sociálnych alebo psychoterapeutických teórií sociálnej práce sa poukazuje na dôležitosť vnútornej zmeny, resp. sociálnej zmeny jednotlivca.

Ďalším smerom, ktorým sa rozvíjala teória sociálnej práce, bola *behaviorálna sociálna práca*, ktorej východiskom je poznanie, že správaniu sa človek učí. Tu vystupujú do popredia sily – vzory upravujúce naše *vonkajšie správanie* ako rodina, priatelia, prostredie, komunita.⁹² Skupinová práca pokladaná za hýbateľa sociálnej akcie, socializácie a výchovy vychádza z toho, že ľudia vyrastajú a žijú v rámci vzťahov s inými, čo im pomáha na všetkých úrovniach ich rozvoja alebo ich v rozvoji brzdí.⁹³

Komunitná práca ako ďalšia metóda sociálnej práce má počiatky v sedemdesiatych rokoch 19. storočia, keď americká spoločnosť začala reagovať na následky rastúcej chudoby vplyvom návalu cudzincov. Začali sa vytvárať dobrovoľnícke organizácie, ktoré sa snažili o zlepšenie integrácie cudzincov. V európskych pomeroch prvé komunitné centrá vznikli koncom 19. storočia ako reakcia na fenomén robotníckych periférií Londýna, kde býval proletariát – sociálne vylúčení priemyselnej revolúcie. Súčasné metódy komunitnej práce vznikali v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch minulého storočia, pričom v nich došlo k prechodu od koordinácie služieb na intervencie

⁸⁸ Porov. LARKIN, H. Social Work as an Integral Profession. In *Journal of integral theory and practice*. p. 6.

⁸⁹ Porov. SCHAVEL, M. – OLÁH, M. *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2008, s. 31.

⁹⁰ Porov. TOKÁROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. s. 441.

⁹¹ Porov. LARKIN, H. Social Work as an Integral Profession. In *Journal of integral theory and practice*. p. 8.

⁹² Porov. BALOGOVÁ, B. – GERKA, M. – ALEŠ, P. *Úvod do sociálnej práce*. s. 53.

⁹³ Porov. TOKÁROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. s. 452.

do sociálnych problémov. Tieto nové prúdy viac než jednotlivca brali do pozornosti rôzne štrukturálne bariéry, ktoré vznikajú medzi jednotlivými spoločenskými skupinami. Vyvíjali sa rôzne metódy a prostriedky, ako bariéry medzi skupinami, komunitami a kultúrami oslabovať a umožňovať členom komunit ohrozených vylúčením lepší prístup k zdrojom rozvoja. Ciele sociálnej zmeny nahradili predchádzajúci dôraz na procesy a sociologické teórie poskytli koncepty zmocnenia, posilnenia, budovania kapacít a konfliktu, ktoré sú základnými princípmi komunitného rozvoja.⁹⁴ Prostredníctvom komunitnej práce je tak spoločnosť konfrontovaná s časťou seba, ktorá je jej možno cudzia alebo ktorú by chcela potlačiť, ale práve cez komunitnú prácu môže tieto časti reintegrovať, aby sa rozvíjali pozitívnym spôsobom. V tomto kontexte sociálnej práce ide o prácu *na vonkajšom sociálnom systéme (ono)* a prostredí, kde komunitná sociálna práca je zmysluplný spôsob, ako intervenovať v nejakom sociálnom celku napomáhajúc postupne jeho rozvoj na vyššiu úroveň kultúrneho rozvoja, a zároveň ako uchopiť a reagovať na patológie na nižšej úrovni rozvoja.

Pretože sociálni pracovníci vo zvýšenej miere potrebovali porozumieť a vyznať sa v množstve príslušných metód, začali využívať všeobecné systémy teórií, aby vytvorili jednotný model praxe. Intervenčné oblasti vzrástli so zameraním na vplyv množstva vzájomne pôsobiacich systémov na rozličných stupňoch komplexnosti. No tieto systémové teórie dokážu vysvetliť len vonkajšie sociálne systémy (*ono*) a neuchopujú *vnútorné kultúrne hodnoty (my)*, ktoré ovplyvňujú ľudí.⁹⁵ Preto v sociálnej práci je dôležité brať do úvahy aj rôzne sociálne teórie, ktoré ovplyvňujú konanie a motivácie sociálnych pracovníkov, usmerňujú vnútorné hodnoty klientov, ovplyvňujú sociálnu politiku a legislatívu a pod. Neexistuje bezhodnotová sociálna veda, sociálna politika ani sociálna práca, lebo každá vychádza z nejakých hodnôt a k nejakým smeruje. Sociálne vedy v skutočnosti stoja pred problémom, že fakty nemožno oddeliť od hodnôt. Keby sme nemali žiadne hodnoty a nezaujímal by nás hodnoty vo svete, nezaujímal by nás ani žiadne fakty. No v skutočnosti nedokážeme oddeliť fakty, ktoré vnímame, od hodnôt, ktoré im pripisujeme. Sociálne fakty sú pre nás zmysluplné len vtedy, keď majú hodnotu, a získajú si našu pozornosť len vtedy, keď máme predstavu o tom, aký by svet mal, resp. nemal byť. To zdôvodňuje, prečo výskum sociálnych faktov takmer vždy prináša rozmanité hľadiská, ktoré spolu navzájom súperia a neraz sú i v protiklade.⁹⁶ Medzi tieto sociálne teórie, ktoré sa správajú buď deskriptívne (chcú opísať svet a jeho hodnoty), alebo preskriptívne (chcú predpísať svet jeho hodnoty), môžeme zaradiť napríklad klasické sociálne teórie (Weber, Durkheim), marxistické teórie, feministické teórie, štrukturalizmus a postštrukturalizmus, interpretativizmus a interakcionizmus, modernistické a postmoderné sociálne teórie,⁹⁷ ale aj katolícku sociálnu náuku, z ktorej čerpáme v tejto dizertačnej práci.

⁹⁴ Porov. HAVRDOVÁ, Z. a kol. *Mít život ve svých rukou. O oblastech a postupech práce komunitního pracovníka ve vyloučených komunitách*. Praha : Český západ a Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2013. s. 11.

⁹⁵ Porov. LARKIN, H. Social Work as an Integral Profession. In *Journal of integral theory and practice*. p. 12.

⁹⁶ Porov. HARRINGTON, A. a kol. *Moderní sociální teorie. Základní témata a myšlenkové proudy*. Praha : Portál, 2006. s. 34 – 35.

⁹⁷ Porov. HARRINGTON, A. a kol. *Moderní sociální teorie. Základní témata a myšlenkové proudy*. s. 39.

Integrálne prístupy v sociálnej práci

Vzhľadom na poslanie sociálnej práce je cieľom sociálnych pracovníkov usilovať sa o rast a rozvoj človeka v kontexte spoločnosti a zároveň usilovať sa o dobro spoločnosti ako celku, nielen jej časti alebo jednej úrovne. Na dosiahnutie tohto cieľa je potrebný integrálny prístup a stratégie pre komplexné porozumenie tak práce s jednotlivcami, ako aj rozličných systémov, do ktorých sú zaangažovaní na vyšších úrovniach. Mikro- a makrosystémové smerovanie treba priviesť do rovnováhy a integrácie jedného s druhým, aby sa stali filozofickým a teoretickým podoprením sociálnej práce. Preto by sme chceli poukázať na dva modely, ktoré sa usilujú o integrálny prístup v sociálnej práci, a ktoré sú analogické ku konceptu integrálneho rozvoja vychádzajúceho zo sociálnej náuky Cirkvi, ktorý poukazuje na to, že integrálny rozvoj sa musí usilovať o rozvoj celého človeka a každého človeka (porov. PP 14).

Integrálna teória vyjadruje to, že vnútorný rast a rozvoj jednotlivca a spoločnosti vychádza z ich vzájomnej interakcie, a podobne je to aj pri vonkajších formách rozvoja jednotlivca a spoločnosti. Prostredníctvom organizovania a integrácie rozličných teórií a systémov myslenia integrálna teória konceptualizuje vedomostnú bázu sociálnej práce a vysvetľuje jej povahu. Transcenduje a zahŕňa viaceré teórie sociálnej práce na mikro-, mezo- a makroúrovni. Štyri štvorce v tabuľke zobrazujú poznanie, ktoré sociálna práca už má o jednotlivcovi a kolektívnom prostredí, ich vnútre a vonkajšku a o vzťahoch medzi vnútorným a vonkajším jednotlivca a kolektivity. Sociálna práca čerpá teórie, ktoré vychádzajú z každého tohto štvorca, aby sa komplexne venovala jednotlivcovi a jeho prostrediu.

Vnútro		Vonkajšok
Individualita	Ja Psycho-sociálna teória Psychoterapeutická teória Rozvojové teórie Kognitívna teória Transpersonálne teórie	To Behaviorálna teória Biologické a genetické teórie
	My Etika a sociálna spravodlivosť Rodinné a skupinové teórie Sociálno-kapitálová teória Sociologické teórie	Ono Sociologické teórie Ekonomické teórie Ekologické teórie Teórie sociálneho učenia Organizačné teórie

Tab. č. 1 Štyri kvadranty teórií používaných v sociálnej práci⁹⁸

Dva horné štvorce sú zamerané na jednotlivca a dva dolné štvorce na kolektivitú. Ľavá strana predstavuje subjektivitu/vnútro a pravá strana objektivitu/vonkajšok. Tieto aspekty skutočnosti vzájomne interagujú a vyvíjajú sa. Keďže sa celý rozvoj usku-

⁹⁸ . LARKIN, H. Social Work as an Integral Profession. In *Journal of integral theory and practice*. p. 20.

točňuje vo vzájomnej interakcii medzi jednotlivcom a jeho prostredím, nie je potrebné rozdeľovanie medzi tými, ktorí vykonávajú sociálne intervencie s jednotlivcom, a tými, ktorí intervenujú v širšom prostredí spoločnosti. Je to ako pri skladaní puzzle. Aj ten, kto pracuje na najnižšej úrovni sociálnej práce s jednotlivcom, potrebuje vedieť, že jeho činnosť z niečo vychádza a že k niečomu smeruje, teda že má zmysel, a aj ten, kto pracuje na najvyšších úrovniach sociálnej politiky, si potrebuje uvedomovať, že aj tie najlepšie teórie sú zbytočné, ak chýba konkrétny realizátor, ktorý pracuje s jednotlivcom, skupinou a komunitou, a skladá jednotlivé puzzle. Integrálna teória tak poskytuje nevyhnutnú teoretickú oporu pre sociálnu prácu tým, že zdôrazňuje dôležitosť všetkých metód a špecializácií v rámci sociálnej práce. Jednotlivé teórie, z ktorých vychádza sociálna práca, nie sú opustené, ale sú napojené na väčšiu integrálnu perspektívu, na ktorej môžu spočívať rozvojové modely pre prax a výskum.⁹⁹

Aditívny model. Ďalší model sociálnej práce, ktorý pripomína koncept integrálneho rozvoja, vychádza z toho, že teoretické výskumy o chudobe sa zväčša zameriavajú na štyri okruhy tém a v rámci nich rôzne podokruhy:

- *Správanie jednotlivcov* (napr. závislosť od hmotných dávok, kriminalita, slobodné matky, pracovná morálka, rasizmus a diskriminácia, hospodárenie s peniazmi, orientácie na budúcnosť, závislosť, domáce násilie a pod.)
- *Ludský a spoločenský kapitál komunit* (napr. duševný kapitál, spoločenský kapitál, dostupnosť pracovných miest, dostupnosť a kvalita vzdelávania, úpadok mestských štvrtí, odliv strednej triedy a pod.)
- *Vykorisťovanie chudobných* (alkoholizmus, úžerníci, lízing a nákup na splátky, gambling, nedôstojné pracovné prostredie a pod.)
- *Politické a ekonomické štruktúry* (rasizmus a diskriminácia, strata zamestnania, globalizácia, pokles strednej triedy a pod.)

Podľa DeVola za posledných štyridsať rokov v teoretických prácach o chudobe dominovali zástancovia dvoch prúdov výskumu: tí, ktorí sa domnievajú, že pravou príčinou chudoby je správanie jednotlivcov, a tí, ktorí sú presvedčení, že pravou príčinou chudoby sú politické a ekonomické štruktúry. Podľa tzv. *aditívneho modelu* je chudoba zapríčinená nielen správaním jednotlivca, ale zároveň nevhodnými politickými a ekonomickými štruktúrami – a všetkým, čo je medzi tým, teda nedostatočným rozvojom ľudského a spoločenského kapitálu vylúčených komunit, ako aj vykorisťovaním chudobných zo strany mocných, ale aj členmi vlastnej komunity. Komunity pri prekonávaní chudoby potrebujú vytvárať stratégie vo všetkých štyroch oblastiach. Venovať sa len prvej a tretej oblasti znamená naďalej udržiavať jedincov v chudobe.¹⁰⁰ Sociálna práca podľa tohto modelu vníma jednotlivcov žijúcich v chudobe, strednej triede alebo vo vrstve bohatých ako osoby schopné riešiť svoje problémy, a preto sa sústreďuje okolo termínov prepojenosť a vzájomné vzťahy. Ide o „nás“, nie o „nich“.¹⁰¹ Prienik vonkajšej a vnútornej zmeny jedinca a jeho prostredia, ako aj širšieho prostredia spoločnosti pro-

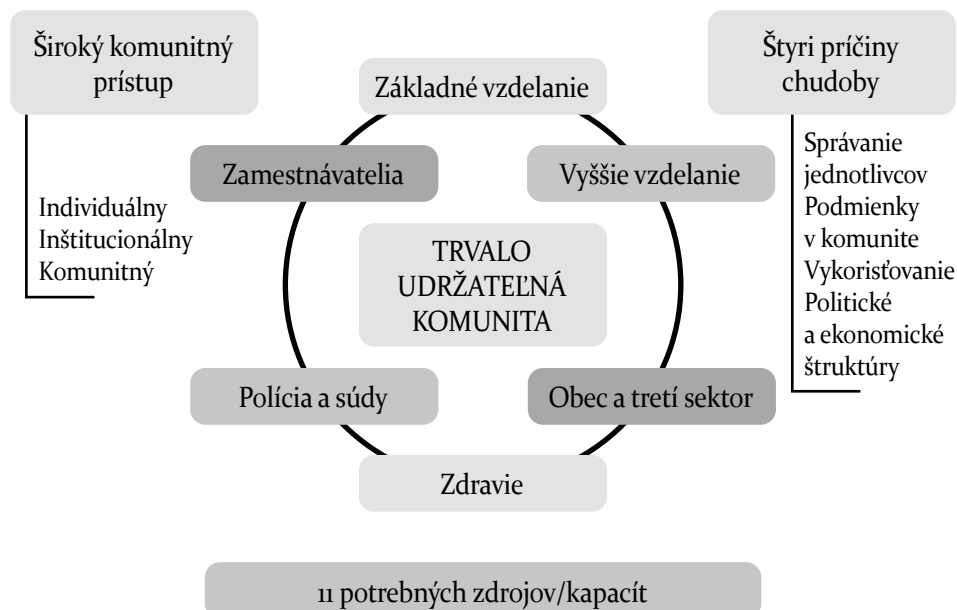
⁹⁹ Porov. LARKIN, H. Social Work as an Integral Profession. In *Journal of integral theory and practice*. p. 19 – 21.

¹⁰⁰ Porov. PAYNE, R. K. – DEVOL, P. – SMITH, T. D. *Mosty z chudoby. Stratégie pre profesionálov a komunity*. s. 264 – 267.

¹⁰¹ Porov. PAYNE, R. K. – DEVOL, P. – SMITH, T. D. *Mosty z chudoby. Stratégie pre profesionálov a komunity*. s. 261.

Aditívny model (model budovania zdrojov/kapacít)

Práca vedená naprieč viacerými sektormi, aby sa riešili korene chudoby, podporuje jednotlivcov pri budovaní ich zdrojov/kapacít a vedie k trvalo udržateľnej komunite, kde každý môže dobre žiť.



Finančné – Emocionálne – Kognitívne – Duchovné – Fyzické – Vzťahové – Nepísané pravidlá – Jazyk – Podporné systémy – Integrita/dôvera – Motivácia/vytrvalosť

Obr. č. 2 Aditívny model – model budovania zdrojov¹⁰²

stredníctvom sociálnej práce poukazuje na to, že aj tento aditívny model presadzuje do sociálnej práce integrálny prístup.

2.2 SOCIÁLNE A KULTÚRNE ŠPECIFIKÁ MRK

Každá sociálna formácia je určená základným princípom organizácie, ktorý určuje povahu sociálnych interakcií a reguluje väčšinu aspektov pospolitého života, ktoré treba brať do úvahy. Preto vzhľadom na to, že cieľovou skupinou nášho záujmu z pohľadu sociálnej práce a pastoračnej práce sú Rómovia z marginalizovaných komunit, chceme poukázať na tie sociálne a kultúrne špecifiká Rómov žijúcich v týchto komunitách, ktoré treba brať do úvahy v prípade realizácie praktickej sociálnej a pastoračnej práce v danej komunite.

Podľa Berryho existujú štyri možné adaptačné stratégie cudzej kultúry v hostiteľskej spoločnosti, ktoré môžeme aplikovať aj na Rómov žijúcich vo vylúčených lokalitách vo vzťahu k majoritnej kultúre, a to: *integrácia*, *asimilačná stratégia*, *marginalizácia* a *separácia*.

Integrácia nastáva, ak menšina považuje kontakt s majoritnou skupinou za potrebný, pričom príslušníci menšiny sa súčasne identifikujú so svojou pôvodnou kultúrou, ktorú si chcú aj naďalej udržať.

Asimilácia nastáva, keď menšina reaguje na kontakt s majoritou zrieknutím sa pôvodnej kultúry a prijatím nových spôsobov správania.

Marginalizácia nastáva, ak menšina nemá záujem o väčšinovú ani svoju pôvodnú kultúru, ale opiera sa len o úzko vymedzené subkultúrne normy a vzorce správania.

Separácia nastáva, keď sa menšina izoluje od väčšinovej spoločnosti a svoju identitu buduje len od svojej pôvodnej kultúry. Kontakt s väčšinovou spoločnosťou je vtedy považovaný za problematický a nežiaduci.¹⁰³

Zo štatistických odhadov celkového počtu 403 000 Rómov na Slovensku, keď takmer polovica z nich (187 000) žije v rozpätí medzi majoritnou populáciou, sa dá odvodiť, že ide o integrovaných, resp. asimilovaných Rómov. V Bratislavskom kraji žije v rozpätí 80 % Rómov a v Prešovskom kraji ani nie 25 % Rómov. V Banskobystrickom kraji sú Rómovia tiež pomerne výrazne rozptýlení – maďarskí Rumungri sa viac premiešavajú s majoritným obyvateľstvom než ostatní Rómovia. Marginalizácia sa týka najviac tých Rómov, ktorý žijú v segregovaných, resp. v separovaných osadách na okraji miest a obcí. Segregovaných osád je na Slovensku 233 s približne 74 000 obyvateľmi, rómskych osídlení na okraji obcí je 324 a žije v nich 95 000 ľudí. Najviac segregovaných osád a separovaných osídlení je v Prešovskom a Košickom kraji, kde žije 60 % všetkých Rómov. Počtom obyvateľov marginalizované rómske komunity tvoria takmer polovicu všetkých Rómov, pričom sú najväčším problémom rómskej otázky, ktorý priamo úmerne narastá. Oproti *Atlasu rómskych komunít* z roku 2004 počet ľudí žijúcich v osadách a na okraji obcí vzrástol o polovicu.¹⁰⁴

Aj keď je veľký rozdiel medzi jednotlivými marginalizovanými komunitami a sídelné umiestnenie má nízku výpovednú hodnotu v rovine hodnotenia sociálnych vzťahov medzi rómskou a nerómskou komunitou v príslušnej obci,¹⁰⁵ s istou dávkou generalizácie možno povedať, že identita týchto Rómov nesie znaky marginálnej i marginalizovanej podoby, stigmatizácie, rómstva bez poznania tradičných (najmä pozitívnych) prvkov rómskej kultúry. Evidujeme tu aj vnútornú rodovo-rodinnú rozdrobenosť (už neexistuje napríklad pozícia miestnej autority vajdu). S rozpadom vnútorných štruktúr prišiel aj rozpad vnútorných zákonov. Tradičná súdržnosť ostala len v rodine, aj to len na ochranu pred majoritnou spoločnosťou. Pretrhnutie tradičných vzťahov a väzieb aj s väčšinovou spoločnosťou priniesol závislosť od sociálneho štátu. Od osvedčenej závislosti od gazdov sa dostali do závislosti od anonymnej spoločnosti. Pôvodná etnická špecifickosť je tiež výrazne oslabená, aj keď v istých prvkoch pretrváva (používanie rómskych dialektov v domácnosti, rómske piesne). Jej zoslabená podoba je, okrem iného, aj dôsledkom celospoločenských transformačných zmien a pozostatkov asimilačného procesu do roku 1989, ktoré viedlo k odstráneniu zvykového práva, čo sa dovtedy uplatňovalo v rómskych komunitách, ktoré nebolo nahradené niečím zmysluplným. Spoločensky rómske marginalizované komunity akoby zostali „uväznené“ niekde medzi dvomi procesmi – asimiláciou a integráciou. Oslabená je aj

¹⁰³ Porov. BERRY, J. W. Context of acculturation. In *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. New York : Cambridge University Press, 2006. s. 34 – 35.

¹⁰⁴ Porov. ROZVOJOVÝ PROGRAM OSN *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*. s. 14.

¹⁰⁵ Porov. ROZVOJOVÝ PROGRAM OSN *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*. s. 13.

občianska uvedomelosť v rámci týchto komunít, preto vykazujú málo výrazný integračný potenciál. Neexistuje tu spoločný záujem, ale prevláda iba úzky rodinný záujem. Z pohľadu stanovenia priorít je v tomto prostredí menej dôležité to, či sa jednotlivci, alebo skupiny identifikujú v podobe skupinovo-kolektívnych identít (národnej, národnostnej, náboženskej). Preferované sú identifikácie s väčšinovou populáciou (slovenská národnosť), respektíve identifikácia maďarskej národnosti na južných územiach Slovenska. Optiku ich bytia totiž tvoria základné existenčné otázky v kontexte ich nepriaznivej sociálnej reality, ktorú charakterizuje koncept kultúry chudoby.¹⁰⁶

Základom tohto konceptu, o ktorom sme už písali sčasti v prvej kapitole, je rozlíšenie medzi chudobou a kultúrou chudoby. Definičným znakom kultúry chudoby a jej ustanovujúcim prvkom *nie je chudoba* ako taká, ale *charakteristický súbor hodnôt a noriem* (a od nich odvodené postoje a konania), ktoré osoby v danom spoločenstve zdieľajú. „Za charakteristické rysy tohto špecifického kultúrneho systému sú považované najmä: nedôvera k štátnym inštitúciám, solidarita obmedzená predovšetkým na nukleárnu (resp. rozšírenú) rodinu, životné stratégie zamerané na prítomnosť, absencia majetku, uzavretý ekonomický systém charakterizovaný zastavovaním vecí a požičiavaním peňazí na vysoké úroky, tendencia a vysoká miera tolerance k sociálnym patológiám, skoré sexuálne skúsenosti, vysoká pôrodnosť a častý výskyt rodín matrifokálneho typu (sústredených okolo osoby matky), časté pocity fatalizmu, v prípade mužov slabé ego prejavujúce sa vystatovačnosťou a zdôrazňovaním vlastnej maskulinity a ďalšie.“¹⁰⁷ I keď v marginalizovaných rómskych komunitách chýbajú niektoré prvky kultúry chudoby (napr. absencia otca v rodine nie je taká výrazná ako v iných chudobných prostrediach), predsa je natoľko silno prítomná, že dotýčným ľuďom umožňuje v danej situácii a pozícii prežiť a obstať, no zároveň im znemožňuje spätnú integráciu do štruktúr majoritnej spoločnosti, resp. medzi strednú triedu. Navyše, ak dôjde k etablovaniu vzorcov kultúry chudoby, má tendenciu sa reprodukovať a medzigeneračne predávať, takže nasledujúca generácia je do týchto vzorcov primárne socializovaná.¹⁰⁸

Tí, ktorí žijú v istej spoločenskej vrstve, automaticky očakávajú, že pravidlá ich vrstvy platia pre všetkých, a preto nechápu správanie ľudí v inej spoločenskej vrstve.¹⁰⁹ Poznanie nepísaných pravidiel spoločenských tried a z nich vyplývajúcich vzorcov správania pomáha sociálnym pracovníkom (ktorí zväčša pochádzajú zo strednej vrstvy) uvedomiť si, čo potrebujú ľudia žijúci v kultúre chudoby prekonávať, aby sa mohol naštartovať proces ich prechodu z kultúry chudoby do strednej triedy.

Podľa Steinera tieto vzorce správania chudobných totiž vedú k zacykleniu sa v bludnom kruhu chudoby, z ktorého je ťažké vystúpiť, pričom je nezmyselné viesť

¹⁰⁶ Porov. LEHOCZKÁ, L. Faktory integrácie Rómov/Cigánov do majoritnej spoločnosti. In *Kontexty kultúry a turizmu*. s. 16; porov. HAJKO, J. *Hoď do mňa kameňom. Spolužitie s Rómami na Slovensku*. Bratislava : Slovart, 2015. s. 183 – 204.

¹⁰⁷ JAKOUBEK, M. Multikulturalismus vs. kultura (na príkladu tzv. Romů a „jejich“ kultury). In *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit – antropologická perspektiva*. s. 231; porov. NOVÁK, K. A. Rómska osada – tradice versus regres. In *Rómske osady v kulturologické perspektíve*. Brno : Doplněk, 2003. s. 39.

¹⁰⁸ Porov. JAKOUBEK, M. Multikulturalismus vs. kultura (na príkladu tzv. Romů a „jejich“ kultury). In *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit – antropologická perspektiva*. s. 231.

¹⁰⁹ Porov. PAYNE, R. K. – DEVOL, P. – SMITH, T. D. *Mosty z chudoby. Strategie pre profesionálov a komunity*. s. 45.

spory o tom, či sú Rómovia z marginalizovaných komunit diskriminovaní, pretože sa správajú nevhodne, alebo sa správajú nevhodne, a preto sú diskriminovaní, lebo v konečnom dôsledku ich diskriminácia a nevhodné správanie vedie k ich chudobe a marginalizácii. V prostredí kultúry chudoby je totiž výhodnejšie pracovať málo a spoliehať sa na pomoc ostatných, prípadne na sociálne dávky, aj keď to z vonkajšieho pohľadu vyznieva ako lenivosť, ide však o racionálnu reakciu na dané spoločné majetkové usporiadanie, ktoré vedie na jednej strane k podpore zo strany širšej rodiny v prípade problémov, ale na druhej strane k povinnosti prispievať širšej rodine, ak má problémy niekto iný. Rómske komplexné rodiny sú tak formou poistenia a Rómovia musia venovať mnoho úsilia pri budovaní a udržiavaní týchto vzťahov výrazne presahujúcich nukleárnu rodinu. Tento Steinerov cyklus chudoby by sa dal zaznačiť takto:

1. *Vnútorne solidárne siete vedú k neefektívnemu správaniu.*
2. *Neefektívne správanie vedie k diskriminácii zo strany väčšinovej spoločnosti.*
3. *Diskriminácia vedie k vylúčeniu na okraj a k chudobe.*
4. *Chudoba vedie k spoločnému vlastníctvu a neefektívnym solidárnym sieťam.*¹¹⁰

Podľa Lehoczkej, ak by sme mali v prostredí marginalizovaných rómskych komunit predvídať budúcu podobu vývoja vďaka rôznym bariéram ich integrácie v sociálnej, ekonomickej, politickej, kultúrnej, psychologickej a interpersonálnej oblasti, skôr predpokladá ako realistický scenár prijatie kultúry dominantnej spoločnosti a ich asimiláciu.¹¹¹ Podľa nás je však na Slovensku ešte čas, keď sa môže naplniť pri realizovaní integrálneho prístupu, či už pomocou sociálnej práce, alebo pastoračnej práce a ďalších nástrojov sociálnej politiky aj optimistický scenár integrácie Rómov. Ale môže nastať aj pesimistický variant, keď sa marginalizované rómske komunity ponechajú napospas svojmu osudu, čo môže skončiť pri úplnej marginalizácii, lebo sa títo Rómovia nebudú mať ani do čoho asimilovať, nieto integrovať. V tomto prípade by sa prostredie rómskych komunit mohlo prepadnúť do takej podoby kultúry chudoby spojenej s novými negatívnymi javmi, ktoré na Slovensku poznáme len v obmedzenej miere, ale vo veľkých rómskych komunitách na Balkáne sú prítomné (mafie, obchodovanie s ľuďmi, prostitúcia a pod). Preto chceme poukázať na to, ako rôzne existujúce metódy sociálnej práce môžu vychádzajúc z integrálneho prístupu prispievať k rozvoju Rómov, aby ich viedli k ich integrácii a začleneniu do spoločnosti.

2.3 INTEGRÁLNY PRÍSTUP SOCIÁLNEJ PRÁCE APLIKOVANÝ NA MRK

Podľa vlády SR pri realizácii iniciatív a intervencií zameraných na zlepšenie životných podmienok Rómov na Slovensku musia byť vyvážené tri ciele:

- zlepšenie sociálno-ekonomického postavenia rozšírením možností zamestnanosti na trhu práce;
- rozvíjanie ľudského kapitálu prostredníctvom lepšieho vzdelávania a zdravotnej starostlivosti;

¹¹⁰ Porov. STEINER, J. Ekonomie sociálního vyloučení. In *Romové: Kulturologické etudy*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004. s. 218 – 229.

¹¹¹ Porov. LEHOCZKÁ, L. Faktory integrácie Rómov/Cigánov do majoritnej spoločnosti. In *Kontexty kultúry a turizmu*. s. 17.

- posilnenie sociálneho kapitálu a rozvoja komunity prostredníctvom vyšších kompetencií a posilnenia participácie rómskej populácie na spoločenských a občianskych aktivitách (*Stratégia SR C.2*).

K realizácii všetkým týchto cieľov môže svojím dielom prispieť aj sociálna práca, ktorá sa na Slovensku uskutočňuje v marginalizovaných rómskych komunitách prostredníctvom poskytovania rôznych sociálnych služieb, pričom sa realizuje najmä pomocou *terénnej sociálnej práce* a *komunitnej práce*. Tieto sociálne služby podľa vlády SR predstavujú podporu sociálnej integrácie v obciach s vysokým podielom príslušníkov marginalizovaných rómskych komunít ako priestoru na poradenstvo, vzdelávanie a voľnočasové aktivity (porov. *Stratégia SR D.2.2*).

Vychádzajúc zo strategického dokumentu vlády SR terénna sociálna práca a komunitná práca môžu pokrývať najmä tieto špecifické ciele, ktoré idú naprieč všetkými hlavnými oblasťami vládnej stratégie:

V oblasti vzdelávania

- ako súčasť implementácie programov zameraných na zlepšenie spolupráce s rodičmi, aby sa zvýšil počet detí v predprimárnom vzdelávaní a aby nedochádzalo k rôznym nežiaducim javom počas primárneho vzdelávania;
- poskytnutím kariérneho poradenstva pre deti s rizikom transmisie generačnej chudoby;
- poskytnutím programov výchovy a vzdelávania detí v ranom veku v regiónoch so zvýšeným nárastom rómskeho obyvateľstva;
- vytváraním podmienok, ktoré zabránia predčasnému ukončeniu školskej dochádzky mladistvým matkám;
- zabezpečením podmienok na podporu aktivít zameraných na prácu s rodinou detí v primárnom vzdelávaní (porov. *Stratégia SR D. 2.1*);

V oblasti zamestnanosti

- ako súčasť preventívnych opatrení zameraných na predchádzanie nezamestnanosti znevýhodnených skupín tým, že sa zamerajú na prácu s deťmi z rodín dlhodobo nezamestnaných rodičov s cieľom znížiť medzigeneračnú reprodukovanú chudobu;
- vytvorením priestoru na poradenstvo, vzdelávanie a voľnočasové aktivity (porov. *Stratégia SR D. 2.2*);

V oblasti zdravia

- poskytnutím špecializovaného sociálneho poradenstva zameraného na prevenciu sociálno-patologických javov vrátane násillia páchaného na ženách, domáceho násillia, obchodovania s ľuďmi (porov. *Stratégia SR D. 2.3*);

V oblasti bývania

- v prípade realizácie systému prestupného bývania v obci koordinácným zabezpečovaním jeho fungovania (porov. *Stratégia SR D. 2.4*);

V oblasti finančného začlenenia

- ako poradenské miesto proti činnosti úžerníkov a nelegálnych praktík úverových spoločností;
- ako vzdelávacie miesto v oblasti finančnej gramotnosti, finančného vzdelávania a školenia a poskytovaním informovanosti o finančných službách (porov. *Stratégia SR D. 2.5*);

V oblasti nediskriminácie

- ako súčasť systému komunitnej mediácie alebo zmierovacích rád;
- zameraním sa na zlepšovanie vedomostí a informovanosti Rómov o diskriminácii, ako aj na odstraňovanie viacnásobnej diskriminácie rómskych žien a znižovaním nerovností v súkromnom a verejnom živote týchto komunít (porov. *Stratégia SR D. 2.6*);

V oblasti prístupov smerom k väčšinovej spoločnosti

- ako súčasť celoplošnej komunikačnej stratégie pre verejnú edukačnú kampaň s cieľom inkluzívneho zobrazovania menšín;
- a samotní sociálni pracovníci ako cieľová skupina vzdelávania rôznych profesijných skupín s cieľom zabezpečiť inkluzívny výkon ich práce (porov. *Stratégia SR D. 2.7*).

Ako sme poukázali, integrálny prístup sociálnej práce sa snaží o komplexný prístup k skutočnosti, pričom poukazuje na to, že pri rozvoji treba brať do úvahy vnútro jednotlivca i jeho vonkajšie správanie, vnútro skupiny a komunity, ako aj vonkajšie správanie v jej rámci a navonok. Aplikujúc to na prostredie marginalizovaných rómskych komunít poukážeme na to, ako:

- *terénna sociálna práca* prostredníctvom prípadovej sociálnej práce a špecializovaného sociálneho poradenstva prispieva k *vnútornej premene jednotlivcov* v rómskych komunitách tým, že im dodá podnety na vnútornú motiváciu a premenu, a ako prostredníctvom základného sociálneho poradenstva a aktivít zameraných na ochranu práv a právom chránených záujmov vedie k *vonkajšej premene jednotlivcov* v rómskych komunitách tým, že ich zmocní a dá im vonkajšiu podporu;
- *komunitná práca* prostredníctvom behaviorálnej sociálnej práce vedie k *vonkajšej premene jednotlivcov a skupín* s vplyvom na komunitu prostredníctvom rôznych metód skupinovej práce ako sociálne učenie, predškolské kluby, tútoring, podpora dobrovoľníctva, nízkoprahové centrá a pod., ktoré poskytnú Rómom potrebný motivačný vzor, a ako prostredníctvom senzibilizačných aktivít a komunitnej rehabilitácie vedie k *vonkajšej premene v komunite* a k zmene v jej vzťahoch voči majorite prostredníctvom prepojenie rôznych komplexných činností.

Prínos terénnej sociálnej práce k rozvoju MRK

Terénna sociálna práca je jednou z najdlhšie pôsobiacich sociálnych služieb, ktoré štát prostredníctvom obcí a mimovládnych organizácií systematicky podporuje a realizuje priamo v marginalizovaných rómskych komunitách. Funguje od roku 2002, pričom sa postupne do nej zapojilo vyše 300 obcí a miest zväčša s marginalizovaným rómskym obyvateľstvom, ktoré patrí k jej najväčším cieľovým skupinám. Jej sila spočíva v tom, že ide o odbornú činnosť, ktorá je väčšinou vykonávaná v prirodzenom prostredí človeka a je zameraná na prevenciu sociálneho vylúčenia alebo jeho prehlbovania, aby sa klienti nedostali do inej starostlivosti.¹¹² Realizuje sa predovšetkým formou *prípadovej sociálnej práce*, ktorá je zameraná na uľahčovanie života, sprevádzanie

¹¹² Porov. ONDRUŠKOVÁ, E. – PRUŽINSKÁ, J. *Standardy terénnej-sociálnej práce a terénnej práce v sociálne vylúčených komunitách*. Bratislava : Implementačná agentúra MPSVR SR, 2015. s. 14.

v ťažkých životných situáciách a zmiernovanie vplyvov zlej sociálnej situácie: chudoby a sociálneho vylúčenia. Cieľom prípadovej sociálnej práce je, aby klient zmenil svoje správanie, nesprávne životné postoje a bol schopný samostatne riešiť svoje osobné, rodinné a spoločenské problémy.¹¹³ Odlišuje sa od klasickej prípadovej sociálnej práce tým, že sa zameriava na zmocňovanie jednotlivca v jeho sociálnom prostredí. Je však zameraná primárne na prácu s jednotlivcom a už menej s jeho sociálnym prostredím (rodina, skupina, komunita), ale môže presahovať svoje hranice v činnostiach smerujúcich k rozvoju lokality, lebo terénno-sociálny pracovník spolupracuje s ďalšími aktérmi sociálnej pomoci a sociálneho rozvoja v danom prostredí. Terénna sociálna práca:

- sociálne problémy človeka chápe v kontexte jeho životnej situácie a jeho najbližších vzťahov;
- vykonáva sa na základe dohody s človekom;
- akcentuje človeka a jeho dôstojnosť a uplatňuje nedirektívny prístup; je zameraná na aktivizáciu a rozvoj potenciálnych schopností riešiť svoju sociálnu situáciu, a primeraným spôsobom zapája do spolupráce širšiu rodinu a sociálnu sieť, aby zmiernili dôsledky sociálneho vylúčenia;
- jej súčasťou je identifikovanie vplyvov v sociálnom prostredí človeka (jeho rodiny a komunity), ktoré možno pri spolupráci využiť v jeho prospech;
- jej súčasťou je identifikovanie vplyvov v sociálnom prostredí človeka (jeho rodiny a komunity), ktoré môžu mať nepriaznivé účinky na jeho život.¹¹⁴

Tým všetkým sa snaží podporiť, mediovať porozumenie pozície jednotlivca v systéme spoločenských štruktúr a aktivizovať individuálny potenciál k podieľaniu sa na spoločenských zmenách, a preto sa môže stať silným podnet k *vonkajšej zmene jednotlivca* a jeho sociálneho prostredia. Terénno-sociálny pracovník cielene pracuje s klientom, venuje sa mu a uľahčuje mu riešenie problémov tým, že mu ukazuje aj iné možnosti riešenia, hľadá pre neho optimálne cesty, ako mu zvýšiť alebo aspoň udržať kvalitu života na tej istej úrovni. Preto v nej ide nielen o *podporu*, ale aj o *rozvoj a zmenu správania* klienta, ktoré predstavujú tri oblasti praktickej sociálnej práce. V pôsobení terénneho sociálneho pracovníka nikdy nestačí zamerať sa iba na jednu oblasť. Nezriedka sa stáva, že sociálny pracovník sa sústreďí len na jednu oblasť tohto trojuholníka (napr. zostáva iba pri jednostrannej podpore klienta, aj keď vidí jeho neprimerané konanie; preto sa potrebuje usilovať o zmenu klienta tým, že sa bude rozvíjať v nejakej oblasti, kde zlyháva).¹¹⁵

Vonkajšiu pomoc jednotlivcovi terénna sociálna práca realizuje prostredníctvom *základného poradenstva*, ktorým sa podľa zákona č. 448/2008 o sociálnych službách chápe „posúdenie povahy problému fyzickej osoby, rodiny alebo komunity, poskytnutie základných informácií o možnostiach riešenia problému a podľa potreby aj odporúčanie a sprostredkovanie ďalšej odbornej pomoci“ (§ 19 ods. 2) a tiež pomocou *ochrany práv a právom chránených záujmov*, ktorá „je zameraná najmä na poradenstvo pri vybavovaní úradných záležitostí, pomoc pri vybavovaní osobných dokladov,

¹¹³ Porov. TOKÁROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. s. 441; porov. BALOGOVÁ, B. – GERKA, M. – ALEŠ, P. *Úvod do sociálnej práce*. s. 52

¹¹⁴ Porov. ONDRUŠKOVÁ, E. – PRUŽINSKÁ, J. *Štandardy terénnej-sociálnej práce a terénnej práce v sociálne vylúčených komunitách*. s. 14.

¹¹⁵ Porov. AMBRÓZOVÁ, A. a kol. *Proces terénnej sociálnej práce v sociálne vylúčenej komunite*. Bratislava : PDCS, 2006. s. 10 – 11.

pri spisovaní a podávaní písomných podaní, vypisovaní tlačív, pri písomnej komunikácii v úradnom styku a vybavovaní iných vecí v záujme fyzickej osoby“ (§ 20).

Osobitnou oblasťou je *špecializované sociálne poradenstvo*, ktoré môže poskytnúť impulzy k *vnútornej premene jednotlivcov* v rómskych komunitách. Podľa uvedeného zákona „je zamerané na zistenie príčin vzniku, charakteru a rozsahu problémov fyzickej osoby, rodiny alebo komunity a poskytnutie im konkrétnej odbornej pomoci“ (§ 19 ods. 3). Riešia sa ním sociálne problémy klienta, ktoré nezvláda sociálny pracovník prvého kontaktu, prípadne iný pomáhajúci profesionál. Špecializovaný sociálny poradca má zvládnuť sociálnu diagnostiku v plnom rozsahu (od pozorovania, rozhovoru, analýzy materiálov až po psychologicky neštandardizovanú diagnostiku a činnostnú diagnostiku), pričom dokáže disponovať špeciálnymi odbornými informáciami z rôznych oblastí sociálnej problematiky. Zo špecifických poradenských metód najčastejšie využíva:

- *tréningy a nácviky s klientom* – učenie sociálnych zručností potrebných na odstránenie alebo minimalizovanie klientovho problému (komunikácia, asertívne správanie, riešenie konfliktov, odstraňovanie nevhodných návykov, zmeny určitých vzorcov správania);
- *modelovanie životných situácií*, ktoré sa klient s podporou sociálneho poradcu učí zvládať či efektívne riešiť;
- *systémovú prácu s rodinu*, lebo individuálne problémy klientov majú svoje zakotvenie v poruchovom fungovaní rodiny.¹¹⁶

Terénny sociálny pracovník, ktorý z podstaty svojej práce s rómskym klientom pracuje v jeho prirodzenom prostredí prostredníctvom osobného kontaktu, má možnosti riešiť jadro problému mnohých jednotlivcov a má možnosť takého poznania problému, aké má veľmi málo ľudí, ktorí v tejto problematike pracujú. No zároveň terénna sociálna práca, ktorá bola od roku 2002 na Slovensku dominujúcim prístupom v marginalizovaných komunitách, rieši len jednu úzku oblasť z celého spektra problematiky a často funguje bez nadväzujúcich sociálnych služieb, čo v praxi nevedlo k integrálnemu, ale iba čiastkovému prístupu pri riešení problémov daných komunit. Napríklad, rôzne aktivity komunitného charakteru strany boli zo strany riadenia projektu terénnej sociálnej práce označované ako neoprávnené aktivity, aj keď si to vyžadovala situácia, lebo v obci nefungovali iné sociálne služby. Alebo bol tlak na individualizáciu sociálnych problémov len na úrovni jednotlivca, čo viedlo k zanedbávaniu dynamiky sociálnej inklúzie vo vzťahu k bezprostrednému okoliu klienta.¹¹⁷ V mnohých obciach, kde sú veľké marginalizované komunity, sú tiež terénno-sociálni pracovníci preťažení agendou, ktorú nazývajú „hasenie požiaru“ (splátkové kalendáre, riešenie exekúcií), čím sa nemôžu hlbšie venovať špecializovanému sociálnemu poradenstvu, ktoré by mnohým sociálnym problémom preventívne predchádzalo a viedlo k posilňovaniu, zmocňovaniu a samostatnosti klientov.¹¹⁸ Zároveň chýbajú dostatočne kvalifikovaní sociálni pracovníci, ktorí by vedeli poskytnúť špecializované poradenstvo, resp. chýba zo strany riadenia projektu podpora pri školiacich aktivitách, ktoré by zvyšovali

¹¹⁶ Porov. SCHAVEL, M. – OLÁH, M. *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. s. 40 – 42.

¹¹⁷ Porov. ŠKOBLA, D. – GRILL, J. – HURRLE, J. *Terénna sociálna práca na Slovensku. Evaluácia terénnej sociálnej práce financovanej z ESF v programovom období 2007 – 2013 na Slovensku*. s. 60 – 61.

¹¹⁸ Porov. ŠKOBLA, D. – GRILL, J. – HURRLE, J. *Terénna sociálna práca na Slovensku. Evaluácia terénnej sociálnej práce financovanej z ESF v programovom období 2007 – 2013 na Slovensku*. s. 45.

úroveň a profesionalitu poskytovaných služieb.¹¹⁹ Problematickým môže byť aj zameranie sa len na prípadovú sociálnu prácu, ktorá dominuje v štátnom podporovaných sociálnych službách v rómskych komunitách. Sociálny pracovník podľa nej poskytuje klientovi sociálnu službu, aby ho vytrhol z chudoby a úspešne „začlenil“ do spoločnosti. Prípadová sociálna práca sa pôvodne úplne riadila vzorom klinickej práce z pozície experta (sociálny pracovník) voči človeku v núdzi. Aj keď od deväťdesiatych rokov minulého storočia sa menila k tzv. klientskemu prístupu, v ktorom je väčší dôraz kladený na voľbu a sebaurčenie klienta, v podstate však stále zdôrazňuje odlišnosť alebo neschopnosť jednotlivca udržať krok s ostatnými, a túto neschopnosť „lieči“ alebo kompenzuje.¹²⁰ Terénno-sociálni pracovníci tak neraz Rómov len v minimálnej miere sprevádzajú v ich ťažkom položení, pričom bez chýbajúcich širších a nadväzujúcich aktivít ide z ich strany iba o jednorazovú pomoc, pričom klient vďaka svojmu nezmenenému vnútornému postojovi a prostrediu o chvíľu znova sklúzne tam, kde bol, a cyklus pomoci sa môže začať odznova. Dôsledkom toho je možné vyhorenie sociálnych pracovníkov, ak v dlhodobejšom horizonte nevidia výsledky svojej práce a chápu seba iba ako „predĺženú ruku obce“,¹²¹ ktorá len zmierňuje nesprávne konanie Rómov z marginalizovaných komunit, s ktorým sa nehýbe v širšom horizonte.

Prínos komunitnej práce k rozvoju MRK

Komunitná práca je u nás najmenej rozpracovaná oblasť sociálnej práce, ktorá je zameraná na konkrétne životné situácie v určitých územných celkoch. Má zabráňovať vzniku sociálnych problémov alebo pomáhať v riešení už vzniknutých problémov, ktoré vychádzajú zo sociálneho znevýhodnenia nejakej skupiny (kumulácia jednotlivcov žijúcich v chudobe a hmotnej núdzi, so znevýhodnením prístupom k zamestnaniu, vzdelaniu, prípadne so stratou sebaúcty a záujmu o zapojenie do spoločnosti). Jej cieľom je tiež hľadať kompromisy, napr. sociálny konsenzus s minoritou so zásadným prihliadaním na miestne podmienky. Jedna z jej najdôležitejších stránok je spolupráca s ľuďmi, ktorí majú prirodzenú autoritu v komunite a pomôžu vyvolať aktivitu u ďalších členov komunity.¹²² To má viesť k takej zmene v komunite, ktorá povedie k posilneniu sebaúcty a schopnosti členov komunity o vyrovnanie ich šancí na rovnoprávne začlenenie do občianskej spoločnosti. Na rozdiel od *paternalistického prístupu*, ktorý je charakteristický tým, že štát alebo mimovládne organizácie rozhodujú v prospech ľudí, pretože predpokladajú, že ľudia nevedia, čo je pre nich dôležité, je charakterizovaná *partnerským prístupom*, ktorý predpokladá, že každý človek má vlastné zdroje motivácie a poznania toho, čo je dobré. Jedine tým, že sa človek od začiatku zapojí do rozhodovania o tom, ako sa môže a chce vyrovnávať so svojou životnou situáciou, ako sa chce a môže meniť spojením viacerých síl, schopností, poznania cez sieťovanie

¹¹⁹ Porov. ŠKOBLA, D. – GRILL, J. – HURRLE, J. *Terénna sociálna práca na Slovensku. Evaluácia terénnej sociálnej práce financovanej z ESF v programovom období 2007 – 2013 na Slovensku*. s. 6.

¹²⁰ Porov. HAVRDOVÁ, Z. a kol. *Mít život ve svých rukou. O oblastech a postupech práce komunitního pracovníka ve vyloučených komunitách*. s. 10 – 11.

¹²¹ ŠKOBLA, D. – GRILL, J. – HURRLE, J. *Terénna sociálna práca na Slovensku. Evaluácia terénnej sociálnej práce financovanej z ESF v programovom období 2007 – 2013 na Slovensku*. s. 4.

¹²² Porov. TOKÁROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. s. 43.

s ďalšími ľuďmi, možno podporiť potrebnú zmenu.¹²³ Jedným z najčastejšie deklarovaných cieľov komunitnej práce je *zmocnenie*, ktoré sa chápe ako mnohorozmerný sociálny proces, ktorý pomáha jednotlivcom i komunite získať väčšiu kontrolu nad svojimi životnými podmienkami. Moc sa rozlišuje ako dominancia nad niekým, kde jeden ovláda druhého, a moc ako schopnosť veci uskutočniť, kde jeden druhého podporuje. O túto druhú podobu moci v komunitnej práci ide, pričom sa prejavu zmocňovaním, resp. *budovaním kapacít* ľudí:

- *pri sebaovládaní a sebaorganizovaní* – napr. schopnosť konať podľa toho, čo považujem za správne;
- *v skupine* – schopnosť prekonať hanbu, prehovoriť v skupine, zdieľať názory, učiť sa od druhých;
- *vo vzťahu k úradom a inštitúciám* – vedieť sa pripraviť na stretnutie, rozumieť princípom práce, ako vystupovať;
- *v rámci získavania finančných zdrojov* – vedieť spracovať projekt a získať grant na rôzne aktivity v komunite;
- *v rámci občianskej spoločnosti* – získať dôveru a uznanie pri dobrých výsledkoch, prezentovať výsledky činnosti a pod.¹²⁴

Poslanie komunitných centier v MRK

Komunitná práca sa v podmienkach Slovenska realizuje prostredníctvom komunitného centra, ktorého právna úprava je definovaná v zákone č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách ako zariadenie poskytujúce služby krízovej intervencie fyzickým osobám v nepriaznivej sociálnej situácii (§ 12 ods. 1 písm a). Podľa uvedeného zákona je nepriaznivá situácia definovaná ako „ohrozenie fyzickej osoby sociálnym vylúčením alebo obmedzenie jej schopností sa spoločensky začleniť a samostatne riešiť svoje problémy“ (§ 2 ods. 2). Pre komunitné centrum zákon vymedzuje aj konkrétnu príčinu nepriaznivej situácie, „zotrvávanie v priestorovo segregovanej lokalite s prítomnosťou koncentrovanej a generačne prenášanej chudoby“ (§ 2 ods. 2 písm h).

V roku 2013 boli v 108 mestách a obciach na Slovensku evidované aktivity komunitného centra, charity, nízkoprahového centra a podobných zariadení pôsobiacich v rómskych komunitách.¹²⁵ V roku 2015 sa do *Národného projektu Komunitné centrá* zapojilo vyše 168 subjektov zo samosprávneho, cirkevného i mimovládneho sektoru.¹²⁶ V programovacom období EÚ na roky 2014 – 2020 sa na Slovensku podporí činnosť približne 250 komunitných a nízkoprahových centier cez *Národný projekt Podpora vybraných sociálnych služieb krízovej intervencie na komunitnej úrovni* realizovaný cez Implementačnú agentúru Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR a *Národný*

¹²³ Porov. HAVRDOVÁ, Z. a kol. *Mít život ve svých rukou. O oblastech a postupech práce komunitního pracovníka ve vyloučených komunitách.* s. 14.

¹²⁴ Porov. HAVRDOVÁ, Z. a kol. *Mít život ve svých rukou. O oblastech a postupech práce komunitního pracovníka ve vyloučených komunitách.* s. 16 – 17.

¹²⁵ ROZVOJOVÝ PROGRAM OSN *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013.* s. 64.

¹²⁶ ROSINSKÝ, R – MATULAYOVÁ, T. – RUSNÁKOVÁ, J. *Evaluačná správa. Národný projekt Komunitné centrá.* Bratislava, 2015. s. 14. [online]. [cit. 2016.2.2]. Dostupné na internete: <<https://www.ia.gov.sk/sk/narodne-projekty/programove-obdobie-2007-2013/narodny-projekt-komunitne-centra/evaluačna-správa-narodného-projektu-komunitne-centra.>>

projekt *Take away* realizovaný cez Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity.

Poslaním komunitného centra v rómskych komunitách je prostredníctvom poskytovania komplexných sociálnych a komunitných služieb prispieť k sociálnemu začleňovaniu osôb sociálne vylúčených na individuálnej, ako aj na lokálnej úrovni. Medzi ciele komunitného centra patrí zlepšovanie sociálnej situácie jednotlivcov, rodín a vylúčených spoločenských skupín; prevencia a predchádzanie sociálno-patologickým javom a rizikovému správaniu; poskytovanie poradenskej činnosti pre potreby komunity a klienta; poskytovanie vzdelávacích a voľnočasových aktivít; podpora osobnostného, etického a duchovného rozvoja, cez ktorú sa buduje vnútorná motivácia.¹²⁷ Základným poslaním komunitného centra je tiež komunitná práca v intenciách komunitného rozvoja, to znamená aktivity zamerané na participáciu väčších skupín obyvateľov, podpora ľudského a sociálneho rozvoja komunity, vytváranie formálnych a neformálnych sietí, aktivizácia ľudí zo sociálne znevýhodneného prostredia, aby sa aktívne podieľali na sociálnom živote komunity, pomoc pri identifikovaní problémov, aktivizácia k pomoci a svojpomoci.¹²⁸ Výhodou komunitného centra oproti školskému a vzdelávaciemu systému je *dobrovoľnosť* prístupu k jeho odborným aktivitám a iným činnostiam, ako aj *komplexnosť* aktivít. Princíp komplexnosti spočíva v zameraní služieb na viaceré cieľové skupiny súčasne, v poskytovaní služieb pre celú sídelnú komunitu (obec) a v komplexnosti odborných činností, iných činností a aktivít, ktoré sú poskytované na základe primárnej analýzy potrieb cieľových skupín a ich veľkosti, so súčasným rešpektovaním princípu minimálnej komplexnosti.¹²⁹

Etapy komunitnej práce

Komunitná práca postupne prechádza takmer všetkými etapami sociálnej práce. Ide o tieto etapy:¹³⁰

1. *Získavanie informácií* – v tejto etape sa získavajú prvé a základné informácie o komunite (z daného prostredia, od inštitúcií a pod.). Cieľom komunitného pracovníka pri mapovaní komunity však nie je iba zber údajov, ktoré slúžia na vytvorenie tzv. sociálnej mapy, ale aj aktivizácia ľudí, keď im pomáha hľadať ich potreby a budovať počiatočný vzťah dôvery.¹³¹

2. *Kvantifikácia a kvalifikácia sociálneho problému* – vytvorenie sociálnej mapy, ktorá by mala obsahovať históriu komunity, demografické skutočnosti, fyzickú infraš-

¹²⁷ Porov. IMPLEMENTAČNÁ AGENTÚRA PRE OPERAČNÝ PROGRAM ZAMESTNANOSŤ A SOCIÁLNA INKLÚZIA. *Štandardy komunitných centier Národného projektu Komunitné centrá*. Bratislava, 2014. s. 6 – 7. [online]. [cit. 2016.02.02]. Dostupné na internete: <https://ia.gov.sk/data/files/np_kc/Dokumenty/Vyzva_Aktualizovana/Priloha_c._6_Prirucky_-_Standardy_komunitnych_centier_NP_KC.pdf>

¹²⁸ Porov. ČEREŠNÍKOVÁ, M. a kol. *Systém benchmarkingu komunitných centier*. s. 4.

¹²⁹ Porov. IMPLEMENTAČNÁ AGENTÚRA PRE OPERAČNÝ PROGRAM ZAMESTNANOSŤ A SOCIÁLNA INKLÚZIA. *Štandardy komunitných centier Národného projektu Komunitné centrá*. s. 8 – 9.

¹³⁰ Porov. TOKÁROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. s. 474 – 477.

¹³¹ Porov. HAVRDOVÁ, Z. a kol. *Mít život ve svých rukou. O oblastech a postupech práce komunitního pracovníka ve vyloučených komunitách*. s. 24.

truktúru, inštitúcie v lokalite, neformálnu sociálnu štruktúru, informácie o životnom štýle.

3. *Navrhovanie projektu sociálnych opatrení* – účasť členov komunity na tvorbe projektu sociálnych opatrení je základným predpokladom spolupráce komunity pri realizácii projektu. Z tohto pohľadu je dôležité, ak v komunite vznikne tzv. *jadrová skupina* alebo *iniciačná skupina*, ktorá pozostáva z ľudí s prirodzenou autoritou v komunite, ktorí majú záujem o rozvoj komunity a sú ochotní na ňom participovať. Nemalo by ísť spočiatku o veľkú skupinu (do desať členov). Cieľom ľudí z tejto skupiny je tiež vedieť načúvať problémom druhých členov komunity, zisťovať ich predstavy a aktivizovať ich pre spoločné riešenia a aktivity.

4. *Realizácia projektu sociálnych opatrení* – je veľmi náročná pre sociálneho pracovníka, tím spolupracovníkov, ale aj samotných členov komunity. Možno ju rozčleniť na tieto fázy:

- *Zapájanie sa* – v prvej fáze komunitní pracovníci spolu s iniciačnou skupinou iniciujú skôr drobné aktivity reagujúce na potreby komunity, čím sa overí ochota ľudí podieľať sa na rozvoji komunity. Z toho tiež vyvstane, čo sa potrebujú členovia iniciačnej skupiny naučiť, aby získali potrebné zručnosti na podporovanie realizácie komunitných aktivít. Na začiatku rozmyšľajú „komunitne“ iba komunitní pracovníci, ale postupne sa k nim pridávajú aj členovia jadrovej skupiny.
- *Rozširovanie organizácie* – jadrová skupina i celá komunita už zažila prvé úspechy (napr. uznanie zo strany samosprávy). Komunitní pracovníci sú stále nablízku a podporujú procesy v komunite, ale dávajú menej podpory, aby nezmenšili energiu, ktorú ľudia prinášajú. Ľudia postupne získavajú sebadôveru a dostávajú chuť na uskutočňovanie ďalších svojich nápadov. Členovia jadrovej skupiny sa stávajú členmi pracovného tímu a podieľajú sa na budovaní a formovaní ostatných členov komunity. Táto fáza sa vyznačuje tým, že z komunity prichádzajú ďalší aktivisti a chcú uskutočniť svoje nápady pre rôzne cieľové skupiny.
- *Získavanie nezávislosti* – v tejto fáze ide o upevnenie demokratických mechanizmov, ktoré boli zavedené v predchádzajúcich fázach a na ktoré sa ľudia môžu spoľahnúť. Ľudia z komunity nachádzajú priateľské vzťahy mimo svojej komunity a sú rešpektovaní zo strany samosprávy. Sú schopní vznášať svoje požiadavky a vedia preberať svoj diel zodpovednosti za ich realizáciu. Majú vedomie, že veci nie sú zadarmo a je samozrejmé byť aktívnym (napr. vznikajú občianske iniciatívy). Komunitní pracovníci postupne umenšujú svoju aktivitu tam, kde to už netreba. Odovzdávajú niektoré svoje kompetencie ľuďom z jadrovej komunity (niektorí sa môžu profesionalizovať a stať komunitnými pracovníkmi), vyhľadávajú a formujú nových lídrov.¹³²
- *Mobilizovaná komunita* – sa vyznačuje čoraz menšou aktivitou pôvodných komunitných pracovníkov, niekedy aj ich odchodom, ak na to dozrel čas. Táto fáza neznamená, že sú vyriešené všetky problémy v komunite, ale existuje v nej perspektíva, že sa jej obyvatelia necítia byť osamotení a pasívni, ale existuje štruktúra na realizáciu ich myšlienok a iniciatív. Komunita je mobilizo-

¹³² Porov. SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*. s. 44 – 46.

vaná, keď má vyformovaných silných lídrov, vie zvládať problémy ako komunita a má nadviazané efektívne vzťahy mimo komunity.¹³³

5. *Vyhodnotenie* – je zamerané na posúdenie efektívnosti realizovaného projektu z hľadiska zlepšenia sociálnej situácie v komunite, z hľadiska vyššej úrovne sebestačnosti komunity, z hľadiska efektívnosti vynaložených finančných prostriedkov.

Činnosti komunitných centier zamerané na rozvoj cieľových skupín

Komunitné centrá poskytujú široké spektrum služieb, aktivít a činností, ktorých cieľom je prispieť k začleňovaniu jednotlivcov, rodín a celých skupín. Odborné činnosti komunitných centier sa delia na:

- *obligatórne*, ktoré sú vymenované v § 24d zákona o sociálnych službách: *sociálne poradenstvo* (základné a špecializované poradenstvo), *pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov*, *pomoc pri príprave na školskú dochádzku a vyučovanie* (predškolské kluby, kluby pre matky s deťmi, doučovanie, tutoring a mentoring pre deti a mládež, kariérne poradenstvo), *vykonávanie preventívnych aktivít* (preventívne programy, formálne alebo neformálne vzdelávacie kurzy, tréningy a školenia, podpora dobrovoľníctva) a *záujmová činnosť* (krúžky, nízkoprahové kluby pre deti a mládež), *komunitná práca*, *komunitný rozvoj* a *komunitná rehabilitácia*;
- *fakultatívne*, medzi ktoré patria aktivity na podporu zamestnanosti (pracovné poradenstvo, pracovné inkubátory, zakladanie a prevádzkovanie sociálnych podnikov), *pastoračné a evanjelizačné aktivity*, *postpenitenciárna starostlivosť*, *strediská osobnej hygieny* alebo iné podľa potreby danej komunity.¹³⁴

Podľa realizovaného prieskumu sa komunitné centrá na Slovensku najviac venovali nasledujúcim činnostiam: pomoc pri príprave na školskú dochádzku (54,20 %), záujmová činnosť (50,38 %) a poskytovanie sociálneho poradenstva (46,97 %). Tieto činnosti sa v komunitných centrách z celkového počtu všetkých aktivít najviac usku- točujú prostredníctvom práce so skupinou (54,89 %), s jednotlivcom (23,31 %), s komunitou (12,78 %) a s rodinou (9,02 %). Pomerne veľká časť ponuky komunitných centier, najmä služieb pre dospelú populáciu je tak určená jednotlivcom. Hoci jednotlivci či rodiny sú, samozrejme, súčasťou komunity, no nie sú teoretikmi považované za primárne cieľové skupiny komunitnej práce, aj keď pri začiatku realizácie aktivít komunitných centier kvôli spoznávaniu a mapovaniu prostredia je nevyhnutné, aby sa začalo vo väčšej miere pracovať s jednotlivcom a menšími skupinami. V nasledujúcej časti by sme chceli vybrať a popísať tie konkrétne odborné činnosti komunitných centier, ktoré sa nám zdajú dôležité pre integrálny rozvoj v marginalizovaných rómskych komunitách.

Dôležité činnosti KC zamerané na prácu s jednotlivcami

Špecializované sociálne poradenstvo

Takmer v 80 % obcí, kde funguje komunitné centrum, sa zároveň realizoval *Národný projekt Terénna sociálna práca*. Z toho niekedy vyvstáva kolízia medzi tými dvoma

¹³³ Porov. SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*. s. 38.

¹³⁴ Porov. IMPLEMENTAČNÁ AGENTÚRA PRE OPERAČNÝ PROGRAM ZAMESTNANOSŤ A SOCIÁLNA INKLÚZIA. *Štandardy komunitných centier Národného projektu Komunitné centrá*. s. 9.

sociálnymi službami, keďže medzi oprávnené aktivity a činnosti komunitných centier patrí základné sociálne poradenstvo (realizované v 97,83% komunitných centier) aj špecializované sociálne poradenstvo (realizované v 25% komunitných centier),¹³⁵ preto je otázkou jasné vymedzenie hraníc (kompetencií, činností, spolupráce) medzi týmito dvoma formami sociálnej služby realizovanej v marginalizovaných komunitách.¹³⁶ O dôležitosti i obmedzeniach sociálneho poradenstva v marginalizovaných komunitách sme písali, a preto si myslíme si, že základnému sociálnemu poradenstvu by sa mali primárne venovať terénni sociálni pracovníci a komunitné centrá by sa mali primárne venovať špecializovanému sociálnemu poradenstvu, ktoré pomôže klientovi hlbkovo pomenovať a riešiť jeho problémy, a následná komplexnosť činností a služieb v komunitných centrách môže po absolvovaní špeciálneho poradenstva posunúť klienta do ďalších fáz jeho rozvoja. Z tohto pohľadu vystáva potreba, aby komunitní pracovníci mali adekvátnu kvalifikáciu a prax na poskytovanie špecializovaného poradenstva. Aj keď v praxi sa kolízii týchto dvoch sociálnych služieb nebude dať úplne vyhnúť, lebo klient má právo na voľbu zariadenia, kde dostane požadovanú službu.

Tútoring a mentoring

Tútor, resp. *mentor* je ten, kto pomáha inému človeku naučiť sa, ako funguje svet alebo niektoré jeho oblasti. Keď ide o podporu chudobných, môže byť mentorom ktokoľvek, kto pozná nepísané pravidlá a hodnoty strednej triedy. Mentor je človek, ktorý je ochotný venovať svoj čas a energiu, pričom pomáha inému, aby sa v živote uplatnil. Väčšinou ide o vzťah jeden s jedným, kde sa mentor snaží zabrániť neefektívnym či deštruktívnym vzorcom správania svojho chránenca. Niektoré mentorské programy prijímajú *mentorov – prostredníkov*. Sú to jednotlivci z radov komunity, s ktorou organizácia pracuje.¹³⁷ Existuje *primárny mentor*, ktorý má so svojím chránencom bližší vzťah a zameriava sa na široké spektrum otázok: rodina, priatelia, práca, nepísané pravidlá atď., a *sekundárny mentor*, ktorý ponúka poradenstvo v nejakej konkrétnej oblasti. Vo *formálnom mentoringu* ide o pravidelné mentorské schôdzky, ktoré vyžadujú stanovenie cieľov, plnenie úloh, a vyžaduje si väčší záväzok zo strany chránenca. Pre jednotlivcov z chudobného prostredia je pravdepodobne prístupnejší *neformálny mentoring*, keďže prebieha v neformálnej, uvoľnenej atmosfére.¹³⁸ „Keď sa študentov alebo pracovníkov, ktorí žili kedysi v chudobe, ale prepracovali sa do strednej triedy, pýtali, ako sa im to podarilo, deväti z desiatich tvrdili, že to bolo vďaka vzťahu – s učiteľom, poradcom, trénerom, nadriadeným a pod., ktorí sa o nich zaujímali a radili im.“¹³⁹ Preto túto formu služby je dobré poskytnúť zo strany komunitných pracovníkov členom iniciačnej skupiny, dobrovoľníkom, resp. svojim potenciálnym budúcim spolupracovníkom alebo lídrom.

¹³⁵ Porov. ŠKOBLA, D. – GRILL, J. – HURRLE, J. *Terénna sociálna práca na Slovensku. Evaluácia terénnej sociálnej práce financovanej z ESF v programovom období 2007 – 2013 na Slovensku*. s. 25.

¹³⁶ Porov. ŠKOBLA, D. – GRILL, J. – HURRLE, J. *Terénna sociálna práca na Slovensku. Evaluácia terénnej sociálnej práce financovanej z ESF v programovom období 2007 – 2013 na Slovensku*. s. 49.

¹³⁷ Porov. PAYNE, R. K. – DEVOL, P. – SMITH, T. D. *Mosty z chudoby. Stratégie pre profesionálov a komunity*. s. 90.

¹³⁸ Porov. PAYNE, R. K. – DEVOL, P. – SMITH, T. D. *Mosty z chudoby. Stratégie pre profesionálov a komunity*. s. 93.

¹³⁹ PAYNE, R. K. – DEVOL, P. – SMITH, T. D. *Mosty z chudoby. Stratégie pre profesionálov a komunity*. s. 151.

Dôležité činnosti KC zamerané na prácu so skupinou

Žiadané správanie klienta môže byť posilňované prostredníctvom správnych vzorov. Pre človeka sú dôležité rôzne formačné sily: rodina, priatelia, školské a pracovné prostredie alebo aj komunitné centrum. Rómovia sú spoločenski a táto ich vlastnosť ich vedie k negatívnym javom v prípade ich hojnej prítomnosti v danom prostredí, alebo k pozitívnym zmenám, ak majú pozitívne vzory, s ktorými sa vedia stotožniť. Komunitné centrum tak môže využiť široké spektrum metód sociálnej práce so skupinou na úseku sociálnej starostlivosti o deti a mládež, v práci so závislými, formácii a neformálnom vzdelávaní prostredníctvom sociálneho učenia a pod. Pri práci so skupinou v komunitnom centre chceme vyzdvihnúť najmä tieto činnosti:

Predškolský klub

Predškolská príprava uľahčuje deťom z marginalizovaných komunít prekonať bariéry pri vstupe do štandardného školského systému. Predškolské kluby sa preto môžu stať miestom rozvoja detí v zásadnom období ich života (3 – 6 rokov), najmä v tých komunitách, kde kapacita materských škôl nepostačuje pokryť všetky deti, pričom podľa odhadov len 30% detí z marginalizovaných komunít navštevuje predprimárnu výchovu a vzdelávanie. Na dosiahnutie vysokej efektivity v predškolskom klube je dôležitá aplikácia ucelených metód práce založená na kvalifikovanosti komunitných pracovníkov, pravidelnosť jeho aktivít, ako aj dobrá komunikácia s rodičmi detí. V praxi sa ukazuje potreba využívať holistický prístup k potrebám detí (rozvoj grafomotorických schopností, jazykových a kognitívnych kompetencií, rozvoj pamäti, pozornosti, sociálnych kompetencií a pod.) a zapájanie širšieho okolia do edukačných procesov.¹⁴⁰

Podpora dobrovoľníctva a neformálne vzdelávanie

Ak má ísť práca v komunitnom centre do hĺbky, nemôže ísť spočiatku veľmi do šírky, lebo to povedie k vyčerpanosti a možnému vyhoreniu komunitných pracovníkov. Preto treba podporovať dobrovoľnícku činnosť. Zapojenie ľudí z komunity do dobrovoľníckych aktivít znižuje ich riziko upadnutia do sociálnopatologických javov a je to efektívny spôsob, ako si môžu zlepšiť obraz o sebe samom. Dobrovoľníckou činnosťou jedinec preukazuje svoju vlastnú hodnotu voči iným ľuďom a tým aj voči sebe samému. Každá spoločenská vrstva má však svoje nepísané pravidlá a týka sa to aj neziskovej činnosti. Pre chudobných je pracovať zadarmo „zdieranie“. Nezištne treba pomáhať blízkym a priateľom, ale pracovať pre nejaký „ideál“ či v rámci nejakej organizácie sa stretáva s nedôverou.¹⁴¹ Tu nastupuje úloha komunitných pracovníkov ako motívátorov pre túto činnosť. Už sme písali o dôležitosti vzniku jadrovej skupiny – aktérov pochádzajúcich z komunity, a preto vyvstáva potreba formovania, školení a tréningov týchto ľudí, ako aj dobrovoľníkov, ktorí budú následne prichádzať, aby mohli byť aktivity komunitného centra postavené nielen na komunitných pracovníkoch, ale na ľuďoch z komunity, ktorí sú však kompetentní a majú záujem rásť a zdokonaľovať sa vo svojich zručnostiach.

¹⁴⁰ Porov. ČEREŠNÍKOVÁ, M. a kol. *Systém benchmarkingu komunitných centier*. s. 16.

¹⁴¹ Porov. PAYNE, R. K. – DEVOL, P. – SMITH, T. D. *Mosty z chudoby. Stratégie pre profesionálov a komunity*. s. 102.

Nízkoprahové kluby pre deti a mládež

Dôležitou súčasťou činnosti komunitných centier je vytváranie bezpečného prostredia pre deti a mládež, ktorá je v rómskej populácii zastúpená vyše 40%, aby mohli zmysluplne využiť voľný čas. Nízkoprahové kluby sú miestami stretávania skupín a jednotlivcov, ktorí bežne nedosahujú štandardne poskytované sociálne služby alebo nemajú o ne záujem. V komunitnom centre je žiaduce, aby bariéry pre „konzumáciu“ služieb boli nastavené nízko. Ide o bezbariérový prístup v prenesenom – sociálnom význame. V nízkoprahovom klube môžu dostať priestor na realizáciu svojich aktivít dobrovoľníci pochádzajúci z komunity i zvonku.¹⁴²

2.4 2.4 ZHRNUTIE

Sociálna práca uplatňuje integrálny prístup, keď sa usiluje o vnútorný i vonkajší rozvoj jednotlivca a jeho prostredia. Napriek tomu, že sociálna práca využíva rozličné teórie i metódy pri práci s jednotlivcom, skupinou i komunitou, je tento integrálny prístup prítomný v prácach jej teoretikov od jej počiatku. Ako príklady integrálnych prístupov v sociálnej práci sme pomenovali najmä integrálnu teóriu a aditívny model, ktoré vychádzajú z amerického prostredia sociálnej práce. Je to odrazom toho, že je tam rozvinutejšia komunitná práca, ktorá si vyžaduje práve takýto integrálny prístup.

Tento integrálny prístup treba tiež uplatňovať pri sociálnej práci v marginalizovaných rómskych komunitách, keďže iba čiastkové prístupy nemôžu vytrhnúť Rómov z kultúry chudoby a viesť ich k integrálnemu rozvoju. Uplatňovanie integrálneho prístupu prostredníctvom sociálnej práce zodpovedá aj cieľom vlády SR, ktoré si stanovila vo svojej stratégii rozvoja marginalizovaných komunít, pričom sa uplatňuje najmä pomocou terénnej sociálnej práce a komunitnej práce, ktoré môžu prispieť do všetkých prierezových oblastí vládnej stratégie. Terénna sociálna práca sa už dlhodobejšie a vo väčšom meradle uplatňuje v práci v rómskych komunitách, ale práve na nej možno vidieť isté obmedzenia, najmä to, že len čiastkový prístup nepohýna rómske komunity v dlhodobejšom horizonte, ale prinajlepšom len udržiava *status quo*. Komunitná práca, ktorá je v slovenských pomeroch najmenej rozpracovanou oblasťou sociálnej práce, sa môže prostredníctvom komunitných centier zameraných na prácu s marginalizovanými rómskymi komunitami, ktoré vznikli alebo vzniknú, stať tým dôležitým činiteľom, ktorý bude prispievať v krátkodobom horizonte nielen k rozvoju jednotlivcov, ale aj skupín, ale v strednodobom a dlhodobom meradle bude mať dosah na komunitný rozvoj a komunitnú rehabilitáciu. Komunitná práca integrálny prístup uplatňuje cez komplexnosť činností, ktoré sa vzájomne vhodne dopĺňajú. Ide pri nich o vonkajší rozvoj jednotlivcov, skupín a komunít cez zmocňovanie, budovanie kapacít a sociálneho kapitálu. Zmocnenie predpokladá uznanie ľudí a vyrovnanie rozdielov v zdrojoch a moci, ktoré vedú k nedôvere a negatívnemu vymedzovaniu identity etnika. Ťažisko, na ktorom sa odohráva táto zmena, je preladenie z pasívneho prístupu prijímania k aktívnej participácii a prijatiu zodpovednosti (od paternalizmu k partnerstvu). Komunitný prístup necháva vyrásť túžby a vlastné motivácie, na ktorých základe pomáha odhaľovať, čo ľudia môžu, a rozširuje varianty toho, čo je možné.¹⁴³

¹⁴² Porov. ČEREŠNÍKOVÁ, M. a kol. *Systém benchmarkingu komunitných centier*. s. 43.

¹⁴³ Porov. HAVRDOVÁ, Z. a kol. *Mít život ve svých rukou. O oblastech a postupech práce komunitního pracovníka ve vyloučených komunitách*. s. 19.

V ďalšej kapitole sa chceme venovať dosahu pastoračnej práce na vnútornú zmenu jednotlivcov a komunít, lebo „náboženské misie nepredstavujú len zmenu identifikácie Rómov v podobe ich vierovyznania, ale aj zvýšenie integračného potenciálu, odstraňovanie sociálneho vylúčenia a cestu k sociálnej zmene“. „Náboženská identifikácia prepája vonkajšie aj vnútorné podmienky.“¹⁴⁴ Preto kladieme dôraz nielen na riešenie sociálnych problémov pomocou sociálnej práce, ale aj na riešenie duchovnej chudoby, lebo bez úsilia o vnútornú hodnotovú zmenu Rómov ako jednotlivcov a ich kultúry, ktorá bude vychádzať aj z ich iniciatívy a ktorá povedie k sociálnej zmene v rómskych komunitách, sa rôzne úsilia a prostriedky použité na rôzne projekty v oblasti vzdelávania, bývania, práce, zdravia a sociálnej práce iba rozplynú bez výrazného efektu.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Porov. LEHOCZKÁ, L. Faktory integrácie Rómov/Cigánov do majoritnej spoločnosti. In *Kontexty kultúry a turizmu*. s. 16.

¹⁴⁵ Porov. BEŠENYEI, P. *Rómske ticho. Poštársky „zázrak“ alebo dvadsať rokov medzi Rómami*. Bratislava : Don Bosco, 2009. s. 32.

3 Pastoračná práca v integrálnom rozvoji Rómov

„Cirkev je tu pre *evanjelizovanie*.“ (EN 14) Toto poslanie evanjelizovať vychádza z misijného príkazu, ktorý zanechal Cirkvi Ježiš Kristus. Nijaká čiastočná a neúplná definícia nemôže vystihnúť takú bohatú a dynamickú skutočnosť, akou je *evanjelizácia*. Výrazom *evanjelizácia* sa popisujú rôzne navzájom vnútorne pospájané aspekty tohto misijného príkazu zhrnuté do troch podstatných úloh Cirkvi: *ohlasovanie Božieho slova* (*kerygma* – *martyria*), *vysluhovanie sviatostí* (*liturgia*), *služba lásky* (*diakonia*). Tieto úlohy a aspekty sa navzájom podmieňujú a nemôžu byť od seba oddelené, lebo niekedy je sklon vybrať si jeden aspekt a stotožňovať ho s evanjelizačnou činnosťou (porov. VDK 46, DCE 25).

Priamym i nepriamym dôsledkom evanjelizačného pôsobenia Cirkvi bolo to, že okrem šírenia duchovných dobier viery podporovala aj rozvoj časných dobier. Neexistuje v dejinách inštitúcia, ktorá by sa ako Cirkev tak dlhodobo a kontinuálne usilovala o rozvoj človeka a ľudstva. Misionári, ktorí stavali spolu s kostolmi dobročinné ústavy a nemocnice, školy a univerzity, v nejednom kraji patrili medzi priekopníkov materiálneho pokroku a kultúrneho rozmachu (porov. PP 12). No tým najväčším impulzom k rozvoju i jeho dovŕšením je podľa pastoračnej teológie privedenie človeka k stretnutiu s Ježišom Kristom: „Človek svojím včlenením sa do oživujúceho Krista má prístup k novému rozkvetu, k transcendentnému humanizmu, ktorý mu dáva najväčšiu plnosť. A to je najvyššie určenie osobného rozvoja“ (PP 16), a tak „celá Cirkev, celé jej bytie a konanie, keď ohlasuje, slávi a koná v láske, je zamerané na integrálny rozvoj človeka“ (CV 11).

Preto sa chceme v nasledujúcej časti pozeráť na *sociálny vplyv evanjelizácie* prostredníctvom ohlasovania Božieho slova, vysluhovania sviatostí i rôznych diakonií, ktoré sú jedinečným prínosom Cirkvi pre integrálny rozvoj Rómov. Budeme sa zameriavať najmä na to, ako každý z týchto troch aspektov evanjelizačnej činnosti Cirkvi prispieva k integrálnemu rozvoju svojím jedinečným príspevkom, pričom ich budeme analyzovať a aplikovať na špecifiká sociálnej a pastoračnej práce medzi Rómami.

3.1 OHLASOVANIE – ZÁKLADNÝ FAKTOR INTEGRÁLNEHO ROZVOJA

Cirkev sa pri podporovaní integrálneho rozvoja potrebuje vždy pohybovať po jemnej hranici medzi tým, aby bola vo svete činná podľa príkazu svojho zakladateľa (porov. Mt 5,13–16), a zároveň žiť tak, akoby nebola z tohto sveta (porov. Jn 15,19), aby ostala účinným znamením Božieho kráľovstva vo svete. Preto sa nemôže obmedziť len na úlohy pozemského rázu, ako je výchovná úloha, alebo sa usilovať len o hospodársky, politický, sociálny, kultúrny alebo inak chápaný časný rozvoj, ale jej poslanie má vždy aj

náboženský ráz. Bez vyznávania Krista by z Cirkvi zostala len dobročinná mimovládna organizácia.¹⁴⁶

Na druhej strane premena spoločenských štruktúr vedúca k *ľudskému oslobodeniu a rozvoju* je spojená s ohlasovaním *spásy* v Ježišovi Kristovi, aj keď tieto pojmy nemožno stotožniť, lebo len ľudské oslobodenie, blahobyť a rozvoj nestačia na príchod Božieho kráľovstva (porov. EN 9). Ohlasované evanjelium predstavuje „oslobodzujúcu silu a napomáha rozvoj práve tým, že vedie k obráteniu srdca a mysle“ (RM 59). Tento vplyv ohlasovania sa nekončí len na individuálnej rovine, ale má následne vplyv na širšiu komunitu a premenu spoločenských štruktúr: „*Je to práve evanjelizácia, ktorej treba dávať prednosť, je to Boh Ježiša Krista, ktorého treba poznať, veriť mu a milovať ho. Evanjelizácia musí obrátiť srdcia, aby mohla činnosť na sociálnom poli napredovať, aby sa uviedlo do chodu zmierovanie.*“¹⁴⁷ Kerygma ako ohlasovanie základného kresťanského posolstva pozývajúceho k obráteniu a viere¹⁴⁸ má ako sprítomňovanie Božieho kráľovstva vo svete aj neoddeliteľný sociálny obsah, lebo od premeny vzájomných vzťahov medzi ľuďmi má tendenciu vyvolávať spoločenské dôsledky (porov. EG 176 – 180). A preto „ohlasovanie Krista je prvý a základný faktor rozvoja“ (CV 8). Ohlasovanie tak nie je iba duchovná aktivita, ale úzko súvisí s povznesením človeka, jeho rozvojom a oslobodením, pričom potrebuje brať do úvahy podmienenosť konkrétneho človeka a komunity od kultúrnych, sociálnych a hospodárskych okolností, ktoré treba vyzdvihovať alebo pretvárať (porov. EN 31).

Hoci mnohí Rómovia sú pokrstení, nie sú evanjelizovaní, hovoria, že veria v Boha, ale to nestačí. Potrebujú prejsť od ľudovej nábožnosti k autentickému prijatiu Ježiša Krista a jeho posolstva (porov. SPR 75). Univerzálne dejiny evanjelizácie svedčia o tom, že šírenie kresťanského posolstva bolo vždy sprevádzané procesom *očisťovania kultúr*, ku ktorým sa obracalo (porov. SPR 39), a preto je potrebné, aby pastorační pracovníci poznali kultúru Rómov, ich spoločenské a ekonomické postavenie, aby bolo ich ohlasovanie účinné a viedlo k premene ich kultúry.

Robertson si vo svojom výskume všimol, že pri ohlasovaní evanjelia v rómskych komunitách vystupujú tri skupiny s rôznou náboženskou úrovňou, ktoré sa vyznačujú týmito charakteristikami: 1) Rómovia s *viacvrstvovou vierou*,¹⁴⁹ ktorá je poznačená prvkami synkretizmu, kde kresťanstvo je len ďalšia pridaná vrstva k predchádzajúcim konfesionálnym predstavám; 2) Rómovia s *prechodovou vierou*, ktorá sa ťažko definuje, lebo je hranicou medzi viacvrstvovou a jednovrstvovou konfesionalitou. Medzi známky tejto úrovne patrí: rastúce porozumenie Božiemu slovu, ktoré pomáha človeku očisťovať sa od synkretistických predstáv, nespokojnosť človeka s prežívaním svo-

¹⁴⁶ FRANTIŠEK Homily of the Holy Father pope Francis. „Missa pro Ecclesia“ with cardinal electors. [online]. [cit. 2016.10.1]. Dostupné na internete: < http://w2.vatican.va/content/francesco/en/homilies/2013/documents/papa-francesco_20130314_omelia-cardinali.html.>

¹⁴⁷ BENEDIKT XVI. Homilia Benedikta XVI. na nedelne svätej omši na Neue Messe v Mníchove. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: < <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20060910003>.>

¹⁴⁸ Porov. FABIÁN, A. *Vybrané kapitoly z teológie. Sociálna a cirkevná činnosť. Pastoralná teológia*. Ružomberok : Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity, 2006. s. 13 – 14.

¹⁴⁹ Porov. KOVÁČ, M. – JURÍK, M. Religiozita Rómov a aktivity cirkví vo vzťahu k Rómom. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 128 – 132; porov. PODOLINSKÁ, T. Koho Boh? „O kultúrnej aproximácii kresťanstva medzi Rómami na Slovensku“. In *Pastorácia Rómov (Hľadanie rómskeho Boha)*. s. 80.

jej spirituality, poprípade s tým, čo mu ponúka jeho cirkev, vnútorná túžba po prijatí a hľadanie spoločenstva. Človek sa môže zastaviť na tejto úrovni, poprípade sa cez tlak okolia vrátiť do viacúrovňovej konfesionality alebo prejsť na ďalší stupeň prežívania viery; 3) Rómovia s *jednórovňovou vierou*, ktorá sa vyznačuje pravidelnou návštevou stretnutí Cirkvi (bohoslužby, formácia a pod.), podieľanie sa na rôznych aktivitách Cirkvi, prijímanie Biblie a učenia Cirkvi ako životného štandardu, zmena v životnom štýle (zanechanie hádok a domáceho násilia, zrieknutie sa alkoholizmu, fajčenia, gambingu, zlepšenie hygienických podmienok v dome a pod.) a prechod od hanby k akceptácii svojej rómskej etnicity.¹⁵⁰ Aj keď rómska kultúra je heterogénna, ponúkame tu niekoľko sociálnych a kultúrnych faktorov, ktoré treba zobrať do úvahy pri ohlasovaní evanjelia Rómom v marginalizovaných komunitách, lebo privedenie Rómov k jednoúrovňovej a osobnej viere má vplyv aj na premene ich nasledujúcich postojov v spoločenskom a kultúrnom živote.¹⁵¹

1) *V rómskej kultúre dominujú muži*. V kresťanskom kontexte je pozícia muža ako autority akceptovaná, no v rómskom ponímaní je toto chápanie neraz deformované.¹⁵² Cez ohlasovanie dochádza v tejto oblasti k premene vzťahov medzi mužom a ženou.¹⁵³

2) *Formálnemu vzdelaniu sa neprípisuje veľký význam*. Takmer 80% rómskych rodičov školopovinných detí nemá záujem o to, aký je prospech ich detí v škole.¹⁵⁴ Obrátenie môže viesť k tomu, že si Rómovia začínajú uvedomovať dôležitosť vzdelania pre svoje deti.

3) *Veľká časť Rómov je nezamestnaná*, pričom tvoria najväčšiu skupinu dlhodobo nezamestnaných. Aj tu prijatie viery prežívanej osobne motivuje Rómov, aby nezoštalí odkázaní len na sociálnu dávku, ale usilovali sa o hľadanie zamestnania, i keď v tejto oblasti budú Rómovia aktívne hľadajúci prácu čeliť problémom vyplývajúcim z nasledujúceho faktora.

4) *Rómovia sú vo všetkých sférach spoločnosti diskriminovaní*. Prostredníctvom hlásania evanjelia môžu objaviť svoju transcendentnú hodnotu, no ani to nemusí stačiť, aby sa začlenili do spoločnosti. Diskriminácia má dve strany mince. Aj keď sa Rómovia zmenia, neznamena to, že prestanú byť diskriminovaní, ale je to dôležitý predpoklad, aby jej mohli čeliť.¹⁵⁵

5) *Rómovia sú náboženski, aj keď ich presvedčenia obsahujú veľa prvkov, ktoré sú v rozpore s kresťanstvom*. Tieto ich prvky náboženskosti, ktoré synkreticky zahŕňajú kresťanské predstavy o Bohu spolu s okultnými zvykmi a ďalšími špecifickými prvkami a sú nazývané *viacvrstvová konfesionalita*, potrebuje ohlasovanie evanjelia očisťovať a pretvárať bez toho, aby sa Rómovia zatracovali alebo urážali.

¹⁵⁰ Porov. ROBERTSON, G. *The Romani People and Selected Churches in Slovakia. A Description, Analysis, and Interpretation of Their Relations*. s. 111 – 118.

¹⁵¹ Porov. ROBERTSON, G. *The Romani People and Selected Churches in Slovakia. A Description, Analysis, and Interpretation of Their Relations*. s. 111

¹⁵² Porov. ŠOLTÉSOVÁ, V. – ROBERTSON, R. G. *Misiológia so zameraním na rómske komunity*. s. 43 – 44.

¹⁵³ Porov. PODOLINSKÁ T. – HRUSTIČ, T. *Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. s. 98.

¹⁵⁴ Porov. RIGOVÁ, S. – MACZEJKOVÁ, M. *Vzdelávací systém a Rómovia*. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 708.

¹⁵⁵ Porov. ŠOLTÉSOVÁ, V. – ROBERTSON, R. G. *Misiológia so zameraním na rómske komunity*. s. 45 – 51.

6) *Centrálné miesto v živote Rómov zohráva rodina*, preto ak chce byť ohlasovanie úspešné, potrebuje zasiahnuť celú rodinu a najmä jej kľúčové osoby.¹⁵⁶

Prvotná evanjelizácia má mať pri Rómoch prvotné miesto

V obci Jarovnice sa uskutočnil prieskum, ktorého cieľom bolo zistenie aktuálnej situácie sviatostného života v tejto najväčšej rómskej osade na Slovensku. Autor prieskumu vychádzal z predpokladu, že sviatostný život bude v tejto osade výraznejší než v iných lokalitách preto, lebo Katolícka cirkev tu vykonáva špeciálnu pastoračnú činnosť medzi Rómami viac než pätnásť rokov.¹⁵⁷ Výsledky prieskumu to však nedokazujú a poukazujú na to, že aj keď väčšina Rómov (82 %) prijala sviatosť krstu, o ostatné sviatosti už nejavili veľký záujem (napr. manželstvo prijalo 21 % Rómov a birmovanie len 9 %). Autor si myslí, že základným problémom sviatostnej katechézy v danej osade je nedostatok katechétov a animátorov, ktorí by boli schopní pomáhať kňazovi pri príprave.¹⁵⁸ Z výsledkov tohto výskumu však podľa nás vyplýva, že samotná špeciálna pastoračná pozornosť venovaná Rómom nestačí. Problémom je to, že sa prvotné ohlasovanie medzi Rómami *zanedbáva* alebo ho chcú pastorační pracovníci *preskočiť* a vstúpiť rovno do katechizácie a vysluhovania sviatostí pre Rómov (porov. DDS VIII, 47).

Apoštol Pavol prirovnáva evanjelizačnú činnosť k práci na *roli* (porov. 1 Kor 3, 9), pričom ju opisuje takto: „Ja som *sadil*, Apollo *polieval*, ale vzrast dal Boh.“ (1 Kor 3, 6) A tak nám Sväté písmo predstavuje dva typy pastoračných pracovníkov a dva spôsoby evanjelizačnej práce: *rozsievača*, ktorý v Pavlovej osobe predstavuje apoštolského ohlasovateľa evanjelia, ktorý cez *kerygmu* kladie základy – uvedenie do vzťahu s Ježišom Kristom (porov. 1 Kor 3, 10 – 11), a *polievača* zasiateho Božieho slova, ktorý v Apollovej osobe predstavuje pastiera upevňujúceho veriacich cez následnú katechézu, krst a vysluhovanie ďalších sviatostí, ktorý na tých základoch pokračuje v stavbe (porov. 1 Kor 3, 12). Ak niekto príde iba s týmto *apollovským* prístupom do rómskej osady, kde sa nedialo prvotné ohlasovanie, bude neustále *polievať* na roli, na ktorej sa nič nesadilo, potom je takáto pastoračná práca málo účinná a frustrujúca, lebo prinesie iba malú úrodu, poprípade sa podporí rast buriny. Tým nechceme povedať, že *apollovský* prístup nie je dôležitý, veď aj Pavlovo sadenie Božieho slova bez jeho polievania by nemalo význam.¹⁵⁹ Je však dôležité poradiť, v akom sa uskutočňujú, lebo „medzi týmito dvoma formami služby slova je vzťah odlišnosti vo vzájomnom dopĺňaní sa“. „Obe činnosti sú podstatné a jedna druhú potrebujú: ísť a prijímať druhých, ohlasovať a vychovávať, povolávať a začleňovať.“ (VDK 61)

„Prvotné ohlasovanie je adresované neveriacim a tým, čo v podstate *žijú v náboženskej ľahostajnosti*.“ (VDK 62) Toto je aj situácia mnohých Rómov na Slovensku. Pri stretnutí Cirkvi s nimi pôjde predovšetkým o misijnú prácu, pri ktorej sa stretnú s prvotným ohlasovaním, lebo „ak Rómovia osobne nespoznajú Pána a neprijmú ho do svojho života, je pre nich podaná katechéza niečím nepochopiteľným“ (DDS VIII, 47). Preto treba dobre nastaviť spôsob ohlasovania evanjelia medzi Rómami, aby sa katechetická

¹⁵⁶ Porov. ZEMAN, V. *Vybrané kapitoly z romológie – východiská pre sociálnu prácu*. s. 100.

¹⁵⁷ Porov. RUŽBARSKÝ, P. *Situácia a perspektívy sviatostnej katechizácie Romov*. s. 90.

¹⁵⁸ Porov. RUŽBARSKÝ, P. *Situácia a perspektívy sviatostnej katechizácie Romov*. s. 97.

¹⁵⁹ Porov. NEUPAUER, R. Sociálne dôsledky evanjelizácie v rómskych komunitách. In *Nové horizonty*. s. 174.

obnova nevyhnutne opierala o predchádzajúcu misijnú evanjelizáciu (porov. VDK 62). Len ak má prvé ohlasovanie prvé miesto, potom naň môžu v súčinnosti nadviazať ďalšie služby ohlasovania a katechézy: uvádzanie do kresťanského života a permanentná formácia Rómov, ktorá bude viesť k ich zapojeniu sa do služby.

3.2 SLÁVENIE – INTEGRÁLNY ROZVOJ JE NÁM DAROVANÝ

Slávenie – účasť na liturgii Cirkvi, prijímanie sviatostí a ďalšie prostriedky duchovného života sú dôležitou časťou integrálneho rozvoja, ktorá je nepochopiteľná osvieteniskému a materialistickému chápaniu, ktoré vidí ako hodnotné len to, čo môže spoznať hmatateľne a aktívne to ovládať. Keďže pravý rozvoj vychádza od Boha a smeruje k nemu, potrebuje kresťanov s rukami zdvihnutými k Bohu, vedených vedomím, že láska plná pravdy, z ktorej vychádza autentický rozvoj, nie je vytvorená nami, ale je nám darovaná (porov. CV 79).

Niekedy sa jednotlivé aspekty troch podstatných úloh Cirkvi oddelujú a vyzdvihuje sa len duchovná alebo sociálna aktivita evanjelizačnej činnosti. Ak by sa zdôrazňovala iba duchovná dimenzia kresťanstva, môže skončiť pri *pietizme* odtrhnutom od reálneho života a jeho potrieb a naopak, iba zdôrazňovanie sociálnej dimenzie kresťanstva môže viesť k *pelagianizmu* odtrhnutom od Božej milosti. „Viera, kult a etos sa navzájom prenikajú ako jediná skutočnosť, ktorá nadobúda tvárnosť v stretnutí s Božou *agapé*. Zvyčajné stavenie kultu a etiky do protikladu tu jednoducho padá. V samotnom kulte, v eucharistickom spoločenstve, je zahrnuté aj to, že sme milovaní a že milujeme druhých.“ (DCE 14) Preto slávenie liturgie a prijímanie sviatostí je spájajúcim stredom evanjelizačnej činnosti, ktorá vychádza z ohlasovania a smeruje ku konkrétnej službe. Darovanie lásky – *agapé* sa deje hlavne pri slávení kresťanského tajomstva v liturgii, keď je Svätý Duch akoby miazgou Otcovho viniča, ktorý prináša na ratolestiach veriacich svoje ovocie, z ktorých prvým a najvzácnejším je láska (porov. KKC 1098 a 1108). A tak prežívanie stretnutia s Kristom v liturgii a vo sviatostiach Cirkvi má na veriacich nielen duchovné účinky zamerané na večný život, ale aj spoločenské dôsledky, lebo im dáva impulz k osobnej premene a k činnosti na rozvoji tohto sveta. Keď človek objaví, že je milovaný Bohom, pochopí vlastnú transcendentálnu hodnotu, je schopný meniť zvyklosti a kvality vzťahov, ako aj sociálne štruktúry (porov. KSNC 4).

Toto bolo cesta, ako Cirkev prinášala rozvoj do sveta od svojho počiatku, a preto základnou metódou začleňovania Rómov do Cirkvi a hlbšieho kresťanského života môže byť údaj o prvých kresťanoch, ktorí sa „vytrvalo zúčastňovali na učení apoštolov, na bratskom spoločenstve, na lámaní chleba a na modlitbách“ (Sk 2, 42). Sú tu vyjadrené hlavné prvky tohto uvádzania prostredníctvom liturgie, sviatostí a iných prostriedkov kresťanského života, a to aj v patričnom poradí (porov. DDS VIII, 52), ktoré potom vedú aj k sociálnej angažovanosti.

Formovanie učeníkov z Rómov – nie kvantita, ale kvalita

Prví kresťania sa vytrvalo zúčastňovali na *učení apoštolov* (Sk 2, 42). Písmo slovo *učenie* (v gréckom origináli *didaché*) používa v súvislosti s tým, keď niekto vyučoval s autoritou, ako to bolo v prípade Pána Ježiša (porov. Mt 7, 28 – 29; Jn 7, 16 – 17). Slovo *učenie* teda znamená záväznú náuku, čo predpokladá danú autoritu. A preto túto náuku podávali *apoštol*i (grécke slovo *apostolos* znamená poslaný), to znamená tí, ktorí na to mali poslanie. Táto fáza evanjelizačného procesu je teda predĺžením Ježišovho

misijného príkazu: „Získavajte mi učeníkov zo všetkých národov, krstite ich v mene Otca i Syna, i Ducha Svätého a naučte ich zachovávať všetko, čo som vám prikázal.“ (Mt 28, 19 – 20)

Učenie apoštolov aplikované v rómskom prostredí predstavuje prehĺbené hlásania Božieho slova a učenia Cirkvi, katechézu na uvedenie do kresťanského života a privádzania evanjelizovaných k prijímaniu sviatostí (porov. DDS VIII, 53). Cieľom tejto fázy, ktorá vychádza z podmienky, kto uverí, kto sa rozhodne (porov. VDK 61), je viesť obrátených Rómov k učeníctvu. „Katechéza uvádzania do kresťanského života sa tak stáva potrebným spojom medzi misijnou činnosťou, ktorá povoláva k viere, a pastoračnou činnosťou, ktorá neustále udržuje kresťanské spoločenstvo. Nie je však činnosťou voliťnou, ale podstatnou a základnou tak pre budovanie osobnosti učeníka, ako aj spoločenstva.“ (VDK 64)

Rómovia majú veľký hlad po Božom slove a tento potenciál treba naplňovať. Kňazi ako pastieri a učители však musia dohliadať na to, aby Rómovia nemali svojský alebo pomylený výklad Svätého písma (porov. DDS VIII, 53). V praxi sa osvedčilo pravidelné a postupné vysvetľovanie Písma: v rodinách, v spoločenstvách, pri pouličných evanjelizáciách a na kurzoch prehlbovania duchovného života. „Základný princíp, z ktorého vychádzame pri práci s Rómami, je – nie kvantita, ale kvalita: zmena života, morálne zásady, služba pre vlastnú komunitu. Pre dosiahnutie tohto cieľa slúžia pravidelné každotýždenné neformálne stretnutia s istou ustálenou skupinou ľudí. Stretnutia sú všeobecne formačné s dôrazom na dôležitosť duchovnej formácie.“¹⁶⁰

Dôležitosť formácie Rómov v malých skupinách

Rómovia prijímajú evanjelizáciu, ktorá je vo väčšom spoločenstve, ale nevyhnutne na ňu musí nadväzovať práca a vyučovanie v malých spoločenstvách. Inak evanjelizačná činnosť nejde do hĺbky, ale zostáva na povrchu. Význam *bratského spoločenstva* sa nám odkryl, keď sme začali pracovať s Rómami v Krížovej Vsi. Po jednej väčšej evanjelizácii sme sa začali pravidelne stretávať v dome jednej rómskej rodiny, pričom sme si uvedomili, že aj na počiatku Cirkvi sa viera odovzdávala a prežívala v malých spoločenstvách: A neprestávali deň čo deň učiť v chráme i *po domoch* a zvestovať Krista, Ježiša (Sk 5, 42; porov. 1 Kor 16, 9). Z dôvodu špecifickej mentalita Rómov bude mať pastoračná činnosť väčší účinok, keď sa bude odohrávať v rodinách¹⁶¹ alebo v malých skupinách, lebo tie uľahčujú osobný prístup pri odovzdávaní skúsenosti viery, chránia pred anonymnosťou, umožňujú prežívať vzájomné prijatie a zdieľanie skúseností zo stretnutia s Pánom. V takýchto skupinkách sa Rómovia stretávajú sami so sebou i so svojou kultúrou a nájde tu ocenenie aj ich zodpovednosť ako protagonistov a laikov (porov. SPR 59).

Bratské spoločenstvo znamená aj budovanie farnosti ako prostredia otvoreného pre všetkých. Ak má byť táto evanjelizačná práca účinnejšia, potom musia byť všetci veriaci navzájom k sebe otvorení. V niektorých farnostiach mnohí Rómovia nechodia

¹⁶⁰ Porov. MEKEL, M. Gréckokatolícka služba medzi Rómami – Pastoračné centrum Rómov v Čičave (Horúci tím, o.z.) In *Pastorácia Rómov (Hľadanie rómskeho Boha)*. s. 192.

¹⁶¹ Porov. RUŽBARSKÝ, P. *Situácia a perspektívy sviatostnej katechizácie Rómov*. s. 76; porov. KOVÁČ, M. – JURÍK, M. Religiozita Rómov a aktivity cirkvi vo vzťahu k Rómom. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 130.

na sväté omše, pretože cítia, že v kostole nie sú vítaní, a Katolícku cirkev vnímajú ako Cirkev Nerómov, preto treba premáhať vzájomné predsudky (porov. DDS VIII, 54).

Prežívanie viery v *bratskom spoločenstve* znamená aj pozývanie Rómov na púte a ďalšie nadfarské akcie (napr. gospelové festivaly, národné i medzinárodné konferencie, akcie v okolitých farnostiach). Takéto podujatia pomáhajú disponovať Rómov k prehĺbeniu vlastnej viery, prežitiu katolíckosti Cirkvi, nadviazaniu vzťahov s Nerómami, k svedectvu vlastnej viery, ktorá rozbíja mnohé predsudky o nich (porov. SPR 70 – 71).

Sociálne dôsledky prijímania sviatostí

Lámanie chleba znamená prípravu a vysluhovanie sviatostí, ako aj slávenie liturgie. K prijatiu sviatostí musí byť príprava, ale na Rómov nemožno mať tie isté požiadavky ako na Nerómov (porov. SPR 64). Táto výnimka sa môže týkať dĺžky prípravy, náročnosti katechéz, vyžadovania znalostí a pod.¹⁶² Pri náležitom prijatí každej sviatosti môže to Rómov viesť nielen k duchovnému úžitku, ale aj k spoločenským dôsledkom, ktoré obsahuje prijatie každej sviatosti. Preto Cirkev podporuje služby, úlohy a funkcie laikov, lebo majú sviatostný podklad v krste a birmovaní a mnoho ráz aj v manželstve a ďalších sviatostiach.¹⁶³

Inkultúrácia zbožnosti podnecujúca integrálny rozvoj Rómov

Uvádzanie Rómov do kresťanského života sa deje aj prostredníctvom ich učenia a povzbudzovania k *modlitbe*. Vzťah s Bohom môžeme vidieť v troch formách: v osobnej, spoločnej a liturgickej modlitbe. Ak má ísť pastoračná činnosť Rómov do väčšej hĺbky, vyvstáva potreba inkultúrácie evanjelia do prežívania zbožnosti a liturgie. Rómovia *emotívnejšie* prežívajú svoju zbožnosť (porov. SPR 79), preto sú otvorení na uctievanie Boha, ktorý je živý a je sprevádzaný hudbou (porov. DDS VIII, 56), alebo ako to vyjadrili rómski kňazi a rehoľníci na svojom prvom celosvetovom stretnutí: „Katolícka cirkev vie, že Rómovia pri svojich bohoslužbách potrebujú spievať, tancovať podľa svojich zvykov, svoju vieru vyjadrujú aj fyzickými prejavmi.“¹⁶⁴

Ďalším dôležitým činiteľom je používanie rómskeho jazyka v tejto oblasti. Treba prehodnotiť, či by nebolo vhodné urobiť preklad liturgických textov, Biblie a modlitebných kníh do jazykov používaných rozličnými etnickými skupinami (porov. SPR 61). Aj keď je tu problémom, že existuje veľa rómskych dialektov, predsa aj v tejto oblasti nastáva posun. V Maďarsku boli schválené liturgické texty pre jednu skupinu Rómov. Na Slovensku vyšiel preklad Novej zmluvy vo východoslovenskom dialekte rómčiny a existujú rôzne spevníky a CD rómskych kresťanských piesní. Aj tieto aktivity výrazne prispievajú k rozvoju Rómov, lebo od nich sa formujú kultúrne hodnoty jednotlivých národov.

¹⁶² Porov. RUŽBARSKÝ, P. *Situácia a perspektívy sviatostnej katechizácie Romov*. s. 113 – 114.

¹⁶³ Porov. FABIÁN, A. *Vybrané kapitoly z teológie. Sociálna a cirkevná činnosť. Pastoračná teológia*. s. 44.

¹⁶⁴ Porov. *Final statement of the First World Meeting of Gypsy Priests, Deacons and Religious Men and Women*. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: < <https://www.zenit.org/articles/on-gypsy-pastors-and-consecrated-persons/>

3.3.3 SOCIÁLNA SLUŽBA CIRKVI – INTEGRÁLNY ROZVOJ DOKAZOVANÝ SKUTKAMI

Aktívna participácia aj na tých najmenších skutkoch človekom, ktorý je naplnený touto nadprirodzenou láskou – *agapé*, má nesmiernu hodnotu (porov. *Mt* 25, 34 – 40). Len vďaka tejto darovanej láske – *agapé*, ktorá pôsobila a pôsobí v živote kresťanov, si možno vysvetliť vznik mnohých iniciatív zameraných na rozvoj človeka a národov, ktoré počas stáročí vznikali z ich podnetu (porov. *DCE* 40; *KKC* 1942). A naopak, bez lásky – *agapé* sú všetky prirodzené i nadprirodzené dary dané do služby druhým ničím a všetky aj na pohľad veľké skutky pokroku sa stávajú neosožné (porov. *1 Kor* 13, 1 – 3).

Cirkev tieto skutky lásky nazýva *charita* alebo *diakonia*¹⁶⁵ a každého kresťana požíva ísť po tejto „vznešenejšej ceste“ (*1 Kor* 12, 30). „Rozvoj, sociálny blahobyť, primerané riešenie závažných ekonomických a sociálnych problémov, ktoré trápia ľudstvo, potrebujú pravdy viery a pravdy rozumu. No ešte viac potrebujú, aby bola táto pravda milovaná a dokazovaná skutkami.“ (CV 5) Preto diakonia (služba) je pre Cirkev nielen istým druhom dobročinnnej aktivity, ktorá by sa prípadne mohla nechať na iných, ale patrí aj k jej prirodzenosti, je nepopierateľným prejavom jej podstaty (porov. *DCE* 25).

Rozličné pastoračné štruktúry v službe integrálneho rozvoja Rómov

Pastoračná a sociálna činnosť Cirkvi prebieha prostredníctvom rozličných pastoračných štruktúr. Tou najzákladnejšou je *farnosť*, ktorá predstavuje konkrétnu formu miestneho realizovanie sa Cirkvi na istom území (porov. *CHFL* 26). Na jej čele stojí farár, ktorý – aj keď v prípade Rómov ide o špeciálnu pastoračiu – sa nemôže zbavovať svojej zodpovednosti a prenášať pastoračnú ťarchu na špeciálne poverených kňazov. Naopak, má za úlohu pastoračne pôsobiť na celé farské spoločenstvo, aby venovalo Rómom väčšiu pozornosť (porov. *SPR* 93). Na farnosť ako dôležité miesto evangelizácie Rómov, do ktorého budú radi prichádzať, poukazuje aj plán Katolíckej cirkvi na Slovensku, aj keď priznáva, že iba v ojedinelých prípadoch sa Cirkvi podarilo vstúpiť do rómskeho prostredia s prítlačivou a účinnou formou pastoračie (porov. *PEP* 6.2.1 a 6.2.2). Vo väčšom počte farností na Slovensku sa totiž Rómom nevenuje žiadna alebo venuje iba okrajová pozornosť. Ako dôvody možno uviesť to, že nie všetci kňazi majú vytvorený vzťah k Rómom. Vyslúžia im základné sviatosti, ale nesnažia sa o hlbšiu pastoračiu. Ďalším dôvodom je napätie, ktoré existuje medzi majoritou a Rómami, ktoré spôsobuje, že Slováci iba neradi akceptujú prítomnosť Rómov na bohoslužbách z dôvodu ich hlučnosti, nedostatočnej hygieny a narušených vzťahov.¹⁶⁶ Dôvodom je aj to, že ide o špeciálnu pastoračiu, pričom farár sa jej nedokáže popri riadnej pastoračii venovať z dôvodov časovej neschopnosti úplného nasadenia na vykonávanie tejto služby. Napokon, k základným miestam riadnej pastoračie majoritného obyvateľstva patrí škola, fara a kostol. Tieto miesta sa však javia v pastoračii Rómov ako nedostačujúce. Rómovia nemajú dôveru k škole, a preto aj vyučovanie náboženstva je málo účinné. Ohlasovanie v kostoloch je tiež neúčinné, lebo iba malé percento Rómov sa pravidelne zúčastňuje na bohoslužbách.¹⁶⁷

>.

¹⁶⁵ Porov. FABIÁN, A. *Vybrané kapitoly z teológie. Sociálna a cirkevná činnosť. Pastoračná teológia*. s. 17 – 19.

¹⁶⁶ Porov. RUŽBARSKÝ, P. *Situácia a perspektívy sviatostnej katechizácie Rómov*. s. 69 – 70.

¹⁶⁷ Porov. RUŽBARSKÝ, P. *Situácia a perspektívy sviatostnej katechizácie Rómov*. s. 75.

Preto Cirkev namiesto bežnej územnej pastoračnej štruktúry poukazuje na dôležitosť vytvárania *personálnych* pastoračných štruktúr (porov. *SPR* 94), v rámci ktorých môže prebiehať pastoračná a sociálna činnosť zameraná na evanjelizáciu, ľudský rozvoj a špecifické potreby Rómov. Medzi ne patria tieto pastoračné štruktúry:

A) *Misijní kapláni/misionári* predstavujú kňazov, ktorí sú osobitne vyčlenení iba pre pastoračnú službu medzi rómskym etnikom. Na každom mieste by mal pôsobiť istý počet takýchto kaplánov, úmerný počtu Rómov v danej lokalite (porov. *SPR* 93). Na Slovensku je takýto typ služby rozvíjaný v Gréckokatolíckom pastoračnom centre Rómov v Čičave, kde pôsobia dvaja kňazi, ktorí sa venujú Rómom v desiatich lokalitách. Misijný kaplán, ktorý je vybavený všetkými nevyhnutnými prostriedkami, sa tak okrem vykonávania svojej misie (porov. *SPR* 92) môže venovať rôznym nadstavbovým činnostiam, ktoré si vyžaduje táto práca: ako napríklad formácia animátorov a pastoračných asistentov z radov Rómov, tvorba misijných tímov, vytváranie formačných materiálov a pod. „Pôsobenie kňaza, ktorý je špeciálne vyčlenený na prácu alebo misiu medzi Rómami nezávisle od práce farnosti, ukázalo, že ide o úspešný model služby medzi Rómami, ktorý sa v tomto prípade javí efektívnejší, ako keď sa o prácu s Rómami pokúša kňaz v rámci vlastnej farnosti.“¹⁶⁸

B) *Spoločenstvo most* je tvorené pastoračnými pracovníkmi Nerómami, ktorí žijú spoločne s rómskou komunitou. Zdieľajú s nimi spoločne život, lebo svedectvo kresťanského života je niekedy viac než mnohé slová (porov. *SPR* 98). Príkladom takéhoto spôsobu pastorácie medzi Rómami je život rehoľného spoločenstva z Kongregácie školských sestier sv. Františka v Lomničke. „Svojou prítomnosťou a svojim životom sa podieľajú na pretváraní života Rómov nie zvonku, ale zvnútra. Takýto spôsob pastorácie sa javí ako najúčinnnejší, ale zároveň aj najnáročnejší.“¹⁶⁹

C) *Misijné/pastoračné centrá* v blízkosti v rómskych komunitách alebo priamo v nich poskytujú priestor na skĺbenie rôznych duchovných, voľnočasových, vzdelávacích, sociálnych a kultúrnych aktivít, kde Rómovia môžu objavovať rôzne životné hodnoty.¹⁷⁰ Sú miestom, kde sa vytvára a formuje živé a fungujúce spoločenstvo z radov Rómov, ktoré ich potom motivuje k službe. Príklad a život takého spoločenstva následne vplýva a mení prístup ostatných obyvateľov miestnej komunity k Bohu, k životu i hodnotám.¹⁷¹ Táto forma pastorácie sa tiež na mnohých miestach ukázala ako efektívna,¹⁷² pričom na Slovensku existuje niekoľko takýchto misijných centier (na Poštárke v Bardejove, na Luníku IX. v Košiciach, v Blatných Remetoch, v Čičave, v Hanušovciach nad Topľou, v Krížovej Vsi, v Lomničke). Misijné centrá poskytujú priestor na službu pre pastoračných pracovníkov a dobrovoľníkov a zároveň prostredníctvom príkladov dobrej praxe vplývajú na premenu mienky verejnosti v pohľade na Rómov.¹⁷³

¹⁶⁸ Porov. PODOLINSKÁ T. – HRUSTIČ, T. *Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženenskou cestou*. s. 75.

¹⁶⁹ Porov. RUŽBARSKÝ, P. *Situácia a perspektívy sviatostnej katechizácie Rómov*. s. 69.

¹⁷⁰ Porov. BEŠENYEI, P. *Prítomnosť Katolíckej cirkvi v rómskej misii*. In *Pastorácia Rómov (Hľadanie rómskeho Boha)*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2009. s. 176.

¹⁷¹ Porov. ČERVEŇ, J. *Vízia pastorácie Rómov*. In: *Duchovný pastier (Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Pastoračný plán a význam pastoračného plánovania)*. s. 272.

¹⁷² Porov. RUŽBARSKÝ, P. *Situácia a perspektívy sviatostnej katechizácie Rómov*. s. 76.

¹⁷³ Porov. ČERVEŇ, J. *Vízia pastorácie Rómov*. In: *Duchovný pastier (Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Pastoračný plán a význam pastoračného plánovania)*. s. 272 – 273.

Formácia rómskych pastoračných asistentov a ich zapájanie do služby

Pastorácia Rómov je taká špecifická, že miestna cirkev môže zistiť, že nemá adekvátne možnosti na jej efektívne vykonávanie predovšetkým pre nedostatok vhodných pastoračných pracovníkov. Preto pri sociálnej a pastoračnej práci s Rómami vyvstáva potreba prípravy a formovania rôznych pastoračných pracovníkov z ich radov (porov. SPR 87; DDS VIII, 57). Formácia laikov – Rómov pre pastoračné úlohy je prioritou a záväzkom pre Cirkev do budúcnosti. Vyžaduje si to mnoho námahy a času na bezprostredný kontakt, ale iba tak možno vychovať vhodných spolupracovníkov pre službu medzi Rómami (porov. DDS VIII, 58).

Vo Francúzsku funguje na formáciu Rómov tzv. škola viery, ktorá ponúka Rómom v siedmich dvojtýždňových stretnutiach hlbšiu náboženskú formáciu, čo im následne umožňuje odovzdávať svoje vedomosti a skúsenosti svojmu okoliu.¹⁷⁴ Na Slovensku má rozpracovanú formáciu rómskych pastoračných asistentov Gréckokatolícke formačné centrum pre Rómov v Čičave (ďalej GFC), ktoré organizuje rôzne formačné kurzy a biblickú školu. Aj Rómske duchovno-spoločenské stredisko v Križovej Vsi organizovalo dvojročnú rómsku animátorskú školu a dvojročný kurz FOROS (Formácia rómskych pastoračných asistentov).

Ak budú vybudovaní kvalitní rómski pastorační asistenti, ktorí budú nielen zapálení pre vec, ale aj schopní obstáť a správne viesť druhých, môžu byť poverení službou v nejakej osade.¹⁷⁵ Ich služba môže spočívať vo vedení alebo v asistencii pri vedení malého spoločenstva, vo vedení voľnočasových krúžkov, v rôznych liturgických službách, v hudobnej službe a modlitbovej službe alebo v rôznych dobrovoľníckych činnostiach (upratovanie, poriadková služba, detská služba, technická služba a pod.). Skúsenosti formácie rómskych animátorov a dobrovoľníkov poukazujú aj viaceré úskalia, ktorými ich treba previesť. Pre nedostatok nerómskych dobrovoľníkov často vstupujú do služby veľmi skoro. Keďže pre Rómov z osád je služba jedným z mála spôsobov, ako môžu byť druhými ocenení, často sa stáva, že si prostredníctvom nej budujú svoju hodnotu. Napriek tomu sú rómski animátori a dobrovoľníci pre túto službu nevyhnutní, lebo len ich zapájaním môže dochádzať k zvyšovaniu efektívnosti evanjelizačnej práce medzi Rómami, ako aj k celkovému rozvoju rómskej populácie.¹⁷⁶

Komunitné centrá ako prienik sociálnej činnosti Cirkvi a štátu

Popri pastoračnej a sociálnej činnosti Cirkvi v rómskych komunitách je dôležitá spolupráca s rôznymi *podpornými subjektmi* pôsobiacimi v danej lokalite, ako sú napr. nízkoprahové centrá, centrá voľného času, materské, základné a stredné školy alebo rôzne občianske združenia. Evanjelizačná a charitatívna činnosť Cirkvi vykonávaná prostredníctvom misijných centier však má najväčší prienik so sociálnou prácou, ktorú vykonáva štát v rómskom prostredí najmä prostredníctvom komunitných centier.

Štát, samospráva a tretí sektor niekedy podceňujú potenciál, ktorý v sebe ukrýva pôsobenie na Rómov prostredníctvom cirkví a náboženských spoločností. Vytvore-

¹⁷⁴ Porov. RUŽBARSKÝ, P. *Situácia a perspektívy sviatostnej katechizácie Rómov*. s. 56 – 57.

¹⁷⁵ Porov. MEKEL, M. Gréckokatolícka služba medzi Rómami – Pastoračné centrum Rómov v Čičave (Horúci tím, o. z.) In *Pastorácia Rómov (Hľadanie rómskeho Boha)*. s. 193.

¹⁷⁶ Porov. NEUPAUER, R. Cesta k Rómom v Križovej Vsi. In *Dobrovoľníctvo a jeho vplyv na edukáciu detí a mládeže. Zborník prednášok zo študentskej konferencie*. Prešov : GTF Prešovská univerzita, 2011. s. 210 – 211.

ním programov, ktoré by akcentovali súčinnosť svetských a cirkevných zložiek, môže dochádzať (aj prostredníctvom komunitných centier) k veľmi efektívnemu zavádzaniu sociálnych programov, posilňovaniu rómskej identity a zveľaďovaniu rómskej kultúry a jazyka na lokálnych úrovniach.¹⁷⁷ Podľa Leškovej štandardné vzdelávacie inštitúcie, či už formálne (škola), alebo tradičné (rodina), v týchto komunitách zlyhávajú, prípadne vôbec nefungujú, a preto je nutné v záujme znižovania kultúrnej a spoločenskej dištancie vybudovať náhradné edukačné mechanizmy, ktorými môžu byť práve komunitné centrá.¹⁷⁸ Komunitné centrá tak pôsobia ako miesta vzdelávania (v najširšom význame tohto pojmu), ktoré má znižovať rozdiely medzi rómskou a nerómskou komunitou a môžu sa stať miestami integrálneho rozvoja Rómov, kde okrem rôznych činností sociálnej práce (ako napr. sociálne poradenstvo, terénna sociálna práca, zdravotná asistencia, výchovno-vzdelávacie a voľnočasové aktivity, nízkoprahové programy, predškolské kluby, finančné poradenstvo) je poskytovaná aj pastoračná a evanjelizačná činnosť Cirkvi. Táto služba rôznych cirkví pôsobiach na Slovensku sa doposiaľ realizovala v 21% komunitných centier zapojených do *Národného projektu Komunitné centrá*,¹⁷⁹ pričom prostredníctvom nej sa pre osoby, rodiny, skupiny vytváral priestor na náboženské vzdelávacie aktivity na prehĺbenie náboženskej identity a viery, čo ich povzbudzovalo k aktívnej participácii pre komunitu. Napomáhala tiež vznik malých spoločenstiev, ktoré chceli meniť kvalitu svojho ľudského i náboženského života a rôznymi podujatiami mimo komunity, a tým napomáhali zbližovanie s majoritou. Je preto pozitívne, že štandardy túto činnosť zaraďovali medzi fakultatívne služby komunitných centier.¹⁸⁰ Konkrétna realizácia alebo prítomnosť pastoračnej služby v danom komunitnom centre bude vždy závisieť od otvorenosti tímu komunitných pracovníkov, úrovne spolupráce komunitného centra s miestnou farnosťou, od otvorenosti a ochoty Rómov aj od zriaďovateľa. Keďže komunitné centrá môžu byť zriadené aj cirkvami pôsobiacimi na území SR, je tu priestor na zapojenie sa a využitie dlhoročných skúseností, ktoré má Cirkev s prevádzkovaním misijných centier v rómskych komunitách.

¹⁷⁷ Porov. KOVÁČ, M. – JURÍK, M. Religiozita Rómov a aktivity cirkví vo vzťahu k Rómom. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 142.

¹⁷⁸ Porov. LEŠKOVÁ, L. *Rómovia a sociálna práca*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2011. s. 86 – 87.

¹⁷⁹ ROSINSKÝ, R – MATULAYOVÁ, T. – RUSNÁKOVÁ, J. *Evaluačná správa. Národný projekt Komunitné centrá*. s. 25.

¹⁸⁰ Porov. IMPLEMENTAČNÁ AGENTÚRA PRE OPERAČNÝ PROGRAM ZAMESTNANOSŤ A SOCIÁLNA INKLÚZIA. *Štandardy komunitných centier Národného projektu Komunitné centrá*. Bratislava, 2014. s. 13.

4 Metodológia a metodika výskumu

V tejto kapitole postupne predstavíme ciele a otázky výskumného projektu, budeme definovať výskumnú vzorku, v stručnosti predstavíme výskumný terén, etiku výskumu, načrtujeme metódy a techniky zberu dát, ich analýzy a interpretácie.

4.1 VÝSKUMNÉ CIELE, UKAZOVATELE A OTÁZKY

Ako sme popísali v prvej časti práce, k integrálnemu rozvoju jednotlivcov a národov, a teda aj Rómov, vedie uplatňovanie rôznych jeho vzájomne podmienených charakteristík. V druhej časti sme sa zamerali na to, ako sociálna práca prispieva prostredníctvom terénnej sociálnej práce a komunitnej práce pri uplatňovaní integrálneho prístupu na individuálnej a komunitnej úrovni k rozvoju Rómov z marginalizovaných komunít. V tretej časti sme poukázali na špecifický prínos Cirkvi k integrálnemu rozvoju Rómov pri realizácii praktickej pastoračnej a sociálnej činnosti prostredníctvom ohlasovania, liturgie a sociálnej služby. Naším hlavným výskumným cieľom, ktorý predstavíme v tejto časti, bolo skúmať integrálny rozvoj Rómov v kontexte pastoračnej práce a sociálnej práce v troch vybraných lokalitách prejavujúci sa ich sociálnou zmenou, začleňovaním do spoločnosti a Cirkvi a aktívnou participáciou na živote Cirkvi a spoločnosti. Táto výskumná téma vychádzala z toho, že sa táto náročná a špecifická pastoračná a sociálna činnosť Cirkvi medzi Rómami neraz vyvíja bez systematickosti a komplexnosti, pričom chýba porovnanie a zhodnotenie rôznych modelov sociálnej práce a pastoračnej práce z hľadiska úspešnosti ich sociálnej zmeny, sociálneho začleňovania a aktívnej participácie. Naše poukázanie na najúspešnejší model pre prácu s Rómami, ako aj silné a slabé stránky ďalších modelov s odporúčaniami pre prax môžu znamenať posun pri národnom a lokálnom plánovaní sociálnej a pastoračnej práce, pri príprave rôznych pastoračných a sociálnych pracovníkov pre prácu s Rómami a viesť k efektívnejšiemu prelínaniu týchto dvoch spoločenských disciplín v misijných a komunitných centrách v MRK.

Úspešnosť nejakej činnosti sociálnej práce a pastoračnej práce sme skúmali cez zmenu správania osoby alebo skupiny prostredníctvom zisťovania zmeny v postojoch či znalostiach skúmanej osoby prostredníctvom rozhovorov a škálovania danej zmeny.¹⁸¹ Úspešnosť sme skúmali z hľadiska *internej efektivity*, ktorá charakterizuje mieru účasti danej osoby alebo skupiny na sociálnej alebo pastoračnej službe, prípadne ich spokojnosť so sociálnou alebo pastoračnou službou.¹⁸² Na to nám poslúžili nami definované ukazovatele prínosu sociálnej práce a pastoračnej práce k integrálnemu rozvoju Rómov:

- a) Ukazovatele integrálneho rozvoja Rómov v oblasti sociálnej práce prostredníctvom terénnej sociálnej práce a komunitnej práce:

¹⁸¹ Porov. MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2003. s. 98.

¹⁸² Porov. MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. s. 88.

- *sociálna zmena* – ktorá vyplynula ako dôsledok realizácie sociálnej práce v danej lokalite a ktorá sa prejavila v oblasti osobného, rodinného, komunitného života (oslobodenie od závislostí – alkohol, fajčenie, gamblerstvo, zlepšenie vzťahov v rodine, zníženie miery zadlženosti, zlepšenie manželských vzťahov, zmena hospodárenia v rodine, zlepšenie vzťahov komunity – odpustenie, zmierenie a pod.);
- *začlenenie do spoločnosti* – aktívne zapojenie sa do spoločnosti (zlepšenie dochádzky detí do školy, pokračovanie na štúdiu na SŠ alebo VŠ, zvýšená aktivita pri hľadaní zamestnania, resp. pravidelné zamestnanie, účasť na vzdelávacích a formálnych aktivitách pre dobrovoľnícku službu, nové pozitívne vzťahy a aktívne kontakty s ľuďmi s majority) ako výsledok terénnej sociálnej a komunitnej práce;
- *aktívna participácia* – zapájanie sa do rôznych dobrovoľníckych a občianskych aktivít v komunitnom centre, v komunite, na lokálnej úrovni v obci alebo na vyšších úrovniach v občianskom alebo spoločenskom živote ako dôsledok sociálnej práce;

b) ukazovatele integrálneho rozvoja v oblasti pastoračnej práce prostredníctvom ohlasovania, liturgie a služby:

- *sociálna zmena* – prežitie obrátenia na základe ohlasovania, ktoré viedlo k osobnému vzťahu s Bohom, sa prejavilo v sociálnej zmene v oblasti osobného, rodinného a komunitného života (oslobodenie od závislostí – alkohol, fajčenie, gamblerstvo, zlepšenie vzťahov v rodine, zníženie miery zadlženosti, zlepšenie manželských vzťahov, zmena hospodárenia v rodine, zlepšenie vzťahov v komunite – odpustenie, zmierenie a pod.);
- *začlenenie do Cirkvi* – aktívne zapojenie sa do života Cirkvi (pravidelná osobná modlitba a účasť na spoločných modlitbách, pravidelná účasť na liturgii a prijímaní sviatostí, pravidelná účasť na katechézach, ktoré prehľbujú vieru, účasť na formálnych stretnutiach a školeniach, ktoré pripravujú na dobrovoľnícku alebo inú službu, pravidelné čítanie a štúdium Biblie; nové pozitívne vzťahy a aktívne kontakty s ľuďmi z majority) ako výsledok pastoračnej práce;
- *aktívna participácia* – zapájanie sa do rôznych služieb v malom spoločenstve, vo farnosti, v komunite, na lokálnej úrovni v obci alebo na vyšších úrovniach v občianskom alebo spoločenskom živote ako dôsledok pastoračnej práce.

Výskumom sme však nechceli len poukázať na to, ako sa tieto teoreticky definované ukazovatele, ktoré sme identifikovali, zoskupujú a vzájomne vrstvia, ale spravili sme aj koreláciu rôznych činiteľov integrálneho rozvoja v oblasti sociálneho poradenstva, komunitnej práce, ohlasovania, liturgie a služby s rôznymi charakteristikami našich informátorov a rôznymi lokalitami, čím sme dostali nielen subjektívne významy integrálneho rozvoja u jednotlivých Rómov a sociálnych, ako aj pastoračných pracovníkov, ale dali sme tieto významy do vzťahu s objektívnymi sociálnymi štruktúrami a účinnosťou jednotlivých jestvujúcich modelov. To bolo skúmanie *externej efektivity*, ktorá udáva, nakoľko sociálna služba alebo projekt naplňujú svoje ciele.¹⁸³

¹⁸³ Porov. MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. s. 68.

Pod modelmi sociálnej a pastoračnej práce, ktoré sme skúmali, sme chápali prítomnosť rôznych *štruktúr* sociálnej práce miestnej samosprávy alebo neverejných subjektov a pastoračnej a sociálnej činnosti Cirkvi a iných podporných subjektov v jednotlivých lokalitách, ktoré prostredníctvom uplatňovania *stratégií sociálnej a pastoračnej práce* umožňujú prelínanie a rozličnú mieru šírky i hĺbky vykonávanej sociálnej práce a evanjelizačnej činnosti vedúcu k vzniku alebo redukcii synergického efektu. Ide o tieto modely, ktoré sme skúmali: *prítomnosť sociálnej práce v lokalite* (napr. terénna sociálna práca, komunitné centrum, nízkoprahové centrum a pod.); *spoločenstvo most*, ktoré tvorili pastorační pracovníci Nerómovia žijúci medzi Rómami (porov. *SPR* 98); *misijní kapláni* – kňazi osobitne vyčlenení pre prácu s Rómami (porov. *SPR* 92); *misijné centrum* – miesto, kde sa vykonávali rôzne komplexné duchovné, sociálne, vzdelávacie aktivity a pod.; *územná pastorácia farára a kaplána*, pri ktorej bola venovaná špecifická pozornosť Rómom.

Na náš výskum sme si zvolili tri lokality, kde už dlhodobšie prebieha sociálna a pastoračná práca. Ide konkrétne o tieto obce a subjekty v nich, ktoré v sociálnej a evanjelizačnej činnosti predstavujú nasledujúce variácie jednotlivých modelov:

- *Čičava* – model lokality, v ktorej sa v obci realizuje terénna sociálna práca a v rámci Cirkvi tu funguje *spoločenstvo most* pôsobiace v misijnom centre s mnohými známkami komunitnej práce v blízkosti rómskej osady, ktorý je spojený s modelom personálnej pastorácie, to znamená zahŕňa špeciálne vyčlenených misijných kaplánov, ktorí pôsobia medzi Rómami vo viacerých obciach v okolí Čičavy, pričom ich činnosť je podporená činnosťou misijného *Spoločenstva apoštola Pavla* tvoreného prevažne Rómami;
- *Lomnička* – model lokality, v ktorej sa v obci realizuje terénna sociálna práca a v rámci Cirkvi ide o *spoločenstvo most*, ktoré predstavuje rehoľné spoločenstvo v misijnom centre, ktoré zároveň prevádzkuje sociálnu službu, komunitné centrum a kde sa realizuje model územnej pastorácie, pri ktorej je venovaná osobitná pozornosť Rómom;
- *Veľká Lomnica* – model lokality, kde sa v obci realizuje terénna sociálna práca a v rámci Cirkvi funguje územná pastorácia, pri ktorej je venovaná špecifická pozornosť Rómom.

Hlavná výskumná otázka nášho dizertačného výskumu bola:

Ako jednotlivé kombinácie modelov sociálnej a pastoračnej práce prispievajú k integrálnemu rozvoju Rómov?

Cieľom bolo identifikovať, opísať a interpretovať prínos jednotlivých modelov sociálnej a pastoračnej práce v daných lokalitách a ich vzájomné porovnanie z hľadiska ich prínosu pre integrálny rozvoj Rómov. Ako už bolo spomenuté, integrálny rozvoj predstavuje súhrn charakteristík, ku ktorým dochádza pri realizovaní sociálnej práce a pri ohlasovaní, slávení liturgie a zapájaní ľudí do služby prostredníctvom pastoračnej práce. Pri hlavnej výskumnej otázke sme vychádzali z predpokladu, že čím je nižšia úroveň segregácie Rómov v danej obci a čím komplexnejšie štruktúry sociálnej a pastoračnej práce boli v danej lokalite prítomné, tým viac prispievali k integrálnemu rozvoju Rómov. Vo výskume sme sa venovali aj tomu, aké stratégie použili jednotlivé subjekty sociálnej a pastoračnej práce v danej obci a k akým sociálnym zmenám vedúcim k rozvoju došlo u participantov prostredníctvom sociálnej a pastoračnej práce, ktoré ich

viedli k ich začleňovaniu do spoločnosti a Cirkvi, ako aj k aktívnej participácii na živote spoločnosti a Cirkvi.

Výskumná podotázka č. 1:

Ktorý model sociálnej a pastoračnej práce najviac prispieva k integrálnemu rozvoju Rómov?

Cieľom bolo určiť, ktorý model sociálnej a pastoračnej práce bol najúspešnejší z hľadiska integrálneho rozvoja Rómov. V tomto bode sme vychádzali z hypotézy, ktorú sme si chceli overiť, a to, že najviac prispieva k integrálnemu rozvoju Rómov prítomnosť komplexných pastoračných služieb, ktoré majú potenciál meniť vnútorné hodnoty komunity, pričom sú podporené sociálnou prácou v obci a inými podpornými subjektmi. Preto sme aj do výskumu začlenili obec Čičava, kde je prítomnosť komplexných pastoračných služieb (špeciálne vyčlenení misijní kapláni pre rómske komunity, *spoločenstvo most*, misijné centrum), keďže na území Spišskej diecézy sa takáto pastoračná štruktúra nevyskytuje.

Výskumná podotázka č. 2:

Aké sú činitele, ktoré spúšťajú proces sociálnej zmeny prostredníctvom sociálnej a pastoračnej práce?

Cieľom bolo overiť si hypotézu, že k vnútornej zmene, ktorá spúšťa proces sociálnej zmeny, je nutné dobre nastavené špecializované sociálne poradenstvo zo strany sociálnej práce a zo strany pastoračnej činnosti nestačí len špecifická pastoračná pozornosť voči Rómom založená napr. len na vysluhovaní sviatostí, ale musí sa začať najprv misijným ohlasovaním medzi nimi, aby došlo k posunu aj v ďalších oblastiach. Preto sme hľadali súvis a porovnania medzi tými Rómami, ktorí boli subjektmi špecializovaného poradenstva a misijného ohlasovania, a tými, ktorí ho nezažili, a k akým procesom integrálneho rozvoja vplyvom tohto poradenstva a ohlasovania u nich došlo, resp. nedošlo, keď bolo, resp. nebolo prítomné.

Výskumná podotázka č. 3:

Ako efektívne dokážu jednotlivé modely sociálnej a pastoračnej práce zabezpečiť nielen sociálnu zmenu Rómov, ale aj ich začlenenie a aktívnu participáciu na živote v spoločnosti a Cirkvi?

Keďže nie všade je možné, aby fungovali tie najkomplexnejšie modely štruktúr sociálnej a pastoračnej práce, našim cieľom bolo na základe relevantných odpovedí participantov hľadať silné a slabé stránky, príležitosti a ohrozenia jednotlivých modelov sociálnej a pastoračnej práce s Rómami a skúmať dôležité faktory, ktoré v nich vedú k sociálnej zmene, začleňovaniu a aktívnej participácii Rómov na živote spoločnosti a Cirkvi.

Výskumná podotázka č. 4:

Ako úroveň spolupráce medzi sociálnou a pastoračnou prácou napomáha integrálny rozvoj Rómov?

Cieľom bolo hľadať mieru vzájomnej prepojenosti sociálnej a pastoračnej práce v daných lokalitách. Ako sa navzájom videli, prijímali, spolupracovali medzi sebou

pastorační a sociální pracovníci a ako videli dôležitosť pastoračnej, resp. sociálnej práce z vonkajšieho uhla pohľadu.

4.2 METÓDY A TECHNIKY TERÉNNÉHO VÝSKUMU

Výber rôznych výskumných metód závisí od toho, čo chceme zistiť. Keďže sme sa zaoberali skúmaním životných osudov ľudí, ich každodenného správania a prežívania, uprednostnili sme kvalitatívne metódy. Metódy, ktoré používajú kvalitatívni výskumníci, dokazujú rozšírené presvedčenie, že môžu sprostredkovať hlbšie porozumenie spoločenským fenoménom, než by sa získalo z čisto kvantitatívnych dát,¹⁸⁴ pričom sú používané cirkulárne, keď na začiatku máme hypotézy a na konci vytvorené teórie, ale uprostred prebieha neustály cirkulárny proces výberu vzorky, zberu dát, analýzy a interpretácie.¹⁸⁵

Pre dotazníkový zber dát kvantitatívnou metódou sme sa nerozhodli aj preto, lebo v rómskych komunitách nie je všeobecne preferovaný. Môže byť doplnkovým, ale nie vždy presným zdrojom informácií. Pre mnohých Rómov predstavuje vypisovanie dotazníkov veľkú prekážku. Z historických dôvodov majú voči papierovým formám zisťovania ich údajov nedôveru. Dotazníky nie sú písané v ich materinskom jazyku, resp. mnohé cudzie slová sú im neznáme.

V mnohých kvalitatívnych štúdiách sa spája pozorovanie s robením rozhovorov. Môže sa tak stať preto, že je viacero výskumných otázok, alebo preto, že je snaha o rôzne metódy, alebo zdroje s cieľom ich vzájomného potvrdenia vo forme metodologickej triangulácie, ktorou sa preverí, kde sa dáta prelínajú. Mnoho teoretických perspektív však odporúča, aby sme nehromadili dáta s cieľom odhaliť všeobecnú pravdu. Naším primárnym zdrojom údajov preto boli rozhovory s participantmi a pozorovanie tvorilo iba doplnkový zdroj údajov na overenie niektorých výpovedí prostredníctvom ich triangulácie.¹⁸⁶

Keďže kvalitatívny výskum umožňuje hlbší ponor do sociálnej reality a pozorovanie rôznych javov a ich komentovania, ako najvhodnejšou sa pre nás javila metóda tzv. zakotvenej teórie, realizovaná prostredníctvom pološtruktúrovaných rozhovorov s otvorenými otázkami, neformálnymi rozhovormi a zúčastneného pozorovania.

1. Rozhovory

Náš empirický výskum zahŕňal to, že sme spravili pomerne malý počet otvorených rozhovorov s cieľom „empaticky vstúpiť do prežívanej skúsenosti skúmanej osoby“.¹⁸⁷ Táto snaha uchopiť „prežívanú skúsenosť“ mala za dôsledok, že sme uprednostňovali otvorené rozhovory v pološtruktúrovanej podobe s participantmi, ktoré sme nahrávali na diktafón. Metóda pološtruktúrovaných rozhovorov bola vhodná na to, aby sa v ňom mohli rozoberať aj osobné údaje, názory a zážitky, ktoré sa týkajú sociálnej alebo náboženskej skúsenosti a ich vplyvu na praktický život. Keďže išlo o pološtruktúrované rozhovory, nezachovávali sme presnú štruktúru otázok, ale dôležité bolo prejsť všetky relevantné otázky v dotazníku. Naším cieľom bolo viesť rozhovor voľne a pri-

¹⁸⁴ Porov. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava : Ikar, 2005. s. 20.

¹⁸⁵ Porov. ŠVAŘÍČEK, R. – ŠEĐOVÁ, K. a kol. *Kvalitatívni výzkum v pedagogických vědách*. Praha : Portál, 2007. s. 51.

¹⁸⁶ Porov. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. s. 110 – 111.

¹⁸⁷ Porov. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. s. 107.

rodzene, aby participant otázkam dobre porozumel, aby mohol vyjadriť svoje subjektívne pohľady a názory, aby mohol samostatne navrhovať možné vzťahy a súvislosti a aby ho bolo možno tematizovať na konkrétnu situáciu participanta.¹⁸⁸ Rozhovory boli vedené podľa dotazníkov pre jednotlivé cieľové skupiny.

Vo výskumoch, v ktorých sa rozhovor používa na zistenie, ako participant vníma určité veci, sa však vynára potenciálny analytický problém. Do akej miery je správna domnienka, že ľudia pripisujú svojim skúsenostiach jediný význam? Tu vzniká dôležitá otázka, či sa majú odpovede z rozhovoru považovať za priamy prístup k „prežívaniu“, alebo za aktívne konštruované „narácie“. My sme vychádzali z „realistického“ prístupu k dátam z rozhovorov¹⁸⁹ a odpovede participantov sme považovali za opis istej vonkajšej skutočnosti (napr. faktov, udalostí) alebo ich vnútornej skúsenosti (napr. pocitov, významov), pričom do výskumného plánu sme zabudovali rôzne triangulačné nástroje, ktoré zabezpečovali presnosť interpretácie a kontrolu toho, čo nám respondenti hovoria. Udialo sa to prostredníctvom toho, že sme porovnávali údaje z rozhovorov štyroch skupín participantov: sociálnych pracovníkov, pastoračných pracovníkov, Rómov a pracovníkov rôznych podporných subjektov, a zároveň nám slúžili aj ďalšie dve doplnkové metódy zberu dát – pozorovanie a neformálne rozhovory.

2. Zúčastnené pozorovanie a neformálne rozhovory

V každej lokalite sme boli niekoľko dní, aby sme mohli nadviazať vzťah s participantmi a videli spôsob sociálnej a pastoračnej práce zvnútra. A preto súčasťou výskumu bolo aj zúčastnené pozorovanie spojené s neformálnymi rozhovormi. Zúčastnené pozorovanie patrí medzi dôležité metódy kvalitatívneho výskumu a využíva sa vo výskumoch, ktoré sa sústreďujú na hĺbkový popis a analýzu nejakého javu. Pri neformálnych rozhovoroch a pozorovaniach sa totiž objavili informácie, ktoré viedli k lepšiemu porozumeniu danej reality. Kvôli tomu súčasťou výskumu bolo aj zapisovanie postrehov z neformálnych rozhovorov a pozorovania do terénneho denníka, a boli v prípade relevantnosti uvedené vo vyhodnotení situácie danej lokality a v záverečnej správe.

Kombinovanie metód získavania dát predstavuje pokúšenie, pretože zdanlivo vytvára tzv. plnší obraz. Zároveň viaceré zdroje dát vyžadujú osvojenie oveľa viac analytických zručností, čo vedie k pokúšeniu prejsť na ďalší súbor dát, keď prídu ťažkosti s analyzovaním jedného súboru s materiálom.¹⁹⁰ Aj keď rozhovory nahrané na diktafón sme považovali za primárny zdroj dát, napriek tomu aj tieto ďalšie metódy boli v našom výskume za osožné vzhľadom na spomenutú potrebu overenia si niektorých tvrdení od participantov a zároveň nám umožňovali „vcítiť sa“ do kontextu a prostredia sociálnej práce v obci a sociálnej a pastoračnej práce Cirkvi v danej lokalite, v ktorej sa uskutočňovala, čo nám umožnilo získať dodatočné údaje a podnety na analýzu v záverečnej správe.

Tieto údaje sme si zbierali do terénneho denníka, pričom sme sa držali prísnych konvencií na písanie poznámok z terénu a konzistentnej teoretickej orientácie,¹⁹¹ keďže pri písaní poznámok v teréne, ktoré boli zachytávané cez pozorovanie a neformálne

¹⁸⁸ Porov. HENDL, J. *Kvalitatívny výzkum: základní metody a aplikace*. s. 166.

¹⁸⁹ Porov. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. s. 134.

¹⁹⁰ Porov. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. s. 62.

¹⁹¹ Porov. HENDL, J. *Kvalitatívny výzkum: základní metody a aplikace*. s. 193.

rozhovory, už nejde len o jednoduché zaznamenávanie dát, ale už aj o analýzu. Viedli sme si preto terénny denník s piatimi osobitnými súbormi poznámok:

- a) Krátke poznámky počas pozorovania.
- b) Rozšírené poznámky po ukončení práce v teréne.
 - O aké osoby, udalosti alebo situácie išlo? Aké boli hlavné témy alebo otázky v rámci kontaktu? Ktorých výskumných otázok sa kontakt najviac dotýkal? Aké nové hypotézy, úvahy alebo predpoklady o situáciách v teréne sme vyvodili na základe tohto kontaktu? Ktorým smerom by sme mali vynaložiť najviac energie pri ďalšom kontakte a informácie akého druhu by sme mali hľadať?
- c) Zaznamenávanie problémov a nápadov, ktoré sa objavili v každej fáze práce v teréne (napr. odkazy sebe samému týkajúce sa spôsobu, akým zbierať dáta a pod.).
- d) Provizórne priebežné poznámky o analýze a interpretácii (domnienky, hypotézy, kritika toho, čo sme robili, videli a pod.).
- e) Pocitové vyjadrenia týkajúce sa výskumu a ľudí (pochybnosti a radosti a pod.).¹⁹²

Ako údaje o danej lokalite nám poslúžili okrem participantov aj rôzne externé zdroje – najmä *Atlas rómskych komunit 2013*, ako aj predchádzajúce odborné práce o danej lokalite, dostupné štatistické údaje o počte a štruktúre obyvateľov, o zamestnanosti a pod.

4.3 VÝSKUMNÝ TERÉN A VÝSKUMNÁ VZORKA

Terénny výskum sme uskutočnili v uvedených lokalitách počas piatich mesiacov (október 2016 – február 2017), pričom kvôli lepšiemu spoznaniu prostredia sme sa zúčastnili na niektorých aktivitách (ohlasovanie, liturgia, modlitby, malá skupinka, komunitné aktivity a pod.), ktoré vykonávali jednotlivé subjekty. Rozhovory sme robili v prirodzenom prostredí participantov, v prípade sociálnych pracovníkov v ich kanceláriách, v prípade pastoračných pracovníkov na fare alebo v misijnom centre a v prípade rómskych participantov v ich dome alebo v misijnom centre. Do výskumného terénu sme prichádzali vo všetkých lokalitách v role návštevníka (človeka, ktorého participantí poznajú menom a niečom vedia o jeho práci). Voči pastoračným pracovníkom sme vystupovali v role zasväteného (sú to osoby, s ktorými sa väčšinou stretáme aj mimo rámca výskumu) a voči väčšine sociálnych pracovníkov v role nezasväteného.¹⁹³

Cieľom kvalitatívneho výskumu je povedať veľa o mále,¹⁹⁴ a preto našim cieľom nebolo vytvoriť empirické zovšeobecnenia na základe veľkých reprezentatívnych vzoriek, ale vypracovanie teórií o prínose rôznych modelov sociálnej a pastoračnej práce pre integrálny rozvoj Rómov. Na to sme používali metódu komparácie a korelácie na základe prípadov, v ktorých jav existuje, s tými, v ktorých existoval v menšej miere alebo neexistoval, pričom sme sa snažili identifikovať ďalšie podmienky, ktoré sa zdali prepojené s javom. Toto je stratégia systematického porovnávania popísaná v rámci metodického prístupu *zakotvenej teórie*, ktorý sme používali, a ktorý je vhodný na typ výskumu zameraný na skúmanie nejakého procesu.¹⁹⁵

¹⁹² Porov. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. s. 138.

¹⁹³ Porov. ŠVAŘÍČEK, R. – ŠEĐOVÁ, K. a kol. *Kvalitatívni výzkum v pedagogických vědách*. s. 76.

¹⁹⁴ Porov. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. s. 76.

¹⁹⁵ Porov. ŠVAŘÍČEK, R. – ŠEĐOVÁ, K. a kol. *Kvalitatívni výzkum v pedagogických vědách*. s. 96.

Zovšeobecniteľnosť predstavuje štandardný cieľ kvantitatívneho výskumu a bežne sa dosahuje pomocou štatistických postupov výberu vzorky. Takéto postupy výberu vzorky však zvyčajne nie sú v kvalitatívnom výskume k dispozícii, keďže naša vzorka by musela byť taká veľká, že by znemožnila ten druh intenzívnej analýzy, ktorý sa uprednostňuje v tejto výskumnej metóde.¹⁹⁶ Niektorí autori nazerajú na kvalitatívny výskum ako na čisto deskriptívny a neprpisujú téme zovšeobecniteľnosti žiadny význam. Podľa iných kvalitatívny výskum by mal produkovať vysvetlenia, ktoré sa dajú nejakým spôsobom zovšeobecniť alebo majú širšie dozvuky, a tak termín *extrapolácia* lepšie vystihuje typický postup v rámci kvalitatívneho výskumu, ktorý sme použili v našom výskume, keď sme robili naše zhrnutie výsledkov a závery.¹⁹⁷

Keďže v kvalitatívnom výskume sa nemusíme riadiť výberom participantov postupmi štatistickej reprezentatívnosti, ale išlo nám o to, aby sme dosiahli reprezentatívnosť pojmov, uplatnili sme pri ňom teoretický výber, ktorý predstavoval výber skupín alebo kategórií na výskum na základe ich relevantnosti vzhľadom na výskumné otázky a teoretickú pozíciu, ako aj vzhľadom na vysvetlenie alebo výklad, na ktorom sa pracovalo,¹⁹⁸ aj keď, čo sa týka sociálnych a pastoračných pracovníkov v daných lokalitách, bol už zväčša *a priori* determinovaný.¹⁹⁹ V našom výskume úlohu tzv. *gatekeepers* (otváračov dverí) tvorili sociálni a pastorační pracovníci, ktorí najlepšie poznajú jednotlivcov informačne zaujímavých pre naše účely, a preto väčšinu našich participantov v jednotlivých lokalitách tvorili Rómovia vybraní metódou *účelovej vzorky*.

Participant – sociálni a pastorační pracovníci	Označenie participanta v počítačovom programe ATLAS.ti	Označenie pre výskum ²⁰⁰
1.	PP1_ČI_INT	1
2.	SP1_ČI_INT.MP3	6
3.	PP2_LO_INT.MP3	7
4.	SP2_LO_INT.MP3	10
5.	PP3_VL_INT.MP3	12
6.	SP4_LO_INT.rtf	16
7.	SP5_VL_INT.mp3	17

Tab. č. 2 Označenie participantov – sociálnych a pastoračných pracovníkov

¹⁹⁶ Porov. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. s. 114.

¹⁹⁷ Porov. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. s. 123.

¹⁹⁸ Porov. STRAUSS, A. L. – CORBIN, J. *Základy kvalitatívneho výskumu : postupy a techniky metódy zakotvené teorie*. Boskovic : Albert, 1999. s. 141 – 142; SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. s. 118.

¹⁹⁹ Porov. ŠVAŘÍČEK, R. – ŠEĐOVÁ, K. a kol. *Kvalitatívni výskum v pedagogických viedách*. s. 73.

²⁰⁰ Každá výpoveď z rozhovoru s akýmkoľvek participantom v kapitole č. 5. *Realizácia výskumu* sa končí zátvorkou, kde prvé číslo označuje participanta s číslom, ktoré sme mu priradili, a druhé číslo označuje číslo citácie, ktoré k danej výpovedi priradil počítačový program ATLAS.ti, keď sme rozhovor kodovali, a pod ktorým sa dá prostredníctvom programu vyhľadať.

Naše dáta pochádzali celkovo od sedmnástich participantov z troch lokalít z troch cieľových skupín. Primárnymi participantmi v každej lokalite boli jeden terénny sociálny pracovník a jeden pastoračný pracovník alebo v prípade relevantnosti jeden komunitný pracovník. Išlo o participantov, ktorí boli v danej lokalite hlavnými zodpovedníkmi za daný typ sociálnej alebo pastoračnej služby. Pre túto cieľovú skupinu bol určený osobitný dotazník na pološtruktúrovaný rozhovor. Na výskume sa zúčastnili traja pastorační pracovníci, traja terénni sociálni pracovníci a jeden komunitný pracovník.

Ďalšími primárnymi participantmi boli samotní Rómovia zapojení do aktivít jednotlivých sociálnych, pastoračných a podporných subjektov. V rámci výskumu sme z každej lokality oslovili dvoch – štyroch Rómov, pričom celkovo sme mali osem rómskych participantov. Zároveň sme zisťovali, ako dĺžka účasti na pastoračných a sociálnych aktivitách vplýva na integrálny rozvoj Rómov, a preto sme pri výbere vzorky prihliadali aj na tento ukazovateľ. Tejto cieľovej skupine bol určený osobitný dotazník na pološtruktúrovaný rozhovor.

Participant – Rómovia	Označenie participanta v počítačovom programe ATLAS.ti	Označenie pre výskum
1.	RES ₁ _ČI_JAR_INT	2
2.	RES ₃ _ČI_SAR_INT.rtf	4
3.	RES ₄ _ČI_IRE_INT.rtf	5
4.	RES ₂ _LO_MIR_INT.MP ₃	8
5.	RES ₃ _LO_BET_INT.MP ₃	9
6.	RES ₁ _VL_JAR_INT.MP ₃	13
7.	RES ₂ _VL_FER_INT.MP ₃	14
8.	RES ₃ _VL_BLA_INT.MP ₃	15

Tab. č. 3 Označenie rómskych participantov

Poslednou skupinou primárnych informátorov bol pracovník podporného subjektu pôsobiaceho v danej lokalite. Tu sme mali celkovo dvoch participantov. Tejto cieľovej skupine bol určený osobitný dotazník na pološtruktúrovaný rozhovor.²⁰¹

Participant – pracovník podporného subjektu	Označenie participanta v počítačovom programe ATLAS.ti	Označenie pre výskum
1.	RES ₂ _PS_ČI_JON_INT.MP ₃	3
2.	SP ₃ _LO_PS_INT.MP ₃	11

Tab. č. 4 Označenie participantov – pracovníkov podporných subjektov

4.4 ETIKA VÝSKUMU

Participantí boli pravdivo oboznamovaní s cieľmi výskumu, pričom boli informovaní o jeho nahrávaní na diktafón a bol od nich získavaný informovaný súhlas. V prípade, že participantí nesúhlasili s nahrávaním na diktafón, mali právo odmietnuť nahrávanie, čo sa nám stalo v jednom prípade terénneho sociálneho pracovníka. Informátori tiež boli informovaní o práve zostať v anonymite pre podávané citlivé a osobné údaje, a preto ich mená nebudú zverejnené, ale pridelili sme im kódové označenie podľa vyššie uvedeného spôsobu.²⁰²

4.5 ANALÝZA A INTERPRETÁCIA DÁT

Každé vedecké zistenie by sa malo zvyčajne posudzovať vo vzťahu k teoretickej perspektíve, z ktorej bolo vyvedené a ku ktorej môže prispieť, lebo fakty sú vždy podriadené teóriám. Bez teórie je výskum neskutočne úzky. Bez výskumu je teória obyčajným rozjímaním od stola.²⁰³ V sociálnych vedách existuje viacero teoretických prístupov na skúmanie sociálnej reality. Žiadna z týchto teórií nie je reálnejšia alebo pravdivejšia než tie druhé. To ich odlišuje od hypotéz, ktoré sa vo výskume testujú. Použitie teoretického prístupu závisí od výskumnej otázky. Výskumné otázky sa nevyhnutne formujú na základe teórie, ktorá tiež pomáha pri analýze a interpretácii dát.²⁰⁴ My sme uplatňovali v našom empirickom výskume tzv. zakotvenú teóriu, pričom pri analýze dát sme používali počítačový program *ATLAS.ti*. Podľa tohto prístupu vznikajúca teória je „zakotvená“ v dátach a nemusí sa predpokladať vopred, na začiatku výskumnej štúdie.²⁰⁵

Naše dáta boli z niektorých rozhovorov prepísané a uložené transkripciou. Pri prepisovaní rozhovorov sme používali počítačový program *NEWTON Dictate 5*, ktorý sám prepisuje audiosúbory alebo ich možno prediktovať cez mikrofón. Pri prvom spôsobe sme neboli spokojní s kvalitou počítačom robených prepisov, čo mohlo byť spôsobené tým, že je na to potrebná veľmi kvalitná nahrávka, ktorá musí byť aj kvalitne narozprávaná. Ale druhý spôsob prediktovania rozhovorov nám výrazne šetril čas v porovnaní s tým, keď sme rozhovory do počítača prepisovali ručne. Viacnásobné vypočutie rozhovorov pri ich prediktovaní bolo dobré na to, aby sme hlbšie prenikali do zmyslu výpovedí a robili si počítačové analytické poznámky. Väčšinu rozhovorov sme však ponechali v audioformáte, keďže uvedený počítačový program umožňuje kódovanie a analýzu aj audiosúborov, čím sa výrazne šetrí čas, ktorý treba dávať do prepisovania rozhovorov, pričom sme následne prepísali len tie časti audiosúborov, ktoré boli relevantné pre našu výskumnú správu.²⁰⁶

Zjednodušený model zakotvenej teórie, ktorý sme používali, zahŕňal tieto fázy:

a) Počiatočný pokus o vypracovanie kategórií, ktoré by objasnili dáta. V tejto fáze sme vybrali približne päť rozhovorov a začali sme s ich otvoreným kódovaním, čím nám vznikol sumár kódov. Prvá fáza kódovania sa skončila, keď sme si nevšimli nič nové, čo by nám pridalo niečo do vznikajúceho zoznamu kódov z hľadiska našich

²⁰² Porov. HENDL, J. *Kvalitatívny výskum: základné metódy a aplikácie*. s. 155.

²⁰³ Porov. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. s. 98.

²⁰⁴ Porov. ŠVARÍČEK, R. – ŠEĐOVÁ, K. a kol. *Kvalitatívny výskum v pedagogických viedach*. s. 67.

²⁰⁵ Porov. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. s. 74; HENDL, J. *Kvalitatívny výskum: základné metódy a aplikácie*. s. 123.

²⁰⁶ Porov. FRIESE, S. *Qualitative Data Analysis with Atlas.ti*. s. 85 – 86.

výskumných otázok. Následne sme kódy, ktoré boli príliš deskriptívne, spojili podľa spoločných znakov a vlastností na vyššiu úroveň konceptuálnejších kategórií a v prípade, že sme mali príliš konceptuálne kategórie, rozčlenili sme nich deskriptívnejšiu úroveň, aby sme mali zachytené ich vlastnosti a variabilitu.²⁰⁷

b) Pokus o nasýtenie týchto kategórií množstvom vhodných prípadov s cieľom názorného preukázania ich dôležitosti. Po vytvorení kódovacieho systému²⁰⁸ sme pokračovali kódovaním zvyšných dát, aby sa overil náš zoznam kódov, pričom to sme mohli zistiť z toho, že nám už nevznikali nové kódy. Zoznam kódov nikdy nedosiahne stopercentnú dokonalosť a jeho drobné modifikácie a doplnenie je bežné. Zmyslom jeho vytvorenia je mať pripravené dáta na systematickú analýzu. Dobre vytvorený zoznam kódov opisuje, čo je v dátach, ale nepredstavuje ich teoretický rámec, ktorého skúmaniu sa venuje nasledujúca fáza.²⁰⁹

c) Rozpracovanie týchto kategórií na všeobecnejšie analytické rámce s významom mimo skúmaného prostredia. Zmyslom tejto fázy po vytvorení uceleného zoznamu kódov a jeho uplatnenia na všetky dáta bolo pozrieť sa z rôzneho uhla na dáta z perspektívy výskumných otázok. To nám umožňovali v programe *ATLAS.ti* rôzne analytické nástroje.²¹⁰

My sme využívali predovšetkým výskumný nástroj (*query tool*), prostredníctvom ktorého sme na základe zložitejšieho vyhľadávania *booleankej* logiky mohli porovnávať citácie jednotlivých participantov súvisiace s nami kladenými výskumnými otázkami podľa rôznych nami zvolených charakteristík (lokalita, úroveň náboženského života, profesia a pod.) alebo nástroj výskytu jednotlivých kódov v rozhovoroch (*codes-primary documents table*).

Teória, ktorá bola týmto spôsobom vytváraná, sa sústreďovala predovšetkým na sociálne procesy, ktoré formujú ľudskú interakciu. Procesualita je tak zakotvená v tejto teórii veľmi silno.²¹¹ Nešlo pri jej použití o vytvorenie statickej momentky nejakého stavu ako pri etnografickom prístupe, ale o dynamický popis deja a súbor tvrdení o vzťahoch medzi premennými.²¹²

Kvalitatívny výskum sa opiera o úplne bežné formy uvažovania, pričom v našom prípade bolo sprevádzané počítačom podporovanou metódou analýzy NTC (*noticing, collecting, thinking*): pozorovanie (*noticing* – všímanie si, objavovanie javov), zhromažďovanie (*collecting* – zhromažďovanie a rozčlenenie javov na kategórie) a rozmyšľanie (*thinking* – analýza o vzťahoch medzi javmi), ktorú sme používali vo všetkých fázach od otvoreného kódovania po záverečnú analýzu.²¹³ Každý jednotlivец má vyvinuté schopnosti, ako sa orientovať pri stretnutí s neznámymi objektmi a fenoménmi. Na analýzu a interpretáciu dát nám slúžil *terénny denník* so zaznamenaným zúčastneným pozorovaním, neformálnymi rozhovormi a detailný popis aktivít navštívených

²⁰⁷ Porov. FRIESE, S. *Qualitative Data Analysis with Atlas.ti*. London : Sage Publications Ltd, 2012. s. 229 – 231.

²⁰⁸ Pozri Príloha C Zoznam kategórií a kódov.

²⁰⁹ Porov. FRIESE, S. *Qualitative Data Analysis with Atlas.ti*. s. 233.

²¹⁰ Porov. FRIESE, S. *Qualitative Data Analysis with Atlas.ti*. s. 234.

²¹¹ Porov. STRAUSS, A. L. – CORBIN, J. *Základy kvalitatívneho výzkumu : postupy a techniky metody zakotvené teorie*. s. 107 – 113.

²¹² Porov. ŠVAŘÍČEK, R. – ŠEĐOVÁ, K. a kol. *Kvalitatívni výzkum v pedagogických vědách*. s. 86.

²¹³ Porov. FRIESE, S. *Qualitative Data Analysis with Atlas.ti*. s. 228 – 229.

v teréne, ako aj nahrávané a prepísané pološtruktúrované rozhovory s participantmi. Súčasťou terénneho denníka boli aj metodologické poznámky a prvé interpretácie, keďže podľa Stakea analýza prebieha od priradenia významu prvému dojmu v teréne až po konečnú kompiláciu dát a poznatkov.²¹⁴ Pri konceptuálnej úrovni analýzy sme využívali písanie rôznych poznámok (*memos*) v počítačovom programe *ATLAS.ti*. Na to sme vytvorili *projektový denník (research diary)*, kde sme zaznamenávali náš analytický proces, čo sme spravili v daný deň, a odkazy sebe, čo ešte máme robiť v rámci analýzy. V počiatočnej deskriptívnej fáze analýzy sme používali *teoretické poznámky*, kde sme zaznamenávali prvú analýzu dát. Počas konceptuálnej úrovni analýzy sme vytvorili *poznámky k jednotlivým výskumným otázkam (research question memos)*, ktoré nám slúžili na zdokumentovanie postupu analýzy jednotlivých výskumných otázok cez počítačové analytické nástroje a zaznamenanie samotnej analýzy spolu s vybranými citáciami.²¹⁵ Počítačový program umožňuje prepojenie týchto poznámok s citáciami, a tak sa vytvárala zakotvenosť analýzy v jednotlivých dátach. Poznámky k jednotlivým výskumným otázkam nám slúžili ako základné stavebné bloky pri písaní kapitoly o empirickom výskume. Tieto poznámky a denníky sú uložené v elektronickej forme.²¹⁶ Počítačový program nám pomohol ako záruka, že porovnanie prípadov prebehlo systematicky a nie na základe dojmov. Ak sa totiž kódovanie množstva prípadov vykonalo dôkladne, počítačový program môže rýchlo naznačiť, ktoré prípady vykazujú nejaký jav, a zároveň ukázať, aké iné podmienky sú prítomné v rámci každého prípadu.²¹⁷

Hľadanie významu dát bolo často hľadaním pravidelnosti a konzistentnosti za určitých podmienok na základe princípu konštantnej komparácie. Niekedy sme boli schopní odhaliť význam na základe jednej udalosti a niekedy sa inštancie ako zástupcovia určitého významu opakovali v niekoľkých udalostiach. Niekedy sme pravidelnosti predpokladali vopred a iné sa objavili len počas výskumu. Význam zhromaždeným údajom sme dávali uvedenou metódou kódovania, keď sme cez systematické prehľadávanie dát tvorili a hľadali pravidelnosti medzi konceptmi a klasifikovali ich jednotlivé časti s cieľom odhaliť spoločnú bázu jednotlivých javov, pričom výsledky analýzy sme interpretovali ako celok vo výskumnej časti v zhrnutí a diskusii.²¹⁸

Výskumné dáta sme skúmali aj z hľadiska identifikácie vzťahov medzi kategóriami aj prípadmi. Na vyjadrenie týchto vzťahov sme použili prehľadné schémy, obrázky, grafy a tabuľky. Miles a Huberman považujú zobrazenie dát pomocou tabuliek a grafov v kvalitatívnej analýze za dôležitý prostriedok, lebo kvalitatívne údaje sú objemné a chýba im štruktúra.²¹⁹ Cieľom vizualizácie bolo jednak integrovať všetky zistenia, a tak získať koherentné pochopenie študovaného fenoménu, ako aj grafické znázornenie teoretického modelu pre potreby jeho prezentácie.²²⁰

²¹⁴ Porov. HENDL, J. *Kvalitatívny výskum: základní metody a aplikace*. s. 226.

²¹⁵ Porov. FRIESE, S. *Qualitative Data Analysis with Atlas.ti*. s. 234.

²¹⁶ Pozri Príloha B CD-ROM *Empirický výskum Integrálny rozvoj Rómov v kontexte pastoračnej práce a sociálnej práce v Čičave, Lomničke a Veľkej Lomnici*.

²¹⁷ Porov. SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. s. 174.

²¹⁸ Porov. ŠVAŘÍČEK, R. – ŠEĐOVÁ, K. a kol. *Kvalitatívny výskum v pedagogických viedach*. s. 87.

²¹⁹ Porov. HENDL, J. *Kvalitatívny výskum: základní metody a aplikace*. s. 207

²²⁰ Porov. FRIESE, S. *Qualitative Data Analysis with Atlas.ti*. s. 235.

Postupne sme tvorili priebežný súhrn, ktorý vyústil do nasledujúcej kapitoly *Realizácia výskumu*. Pripravili sme tiež miniatúry – cielený popis série udalostí, ktoré reprezentujú určitý aspekt prípadu. Tieto miniatúry sú súčasťou empirického výskumu. V závere sme vyhodnotili, ako sa nám podarilo naplniť cieľ výskumu.

5 Realizácia výskumu

5.1 POROVNANIE SKÚMANÝCH LOKALÍT Z HĽADISKA ICH SEGREGOVANOSTI, SOCIÁLNYCH PROBLÉMOV, ŠTRUKTÚR A STRATÉGIÍ SOCIÁLNEJ A PASTORAČNEJ PRÁCE

Cieľom tejto úvodnej časti empirického výskumu je podať všeobecnú charakteristiku skúmaných lokalít a osobitne sa zamerať na popisanie a analýzu komplexnosti štruktúr a stratégií sociálnej a pastoračnej práce v nich. V našej hlavnej výskumnej otázke sme vychádzali z hypotézy, že čím bude nižšia úroveň segregácie a zaostalosti MRK v danej obci a čím komplexnejšie sociálne a pastoračné služby sú poskytované, tým viac budú prispievať k integrálnemu rozvoju Rómov. Určeniu miery segregovanosti a zaostalosti skúmaných lokalít sa venujeme po všeobecnej charakteristike jednotlivých lokalít, kde vysvetľujeme spôsob, akým sme sa snažili určiť mieru ich segregácie z kvantitatívneho hľadiska a ako nám analýza sociálnych problémov z kvalitatívneho hľadiska v daných lokalitách pomohla pri určení miery ich segregácie, ako aj kľúčového sociálneho problému, ktorý by sa mal riešiť prostredníctvom sociálnej a pastoračnej práce v daných lokalitách. Zároveň v tejto kapitole popisujeme komplexnosť štruktúr sociálnej a pastoračnej práce v daných lokalitách, ako aj komplexnosť stratégií, ktoré použili jednotlivé subjekty sociálnej a pastoračnej práce, lebo sme predpokladali, že aj ony sú dôležitým faktorom ovplyvňujúcim integrálny rozvoj Rómov v nich.

Všeobecná charakteristika skúmaných lokalít

Obec Čičava sa nachádza v regióne Zemplín v Prešovskom kraji asi 4 km od okresného mesta Vranov nad Topľou. Aj keď medzi zomrelými Čičavčanmi z roku 1831 nájdeme aj rómske mená, na mape Čičavy z roku 1869 sa nenachádza rómska osada. Na začiatku 20. storočia však už v Čičave Rómovia určite žili a ich počet sa neustále zvyšuje. Roku 1938 ich bolo 94, čo bola necelá jedna pätina Čičavčanov. Podľa údajov z *Atlasu rómskych komunit 2013* v obci žilo 1 148 obyvateľov, z toho 744 Rómov (64,8 %).

Len malá časť Rómov býva v obci v rozptyle medzi slovenským obyvateľstvom, pričom toto prostredie má na nich väčší integračný vplyv. Väčšina Rómov žije v segregovanejšom prostredí – v dvoch lokalitách, ktoré miestni nazývajú horná a dolná osada. Horná osada je staršia, pričom tu žije viac Rómov než v dolnej osade. Je postavená v kopci, pričom obyvatelia tu žijú v murovaných domoch alebo ako nájomcovia obecných bytových domov. Dolná osada vznikla v 60. rokoch minulého storočia pri miestnom poľnohospodárskom družstve. Sú tu iba murované domy, pôsobí modernejšie a uprostred nej je otvorené priestranstvo, ktoré momentálne využíva *Gréckokatolícke formačné centrum pre Rómov* (ďalej GFC) na pravidelné bohoslužby najmä v letných

mesiacoch. Aj keď obyvatelia oboch osád majú spoločných predkov, existuje medzi nimi isté porovnávanie a vzájomné animozity.

V okrese Vranov nad Topľou je vysoká miera nezamestnanosti (17,59 %), čo je vysoko nad celoslovenským priemerom (8,39 %). To vyplýva aj zo sociodemografickej štruktúry obyvateľstva, keď podľa *Atlasu rómskych komunít 2013* tvorili Rómovia 21,5 % obyvateľov okresu. Aj Rómovia z Čičavy sú prevažne nezamestnaní a žijú odkázaní na sociálne dávky. Muži chodia za prácou do Čiech alebo na západné Slovensko, alebo si privyrábajú nelegálnou prácou. V obci Čičava sa nachádza základná škola, ktorú navštevujú len rómske deti. Ľudia slovenskej národnosti dávajú svoje deti do základných škôl vo Vranove nad Topľou, kam potom chodia aj miestne rómske deti, aby absolvovali druhý stupeň ZŠ. Väčšina rómskej mládeže však už nepokračuje v ďalšom štúdiu, resp. ide na učňovské školy, ktoré však zvyčajne nedokončí.

Dva týždne po našom výskume v danej lokalite sa konali po odvolaní predchádzajúceho starostu doplňujúce voľby, ktoré vyhral Róm z miestnej komunity, čím sa stal prvým starostom Čičavy rómskeho pôvodu.

Obec Lomnička sa nachádza v regióne Spiš v Prešovskom kraji, v okrese Stará Ľubovňa, 4 km od mesta Podolíne. Bola to pôvodne nemecká, prevažne evanjelická obec. V roku 1869 mala 1 016 obyvateľov, pričom do roku 1950 ich počet poklesol na 473. Začiatkom roka 1945 väčšina obyvateľov nemeckej národnosti odišla s ustupujúcim nemeckým vojskom. Odchod posledných pôvodných nemeckých obyvateľov bol v auguste 1945. Po ich násilnom a nútenom odchode sa do konfiškátov po Nemcoch nasťahovali obyvatelia okolitých dedín, ktorí obsadili neobývané domy a majetky po Nemcoch. Do 70. rokov minulého storočia tvorili väčšinu obce obyvatelia slovenskej národnosti. Prelomom sa stali sedemdesiate roky 20. storočia, keď bývalá vládna politika k cigánskej otázke umožnila vykupovanie tzv. „cigánskych chatrčí“, čím Slováci z Lomničky odchádzali do blízkeho mesta Podolíne s finančnou hotovosťou za odpredané konfiškáty, ktoré získali od Rómov. Tak sa postupne z osady presťahovali Rómovia do dediny a začali tvoriť väčšinu obyvateľstva obce. Podľa údajov z *Atlasu rómskych komunít 2013* v obci žilo 2 506 obyvateľov, z toho 100 % Rómov. Podľa údajov od našich participantov počet obyvateľov Lomničky rapídne stúpa a v súčasnosti je tu už niečo vyše 3 000 obyvateľov.

Väčšina Rómov žije v murovaných domoch, niektorí v bytovkách, časť ich žije v chatrčiach a niektoré rodiny po požiari svojich chatrčí žijú v plechových unimobunkách, ktoré im poskytla obec ako náhradné bývanie. Veľa Rómov, najmä tí, ktorí bývajú v chatrčiach, nie sú napojení na kanalizáciu ani nemajú vodovod s pitnou vodou. V dedine boli vybudované tri verejné studne s pitnou vodou, z ktorých je funkčná iba jedna. Jedna je znečistená a druhá nefunkčná.

V okrese Stará Ľubovňa je pomerne nízka miera evidovanej nezamestnanosti – 9,4 %, ale to neplatí o Lomničke, kde väčšinu obyvateľov tvoria nezamestnaní odkázaní na sociálne dávky alebo ženy na rodičovskom príspevku. Veľa Rómov z miestnej komunity si chodí zarábať do západnej Európy hraním hudby na ulici. Podľa výpovede jedného informátora ide až o 300 – 400 ľudí z miestnej komunity, ktorí si takouto prácou vylepšujú svoj príjem.

Vekový priemer obce je nízky. V Lomničke sa nachádza základná škola, ktorú navštevuje vyše 900 detí. Asi tretina z nich je umiestnená v špeciálnych triedach. V obci má pobočku stredná odborná škola zo Starej Ľubovne, ktorú navštevuje časť

mládeže po skončení ZŠ. Len málo mladých Lomničanov pokračuje v štúdiu mimo Lomničky. V tejto obci je bežné, že pomerne mladí ľudia žijú vo zväzku druh a družka so súhlasom rodičov, hoci ich vek je 16 – 17 rokov, niekedy menej. Obyvatelia obce málokedy opúšťajú jej hranice. Uvedená izolácia má vplyv na myslenie ľudí, ktorí žijú iba v uzatvorenom rámci segregovanej komunity.

V obci je starostka rómskeho pôvodu, ako aj obecní poslanci.

Obec Veľká Lomnica sa nachádza v regióne Spiš v Prešovskom kraji, v okrese Kežmarok, 10 km od okresného mesta Kežmarok a 5 km od Popradu. Názov obce dokazuje, že okolie bolo osídlené Slovanmi a prví osadníci boli Slováci. Až neskôr, v polovici 13. storočia, sa medzi nimi usadili aj prichádzajúci nemeckí kolonisti, ktorí postupne v obci nadobudli prevahu. Prvé presné údaje o zložení a počte obyvateľstva pochádzajú z roku 1700. V 18. storočí vypukol v obci mor a spôsobil, že polovica obyvateľov vymrela. Do prázdnych domov prichádzalo nové obyvateľstvo, ktoré v obci začínalo nový život. Prichádzali predovšetkým Nemci, a tak až dve tretiny obyvateľstva malo nemecký pôvod. Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1930 mala obec 1 461 obyvateľov. Podľa národnosti bolo 971 Nemcov, 310 Slovákov a Čechov, 19 Maďarov, 93 Cigánov, 11 Židov a 2 Rusíni. Miestni Rómovia žili v osade, ktorá bola separovaná od obce. V súčasnosti výstavba pokročila a v blízkosti osady sa nachádza priemyselný areál. Sedemdesiate roky minulého storočia sa vyznačovali nebyvalým rozvojom poľnohospodárskej výroby, prosperitou ďalších miestnych podnikov, prílevom pracovných síl, mladých rodín, rastom počtu obyvateľov a populačnou explóziou rómskeho obyvateľstva. Podľa údajov z *Atlasu rómskych komunit 2013* v obci žilo 4 425 obyvateľov, z toho niečo vyše 2 000 (45,5%) tvorili Rómovia. Približne sto Rómov žije v rozptyle v obci medzi slovenskou majoritou.

Rómska osada sa vyznačuje tým, že tu nie je základná infraštruktúra. Ľudia žijú v murovaných domoch, ale aj v chatrčiach. Väčšina domov nemá vlastný vodovod, ale ľudia si chodia po pitnú vodu k verejnému zdroju. V osade je po daždi blato a špina, lebo tu nie sú na mnohých miestach žiadne chodníky. Niektorí Rómovia bývajú v bytových domoch, ktoré postavila obec v osemdesiatych rokoch minulého storočia.

V okrese Kežmarok je pomerne vysoká miera evidovanej nezamestnanosti – 20,15%, ale miestni Rómovia majú lepšiu uplatniteľnosť na trhu práce, lebo v tesnej blízkosti obce sa nachádza mesto Poprad, blízko sú Vysoké Tatry a aj v samotnej obci sú viaceré priemyselné podniky a zariadenia cestovného ruchu. Vyše sto Rómov z osady je tak zamestnaných v rôznych, prevažne robotníckych profesiách. Väčšina miestnych Rómov je však nezamestnaných a odkázaných na sociálne dávky.

V ZŠ vo Veľkej Lomnici je 300 rómskych žiakov, pričom na rozdiel od prechádzajúcich dvoch lokalít nejde o čisto rómsku školu. Slovenské a rómske deti navštevujú spoločne školu. Rómska mládež po skončení ZŠ zväčša nepokračuje v ďalšom štúdiu, ale niektorí mladí ľudia z komunity navštevujú stredné školy v Poprade alebo v Kežmarku. V tejto komunite je tiež bežné, že pomerne mladí ľudia žijú vo zväzku druh a družka so súhlasom rodičov, hoci ich vek je 16 – 17 rokov, niekedy menej.

V obci je starosta slovenskej národnosti, ale v obecnom zastupiteľstve sú traja občania rómskeho pôvodu.

5.2 ZHODNOTENIE MIERY SEGREGOVANOSTI SKÚMANÝCH LOKALÍT

Existujú viaceré spôsoby, ktorými sa meria segregovanosť a zaostalosť nejakej lokality. Väčšinou slúžia ako podklady pre zamerania verejných politík na kľúčové problémy v nejakej lokalite alebo regióne, resp. na nasmerovanie verejných zdrojov do tých komunít, ktoré to najviac potrebujú. Pre nás bolo zistenie a porovnanie kvantitatívnych údajov o miere segregovanosti nami skúmaných lokalít dôležité na to, aby sme si uvedomili rozdielnosť v miere zaostalosti daných komunít, pred ktorou stoja pastorační a sociálni pracovníci, čo má vplyv aj na náročnosť ich pôsobenia.

Myšlienka určenia jednoduchého indexu segregovanosti na Slovensku je však veľmi problematická pre kvalitu dostupných databáz, ako aj pre problém výpočtov indexov pre malé populácie (napr. 10 000 obyvateľov a menej), ktoré nie sú štatisticky obhájiteľné, pričom do tejto kategórie spadá väčšina slovenských obcí, o rómskych komunitách nehovoriac.²²¹ Jedným z takýchto pokusov bolo vytvorenie *Indexu segregácie a podrozvinutosti*, ktorý vzišiel z nami uvádzaného *Atlasu rómskych komunít 2013*. Navrhnutý index je zostavený z trinástich indikátorov využívajúcich údaje z atlasu, ktoré popisujú štrukturálnu situáciu rómskych lokalít v obciach Slovenskej republiky: typ osídlenia (1 indikátor), umiestnenie osídlenia (1), vzdialenosť osídlenia od obce (1), typ bytového fondu (1), vlastníctvo pozemkov (1), prístup k pitnej vode (4), prístup ku kanalizácii (2) a prístup k elektrickej sieti (2).²²²

Podľa Marcinčina nedostatkom tohto indexu je jednak to, že je konštruovaný len na základe údajov z *Atlasu rómskych komunít 2013* a len pre lokality, v ktorých žijú vylúčené rómske komunity, že používa príliš vysoký počet indikátorov, ktoré môžu byť vzájomne korelované (viaceré indikátory merajú tú istú veličinu – ak je lokalita segregovaná a v extraviláne obce, je zrejmé, že bude od obce vzdialenejšia než lokalita v intraviláne obce; bude mať zhoršený prístup k verejnému osvetleniu aj kanalizácii), prípadne mnohé majú nulovú (chýbajúcu) hodnotu, a že pomerne netransparentne používa vážené hodnoty každého z trinástich indikátorov tým, že ich hodnoty neštandardizuje medzi 0 a 1.

Vzhľadom na spomenuté a ďalšie nedostatky *Indexu segregovanosti a podrozvinutosti* navrhuje vytvoriť indexy šité na mieru, ktoré by mali používať čím jednoduchšie indikátory, čím by sa vyhlo *multicolinearite* – používaniu príliš veľkého počtu indikátorov, vylúčiť z nich obce do 300 obyvateľov a zahrnúť do nich aj mäkký index – kvalitatívne informácie o lokalite, ktoré nie sú bežne dostupné alebo si zasluhujú zvláštny dôraz.²²³

Navrhuje ich spojiť nielen s infraštruktúrnymi podmienkami v danej obci, keďže rozvinutosť sa zvyčajne spája aj so životnou úrovňou, čiže príjmami a spotrebou, ale aj prístupom k základným službám, ako je zdravotná starostlivosť, bývanie a vzdelanie. Takto najčastejšie používaným indikátorom je *Human Development Index* (HDI), ktorý vychádza z toho, že hlavným kritériom merania rozvoja krajiny by mali byť ľudia a ich schopnosti, nie samotný hospodársky rast. HDI je sumárnou mierou priemerých výsledkov v kľúčových oblastiach ľudského rozvoja: dlhý a zdravý život, vzdelanie

²²¹ Porov. MARCINČIN, A. Index zaostalosti (zmiešaných) obcí. In *Prognostické práce*. 2015, roč. 7, č. 1, s. 54 – 55.

²²² Porov. ROZVOJOVÝ PROGRAM OSN *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*, s. 70.

²²³ Porov. MARCINČIN, A. Index zaostalosti (zmiešaných) obcí. In *Prognostické práce*, s. 80 – 81.

a slušná životná úroveň. Je geometrickým priemerom normalizovaných indikátorov pre každú z troch oblastí:

$$HDI = (I \text{ zdravie}, I \text{ vzdelanie}, I \text{ príjem})^{1/3}$$

Pritom hodnota každého z troch indexov je transformovaná medzi 0 a 1 jednoduchým vzorcom.²²⁴

Lokalita	% RP	HDI
Lomnička	100	0,000
Čičava	61,2	0,166
Veľká Lomnica	45,7	0,240

Čím vyšší index, tým vyššie HDI. % RP označuje percentuálny podiel rómskej populácie v obci. Prameň: vlastné výpočty A. Marciničina podľa údajov ÚPSVAR a Atlasu rómskych komunít 2013.

Tabuľka č. 5 Index HDI obcí, kde sme vykonávali výskum

Na základe toho Marciničin vytvoril indexy slovenských obcí podľa HDI, kde Lomnička skončila s nulovým indexom na prvom mieste ako najzaostalejšia obec na Slovensku. Najväčšie problémy pri úsilí o integrálny rozvoj tak čakajú sociálnych a pastoračných pracovníkov v Lomničke, kde je tritisícčlenná rómska komunita, ktorá je úplne segregovaná. Najmenšiu mieru zaostalosti podľa indexu HDI v nami skúmaných lokalitách vykazuje Veľká Lomnica (aj keď v Čičave je o 1 300 obyvateľov menšia MRK), čo súvisí s tým, že v obci žije menší percentuálny podiel rómskeho obyvateľstva a s lepšou polohou – v blízkosti mesta Poprad, kde je viac pracovných príležitostí, čo zrejme ovplyvňuje výšku príjmov aj u Rómov. Veľká MRK vo Veľkej Lomnici však mohla v indexe HDI predbehnúť Čičavu aj pre nízky podiel Rómov na celkovom počte obyvateľov, čo poukazuje na problematiku vychádzajúcu len z kvantitatívnych dát. Preto Marciničin navrhuje aj „mäkký index“, ktorý má za cieľ transparentne vniesť do výsledného indexu také informácie, ktoré nie sú kvantifikované, bežne dostupné alebo si zasluhujú zvláštny dôraz. Takéto priznanie sa k subjektivite je transparentné a pomôže zvýrazniť potreby komunít vo veľkých obciach alebo komunít vo veľmi urgentných situáciách,²²⁵ o čo sa pokúsime v nasledujúcej časti.

Ako vnímajú sociálne problémy v skúmaných lokalitách účastníci

Určiť to, na čo treba dať v jednotlivých lokalitách zvláštny dôraz, sme uskutočnili tak, že sme v rozhovoroch so sociálnymi pracovníkmi, pastoračnými pracovníkmi a rómskymi účastníkmi mali otázku, aké sociálne problémy subjektívne pociťujú a vnímajú, že sú v danej lokalite najväčšie.

Ako najviac pociťované sociálne problémy v celkovom pohľade na všetky skúmané lokality označovali účastníci v rozhovoroch kategóriu *problémy v manželstve a rodine*. Pod túto kategóriu sme zahrnuli problémy vyplývajúce z narušených vzťahov medzi manželmi (hádky, domáce násilie), zanedbávanie výchovy detí a ich záškolsť, sexuálne deviácie, predčasné sexuálne vzťahy u detí a mladistvých, problémy

²²⁴ Porov. MARCINIČIN, A. Index zaostalosti (zmiešaných) obcí. In *Prognostické práce*. s. 58 – 59.

²²⁵ Porov. MARCINIČIN, A. Index zaostalosti (zmiešaných) obcí. In *Prognostické práce*. s. 81.

Hodnotenie sociálnych problémov vo všetkých lokalitách zo subjektívneho pohľadu všetkých respondentov



Graf č. 1 Sociálne problémy vo všetkých skúmaných lokalitách zo subjektívneho pohľadu všetkých participantov

vyplývajúce z mnohopočetnosti rodín. Nasleduje kategória *chudoba*, ktorú charakterizuje nenaplnenie základných potrieb, zlé hospodárenie s financiami, obrovská miera zadlženosti, exekúcie, úžera, ktoré vedú ku krádežiam, nelegálnej práci a prízemnému zmýšľaniu zameranému len na prežiť a nie žiť. Ďalej približne na rovnakej úrovni sa nachádza kategória *závislosti* (alkoholizmus, gambling, fetovanie) a kategória *narušené vzťahy medzi Rómami v komunite a voči majorite* (vzájomná závisť, hádky a bitky medzi susedmi, neporiadok v obci tam, kde sú rómski starostovia, ako aj negatívne postoje voči majorite a naopak). Až na posledných priečkach pociťovaných sociálnych problémov v daných lokalitách sa umiestnili tie kategórie, ktoré súvisia so sociálnym vylúčením: *nízka úroveň vzdelania*, *nezamestnanosť*, *segregovanosť komunity* a *nevyhovujúce bývanie*. Je to dané tým, že Rómovia vnímajú svoje sociálne problémy najmä cez prizmu svojich vzťahov. Na druhej strane, keď sme si spravili obrátený pohľad na výpovede o pociťovaných sociálnych problémoch v danej lokalite u sociálnych a pastoračných pracovníkov, uvedomili sme si, že miera pociťovania sociálnych problémov v danej lokalite u nich priamo úmerne znamená najmä tie sociálne problémy, na ktorých riešenie dávajú najväčší dôraz, resp. na ktoré najviac narážajú pri svojej sociálnej alebo pastoračnej práci, ako to budeme sledovať na príkladoch z jednotlivých lokalít.

V Čičave ako v celku (všetci participantí spolu), ako aj z pohľadu samotných rómskych participantov boli pociťované ako najväčšie sociálne problémy v mierne zostupnom poradí *chudoba* nasledovaná problémami v manželstve a rodine a narušenými vzťahmi v komunite a voči majorite, čo potvrdzuje predchádzajúce zistenie, že Rómovia sa pozerajú na sociálne problémy najmä cez najbližšie sociálne vzťahy. Pastoračný pracovník vidí ako najväčšie sociálne problémy *narušené vzťahy v manželstve a rodine*, ktoré nasledujú *závislosti* a *chudoba*, čo je odrazom toho, že toto sú aj hlavné problémové sociálne oblasti, na ktoré sa zameriava, resp. naráža miestna pastoračná práca. Ostatné sociálne problémy sú oproti týmto pre pastoračného pracovníka marginálne. Terénny sociálny pracovník uvádzal ako najproblémovejšie oblasti v danej lokalite *chudobu*, ktorú nasleduje oblasť *závislosti* od sociálneho systému a jeho zneužívanie,

	Čičava	Čičava PP	Čičava resp.	Čičava SP
závislosť na soc. systéme a jeho zneužívanie	2	0	1	1
závislosti	5	1	4	0
problémy v manželstve a rodine	10	1	9	0
segregovanosť komunity	1	0	1	0
nízka úroveň vzdelania	1	0	0	1
nezamestnanosť	2	0	2	0
nevyhovujúce bývanie	1	0	1	0
narušené vzťahy v komunite voči majorite	10	0	9	1
chudoba	13	1	10	2

*Tabuľka č. 6 Sociálne problémy zo subjektívneho pohľadu
všetkých participantov v Čičave.*

čo je odrazom toho, že najviac sociálnych intervencií sa venovalo riešeniu problémov spojených so zadlženosťou klientov a pomocou pri vybavovaní a vysvetľovaní rozhodnutí o rôznych sociálnych dávkach. Sociálna pracovníčka však pertraktuje aj nízku úroveň vzdelania, čo zrejme súvisí s početnosťou sociálnych intervencií zameraných na záškoláctvo.

	Lomnička	Lomnička PP	Lomnička resp.	Lomnička SP
závislosť na soc. systéme a jeho zneužívanie	7	1	2	4
závislosti	5	1	3	1
problémy v manželstve a rodine	12	1	6	5
segregovanosť komunity	5	0	0	5
nízka úroveň vzdelania	3	0	0	3
nezamestnanosť	5	0	2	3
nevyhovujúce bývanie	6	1	2	3
narušené vzťahy v komunite voči majorite	3	1	1	1
chudoba	6	1	2	3

*Tabuľka č. 7 Sociálne problémy zo subjektívneho pohľadu
všetkých participantov v Lomničke.*

V Lomničke ako celku sa okrem vzťahových problémov v manželstve a rodine, ktoré sú pociťované primárne ako najväčšie, dostáva na druhé miesto závislosť od sociálneho systému, chudoba a potom sa viac do popredia dostávajú sociálne problémy spojené so sociálnym vylúčením ako nevyhovujúce bývanie, nezamestnanosť, segrego-

vanosť komunity a nízka úroveň vzdelania. Je to dané aj väčšou mierou segregovanosti a uzavretosti danej komunity, o čom svedčí aj to, že indikátorom s najmenšou hodnotou sú narušené vzťahy v komunite a voči majorite, keďže sa tu žiadna slovenská majorita nenachádza. Kategória problémy v manželstve a rodine je u sociálnych pracovníkov v Lomničke pociťovaná rovnako silno ako segregovanosť danej komunity a nezamestnanosť, pričom za nimi nasleduje v rovnakej miere zastúpená závislosť od sociálneho systému, nízka úroveň vzdelania a nevyhovujúce bývanie. To svedčí o tom, že sociálna práca sa snaží riešiť a zameriavať na rôzne sociálne problémy späté so sociálnym vylúčením, ale naráža na silný odpor v danej komunite spojený s jej chudobou a segregovanosťou. U pastoračného pracovníka je na rovnakej úrovni pociťovania problémov šesť kategórií, čo svedčí o tom, že si uvedomuje silnú segregovanosť danej lokality, ale aj to, že mu chýba istá zameranosť na to, čo riešiť spolu s tým, že sa zrejme venuje aj riešeniu niektorých sociálnych problémov, ktoré nie sú doménou pastoračnej práce. Rómski participanti silne pociťujú problémy vo vzťahoch v manželstve a rodine a na druhom mieste závislosti, čo je odrazom veľkého problému s gamblerstvom a alkoholizmom v Lomničke. Široko tiež pociťujú sociálne problémy týkajúce sa chudoby a sociálneho vylúčenia, čo svedčí o silnej segregovanosti danej komunity.

	Veľká Lomni- ca	Veľká Lomni- ca PP	Veľká Lomni- ca resp.	Veľká Lomni- ca SP
závislosť na soc. systéme a jeho zneužívanie	3	1	1	1
závislosti	8	3	5	0
problémy v manželstve a rodine	7	2	5	0
segregovanosť komunity	1	0	0	1
nízka úroveň vzdelania	1	0	0	1
nezamestnanosť	0	0	0	0
nevyhovujúce bývanie	2	1	0	1
narušené vzťahy v komunite voči majorite	6	2	2	2
chudoba	4	1	1	2

Tabuľka č. 8 Sociálne problémy zo subjektívneho pohľadu všetkých participantov vo Veľkej Lomnici.

Vo Veľkej Lomnici boli ako najviac pociťované sociálne problémy všetkých participantov, pastoračného pracovníka a rómskych participantov tie pod kategóriou závislosti, čo svedčí o široko rozšírenom alkoholizme, gamblerstve a fetovaní v danej komunite, pričom po nich nasledujú vzťahové problémy v manželstve a rodine, narušené vzťahy v komunite a voči majorite a chudoba. Pastoračný pracovník sa tak snaží vstupovať najmä do riešenia vzťahových problémov v manželstvách a rodinách vnútri komunity i navonok, pričom veľmi silno naráža na sociálne problémy spojené so závislosťami, ako aj chudoby a sociálneho vylúčenia v oblasti bývania v danej komunite. Sociálny pracovník takmer vôbec nespomenul sociálny problém závislosti, čo svedčí o tom, že sa tomu sociálna práca zrejme nevenovala, pričom dôraz kládol na rieše-

nie problémov spojených s chudobou (riešenie dlhov cez splátkové kalendáre), bývaním a vzdelaním, sociálnym zabezpečením, pričom silno narážal na narušené vzťahy v komunite a voči majorite, ako aj segregovanosť danej komunity, lebo tento ukazovateľ je u sociálneho pracovníka pomerne vysoký.

Komplexnosť štruktúr sociálnej a pastoračnej práce v skúmaných lokalitách

Pod komplexnosťou štruktúr sociálnej a pastoračnej práce sme chápali prítomnosť rôznych štruktúr sociálnej práce a pastoračnej práce a iných podporných subjektov v jednotlivých lokalitách ako istý vonkajší prvok, ktorý umožňuje prelínanie a rozličnú mieru šírky i hĺbky vykonávanej sociálnej práce a pastoračnej činnosti vedúcu k vzniku alebo redukcií predpokladaného synergického efektu pri integrálnom rozvoji Rómov.

Z hľadiska komplexnosti štruktúr sociálnej a pastoračnej práce sme zostavili nasledujúce poradia skúmaných lokalít od lokalít, kde sú najviac komplexné, po tú, kde sú najmenej komplexné štruktúry, pričom sme vychádzali z početnosti, ako aj počtu zamestnaných ľudí na plný pracovný úväzok, ktorí v rámci týchto štruktúr pôsobili.

Komplexnosť stratégií sociálnej a pastoračnej práce v skúmaných lokalitách

Podľa Coveya a ďalších teoretikov manažmentu a líderstva pri efektívnom vedení nejakej organizácie sú dôležité štyri kvality, ktoré sa uplatňujú pri vedení ľudí:

- vodcovstvo (líderské zručnosti, schopnosť byť príkladom, poslanie, dôvera a analytické uvažovanie),
- stratégia (vízia),
- zladenie štruktúr (vytváranie tímov a organizácie, vzájomná spolupráca, riadenie zmien),
- zmocňovanie (zapájanie ostatných, aktívna participácia, delegovanie moci).²²⁶

Pod stratégiou tak myslíme stanovenie základných dlhodobých cieľov organizácie a prijatie postupov nevyhnutných na uskutočnenie týchto cieľov, iným slovom víziu, ktorá je prepojená s líderskými schopnosťami, s danou štruktúrou organizácie a procesom realizácie, ktorý vedie k zmocňovaniu a zapájaniu ostatných do nej. Stratégia tak predstavuje explicitný, vedomý a účelový výsledok racionálneho postupu. Podľa Mintzberga stratégie organizácií nemusia byť nevyhnutne vopred explicitne formulované, ale môžu vznikať *ad hoc*, vytvárať sa postupne a spontánne, čiže bez predchádzajúceho formálneho plánu. Tvorbu stratégií tak definuje ako sústavu rozhodnutí, ktoré sú výsledkom úmyselných, čiže plánovaných stratégií, ako aj neplánovaných a nepredvídaných vzniknutých stratégií. Stratégia je tak formovaná vtedy, keď séria rozhodnutí v určitej oblasti preukáže známky konzistencie počas určitého času.²²⁷

²²⁶ Porov. COVEY, S. R. 8. *návyk. Od efektívnosti k výnimočnosti*. Praha : Management Press, 2014. s. 115 – 117.

²²⁷ Porov. MINTZBERG, H. Patterns in Strategy Formation. In *Management Science*. 1978, roč. 24, č. 9, s. 934 – 948.

		Sociálna práca	Pastoračná práca
11.	Lomnička	<i>Terénna sociálna práca</i> – 3 terénni sociálni pracovníci a 3 asistenti terénnych sociálnych pracovníkov (zriaďovateľ obec) <i>Nízkoprahové centrum pre deti a mládež</i> – 2 sociálni pracovníci (zriaďovateľ rehoľná Kongregácia sestier sv. Františka z Assisi) <i>Komunitné centrum</i> – 1 odborný garant KC, 1 odborný pracovník KC, 1 pracovník KC a jeden rómsky dobrovoľník (zriaďovateľ rehoľná Kongregácia sestier sv. Františka z Assisi)	<i>Kňazi</i> – 1 farár a 1 kaplán vykonávajúci územnú pastoračiu, pri ktorej špecifickú pozornosť venujú Rómom <i>Spoločenstvo most</i> – 5 rehoľných sestier žijúcich v miestnej komunite
22.	Čičava	<i>Terénna sociálna práca</i> – 1 terénny sociálny pracovník a 3 asistenti terénneho sociálneho pracovníkov (zriaďovateľ obec)²²⁸	<i>Kňazi</i> – 2 misijní kapláni vyčlenení len na službu medzi Rómami a 1 rehoľný kňaz na ročnej misijnej stáži v miestnom misijnom centre <i>Misijné centrum</i> – 1 pastoračný pracovník a 4 rómski pastorační asistenti pracujúci na dohodu a viacero rómskych dobrovoľníkov (zriaďovateľ Prešovská archieparchia)²²⁹
33.	Veľká Lomnica	<i>Terénna sociálna práca</i> – 2 terénni sociálni pracovníci a 2 asistenti terénnych sociálnych pracovníkov (zriaďovateľ obec)²³⁰	<i>Kňazi</i> – 1 farár a 1 kaplán vykonávajúci územnú pastoračiu, pri ktorej je špecifická pozornosť venovaná Rómom, a viacero rómskych dobrovoľníkov

Tabuľka č. 9 Komplexnosť štruktúr sociálnej a pastoračnej práce v skúmaných lokalitách

²²⁸ V čase nášho výskumu už rok nebola poskytovaná v Čičave daná sociálna služba z dôvodu nevyhlásenia výzvy v rámci *Národného projektu Terénna sociálna práca*.

²²⁹ Gréckokatolícke formálne centrum pre Rómov v Čičave budeme zaraďovať aj medzi štruktúry sociálnej práce ako komunitné centrum. Aj keď oficiálne nebolo zriadené ako komunitné centrum, predsa v rámci svojich aktivít poskytuje mnohé služby a činnosti, ktoré majú charakter činností komunitných centier: formácia dobrovoľníkov, záujmové krúžky pre deti a mládež, mentoring, základné a špecializované sociálne poradenstvo.

²³⁰ V čase nášho výskumu už rok nebola poskytovaná vo Veľkej Lomnici daná sociálna služba z dôvodu nevyhlásenia výzvy v rámci *Národného projektu Terénna sociálna práca*.

Keď sú štruktúry a stratégie zjednotené, vytvárajú integritu a integrovanosť a nestoja v ceste cieľom organizácie, ale, naopak, napomáhajú ich dosiahnutie.²³¹ Komplexnosť, resp. nekomplexnosť stratégií sociálnej a pastoračnej práce sme tak identifikovali ako dôležitý vnútorný prvok popri vonkajších štruktúrach, ktorý umožní väčší integrálny rozvoj Rómov cez ich zmocňovanie (aktívnu participáciu) alebo ho bude brzdiť. Z výpovedí pastoračných pracovníkov sme určili štrnásť strategických oblastí, ktoré sme rozdelili do štyroch príbuzných skupín a z výpovedí sociálnych pracovníkov dvanásť strategických oblastí v rámci štyroch príbuzných skupín, na ktoré sa zameriavali, resp. nezameriavali v jednotlivých lokalitách pri sociálnej a pastoračnej práci. Každéj oblasti stratégie sme na základe výpovedí z rozhovorov dávali subjektívne hodnotenie od 1 po 5 bodov (1 znamená najmenej komplexná a 5 najviac komplexná). Pre oblasť pastoračných stratégií bol maximálny súčet hodnota 70 bodov a pre oblasť stratégií sociálnej práce hodnota 60 bodov. Vzhľadom na prítomnosť, resp. neprítomnosť niektorých prvkov sme v daných oblastiach ohodnotili stratégie na *komplexné* (úroveň 80 – 100 %), *menej komplexné* (úroveň 60 – 80 %) a *nekomplexné* (úroveň menej ako 60 %).

V rámci pastoračnej práce sme vyčlenili v prvej skupine oblasti ovplyvňujúce *celkovú stratégiu*:

1. **Vízia pre pastoračnú prácu v MRK.** Tento prvok súvisí s tým, či sa pastoračný pracovník opiera o jasnú víziu a či má dostatočné skúsenosti, ktoré predstavujú silné predpoklady na jej definovanie a realizáciu.

2. **Napojenie na diecéznu stratégiu.** Tento prvok stratégie súvisí s tým, ako pastorační pracovníci vidia diecéznu víziu pre prácu v MRK, spoluprácu s diecézou a jej prínos pri dosahovaní cieľov pastoračnej stratégie.

V rámci pastoračnej práce sme vyčlenili v druhej skupine oblasti ovplyvňujúce v danej lokalite *realizáciu stratégie*, ktoré súvisia s osobnými predpokladmi pre *lídersťvo pastoračného pracovníka*:

1. **Vyčlenenosť pre pastoračnú službu medzi Rómami.** Tento prvok stratégie je dôležitý u hlavných vedúcich, aby zabránil kolízii s bežnou pastoriáciou a vo vzťahoch k majorite. Zároveň vytvára potrebný čas na túto pastoračnú službu.

2. **Pastoračná práca v MRK vnímaná ako poslanie.**

V rámci pastoračnej práce sme vyčlenili v rámci tretej skupiny oblasti ovplyvňujúce v danej lokalite *zladenie štruktúr* pri realizácii stratégie:

1. **tímovosť** – tento prvok stratégie súvisí s personálnym obsadením pastoračnej práce v danej lokalite a so schopnosťou zapájať ďalších ľudí do tejto služby, čo prispieva k dlhodobosti a udržateľnosti pastoračnej práce medzi Rómami;

2. **prepojenie s pastoračnou prácou vo viacerých komunitách** – tento prvok vytvára priestor na rozvoj aktívnej participácie Rómov a dodáva stabilitu celému systému pastoračnej práce v MRK;

3. **sieťovanie pastoračných pracovníkov a rómskych asistentov a dobrovoľníkov** – tento prvok vytvára príležitosť na preberanie nových podnetov a výmenu skúseností tak pastoračných pracovníkov, ako aj rómskych pastoračných asistentov a dobrovoľníkov;

²³¹ Porov. COVEY, S. R. *Najdôležitejšie veci ako prvé*. Bratislava : Eastone Books, 2014. s. 231.

4. **spolupráca so sociálnymi pracovníkmi v obci** – tento prvok stratégie súvisí s tým, ako pastorační pracovníci vidia prínos sociálnej práce a realizujú spoluprácu so sociálnymi pracovníkmi vo svojej lokalite;

5. **spolupráca s obcou** – tento prvok stratégie súvisí s tým, ako pastorační pracovníci vidia spoluprácu s obcou a jej prínos pri dosahovaní cieľov svojej pastoračnej stratégie.

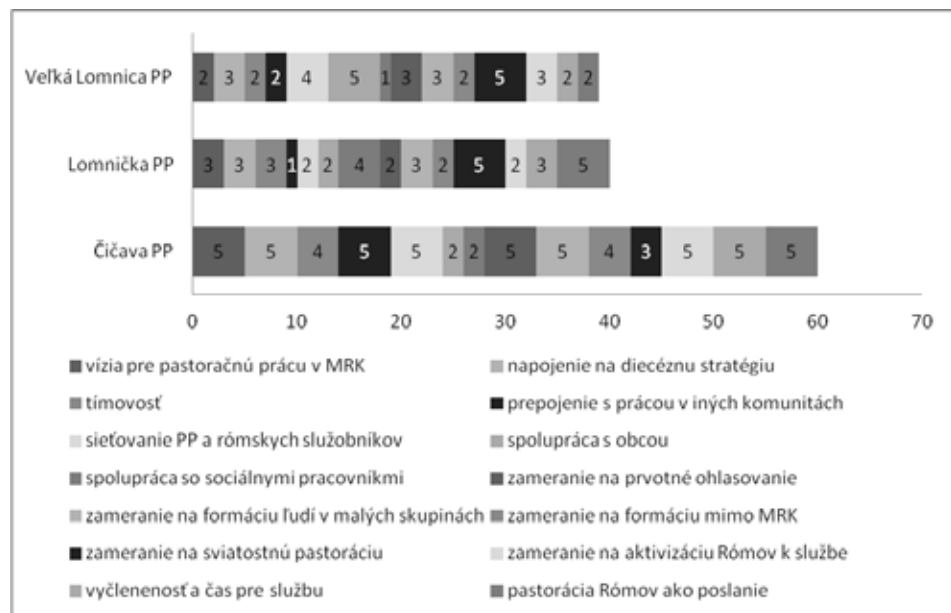
V rámci pastoračnej práce sme vyčlenili vo štvrtej skupine oblasti zamerania v danej lokalite, ktoré vedú *k zmocňovaniu a aktívnej participácii Rómov pri realizácii stratégie*:

1. **zameranie na prvotné ohlasovanie** – tento prvok stratégie vidí prvotné ohlasovanie ako dôležitý prvok počiatok sociálnej zmeny, dáva priestor službe vyformovaného tímu rómskych i nerómskych pastoračných asistentov a vedie k rozširovaniu misie a vplyvu sociálnej zmeny na ďalších ľudí a komunity;

2. **zameranosť na formáciu ľudí v malých skupinách** – tento prvok súvisí s tým, že táto práca potrebuje byť zamarená na kvalitu a dlhodobú formáciu obrátených ľudí v malých skupinách, patrí sem aj uvádzanie ľudí do duchovného života cez modlitbu a čítanie Biblie;

3. **zameranosť na formáciu Rómov mimo marginalizovanej komunity (desegregácia) v misijnom centre** – tento pilier súvisí s formovaním Rómov v misijnom centre, ktoré je mimo MRK, čím Rómovia vychádzajú z jej prostredia a získavajú nové podnety;

4. **zameranosť na sviatosťnú pastoráciu** – tento pilier súvisí s dôrazom na vysluhovanie sviatostí a slávenie liturgie;



Graf č. 2 Komplexnosť stratégií pastoračnej práce v skúmaných lokalitách, pričom kategórie treba čítať po riadkoch

5. **aktivizácia Rómov k službe** – tento prvok súvisí s prekonávaním iba pasívneho začlenenia Rómov do Cirkvi, pričom vedie k aktívnej participácii budovaním ich ľudských a sociálnych kapacít, ktoré potom môžu využiť ako pastorační asistenti, dobrovoľníci a lídri vo svojich komunitách.

Celková stratégia pastoračnej práce v Čičave dosiahla hodnotu 60 bodov, čo je 85-percentná miera komplexnosti, a preto ju hodnotíme ako *komplexnú*, lebo dokáže pokryť najväčšie pole nami skúmaných strategických oblastí (pozri graf č. 6). V tejto stratégii je veľmi silným prvkom oblasť lídrovstva a vízie, ktoré súvisia s vyčlenenosťou pre danú službu. Pastoračný pracovník vie jasne popísať svoju stratégiu. Zároveň je silná v zameraní, ktoré vedie k zmocňovaniu a aktívnej participácii Rómov a v zladžovaní štruktúr v rámci vlastnej organizácie a Cirkvi. Slabiny stratégie sú pri zladžovaní štruktúr s obcou a sociálnou prácou.

V Lomničke dosiahla celková pastoračná stratégia hodnotu 40 bodov, čo je 57-percentná miera komplexnosti, a preto ju hodnotíme ako *nekomplexnú*. Jej slabinou je oblasť líderstva a vízie (hoci je pastoračný pracovník vyčlenený na danú službu, nemá dostatok času a nevie jasne popísať víziu svojej práce, koná len podľa stratégie *ad hoc*). V zameraní stratégie na zmocňovanie a aktívnu participáciu Rómov je silná len v oblasti vysluhovania sviatostí a liturgie. Jej výraznou silnou stránkou je zladžovanie s vonkajšími štruktúrami, a to s komunitnou prácou a čiastočne s obcou. Ostatné oblasti zladžovania s vonkajšími štruktúrami v rámci Cirkvi sú jej slabinou.

Vo Veľkej Lomnici dosiahla celková pastoračná stratégia hodnotu 39 bodov, čo je 55-percentná miera komplexnosti, a preto ju hodnotíme ako *nekomplexnú*. Jej slabinou je oblasť líderstva a vízie (pastoračný pracovník je ešte neskúsený a nemá ucelenú víziu, pričom problémom je nevyčlenenosť na danú službu, čo mu nedáva dostatok času na ňu). V zameraní stratégie na zmocňovanie a aktívnu participáciu Rómov je silná len v oblasti vysluhovania sviatostí a liturgie. Oproti Lomničke je tu lepšie zladžovanie s vonkajšími štruktúrami v rámci Cirkvi a s obcou, no slabinou je zladžovanie štruktúr v prepojenosti na sociálnu prácu.

V rámci sociálnej práce sme vyčlenili v prvej skupine oblasti ovplyvňujúce *celkovú stratégiu*:

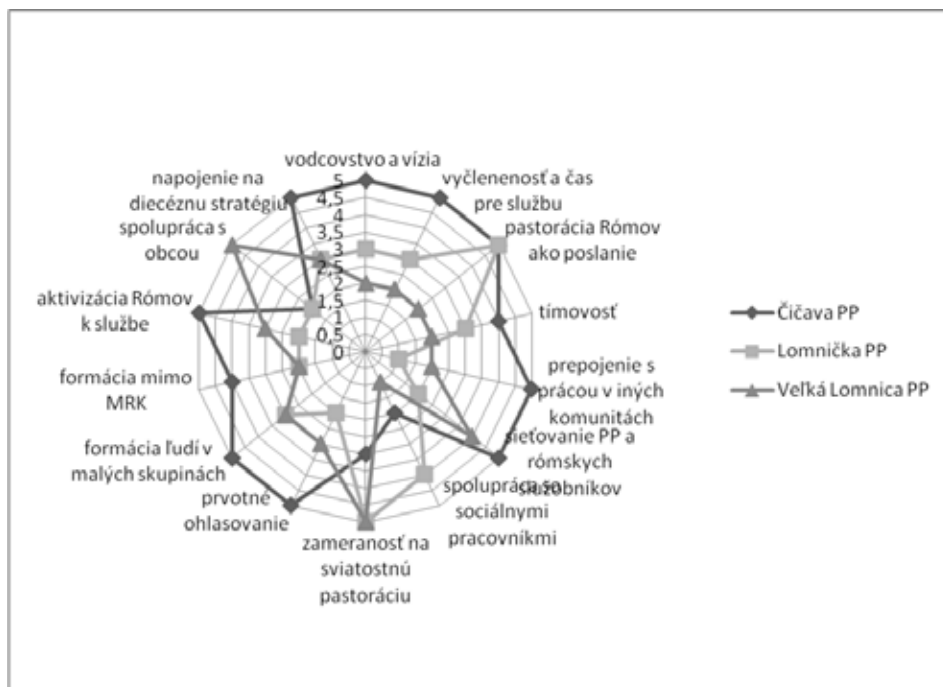
1. **vízia pre sociálnu prácu v MRK** – tento prvok súvisí s líderskými schopnosťami, ktoré sa opierajú o jasnú víziu a predchádzajúce skúsenosti, ktoré predstavujú silné predpoklady na definovanie a realizáciu stratégie;

2. **napojenie na celoštátnu stratégiu** – tento prvok stratégie súvisí s tým, ako sociálni pracovníci vidia *Stratégiu SR* a prínos štátu pri dosahovaní cieľov svojej stratégie.

V rámci sociálnej práce sme vyčlenili v druhej skupine oblasti ovplyvňujúce v danej lokalite *realizáciu stratégie*, ktoré súvisia s osobnými predpokladmi na *líderstvo sociálneho pracovníka*:

1. **vyčlenenosť na sociálnu prácu medzi Rómami** – tento prvok stratégie je dôležitý u hlavných vedúcich, lebo dodáva čas potrebný na danú sociálnu službu;

2. **sociálna práca v MRK ako poslanie**.



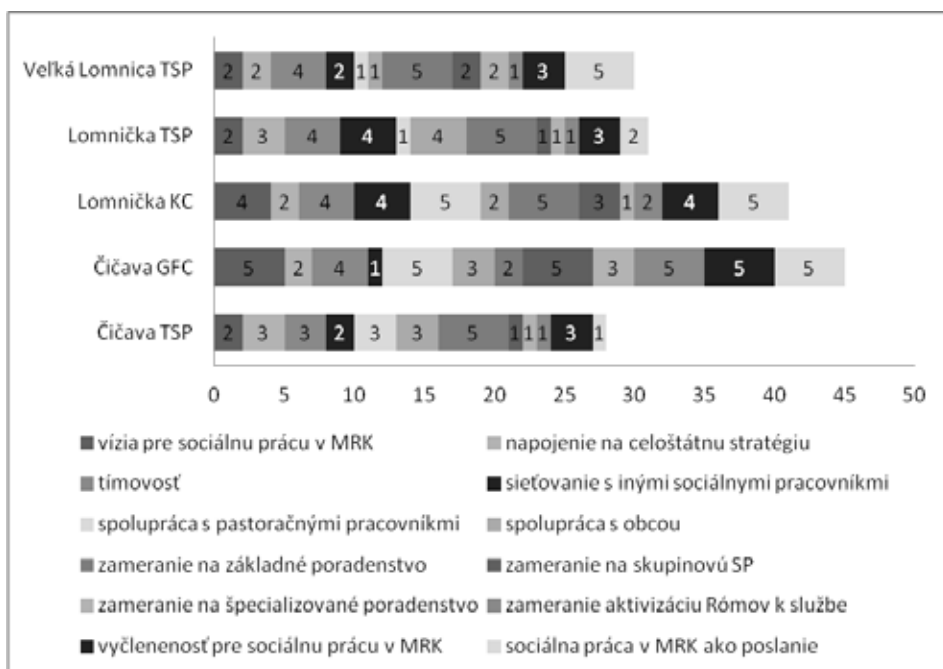
Graf č. 3 Pokrytie strategických oblastí pastoračnou prácou v skúmaných lokalitách

V rámci sociálnej práce sme vyčlenili v tretej skupine oblasti ovplyvňujúce v danej lokalite *zladenie štruktúr* pri realizácii stratégie:

1. **tímovosť** – tento prvok stratégie súvisí s personálnym obsadením, zabezpečením a so schopnosťou riadiť ľudí;
2. **sietovanie s inými sociálnymi pracovníkmi** – tento prvok vytvára príležitosť na naberanie nových podnetov a výmenu skúseností sociálnych pracovníkov;
3. **spolupráca s pastoračnými pracovníkmi v obci** – tento prvok stratégie súvisí s tým, ako sociálni pracovníci vidia prínos sociálnej práce a realizujú spoluprácu s pastoračnými pracovníkmi vo svojej obci;
4. **spolupráca s obcou** – tento prvok stratégie súvisí s tým, ako sociálni pracovníci vidia spoluprácu s obcou a jej prínos pri dosahovaní cieľov svojej stratégie.

V rámci sociálnej práce sme vyčlenili vo štvrtej skupine oblasti zamerania v danej lokalite, ktoré vedú *k zmocňovaniu a aktívnej participácii Rómov* pri realizácii stratégie:

1. **zameranosť na základné sociálne poradenstvo a ochranu práv a právom chránených záujmov**;
2. **zameranosť na špecializované sociálne poradenstvo**;
3. **zameranosť na skupinovú a komunitnú sociálnu prácu** – tento prvok súvisí s tým, že táto práca potrebuje byť zamarená na kvalitu a dlhodobú formáciu ľudí v malých skupinách, a nesmie sa nechať sociálnou prácou vedenou iba do šírky;
4. **aktivizácia Rómov k službe v komunite** – tento prvok súvisí s prekonávaním iba pasivity Rómov, pričom vedie k ich občianskej angažovanosti v komunite, obci a spoločnosti.



Graf č. 4 Komplexnosť stratégií sociálnej práce v skúmaných lokalitách, pričom kategórie treba čítať po riadkoch

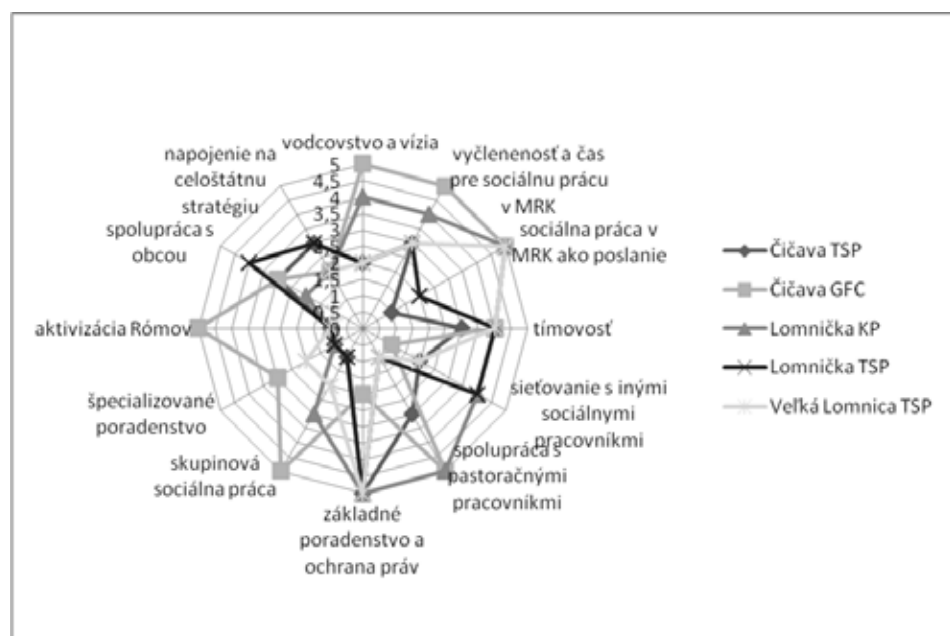
Celková stratégia terénnej sociálnej práce v Čičave dosiahla hodnotu 28 bodov, čo je 48-percentná miera komplexnosti, a preto ju hodnotíme ako nekomplexnú, lebo dokáže pokryť iba polovicu strategických oblastí (pozri graf č. 8). Výraznou slabinou stratégie bola oblasť lídrovstva a vízie (sociálnemu pracovníkovi chýbala jasná vízia jeho práce i jej vnímanie ako poslanie, čo sa odrazilo iba na stratégií *ad hoc*; jeho vyčlenenosť bola brzdená neplnením pracovnej náplne). V rámci oblasti zmocňovania a aktívnej participácie Rómov sa zameriavala len na základné poradenstvo, čo viedlo k nulovej aktivizácii Rómov. V rámci zladžovania s vonkajšími štruktúrami mala len priemerné hodnoty.

Celková stratégia Gréckokatolíckeho formačného centra v Čičave, ktoré sme hodnotili ako komunitné centrum, dosiahla hodnotu 45 bodov. To je 75-percentná miera komplexnosti, a preto ju hodnotíme ako menej komplexnú, čo predstavuje najvyššiu hodnotu v nami skúmaných subjektoch sociálnej práce. Je tu silná oblasť líderstva a vízie, zladenie štruktúr s pastoračnou prácou spolu so s oblasťami zmocňovania a aktívnej participácie Rómov (zameranie na skupinové a komunitné aktivity, špecializované poradenstvo, desegregačný prvok). Slabiny stratégie z pohľadu sociálnej práce tvorí slabé zameranie na základné sociálne poradenstvo a spolupráca s obcou.

Celková stratégia komunitného centra v Lomničke dosiahla hodnotu 40 bodov, čo je 66-percentná miera komplexnosti, a preto ju hodnotíme ako menej komplexnú. Je tu pomerne silný prvok líderstva a priemerná vízia, ktorá sa pohybuje medzi ucelenou stratégiou a stratégiou *ad hoc*. Je silná v oblasti zladžovania s vnútornými a niektorými vonkajšími štruktúrami (tímovosť, prepojenosť na pastoračnú prácu). Jej silnou stránkou je v oblasti zmocňovania a aktívnej participácie Rómov zameranie na základné

sociálne poradenstvo, ale už iba stredne silné je zameranie na skupinové aktivity. Slabinou sú špecializované poradenstvo, desegregačné prvky a nízke zameranie na oblasť zmocnenia a aktívnej participácie Rómov.

Celková stratégia terénnej sociálnej práce v Lomničke dosiahla hodnotu 30 bodov, čo je 51-percentná miera komplexnosti a hodnotíme ju ako nekomplexnú. Vo Veľkej Lomnici dosiahla hodnotu 30 bodov, čo je 50-percentná miera komplexnosti, a preto ju hodnotíme ako nekomplexnú. V oboch stratégiách je silným prvkom v oblasti zmocňovania a aktívnej participácie Rómov zameranie na základné poradenstvo, ale takmer nulové zameranie na ďalšie oblasti súvisiace s aktivizáciu Rómov. Výraznou slabinou je oblasť vízie, čo sa odráža iba v stratégiách *ad hoc* v práci s klientmi a nulová prepojenosť s pastoračnou prácou. V Lomničke bola vysoká úroveň vo vonkajšom zladžovaní štruktúr s obcou na rozdiel od Veľkej Lomnice, kde zlyhával aj tento prvok.



Graf č. 5 Pokrytie strategických oblastí sociálnou prácou v skúmaných lokalitách

Zhrnutie

Popísanie miery segregovanosti jednotlivých lokalít z kvantitatívneho hľadiska nám umožnilo vytvoriť si pohľad zhora na jednotlivé lokality a vidieť ich v širších súvislostiach (segregovanosť od majoritnej populácie a mieru príjmu, vzdelania a zdravia na základe indexu HDI). Z tohto hľadiska vychádza Lomnička ako najzaostalejšia z nami skúmaných lokalít (ale aj celkovo na Slovensku), nasledovaná Čičavou a Veľkou Lomnicou. Kvalitatívny pohľad na sociálne problémy nám umožnil tento pohľad zaostriť na každú skúmanú MRK z hľadiska subjektívneho pociťovania sociálnych problémov v danej lokalite či už zo strany rómskych participantov, alebo sociálnych a pastoračných pracovníkov. Na základe porovnania subjektívneho vnímania sociálnych prob-

lémov v jednotlivých lokalitách môžeme vidieť, že v každej z nich sa vyskytujú pomerne rovnaké sociálne problémy, čo bude typické pre väčšinu MRK.

Obec Lomnička je miestom, kde je segregovanosť a vylúčenosť danej lokality najsilnejšie pociťovaná všetkými vrstvami participantov, najmä sociálnymi pracovníkmi. Na druhom mieste je Veľká Lomnica, kde vystupujú do popredia problémy bývania, vzdelania i segregovanosti, ale v menšej miere ako v Lomničke. Je zaujímavé, že sa tu až tak nepertraktuje problém nezamestnanosti, čo svedčí o tom, že hoci je daná lokalita vylúčená, má najvýhodnejšiu polohu z hľadiska získavania pracovných príležitostí, keďže sa nachádza v tesnej blízkosti Popradu. Najmenej pociťovali vylúčenosť a segregovanosť lokality participant v Čičave. Subjektívne pociťovanie miery sociálnych problémov je tak násobené veľkosťou komunit, ale aj úrovňou vzťahov s majoritou, a preto by sme po skĺbení kvantitatívneho a kvalitatívneho hľadiska zoradili komunity podľa zaostalosti v poradí Lomnička, Veľká Lomnica a Čičava. To poukazuje na to, že iba kvantitatívne ukazovatele nevystihujú mieru sociálnych vzťahov a problémov jednotlivých lokalít a nemožno ich aplikovať príliš mechanicky. Z tohto porovnania môžeme vyvodíť, že segregovanosť a sociálnu vylúčenosť MRK treba brať do úvahy, keď chceme porovnávať prínos sociálnej práce a pastoračnej práce k rozvoju Rómov, keďže v segregovanejších a viac vylúčených lokalitách budú sociálni a pastorační pracovníci narážať na väčší odpor zo strany MRK pri svojom pôsobení, čo aj viac reflektujú vo svojich výpovediach.

Z našich výsledkov pociťovania sociálnych problémov je dôležitým zistením aj to, že na rozdiel od sociálnych pracovníkov a niektorých pastoračných pracovníkov pre rómskych participantov prioritnými problémovými oblasťami neboli tie späté so sociálnym vylúčením, ale predovšetkým narušené vzťahy v najbližšej rodine, širšej rodine a v komunite. V rozhovoroch ako v novinových titulkoch uvádzali problémy súvisiace s narušenými vzťahmi, chudobou a závislosťami väčšinou na prvom mieste, aj keď my sme skôr očakávali, že budú na prvom mieste hovoriť o problémoch súvisiacich so sociálnym vylúčením (nezamestnanosť, vzdelanie, bývanie a pod.). To svedčí o tom, že sociálne vylúčenie je mnohokrát dôsledkom sociálnych problémov a nie jeho príčinou, aj keď ich, samozrejme, následne generuje. Veľkosť našej skúmanej vzorky nie je taká veľká, aby sme tento záver mohli generalizovať, ale je potvrdením záverov iných rozsiahlejších kvalitatívnych výskumov.²³² Ak naše zistenie zrkadlovo obrátíme, tak narušené vzťahy v rodine je zrejme to, čo majú ľudia vo vylúčených komunitách v prvom rade záujem riešiť, čo ich trápi. Ukazuje sa, že kľúčom k riešeniu sociálnych problémov vo vylúčených lokalitách bude schopnosť riešiť narušené sociálne vzťahy a až potom sociálne vylúčenie. Preto sme sa v ďalšej časti empirického výskumu zamerali na to, k akým sociálnym zmenám prispeli jednotlivé modely sociálnej a pastoračnej práce a aký to malo súvis s procesom sociálneho začlenenia a aktívnej participácie Rómov.²³³

Preto, aby sme to mohli skúmať a porovnávať nami vybrané lokality, popísali sme tiež v nich prítomnú mieru komplexnosti štruktúr a stratégií sociálnej a pastoračnej práce. Zistili sme, že v Lomničke sú najkomplexnejšie štruktúry sociálnej a pastoračnej práce, pričom je tu uplatňovaná menej komplexná stratégia komunitnej práce

²³² Pozri podkapitolu 5.4 *Diskusia*.

²³³ Pozri podkapitolu 5.2 *Integrálny rozvoj Rómov v kontexte pastoračnej práce a sociálnej práce v skúmaných lokalitách*.

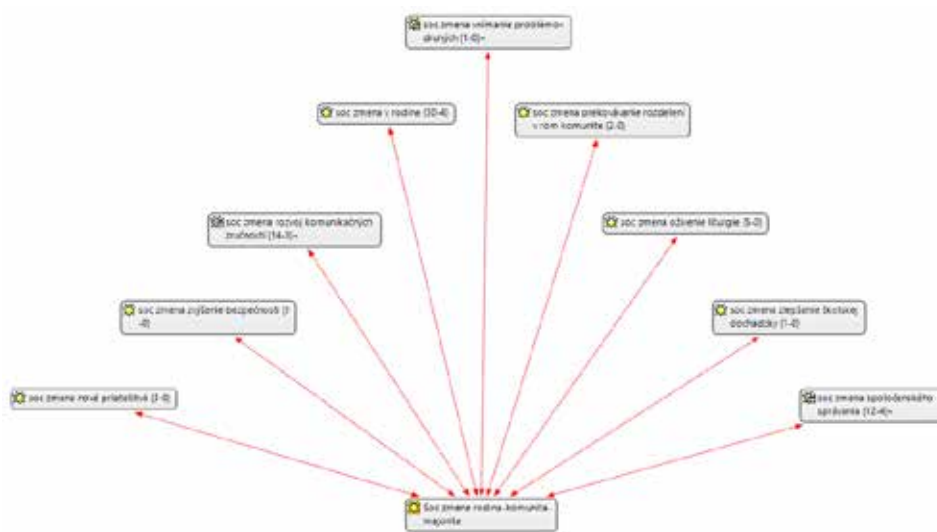
ROBERT NEUPAUER

Diagrama przedstawia model teoretyczny z następującymi zmiennymi i ich powiązaniami:

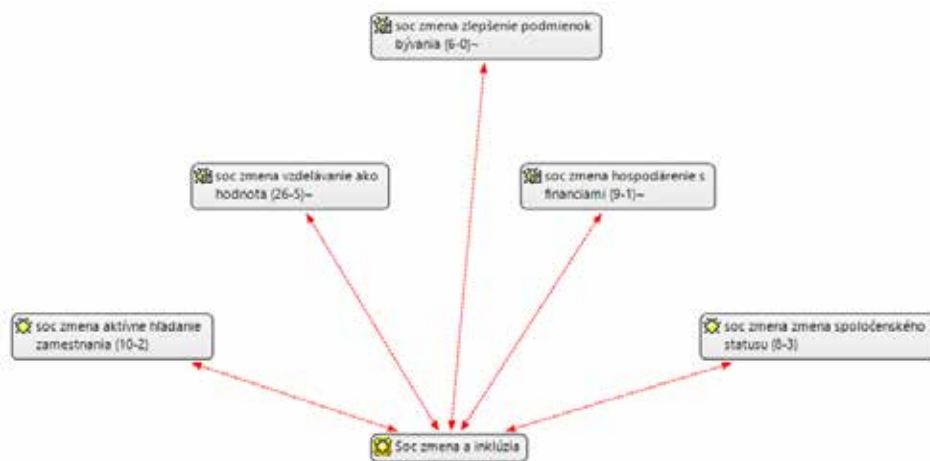
- soc. zmiana postępy i służba (11-11)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (12-12)**
- soc. zmiana samostanowienie (14-14)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (15-15)**
- soc. zmiana postępy i służba (16-16)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (17-17)**
- soc. zmiana samostanowienie (18-18)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (19-19)**
- soc. zmiana postępy i służba (20-20)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (21-21)**
- soc. zmiana samostanowienie (22-22)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (23-23)**
- soc. zmiana postępy i służba (24-24)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (25-25)**
- soc. zmiana samostanowienie (26-26)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (27-27)**
- soc. zmiana postępy i służba (28-28)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (29-29)**
- soc. zmiana samostanowienie (30-30)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (31-31)**
- soc. zmiana postępy i służba (32-32)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (33-33)**
- soc. zmiana samostanowienie (34-34)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (35-35)**
- soc. zmiana postępy i służba (36-36)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (37-37)**
- soc. zmiana samostanowienie (38-38)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (39-39)**
- soc. zmiana postępy i służba (40-40)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (41-41)**
- soc. zmiana samostanowienie (42-42)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (43-43)**
- soc. zmiana postępy i służba (44-44)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (45-45)**
- soc. zmiana samostanowienie (46-46)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (47-47)**
- soc. zmiana postępy i służba (48-48)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (49-49)**
- soc. zmiana samostanowienie (50-50)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (51-51)**
- soc. zmiana postępy i służba (52-52)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (53-53)**
- soc. zmiana samostanowienie (54-54)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (55-55)**
- soc. zmiana postępy i służba (56-56)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (57-57)**
- soc. zmiana samostanowienie (58-58)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (59-59)**
- soc. zmiana postępy i służba (60-60)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (61-61)**
- soc. zmiana samostanowienie (62-62)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (63-63)**
- soc. zmiana postępy i służba (64-64)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (65-65)**
- soc. zmiana samostanowienie (66-66)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (67-67)**
- soc. zmiana postępy i służba (68-68)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (69-69)**
- soc. zmiana samostanowienie (70-70)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (71-71)**
- soc. zmiana postępy i służba (72-72)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (73-73)**
- soc. zmiana samostanowienie (74-74)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (75-75)**
- soc. zmiana postępy i służba (76-76)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (77-77)**
- soc. zmiana samostanowienie (78-78)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (79-79)**
- soc. zmiana postępy i służba (80-80)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (81-81)**
- soc. zmiana samostanowienie (82-82)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (83-83)**
- soc. zmiana postępy i służba (84-84)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (85-85)**
- soc. zmiana samostanowienie (86-86)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (87-87)**
- soc. zmiana postępy i służba (88-88)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (89-89)**
- soc. zmiana samostanowienie (90-90)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (91-91)**
- soc. zmiana postępy i służba (92-92)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (93-93)**
- soc. zmiana samostanowienie (94-94)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (95-95)**
- soc. zmiana postępy i służba (96-96)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (97-97)**
- soc. zmiana samostanowienie (98-98)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (99-99)**
- soc. zmiana postępy i służba (100-100)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (101-101)**
- soc. zmiana samostanowienie (102-102)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (103-103)**
- soc. zmiana postępy i służba (104-104)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (105-105)**
- soc. zmiana samostanowienie (106-106)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (107-107)**
- soc. zmiana postępy i służba (108-108)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (109-109)**
- soc. zmiana samostanowienie (110-110)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (111-111)**
- soc. zmiana postępy i służba (112-112)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (113-113)**
- soc. zmiana samostanowienie (114-114)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (115-115)**
- soc. zmiana postępy i służba (116-116)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (117-117)**
- soc. zmiana samostanowienie (118-118)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (119-119)**
- soc. zmiana postępy i służba (120-120)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (121-121)**
- soc. zmiana samostanowienie (122-122)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (123-123)**
- soc. zmiana postępy i służba (124-124)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (125-125)**
- soc. zmiana samostanowienie (126-126)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (127-127)**
- soc. zmiana postępy i służba (128-128)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (129-129)**
- soc. zmiana samostanowienie (130-130)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (131-131)**
- soc. zmiana postępy i służba (132-132)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (133-133)**
- soc. zmiana samostanowienie (134-134)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (135-135)**
- soc. zmiana postępy i służba (136-136)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (137-137)**
- soc. zmiana samostanowienie (138-138)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (139-139)**
- soc. zmiana postępy i służba (140-140)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (141-141)**
- soc. zmiana samostanowienie (142-142)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (143-143)**
- soc. zmiana postępy i służba (144-144)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (145-145)**
- soc. zmiana samostanowienie (146-146)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (147-147)**
- soc. zmiana postępy i służba (148-148)**
- soc. zmiana uświadamienie i problematyzacja (149-149)**
- soc. zmiana samostanowienie (150-150)**
- soc. zmiana rozpraszanie uwagi (151-**

186

zмене nedošlo, resp. neprerástla do sociálneho začlenenia a aktívnej participácie. To všetko sme ilustrovali grafickými modelmi sociálnej zmeny, sociálneho začlenenia a aktívnej participácie. Na to, aby sme to mohli zrealizovať, sme z rozhovorov vyčlenili tri kategórie: *vnútorná zmena jednotlivca* (pozri obr. 3), kde dominujúcou subkategóriou je *uviedenie si problému, sociálna zmena v rodine, komunite a voči majorite* (pozri obr. 4), kde dominujúcou subkategóriou je *sociálna zmena v rodine a sociálna zmena súvisiaca so sociálnou inklúziou* (pozri obr. 5), kde dominujúcou subkategóriou je *vzdelávanie ako hodnota*.²³⁶



Obr. č. 4 Kategória sociálna zmena v rodine, komunite a voči majorite a jej subkategórie



Obr. č. 5 Kategória sociálna zmena súvisiaca so sociálnou inklúziou a jej subkategórie

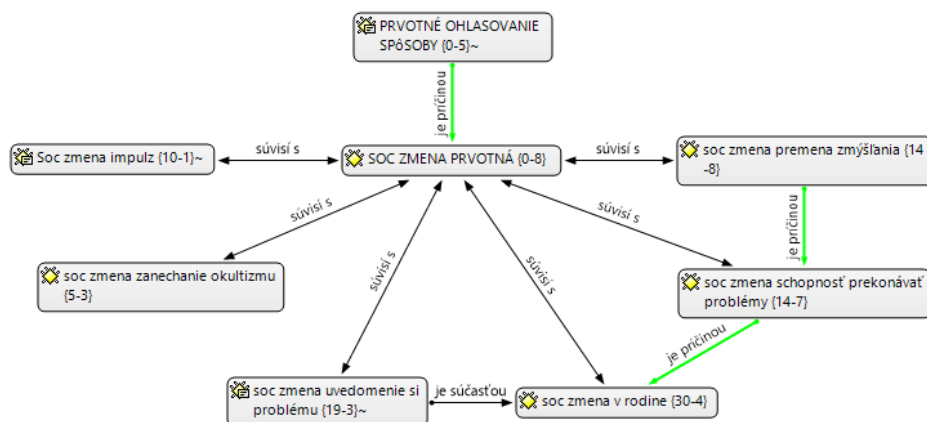
²³⁶ Prvé číslo v zátvorke na obrázkoch označuje zakotvenosť danej subkategórie vo výskumných rozhovoroch.

Sociálna zmena v kontexte pastoračnej práce a sociálnej práce

Proces sociálnej zmeny v Čičave

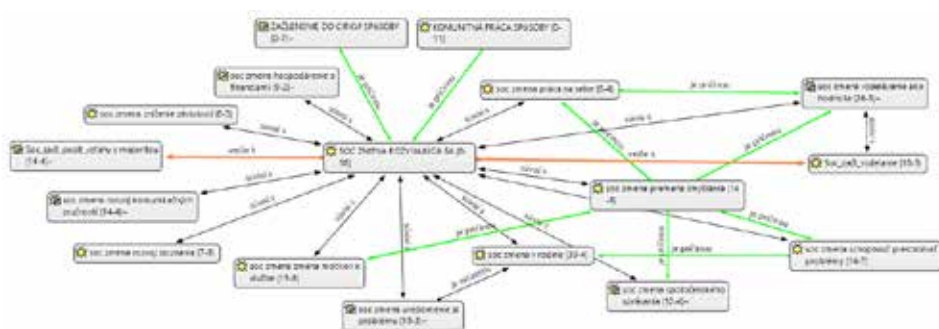
Rómska komunita v Čičave ako celok sa podľa pastoračného pracovníka vôbec neposunula k sociálnej zmene a nemyslí si, že by pastoračná práca z ich strany mala na ňu veľký vplyv. Ale má významný vplyv na jednotlivcov a na rodiny. Deti z rodín, kde sa ľudia obrátili a začlenili do Cirkvi, chodia na iné školy, dokážu vychádzať z komunity na rôzne akcie. Mnohé z tých rodín sa pozdvihli aj po spoločenskej úrovni, keď sa inak správajú v spoločnosti. Aj úrady dávajú spätnú väzbu, že ľudia, ktorí chodia do GFC, sa správajú inak ako ostatní. Ide o približne päťdesiat Rómov z miestnej komunity (celkovo o tristo Rómom, ktorým sa venuje GFC aj v okolitých MRK), aj keď na začiatku chodilo do GFC vyše stopäťdesiat miestnych Rómov. Vnútoraná i vonkajšia sociálna zmena sa tak týka Rómov, ktorí sa obrátia a vytrvávajú dva-tri roky v spoločenstve, a nie tých, ktorí sú v ňom iba chvíľku.

Pastoračný pracovník z Čičavy a rómski participanti vidia vnútornú sociálnu zmenu jednotlivca ako dôsledok prvotného ohlasovania, keď obrátenie prichádza cez pokánie, s ktorým súvisí subkategória *uviedenie si problému* zvnútra človeka, *vnútorný impulz* niečo s problémom robiť a *vnútorná motivácia* ako *schopnosť prekonávať problémy*. Na to čakáme, aby Boh vylial pokánie do srdca ľudí, aby sa mohli obrátiť naozaj k Ježišovi a prosiť o záchranu. Lebo keď ľudia toto nevidia a kým nepotrebnú pomoc od Boha a spasenie, zostávajú takí, akí sú (1 : 54). Táto fáza je dôležitá na naštartovanie celého procesu sociálnej zmeny, pričom my sme ju pomenovali *prvotná sociálna zmena*, kde hlavnú dôležitosť zohráva subkategória *vnútorné uvedenie si problému*: Keď sa pozriem spätne na svoj život, vidím moje chyby, že som hneď vybuchla a poddávala sa všetkému. Taký rómsky spôsob života. Ale teraz je to iné. A nielen to, ale veľa vecí sa zmenilo a viem, že Boh je nad tým, lebo keby som neverila, žila by som takýto spôsob (2 : 11). Impulzy k vnútornej zmene jednotlivca sa v tejto fáze prvotnej sociálnej zmeny mnohokrát prenášajú ďalej a majú začínajúci súvis so sociálnou zmenou v rodine a na úrovni širších vzťahov: *Niekedy sa výrazne menia veci charakteru, niekedy veci rodinného života sú úplne naruby, ako boli predtým* (1 : 44). Zároveň v tejto fáze existujú najsilnejšie prekážky zo strany MRK.



Obr. č. 6 Prvotná sociálna zmena

Počas obdobia začleňovania sa do Cirkvi táto prvotná sociálna zmena prerastá do novej fázy, ktorú sme pomenovali *rozvíjajúca sa sociálna zmena*, ktorá sa dotýka vnútornej zmeny jednotlivca v ďalších oblastiach (napr. v oblasti premeny zmýšľania) a začína sa ešte viac rozvíjať v rámci sociálnej zmeny najbližších sociálnych vzťahov rodina, komunita, blízke okolie. *Mnohé z tých rodín sa pozdvihli aj po spoločenskej úrovni, keď sa inak správajú v spoločnosti. Aj od úradov mám spätnú väzbu, že ľudia, ktorí k nám chodia, sa správajú inak ako ostatní. Teší ma to a som za to vďačný. Vidím reálny a významný prínos v spolunažívaní manželov v rodinách pre celkovú klímu v rodine, aké postoje majú deti, ako sa správajú voči iným ľuďom* (1 : 180). O tom svedčí aj nasledujúca výpoveď rómskeho participanta: *Vidím to, že otcovia sa správajú k deťom ináč. Venujú sa im a nenechávajú to iba na matku, lebo u Rómov je to tak, že väčšinou mama je s deťmi. Ale vidím na tých ococh, ktorí sú obrátení, že je to iné. Starajú sa o deti, berú ich na ruky. Aj to je u Rómov, že tam chýba to, že otec berie svoje dieťa na ruky a že sa nehanbia prejavíť lásku* (4 : 17). Táto fáza je kritická na to, aby sa sociálna zmena zakorenila, alebo aby nedošlo k návratu k predchádzajúcemu stavu (napr. sa to stalo asi sto Rómom v Čičave, u ktorých nastala prvotná sociálna zmena, ale tým, že sa z rôznych dôvodov nerozvinula do ďalších fáz, „zhasla“). Vďaka tomu, že Rómovia navštevujú malé spoločenstvá a misijné centrum, rozvíjajú sa tiež ich komunikačné schopnosti a zručnosti potrebné na riešenie vzťahov v rodine i medzi sebou, schopnosti poradiť si jeden druhému, ale aj vychádzanie zo seba a schopnosť komunikovať s ľuďmi z majority: *Tu v pastoračnom centre my máme vzťah s bielymi, že aj oni tu chodia, aj normálne sa viem porozprávať s hocikým, nielen s tým, ktorý chodí tu do pastoračného centra, a že ho poznám. Ale aj keď často teraz chodím k lekárovi a sedím v čakárni, a sú tam ľudia, tak sa rozprávam s nimi, s hocikým, či už je to biely, alebo je to Róm, tak sa s nimi rozprávam. Potom zistím, že medzi nami niečo vzniklo, keď odchádzam ja alebo ten dotyčný, tak mi popraje všetko dobré. Je to o tej komunikácii, že sa treba rozprávať* (5 : 70). V rámci tejto fázy dochádza aj k vyrovnaní sa so sociálnymi problémami, ako sú závislosti, riešenie finančných problémov a pod.



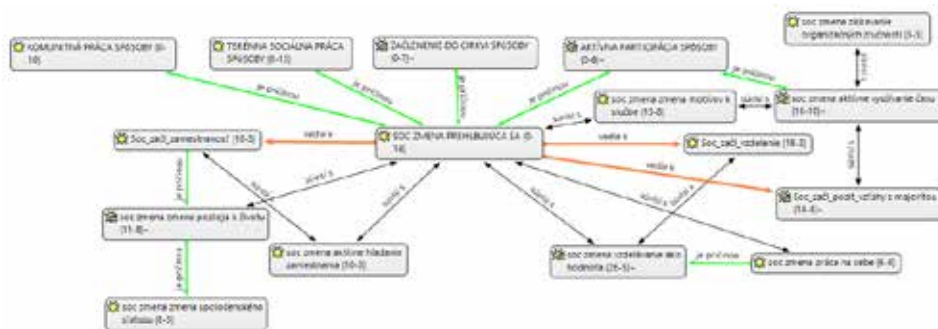
Obr. č. 7 Rozvíjajúca sa sociálna zmena

Následne sa táto sociálna zmena môže prehlbovať a viesť k ďalšej fáze, ktorú sme nazvali *prehlbujúca sa sociálna zmena*, ktorá je spätá s procesmi smerujúcimi k aktívnej participácii a sociálnemu začleneniu. Tu sa vnútorná sociálna zmena jednotlivca ešte viac prehlbuje tým, že ľudia vedia aktívne a zmysluplne využívať svoj čas, uvedomujú si najmä hodnotu vzdelania a začínajú sa u nich rozvíjať rôzne špecifické zruč-

RÖBERT NEUPAUER

190

U participantov, ktorých proces sociálnej zmeny súvisiacej so sociálnou inklúziou sa začal až po obrátení a začlenení do Cirkvi, vidno, že im to pomohlo k uvedomeniu si vzdelania ako hodnoty. GFC im pomohlo, aby sa naštartovali a išli študovať, lebo miestni mladí ľudia vzdelanie nevidia ako hodnotu. Vidia tiež, že sa to prejavuje aj v ďalších ukazovateľoch sociálnej inklúzie: *Muži si hľadajú nejakú prácu a nechcú sedieť len doma* (4 : 16), v rodine začali inak hospodáriť s financiami, chcú sa vyrovnáť s dlhmi.



Obr. č. 8 Prehlbujúca sa sociálna zmena

Z pohľadu terénneho sociálneho pracovníka sa našlo len zopár jednotlivcov a rodín, ktorí využili terénnu sociálnu prácu na zlepšenie svojej situácie a prinieslo to ich vnútornú zmenu. Nezachytili sme tu však tento trojfázový proces ako pri komplex-

nej stratégií pastoračnej práce. Čo sa týka sociálnej zmeny v rodine vplyvom sociálnej práce, išlo najmä o rómske rodiny, ktoré už sú v istej miere sociálne začlenené napr. tým, že bývali v obci. *95 % rodín je tu takých, že prakticky sa tu riešili len dôsledky sociálnych problémov* (6 : 26). Sociálny pracovník vôbec nevidel súvis medzi sociálnou prácou a sociálnou zmenou týkajúcou sa sociálnej inklúzie, pričom ani samotní rómski účastníci vôbec nehovorili o nejakej výraznej sociálnej zmene na žiadnej úrovni v súvisi so sociálnou prácou.

Proces sociálnej zmeny v Lomničke

Pastoračný pracovník z Lomničky nevidí veľmi výrazný vplyv pastoračnej práce na vnútornú sociálnu zmenu väčšieho počtu jednotlivcov alebo sociálnu zmenu rodín, alebo komunity, či na sociálnu zmenu spojenú so sociálnou inklúziou. Popisuje, že v lokalite došlo k výraznému zníženiu niektorých sociálnopatologických javov (napr. gamblerstvo), ale nevidí to ako následok sociálnej zmeny spôsobenej pastoračnou prácou, ale toho, že sa zrušili herne v neďalekom Podolínci, čím sa však zároveň začali rozmáhať iné negatívne javy (napr. alkoholizmus). Prostredníctvom evanjelizačného kurzu, kde bolo prítomné prvé ohlasovanie, ktorý pre ľudí z Lomničky spravili vyformovaní rómski pastorační asistenti z GFC v Čičave, však veľmi pozitívne hodnotil jeho prínos pre naštartovanie procesu vnútornej zmeny u niektorých jednotlivcov z lokality, ktorí sa na ňom zúčastnili. Z hľadiska začleňovania do Cirkvi vidí pastoračný pracovník prínos pastoračnej práce len pri sociálnej zmene na úrovni komunity ako napr. zmena spoločenského správania detí v kostole alebo oživenie liturgie cez rozvoj rôznych zručností, napr. hudobných, speváckych alebo pre majoritu, že sa zvýšila miera bezpečnosti cudzích návštevníkov Lomničky. Nevidí však širší dosah sociálnej zmeny v rodinách cez pastoračnú prácu: *Tú zmenu vidím v malých veciach, že si to vyžaduje, aby omšu prežili v tichosti, aby kontrolovali svoje správanie. Majú veľký problém sa ovládať, že nemôžu rozprávať a behať. Keď sú na omši, tak sa to už naučili* (7 : 33). Jedinou oblasťou sociálnej zmeny v oblasti sociálnej inklúzie v Lomničke je to, že ľudia zlepšujú podmienky bývania, čo však tiež podľa neho nesúvisí s pastoračnou prácou, ale skôr s tým, že veľa z nich cestuje do zahraničia, kde sa živia hraním na uliciach, a to im dáva pozitívne podnety v tejto oblasti.

Rómsky účastník vidí prínos pastoračnej práce pre vnútornú zmenu, ktorá súvisela so začleňovaním do Cirkvi, čo mu pomohlo pri sociálnej zmene v rodine (obnove vzťahu s manželským partnerom, s deťmi a pri obnove vzťahov blízkej rodiny). To malo následne vplyv na sociálnu zmenu súvisiacu s procesom sociálneho začlenenia (hľadanie zamestnania a vzdelania ako hodnoty). *Teraz v tomto čase si hlbšie uvedomujem, že Pán Boh je živý, že je v nebi a že máme žiť podľa jeho prikázaní. Predtým som doma mala Bibliu, ale som ju nečítala, lebo nemal k nám kto prehovoriť. Nemali sme tu kňazov, nemali sme tu sestry a tak sme ani nevedeli, ako máme žiť. Ale odkedy som nastúpila do práce, snažím sa hlbšie uvedomiť si aj doma, že si sadnem za stôl s deťmi a pomodliť, čo som predtým nerobila. Lebo aj keď mi zostáva málo času na učenie do školy, lebo som v práci celý deň a musím sa učiť po večeroch. Pridem domov a som unavená, ale aj tak si nájdem čas, aby som prečítala niečo, lebo ma to už ťahá samo* (8 : 30). Ide však v Lomničke o zriedkavý prípad. Napriek tejto pozitívnej skúsenosti sa tam totiž prvé ohlasovanie deje len vo veľmi obmedzenej miere. To vedie k tomu, že tu chýba širšia zakotvenosť prvej sociálnej zmeny (impulz k vnútornej zmene, uvedo-

menie si problému), ktorú spôsobuje prvotné ohlasovanie, čo spôsobuje nízku úroveň rozvíjajúcej sa sociálnej zmeny prostredníctvom začleňovania do Cirkvi, ako aj nízku úroveň prehlbujúcej sa sociálnej zmeny, ktorá súvisí s aktívnou participáciou, na rozdiel od predchádzajúcej lokality, kde sa uplatňovala komplexná pastoračná stratégia.

Rómski participanti vidia prínos komunitnej práce pre ich sociálnu zmenu súvisiacu so sociálnou inklúziou v oblasti zlepšenia podmienok bývania (postavenie domu, zlepšenie hygieny). Participantka rozpráva o tom, že sa zmenili jej postoje voči hospodáreniu s financiami, keďže sa chceli osamostatniť od manželových rodičov, sporiť si na dom, aktívne hľadali zamestnanie, a potom vo vyššom veku začala študovať na učňovskej škole a chce si spraviť maturitu, aby mohla pracovať v komunitnom centre. Kontakty s majoritou po začatí štúdia na strednej škole a v komunitnom centre, a zamestnanie prispeli k zvýšeniu jej spoločenského statusu a viedli k pozitívnym vzťahom s majoritou. Vo všeobecnosti však vzdelávanie nie je u mladých ľudí v komunite hodnotou, len zopár jednotlivcov, ktorí chodia do komunitného centra, chce ísť po ZŠ študovať ďalej, ale ešte sa uvidí, či prekonajú silný odpor a stereotypy komunity, s čím mala problém aj jedna respondentka, lebo ju rodičia nepustili študovať ďalej na strednú školu mimo MRK.

Komunitní pracovníci z Lomničky vidia vnútornú sociálnu zmenu iba u zopár jednotlivcov, ktorí sú v najbližšom kontakte s komunitným centrom (10 – 15 osôb z radov detí a mládeže). To sa udialo cez impulz k vnútornej zmene cez evanjelizačný kurz a pravidelný kontakt s rehoľnými sestrami, ktorý viedol k rozvinutiu a prehĺbeniu sociálnej zmeny cez začlenenie do Cirkvi a aktívnu účasť na rôznych formačných aktivitách v komunitnom centre. U väčšiny Rómov, ktorí sú klientmi KC, sa však vnútorná zmena a sociálna zmena v rodine prejavila iba v minimálnej miere alebo v okrajových záležitostiach. Je to dané aj tým, že väčšinovými klientmi komunitného centra sú deti a mládež do šestnásť rokov, pričom im jeho aktivity pomáhajú rozvíjať sociálnu zmenu v nadobúdaní komunikačných zručností, pri zmene spoločenského správania a v aktívnom využívaní voľného času. Môžeme tu vidieť iba v minimálnej miere prepojenie vnútornej zmeny jednotlivcov s aktívnou participáciou, ktorá sa prejavuje len v aktívnom využívaní voľného času. Tým, že tu chýba širšia prvotná sociálna zmena a jej rozvíjajúca sa podoba, sa to odráža aj v minimálnej miere v prehlbujúcej sa sociálnej zmene klientov KC, ktorá súvisí najmä s aktívnou participáciou.

Komunitní pracovníci vidia sociálne zmeny súvisiace so sociálnym začlenením v zlepšovaní podmienok bývania klientov, čo je dôsledok toho, že sú tam ako premostujúce spoločenstvo, a už svojou budovou, ktorá je vonkajším vzťahom iná než ostatné stavby, sú pozitívnym príkladom. V ojedinelých prípadoch vidia sociálnu zmenu v oblasti hospodárenia s financiami cez sociálne poradenstvo alebo v oblasti vzdelania, pričom väčšina komunity sa drží svojich stereotypov v tejto oblasti.

Terénna sociálna práca prispela k vnútornej zmene jednotlivcov len v okrajovej miere, napr. cez väčšiu samostatnosť pri vybavovaní dokladov. *Klienti majú po rokoch fungovania TSP viac informácií o všetkom, naša práca uľahčuje sprostredkovanie kontaktov na inštitúcie. Vedia si samostatnejšie vybaviť svoje veci, u niektorých klientov došlo k zlepšeniu bývania a zlepšeniu zdravotnej starostlivosti cez to, že sme ich viedli k tomu, aby mali preventívne prehliadky, očkovania a pod (16 : 8).* Má tak veľmi nízky podiel pri štartovaní procesu vnútornej sociálnej zmeny, kde hrá dôležitosť impulz k zmene a vnútorné uvedomenie si problému. Terénny sociálny pracovník ani róm-

ski participanti nevidia výraznú sociálnu zmenu v rodinách ako dôsledok ich pôsobenia, aj keď riešia množstvo klientov (okolo päťdesiat denne). V oblasti zamestnanosti sú obrovským problémom pri hľadaní zamestnania dlhy a exekúcie, a preto ľudia vyhľadávajú skôr nelegálny príjem alebo radšej ostávajú závislí od sociálneho systému namiesto aktívneho hľadania zamestnania. A tak ani tu prostredníctvom terénnej sociálnej práce nevidno proces od prvotnej po prehľbujúcu sa sociálnu zmenu.

Proces sociálnej zmeny vo Veľkej Lomnici

Vo Veľkej Lomnici nevidí pastoračný pracovník veľký prínos pastoračnej a sociálnej práce pre sociálnu zmenu na úrovni komunity a vzťahov s majoritou. Tiež nespomínal vnútornú zmenu jednotlivcov ani sociálnu zmenu na úrovni rodiny alebo komunity na pozadí prvotného ohlasovania, čo je dané tým, že nemá s ňou výrazné skúsenosti a momentálne sa tam výrazne nedeje. Vidí však výrazné sociálne zmeny u jednotlivcov a na úrovni rodín u tých Rómov, ktorí prešli prvotným ohlasovaním za pôsobenia jeho predchodcu, pričom sa začlenili do Cirkvi a momentálne aktívne participujú na rôznych službách v Cirkvi (približne dvadsať osôb z MRK). To vedie k sociálnej zmene súvisiacej so sociálnou inklúziou: k rozvoju nových zručností a ich výraznému a postupnému začleňovaniu do spoločnosti, keď vidia vzdelanie ako hodnotu, aktívne si hľadajú zamestnanie a majú pozitívne vzťahy s majoritou, ktorá ich vníma inak než ostatných Rómov, aj cez vzájomné kontakty.

Rómski participanti nevideli vnútornú zmenu ako dôsledok terénnej sociálnej práce, ale predovšetkým si uvedomujú súvis medzi prvotným ohlasovaním a sociálnou zmenou v rodine, lebo im dalo impulz k sociálnej zmene a viedlo ich k uvedomeniu si a prekonávaniu problémov, ako sú napr. hádky, žiarlivosť, domáce násilie, preklínanie: *Prišiel taký pokoj, lebo dakedy aj žena bola taká, že stále preklínala, aj ja som bol taký. A už toto nie je v našom živote. Toto všetko zlé odišlo, keď sme už prijali Boha a prišlo dačo nové* (13 : 11). To vytvorilo pre deti a mládež úplne iné rodinné zázemie a ony sa mohli začať rozvíjať úplne iným spôsobom. Sociálna zmena sa následne prehlbovala cez rôzne spôsoby začleňovania do Cirkvi (malá skupina, čítanie Biblie, liturgia, modlitba, formačné kurzy), keď dochádzalo k rozvíjajúcej sa sociálnej zmene ako premena zmýšľania, vychádzanie z pocitov menejcennosti a k rozvoju poznania, čo malo vplyv na sociálne zmeny v rodine. Následne sa to odrazilo v ďalších subkategóriách sociálnej zmeny: motivácia k službe, ktorá viedla k aktívnemu využívaniu voľného času, ale aj k zmenám v celkovom postoji k životu. To postupne spôsobovalo aj sociálnu zmenu súvisiacu so sociálnym začlenením, ktorá sa prejavovala aktívnym hľadaním zamestnania a vzdelávaním ako hodnotou, čím sa dostala do fázy prehľbujúcej sa sociálnej zmeny. Je zaujímavé, že tu došlo k takémuto procesu v širšej skupine Rómov než v Lomničke, kde sú komplexnejšie štruktúry sociálnej a pastoračnej práce, pričom obe lokality sa vyznačujú nekomplexnými pastoračnými stratégiami. Zrejme to však súvisí s tým, že za predchodcu terajšieho pastoračného pracovníka tu fungovala komplexnejšia pastoračná stratégia, ktorá bola širšie zameraná na oblasť zmocňovania a aktívnej participácie Rómov od prvotného ohlasovania cez ich formovanie v malých skupinách a aktivizácii k službe, čoho ovocím je aj spoločenstvo aktívnych Rómov. *My ako spoločenstvo Jagheri sme sami od seba prišli za pánom kaplánom, že chceme mať spoločenstvo. Stretávali sme sa každú sobotu a náš predchádzajúci kaplán, ktorý tu pôsobil, nás začal učiť týmto spôsobom: ako evanjelizovať, ako ohlasovať, ako*

žiť s Bohom. A postupne prišiel ten bod, že nielen prijímať, ale aj dávať, čiže sme chceli dať aj deťom, čo sme zažili (14 : 16). Aj pri nekomplexnej pastoračnej štruktúre a stratégii môžeme pozorovať, že vzniká proces od prvotnej cez rozvíjajúcu sa k prehlbujúcej sa sociálnej zmene, aj keď nedosahuje taký záber ako pri komplexnej pastoračnej štruktúre a stratégii.

Terénny sociálny pracovník z Veľkej Lomnice vidí istú vnútornú zmenu jednotlivcov len na pozadí ich sociálneho začlenenia, najmä ak sa im podarilo nájsť zamestnanie (približne sto osobám z miestnej komunity sa to podarilo). V prípade danej lokality majú Rómovia istú výhodu oproti iným nami skúmaným lokalitám, keďže – ako sme uviedli – v blízkosti sa nachádza mesto Poprad, ktoré ponúka pracovné príležitosti aj na pozíciách, kde sa môžu uplatniť Rómovia bez ukončeného vzdelania alebo so základným vzdelaním. To vnášalo do ich života vnútornú motiváciu k rozvíjajúcej sa sociálnej zmene: k väčšej samostatnosti pri vybavovaní svojich záležitostí, v schopnosti prekonávať problémy a k vychádzaniu z pocitov menejcennosti a prehlbujúcej sa sociálnej zmene pri životných návykoch, čo viedlo k zmene ich spoločenského statusu. *Napríklad, mala som takú rodinu, keď už otec začal pracovať, ale aj matka začala pracovať. Už tam bolo vidno, že išli a nám kývali, lebo išli z kúpaliska v Poprade. Išli z Aquacity. Viete si predstaviť, že keď ide niekto do Aquacity z rómskej osady, aký to je postup (17 : 13).* Sociálna zmena v rodinách sa tak chápe ako dôsledok sociálneho začleňovania cez zamestnanosť a nie ako dôsledok sociálnej práce, čo môže pri strate zamestnania viesť aj k opadnutiu sociálnej zmeny: *Najhoršie bolo, keď ich zamestnali len na nejakú skúšobnú lehotu, že po troch mesiacoch ju museli opustiť. To sa prišli k nám vyplakávať a hľadali sme druhú možnosť. Najhoršie s tým zamestnaním je to preto, lebo dokončia základné vzdelanie a neposúvajú sa ďalej. Deti chodili zo dva roky na Bielu Vodu (stredná odborná škola v Kežmarku) na remeslá a bolo im treba dokončiť školu a ísť na záverečné skúšky. Ony mesiac predtým prišli a požiadali nás, aby sme im napísali žiadosť o ukončenie štúdia. Tam nebola podpora zo strany rodiča, ktorý povedal, (dieťa) nechce, tak ho nedonútim. Takže prístup rodiča bol benevolentný (17 : 15).* Prínos terénnej sociálnej práce k sociálnej zmene súvisiacej so sociálnym začleňovaním vidno aj v zlepšovaní hospodárenia s financiami (inštitút osobitného príjemcu, ostrážitosť ohľadom nebankových subjektov), k motivovaniu mladých ľudí k ďalšiemu vzdelávaniu na strednej škole, aj keď aj tento príklad poukazuje aj tu na veľký odpor zo strany komunity. Väčšina našich rómskych participantov nevidí sociálnu prácu ako podnet pre ich sociálnu zmenu až na jedného, podľa ktorého pomáha k rozvoju komunikačných zručností vo vzťahu k majorite alebo pri aktívnom hľadaní zamestnania: *Stretol som sa s pracovníkmi, ktorí to robili, a mám aj bratranca, ktorý robil (terénnu sociálnu prácu) v Strážach pod Tatrami a im tak rozprávali, že keď dakde pôjdu, ako sa majú správať, čo majú povedať. Dali im iné zmýšľania a učili ich, ako sa správať v spoločnosti a na úradoch (14 : 52).* Tiež je dôležité to, že u daného participanta prebehol v istej miere proces sociálneho začlenenia a vtedy terénna sociálna práca podporila proces jeho rozvíjajúcej sa sociálnej zmeny: *Mne to pomohlo, že som sa viacej mohol naučiť, čo som nevedel, alebo čo som vedel, ale nevedel som, ako to presne urobiť. Pomohlo mi to tak, že som sa nimi mohol porozprávať, takže som získal viac vedomostí pri vyjadrovaní sa v rozhovore (14 : 50).*

Zhrnutie

Prostredníctvom pastoračnej práce alebo sociálnej práce nedošlo k žiadnemu výraznému vplyvu na sociálnu zmenu na úrovni miestnych komunít alebo vzťahov s majoritou. Na druhej strane mala pastoračná práca významný vplyv na vnútornú sociálnu zmenu, na sociálnu zmenu na úrovni rodiny i sociálnu zmenu súvisiacu s procesmi vedúcimi k sociálnemu začleňovaniu u tých jednotlivcov alebo skupín, ktoré prešli prvotným ohlasovaním, začleňovaním do Cirkvi a aktívnou participáciou. V rámci tohto procesu sme identifikovali dynamiku od prvotnej sociálnej zmeny cez rozširujúcu sa sociálnu zmenu po prehĺbujúcu sa sociálnu zmenu. Pôvodne sme predpokladali dôležitosť prvotného ohlasovania pre sociálnu zmenu, ale uvedomili sme si, že ide o dynamický proces, ktorý prebieha od prvotného ohlasovania až po aktívnu participáciu. Prvotné ohlasovanie je kľúčové pre naštartovanie tohto procesu, ale rovnako dôležitá je fáza rozširujúcej sa sociálnej zmeny, lebo zasahuje rómsku rodinu a širšie vzťahy, čo je určujúcim faktorom, či sa sociálna zmena ujme, alebo bude narážať na veľké prekážky. Sociálne problémy na úrovni rodiny a blízkej komunity sú, ako sme poukázali pri analýze pociťovania sociálnych problémov v skúmaných lokalitách, pre rómskych participantov kľúčové, a preto je potrebné, aby sociálna zmena okrem úrovne jednotlivca prebehla aj na úrovni rodiny. V opačnom prípade to môže mať výrazný obmedzujúci vplyv na ďalší proces sociálnej zmeny a sociálneho začlenenia daného jednotlivca. Môžeme to vidieť na tom, že rómski participanti, okrem dvoch, prežili sociálnu zmenu, ktorá sa preniesla aj do rodiny. Títo dvaja participanti boli potom vlastnou rodinou obmedzovaní v procese sociálnej zmeny a následného sociálneho začlenenia (napr. participant nemohol ísť študovať, aj keď chcel, na strednú školu mimo svojej komunity alebo musel mať silnú podporu v misijnom centre, ktorá mu dávala silu ísť aj proti rodinným stereotypom k väčšiemu sociálnemu začleneniu, kým neprišiel do bodu, keď aj jeho rodina akceptovala jeho nový životný smer a začala ho vidieť ako pozitívny).

Treba si však uvedomiť, že príčinou vnútornej zmeny jednotlivcov nie je len samotná pastoračná práca, ale ovplyvňujú ju aj rôzne iné faktory ako napr. rodinné prostredie, bývanie vo vylúčenej komunite alebo mimo nej, zamestnanie a pod. Ale na druhej strane, aj keď Rómovia boli v istej miere začlenení už pred svojím obrátením a bola v ich komunite pastoračná práca, ktorá spôsobovala trojfázový proces sociálnej zmeny, prechádzali aj oni viac-menej týmto procesom, keď sa u nich po prvotnej sociálnej zmene, keď si uvedomovali hĺbku príčin svojich sociálnych problémov, rozvíjala alebo prehľbovala v nových oblastiach. U rómskych participantov, kde nebola pred pastoračnou prácou v komunite sociálna zmena a oni sami boli sociálne vylčení, ešte viac vidno dôležitosť tohto trojstupňového procesu vnútornej zmeny. Napokon máme tu aj tretiu skupinu rómskych participantov, ktorí žijú v komunitách, kde sa dialo prvotné ohlasovanie len v minimálnej miere. U tých je badať pomalší proces rozvíjajúcej sa a prehĺbujúcej sa vnútornej zmeny v menšej miere a v menšom počte oblastí.

Komunitná práca v Lomničke sa venovala predovšetkým deťom. Aj keď tu sa vyskytujú isté subkategórie rozvíjajúcej sa sociálnej zmeny, chýbajúca prepojenosť na prvotnú sociálnu zmenu, ktorá vplýva na vnútornú sociálnu zmenu jednotlivcov a sociálnu zmenu v rodine, sa ukazuje ako výrazná prekážka, lebo po dosiahnutí istého veku deti prestávajú navštevovať komunitné centrum a žijú podľa komunitných stereotypov.

V GFC v Čičave, ktoré funguje na základe uplatňovania niektorých princípov komunitnej práce, je prevažujúcim prvkom pastoračná práca. Tu sa však aktivity, ktoré môžeme označiť za komunitné, napr. záujmová činnosť s deťmi a mládežou, mentoring, formácia dobrovoľníkov, odohrávajú predovšetkým na pozadí pastoračnej práce s dospelými a ich rodinami ako hlavnými cieľovými skupinami, čo dodáva celej komunitnej práci inú váhu a vedie aj k hlbšej sociálnej zmene u týchto detí a mládeže, lebo tento systém komunitnej práce je podporovaný dynamikou sociálnej zmeny, ktorú spúšťa pastoračná práca.



Obr. č. 7 Trojfázový proces sociálnej zmeny

Terénna sociálna práca sa vôbec nepodieľa na vnútornej zmene jednotlivcov a sociálnej zmene rodiny. Nezachytili sme tu tento proces trojfázovej sociálnej zmeny, ale bola prínosom v niektorých častiach rozširujúcej sa a prehĺbujúcej sa sociálnej zmeny (napr. istá motivácia pri hľadaní zamestnania a vzdelávania). Hoci sociálni pracovníci hovoria, že sa zameriavajú na problémy spojené so sociálnou inklúziou a sociálnou patológiou, bez sociálnej zmeny na úrovni jednotlivcov a rodín sa ukazuje terénna sociálna práca v takej podobe, ako funguje momentálne, ako najmenej účinným nástrojom sociálnej práce v MRK, aj keď ide o dominujúci prístup. Rómski účastníci totiž chápú terénnu sociálnu prácu nie ako prvú, ale ako poslednú pomoc a aj vtedy im je mnohokrát dobrá len na zmiernenie ich problémov a nie na ich vyriešenie. Je potrebné, aby sociálna práca bola aj preventívnym prvkom, ale pre jej terajšie ponímanie vychádzajúce z vnútorného nastavenia väčšiny rómskych klientov, ktorí prichádzajú riešiť svoje problémy bez naštartovania procesov čo i len prvej sociálnej zmeny, to nie je reálne. Terénna sociálna práca má pracovať so všetkými, ktorí to potrebujú, ale predovšetkým s tými, ktorí chcú, a preto by mala byť systémovým prvkom v nejakom prostredí, až keď tam nastane širšia sociálna zmena alebo ide o prostredia, kde je väčšia miera sociálnej inklúzie. Myslíme si preto, že v takom nastavení, ako teraz funguje, nemá miesto vo väčšine MRK. Je tam skôr brzdou a vytvára ďalší systém závislosti Rómov.

Sociálne začlenenie v kontexte sociálnej a pastoračnej práce

V tejto časti empirického výskumu sme sa zamerali na skúmanie prínosu pastoračnej a sociálnej práce u našich rómskych participantov k procesu ich sociálneho začlenenia. Predpokladali sme, že čím vyššia bude u nich úroveň prežívania náboženského života, tým väčší inkluzívny vplyv do spoločnosti to pre nich bude znamenať. Na základe stupňa ich začlenenosti do Cirkvi a prežívania náboženského života (prežitie obrátenia, účasť na formálnych aktivitách, pravidelnosť návštevy bohoslužieb, malej skupiny, čítania Biblie, osobnej a spoločnej modlitby, služba v Cirkvi a spoločnosti) sme ich rozdelili do dvoch kategórií – *jednovrstvová viera* a *prechodová viera*. Úroveň hodnotenia prežívania náboženského života u Rómov sme použili od Robertsona, ktorý ju rozdeľuje od najvyššieho stupňa, ktorý nazýva *jednovrstvová viera*, cez druhý stupeň *prechodová viera* po úroveň *viacvrstvovej viery*.²³⁷ K tomuto hodnoteniu sme priradili ukazovatele sociálneho začleňovania: zamestnanosť, dosiahnuté vzdelanie, bývanie, kontakty a vzťahy s majoritou.

Vo výskume sme neidentifikovali rozhovor žiadneho participanta, ktorý by sa nachádzal na viacvrstvovej úrovni prežívania viery, aj keď tí budú mať najpočetnejšie zastúpenie v rómskych komunitách, a preto sme nemohli porovnať prínos sociálnej a pastoračnej práce k sociálnemu začleňovaniu na základe takto rozdielných participantov. Kvôli analýze prínosu sociálnej a pastoračnej práce pre sociálne začlenenie sme však rozdelili participantov podľa miery ich sociálneho začlenenia pred obrátením, keď aj oni všetci podľa svojich tvrdení mali viacvrstvovú vieru, a podľa súčasného

Kód participanta	Úroveň prežívania viery	Zamestnanosť	Dosiahnuté vzdelanie	Miesto bývania	Súčasný kontakt s majoritou	Súčasný vzťah s majoritou
RES ₁ _ČI	viacvrstvová	zamestnaný	SOU	v MRK	pozitívne	pozitívne
RES ₂ _ČI	viacvrstvová	nezamestnaný	SOU	mimo MRK	negatívne	negatívne
RES ₃ _ČI	viacvrstvová	žiak ZŠ	ZŠ	v MRK	neutrálne	neutrálne
RES ₄ _ČI	viacvrstvová	nezamestnaný	ZŠ	v MRK	negatívne	neutrálne
RES ₁ _LO	viacvrstvová	nezamestnaný	ZŠ	v MRK	negatívne	negatívne
RES ₂ _LO	viacvrstvová	žiak ZŠ	ZŠ	v MRK	žiadne	žiadne
RES ₁ _VL	viacvrstvová	zamestnaný	SOU	v MRK	pozitívne	pozitívne
RES ₂ _VL	viacvrstvová	žiak ZŠ	ZŠ	v MRK	pozitívne	pozitívne
RES ₃ _VL	viacvrstvová	nezamestnaný	ZŠ	v MRK	pozitívne	pozitívne

Tab. č. 10 Porovnanie rómskych participantov podľa miery ich sociálneho začlenenia a úrovne prežívania náboženského života pred obrátením

²³⁷ Pozri podkapitolu 3.1 Ohlasovanie – základný faktor integrálneho rozvoja.

sociálneho začlenenia a súčasnej evalvácie náboženského života, ktoré sme u nich ohodnotili na základe výpovedí z rozhovorov ako jednovrstvovú vieru alebo prechodovú vieru. Toto nám umožnilo na základe analýzy ich výpovedí späť sa pozrieť, ako sociálna a pastoračná práca prispievali k ich sociálnemu začleňovaniu, aj keď si uvedomujeme, že na tento proces mali vplyv aj iné činitele (rodinné zázemie, školské prostredie, segregovanosť komunity a ďalšie). V každom prípade naši rómski účastníci sami identifikovali náboženský život ako dôležitý činiteľ pri svojom procese sociálneho začleňovania.

Kód účastníka	Úroveň prežívania viery	Zamestnanosť	Dosiahnuté vzdelanie	Miesto bývania	Súčasný kontakt s majoritou	Súčasný vzťah s majoritou
RES ₁ _ČI	jednovrstvová	zamestnaný	VŠ	v MRK	pozitívne	pozitívne
RES ₂ _ČI	jednovrstvová	zamestnaný	SOU	mimo MRK	pozitívne	pozitívne
RES ₃ _ČI	jednovrstvová	študent VŠ	maturita	v MRK	pozitívne	pozitívne
RES ₄ _ČI	jednovrstvová	nezamestnaný	ZŠ	v MRK	pozitívne	pozitívne
RES ₁ _LO	prechodová	zamestnaný	ZŠ	v MRK	pozitívne	pozitívne
RES ₂ _LO	prechodová	nezamestnaný	SOU	v MRK	pozitívne	pozitívne
RES ₁ _VL	prechodová	zamestnaný	SOU	v MRK	pozitívne	pozitívne
RES ₂ _VL	jednovrstvová	zamestnaný	maturita	v MRK	pozitívne	pozitívne
RES ₃ _VL	prechodová	nezamestnaný	ZŠ	v MRK	pozitívne	pozitívne

Tab. č. 11 Porovnanie rómskych účastníkov podľa súčasnej miery ich sociálneho začlenenia a úrovne prežívania náboženského života

U RES₁_ČI ide o osobu, ktorá bola v istej miere sociálne začlenená už pred obrátením, keď mala viacvrstvovú vieru (bola zamestnaná, mala pozitívne vzťahy s majoritou, začala štúdium na strednej škole). Obrátenie, začlenenie do Cirkvi a aktívna participácia ju previedli cez prechodovú vieru k jednovrstvovej, čo sa neprejavovalo len v jej osobnej vnútornej zmene a v sociálnej zmene v rodine, ale viedlo to aj k prehĺbeniu sociálnej inklúzie. Išla študovať na vysokú školu vo vysokom veku, aby mohla byť animátorom. *Vôbec by mi nenapadlo (bez obrátenia)robiť si takúto školu* (2 : 17). Účastník nevidí súvis medzi sociálnou prácou a jej sociálnym začlenením pred obrátením ani po ňom.

U RES₂_ČI ide tiež o osobu, ktorá bola v istej miere sociálne začlenená (mala učňovské vzdelanie, bývala mimo MRK), ale obrátenie, začlenenie do Cirkvi a aktívna participácia, keď prešla procesom od viacvrstvovej k jednovrstvovej viere, tiež prispeli k prehĺbeniu sociálneho začlenenia v oblasti zamestnanosti a zmene vzťahov a kontaktov s majoritou. Účastník nevidí súvis medzi sociálnou prácou a sociálnym začle-

nením, aj keď sám pracoval istý čas ako asistent terénneho sociálneho pracovníka. Čo sa týka sociálnej práce ako takej, fungovala ako systém „pomôž mi“, ale nedochádzalo pri nej k zmene. Oni (Rómovia z MRK) potrebovali pomoc z konkrétnej situácie vyjsť, ale ako žiť ďalej, aby som sa opäť do týchto vecí nemusel dostať, som jednak nepostrehol, ani sa to nedalo, lebo ten systém (terénnej sociálnej práce) by mal byť nastavený inak (3 : 17).

RES₃_ČÍ bola osoba sociálne vylúčená. Žila vo vylúčenej lokalite a nikdy si nemyslela, že bude študovať na vysokej škole. Ale obrátenie, proces začleňovania do Cirkvi a aktívna participácia v nej ju posunuli od viacvrstvovej viery k jednovrstvovej a pomohli k prehlbovaniu procesu sociálnej inklúzie: *Nakoniec študujem denne na vysokej škole v Prešove. Uvedomila som si, že osobne nebudem spokojná, keď zostanem iba s maturitou. Keby som nechodila do spoločenstva a nemala pred sebou príklad ostatných mladých ľudí, lebo aj pred nami boli mladí ľudia, ktorí išli na vysokú školu, že sa to dá, že je to možné, tak by som to neskúsila. Keby som nebola v spoločenstve, možno by som nanajvýš ukončila strednú školu. Moji rodičia sú na to teraz riadne hrdí, podľa mňa. Vidím to na nich. Som jediná z našej rodiny, kto išiel na vysokú školu (4 : 11).* Výrazne sa posunula aj v miere pozitívnych vzťahov s majoritou: *Tu som spoznala v (misijskom) centre napr. svoju terajšiu spolubývajúcu v Prešove. A hneď sme začali byť kamarátky. Chodila tiež k nám. A nakoniec som teraz s ňou v byte a ja som tam jediná Rómka. Možno keby som nechodila tu do centra, mala by som strach byť sama s bielymi ako jediná Rómka alebo ísť na školu by som sa bála, že by na mňa zazerali. Nakoniec bývam sama Rómka medzi Slovenkami (4 : 41).* Participant nevidí súvis medzi sociálnou prácou a jej sociálnym začlenením.

U RES₄_ČÍ ide o osobu, ktorá bola v čase, keď mala viacvrstvovú vieru, sociálne vylúčená v širokej miere (nezamestnanosť, bývanie v MRK, ukončenie len základného vzdelania). Pastoračná práca viedla k jej vnútornej sociálnej zmene a k sociálnej zmene v rodine, no na jej miere sociálneho začlenenia sa to okrem zmeny vzťahov s majoritou v nijakej miere neodrazilo, aj keď aj tohto participanta sme ohodnotili na úroveň jednovrstvovej viery. Je to dané tým, že obrátenie prišlo do života participanta vo vyššom veku, no silná sociálna zmena v rodine spôsobila, že proces sociálneho začlenenia sa začal u detí participanta v oblasti vzdelávania: *Staršia dcéra už ukončila sociálnu prácu. Vyštudovala štyri roky v Košiciach a teraz do Prešova chodí posledný rok na vysokú školu. Mladšia dcéra vyštudovala tiež v Trebišove štyri roky strednú školu, odbor učiteľka materskej školy. Syn teraz študuje posledný rok, bude mať maturitu a on študuje drevársky priemysel vo Vranove nad Topľou (5 : 10).* Podľa participanta pastoračná práca pomohla k procesu sociálneho začleňovania v jej rodine i ďalším ľuďom z MRK, nie sociálna práca: *Skôr pastoračné centrum, ktoré je v Čičave, nám pomohlo, aby naše deti mohli študovať, lebo naši mladí tu ani neštudujú (5 : 9).*

U RES₂_LO možno badať najprv predchádzajúce úsilie o sociálne začlenenie bez vplyvu sociálnej alebo pastoračnej práce v čase viacvrstvovej viery, čo viedlo napr. k zlepšeniu podmienok bývania (postavenie vlastného domu z nasporených peňazí). Participant však ostal nezamestnaný a iba so základným vzdelaním žijúc vo vylúčenej lokalite s negatívnymi postojmi voči majorite. Výrazná vnútorná a rodinná zmena sa naštartovala po jeho zamestnaní v komunitnom centre, čo malo silný vplyv na proces prehlbovania sociálneho začlenenia, ktoré bolo podporené prehĺbením náboženského

života a hlbším začlenením sa do Cirkvi (prechodová viera). To viedlo k zlepšeniu vzťahov s majoritou a zvyšovaniu si úrovne vzdelania cez začatie štúdia na strednej škole.

U RES₃_LO ide o osobu, ktorá tiež bola silno sociálne vylúčená (marginalizovaná komunita, žiadne kontakty s majoritou, nízke vzdelanie). Sociálna zmena spojená s prechodovou vierou a komunitnou prácou predchádzala naštartovanie procesu sociálnej inklúzie v oblasti vzdelávania, hľadania zamestnania a pozitívnych vzťahov s majoritou, aj keď napr. tlak rodičov participantovi nedovolil študovať tam, kde chcel. Môžeme tu vidieť vplyv pastoračnej práce a komunitného centra pre proces sociálneho začleňovania, ktorý je však iba v začiatkoch.

RES₁_VL už pred obrátením bol v istej miere sociálne začlenený (učňovské vzdelania a pozitívne vzťahy s majoritou), ale potom po obrátení sa stal aktívnejším pri hľadaní zamestnania, pričom teraz je zamestnaný na trvalý pracovný pomer. Aj predtým mal pozitívne vzťahy a kontakty s majoritou, čo zrejme súvisí s inkluzívnou základnou i učňovskou školou, ktoré navštevoval. Participant neuvádza súvis medzi sociálnou prácou a jeho procesom sociálneho začleňovania.

RES₂_VL v čase viacvrstvovej viery žil v marginalizovanej komunite. Obrátenie, začlenenie do Cirkvi a aktívna participácia v nej (jednovrstvová viera) nastali u neho v nižšom veku, čo sa odrazilo aj v oblasti sociálnej inklúzie. Ukončil strednú školu s maturitou, má trvalý pracovný pomer a chce pokračovať v štúdiu na vysokej škole. Nemal a nemá problémy vo vzťahoch s majoritou, čo mu otvára priestor na sociálne začlenenie v ďalších oblastiach.

U RES₃_VL ide o osobu, ktorá bola v čase, keď mala viacvrstvovú vieru, sociálne vylúčená v širokej miere (nezamestnanosť, bývanie v MRK, ukončenie len základného vzdelania). Pastoračná práca viedla k jej vnútornej sociálnej zmene a k sociálnej zmene v rodine, na miere sociálneho začlenenia sa to v nijakej miere neodrazilo, pričom tohto participanta sme ohodnotili na úroveň prechodová viera. Je to dané tým, že obrátenie prišlo do života participanta vo vyššom veku, no silná sociálna zmena v rodine spôsobila, že proces sociálneho začlenenia sa začal u detí participanta v oblasti. *Ďakujem Bohu, že práve keď manžel hľadal prácu, našiel ju a robí. Tak aj syn robil, ale kvôli tomu zobral výstup, lebo ani škola nechcela, aby aj tam robil, aj v škole. Nech sa rozhodne on, či chce ostať v práci a od školy zobrať výstup. Tak on sa rozhodol tak, že radšej bude výstup zobrať z práce a chodiť do školy, že by bol aj on vyučovaný, aby mal nejaké vzdelanie a keď bude mať toto všetko, že bude mať vzdelanie, potom bude mať výučný list a dostane sa do práce (15 : 13).* Môžeme tu pozorovať u Róma z MRK netypické správanie, vďaka vplyvu pastoračnej práce je ochotný opustiť zamestnanie (okamžitý prospech) kvôli štúdiu na strednej škole (navonok žiaden prospech), aby mal väčšiu šancu zamestnať sa v budúcnosti (vzdialený prospech). To hovorí o dôležitosti pastoračnej práce pre sociálne začleňovanie sa v tomto prípade, pričom neuvádza žiaden súvis so sociálnou prácou.

Zhrnutie

V rozhovoroch s rómskymi participantmi vidno súvzťažnosť alebo následnosť medzi rôznymi sociálnymi problémami (najmä v manželstve a rodine), viacvrstvovou vierou a sociálnym vylúčením: *V našej rodine sa tak nežilo ako teraz. Mali sme problém vo vzťahu s mojím manželom, začali sme s nadávkami, hnevali sme sa, neopustili sme si. Ja o sebe budem hovoriť: stále som bola nahnevaná, stále som kričala, stále som pre-*

klínala. Mala som všetkého dosť. Chcela som aj odísť, len mi bolo ľúto detí (5 : 16) alebo: Odkedy sme sa zobrali s manželom, tak v súkromnom živote sme boli mladí, mala som dvadsať rokov. Bola som slobodná mamička, mala som jedného chlapca. Vtedy, keď sme sa zobrali s manželom, tak najstarší syn mal rok. Žili sme pri svokre a nemali sme najšťastnejší život. Už som vtedy bola rozhodnutá, že sa s ním rozídem. S manželom som čakala druhého syna, ale sme neboli ešte zosobášení, ale žili sme spolu asi rok, kým sme sa zobrali cirkevne v kostole. Najväčší problém náš bol asi tá strecha nad hlavou (8 : 3). O tom svedčí aj to, že väčšina našich rómskych participantov pred pôsobením pastoračnej práce bola vo viacerých ukazovateľoch sociálne vylúčená.

A naopak, čím dlhšie a v čom skoršom veku bola osoba z MRK zasiahnutá komplexným pastoračným pôsobením, a teda sa posúvala od viacvrstvovej viery k prechodovej a jednovrstvovej viere, tým bol väčší predpoklad jej sociálneho začlenenia vo väčšine ukazovateľov v horizonte niekoľkých rokov. U starších osôb tento predpoklad neplatí, keďže nie je pre nich jednoduché ukončiť si vyššie vzdelanie, a tak si nájst adekvátne zamestnanie. No pôsobenie pastoračnej práce sa odráža u nich nielen v sociálnej zmene ich ako jednotlivcov, ale cez sociálnu zmenu v rodine má vplyv na ich deti (ak aj ony boli zasiahnuté obrátením a začlenením do Cirkvi), ktoré potom nastupujú na proces sociálneho začleňovania. Ale každý z participantov, či už predtým v niektorých ukazovateľoch vykazoval sociálne začlenenie, alebo bol podľa väčšiny ukazovateľov sociálne vylúčený, sa v nejakom ukazovateli sociálneho začlenenia posunul, čo svedčí o jednoznačne pozitívnom prínose pastoračnej práce pre sociálne začlenenie. Niektorí participantí sa posunuli na osi sociálneho začlenenia výrazne, čo poukazuje na to, že čím je pozitívnejšia evalvácia viery (jednovrstvová viera), tým má daný Róm viac integračných príležitostí a tým možno očakávať u neho väčšiu mieru sociálneho začlenenia a integrácie do spoločnosti. Preto hĺbka úrovne náboženského života je jeden z dôležitých faktorov, ktorý má výrazný integračný potenciál, aj keď je mnohokrát nedocenený a málo podporovaný.

Ak sa pozrieme podrobnejšie na našich participantov z hľadiska ich úrovne viery, potom tí, čo mali jednovrstvovú vieru, to znamená, že prostredníctvom pastoračnej práce prešli procesom od prvotnej po prehľbujúcu sa sociálnu zmenu, boli buď zamestnaní, alebo študovali na strednej, alebo vysokej škole. Zároveň všetci mali pozitívne vzťahy s majoritou, čo bolo dané tým, že prostredníctvom pastoračnej práce vychádzali zo svojich komunít alebo sa u nich rozvíjali komunikačné zručnosti, čím vychádzali z pocitov menejcennosti voči väčšinovej spoločnosti: *Pán ma vyberá z menejcennosti aj z bariéry medzi Rómom a Nerómom. Trápilo ma v škole, keď mi povedali Cigán a narážali na mňa. Spôsobovalo mi to vnútri bolesť a mal som aj zlosť. Ale Pán to vybral a urobil to takým spôsobom, že ma viac posúval do spoločnosti, kde sú viac bieli než Rómovia. A také moje heslo je: Ak tá Boh chce vybrať z menejcennosti voči Nerómom, tak tá pošle k Nerómom. A tam prakticky ti dáva prežiť všelijaké veci. Tam mi hovoril: Odpusť mu. Modli sa za neho. A vidím aj v kolektíve, keď som potom pracoval, som nemal problém prísť k sociálnym pracovníckam a byť tam v jednej kancelárii s nimi ako sám Róm. Už to bolo pre mňa normálne (3 : 68).* Tým, že u Rómov sa zvyšuje ich sociálny kapitál, zároveň im to otvára priestor na ich ďalšie sociálne začleňovanie, lebo sa im vytvárajú rôzne nové príležitosti získavania zdrojov.

Aj u tých, čo mali prechodovú vieru, sa to odrazilo v ich procese sociálneho začlenenia, aj keď v menšej miere. Mali dokončené buď nižšie vzdelania (základné alebo

učňovské), alebo boli nezamestnaní, alebo ich vzťahy s majoritou ešte len začali mať pozitívnu tendenciu (negatívnejšie vzťahy s majoritou súvisia najmä s väčšou vylúčenosťou danej komunity), čo viedlo k menším príležitostiam na ich sociálne začlenenie.

Zo zistení nášho výskumu vyplýva, že vyššia miera sociálnej inklúzie je spojená nielen s vyššou úrovňou prežívania náboženského života, ale zároveň s vyššou mierou sociálnej zmeny, ktorá nastáva vo vyššej fáze rozvíjajúcej sa zmeny alebo počas prehlbujúcej sa zmeny. Z toho vyplýva, že ak by sa proces sociálnej zmeny zastavil príliš skoro, je veľký predpoklad, že ustrnie aj proces ďalšieho sociálneho začlenenia, ale ak pokračuje a prehĺbuje sa, môže viesť k vytrhnutiu Rómov z generačnej chudoby.



Obr. č. 10 Vplyv úrovne náboženského života a sociálnej zmeny na sociálne začlenenie

Žiaden z rómskych participantov v súvislosti s posunutím na osi sociálneho začlenenia nehovorí o terénnej sociálnej práci. Ak sa snažili o sociálne začlenenie pred pôsobením pastoračnej práce na ich život, robili to vlastným úsilím. Vplyv na sociálne začlenenie môžeme badať zo strany komunitnej práce, či už v Lomníčke, alebo ak niektoré činnosti GFC budeme považovať za komunitnú prácu vtedy, ak tu bolo silné prepojenie s pastoračnou prácou, prostredníctvom ktorej začal u participanta proces prvotnej a rozvíjajúcej sa sociálnej zmeny. Aj keď sa sociálna práca primárne zameriava na riešenie problémov spätých so sociálnou inklúziou, nie je schopná výrazne k nej prispieť, lebo ako sme videli v predchádzajúcej časti, nespôsobuje výraznú sociálnu zmenu jednotlivcov a rodín, a preto ju ani samotní Rómovia nevnímajú ako nástroj na svoje sociálne začlenenie, ako to môžeme vidieť teraz. Sociálna práca prispieva k sociálnemu začleneniu bez spustenia procesu sociálnej zmeny, ak sú prítomné iné okolnosti, ktoré proces sociálneho začlenenia napomáhajú (napr. viac pracovných príležitostí pre Rómov z Veľkej Lomnice vďaka polohe osady v blízkosti Popradu alebo v Čičave u Rómov, ktorí bývajú mimo osady, ktorí boli tým viac začlenení do spoločnosti a terénnu sociálnu prácu využívali iba jednorázovo). Sociálni pracovníci tak vidia sociálnu zmenu až ako dôsledok sociálnej inklúzie, čo je pravda, lebo napr. prostredníctvom zamestnania sa objavujú isté prvky rozvíjajúcej sa alebo prehĺbujúcej sa soci-

álnej zmeny, ale chyba im porozumenie prvotnej sociálnej zmeny, ktorá by mohla viesť k procesu sociálnej inklúzie, ako sme to videli v prípade pastoračnej práce.

V čom sa žiaden participantov pri sociálnom začleňovaní neposunul, bola oblasť bývania mimo MRK. Všetci participanti až na jedného, u ktorého to bolo aj v minulosti, bývali a ostali bývať v MRK. Väčšie sociálne začlenenie žiadneho participanta nevedlo k bývaniu mimo MRK, ale nanajvýš k zlepšeniu podmienok bývania vo vlastnej komunite. Ukazuje sa, že odísť bývať mimo MRK je náročnejšie, ako ukončiť vysokú školu, nájsť si zamestnanie alebo mať pozitívne kontakty s majoritou. Aj keď v daných Rómoch môže byť túžba po zmene bydliska, ktorá vyplýva z ich zmeneného vnímania spoločenského statusu, v tomto ohľade je sociálny dištanc majority voči Rómom veľmi výrazný.

Aktívna participácia v kontexte sociálnej a pastoračnej práce

Po preskúmaní procesu sociálnej zmeny a jeho prínosu pre sociálne začlenenie sme skúmali a analyzovali, aký je súvis medzi nimi a aktívnou participáciou Rómov v kontexte sociálnej a pastoračnej práce. Úroveň aktívnej participácie jednotlivých participantov sme skúmali na pozadí ich sociálnej zmeny, úrovne sociálneho začlenenia a úrovne náboženského života. Najprv však popíšeme všeobecnú charakteristiku jednotlivých lokalít z hľadiska aktívnej participácie a jej hodnotenia zo strany pastoračných a sociálnych pracovníkov, ako aj rómskych participantov.

Proces aktívnej participácie v Čičave

Pre pastoračného pracovníka v Čičave je sprevádzanie ľudí k aktívnej participácii dôležitý prvok celkovej stratégie pastoračnej práce najmä v oblasti zmocňovania a aktivizácie Rómov: *Posledný pilier je to, že vedieme ľudí k tom, že keď chcú prijímať, musia aj odovzdávať. Cirkev nie je servis, podnik, do ktorého prídeš, objednáš si jedlo. Niečo prispeješ, dáš pár centov a oni ťa nakrmia, potom odídeš a zasa nič, potom prídeš a zasa ťa nakrmia* (1 : 5). Pritom si uvedomuje prepojenosť aktívnej participácie s ďalšou oblasťou stratégie, ktorou je zosúladzovanie vnútorných štruktúr tým, že sa ňou vytvára tímovosť: *Jeden človek to nedokáže. To vyžaduje nasadenie viac ľudí zo spoločenstva, dozretých ľudí, ktorí to dokážu a sú otcami vo viere pre tých druhých* (1 : 67). Preto je tu prítomná silná vonkajšia otvorenosť zameraná na zmocnenie a aktívnu participáciu Rómov. Cieľom pastoračnej práce je tak pomôcť ľuďom uvoľniť ich potenciál a kreativitu cez aktívnu participáciu, čo vedie k vnútornej motivácii k službe, ktorá je súčasťou ich prehlbujúcej sa sociálnej zmeny: *Oni sami, keď majú tú skúsenosť, že si to nenechávajú pre seba a často to robia iba dobrovoľnícky a zadarmo, majú iné postoje k životu, inú chuť do života. Tí ľudia sú iní. Vidíme to na ľuďoch, ktorí robia niečo iné pre ľudí, že aj cez ťažkosti prechádzajú inak. Na veľa ľuďoch vidno požehnanie a oni sami vidia, že Boh sa o nich stará, keď sa starajú o druhých ľudí. Na druhej strane, keď niekto chce slúžiť a byť služobníkom, musí byť na ňom vidno Božie požehnanie, lebo ako ľudia uveria, keď neuvidia na ňom Božie požehnanie. Vedie ho to k tomu, aby nezostal pasívnym človekom, aby sa vzdelával, učil, mal jednak širší rozhľad a širšie srdce a vedel lepšie využívať svoj čas* (1 : 119).

Keď Rómovia začali vstupovať do rôznych služieb a preberať zodpovednosť za rôzne aktivity vo svojom okolí, mohol vďaka ich väčšej samostatnosti rozsah pôsobenia pastoračnej práce narastať: *Stále viac sa teším, že evanjelizácia nie je vtedy, keď zatru-*

bim, ale už aj služobníci preberajú iniciatívu, že chcú urobiť toto alebo hento, alebo toto treba. Očakávam, že to bude stále viac a že to budú postupne vidieť a vnímať (1 : 35).

V rámci GFC sú definované a delegované rôzne služby, kde sa môže realizovať aktívna participácia Rómov. Rozdelili sme ich na tri typy podľa ich zložitosti, vedomostí a zručností potrebných na vykonávanie *služby s vysokou pridanou hodnotou* (napr. služby vedenia spoločenstva, formačné služby, služba oslobodenia). Asi desiatí rómski pastorační asistenti v službe vedenia a ďalší vyformovaní Rómovia pomáhajú pri prvotnom ohlasovaní a pri začleňovaní nových členov do Cirkvi cez malé spoločenstvá, čo vedie k multiplikačnému efektu, keď sa misia rozrastá nielen v danej komunite, ale aj v iných komunitách; *služby s menšou pridanou hodnotou* (napr. liturgické služby, hudobná služba, záujmové aktivity s deťmi, svedectvá), v ktorých je aktívnych asi štyridsať ľudí; *pomáhajúce služby* (napr. upratovanie, varenie a pod.), do ktorých sa zapája šesťdesiat ľudí navštevujúcich GFC. Niektorí Rómovia sa pokúsili aj o prienik do aktívnej participácie v občianskej sfére, keď kandidovali za poslancov v parlamentných a komunálnych voľbách. Jeden je zástupcom starostu v jednej obci, kde je veľká rómska komunita, alebo sú aktívni v sociálnej sfére, alebo ako hudobná skupina F6 na celoslovenskej úrovni.

Na rozdiel od pastoračnej práce sociálny pracovník z Čičavy nevidí súvis medzi terénnou sociálnou prácou a aktívnou participáciou. Ľudia z MRK sú takí pasívni a je tam taký odpor komunity k zmene, že si to nevie ani predstaviť: *Momentálna situácia je taká, že oni ani nemajú záujem, aby sa riešili ich problémy. Čakajú, že ich vyrieši niekto za nich. Ak by bol aj niekto z nich, aby im samotným radil, tak ho za chvíľku vytlačia nabok, lebo budú tvrdiť: Ty si už ako gadžo, ako biely, a nie Róm, teba nahuckali (6 : 38).*

Proces aktívnej participácie v Lomničke

Pastoračný pracovník z Lomničky najprv nevidí dôvod rozprávať o aktívnej participácii, keďže si myslí, že musí ísť o službu s vyššou pridanou hodnotou: *Tu je to veľmi slabé. Neviem, či vôbec tú otázku budeme riešiť. Keď sa povie príprava Rómov do služby, tak väčšinou máme predstavu, že je to vybudovaný, vyučovaný, skúsený Róm, ktorý sa postaví pred ľudí ohlasovať evanjelium alebo viesť spoločenstvo. Takých ľudí tu zatiaľ nemáme (7 : 44).* Z miestnej komunity majú len dvoch Rómov, ktorí sú aktívne nápomocní v službách s nižšou pridanou hodnotou (v práci s deťmi v komunitnom centre). Potom majú ľudí aktívne participujúcich na iných službách s nižšou pridanou hodnotou (hudobná, modlitbová a liturgická služba), ale ide o zväčša o deti a mladých ľudí, ktorí sa zväčša nachádzajú na úrovni viacvrstvovej viery, čo spôsobuje, že v istom veku prestanú byť aktívni, a tak u nich nejde o službu v pravom zmysle slova, ale skôr o aktívne vyplnenie voľného času.

Okrem spomenutých dvoch Rómov do KC chodia pomáhať dobrovoľníci zvonka, ktorí nie sú Rómovia. Momentálne tam ani nepripravujú Rómov na dobrovoľnícku službu, iba majú skupinu siedmich dievčat vo formačnej fáze, z ktorých by mohli byť potenciálne dobrovoľníčky z komunity v budúcnosti. Komunitní pracovníci nevidia žiadneho Róma, ktorý by ako dôsledok ich sociálnej práce bol aktívne participatívny v občianskej sfére.

Terénny sociálny pracovník nevidí žiaden súvis medzi sociálnou prácou a aktívnou participáciou: *Čo sa týka aktivizácie v spoločnosti, k tomu ich sociálne poradenstvo nevedie (16 : 17).* V Lomničke aktívna participácia nie je vecou systému pastoračnej ani

sociálnej práce. Dôvodmi, ktoré sme identifikovali ako prekážky aktívnej participácie, sa budeme zaoberať v nasledujúcej analýze.

Proces aktívnej participácie vo Veľkej Lomnici

Pastoračný pracovník z Veľkej Lomnice vidí, že vplyvom pastoračnej práce vznikla skupina dvadsiatich angažovaných Rómov, z ktorých približne piati majú službu s vyššou pridanou hodnotou (vedenie menších spoločenstiev s deťmi a mládežou, formačná služba), niektorí sú zapojení do služieb s nižšou pridanou hodnotou (hudobná služba, liturgická služba, záujmové aktivity pre deti a mládež) a väčšina do pomocných služieb (upratovanie, poriadok na svätej omši). Predpokladom ich aktívnej participácie bolo prvé ohlasovanie a začlenenie do Cirkvi, ktoré sa udialo za predchodcu terajšieho pastoračného pracovníka. V spolupráci s obcou sa ich aktivita prejavuje aj v občianskej angažovanosti, lebo ich zo strany obce vidia ako spoločenstvo aktívnych Rómov na rozdiel od iných Rómov, ktorí sú pasívni alebo im chýbajú organizačné zručnosti.

Sociálna pracovníčka nevidí súvis medzi terénnou sociálnou prácou a aktívnou participáciou Rómov. Podľa nej chýba väčšia vonkajšia otvorenosť zo strany obce pre ich aktívnu participáciu, keďže Rómovia nemajú ani priestory, ak by sa chceli niekde realizovať. V miestnej osade je vyše roka novopostavená budova komunitného centra, ktoré sa však nepoužíva na komunitnú prácu, lebo obec nevyčlenila finančné prostriedky na komunitných pracovníkov. Len občas tam prebiehajú niektoré pastoračné aktivity.

Vzájomný súvis medzi aktívnou participáciou, sociálnou zmenou a sociálnym začlenením

Ako sme to už popísali v predchádzajúcej časti, kde sme sa venovali sociálnej zmene v jednotlivých lokalitách v rámci rozvíjajúcej sa a prehľbujúcej sa sociálnej zmeny, sa u viacerých rómskych respondentov začala objavovať sociálna zmena, ktorá má úzky súvis s ich aktívnou participáciou: zmenené postoje k životu, zmena motivácie k službe, schopnosť prekonávať problémy. Z našich údajov sme porovnaním kódov sociálnej zmeny a aktívnej participácie zisťovali, aký je priamy súvis medzi nimi, aká sociálna zmena predchádza, resp. nasleduje aktívnu participáciu Rómov. Keďže sme zistili, že terénna sociálna práca neprispieva k aktívnej participácii Rómov, je v tejto analytickej časti zahrnutá popri pastoračnej práci len komunitná práca.

Aktívna participácia pri komplexných štruktúrach a stratégiách

U participantov z Čičavy, kde je najkomplexnejšia štruktúra i stratégia pastoračnej práce a ktorú sme charakterizovali aj ako menej komplexnú stratégiu komunitnej práce, možno nájsť najsilnejšiu priamu súvislosť medzi aktívnou participáciou a širokou rozvíjajúcou sa a prehľbujúcou sa sociálnou zmenou, čo sa prejavuje v tom, že Rómovia vedia aktívne a nezištne dávať svoj voľný čas iným, sú samostatní, začínajú pracovať na sebe, vedie ich to k rozvoju rôznych umeleckých, organizačných a komunikačných zručností. Ako to popísal jeden z aktívnych rómskych participantov: *Byť pre mňa v Cirkvi znamená zodpovednosť. Taká doslova až bázeň, že vidím, že si musím dávať pozor, čokoľvek poviem, lebo to ľudia berú, preto je veľká zodpovednosť, čo poviem. Ľudia nás chcú vidieť ako ich vzory (3 : 69).*

U participantov z Čičavy bola dôležitým predpokladom ich aktívnej participácie prvotná sociálna zmena súvisiaca s prvotným ohlasovaním, ktorá ju predchádzala a ktorá zahŕňala ich vnútornú zmenu cez uvedomenie si ich sociálneho problému. Táto zmena sa rozvíjala cez začleňovanie do Cirkvi, pričom pastoračný pracovník vidí ako dôležitú zmenu, ktorá predchádza aktívnu participáciu, sociálnu zmenu v rodine. Zdravo fungujúca rómska rodina je predpokladom, že bude aktívnym prínosom pre okolitú spoločnosť: *Snažíme sa tiež podporovať domáce spoločenstvá, modlitby v rámci rodiny rodičov s deťmi, čo sú účinné a efektívne spoločenstvá. Keď tie sú zdravé a správne, potom iná formácia je pre deti doplnková* (1 : 86).

U rómskych participantov, kde nebolo na počiatku také výrazné sociálne začlenenie, ich predpokladom aktívnej participácie bolo najprv začlenenie do Cirkvi a s tým spätá rozvíjajúca sa sociálna zmena. Proces smerom k aktívnej participácii tu prebiehal pomalšie a spočiatku skôr išlo o pomocné služby, do ktorých vstupovali, čo ich viedlo k získavaniu nových zručností: *Mala som upratovaciu službu, ktorú momentálne ani tak nevykonávam, lebo musím sa šetriť pred operáciou, ktorá ma čaká, a službu čítania z Božieho slova, aj s deťmi som robila* (5 : 63). Hoci pri týchto participantoch sociálna inklúzia nepredchádzala aktívnu participáciu, ale nasledovala až po zvýšení miery ich sociálnej inklúzie, to zároveň podporilo ich väčšie úsilie o sociálnu inklúziu (vzdelanie a zamestnanosť, pozitívne vnímanie zo strany majority).

U tých, ktorí už pred obrátením boli v istej miere sociálne začlenení, však proces aktívnej participácie prebiehal rýchlejšie, keďže mali rozvinuté viaceré zručnosti, a nasledovala ho skoršie rozvíjajúca sa sociálna zmena, keď napr. dochádzalo u nich k nadobúdaniu nových motívov k službe: *Čo mi to dáva? Dáva mi to radosť z toho. Moje srdce sa teší, že môžem druhým pomôcť a mám radosť, že mám čo dať. Vtedy keď som nepoznala Pána, bola som pyšná, čo spôsoboval ten nedostatok a všetko to okolo toho, že v mojej rodine nebolo. Človek musí ísť niekedy na to dno, padnúť alebo stratiť niekoho, aby poznal aj sám seba i druhých ľudí a inak sa pozeral tých druhých, ale i na seba* (2 : 55). Prehlbujúca sa sociálna zmena spojená s ich väčšou samostatnosťou v službe, zmeneným spoločenským statusom a vzdelaním sa stala silnou hodnotou: *Išla som si robiť ďalej vysokú školu ako animátor, aby som mala vyššie vzdelanie* (2 : 14). Môžeme u nich vidieť, že sociálna inklúzia sa aktívnou participáciou prehĺbila a nevedla ich len k vyššiemu vzdelaniu, ale aj k získaniu trvalého pracovného pomeru a novým pozitívnym kontaktom a vzťahom s majoritou, čo sú silné predpoklady na ich vytrhnutie z generačnej chudoby, lebo získavajú širokú škálu životných zdrojov. Sami vidia dôležité prepojenie rozvoja duchovnej a sociálnej zložky človeka: *Pomáha vzdelanie a začať študovať, a prestať rozmýšľať o hlúpostiach a začať pracovať na sebe. Čo sa týka vzdelania, máme tu úžasné svedectvá, keď ľudia išli na stredné školy, a tam je úplne iný posun, aj čo sa týka tej materiálnej stránky a sociálnej, aby sa to mohlo vyvíjať s duchovnou stránkou. Nemôže nič prevažovať. Ak prevažuje veľmi duchovné, tak potom sú ľudia ako nízko lietajúci anjeli. Ale hovorí sa, že nízko lietajúci anjeli rýchlo padnú. Vidím prepojenie rozprávať ľuďom a ohlasovať, že Boh dáva nové šance na vzdelanie, aby boli vzdelaní, dokončiť si vzdelanie. Mnohí vyšli zo základných škôl a nemajú rozvinutú kapacitu myslenia a verím, že keď budú mať výučný list alebo strednú školu, tak sa môžu začleniť do spoločnosti a môžu mať prácu. Boh uvoľňuje tieto veci a vidím, že to chce robiť aj v rómskom národe. Vidíme, že to Boh robí, lebo Rómovia sú viac vzdelaní než predtým* (3 : 58).

V Čičave a v celkovej pôsobnosti GFC tak postupne narastá skupina Rómov, u ktorých nastala sociálna zmena a ktorí sú v rastúcej miere sociálne začlenení, čo je dobrý predpoklad na ich ďalšiu aktívnu participáciu na úrovni Cirkvi, komunity a obce. Toto dielo môže vstúpiť z etapy rozvoja organizácie do ďalšej etapy komunitnej práce získavania nezávislosti, lebo má rastúci potenciál Rómov schopných mobilizovať miestne komunity.

Aktívna participácia pri komplexných štruktúrach a menej komplexných stratégiách

V Lomničke, kde sú komplexné pastoračné štruktúry, ale nekomplexná stratégia, ktorá je zameraná len na sviatosti a liturgiu, neprekvapuje, že u pastoračného pracovníka nachádzame priamy prínos medzi sociálnou zmenou a aktívnou participáciou len v liturgických službách, ktoré oživlia liturgiu a prispievajú k rozvoju rôznych umeleckých zručností Rómov. Absentuje u neho absolútna väčšina kategórií sociálnej zmeny súvisiacej s aktívnou participáciou na úrovni rozvíjajúcej sa a prehľbujúcej sa sociálnej zmeny, a preto len kategorické zameranie sa na vysluhovanie sviatostí a liturgie vplyva na spustenie procesov aktívnej participácie iba v obmedzenej miere. Priamu súvislosť sociálnej zmeny a aktívnej participácie sme našli preto len u jedného participanta, keď sociálna zmena v rodine, zmena postojov k službe a aktívne využívanie voľného času viedlo k jeho aktívnej participácii v pomáhajúcich a liturgických službách.

V Lomničke u participantov, ktorí prešli prvotným ohlasovaním, bola ako dôležitý predpoklad ich aktívnej participácie prvotná sociálna zmena (impulz a uvedomenie si problému) a rozvíjajúca sa sociálna zmena, ktorú napomáhala komunitná práca (získavanie rôznych zručností, zmena podmienok bývania) a začlenenie do Cirkvi (uvedomenie si problému, živé prežívanie liturgie), pričom však u nich absentuje ako predpoklad aktívnej participácie prehľbujúca sa sociálna zmena. To znamená, že tu chýbajú predovšetkým Rómovia vyformovaní na službu s vyššou pridanou hodnotou, čo potvrdzuje uvádzané tvrdenie pastoračného pracovníka pri popise situácie v komunite.

Ani komunitný pracovník nevidí, že by nastala u Rómov z Lomničky prvotná alebo prehľbujúca sa sociálna zmena ako predpoklad aktívnej participácie, ale len čiastočná rozvíjajúca sa zmena, ktorá však nemá potrebnú šírku (napr. len premena zmyslania cez vychádzanie z komunity), čo sa ešte len preukáže, či to bude dostatočný predpoklad budúcej aktívnej participácie: *Možno tvrdo poviem, že jedna generácia musí vymrieť a nastúpiť nová generácia, ktorá prinesie už svoje nové skúsenosti. Do akej miery a koľko ľudí z toho bude, to ja neviem. Ale generácia, ktorí sú teraz štyridsiatnici, tí už sa teraz nenamotivujú, tí už majú zabehaný spôsob. Tá zmena musí prísť asi od začiatku* (10 : 43).

Aktívna participácia v Lomničke následne prispieva k oživeniu liturgie a hlbšiemu začleneniu do Cirkvi a k rozvoju rôznych zručností. Čo v istom zmysle pomáha, ale je to málo v porovnaní s Čičavou alebo Veľkou Lomnicou. U respondentky aktívna participácia v komunitnom centre následne prispela aj k prehľbujúcej sa sociálnej zmene v rodine, ale najmä cez to, že sa tam zamestнала: *V súkromnom, živote, kým som nepracovala v komunitnom centre, sme mali taký normálny život, že sme sa mali radi s manželom, že sme chodili do kostola a tak. Proste verili sme v Boha, ale kým som nenastúpila do práce, tak som si toho sama vedomá, že som žila veľmi zlý život. Aj rehoľné sestry mi v tom veľmi pomáhali a to komunitné centrum ma veľmi obrátilo. Ja som doma hre-*

šila, vulgárne rozprávala a tak. Tým nám aj Pán Boh nežehnal. Odkedy poznám hlbšie komunitné centrum, že sa s nimi porozprávam, keď potrebujem nejakú radu, pomôžu mi, som sa veľmi zmenila. Som si vedomá, že keby sme tu nemali komunitné centrum a našu faru, a našich kňazov, čo tu žijú, tak si neviem predstaviť život v Lomničke (8 : 14). Aj tento prípad, keď do služby s vysokou pridanou hodnotou nastupuje človek, u ktorého prebieha iba prvotná sociálna zmena, poukazuje na to, že v Lomničke je málo Rómov, u ktorých prebehol celý proces sociálnej zmeny, a preto ju nenásleduje väčšia aktívna participácia. Zároveň takáto aktívna participácia respondentku rýchlo posunula do prehlbujúcej sa zmeny (zvýšenie spoločenského statusu, pozitívny vzťah s majoritou).

Keď sa výrazne prelína prvotná, rozvíjajúca sa a prehlbujúca sa zmena pred aktívnou participáciou i po nej, bude to predstavovať problém, lebo v Lomničke aktívna participácia predchádzala aj väčšiu sociálnu inklúziu u participantov, či už v oblasti zamestnanosti, alebo vzdelania. Rómovia na úrovni komunity a obce sú vo všeobecnosti veľmi pasívni a zároveň v službe s vyššou pridanou hodnotou v rámci sociálnej a pastoračnej práce je tu len jeden Róm z danej komunity. To poukazuje na to, že lokalita je veľmi silno segregovaná a marginalizovaná, a keďže je tam málo sociálne začlenených ľudí a minimum podnetov na ich sociálne začlenenie, odráža sa to aj v nízkej miere aktívne participujúcich Rómov. To potvrdzuje aj náš predpoklad, že vyššia segregovanosť lokality vplyva na nižšiu účinnosť sociálnej a pastoračnej práce.²³⁸ Tento stav je však podľa nás aj dôsledkom menej komplexnej stratégie komunitnej práce a nekomplexnej stratégie pastoračnej práce, aj keď sú v danej lokalite prítomné najkomplexnejšie štruktúry oboch typov služieb.²³⁹ Táto lokalita je potom odkázaná na ľudí v službe s vyššou pridanou hodnotou zvonku alebo, čo je isté riziko, sú vykonávané ľuďmi z komunity, ktorí ešte na to nedozreli, čo sa odráža na kvalite ich služby a vo veľkej fluktuácii aj v službách s nižšou pridanou hodnotou alebo pomáhajúcich službách. Zároveň sú tak sociálni a pastorační pracovníci tlačení do vykonávania služieb, ktoré nie sú ich doménou, čo ich oberá o potrebný čas na dôležité aktivity: *Sedem ľudí na Lomničku stačí. Aj viacej, lebo nás je tu tím do desať ľudí. Kopa nášho času, napr. nás kňazov sa však minie na servis pre ľudí. Akurát sme zvažovali, či je dobré, že sa my s traktorom vláčime po lese, pol dňa doobeda zabíjajú, pol dňa poobede a človek doletí na omšu. A stále sa čosi robí* (7 : 23).

V porovnaní s Čičavou alebo Veľkou Lomnicou si môžeme uvedomiť, že v Lomničke nejde o normálny a prirodzený proces aktívnej participácie, ale zrejme vychádza z vysokej segregovanosti v danej lokalite, a preto musí byť iba prechodným, dokým nie je v komunite širšia sociálna zmena a dostatok sociálne začlenených ľudí, ktorí sa môžu stať aktívnymi. Ak by toto mal byť normálny proces, nevedel by k naozajstnej sociálnej zmene ani k úsiliu o väčšie sociálne začlenenie zo strany ďalších ľudí z komunity, ale iba k zneužívaniu systému sociálnej a pastoračnej práce, lebo MRK by vysielali falošný signál, že nie je súvis medzi sociálnou zmenou, sociálnym začlením a zmenou spoločenského postavenia cez aktívnu participáciu, čím by ich nemotivovali k tomuto

²³⁸ Pozri podkapitolu 5.4 *Diskusia*.

²³⁹ Pozri podkapitolu 5.3 *Porovnanie konkrétnych oblastí stratégií sociálnej a pastoračnej práce z hľadiska ich prínosu k integrálnemu rozvoju Rómov*.

procesu. Na to však treba, aby tu vznikla iniciačná skupina ľudí miestnej komunity, čo sa doteraz neudialo.

Inak to bude zväzdať pastoračných a sociálnych pracovníkov buď k tomu, že pôjdu vo svojej práci do klamlivej šírky a budú aktívne participatívni v oblastiach, kde nemusia, pričom budú volať po potrebe ďalších sociálnych alebo pastoračných pracovníkov zvonku, alebo dôjde k ich vyčerpaniu a vyhoreniu, lebo potreby ľudí v danej komunite budú postupne presahovať ich sily a možnosti.

Aktívna participácia pri nekomplexných štruktúrach a stratégiách

Vo Veľkej Lomnici, kde je nekomplexná pastoračná štruktúra i stratégia, sme tiež nenašli v žiadnej citácii u pastoračného pracovníka priamu súvislosť medzi sociálnou zmenou a aktívnou participáciou, aj keď sú tam aktívni Rómovia. To svedčí o tom, že aj keď sa to vyskytuje u participantov, teraz tam funguje stratégia pastoračnej práce, ktorá tým, že kladie kategorický dôraz len na vysluhovanie sviatostí a liturgiu, nie je programovo nastavená na aktívnu participáciu. U rómskych participantov z Veľkej Lomnice, u ktorých došlo k prvej sociálnej zmene, vidno priamy súvis medzi ich sociálnou zmenou, ktorá sa následne dostala do rozvíjajúcej a prehlbujúcej sa úrovne, a aktívnou participáciou: *Chodil som na také stretnutia RAŠ-ka (Rómska animátorská škola), ktorú som ukončil. Potom ďalšie stretnutie bola formácia rómskych pastoračných asistentov. Tam sme mali perfektný čas, keď sme zažívali Božiu prítomnosť a to, že sme si uvedomovali, ako sa pracuje s ľuďmi, čo sa robí. Za to som veľmi vďačný a to ma posúva ďalej (14 : 25).*

Pastoračný pracovník však vidí dôležitosť predchádzania rozširujúcej sa sociálnej zmeny pred aktívnou participáciou u aktívnych členov spoločenstva: *Títo ľudia, ktorí prešli formáciou, títo animátori, ktorí už niečo robia, vidia aj sklamanie, že niečo robili a im to nevyšlo. Takže majú takú angažovanosť. Je to iné. Inak sa s nimi rozpráva, inak sa s nimi spolupracuje ako s tými poslucháčmi, ktorí prídu na omšu, aj keď pravidelne. Prídu na omšu, ale hneď odídu a nemajú záujem o nič viac (12 : 66).* Participant to vidia hlbšie a poukazujú už na obrátenie súvisiace s prvotnou sociálnou zmenou, ktorá bola dôležitým predpokladom ich aktívnej participácie, a na začlenenia do Cirkvi cez prostriedky kresťanského života (Biblia, modlitba, liturgia, malá skupina), ktorá prispieva k rozvíjajúcej sa zmene (k premene zmyšľania, rozvoju poznania, zmene v rodine, uvedomeniu si problému, schopnosti prekonávať problémy, k zmene motívov k službe, k zmene postoja k životu), čo im dáva povzbudenie do aktívnej participácie: *My chodíme po Bohu. Máme svoje spoločenstvo, ktoré sa volá Jaghori, tam sa chodíme formovať (13 : 28).* U Rómov je veľkou bariérou ich aktivity nízke zmyšľanie o sebe, a preto potrebujú formačné príležitosti, kde získajú povzbudenie k aktivite i zručnosti, ktoré ich zmocnia: *Viacej ma to oslovuje a dáva mi to väčšiu odvahu viacej sa priblížiť Bohu. Stále sa tam preberá dačo nové. Stále nové skúsenosti, aby som si uvedomoval, či robím dobre, alebo zle (13 : 32).* Následná prehlbujúca sa sociálna zmena (získavanie organizačných zručností) je sprevádzaná u niektorých Rómov širšou aktívnou participáciou, a to na úrovni obce: *My sa zapájame do viacerých vecí. Naši ľudia, ktorí sú aj v obci a sú poslanci, ale neviem, či to nevedia. Aj keď dačo príde, že to treba urobiť, tak to máme my na starosti. Napríklad prišiel Mikuláš, že treba rozdávať baličky deťom. Organizovali sme tu v lete koncert na Deň Rómov pre osadu. Alebo aj iné veci, napr. sociálna pracovníčka príde a uvidí nás vonku, tak jej pomôžeme. Aj také veci, ktoré nesúvisia s Božími*

vecami, ale treba pomôcť v tej veci. Veľa vecí pomáhame aj tým, že pán kaplán rozbieha to, že zdakadiaľ má potraviny a oblečenie a ich rozdáva ľuďom. Vždy mám zmobilizovať ľudí na to, zorganizovať, ako to má vyzerat' a potom to riadiť všetko (14 : 34).

Pastoračný pracovník i rómski participanti vidia, že aktívna participácia ich následne vedie k ďalšej rozvíjajúcej sa zmene (k práci na sebe, premene zmýšľania, prehlbovanie motívov k službe, k inému postoju voči druhým ľuďom) cez hlbšie začleňovanie sa do Cirkvi: *Tu na svätej omši je to o službe v našej osade. Lebo príde veľa ľudí do takej malej miestnosti a musíme im poslúžiť. Musíme stáť pri deťoch, musíme stáť pri dverách, aby to nebúchalo. Dáva mi to, že môžem slúžiť Bohu. Ale Eucharistia ako sviatosť a iné sviatosti ako svätá spoveď ma posilňujú, aby som ďalej ešte viac ostával v Božej milosti, aby som ostával v tom, čo robím. Som mal taký čas, že som často klamal alebo rozprával polopравdy. Vtedy prišiel taký prielom, že som išiel na spoveď a vyznal som to. Povedal som, že prečítam Sväté písmo a začnem žiť inak, že prestanem s klamstvom. A prišiel taký citát: Kto ostáva v mojom slove, pravda ho vyslobodí od všetkého. Tým som začal viac pristupovať k Eucharistii. To mi dáva taký správny smer a Božie vedenie, aby som mohol slúžiť, aby som bol pod útechou Božej milosti (14 : 30) a k ďalšej prehlbujúcej sa sociálnej zmene (získavanie nových organizačných schopností, aktívnemu hľadaniu zamestnania a ďalšieho vzdelávania): *Tak aj syn robil, ale kvôli tomu zobral výstup, lebo aj škola nechcela, aby aj tam robil, aj v škole. Nech sa rozhodne on, či chce ostať v práci a od školy zobrať výstup. Tak on sa rozhodol, že radšej vystúpi z práce a bude chodiť do školy, že by bol aj on vyučovaný, aby mal nejaké vzdelanie, a keď bude mať toto všetko, že bude mať vzdelanie, potom bude mať výučný list a dostane sa do práce (15 : 13).**

Pastoračný pracovník vidí, že úsilie o sociálnu inklúziu a aktívna participácia u angažovaných Rómoch úzko súvisia: *Mám radosť z toho, že tí animátori zo spoločenstva pracujú, že si hľadajú určité zaradenie do spoločnosti, že keď idú do kostola po dedine, tak bieli nemajú problém sa s nimi porozprávať, zavolať ich a zveriť im nejakú úlohu aj doma. Dajú im peniaze, dajú im nejaké oblečenie, lebo vedia, že títo ľudia to nezneužijú. Títo naozaj chcú a vedia, že to nejde len cez to, že budem len poberať podporu a sedieť pri telke. Ale ak chcem v tomto svete niečo dosiahnuť, tak musím vyjsť zo svojej kukly (12 : 28).*

To silno potvrdzuje výpovede participantov z Veľkej Lomnice, kde začlenenosť do Cirkvi a sociálna začlenenosť v oblasti zamestnanosti a vzdelania boli silným predpokladom ich aktívnej participácie, pričom aj z toho vidno, že ak človek chce byť aktívny vo verejnom priestore, musí mať vytvorené vo svojom živote isté zázemie: *To, že som sa modlil a čítal Sväté písmo, ja verím tomu, že mi Boh pomohol s tým, že môžem teraz pracovať, že v našej rodine je pokoj, že nám nič nechýba. Pred štyrmi rokmi sme dakedy nemali chlieb. A to som sa modlil, ale nebol som taký započutý, že čítam Sväté písmo. Ale vidím, že to je Božia milosť, ktorá cez to robí, že mi ukazuje, že robím niečo dobré, a preto ma Pán požeňuje. Preto mi nič nechýba, preto môžem mať prácu a preto môžem slúžiť. Nie každý má tú milosť pracovať, byť vzdelaný a ukončiť školu (14 : 24).*

Pastoračný pracovník i rómski participanti vidia, že aktívna participácia je nasledovaná ešte väčším následným úsilím o sociálnu inklúziu (vzdelanie a zamestnanosť, pozitívne vnímanie zo strany majority), lebo im dáva iný pohľad na život – otvára pred nimi inú životnú perspektívu. *Tí, ktorí ma nepoznajú (z majority), určite si mysleli, že som ako iný Róm, ktorý nerozpráva dobre, že ponadávam. Ale tí, ktorí ma spoznali,*

vedeli, aký som, a prijímali ma ako seberovného a to mi dávalo príležitosť poukázať, že nie všetci Rómovia sú takí istí (14 : 45).

Vo Veľkej Lomnici, kde ide o pomerne segregovanú rómsku komunitu a boli tu prítomné iba nekomplexné štruktúry a stratégie pastoračnej práce, už vznikla iniciatívna skupina dvadsiatich Rómov, ktorí sú aktívni a posúvajú sa aj v oblasti sociálneho začlenenia, čo je predpokladom väčšieho záberu pastoračnej práce a sociálnej zmeny v danej komunite tým, že vstúpia do ďalšej etapy, ktorú teória komunitnej práce nazýva *rozvoj organizácie*. Príklad tejto lokality poukazuje tiež na to, že dôležitejšie ako štruktúry sú stratégie.²⁴⁰ Vychádzame z toho, že aj podľa výpovedí rómskych participantov predchádzajúci pastoračný pracovník mal komplexnejšiu stratégiu pastoračnej práce v oblasti prvotného ohlasovania a formovania v malých skupinách, pričom dokázal vo Veľkej Lomnici spustiť proces od sociálnej zmeny cez začleňovanie do Cirkvi k aktívnej participácii Rómov, aj keď nie v takom rozsahu ako v Čičave.

Súvis medzi aktívnou participáciou a evalváciou náboženskej úrovne Rómov

Aj na základe uvedenej analýzy aktívnej participácie na pozadí sociálnej zmeny, sociálneho začlenenia sme rozčlenili rómskych participantov na tých, kde prešlo:

- *viac ako 8 rokov od ich obrátenia*. Tu ide o participantov s jednovrstvovou vierou a s pokročilejším procesom sociálneho začlenenia a prehlbujúcej sa sociálnej zmeny.
- *viac ako 4 roky a menej ako 8 rokov od obrátenia*. Tu ide o participantov s prechodovou, u niektorých už s jednovrstvovou vierou, kde sa začína proces sociálneho začlenenia a kde je rozvíjajúca sa sociálna zmena a začiatok prehlbujúcej sa sociálnej zmeny.
- *menej ako 4 roky od obrátenia*. Tu ide o participantov s prechodovou vierou, kde sú zárodoky sociálneho začlenenia a kde je prvotná sociálna zmena a rozvíjajúca sa sociálna zmena. V tejto skupine sme riešili aj Rómov, ktorí neprežili obrátenie, a teda majú viacvrstvovú vieru.

Rozčlenením rómskych participantov podľa úrovne náboženského života, ale aj podľa časového intervalu od ich obrátenia sme nielen skúmali a analyzovali, aké bolo predchádzanie, súvis a následnosť medzi mierou ich sociálneho začlenenia a úrovňou náboženského života a aktívnou participáciou, ale poslúžilo nám na to, aby sme navrhli pre pastoračných a komunitných pracovníkov model, na akých typoch služieb v Cirkvi, komunite alebo spoločnosti by mali Rómovia aktívne participovať, aby to bolo efektívne v každom skúmanom období. Vychádzali sme zo sumarizácie kódov sociálnej zmeny, ktoré sme zosúvzťažnili a zanalyzovali v rámci týchto jednotlivých fáz od viacvrstvovej po jednovrstvovú vieru, ktoré si potrebujú pastorační a sociálni pracovníci všímať, ak pracujú v MRK a usilujú sa o aktívnu participáciu jej členov.

Viacvrstvová viera Rómov a aktívna participácia

Keď mal viacvrstvovú vieru (pred obrátením), žiaden z participantov neprejavoval známky aktívnej participácie v Cirkvi alebo v spoločnosti na úrovni služieb s vyššou, resp. nižšou pridanou hodnotou. Výnimku tvorí jeden participant, ktorý bol v istej

²⁴⁰ Pozri podkapitolu 5.3.1 *Komplexnosť štruktúr alebo komplexnosť stratégie?*

miere sociálne začlenený, čo poukazuje na to, že pri aktívnej participácii je potrebná aj istá miera sociálneho začlenenia. V Lomničke pre nedostatok aktívne participujúcich Rómov, ktorí sú sociálne začlenení, robia niektoré služby s nižšou pridanou hodnotou (liturgické služby) alebo pomocné služby aj ľudia s viacvrstvovou vierou, ktorí však narážajú na silné prekážky v podobe kultúrnych stereotypov zo strany komunity: *Máme lektorov aj animátorky. Tá veková kategória tých starších nám chýba. Potom sú tu fakt starší medzi 50 a 60 rokov, alebo do tých 20 rokov, pokiaľ sú slobodní. Mnohí tým, že začínajú skoro fungovať a žiť sexuálne a je bežné, že rodičia robia mangavipen, tak pätnásťročné dievča sa presťahuje do rodiny k sedemnásťročnému chlapcovi. Ona ako šestnásťročná porodí. Tým, že nemôžu chodiť k sviatostiam, nechodia ani do kostola (11 : 43).* V Lomničke absolútne prevládajú ľudia s viacvrstvovou vierou a nie sú žiadni s jednovrstvovou, a je tu veľmi málo ľudí s prechodovou vierou: *Tí manželia, ktorí sú v takom veku okolo tridsiatky, tak majú poväčšine malé deti. Nevedia to zladiť nejako alebo sa nevedia premôcť a usporiadať si priority, aby to vydržali. Nejaký čas chodia na stretká, potom príde leto, chodia na brigády do lesa, lebo potrebujú peniažky. A potom, kým by naskočili a nabehli naspäť, je to problém. Tam by to chcelo viac (11 : 32).* Toto všetko spôsobuje, že v Lomničke a sčasti aj vo Veľkej Lomnici sa vstupuje do služby v tejto fáze, čo nie je až taký problém v pomáhajúcich službách, ale v niektorých službách s nižšou pridanou hodnotou, a predovšetkým v službách s vyššou pridanou hodnotou už áno (participanti poukazujú na morálne zlyhanie dvoch asistentov komunitného pracovníka pred niekoľkými rokmi, ktorí pochádzali z komunity). Pastorační pracovníci v Lomničke a Veľkej Lomnici si myslia, že sa to nejako zmení, aj keď sú tam silné prekážky zo strany komunity, ale príklady tých, ktorí sa stali aktívnymi na úrovni prechodovej alebo jednovrstvovej viery, poukazuje na to, že to nepôjde najprv bez prvotného ohlasovania a kvalitného začlenenia do Cirkvi a prispenia komunitnej práce.

Ak u týchto ľudí nenastala prvotná sociálna zmena a sociálna inklúzia a v oblasti náboženského života sú na úrovni viacvrstvovej viery, nie je dobré dávať takým Rómom služby s nižšou pridanou hodnotou, resp. ani nebudú mať o ne záujem: *Dospelí nechodia na aktivity (KC), ale máme lektorské pre dospelých, tak chodíme na faru. Chodia tam ženy, aj staršie ženy po šesťdesiatke. Chodia tam viacerí, ale teraz dajako prestali chodiť (8 : 16).* A ak ich budú mať napriek tomu, že tam u nich neprebehla ani prvotná sociálna zmena, tí ľudia nebudú pre druhých príkladom a to nepovedie k sociálnym zmenám v komunite: *Zmenilo sa. Keď tu bol predchádzajúci kaplán, rozprával o mladých a starších, že iba pijú, že sú alkoholici. Už chlapcov a dievčatá nevidím vždy piť víno, alkohol. Trošku sa tu zmenilo. Ešte čo sa zmenilo, keď sú sviatky. Chodia veľa na omšu a spoveď. Niektoré ženy nám pomáhajú upratovať (9 : 7).* V takej komunite, kde dochádza k minimálnym sociálnym zmenám, pričom Rómovia ostávajú na úrovni viacvrstvovej viery a silného sociálneho vylúčenia, prevláda veľká pasivita. V takej lokalite majú potom pastorační a komunitní pracovníci minimálny výber ľudí aspoň na služby s nižšou pridanou hodnotou.

Začínajúca prechodová viera Rómov a aktívna participácia

Aktívnu participáciu musí v období menej ako štyri roky od obrátenia predchádzať prvotná sociálna zmena, ktorá je u našich participantov spätá s obrátením, keď dostávajú vnútorný impulz a uvedomenie si problému: *Oslovilo ma, keď sme boli*

na duchovnej obnove. Prišli ženy aj starší, aj mladší. Oslovilo ma to, ako rozprávali o hriechu, že ľudia sme hriešni, lebo aj ja som hriešna. Nechodievala som na spoveď pár rokov, ale už chodím. A rozprávali o hriechu a bolo mi ľúto, a rozplakala som sa. Jeden pán sa ma pýtal, či som veriaca. Ja som povedala, že áno. On sa opýtal, že ako. A opýtal sa ma, či chodím na spoveď. Ja, že nie. On povedal, že je to zlé. Tak som sa rozhodla ísť na spoveď (9 : 4). Rovnako tak hlbšie začleňovanie do Cirkvi cez rozvíjajúcu sa sociálnu zmenu v oblasti uvedomovania si svojich problémov a ich prechádzaním: *Snažím sa chodiť (na omšu) aspoň v nedeľu. Určite mi to pomáha, aj sa tam veľa dozviem, aj tá kázeň, aj to všetko. Viem, že musím ísť do kostola, na svätú spoveď sa snažím chodiť častejšie, aby som čím viac a viac prijala Ježiša do srdca. Lebo keď prídem dakedy do kostola a mám hriech, že som sa niečoho dopustila, je mi ľúto* (8 : 43).

Treba, aby u nich prebehla sociálna zmena v rodine, až potom môže nasledovať ich aktivizácia v malom v rôznych pomáhajúcich službách: *Nepomáham (dospeлым) ľuďom zatiaľ ničím, ale detičkám sa snažím pomôcť, keď ich vidím, ale také hlbšie by som nepovedala o sebe, že to robím* (8 : 47). *Dva týždne tu robím (ako dobrovoľníčka). Predtým som tu pomáhala každý deň a skončila som školu, a chcela som ísť na maturitu, ale mama a otec ma nepustili. Spýtala som sa sestry Jakoby, či by mi nemohla nájsť prácu ako upratovačka. Povedala, že keď chcem, môžem prísť ako dobrovoľníčka (do KC)* (9 : 19).

Ak u takýchto ľudí nastane prvotná sociálna zmena a posunú sa do prechodovej viery ako naši participanti z Lomničky, je dobré, ak majú spočiatku pomáhajúce služby (upratovanie, poriadok na svätej omši) a neskôr môžu začínať so službami s nižšou pridanou hodnotou (práca s deťmi v komunitnom centre), ale nie so službou s vyššou pridanou hodnotou (zamestnanie v komunitnom centre), na čo sme poukazovali ako na problémový postup, ktorý však vyplýva zo segregovanosti danej komunity a nedostatočnej stratégie pastoračnej a komunitnej práce. Tieto služby by mali mať do času, kým sa u nich neobjaví rozvíjajúca sa sociálna zmena v aktívnom využívaní času a zmene motívov k službe, čo má sledovať pastoračný alebo komunitný pracovník.

Pokročilá prechodová viera Rómov a začínajúca jednovrstvová viera a aktívna participácia

V období viac ako štyri roky a menej ako osem rokov u našich participantov ide zväčša o ľudí s prechodovou vierou. Niektorí v neskorších štádiách tohto obdobia môžu mať jednovrstvovú vieru, pričom sa už u nich začal, resp. pokročil proces sociálneho začlenenia. U viacerých participantov bol vstup do pokročilejších období prechodovej viery predpokladom ich výraznejšej aktívnej participácie: *Takýmto spôsobom som pracovala s deťmi, že som pracovala v škole a potom, keď som poobede skončila, tak sme mali týždenne aj dvakrát (krúžok pre deti), a potom sme mali tuná akciu (v GFC). V piatok sme prišli a skončili sme liturgiou v nedeľu* (2 : 15). Ľudia v Čičave s prechodovou vierou robia pomocné služby a služby s nižšou pridanou hodnotou alebo v začiatkoch misijného diela, kým neboli vyformovaní služobníci pre služby s vyššou pridanou hodnotou, robili aj tie, ale vždy pod dohľadom vedúceho pastoračného pracovníka, čo prispievalo k ich formovaniu k službe cez spätnú väzbu: *Bola to formácia skúsenosti života. Otec Martin mal také stretko s nami a zapájal nás do formácie už počas liturgického obradu, keď sme slúžili. Nemohli sme sa naučiť a slúžiť. My sme museli slúžiť a tam sa aj učiť, lebo ľudia prichádzali. Potom o všetkom sme mali zdieľanie. Tá formácia bola*

formou poradenstva (3 : 21). Preto je v tejto fáze dôležitá úloha vedúceho pastoračného pracovníka, aby si všimol, či daní ľudia prehlbujú motívy k službe a či sa viac začleňujú do Cirkvi, lebo na prechodovej úrovni viery nemusia byť ešte dostatočne pripravení alebo nemusia mať kapacitu na niektoré služby s nižšou pridanou hodnotou, nehovoriac o tých s vyššou pridanou hodnotou. Inak sa môže odraziť na tom, že nemusia vydržať tlaky, ktoré prinesie daná služba: *Prejde aj týždeň, keď zabudnem na Boha a nemodlím sa. Tiež nečítam pravidelne Božie slovo* (15 : 18, 15 : 19). To môže viesť aj k ďalším negatívnym dôsledkom: „Skúsenosti formácie rómskych dobrovoľníkov a animátorov nám ukázali aj viaceré úskalia, ktorými ich treba previesť. Často vstupujú do služby príliš skoro. Mnohí dobrovoľníci potrebujú rast k duchovnej a ešte viac k ľudskej zrelosti. Mnohí majú v sebe veľa zranení z rodiny, prostredia osady i školy, ktoré im bránia slúžiť s vytrvalosťou. Mnohí majú nesprávne motívy k službe.“²⁴¹ Ľudia na prechodovej úrovni viery preto potrebujú kvalitnú formáciu, aby mohli byť aktívni: *Keď som začínala, kde sa robilo dačo, tak som išla. Tá biblická škola pre mňa osobne bolo niečo, kde som získala základy, také rozoberanie Božieho slova. Boli pozvaní tam ľudia aj sa rozoberalo. Mne to dalo veľa, lebo človek získava vedomosti a poznanie* (2 : 37).

Toto je dôležité obdobie pre správne nastúpenie na cestu aktívnej participácie, v ktorom by mali byť ľudia dlhšie po obrátení, mali by byť príkladom pre druhých, a to nielen cez to, že dôjde k sociálnej zmene v ich rodine, ale majú mať zmenené motívy k službe, ktoré vedú k tomu, že majú zmenený postoj k životu: *Ja osobne chcem, aby moje deti a ja osobne sme tiež priložili ruky k tomu dielu, čo iní robia, aby som bola tiež užitočná, tak ako je niekto užitočný pre mňa, tak aby som aj ja bola užitočná pre niekoho* (5 : 33). Ďalším zo znakov, že sa človek nachádza v tomto období, je to, že je ochotný a schopný vychádzať z MRK: *Druhá dôležitá vec je, aby mali dostatočný kontakt s okolitým svetom, aby nevideli iba to, čo je v ich komunite, lebo často je to dosť obmedzený a negatívny, pesimistický pohľad, lebo nie vždycky všetko funguje tak, ako treba, a človek, kým nedozrie a naučí sa na to pozeráť s vierou, tak to môže sklzávať. Takže dôležitý je kontakt okolím. Mať viac kontaktu so slovenskými spoločenstvami a rómskymi spoločenstvami, ktoré sú aktívne a pracujú. To je jedna z vecí, ku ktorým tlačím ľudí, ktorí sa pripravujú na službu, že musia ísť na akcie s inými ľuďmi, stretávať sa s nimi, lebo to je niečo, čo charakterizuje služobníka, že má ochotu a schopnosť vychádzať von z komunity. Je to jeden z rozlišovacích znakov, že ten človek má povolanie k službe, že neostáva stále doma* (1 : 217).

Aby sa mohli zapájať do rôznych služieb s nižšou a postupne vyššou pridanou hodnotou, je dôležité, aby ich predchádzala rozvíjajúca sa a prehlbujúca sa sociálna zmena cez aktívne využívanie voľného času, rozvoj poznania, prekonávanie strachu a menejcennosti, uvedomovanie si a schopnosť riešiť rôzne životné problémy, premenu zmýšľania a získavanie umeleckých, komunikačných a organizačných zručností: *Do biblickej školy som začala chodiť minulý rok. Na každom stretnutí sa rozoberajú asi tri témy. Toto stretnutie sa koná raz mesačne počas sobotného dopoludnia. Máme 45-minútovú vyučovaciu hodinu a potom desaťminútovú prestávku ako v škole. Začínáme o ôsmej hodine a končíme obedom o dvanástej hodine. Keď sme išli na nejakú spoločnú akciu a bolo tam veľa ľudí, prežívala som stres a bála som sa. Po roku chodenia*

²⁴¹ Porov. NEUPAUER, R. Cesta k Rómom v Krížovej Vsi. In *Dobrovoľníctvo a jeho vplyv na edukáciu detí a mládeže. Zborník prednášok zo študentskej konferencie*. s. 210.

na biblickú školu som zistila, že už nemám ten stres. Na začiatku som sa bála ísť na tú biblickú školu, žalúdok ma bolel, vrela som si, že tam nebudem chodiť, a hľadala som si výhovorky, čo poviem, že by som tam nechodila, ale vždy som išla. A ku koncu som zistila, že to Pán uzdravil, povedala som o tom svedectvo. Naučilo ma to vychádzať zo seba (4 : 27).

Naši participanti okrem pomáhajúcich služieb vstupovali v tomto období aj do služieb s nižšou pridanou hodnotou (práca s deťmi, spoluorganizovanie akcií, výletov, príprava birmovancov, hudobná a modlitbová služba, animátorská služba), čo ich povzbudzuje ísť ďalej: *Dáva mi to radosť, lebo sa cítim dobre, keď počujem, že naše rozprávanie o Bohu, že trochu ich to nadchlo, že dačo nové prišlo, že prečo toto robíme pre nich. Oni sa pýtajú, prečo chodíme za Bohom, prečo toto robíme, prečo tomu pomôžeme. Doktorí vnímajú, že naozaj sa snažíme dačo urobiť pre Rómov v našej komunite (13 : 42). Tým začínajú vidieť ovocie svojej služby na druhých a zároveň je to ďalej sprevádzané rozvíjajúcou sa a prehlbujúcou sociálnou zmenou (napr. formujú a očisťujú sa ich motívy k službe, vedie ich to k práci na sebe a rozvíjaniu organizačných zručností, k premene zmysľovania): Najprv som mala taký vyhranený postoj k práci s deťmi, ale môj priateľ s deťmi stále niečo robí. Čudovala som sa a hovorila som: Si ty normálny? Máš na nich stále čas? A potom, keď som začala robiť s dievčatami, v lete sme mali s nimi tábor, pýtal sa ma, ako sa mám. Ja som povedala, že som s dievčatami a že sa mám super. A on mi povedal: vidíš, konečne si to pochopila. Som šťastná, že môžem byť teraz s nimi, prežiť s nimi nejaké zážitky. Spolu sa zabavím a aj pre mňa je to požehnanie, že si nenechám ten čas, ktorý mám iba pre seba, ale sa s ním podelím s druhými (4 : 38). Vtedy u týchto Rómov ešte viac vystupuje do popredia prehľbujúca sa sociálna zmena, keď si aktívne hľadajú zamestnanie a vzdelanie sa pre nich stáva vysokou hodnotou, čím sa mení ich spoločenský status a vnímanie seba, lebo sa cez začínajúce služby s vyššou pridanou hodnotou viac posúvajú v sociálnej inklúzii. To je potom predpokladom, aby mohli postúpiť neskôr do ďalších služieb s vyššou pridanou hodnotou alebo sa angažovať na úrovni komunity a obce alebo vo verejnej službe, s ktorou je spojená nasledujúca fáza.*

Pokročilá jednovrstvová viera Rómov a aktívna participácia

Rómovia s pokročilou jednovrstvovou vierou (viac ako osem rokov od obrátenia) sú schopní byť aktívni v Cirkvi v rôznych službách, no najmä svedčiť o Bohu a privádzať k viere, lebo svedectvo ich života druhých Rómov veľmi priťahuje: *Dnes vidím, že ja robím tie kurzy (evanjelizačné) (3 : 23). Ich služba však nie je obmedzená len rámcom Cirkvi, ale prenáša sa do komunity, obce a širšej spoločnosti.*

V Čičave pastoračný pracovník nedá do služby s vyššou pridanou hodnotou človeka, u ktorého nedošlo k hlbšiemu začleneniu do Cirkvi a do spoločnosti, čo spôsobuje, že tu môže byť služba vykonávaná Rómami oveľa efektívnejšia: *Ale ten znak mať veci usporiadané v rodine a vedenie svojich detí, musí tam byť porozumenie normálnemu, mravnému spôsobu života, aby mohol slúžiť a odovzdávať to svojim najbližším. Musí to byť porozumené a realizované, aj keď sa to niekedy nepodari. Napríklad, nefinancujeme ľudí, ktorí fajčia. Nikdy som to verejne nepovedal, ale jednoducho v zmysle služobníkov by som nepodporoval niekoho, kto fajčí alebo má inú závislosť ako gambling. Sme slabí ľudia a každému sa môže niečo pritrafiť, tak principiálne to je náš postoj. Sú ľudia, ktorí fajčia a robia niečo, že slúžia, ale neplatia ich za duchovnú službu, čo inde urobia, ale*

pre mňa je to znak toho, že nemôžem vodu kázať a víno piť. Alebo keď nie je usporiadaný rodinný život, nemôže byť ten človek služobník (1 : 273).

Aj ke aktívna participácia sprevádzaná sociálnou inklúziou, u týchto participantov nastupuje prehlbujúca sa sociálna zmena, ktorá je veľmi výrazná. Vzdelanie sa stáva vysokou hodnotou a doplňujú si ho, aby mohli vstupovať do služieb s vysokou pridanou hodnotou. Začínajú veľmi aktívne využívať voľný čas, na čo im dáva priestor aj vyššia miera sociálneho začlenenia. Je u nich vyvinutá vysoká miera samostatnosti v službe, sú schopní byť lídrami a život sa pre nich stáva darom pre druhých. Takáto služba prerastá aj do verejnej sféry, čo súvisí so získavaním organizačných a komunikačných zručností. V rámci Cirkvi taký človek vie druhých priťahovať k Bohu a dôležitý je rozvoj komunikačných schopností, aby mal zručnosť odovzdávať vieru alebo hovoriť svedectvá: *Nemôžem nikoho prinútiť, aby prišiel do pastoračného centra, ale rozprávam sa s ľuďmi, aj deti vidia, že keď niekto niečo má, tak sa príde sem k nám niečo opýtať. Vtedy sa s ním porozprávam, ale nerozprávam len už o tých problémoch, ale beriem to aj z duchovnej stránky a rozprávam sa s ním tak, aby mi rozumel, aby videl, kde je ten problém a prečo ten problém je. Tak ako mne to pomohlo a ja tak istým spôsobom pomáham* (5 : 62). U takého človeka je silná túžba rásť a pracovať na sebe. Jeden respondent má napríklad na starosti službu oslobodenia a vnútorného uzdravenia, je rómsky líder, robí evanjelizačné kurzy, čo sú služby s vysokou pridanou hodnotou: *Vnímal som, že je potrebná služba oslobodenia a vnútorného oslobodenia. Otec Martin to videl tiež, že mnoho ľudí nevládze kráčať v duchovnom živote, že tam majú určité zaťaženia. Tak ako inak vstúpiť do toho* (3 : 47). Niekedy je problémom, že v Cirkvi i spoločnosti nie sú dostatočne rozvinuté služby s vyššou pridanou hodnotou pre týchto ľudí, kde by boli naplno využití, lebo chýba ich finančné zabezpečenie.

Zhrnutie

Aj úsilie o sociálne začlenenie a aktívnu participáciu nie je predchádzané alebo sprevádzané sociálnou zmenou, vedie to k tomu, že Rómovia ostanú ponorení v osobných, rodinných, komunitných a sociálnych problémoch, generujú sa ďalšie sociálne problémy, ostáva napätie vo vzťahu majority voči Rómom, narastajú extrémistické postoje, lebo majorita nevidí ich sociálnu zmenu. Samotných Rómov aktívna participácia bez sociálnej zmeny vedie k predstave, že väčšinová spoločnosť ich zvonka k niečomu tlačí, lebo úsilie o sociálnu zmenu v takom prípade nevychádza z ich vnútornej motivácie. Sociálna zmena v jej trojfázovej podobe, ako sme ju popísali, je tak dôležitým predpokladom aktívnej participácie a zároveň správne načasovaná aktívna participácia môže ďalej rozvíjať a prehľbovať sociálnu zmenu. Aj v prípade rómskych participantov s istou sociálnou inklúziou, ktorá predchádzala aktívnu participáciu, bola potrebná ešte pred aktívnou participáciou alebo súčasne s ňou prvotná sociálna zmena a prehĺbenie v ďalších fázach sociálnej zmeny, aby ich ľudia z majority i Rómovia mohli vidieť ako vzory. Aktívna participácia tak nespôsobuje prvotnú sociálnu zmenu, ktorá je spojená predovšetkým s prvotným ohlasovaním a začleňovaním do Cirkvi, a preto tá je predpokladom aktívnej participácie a nie naopak. Na posilnenie sociálnej inklúzie v MRK, ktorá povedie k aktívnej participácii, je potrebné kritické množstvo Rómov, u ktorých dôjde k prvotnej sociálnej zmene (obráteniu a uvedomeniu si problému), rozširujúcej sa sociálnej zmene (túžbe aktívne využívať voľný čas, zmene v rodine a zmene motívov k službe, uvedomeniu problémov, schopnosti prekonávať

problémy) a prehlbujúcej sa sociálnej zmene (vzdelaniu ako hodnote, samostatnosti, práci na sebe, získaniu organizačných zručností) ako *conditio sine qua non* pre aktívnu participáciu. A preto sa ukazuje dôležitosť takej pastoračnej a komunitnej práce, ktoré budú vedieť pomôcť Rómom prejsť cez tento proces. Terénna sociálna práca sa ukazuje ako sociálna služba, ktorá nespôsobuje tento proces smerujúci k aktívnej participácii Rómov.

Sociálna inklúzia je ďalší nápomocný faktor aktívnej participácie. Sociálne začlenenie bolo prínosom pre aktívnu participáciu, ak sa už u participantov vyskytovalo a prostredníctvom nej sa mohlo prehĺbiť. Na druhej strane, aktívna participácia napomáhala sociálne začleňovanie u tých participantov, kde predtým absentovalo. Sociálne začlenenie tak vytvára predpoklady, aby človek mohol vychádzať z pasivity a vstupovať do verejného priestoru tým, že mu poskytuje materiálne zabezpečenie cez zamestnanosť, vzdelanie, zlepšené bývanie a sociálne príležitosti cez pozitívne kontakty s majoritou. Sú to dôležité faktory, ktorých neprítomnosť spôsobuje pasivitu ľudí. Nie je to však pre aktívnu participáciu *conditio sine qua non*, lebo sa ukazuje, že k väčšej sociálnej inklúzii dochádza aj po aktívnej participácii. To znamená, že sociálna inklúzia je proces a nemusí byť niekto úplne sociálne začlenený vo všetkých oblastiach, aby mohol byť aktívnym v Cirkvi a spoločnosti.

Pastorační a sociálni (najmä komunitní) pracovníci potrebujú poznať tento proces súvisu sociálnej zmeny, sociálneho začlenenia, náboženskej úrovne a aktívnej participácie, aby v túžbe vidieť čo najskôr výsledky sa pri uvoľňovaní ľudí z MRK neunáhli-li, nepreskakovali jeho postupnosť a neuvolňovali ľudí do služieb s nižšou a vyššou pridanou hodnotou, ak na to nedozrel čas. Môže to celú sociálnu alebo pastoračnú prácu len zbrzdiť. Ale zároveň to znamená „nezmraziť“ ľudí v pasivite, ale vedieť ich uvoľňovať najprv od pomáhajúcich služieb cez služby s nižšou pridanou hodnotou do služieb s vyššou pridanou hodnotou. Zároveň treba vedieť naplno využiť potenciál ľudí, ktorí môžu mať službu s vyššou pridanou hodnotou, lebo bez nich sa neposunie sociálna zmena a sociálne začleňovanie v MRK do ďalších rovin a štádií.



Obr. č. 11 Integrálny rozvoj Rómov prostredníctvom sociálnej zmeny, sociálneho začlenenia a aktívnej participácie

Úzky súvis a previazanie sociálnej zmeny, sociálneho začleňovania a aktívnej participácie Rómov v spoločnosti a Cirkvi vedie k ich integrálnemu rozvoju. Tento proces potrebujú poznať aj tí, ktorí nastavujú rôzne programy rozvoja v MRK. Ak sa totiž pozrieme na *Stratégiu SR* a s ňou súvisiaci dokument *Operačný program Ľudské zdroje na programové obdobie 2014 – 2020*, ktorý sa snaží prierezovo riešiť a finančne podporovať aj projekty v MRK, je v ňom dôraz kladený predovšetkým na sociálnu inklúziu. Každý sektor (vzdelanie, zamestnanosť, bývanie, sociálna práca) si tam našiel svoj priestor a potrebu, čo treba robiť v MRK, ale absolútne je tam poddimenzované úsilie o sociálnu zmenu v rómskych komunitách.²⁴² Úsilie o vzdelanie, zamestnanosť a zlepšené bývanie, podporu sociálnej práce v MRK je potrebné, ale tým, že sa nerieši kľúčový problém MRK – sociálna zmena v rodine – tieto jednotlivé sektory prinesú istú zmenu, lebo ide o silné a potrebné nástroje, ale neprinesú kľúčovú zmenu. Pôjde o obrovské vynaloženie prostriedkov na niečo, čo je dobré robiť, ale keďže sa zároveň zanedbáva z hľadiska ľudských a finančných zdrojov kľúčové úsilie, a to podnecovanie procesu sociálnej zmeny na úrovni rodiny v MRK, pôjde iba o kozmetické zmeny.

Sociálnou inklúziou a aktívnou participáciou sa u Rómov následne výrazne upevňuje sociálna zmena a nový spoločenský status i príslušnosť k Cirkvi. Vzdelanie sa pre nich stáva silnou životnou hodnotou, začínajú pracovať na seba, stávajú sa viac uplatniteľní na trhu práce, vedú cnostný život a vidia ho ako poslanie, keď sa cez službu v Cirkvi a spoločnosti stávajú darom pre druhých. Kritické množstvo takýchto Rómov povedie k tomu, že bude dostatok aktívnych Rómov, ktorí dokážu vplyvať svojím príkladom na sociálnu zmenu vo vlastných komunitách a že dôjde k obnove často narušených vzťahov medzi Slovákmi a Rómami. Takých Rómov potrebujú obce do verejnej služby v daných komunitách. Takých Rómov potrebuje štát, aby sa z dôvodu nepriaznivej demografickej situácie zamestnali a mohla fungovať ekonomika, aby vedeli vstúpiť do sociálnej sféry, zdravotníctva, školstva... Takých Rómov potrebuje Cirkev, aby bola svätá aj v rómskej populácii. A preto je potrebná sociálna zmena podporená sociálnym začlenením a aktívnou participáciou. Toto je jedna z veľkých výziev 21. storočia, pred ktorou stojí spoločnosť i Cirkev na Slovensku, najmä v regiónoch, kde počet Rómov v MRK narastá.

5.4 POROVNANIE KONKRÉTNÝCH OBLASTÍ STRATÉGIÍ SOCIÁLNEJ A PASTORAČNEJ PRÁCE Z HĽADISKA ICH PRÍNOSU K INTEGRÁLNEMU ROZVOJU RÓMOV

Cieľom tejto časti empirického výskumu bolo určiť, čo spôsobovalo, že určitý model sociálnej práce a pastoračnej práce bol oproti iným modelom z hľadiska integrálneho rozvoja Rómov úspešnejší. Keďže sme si v predchádzajúcej časti výskumu overili našu prvotnú hypotézu, že najviac bude prispievať k integrálnemu rozvoju Rómov prítomnosť komplexných pastoračných služieb podporených komplexnou pastoračnou stratégiou, v tejto časti sme sa preto zamerali na to, aby sme popísali, porovnali a analyzovali niektoré konkrétne oblasti stratégií sociálnej a pastoračnej práce, ktoré vystúpili do popredia ako kľúčové pre to, aby sa integrálny rozvoj Rómov v MRK uskutočňoval v nejakej lokalite vo väčšej, menšej alebo žiadnej miere. Zamerali sme

²⁴² Porov. MINISTERSTVO PRÁCE SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR *Operačný program Ľudské zdroje na programové obdobie 2014 – 2020*. Bratislava : MPSVaR SR, 2015. s. 13 – 14.

sa na oblasť zmocňovania a aktivizácie Rómov, potom na oblasť líderstva a napokon na oblasť spolupráce a prepojenosti medzi sociálnou prácou a pastoračnou prácou.

Komplexnosť štruktúr alebo komplexnosť stratégie?

Pri porovnaní miery komplexnosti stratégií terénnej sociálnej práce v Čičave, Lomničke a Veľkej Lomnici sme zistili, že medzi ich nízkymi hodnotami dosiahnutej komplexnosti nie je výrazný rozdiel. Ide o nekomplexné stratégie, ktoré v minimálnej miere prispievajú k sociálnej zmene, sociálnemu začleňovaniu a aktívnej participácii, aj keď sa terénni sociálni pracovníci venovali a venujú obrovskému množstvu klientov. V Čičave sa podľa sociálneho pracovníka venovali takmer 500 klientom, čo predstavuje 67% miestnych Rómov, v Lomničke okolo 2 000 klientom, čo predstavuje 66% miestnych Rómov a vo Veľkej Lomnici 1 200 klientom, čo predstavuje 60% miestnych Rómov. Vo všetkých lokalitách však viedla terénna sociálna práca k nulovej aktivizácii Rómov.

Hlavné oblasti	Konkrétne oblasti stratégie	Čičava GFC	Lomnička KC
stratégia	vízia pre sociálnu prácu v MRK	5	4
	napojenie na celoštátnu stratégiu	2	2
zladenie štruktúr	tímovosť	4	4
	sieťovanie s inými sociálnymi pracovníkmi	1	4
	spolupráca s pastoračnými pracovníkmi	5	5
	spolupráca s obcou	3	2
zameranie na zmocňo- vanie	základné poradenstvo	2	5
	skupinová sociálna práca	5	3
	špecializované poradenstvo	3	1
	aktivizácia k službe Rómov	5	2
líderstvo	vyčlenenosť pre sociálnu prácu v MRK	5	4
	sociálna práca v MRK ako poslanie	5	5
Celkové hodnotenie komplexnosti stratégie		75%	68%

Tab. č. 12 Hodnotenie komplexnosti stratégií komunitnej sociálnej práce v Čičave a Lomničke

Pri porovnaní miery v miere komplexnosti stratégií sociálnej práce medzi GFC a komunitným centrom v Lomničke tiež nie je výrazný rozdiel. Obe stratégie sme ohodnotili ako menej komplexné stratégie sociálnej práce. U GFC je to dané tým, že hoci vykonáva viaceré činnosti komunitného centra, nezameriava sa na základné poradenstvo, na spoluprácu s obcou a prepojenie s inými sociálnymi pracovníkmi. Dôraz

je tu kladený na prepojenosť s pastoračnou prácou a jeho silnou stránkou je oblasť zmocňovania a aktivizácie Rómov cez skupinovú sociálnu prácu, špecializované poradenstvo a aktivizáciu Rómov k službe. GFC sa vo väčšej miere venovalo 1 000 Rómom z okresu Vranov nad Topľou, pričom sa cez jeho pôsobenie začlenilo do Cirkvi a spoločnosti 300 Rómov. V samotnej Čičave sa venovalo 150 Rómom a cez jeho pôsobenie sa výrazne začlenilo do Cirkvi 50 Rómov, z ktorých sú viacerí aktívne participujúci na rôznych aktivitách v Cirkvi i komunite, pričom sa u nich začal aj proces sociálneho začleňovania. Ide teda o približne tridsaťpercentnú úspešnosť pri iniciovaní procesu začleňovania Rómov z MRK do Cirkvi a spoločnosti a ich následnej aktívnej participácii.

Komunitné centrum v Lomničke je podľa stratégie sociálnej práce silno prepojené s pastoračnou prácou a stredne silno s inými sociálnymi pracovníkmi a na rozdiel od GFC sa venuje v širokej miere základnému poradenstvu. Jeho výraznou slabinou sú však ďalšie oblasti zmocňovania a aktívnej participácie Rómov – špecializované poradenstvo a aktivizácia Rómov k službe a sčasti aj skupinovú sociálnu prácu, lebo sa zameriava výlučne na deti a nie aj na dospelých. Podľa komunitného pracovníka sa venovali vyše sto dospelým klientom z komunity, ktorým poskytujú základné sociálne poradenstvo a asi päťsto deťom a mládeži do šestnásť rokov veku, ktorých zloženie sa však rýchlo mení najmä po tom, čo mladí ľudia vstupujú do partnerských vzťahov. Odhadujú, že tu je momentálne skupina 10 – 15 dievčat, z ktorých by sa mohli stať potenciálne dobrovoľníčky, a dvaja aktívni Rómovia z miestnej komunity (jeden zamestnaný v KC ako asistent a jeden ako dobrovoľník pre prácu s deťmi). To predstavuje veľmi nízku efektívnosť pri zmocňovaní a aktivizácii Rómov.

Tento výrazný rozdiel medzi zmocnením a aktivizáciou Rómov medzi GFC a komunitným centrom v Lomničke nás viedol k tomu, aby sme preskúmali, čo ho spôsobuje. Preto sme sa v rozhovoroch s komunitnými pracovníkmi z Lomničky a pastoračným pracovníkom z Čičavy zamerali na to, ako popisovali etapy komunitnej práce v daných dvoch lokalitách. Pri sledovaní týchto etáp komunitnej práce sme vychádzali z teórie sociálnej práce, kde sa uvádzajú tri hlavné etapy komunitnej práce v MRK:

1. *zapájanie sa* – spojená so vznikom iniciačnej (jadrovej) skupiny z danej komunity;
2. *rozširovanie organizácie* – spojená s vytváraním širších štruktúr na zapájanie ďalších ľudí z danej komunity;
3. *získavanie nezávislosti* – spojená s preberaním väčšej zodpovednosti a aktívnej participácie s ľuďmi z danej komunity.²⁴³

Etapy komunitnej práce v Čičave

Pastoračná a komunitná práca GFC v Čičave sa začala pred dvanástimi rokmi, keď sa pastoračný pracovník venoval najprv skupine 10 – 15 Rómov, čo trvalo dva až tri roky. Nepracoval do šírky, snažil sa ísť skôr do hĺbky: *To bolo hlavné ťažisko dlhého pôsobenia. Počas celého času som vnímal, že nemám riešiť, že je veľa Rómov, ktorí nie sú zevanjelizovaní, že je kopa práce, ktorú treba spraviť, ale mám sa pokojne venovať tejto veci. Aj ja som sa potreboval niečo naučiť, aj čas potreboval dozrieť* (1 : 10). Hoci GFC má sídlo v Čičave, títo prví zapojení Rómovia neboli z tejto obce. Po roku až dvoch

sa obrátili prví ľudia v Čičave, ktorí prichádzali na evanjelizačné stretnutia, modlitby a bohoslužby. Hlavné ťažisko činnosti GFC však bolo v neďalekej obci Sol', kde v rámci skautingu pracovali s 50 – 60 mladými ľuďmi, pričom z toho celého času sa im uchytili len traja mladí ľudia: *Oni, keď pochopili, že sa majú modliť za svoju obec, otvorilo sa to a prišlo toto obrátenie a prebudenie medzi dospelými. Nieкто by povedal, že nízka efektivita našej práce, keď zostali len traja ľudia. Ale potom to ďalšie, čo prišlo, prinieslo ľudí, ktorí sú stáli, ktorí sú v Cirkvi doteraz a ktorí sú služobníci (...)* Z mladých, ktorí (v tom čase) prešli cez naše ruky, chodili do Čičavy a boli formovaní v centre, takmer všetci sú maturanti a mnohí z nich sú vysokoškooláci. Dnes sú to mladí ľudia, za ktorých sa nemusíme hanbiť. Stoja vo svojom živote a niečo vedia – majú zmysel a cieľ. Aj keď niektorí nie sú v spoločenstve, žijú zo sociálneho pohľadu v poriadku (1 : 11). Týchto prvých päť rokov predstavuje v teórii komunitnej práce fázu zapájania sa, keď bolo primárne zameranie sa pôsobenia GFC na úzku skupinu ľudí, ich formáciu a postupne ich aktivizáciu do služby v Cirkvi alebo v spoločnosti.

Ďalšia etapa, do ktorej vstúpili po piatich rokoch pôsobenia, bolo to, že sa začali viac venovať rodinám a dospelým ľuďom, na ktorých prešlo ťažisko pastoračnej a komunitnej práce: *Začalo sa to tým, že aj keď sme robili evanjelizácie a snažili sme sa robiť s mladými ľuďmi z Čičavy, tí k nám veľmi nechodili. Až po štyroch rokoch nášho pôsobenia v Čičave sme mali prebudenie na dolnej osade, keď sa obrátili a prišli k nám prví ľudia odtiaľ. Na základe evanjelizácie sme začali robiť vyučovania pre mladé nezosobášené manželské páry. Cez toto sa niektorí hlboko prehlbili vo viere a začali slúžiť v centre (1 : 12).* V tom čase, v rokoch 2011 – 2013, zriadili v rámci GFC centrum voľného času: *Mali sme v ňom možno päťsto detí, ale efekt tej dvojročnej práce s deťmi bol horší, ako keď sme robili so skupinou dvadsiatich mladých ľudí. Z toho obdobia nemáme takmer žiadnych mladých (1 : 13).* Pri jednom neformálnom rozhovore pastoračný pracovník uviedol: *Bol som najšťastnejší človek na svete, keď sme zrušili centrum voľného času. Stálo nás veľa nervov, papierovačiek a času, a efekt nulový. Teraz vieme za menej peňazí urobiť podstatne viac a s väčším efektom.* Za posledné dva až tri roky sa GFC posunulo k tomu, že má rómskych pastoračných asistentov, ktorých financuje z darov rómskych veriacich. *Ľudia zobrali zodpovednosť za to, že prijali dar viery a potrebujú vkladať a investovať do Božieho kráľovstva, aby mohli prísť ďalší ľudia k viere. Financujeme služobníkov, ktorí robia viac misiu ako pastoračnú činnosť. Chodia do komunít, kde sa nechodilo, a zakladajú spoločenstvá (1 : 165).* Stálu a hlbšiu činnosť vykonáva GFC v Čičave a Soli, kde prebiehajú rôzne aktivity a kde majú vlastné priestory na tieto aktivity. Trochu menej sa pracuje v Jastrabí nad Topľou a v Hlinnom. Tu všade sa pravidelne stretávajú malé spoločenstvá. Majú tiež niekoľkých rómskych misionárov u saleziánov v Ostrave. Pastoračný pracovník vníma, že misiu majú robiť v širšom okolí a snažia sa vplyvať v Ľubovnianskom a Bardejovskom okrese. To je obdobie, ktoré by sme mohli charakterizovať z hľadiska etáp komunitnej práce ako *rozširovanie organizácie*, lebo vidíme postupné narastanie štruktúr, väčšiu aktivizáciu Rómov a ich preberanie zodpovednosti za službu.

Činnosť GFC postupne dozrela do tretej etapy komunitnej práce – *získavania nezávislosti*, ktorá momentálne prebieha a keď narástol potenciál miestnych Rómov byť aktívnymi natoľko, že v prepojenosti na štruktúry pastoračnej a komunitnej práce môžu viac mobilizovať svoje, ale i ďalšie komunity, aby vznikali podobné modelové misijné a komunitné centrá aj v iných lokalitách: *Pred nami je obdobie, ktoré prichádza*

a začína sa, a ktoré súvisí s kňazmi a bohoslovcami, ktorých sa snažíme prizvať do tejto služby, aby sa táto služba rozmohla a rozmnožila. V rámci našej Gréckokatolíckej cirkvi vzniká systém, ako tú službu začleniť do farnosti a ako vytvoriť model rómskej pastoraácie, keďže sa nedajú celkom jednoducho a prirodzene v každej obci zmiešať Rómovia a Slováci, aby to bolo dlhodobé, aby to nebolo celkom odtrhnuté od farnosti (1 : 15).

Etapy komunitnej práce v Lomničke

Keď pred desiatimi rokmi prišli rehoľné sestry do Lomničky, pracovali najprv na obecnom úrade ako sociálne pracovníčky. Po spoznaní a zmapovaní komunity sa rozhodli venovať deťom a mládeži, keďže okrem školy a farnosti sa im nikto nevenoval: *Samy sme videli, že pokiaľ chceme v tejto lokalite niečo urobiť, aby sme neboli v rámci svojej činnosti niekým okliešťovaní, tak musíme ísť vlastnou cestou, a vtedy vyšla v rámci zákona o sociálnych službách možnosť zriadenia nízkoprahového denného centra* (10 : 14). V roku 2009 v jednom starom dome v Lomničke, ktoré zakúpila ich rehoľná kongregácia, zriadili nízkoprahové centrum pre deti a mládež, v ktorom sa venovali voľnočasovým aktivitám s deťmi. Do tohto domu sa neskôr presťahovala z neďalekého Podolíncu aj rehoľná komunita. Následne rehoľné sestry zriadili v roku 2014 komunitné centrum, ktoré fungovalo popri nízkoprahovom centre.

Do roku 2015 mali zamestnaných v oboch sociálnych zariadeniach, ktoré zriadili, spolu jedenásť sociálnych pracovníkov. Od minulého roka je tam zamestnaných päť sociálnych pracovníkov, čo umožňuje, aby tu prebiehali aktivity komunitnej práce v širokom rozsahu: *Cez národný projekt komunitné centrá máme zamestnaných aj dvoch laikov, takže je to v širšom. Vtedy mala každá sestra jeden až dva krúžky, maximálne tri. Teraz fungujeme celé dni päť dní v týždni aj dopoludnia, aj popoludní. Na to množstvo ľudí by sa tu využili ďalšie dve centrá* (11 : 29). To však vedie aj k istej vyčerpanosti a vyhovenosti sociálnych pracovníkov: *Mnohé deti aj chcú mať stretká, napr. aj chlapci. Včera sa ma pýtali: Sestra, prečo aj my nemáme chlapčenskú školu? Majú štrnásť rokov a pán kaplán má s nimi miništrantské stretko. Tak som povedala, že preto, lebo sa nedá viac, lebo nie je miesto, nie sú sily, slabá som, nevládzem toľko. Tak sa urazili a nahnevali, že som lenivá a nie slabá. Oni to vidia ako nechotu, keď sa im nevyjde v ústrety, ale aj ten limit tu je* (11 : 30).

Problémom je to, že v tejto lokalite nedošlo k prvej etape komunitnej práce – zapájaniu sa, keď by vznikla iniciačná skupina z miestnych Rómov: *Modlím sa, aby tu boli dospelí, ktorí budú ako zdravé jadro, že nie akože mládež, ale dospelí. Mali sme aj duchovnú obnovu tohto roku na jar pre dospelé dievčatá, chlapcov a mladé rodiny manželov. Hovorím, že tí manželia, ktorí sú vo veku okolo tridsiatky, to však nevedia zladať, premôcť sa a priority si tak poskladať, aby vydržali. Nejaký čas chodia na stretká, a potom príde leto, chodia na brigády do lesa, lebo potrebujú peniažky, a potom, aby nabehli naspäť, je to problém. Chcelo by to viac* (11 : 30), ale priamo sa tu išlo do druhej etapy komunitnej práce – rozširovania organizácie, navyše bez toho, aby aj tu boli výrazne zapojení Rómovia z miestnej komunity, a tak bremeno všetkých aktivít komunitného rozvoja je na pleciah profesionálnych sociálnych pracovníkov, ktorí nie sú z danej komunity. V predchádzajúcej časti výskumu sme videli, že tento spôsob práce navyše viedol len k nízkej miere sociálnej zmeny, minimálnemu sociálnemu začleňovaniu a takmer nulovej aktívnej participácii Rómov.

Zhrnutie

Pôsobenie GFC v Čičave prechádzalo postupne všetkými fázami komunitnej práce od iniciačnej skupiny po získavanie nezávislosti. Jednu výnimku tvorí zriadenie centra voľného času vo fáze rozširovania organizácie, ktorým prešlo päťsto detí, pričom celá jeho dvojročná činnosť nepriniesla veľký úžitok, napriek tomu, že išlo o širšiu a komplexnejšiu organizačnú štruktúru v porovnaní s obdobím, keď sa pracovalo s menšími skupinami a menšími zdrojmi. Komunitná práca v Lomničke vstúpila do fázy rozvoja organizácie bez toho, aby tu vznikla iniciačná skupina, čím organizačná štruktúra predbehla vývoj v danej komunite. Absentujú tu miestni Rómovia, ktorí by aktivizovali zmeny v danej komunite, pričom celá práca stojí na komunitných pracovníkoch, ktorí takýmto spôsobom a tempom práce ľahko prídu do vyčerpanosti a vyhorenia.

Z tohto poznania by sme chceli vydedukovať jeden poznatok, ktorý sme nazvali *princíp klamlivej šírky*, ktorý sme sa pokúsili definovať takto: ak sú štruktúry komunitnej alebo pastoračnej práce väčšie, než si to vyžaduje daná etapa komunitnej alebo pastoračnej práce v danej komunite, povedie to síce k širšie záberu sociálnej a pastoračnej práce, ale ten sa v konečnom dôsledku ukáže ako neefektívny (klamlivý). Sociálni alebo pastorační pracovníci totiž, aby zdôvodnili svoju potrebu, alebo kvôli tlaku zvonka (napr. zo strany vedenia projektu) sa nechajú zahltiť potrebami danej komunity, čím im neostáva čas na postupné budovanie ľudských kapacít v danej komunite, a tým redukovávajú svoju schopnosť riešiť jej kľúčové problémy. Týmto nechceme povedať, že komplexnosť štruktúr je nepotrebná, ale vždy treba prihliadať na to, či už nastal ten správny čas (etapa), aby sa mohli rozšíriť, a či tam existuje zázemie miestnych ľudských kapacít, ktoré by si vyžadovali väčšiu šírku pri svojom budovaní a uplatňovaní. „Jedným z nedostatkov, ktoré sa zvyčajne dejú v spoločenskej oblasti, je uprednostňovanie priestorov moci nad časmi procesov. Ak niekto dáva prioritu priestoru, chce všetko hneď vyriešiť, a tak sa zmocniť každého priestoru moci a sebapotvrdenia.“ (EG 223) To vedie ku klamlivej šírke, ktorá v konečnom dôsledku kryštalizuje procesy a zastaví ich, resp. sociálna a pastoračná práca začne narážať na silné prekážky zo strany MRK.

Opakom toho je princíp *pravdivej hĺbky*, ktorý vychádza z toho, že dôležitejšie ako štruktúry je zameranie stratégie na kľúčové oblasti. Treba ísť radšej pomalšie a do hĺbky s menším počtom ľudí, lebo *čas je dôležitejší než priestor*: „Tento princíp umožňuje pracovať v dlhodobej perspektíve bez posadnutosti okamžitými výsledkami. Dať prioritu času zase znamená starať sa skôr o začiatok procesov než o vlastnenie priestorov. Čas usporadúje priestory, osvecuje ich a premieňa na ohnivé neustále rastúcej reťaze bez spiatočného chodu. Ide tu o preferovanie činností, ktoré v spoločnosti vytvárajú nové dynamizmy a týkajú sa ďalších osôb a skupín, ktoré potom zabezpečia ich pokračovanie.“ (EG 223) Organizačná úroveň komunitnej a pastoračnej práce podopretá komplexnou stratégiou zameranou na kľúčové oblasti má súvisieť s etapou komunitnej a pastoračnej práce, v ktorej sa daná komunita nachádza, lebo len vtedy bude spúšťať procesy, ktoré povedú k *pravdivej hĺbke*, ktorá je predpokladom *pravdivej šírky*, a tá je potom predpokladom *pravdivej dĺžky* sociálnej a pastoračnej práce v MRK, ktorá povedie k ich integrálnemu rozvoju.

Princíp klamlivej šírky možno uplatniť aj na fungovanie terénnej sociálnej práce vo všetkých sledovaných obciach. Ako sme uviedli, terénni sociálni pracovníci sa vo všetkých skúmaných lokalitách venovali 60% a viac všetkým Rómom z danej komunity. Ako sme videli v predchádzajúcej časti výskumu, terénna sociálna práca môže

efektívne fungovať pri klientoch, u ktorých nastáva rozvíjajúca sa zmena, alebo sú v istej miere sociálne začlenení, lebo nie je schopná spôsobovať prvotnú sociálnu zmenu. Štát tak naprojektoval pre všetky obce jeden systém, ktorý sa nestretá a nereaguje na kľúčové potreby ľudí z MRK, pričom sa zvonka vytvorila organizačná štruktúra bez toho, aby sa zisťovalo, či v danej komunite nastali potrebné sociálne zmeny. Sociálni pracovníci sa na odôvodnenie svojho zmyslu bytia venujú obrovskému množstvu klientov, u ktorých nenastala prvotná ani rozvíjajúca sa sociálna zmena. Navonok je tu istá organizačná štruktúra na riešenie sociálnych problémov, ale rieši zvyčajne tie problémy, ktoré Rómovia v danej fáze sami nepociťujú ako najvýraznejšie problémy, čím je ďaleko predtým než to, čo klienti z MRK v daných komunitách a v danej etape potrebujú. Rómski klienti tak nevnímajú terénnu sociálnu prácu ako systém prvej, ale ako systém poslednej pomoci, keď si chodia riešiť prostredníctvom nej najvýraznejšie dôsledky svojich problémov. Myslíme si, že terénna sociálna práca by mala mať v MRK miesto až vtedy, keď v komunite dôjde k prvotnej a rozvíjajúcej sa zmene v širšom meradle, inak pôjde o zbytočné mrhanie ľudských a finančných zdrojov s minimálnym efektom sociálnej zmeny v MRK.

K integrálnemu rozvoju Rómov bude najviac prispievať ten spôsob sociálnej a pastoračnej práce, ktorý sa dokáže dotknúť a riešiť kľúčové sociálne problémy MRK – vnútorné problémy jednotlivca, ktoré vychádzajú z narušených vzťahov v rodine a širšej komunite. Pri porovnaní dvoch modelov komunitnej práce s pomerne komplexnými stratégiami rozdiel medzi efektívnosťou a výnimočnosťou prvého modelu bol v tom, že neupadol do klamlivej šírky, aj keď sa navonok zdalo, že sa komunitná práca spočiatku diala v malom, ale to len kvôli tomu, aby sa išlo najprv do pravdivej hĺbky. Takýto model sa potom dokázal najprv dotknúť a riešiť problémy jednotlivca a rodín v MRK z komplexného hľadiska od prvotnej sociálnej zmeny po prehĺbujúcu sa sociálnu zmenu, čo viedlo k sociálnemu začleňovaniu a k zmocňovaniu vedúcemu k aktívnej participácii Rómov.

Lídrovstvo a jeho súvis so zmocňovaním a aktívnou participáciou Rómov

Otázka lídrovských schopností nebola pôvodne medzi našimi výskumnými otázkami, ale vyplynula počas výskumu z toho, že väčšina oslovených sociálnych a pastoračných pracovníkov nevedela pomenovať stratégiu a víziu svojej činnosti, a tak sme ich strategické zameranie museli vydedukovať a hodnotiť z iných odpovedí. To, že im chýbala ucelená vízia, sme predpokladali, že súvisí s oblasťou líderstva, lebo sú to vzájomne spojené oblasti. To sa potom prenášalo na nízku efektívnosť v oblasti stratégie zameranej na zmocňovanie Rómov.

To, že lídrovstvo, vízia a zameranie na zmocňovanie a aktivizáciu Rómov sú spojené nádoby, môžeme vidieť v tom, že v posledne menovanej oblasti je najväčší rozdiel, ktorý spôsobuje to, že v GFC Čičava je uplatňovaná komplexná pastoračná stratégia a vo farnosti Lomnička nekomplexná pastoračná stratégia napriek tomu, že sú tu silné predpoklady na komplexnú alebo prinajmenšom menej komplexnú stratégiu. Stratégia pastoračnej práce v Lomničke predstihuje pastoračnú prácu v Čičave len v oblasti zamerania sa na sviatostnú pastoračnú prácu, pričom v iných častiach výrazne zaostáva. Správili sme preto porovnanie a hľadali súvis medzi vodcovstvom a jednotlivými oblasťami zamerania na zmocňovanie pastoračnej práce v daných lokalitách.

Hlavné oblasti	Konkrétne oblasti stratégie	Čičava pastorač- ná práca	Lomnička pastorač- ná práca
stratégia	vízia pre pastoračnú prácu v MRK	5	3
	napojenie na diecéznu stratégiu	5	3
zladenie štruktúr	tímovosť	4	3
	prepojenie s prácou v iných komunitách	5	1
	sieťovanie pastoračných pracovníkov a rómskych dobrovoľníkov	5	2
	spolupráca s obcou	2	2
	spolupráca so sociálnymi pracovníkmi	2	4
zameranie na zmocňovanie	na prvotné ohlasovanie	5	2
	na formáciu ľudí v malých skupinách	5	3
	na formáciu mimo MRK	4	2
	na sviatostnú pastoračiu	3	5
	na aktivizáciu Rómov k službe	5	2
lídrovstvo	vyčlenenosť a čas na službu	5	3
	pastorácia Rómov ako poslanie	5	5
Celkové hodnotenie pastoračných stratégií		83%	57%

Tab. č. 13 Hodnotenie komplexnosti stratégií pastoračnej práce v Čičave a Lomničke

Komplexná pastoračná stratégia v oblasti lídrovstva a jej súvis so zmocňovaním Rómov

V prvom rade si pastoračný pracovník v Čičave ako hlavný líder uvedomuje dôležitosť vodcovstva pre vedenie celej pastoračnej služby v MRK, ktorá však vychádza aj z potrieb a mentality jej obyvateľov. Jasné lídrovstvo dodáva celej službe rás dlhodobosti, kontinuálnosti a ťah: *Rómovia potrebujú mať vodcu a vedieť, že on je pre nich, a vodca to berie, že som tu pre vás. Mám vás rád, a možno nie vždy je dokonalý a má na každého čas. Myslím, že bez toho to nemôže fungovať. Rómovia silno prežívajú potrebu vodcu, aby ich niekto viedol, aby boli schopní sa niekam pohnúť. Je v tom riziko manipulácie a sú náchylní na manipuláciu, na čo si musí dať vodca pozor, lebo ich správanie a zvyky a mentalita si niekedy vyžadujú manipuláciu* (1 : 98). Preto vodcovstvo a jeho princípy je dôležitá oblasť, do ktorej potreboval hlavný pastoračný pracovník zodpovedný za danú službu vstúpiť: *Ďalšia vec, ktorú som sa musel učiť, je vodcovstvo, porozumenie, čo je vodcovstvo, čo vodca musí a nesmie, môže a nemôže* (1 : 240).

Na začiatku, keď sa rozbiehala pastoračná práca v danej lokalite a ešte nemal širší tím rómskych spolupracovníkov, sa vedúci pastoračný pracovník venoval správne mu načasovaniu a realizovaniu prvotného ohlasovania. Cez neho Rómovia prežívali prvotnú sociálnu zmenu: *Malo by to byť principiálne založené na obrátení ľudí a nie na krs-toch, aj keď to bude súčasťou tej služby, ale môže to byť veľké riziko zahliť túto službu týmto. Takže to treba múdro a rozumne premyslieť, urobiť a viesť* (1 : 141).

Vodcovstvo je mimoriadne potrebné, aby sa mohla realizovať následne ďalšia fáza – začleňovanie do Cirkvi, kde je tiež potrebné zastrešenie stabilným lídrom: *Vodcovstvo je dôležité a neviem si predstaviť, aby sa táto vec robila dlhodobo v rámci nejakej inej služby. Musí to robiť niekto, kto je vodca. Aj iné služby a vedenie skupiniek zvládnu ľudia popri niečom, ale celková práca nemôže byť tým spôsobom robená: keď stihnem, tak to spravím, keď nestihnem, tak to nespravím. Keď budem vladať, tak to ešte urobím, keď nebudem vladať, tak to neurobím. Je to vec, ktorá musí byť dlhodobá, a nie že chvíľku funguje a potom to nefunguje. Tri roky to robíme a rok to nerobíme – takým štýlom by sa to úplne pochovalo* (1 : 98). Ak sa udeje po prvotnom ohlasovaní obrátenie ľudí, môže vzniknúť, ako sme to popísali vyššie, iniciačná skupina Rómov, ktorých sa vedúci pastoračný pracovník so svojím tímom snaží formovať a začleňovať do Cirkvi. Jeho cieľom je v rámci pastoračnej práce, aby z nich boli učenici, ktorí poznajú a chápu Božie slovo, ktorí sa modlia, ktorí prijímajú sviatosti.

Vodca potrebuje dbať na to, aby táto činnosť neupadla do klamlivej šírky na úkor pravdivej hĺbky (kvality): *Ďalší princíp našej činnosti je to, že nie sme povinní slúžiť všetkým. Nie sme povinní každému človeku, čo za nimi príde, krstiť, sobášiť a pod., čím môžeme ísť do kvality s ľuďmi, ktorých vedieme* (1 : 149). Počas tejto fázy sa uskutočňuje rozširujúca sa a začína prehlbujúca sa sociálna zmena obrátených a do Cirkvi začlenených Rómov. Dávajú si do poriadku svoje rodiny, vzťahy, začínajú si uvedomovať dôležitosť vzdelania. Jedna z dôležitých zručností vedúceho v tejto fáze je schopnosť prejsť ponad rôzne útoky od ľudí: *Kľúčová je schopnosť nebrať si všetko vážne a niektoré veci si prehodiť z pleca na plece, z uška do uška a von... Ľudia majú niektoré dobré i zlé názory, postrehy a postoje nielen o veci, ale aj tom dotýčnom služobníkovi, preto jedna z dôležitých vecí je nebrať sa vážne, ale dovoliť ľuďom, aby ťa mohli ohovárať, povedať niečo zlé o tebe, aby ťa mohli oklamať a okradnúť. Nenechávať to tak vedome, ale nebrať to tak tragicky. To je vec tréningu, a to sa nedá teoreticky naučiť* (1 : 105).

Začleňovanie Rómov do Cirkvi môže trvať niekoľko rokov. Preto schopnosť vedenia a usmerňovania malých spoločenstiev je dôležitou črtou hlavného lídra: Často v cirkevnom ponímaní sa snažíme učiť bohoslovcov, ako viesť farnosť a často celkové zručnosti, ktoré sa týkajú vedenia spoločenstva, ako sa to robí a čo je dôležité, im chýbajú. Niekedy sa pozvú ľudia, aby zevanjelizovali Rómov, a keď sa následne nevie, ako ich viesť, potom to celé krachne. *Viesť spoločenstvo je vážna vec. To je niečo, čo Pán Ježiš robil počas svojej trojročnej služby ako svoju prioritu. Keď to bola pre Božieho Syna priorita, nemôže to byť pre nás bokovka. Keď mám spoločenstvo, potrebujem porozumieť, že to je seriózne a vážna vec. Tým, že sme vyučení viesť farnosť, tak si umyjeme si ruky s tým, že si povieme, veď ja viem farnosť a spoločenstvo sa nepodarilo, nechcú, no tak nič. Ale principiálne Ježiš nezakladal farnosti, ale spoločenstvá a spoločenstvá zakladali ďalšie spoločenstvá a nie farnosti. Aj Druhý vatikánsky koncil učil, že farnosť má byť spoločenstvom spoločenstiev a v dnešnej dobe, po toľkých rokoch od koncilu je to ďaleko od reality* (1 : 242).

A hoci pastoračný pracovník ako hlavný vedúci videl veľké potreby Rómov v komunitách naokolo, uvedomoval si, že sa nesmie nimi zahltiť, lebo by stratil smer a víziu na ďalší krok. Potreboval totiž formovať ľudí k aktívnej participácii v rôznych službách, rozpoznávať ich dary a zručnosti, všímať si, či sa v nich prehlbuje sociálna zmena, či sú vnútorne disponovaní na službu, a postupne ich uvoľňovať do nejakej služby: *Ochotu k službe spôsobuje to, že si ich niekto všimne a cítia podporu, aby niečo robili. Na jednej strane to musí niekto chcieť, na druhej strane, keď necítia podporu z vedenia a zhora, tak má veľký blok chcieť niečo sám, lebo to musia byť silné osobnosti a v niečom v živote prejsť, ak by mali ísť dopredu, ak ten, čo je hore, je proti tomu, aby niečo robili* (1 : 122). Po uvoľnení do rôznych služieb im potreboval dávať spätnú väzbu, aby sa ďalej formovali a prehlbovali v sociálnej zmene.

Keď boli uvoľnení do služby Rómovia, u ktorých prebehla trojfázová sociálna zmena, pokročilo sociálne začleňovanie, potom sa mohla v danej komunite prehlbovať pastoračná práca alebo sa títo Rómovia stali aktívni na inom spoločenskom poli, prípadne sa zapojili do rozvoja nových misií. Na takto široko poňatú službu vedenia sa môžu následne napájať ďalšie služby a vzniká tímovosť, kde hlavnú úlohu zohrávajú vyformovaní rómski pastorační asistenti a dobrovoľníci. Ak chýba takáto komplexná služba vedenia, niečo podstatné v pastoračnej práci v MRK chýba, čo nám bude ilustrovať nasledujúci príklad.

Nekomplexná pastoračná stratégia v oblasti lidrovstva a jej súvis so zmocňovaním Rómov

Pri pastoračnom pracovníkovi v Lomničke, ktorý je hlavný vedúci zodpovedný za pastoračnú prácu, sme nezaznamenali reflektovanie dôležitosti vodcovstva ako jeden zo širších predpokladov pastoračnej práce v MRK. To sa odrazilo aj v tom, že nevedel ucelene predstaviť víziu pastoračnej práce v danej lokalite, ktorá tu funguje ako stratégia *ad hoc*: *Musíme robiť veci, ako sa dajú robiť na aktuálne podmienky* (7 : 28). Alebo: *My sme nič také nepripravili, že by sme si sadli a poďme urobiť evanjelizačnú stratégiu, ale stretávame sa spoločne rehoľné sestry a my kňazi raz za nejaký čas a plánujeme, čo by sme mohli ľuďom ponúknuť, čo by ich mohlo bližšie posunúť k Pánu Bohu. V tom sú zahrnuté rôzne veci, ktoré im ponúkame. To sú buď malé spoločenstvá, ktoré tu fungujú, a to, čo sa v nich deje a ako sa oni môžu zapojiť do farnosti. Potom sú to občasný výzvy, napr. púte. Potom sme mávame chvály raz za mesiac. Takže to je taká plynúca stratégia* (7 : 4).

Hoci v Lomničke je pastoračná práca prítomná vyše desať rokov a ide o misijné územie *par excellence* prvotné ohlasovanie sa nedeje ako systémový prvok: *Prvotné ohlasovanie, povieť to tak trochu sebakriticky, nerobíme, lebo sa spoliehame na to, že ľudia sú vo farnosti, ktorá je katolícka. Predpokladáme, že to prvotné ohlasovanie ľudia majú, aj keď viem, že to nie je tak* (7 : 12). Väčšine pastoračných pracovníkov, ktorí tu pôsobili, chýbala s ním skúsenosť, a preto na neho nekládli dôraz: *Myslím si, že v tých všetkých veciach, ktoré tu ľudia podávali v tom klasickom pastoračnom prístupe, sa isto našli veci, ktoré sa týkali právd viery, ale kerygmatická forma tam nebola* (7 : 17).

Predchádzajúci pastorační pracovníci, aj ten terajší, tu boli a sú zameraní na sviatostnú pastoráciu a liturgiu: *Pre mňa najdôležitejšie je to, čo mi Cirkev dáva ako moju primárnu kňazskú úlohu, a to slávenie svätej omše a na tom to celé stojí, to je nosný pilier, základ a potom ďalšie veci, ktoré tu konáme smerujú k tomu, aby druhých ľudí pri-*

vádzali ku Kristovi, k sláveniu Eucharistie, aby sa vytvárali ďalšie štruktúry duchovného života tejto farnosti (7 : 5). Je to základný prvok pastoračnej stratégie v oblasti zmocňovania, ale chýba tu jeho prepojenie s ďalšími prvkami, ktoré by viedli k zmocňovaniu a aktívnej participácii Rómov od prvej sociálnej zmeny po prehĺbujúcu sa sociálnu zmenu. A tak namiesto zamerania sa na tieto ďalšie oblasti zmocňovania v Lomničke, kde Rómovia nie sú nastavení na sviatostný život v širokom meradle ako v iných farnostiach, pastorační pracovníci majú tendenciu vidieť rôzne ľudské problémy zahliť svoju službu venovaniu sa rôznym potrebám ľudí v danej komunite, z ktorých veľa ani nesúvisí s pastoračnou prácou, ale sú zlyhaním iných subjektov alebo daných ľudí. Pri neformálnom rozhovore mi pastoračný pracovník z Lomničky povedal úsmevný výrok istého Róma z danej komunity, ktorý mu povedal ako dôsledok takto nastaveného systému: *Vy nie ste tak dobre vyučený za farára. Predchádzajúci farár vedel aj strechy robiť.* To však môže mať vážnejšie dôsledky v tom, že hlavný pastoračný pracovník uznal: *Kompetencie mám, ale čas nemám* (7 : 2) alebo k vyčerpanosti a vyhovenosti vedúceho pastoračného pracovníka a ďalších pastoračných pracovníkov, ktorí nemajú oddych a sú ponorení v tomto kolobehu bývajú uprostred marginalizovanej komunity: *Ludia stále, pokiaľ nie je večer alebo noc, majú nejaké požiadavky* (7 : 41).

Keďže sa tu nedialo prvé ohlasovanie a nedochádzalo k prvej sociálnej zmene a absentuje tu, ako sme to popísali, aspoň iniciálna skupina z miestnych Rómov, nemôže dochádzať u Rómov ani k rozvíjajúcej sa, ani prehĺbujúcej sa sociálnej zmene v širšom meradle cez ich začleňovanie do Cirkvi prostredníctvom zamerania sa na vysluhovanie sviatostí a liturgiu, čo je tu hlavnou doménou pastoračnej stratégie. Rómovia sa tak ani v náboženskej oblasti neposúvajú a ostávajú na úrovni viacvrstvej viery: *Oni majú veľmi blízko k duchovnému životu, ale v niektorých veciach sú dezorientovaní. Často sa boja duchov a nevedia, čoho sa vlastne boja. Všetko verí, ale nejde o vieru, ktorá je na Božom zjavení založená. Túto vec im treba očistiť a podať správne, aby boli v duchovnom živote zorientovaní. To je tá rómska mentalita* (7 : 40).

Aj keby pastoračný pracovník chcel uvoľniť aktívnych Rómov do služieb s nižšou a vyššou pridanou hodnotou, aby sa cez nich pohli veci v danej komunite alebo v obci, nejde to, lebo nemajú motiváciu k službe alebo keď ju majú, tak je mnohokrát neočistená a nesprávna, a preto ich služba neprináša ovocie. *Je potrebný čas a priestor, aby sme budovali osobnosti, ktoré neskôr posunú veci ďalej. V zhone a nepredvídateľnosti udalostí bežnej pastorácie však nemožno robiť v tejto oblasti niečo systematické alebo len v malej miere* (1 : 146).

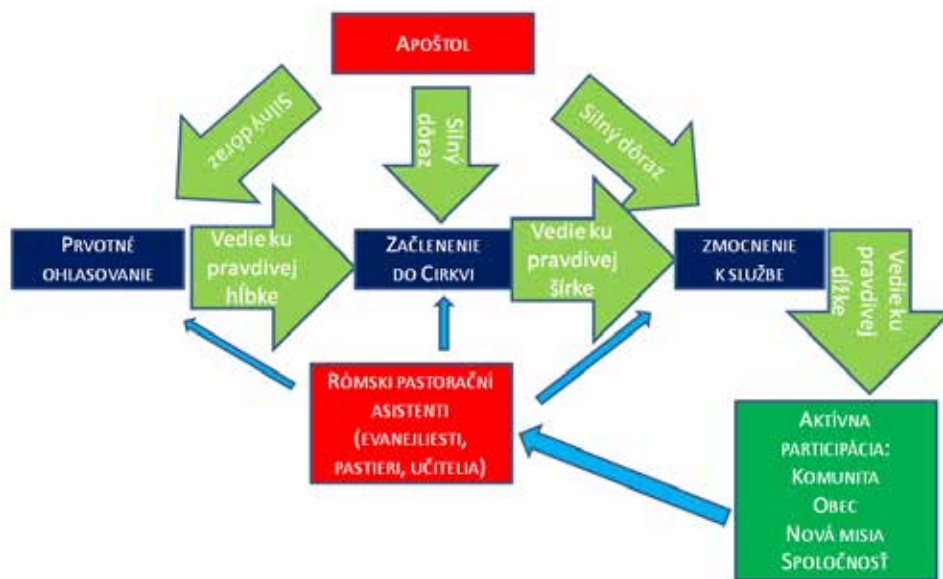
Zhrnutie

V seminári učia klasickej pastorácii: *odslúžiť omšu, vyspovedať ľudí, pokrstiť, všetko, čo treba. Veľmi veľa vecí sa berie zákonne a právne. Toto ešte hej, a toto nie, a toto takto. Ale myslím si, že by ľudia mali byť viac pripravení na apoštolskú činnosť, a nie len tú pastiersku* (7 : 26). Podľa Strussa a Corbinovej pri vytváraní kategórií v kvalitatívnom výskume cez zakotvenú teóriu sa niekedy ukážu tzv. kódy *in vivo*: chytľavé slová, ktoré dokážu sugestívne pomenovať istý jav.²⁴⁴ A práve pomenovanie apoš-

²⁴⁴ Porov. STRAUSS, A. L. – CORBIN, J. *Základy kvalitatívneho výskumu : postupy a techniky metódy zakotvené teórie*. Boskovice : Albert, 1999. s. 48.

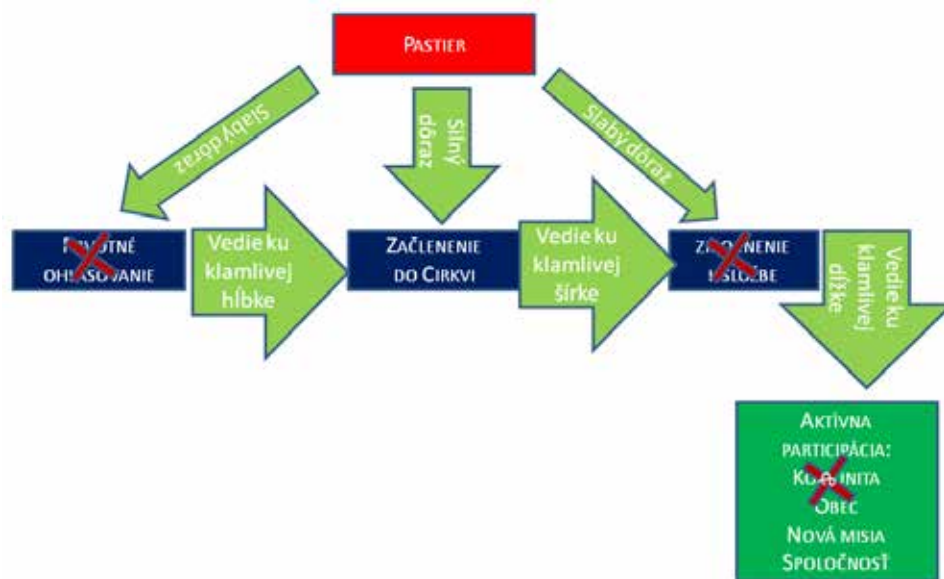
tol a *pastier*, ktoré použil pastoračný pracovník, sa nám zdá vhodné na pomenovanie rozdielu medzi komplexným lídrovstvom, ktorý budeme nazývať *apoštolský model* a nekomplexným lídrovstvom, ktorý budeme nazývať *pastiersky model*.

Apoštolský model bude predstavovať vedúceho pastoračného pracovníka, ktorý má v sebe celý obraz od prvotného ohlasovania cez začleňovanie do Cirkvi po uvoľňovanie ľudí do aktívnej participácie v Cirkvi a v spoločnosti. Ale nielenže má v sebe tento obraz, ale ho aj dokáže realizovať cez to, že dokáže previesť Rómov procesom od prvotnej sociálnej zmeny cez rozvíjajúcu sa sociálnu zmenu k prehĺbujúcej sa sociálnej zmene do bodu, kým aj oni sami nebudú uvoľnení do aktívnej participácie v miestnej komunite, v spoločnosti alebo v novej misii.



Obr. č. 12 Apoštolský model vedenia pastoračnej práce v MRK

Pastiersky model bude predstavovať vedúceho pastoračného pracovníka, ktorý v sebe nemá celý obraz od prvotného ohlasovania cez začleňovanie do Cirkvi po uvoľňovanie ľudí k aktívnej participácii v Cirkvi a spoločnosti. Alebo ak ho v sebe má, nedokáže ho realizovať cez to, že dokáže previesť Rómov procesom od prvotnej sociálnej zmeny cez rozvíjajúcu sa sociálnu zmenu k prehĺbujúcej sa sociálnej zmene do bodu, kým aj oni sami nebudú uvoľnení do aktívnej participácie v miestnej komunite, v spoločnosti alebo v novej misii. Je to z toho dôvodu, že je zameraný na potreby ľudí, ktoré vyvstávajú vo fáze začleňovania do Cirkvi, keď je potrebná pastierska služba cez vysluhovanie sviatostí.



Obr. č. 13 Pastiersky model vedenia pastoračnej práce v MRK

Tieto pomenovania majú svoj teologicko-biblický základ: „Ale každý z nás dostal milosť podľa miery, akou nás obdaroval Kristus. Preto hovorí: „Do výšav vystúpil, so sebou vzal zajatcov, ľuďom dal dary. (...) On ustanovil niektorých za apoštolov, niektorých za prorokov, iných za evanjelistov a iných za pastierov a učiteľov, aby pripravovali svätých na dielo služby.“ (Ef 4 : 7 – 8, 11 – 12) Tu vymenované rôzne typy vodcovstva určené na službu vedenia určitého spoločenstva, misie alebo cirkvi sú dané do súvisu s tým, že sa nazývajú aj dary (*charizmy*) alebo iným odborným pomenovaním *kompetencie*, ktoré zahŕňajú súbor špecifických znalostí, zručností a postojov, ktoré sú potrebné na splnenie danej úlohy, predovšetkým zmocnenie k nejakej činnosti alebo službe.

A tak okrem prirodzených vodcovských kompetencií a schopností existujú v rámci pastoračnej práce aj nadprirodzené dary určené na službu vedenia. Keďže zo strany pastoračnej práce medzi Rómami v MRK ide o skutočnú misiu, bude si vyžadovať aj charizmy pre službu vedenia danej komunity alebo misie, aby mohla byť efektívna. Z tohto pohľadu je potrebné ich správne rozlišovanie a uvoľňovanie do služby v MRK pastoračných pracovníkov, ktorí majú primerané kompetencie v oblasti vodcovstva: *V príprave ľudí v seminári sa malý alebo menší ako patričný dôraz dáva na rozlišovanie toho človeka, ktorý sa pripravuje na službu. Ani o to vlastne ani nejde, že sú nejaké služby. Akoby každý ako kňaz by mal byť rovnaký a robiť toto a toto, a potom sa nevidí, že niekto môže byť evanjelista a darmo od neho budeme chcieť niektoré veci, ktoré on bude robiť s útrpnosťou, lebo to je niečo, na čo on nemá obdarovanie. Tie veci, ktoré on môže urobiť, sa potom neurobia, lebo nie je sto ľudí, ktorí majú to isté obdarovanie práve pre tú skupinu alebo pre Cirkev. Alebo keď je niekto učiteľom a má robiť pastiera, tak to bude pre neho ťažké, a aj pre tých ľudí to bude ťažké. Toto rozlišovanie a porozumenie v Cirkvi je potrebné a nutné, musí to robiť hierarchia a ľudia, ktorí majú na to schopnosť a isté obdarovanie na rozlišovanie služobností. Lebo keď toto nie je, potom mladý človek, ktorý sa pripravuje na službu, nie vždy dokáže porozumieť, čo má robiť (1 : 244).*

Pri vedení komunitnej a terénnej sociálnej práce je situácia analogická k pastierskemu modelu pastoračnej práce, keďže spôsob sociálnej práce, ako sme ho skúmali v nami vybraných lokalitách, nevedol k prvotnej sociálnej zmene a iba sčasti k rozvíjajúcej sa a prehľbujúcej sa sociálnej zmene, čo potom nespôsobil výrazný proces sociálneho začleňovania a aktívnej participácie Rómov. Podľa Coveya manažment v rôznych organizáciách sa, samozrejme, v niektorých aspektoch líši vzhľadom na to, že ich špecifické poslanie definuje ich stratégiu a stratégia určuje štruktúru. No odlišnosti medzi ich riadením sú oveľa menšie, než si riadiaci pracovníci myslia, a týka sa hlavne praktickej aplikácie a nie princípov riadenia.²⁴⁵

Preto aj pri vedení komunitnej práce a celkovo sociálnej práce je potrebný model, ktorý je analogický k apoštolskému modelu v pastoračnej práci. K definovaniu potrebných kompetencií vedúceho komunitného pracovníka sme sa inšpirovali teoretickou literatúrou, pričom si môžeme uvedomiť, že tieto kompetencie potrebné na iniciovanie procesu komunitného rozvoja sú vo veľkej miere podobné, resp. analogické tým, ktoré potreboval pastoračný pracovník, aby inicioval proces integrálneho rozvoja prostredníctvom pastoračnej práce. Môžu byť rozdelené do dvoch nasledujúcich hlavných kompetencií:

1. schopnosť komunitného pracovníka podporovať Rómov v ich procese emancipácie cestou ich samoorganizovanosti. To znamená vedieť:

- podporovať ich samoorganizovanosť, ako je práca s iniciačnou skupinou a ľuďmi z celej komunity;
- začínať nové aktivity, ako je práca so špecifickými skupinami v oblasti vzdelávania;
- podporovať iniciatívy pre nové projekty, ako sú napr. ekonomické projekty a projekty rozvoja infraštruktúry;

2. schopnosť komunitného pracovníka vytvoriť most k okolitému prostrediu a spoločnosti. To znamená vedieť:

- stimulovať kontakty medzi Rómami a majoritou;
- stimulovať efektívnu podporu ostatných inštitúcií;
- stimulovať sociálne začlenenie Rómov do spoločnosti.²⁴⁶

V pastoračnej i sociálnej práci v MRK sú dôležité rôzne typy vodcovstva, ktoré ich usmerňujú a prelínajú sa celou ich činnosťou. Sociálni a pastorační pracovníci, ktorí chcú pôsobiť v MRK, sa preto potrebujú neustále usilovať o svoj osobný rozvoj v lídrovských kompetenciách a iných zručnostiach, lebo to je nevyhnutná podmienka na vytvorenie a rozvoj organizácie, pre ktorú je typická tímová spolupráca a podiel na širšom rozvoji nejakej komunity.²⁴⁷ Integrálny rozvoj u druhých môže iniciovať len ten, kto je sám integrálne rozvinutá osobnosť. Ak hlavný vedúci zodpovedný za pastoračnú alebo sociálnu prácu a jeho tím budú mať v sebe celý obraz integrálneho a komunitného rozvoja od prvotnej po prehľbujúcu sa sociálnu zmenu a budú mať adekvátne kompetencie, povedie to k jej iniciovaniu v nejakej komunite až po aktívnu participáciu jej členov. Vtedy bude sociálna a pastoračná práca výrazne prispievať k integrálnemu rozvoju Rómov.

²⁴⁵ Porov. COVEY, S. R. 8. *návyk. Od efektívnosti k výnimočnosti*. s. 104.

²⁴⁶ Porov. SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*. s. 34 – 35.

²⁴⁷ Porov. COVEY, S. R. 8. *návyk. Od efektívnosti k výnimočnosti*. s. 118.

Vzájomná spolupráca medzi sociálnou prácou a pastoračnou prácou

Naša práca má od začiatku interdisciplinárny charakter, a preto nás zaujímalo, aká je miera vzájomnej prepojenosti sociálnej práce a pastoračnej práce v daných lokalitách. V tejto časti výskumu sme preto skúmali, popísali a analyzovali, ako pastorační a sociálni pracovníci spolupracovali medzi sebou a ako videli dôležitosť pastoračnej, resp. sociálnej práce z vonkajšieho uhla pohľadu, aby sme následne urobili závery pre túto oblasť stratégie pastoračnej a sociálnej práce.

Ako hodnotia prínos sociálnej práce v MRK pastorační pracovníci

Pastoračný pracovník v Čičave hodnotí spoluprácu s terénnou sociálnou prácou v obci ako nulovú, čo vychádzalo iba zo vzájomných formálnych vzťahov: *Čo sa týka spolupráce s centrom (GFC), nebola takmer žiadna. Z ich strany nebol záujem a z našej strany sme nevedeli, v čom by sme mohli spolupracovať, lebo ich z ich strany nebol záujem, čo by sme mohli robiť* (1 : 246). Čo sa týka prínosu terénnej sociálnej práce pre rozvoj Rómov, hodnotí ho negatívne, pričom to vychádzalo hlavne z neplnenia pracovnej náplne, do ktorej boli sociálni pracovníci tlačení zo strany obce: *Nevravím, že tí ľudia, ktorí robili sociálnu prácu, boli zlí, myslím si však, že viac boli úradníci ako sociálni pracovníci. Viac sa robila úradnícka práca pre obecný úrad ako terénna sociálna práca* (1 : 247). Keďže v čase výskumu v obci neprebiehala činnosť sociálnych pracovníkov, v budúcnosti si vie predstaviť vzájomnú spoluprácu sociálnej a pastoračnej práce na niektorých spoločných komunitných akciách v obci. Rešpektujúc vzájomné kompetencie a autonómiu oboch disciplín možnú spoluprácu si vie predstaviť pri riešení problémov niektorých klientov, ktorí potrebujú duchovnú a sociálnu pomoc zároveň: *Napríklad sociálni pracovníci, ak by rozumeli niektorým veciam, vedeli by posunúť niektorých ľudí, aby hľadali pomoc u nás, alebo my by sme ľudí vedeli posunúť k nim, aby nezatažovali nás. Lebo prácu si treba deliť a ak každý robí svoju prácu dobre, tak to potom funguje. Nemôžeme my robiť terénnu prácu a oni duchovnú prácu* (1 : 249).

Pastoračný pracovník v Lomničke pozitívne oceňuje komunitnú prácu, čo vychádza z dobrých aj neformálnych vzťahov, kontaktov a vzájomnej spolupráce s rehoľnými sestrami, ktoré ju zastrešujú: *Stretávame sa spoločne rehoľné sestry a my kňazi raz za nejaký čas a plánujeme, čo by sme mohli ľuďom ponúknuť, čo by ich mohlo bližšie posunúť k Pánu Bohu. V tom sú zahrnuté rôzne veci, ktoré im ponúkame* (7 : 4). Pozitívne tiež hodnotí prínos komunitného centra v oblasti základného sociálneho poradenstva a pomoci najmarginalizovanejších obyvateľov obce: *Sociálnu prácu sestier oceňujem a hodnotím veľmi vysoko. Ony reálne pomáhajú ľuďom, aj čo sa týka zabezpečenia vecí pre niektoré rodiny. Riešenie chudoby a základných potrieb, ktoré ľudia majú. V tomto robia veľmi veľa. Napr. vďaka sestrám tu máme pitnú vodu pre všetkých, lebo dali urobiť studne aj pre tých, čo si nemôžu dovoliť prípojku. V sociálnej oblasti robia poradenstvo a osvetu, lebo niektorí ľudia si nevedia poradiť so základnými vecami* (7 : 60). V oblasti hodnotenia terénnej sociálnej práce je neutrálnejší a zdržanlivejší: *Terénna sociálna práca, ako funguje, to presne neviem. Oni sú väčšinou v kancelárii a nie v teréne a skôr vybavujú komunikáciu medzi ľubovnianskou nemocnicou a matkami alebo keď sú deti v nemocnici. Takže sú taký medzistupeň medzi úradmi a ľuďmi. Plus robia poradenstvo v oblasti exekúcií, v čom pomáhajú ľuďom* (7 : 61).

Pastoračný pracovník z Veľkej Lomnici tiež neutrálne hodnotí prínos terénnej sociálnej práce, keďže nevie, čo bolo presnou pracovnou náplňou sociálnych pracov-

níkov. Keďže medzi ním a sociálnymi pracovníkmi neboli vzájomné kontakty, nevidí ani možnosti vzájomného prenikania prístupov sociálnej a pastoračnej práce v MRK.

Ako hodnotia prínos pastoračnej práce v MRK sociálni pracovníci

Terénny sociálny pracovník v Čičave vidí veľmi pozitívne prínos pastoračnej práce pre miestnu MRK: *Tie rodiny, ktoré navštevujú (GFC), s tými sme mali pri svojej činnosti menej problémov ako s ostatnými rodinami. Aj vo všeobecnosti, keď ich človek stretne, vidí veľký rozdiel v ich správaní oproti iným. Otec Martin urobil obrovský kus užitočnej práce* (6 : 43). Spoluprácu s pastoračným pracovníkom hodnotí ako veľmi intenzívnu pri výmene informácií o niektorých rodinách a potom v oblasti aktivít, ktoré však nesúviseli s terénnou sociálnou prácou.

Komunitní pracovníci z Lomničky vidia široké možnosti spolupráce a prenikania prístupov sociálnej a pastoračnej práce: *Nedá sa oddeliť duchovno od sociálneho a ľudského* (11 : 8) alebo: *My sociálnu prácu robíme popri pastoračnej* (10 : 52). To vyplýva nielen z toho, že zriaďovateľom komunitného centra je rehoľná kongregácia, ale aj vďaka uvedeným neformálnym kontaktom s pastoračnými pracovníkmi.

Isté obmedzenia prepojenosti sociálnej a pastoračnej práce vidia vtedy, keď vzájomné prenikanie týchto prístupov nie je dobre nastavené. Na začiatku svojho pôsobenia v Lomničke rehoľné sestry fungovali ako sociálne pracovníčky pod obcou, ale to brzdilo ich pastoračnú prácu. Na jednej strane boli istou reštriktívnou zložkou obce a potom to bolo v komunite v konflikte s tým, keď chceli preventívne pôsobiť prostredníctvom pastoračnej práce. Preto sa rozhodli osamostatniť v sociálnej práci a sami si zriadili nízkoprahové a komunitné centrum, čo im dáva nezávislosť od obce a príležitosť viac robiť preventívne sociálne aktivity prepojené s pastoračnou prácou.

Vysoko pozitívne hodnotí komunitný pracovník prínos pastoračnej práce, ktorá je zahrnutá i v rôznych aktivitách komunitného centra, najmä pre jej schopnosť pri premene ľudského charakteru, ako preventívny prvok voči negatívnym javom a pre vysokú religiozitu Rómov v danej lokalite, čo pastoračná práca môže využiť pri ich duchovnej a ľudskej formácii: *Keď by sme sa chceli zamerať na to, aby to nebolo len o hasení problémov, treba vychovávať svedomie človeka. Pokiaľ je svedomie človeka v poriadku alebo pozná čo i len základné morálne hodnoty spoločnosti, tak už bude nútený robiť inak. A k tomu nám dopomôže jedine viera, duchovný život a formovania toho človeka ako dobrého človeka spoločenskými a Božími zákonmi* (10 : 27).

Terénny sociálny pracovník z Lomničky pozitívne hodnotí pastoračnú prácu, ale najmä pre aktivity pastoračných pracovníkov, ktoré nesúvisia priamo s pastoračnou prácou: *Kňazi sú nápomocní v tom, čo robia: pomáhajú v obci i ľuďom tým, že majú traktor a chodia s ľuďmi na drevo alebo odhrňujú sneh pre obec, alebo požičiavajú náradie ľuďom. Majú tak na starosti duchovno a praktickosť. Aj keď my im nevieme v niektorých veciach pomôcť alebo poradiť, tak oni im pomôžu prakticky alebo poradia. To, ako robia, je motiváciou pre Rómov k práci. Z toho pohľadu hodnotím ich prínos pozitívne* (16 : 26). Nevidí však možný prienik oboch činností, pričom medzi pastoračným a terénnymi sociálnymi pracovníkmi sú len formálne kontakty. *Kňazi a rehoľné sestry nemajú priamy kontakt s TSP, ale skôr s obecným úradom. Prienik spolupráce sociálnej a pastoračnej práce nevidím* (16 : 26). Je zaujímavé, že v danej obci nie je spolupráca a spoločný prienik ani medzi komunitnou a terénnou sociálnou prácou. *K hodnoteniu*

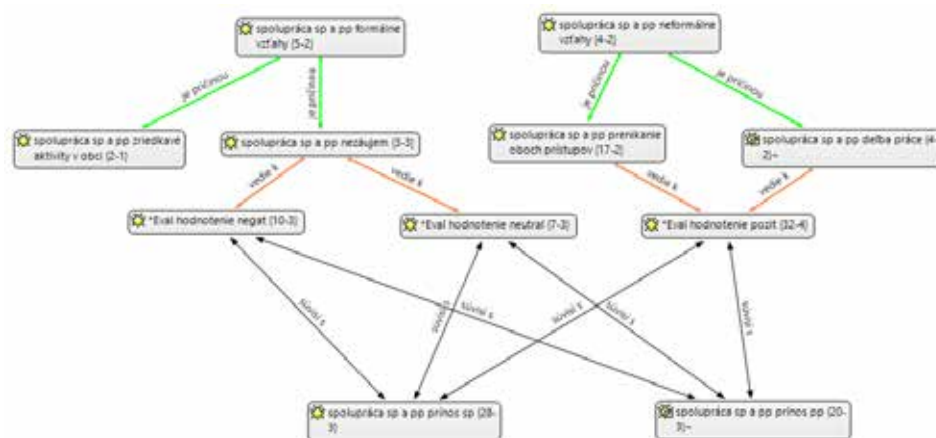
komunitných aktivít KC sa neviem vyjadriť. Jeho činnosť je zameraná najmä na prácu s deťmi. Mňa zaujíma TSP a spolu nespolutracujeme (16 : 21).

Terénny sociálny pracovník v obci Veľká Lomnica tiež nevidí súvis a spoločný priestor medzi pastoračnou a sociálnou prácou, až na oblasť materiálnej pomoci chudobným, keď spolupracovali na rozdávaní šatstva s Inštitútom Krista Veľkého v Žakovciach. Prínos pastoračnej práce pre miestnu lokalitu nevie zhodnotiť, keďže s pastoračným pracovníkom mali minimálne, aj to len formálne kontakty, lebo on začínal pôsobiť v miestnej MRK zväčša poobede, keď sa im končil pracovný čas.

Zhrnutie

Našou témou je integrálny rozvoj Rómov v kontexte pastoračnej práce a sociálnej práce, a preto sme výskumom hľadali aj možné prepojenia medzi týmito dvoma disciplínami a to, kde pastorační a sociálni pracovníci vidia priestor na vzájomnú spoluprácu. Zistili sme však, že sociálni a pastorační pracovníci sa zväčša nevideli ako spolupracujúce subjekty na spoločnom diele – integrálnom rozvoji Rómov, hoci aj z predchádzajúcich výsledkov nášho výskumu je zrejmé, že sa vzájomne potrebujú. Pastoračná práca podnecuje cez prvotné ohlasovanie a začleňovanie do Cirkvi sociálnu zmenu, ktorú môže sociálna práca v sebe vlastných oblastiach rozvíjať a prehĺbovať. Preto by cirkevné subjekty, ktoré poskytujú sociálne služby v MRK predovšetkým komunitné centrá, mali dávať dôraz na pastoračnú prácu v jej komplexnej podobe, lebo to je ich jedinečný prínos k integrálnemu rozvoju Rómov.

Problémom pastoračných pracovníkov je, že nevidia prínos sociálnej práce (predovšetkým terénnej sociálnej práce) k sociálnej zmene Rómov, a problémom niektorých sociálnych pracovníkov je, že nevidia prínos pastoračnej práce k naštartovaniu procesu sociálnej zmeny. Ak však budeme chcieť hovoriť o integrálnom rozvoji, bude nutné, aby sa tieto dve disciplíny rešpektovali, uznávali svoju autonómiu a jedinečnosť, ale aj spolupracovali, resp. nadväzovali svojou činnosťou tam, kde sa končí kompetencia druhej.



Obr. č. 14 Závislosť spolupráce a vzájomného hodnotenia sociálnych a pastoračných pracovníkov od úrovne ich vzťahov

Zistili sme, že postoj vzájomnej ignorácie je silný vtedy, keď medzi sociálnymi a pastoračnými pracovníkmi sú len formálne alebo minimálne vzťahy. Spolupráca medzi pastoračnou a sociálnou prácou a pozitívne ocenenie vzájomného prínosu rástlo priamo úmerne tomu, ak medzi sociálnymi a pastoračnými pracovníkmi jestvovali osobné kontakty, na ktoré nadväzovala vzájomná výmena skúseností, spoločné plánovanie podujatí a konkrétna spolupráca. K spolupráci sú vždy potrební najmenej dvaja. Preto, aby jestvovala a bola systematická, treba na miestnej alebo regionálnej úrovni organizovať podujatia, kde by si sociálni a pastorační pracovníci mohli vymieňať skúsenosti, a tak sa vzájomne obohacovať a nadväzovať vzájomnú spoluprácu, a vidieť vzájomný prínos k integrálnemu rozvoju Rómov.

5.5 DISKUSIA

V tejto časti sme sa zamerali na porovnanie niektorých zistení nášho výskumu s inými realizovanými výskumami. Na začiatku nášho výskumu sme sa snažili identifikovať a popísať mieru segregovanosti nami skúmaných lokalít. K tomu nám mal dopomôcť výskumný projekt *Atlas rómskych komunít 2013*, ktorý v širokom rámci monitoroval životné podmienky rómskej populácie na Slovensku. Ako jednu z aplikačných možností jeho využitia jeho autori uvádzajú *Index segregovanosti a podrozvinutosti*, kde na základe viacerých indikátorov infraštruktúry vytvorili poradie a zoznam obcí s MRK podľa miery ich segregovanosti.²⁴⁸ V našej práci sme však vychádzali z indexu obcí na základe HDI (*Human development index*) od Marcinčina. Následne sme z týchto údajov zoradili nami skúmané lokality podľa poradia zaostalosti: Lomnička, Čičava a Veľká Lomnica. Autori týchto a podobných výskumov však poukazujú na to, že vychádzanie len z kvantitívnych údajov pri posudzovaní segregovanosti rómskych komunít môže byť veľmi skresľujúce. Kvantitatívny zber dát o rómskych komunitách bol vždy slabou stránkou pomoci rómskym komunitám, ktorý nedokázal vždy odкрыť všetky vrstvy problémov daných komunít. Sociálne problémy ukryté v MRK však predstavujú „čierne skrinky“, ktorých otvorenie je z dlhodobého hľadiska úspešnosti pomoci v nich nevyhnutné.²⁴⁹ Na toto otvorenie je potrebný aj mäkký index zložený z kvalitatívnych dát, pričom náš výskum preukázal to, že keď sme sa pozreli na dané lokality nielen cez kvantitatívne údaje, ale aj cez kvalitatívne posudzovanie miery pociťovaných sociálnych problémov zo strany našich participantov, na ich základe sme prehodili poradie segregovanosti nami skúmaných lokalít na: Lomnička, Veľká Lomnica a Čičava. Najmenej totiž pociťovali segregovanosť svojej lokality participant v Čičave. Ako zistenie z nášho výskumu vyplýva, že subjektívne pociťovanie miery sociálnych problémov treba kombinovať s veľkosťou komunít, ale aj úrovňou vzťahov s majoritou a ďalšími ukazovateľmi.

²⁴⁸ Problémom pre nás bolo to, že sme sa k tomuto indexu nedostali, lebo sme ho nenašli vo verejne prístupných zdrojoch ani sa nám ho nepodarilo získať cez osobné kontakty na *Úrade splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*.

²⁴⁹ Porov. ROZVOJOVÝ PROGRAM OSN *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*. s. 69.; porov. ROZVOJOVÝ PROGRAM OSN *Nejasný výsledok: Pomohli projekty Európskeho sociálneho fondu Rómom na Slovensku? Zistenia z analýzy projektov v rámci OP Zamestnanosť a sociálna inklúzia v programovom období 2007 – 2013*. Bratislava : Regionálne centrum rozvojového programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov, 2012. s. 89 [cit. 2016.10.1] ISBN 978-80-89263-18-9. Dostupné na internete: <https://www.socialnaspolocnost.sk/wp-content/uploads/2014/02/Publikacia_UNDP.pdf>

Kvalitatívne hľadisko skúmania pociťovaných sociálnych problémov v daných lokalitách nám pomohlo odhaliť aj to, že je veľký rozdiel medzi tým, čo sa snaží riešiť štát, ale aj sociálni pracovníci, a tým, čo samotní Rómovia vnímajú ako svoj základný, kľúčový sociálny problém, ktorým sú narušené vzťahy v manželstve a rodine a v ich blízkom okolí. Na to, že táto rozpoltenosť naráža v projektoch zameraných na inklúziu Rómov, poukazujú vo svojich záveroch aj autori výskumnej správy *Nejasný výsledok: pomohli projekty Európskeho sociálneho fondu Rómom na Slovensku?* „Z pohľadu autorov tejto správy je myšlienka zohľadnenia potrieb Rómov vo všetkých aktivitách financovaných z fondov EÚ správna a mimoriadne dôležitá. To sa vzťahuje predovšetkým na všetky aktivity, ktorých výstupom je zamestnanosť. Z toho dôvodu sa javí, že najslabšou stránkou prioritnej osi *Rast zamestnanosti* je nedostatočná pozornosť venovaná problémom Rómov. Súčasne je však veľmi dôležité zdôrazniť, že začleňovanie rómskych komunít nebude dostatočné, ak nebudú problémy, ktorým Rómovia a Rómky čelia, riešené účinne. Životné podmienky mnohých Rómov sa výrazne odlišujú od životných podmienok väčšinového obyvateľstva, najmä v segregovaných osadách. Bezpochyby je nevyhnutné definovať špecifické nástroje, ktoré umožnia riešiť problémy práve tohto segmentu populácie. Jedným z týchto nástrojov je terénna sociálna práca, ktorá bola finančne podporovaná ESF. Všetky zúčastnené strany potvrdili, že prítomnosť sociálnych pracovníkov považujú za jeden z kľúčových predpokladov úspešného riešenia celého balíku potrieb marginalizovaných Rómov.“²⁵⁰

Myslíme si, že daní autori správne diagnostikovali chorobu, ale nepredpísali na ňu ten najúčinnjší liek. Terénna sociálna práca bola v nami realizovanom výskume na chvoste účinnosti sociálnych služieb v MRK, lebo nedokázala iniciovať proces sociálnej zmeny v daných komunitách, čo zodpovedá aj jej evalvácií podľa výskumu *Terénna sociálna práca na Slovensku*.²⁵¹ Nezachytili sme pri nej nami identifikovaný proces trojfázovej sociálnej zmeny, ale bola prínosom až v niektorých častiach rozširujúcej sa a prehľbujúcej sa sociálnej zmeny. Preto si myslíme, že by mala mať miesto v MRK, až keď tam nastáva širšia sociálna zmena alebo ak ide o komunitu, kde pokročil proces sociálneho začleňovania. Dovtedy je tam skôr brzda a vytvára ďalší systém závislosti pre Rómov: „Väčšina TSP vnímala pozitívne, že terénna sociálna práca je sociálna služba pre tých, ktorí túto pomoc potrebujú. Pozitívny pocit ohľadne zmyslu terénnej sociálnej práce však môže byť ilustrovaný nasledujúcim trocha ambivalentným výrokom: ‚Oni si na nás až príliš zvykli a teraz sú už naučení, že im tu všetko vybavíme.‘ Tento výrok vystihuje duálny charakter vnímania terénnej sociálnej práce zo strany niektorých TSP. Vidia pozitívum zmyslu terénnej sociálnej práce dovtedy, pokiaľ je sprostredkovateľská služba; nevidia však jej zmysel, ak prispieva k reprodukcii toho, čo vnímajú ako pasivitu klienta, jeho závislosť a nedostatok vlastného úsilia.“²⁵² Podľa výpovedí terénnych sociálnych pracovníkov z nášho výskumu absolútna väčšina ich rómskych

²⁵⁰ Porov. ROZVOJOVÝ PROGRAM OSN *Nejasný výsledok: Pomohli projekty Európskeho sociálneho fondu Rómom na Slovensku? Zistenia z analýzy projektov v rámci OP Zamestnanosť a sociálna inklúzia v programovom období 2007 – 2013*, s. 91.

²⁵¹ Porov. ŠKOBLA, D. – GRILL, J. – HURRLE, J. *Terénna sociálna práca na Slovensku. Evaluácia terénnej sociálnej práce financovanej z ESF v programovom období 2007 – 2013 na Slovensku*, s. 42 – 44.

²⁵² Porov. ŠKOBLA, D. – GRILL, J. – HURRLE, J. *Terénna sociálna práca na Slovensku. Evaluácia terénnej sociálnej práce financovanej z ESF v programovom období 2007 – 2013 na Slovensku*, s. 45.

klientov spadá do posledne popisovanej kategórie tých, ktorí prichádzajú riešiť prostredníctvom TSP už iba najväčšie dôsledky svojich sociálnych problémov.

Na základe výsledkov nášho výskumu kľúč k riešeniu sociálnych problémov v MRK bude mať ten, kto dokáže iniciovať a podporovať sociálnu zmenu v rómskych rodinách, inak bude v danej komunite narážať na vážne prekážky, aj keby mal klientov z celej marginalizovanej komunity. Túto „pascu“, do ktorej môže sociálna alebo pastoračná práca upadnúť, sme nazvali klamlivá šírka. Veľkosť nami skúmanej vzorky, samozrejme, nie je taká veľká, aby sme záver o dôležitosti sociálnej zmeny na úrovni rodiny mohli generalizovať, ale je potvrdením záverov iných rozsiahlejších kvalitatívnych výskumov ako napr. *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropológického výskumu*: „Jedinou formou sociálneho zoskupenia (aj keď často majú protopolitický charakter) sú v rómskych osadách spoločenstvá príbuzných. Z toho môžeme vyvodiť, že rómsku osadu tvoria rodiny, rodiny a zase len rodiny a ich obytné domy, a potom už len kôlne, chlievy a záchody; žiadne verejné priestranstvo, žiadne verejné budovy či verejný zdroj vody, alebo toalety; len rodiny a ich majetok“²⁵³ alebo „z dôvodu fungovania tohto „rodinného princípu“ chýba v rómskych osadách akákoľvek „verejná“ inštitúcia. Nenájde tu verejný zdroj vody ani tu nemožno vybudovať verejné toalety (čo aj bezplatné). Pokusy o zavedenie verejného, všetkým spoločného majetku, ktoré sú bežným cieľom snáh a úsilií vládnych a mimovládnych organizácií, ktoré chcú situáciu v rómskych osadách „riešiť“, chronicky zlyhávajú, lebo prekračujú štruktúry určené príbuzenstvom.“²⁵⁴

Preraziť tento „rodinný princíp“ a iniciovať proces sociálnej zmeny, sociálneho začleňovania a aktívnej participácie Rómov v nami skúmaných lokalitách (hoci nie v širokom komunitnom meradle, ale na úrovni menších iniciačných skupín) dokázala najmä pastoračná práca s komplexnou stratégiou, ktorá uplatňovala určité princípy komunitnej práce. Aj podľa výskumu *Rómovia a vybrané cirkvi na Slovensku*, ktorý skúmal prínos pastoračnej práce pre integráciu Rómov, je sociálna zmena v rómskej rodine kľúčová, lebo ak Róm uverí sám, bez vonkajšej podpory nejakého spoločenstva, len ťažko odolá tlaku rodiny a svojho prostredia, a preto sa neraz vráti k viacvrstvovej viere alebo prechodovej viere, aj keď túži po väčšej sociálnej zmene.²⁵⁵ Preto ak sú v pastoračnej práci zabudované rôzne podporné mechanizmy, stáva sa silným predpokladom pre následné sociálne začleňovanie takto podchytených Rómov. Niektorí naši rómski participanti sa posunuli na osi sociálneho začlenenia výrazne, až tak, že sa vymanili alebo postupne vymaňujú z generačnej chudoby, lebo sa u nich vytvoril silný sociálny kapitál a majú oveľa širšie životné zdroje. To potvrdzuje ďalšie zistenie tohto výskumu, že čím vyššia bude úroveň náboženského života (jednovrstvová viera), tým má daný Róm viac integračných príležitostí a tým možno očakávať väčšiu mieru

²⁵³ Porov. BUDILOVÁ, L. – JAKOUBEK, M. Cigánska osada – rodina alebo obec? In *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropológického výskumu*. Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti, 2008. s. 42.

²⁵⁴ Porov. BUDILOVÁ, L. – JAKOUBEK, M. Cigánska osada – rodina alebo obec? In *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropológického výskumu*. Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti, 2008. s. 60.

²⁵⁵ Porov. ROBERTSON, G. *The Romani People and Selected Churches in Slovakia. A Description, Analysis, and Interpretation of Their Relations*. s. 103 – 104.

jeho sociálneho začlenenia a integráciu do spoločnosti.²⁵⁶ Aj podľa výsledkov výskumu *Boh medzi bariérami – sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou* tým, že Rómovia z MRK sa aj vďaka vplyvu pastoračnej práce nepohybujú iba v tzv. *primárnych sociálnych sieťach* (rodina a najbližšia komunita), ale vstupujú do širších vzťahov s majoritným prostredím (tzv. *sekundárne sociálne vzťahy*), zároveň im to otvára priestor na ich ďalšie sociálne začleňovanie, lebo sa pre nich vytvárajú rôzne nové príležitosti získavania zdrojov. Ich úspešnosť pri sociálnej inklúzii tak vyplýva aj z tejto „medzičlánkovej“ pozície pastoračnej práce.²⁵⁷

Podľa autorov posledne spomínaného výskumu, ak je sociálna zmena vplyvom pastoračnej práce vnímaná rómskymi aktérmi pozitívne, má vysoký potenciál viesť k sociálnej inklúzii. Ich výskum však potvrdil, že ani samotná sociálna zmena nemusí viesť k sociálnej inklúzii, ale funguje len ako jej dôležitý predpoklad. Zastavenie procesu sociálnej inklúzie sa podľa nich môže udiat pre vzájomné predsudky, ale najmä konfesiónálne bariéry,²⁵⁸ pričom autori nedefinovali ďalšie podmienky tohto tvrdenia. Zo zistení nášho výskumu však vyplýva, že vyššia miera sociálnej inklúzie je spojená nielen s vyššou úrovňou prežívania náboženského života, ale nastáva predovšetkým vo vyššej fáze rozvíjajúcej sa zmeny alebo počas prehlbujúcej sa sociálnej zmeny. Z toho vyplýva, že ak by sa proces sociálnej zmeny zastavil príliš skoro, je veľký predpoklad, že ustrnie aj proces ďalšieho sociálneho začlenenia. Na druhej strane, ak výrazne pokročí, má potenciál viesť nielen k istej miere sociálneho začlenenia, ale aj k tomu, že bude daných Rómov vytrhávať z generačnej chudoby. Pastoračná práca, ktorá uplatňuje komplexnú pastoračnú stratégiu, je jeden z dôležitých faktorov, ktorý má výrazný integračný potenciál pre Rómov z MRK, aj keď je mnohokrát nedocenený a málo podporovaný.

Pri komunitnej práci dochádzalo tiež k procesu sociálnej zmeny, ak bola previazaná s pastoračnou prácou, ale dialo sa to v podstatne menšom meradle. Komunitná práca v MRK sa totiž ako na primárnu cieľovú skupinu zameriava najmä na deti a mládež, čo dokladá aj *Evalvačná správa – Národný projekt Komunitné centrá*,²⁵⁹ čím nemá taký vplyv na sociálnu zmenu rodín. Aj keď tu sa vyskytujú isté subkategórie rozvíjajúcej sa sociálnej zmeny, chýbajúca prepojenosť na prvotnú sociálnu zmenu, ktorá vplyva na vnútornú sociálnu zmenu jednotlivcov a sociálnu zmenu v rodine, sa ukazuje ako výrazná brzda, lebo po dosiahnutí istého veku deti bez sociálnej zmeny v rodine prestávajú navštevovať komunitné centrum a žijú podľa stereotypov MRK.

Autori evalvačnej správy o KC poukazujú na to, že tu existuje aj legislatívny problém so zákonom o sociálnych službách č. 448/2008 Z. z. Keďže *Národný projekt Komunitné centrá* vychádza zo zákona o sociálnych službách, ktorý odkazuje len na fyzickú osobu v nepriaznivej životnej situácii alebo na komunitu ako na klientov komunitného centra, je problém, ako chápať tú časť ponuky KC – najmä služieb pre dospelú populá-

²⁵⁶ Porov. ROBERTSON, G. *The Romani People and Selected Churches in Slovakia. A Description, Analysis, and Interpretation of Their Relations*. s. 187 – 188.

²⁵⁷ Porov. PODOLINSKÁ T. – HRUSTIČ, T. *Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. s. 104 – 107.

²⁵⁸ Porov. PODOLINSKÁ T. – HRUSTIČ, T. *Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. s. 96.

²⁵⁹ Porov. ROSINSKÝ, R – MATULAYOVÁ, T. – RUSNÁKOVÁ, J. *Evaluačná správa. Národný projekt Komunitné centrá*. s. 22.

ciu, ktorá bola určená rodine. Táto je, samozrejme, súčasťou komunity, no nie je teoretikmi považovaná za primárnu cieľovú skupinu komunitnej práce, preto navrhujú, aby sa v danom zákone upravil obsah pojmu klient komunitného centra.²⁶⁰ To si myslíme, že je oprávnené, lebo komunitné centrum v MRK by sa malo venovať práci s rodinou ako jednou z primárnych cieľových skupín.

V čom sa žiaden z rómskych participantov neposunul pri sociálnom začleňovaní, bola oblasť bývania mimo MRK. Ukazuje sa, že odísť bývať mimo MRK je náročnejšie, ako ukončiť vysokú školu, nájsť si zamestnanie alebo mať pozitívne kontakty s majoritou. Aj keď v daných Rómoch môže byť túžba po zmene bydliska, ktorá vyplýva z ich zmeneného vnímania spoločenského statusu, v tomto ohľade je sociálny dištanc majority voči Rómom veľmi výrazný. Tento spoločenský trend potvrdzujú všetky výskumy skúmajúce sociálny dištanc majority voči Rómom od roku 1990, pričom vypovedajú, že je rozšírený s rovnakou intenzitou vo všetkých vrstvách obyvateľstva (80% Slovákov by nechcelo mať Róma ako suseda). Jeho miera je ustálená a prakticky sa nemení v čase.²⁶¹

Zdá sa tak, že napriek rôznym zisteniam o dôležitosti riešenia sociálnych problémov Rómov, nedošlo k poučeniu pri tvorbe nového *Operačného programu Ľudské zdroje na programové obdobie 2014 – 2020*, ktorý sa snaží prierezovo riešiť a finančne podporovať aj projekty v MRK, lebo je v ňom dôraz kladený predovšetkým na sociálnu inklúziu. Každý sektor (vzdelanie, zamestnanosť, bývanie, sociálna práca) si tam našiel svoj priestor a potrebu, čo treba robiť v MRK, ale absolútne je tam poddimenzované úsilie o sociálnu zmenu v rómskych komunitách. Úsilie o vzdelanie, zamestnanosť a zlepšené bývanie, podpora sociálnej práce v MRK je potrebná, ale tým, že sa nerieši kľúčový problém MRK – sociálna zmena v rodine – tieto jednotlivé sektory prinesú istú zmenu, lebo ide o silné a potrebné nástroje, ale myslíme si, že neprinesú kľúčovú zmenu. Preto v ďalšej časti popisujeme niektoré odporúčania pre prax, aby mohlo dochádzať k integrálnemu rozvoju Rómov prostredníctvom sociálnej a pastoračnej práce.

5.6 ODPORÚČANIA PRE PRAX

Na základe zistení z výskumu a rozhovorov so sociálnymi a pastoračnými pracovníkmi sme vypracovali nasledujúce odporúčania pre oblasť sociálnej práce a pastoračnej práce, pre prípravu sociálnych a pastoračných pracovníkov, ako aj pre tých, ktorí sa na úrovni štátu a Cirkvi venujú strategickému plánovaniu činnosti v MRK:

Sociálna práca

- Je dôležité, aby sociálni pracovníci poznali proces sociálnej zmeny v MRK od prvotnej sociálnej zmeny cez rozširujúcu sa sociálnu zmenu po prehľbujúcu sa sociálnu zmenu a miesto, ktoré v tomto procese zohráva sociálna práca.
- Sociálni pracovníci by mali poznať prínos pastoračnej práce pre proces sociálnej zmeny Rómov a vzájomne spolupracovať s pastoračnými pracovníkmi. Ak u klientov dôjde k naštartovaniu procesu sociálnej zmeny, vtedy sociálna

²⁶⁰ Porov. ROSINSKÝ, R – MATULAYOVÁ, T. – RUSNÁKOVÁ, J. *Evaluačná správa. Národný projekt Komunitné centrá*. s. 20 – 21.

²⁶¹ Porov. VAŠEČKA, M. *Vzťah majority k Rómom*. In *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. s. 340 – 341.

práca naberá na svojej dôležitosti, lebo sa stáva systémom nie poslednej, ale prvej pomoci.

- Je na posúdenie, či by mal terénny sociálny pracovník pracovať s klientom, u ktorého nie je predpoklad a ochota na sociálnu zmenu. Nielenže to vedie ku klamlivej šírke a dehonestovaniu profesie, ale aj vytváraniu ďalšieho systému závislosti pre Rómov. Preto odporúčame využívať kontrakty s klientmi, kde budú uvedené aj záväzky pre klienta na riešení svojich sociálnych problémov a až na základe nich poskytovať sociálne intervencie.
- Keďže terénna sociálna práca nespúšťa proces sociálnej zmeny, mala by sa realizovať v MRK až vtedy, keď v danej lokalite dôjde k širšej sociálnej zmene alebo je tam viac sociálne začlenených Rómov.
- V žiadnej z nami skúmaných lokalít sa prostredníctvom sociálnej práce neposkytovalo špecializované poradenstvo. Preto treba vzdelávať sociálnych pracovníkov v tejto oblasti, aby sa sociálna práca stávala viac preventívnym prvkom. Špecializované poradenstvo by však malo byť previazané s ďalšími komunitnými aktivitami, aby sa proces sociálnej zmeny klienta podporil a viedol k procesu sociálneho začleňovania.
- Subjekty, ktoré realizujú komunitnú prácu v MRK, sú riadiacim systémom nastaveným na kvantitatívne ukazovatele činnosti tlačené obchádzať princípy komunitného rozvoja. Prechádzajú do vyšších etáp komunitnej práce bez naštartovania iniciačných procesov v komunite, čo v konečnom dôsledku vedie ku klamlivej šírke, keď je ich činnosť chápaná Rómami ako niečo zvonka, na čo majú nárok, bez snahy z ich strany o sociálnu zmenu alebo aktívnu participáciu. Preto potrebujú ísť najprv cestou pravdivej hĺbky cez vytváranie iniciačných skupín miestnych Rómov, aj keď si to vyžaduje čas a navonok sa spočiatku nejde do takej šírky. Výslednou satisfakciou je však budovanie ľudského a sociálneho kapitálu Rómov z MRK, ktorí sa stávajú aktívnymi aktérmi sociálnej zmeny vo svojich komunitách.
- Sociálni pracovníci pracujúci v MRK uvádzali v rozhovoroch potrebu viacerých školení a vzdelávania v špecifických oblastiach (domáce násilie, závislosti, exekúcie a pod.).
- Pri prijímaní na riadiace pracovné pozície sociálnych pracovníkov v MRK treba prihliadať aj na faktor poslania k danej práci, aby to nebolo pre nich iba zamestnanie.
- Sociálni a pastorační pracovníci z istej lokality alebo regiónu by sa mali pravidelne stretávať, odovzdávať si vzájomné skúsenosti a vytvárať siete umožňujúce ich vzájomnú spoluprácu.

Oblasť pastoračnej práce

- Je dôležité, aby pastorační pracovníci poznali proces sociálnej zmeny v MRK od prvotnej sociálnej zmeny cez rozširujúcu sa sociálnu zmenu po prehĺbujúcu sa sociálnu zmenu, ktorý sa môže realizovať prostredníctvom komplexnej stratégie pastoračnej práce. Je zároveň dôležité, aby pri príprave videli, ako tento proces prebieha v praxi, tým, že budú vstupovať do rómskych komunit, kde k nemu dochádza.

- Pastorační pracovníci potřebují mít teoretické a praktické zkušenosti so službou oslobodenia a vnútorného uzdravenia, ktorá je v MRK dôležitá pri prechode od prvotného ohlasovania k začleňovaniu Rómov do Cirkvi.
- Pastorační pracovníci potřebují poznať princípy komunitného rozvoja a komunitnej práce, aby sa nimi inšpirovali a nepreskakovali etapy pastoračnej práce tým, že na úkor pravdivej hĺbky pôjdu do klamlivej šírky.
- Pri uvoľňovaní Rómov k aktívnej participácii potrebujú pastorační pracovníci sledovať proces ich sociálnej zmeny a sociálneho začleňovania, aby ich vedeli zmocňovať k aktívnej participácii a v správnom čase a postupne uvoľňovať od pomáhajúcich služieb do služieb s nižšou po služby s vyššou pridanou hodnotou, čo povedie k prehĺbovaniu sociálnej zmeny a sociálneho začleňovania.

Štát

- Problémy v nastavení sociálnej práce v MRK vedú mnohokrát k efektu klamlivej šírky. Na všetky prostredia chce štát použiť rovnaké nástroje bez toho, aby sa prihliadalo na špecifickosť a potreby danej komunity, čím sa preskakujú etapy sociálnej práce. Navrhujeme, aby ústredný štátny orgán (napr. *Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*) mal na starosti centrálnu koordinačnú funkciu a strategické plánovanie integrálneho rozvoja MRK. Na nižšej úrovni okresov, kde je zvýšený počet MRK, navrhujeme vytvoriť okresné centrá pre integrálny rozvoj, kde by štátni zamestnanci z regionálneho hľadiska usmerňovali terénnu sociálnu prácu a komunitnú prácu v MRK s prihliadnutím na miestne špecifiká a potreby danej komunity z hľadiska potrebných štruktúr, stratégií a etáp sociálnej práce.
- Dôležitejšie ako obsadenie priestoru lokality nejakou sociálnou službou je sledovanie toho, či tam došlo k naštartovaniu procesov, aby sa pri rozvojových projektoch nešlo do klamlivej šírky. Preto pri posudzovaní hodnotenia ich účinkov treba brať do úvahy viac kvalitatívne ukazovatele sociálnej zmeny než kvantitatívne ukazovatele počtu klientov a sociálnych intervencií.
- Vo väčšine lokalít sa sociálni pracovníci sťažovali na systém „dvojkoľajného“ riadenia, keď sa vykazovali voči obci ako zriaďovateľovi a voči *Implementačnej agentúre MPSVaR*, ktorá riadila daný projekt cez regionálnych koordinátorov. Tento systém vykazovania sa dvom „pánom“, ktorí majú niekedy rôzne záujmy, vedie k dehonestácii profesie, demotivácii sociálnych pracovníkov a k morálnym dilemám. Preto odporúčame, aby sociálni pracovníci, ak ich zriaďovateľ nie je neverejný subjekt, boli zamestnancami okresných centier pre integrálny rozvoj, pričom jednotlivé obce v prípade záujmu o danú sociálnu službu by vytvárali pre nich primerané pracovné podmienky a využívali ich služby.
- Pastoračná práca obsahuje najmä pri uplatňovaní komplexnej pastoračnej stratégie mnohé prvky komunitnej sociálnej práce, ktorá vedie k integrálnemu rozvoju jednotlivcov a skupín v rómskych komunitách, čo je prínosné aj pre štát. Preto treba vytvárať systémové predpoklady pre jej fungovanie aj zo strany štátu. Keďže cirkvi majú obmedzené zdroje, no zároveň vlastnú autonómiu fungovania, odporúčame vytvoriť dotačný mechanizmus pre tie

cirkvi, ktoré o takúto podporu zo strany štátu prejavia záujem a budú vedieť dokladovať jej realizáciu a prínos pre MRK, kde pôsobia.

Cirkev

- Príprava budúcich pastoračných pracovníkov na špeciálnu pastoračnú službu medzi Rómami v diecézach, kde začínajú tvoriť veľkú časť obyvateľstva, by mala byť záležitosťou systému vo výchove kňazov, katechetov a teologického vzdelávania.
- Je potrebné náležité rozlišovanie a zisťovanie poslania, darov pre službu vedenia pastoračnej práce v MRK, aby boli do tejto služby uvoľňovaní pastorační pracovníci s primeranými darmi, kompetenciami a skúsenosťami.
- V súvislosti s prevažujúcim pastierskym modelom riadenia misie v MRK je potrebná misijná konverzia vo vzťahu k špeciálnej rómskej pastorácii s tým, aby sa v týchto diecézach vytvorili štruktúry riadenia pastoračnej práce v MRK od diecéznej úrovne po farskú. Navrhujeme, aby na úrovni diecézy bola riadiaca štruktúra zastrešená pastoračným pracovníkom so schopnosťami strategického plánovania a riadenia (apoštolský model), ktorý by vedel hodnotiť pastoračné stratégie v jednotlivých lokalitách a podporovať ich budovanie k čo najväčšej komplexnosti.
- Na úrovni okresov alebo dekanátov s veľkým počtom MRK navrhujeme, aby vznikla stredná úroveň riadenia pastoračnej práce v MRK, ktorú by tvorilo misijné centrum a tím pastoračných pracovníkov (prepojenie evanjelizačného a pastierskeho modelu) a rómskych pastoračných asistentov, ktorí by misijne vstupovali do miestnych komunít.
- Špeciálne vyčlenení pastorační pracovníci sa ukazujú byť mimoriadne dôležití, aby dochádzalo k sociálnej zmene, sociálnemu začleňovaniu a aktívnej participácii Rómov, lebo iniciovanie a dovŕšenie týchto procesov si vyžaduje kompetencie a čas.
- Na úrovni farností treba vytvárať systém prepojenia medzi špeciálnou rómskou pastoráciou a farnosťou, aby tieto zložky kooperovali. Špeciálna rómska pastorácia by mala byť zameraná na evanjelizačnú, formačnú a aktivačnú zložku a farská pastorácia by mala byť zameraná na liturgiu a vysluhovanie sviatostí.
- Je potrebné, aby sa vytváral „živý organizmus“ jednotlivých štruktúr, kde dochádza k výmene darov, služieb a skúseností, na rozdiel od fragmentovaného fungovania, kde je každý ponorený len v problémoch svojej lokality.
- V rámci Cirkvi treba vytvárať systém podpory a finančného zastrešenia rómskych pastoračných asistentov s kapacitou pre služby s vyššou pridanou hodnotou, lebo bez nich sa proces integrálneho rozvoja v MRK nemôže prehlbovať do ďalších štádií.

Záver

Dizertačná práca sa zameriavala na integrálny rozvoj Rómov v kontexte pastoračnej práce a sociálnej práce v Čičave, Lomničke a Krížovej Vsi, kde sme zrealizovali náš výskum metódou zakotvenej teórie prostredníctvom pološtruktúrovaných rozhovorov. Participantmi výskumu boli sociálni pracovníci, pastorační pracovníci, Rómovia a pracovníci podporných subjektov v daných lokalitách.

Hlavným cieľom výskumu bolo skúmať, ako vo vybraných lokalitách prostredníctvom praktickej sociálnej a pastoračnej práce dochádza k integrálnemu rozvoju Rómov tým, že v nich prebieha proces sociálnej zmeny, začleňovania do spoločnosti a Cirkvi a aktívnej participácie Rómov v spoločnosti a Cirkvi. Zároveň sme sa usilovali zistiť, ako oblasť štruktúr a stratégií sociálnej a pastoračnej práce vplývala na to, že k procesu integrálneho rozvoja Rómov dochádzalo v nejakej lokalite vo väčšej, resp. menšej miere. Napokon sme skúmali, ako sa medzi sebou prelínala sociálna a pastoračná práca na základe spolupráce sociálnych a pastoračných pracovníkov. Stanovené ciele sme splnili.

Výskumom sme zistili, že proces integrálneho rozvoja Rómov v nejakej lokalite ovplyvňujú kvantitatívne ukazovatele ako jej segregovanosť, nedostatok vzdelania, nezamestnanosť a nižšia úroveň zdravia, pričom z tohto hľadiska sme rozdelili naše lokality podľa miery zaostalosti v poradí Lomnička, Čičava a Veľká Lomnica. Pri skúmaní kvalitatívnych ukazovateľov sociálnych problémov sme zistili, že sú približne rovnaké vo všetkých lokalitách, pričom je rozdiel medzi participantmi v tom, ktorá skupina aké sociálne problémy považuje za kľúčové. Podľa sociálnych pracovníkov tvorili najväčšie sociálne problémy v daných lokalitách tie, ktoré súviseli so sociálnym vylúčením Rómov (nezamestnanosť, nízka úroveň vzdelania, nevyhovujúce bývanie). Na rozdiel od nich rómski participanti a niektorí pastorační pracovníci považovali za kľúčové sociálne problémy týkajúce sa narušených vzťahov v manželstvách a rodinách, problémy súvisiace s chudobou a závislosťou. Poukázali sme tiež na to, že kvantitatívne posudzovanie zaostalosti nejakých lokalít nemusí byť vždy adekvátne, a preto sme po preskúmaní výpovedí našich participantov zoradili skúmané lokality podľa miery zaostalosti v poradí Lomnička, Veľká Lomnica a Čičava. Výskumom sme sa tiež snažili identifikovať a popísať prítomné štruktúry sociálnej a pastoračnej práce a komplexnosť stratégií sociálnej a pastoračnej práce, ktorú používali jednotlivé subjekty.

Následne sme popísali a analyzovali proces sociálnej zmeny v jednotlivých lokalitách, pričom sme došli k zisteniu, že v Čičave, kde sa uplatňuje komplexná pastoračná stratégia podporená menej komplexnou stratégiou sociálnej práce, dochádza k trojfázovému procesu od prvotnej cez rozvíjajúcu sa po prehľbujúcu sa sociálnu zmenu, ktorá výrazne prispieva k sociálnemu začleňovaniu Rómov a ich aktívnej participácii v spoločnosti a Cirkvi. K tomuto procesu dochádza aj vo Veľkej Lomnici, ale nie v podobnej miere, lebo tu boli prítomné najmenej komplexné štruktúry a stratégie

sociálnej a pastoračnej práce. Dôležitým činiteľom, ktorý však viedol k tomuto procesu, bolo prvotné ohlasovanie, ktoré iniciovalo prvotnú sociálnu zmenu a začleňovanie do Cirkvi, ktoré viedlo k rozširujúcej sa a prehlbujúcej sa sociálnej zmene spojenej s aktívnou participáciou Rómov. Aj keď v Lomničke sú prítomné najkomplexnejšie štruktúry sociálnej a pastoračnej práce, k týmto procesom dochádza iba v minimálnej miere. Je to spôsobené vysokou segregovanosťou a zaostalosťou lokality, ale aj uplatňovaním nekomplexnej pastoračnej stratégie a menej komplexnej stratégie sociálnej práce, keď tu chýbali kľúčové prvky v oblasti vízie, vodcovstva a pri jej realizácii vedúcej k zmocňovaniu Rómov. Komunitná práca v tejto lokalite dokázala podporiť sociálnu zmenu, ale len v rozvíjajúcej sa alebo prehlbujúcej sa fáze. Komunitná práca v MRK sa navyše ako na primárnu cieľovú skupinu zameriava najmä na deti a mládež, čím nemá taký vplyv na sociálnu zmenu rodín, ktorá je kľúčová pri riešení sociálnych problémov v MRK.

Výskum preukázal, že čím bola vyššia úroveň prežívania náboženského života rómskych participantov, ktorá viedla k trojfázovej sociálnej zmene, tým viac u nich nastával aj proces sociálneho začlenenia a aktívnej participácie v spoločnosti a Cirkvi. Z toho vyplýva, že ak by sa proces sociálnej zmeny zastavil príliš skoro, je veľký predpoklad, že ustrnie aj proces ďalšieho sociálneho začlenenia. Na druhej strane, ak výrazne pokročí, má potenciál viesť nielen k vysokej miere sociálneho začlenenia, ale aj k tomu, že bude daných Rómov vytrhávať z generačnej chudoby. A preto sa ukazuje dôležitosť takej komunitnej a pastoračnej práce, ktoré budú vedieť pomôcť Rómom prejsť cez tento proces.

Terénna sociálna práca sa ukazuje ako sociálna služba, ktorá nespôsobuje tento nami identifikovaný proces trojfázovej sociálnej zmeny, ale bola prínosom až v niektorých častiach rozširujúcej sa a prehlbujúcej sa sociálnej zmeny. Preto si myslíme, že by mala mať miesto v MRK, až keď tam nastáva širšia sociálna zmena alebo ak ide o komunitu, kde pokročil proces sociálneho začleňovania.

Nami identifikované štruktúry sociálnej a pastoračnej práce a komplexnosť stratégií sociálnej a pastoračnej práce v daných lokalitách nám poslúžili na to, aby sme sa vo výskume hlbšie pozreli na to, prečo v Lomničke, kde sú komplexné štruktúry sociálnej a pastoračnej práce, nedochádza k takému integrálnemu rozvoju Rómov ako v Čičave. Zistili sme, že napriek komplexnosti štruktúr v Lomničke došlo k preskočeniu prvých etáp komunitnej práce, keď sa najprv nevytvorila iniciačná skupina z Rómov danej komunity. Navonok sa tu sociálna i pastoračná práca realizuje v širokom meradle, ale s oveľa menším efektom ako v Čičave, čo sme nazvali *princípom klamlivej šírky*, ktorý sme sa pokúsili definovať takto: ak štruktúry komunitnej alebo pastoračnej práce sú väčšie, než si to vyžaduje daná etapa komunitnej alebo pastoračnej práce v danej komunite, povedie to síce k šírke záberu sociálnej a pastoračnej práce, ale ten sa v konečnom dôsledku ukáže ako neefektívny (klamlivý). Opakom toho je princíp *pravdivej hĺbky*, podľa ktorého dôležitejšie ako štruktúry je zameranie stratégie na kľúčové oblasti. Treba ísť radšej pomalšie a do hĺbky s menším počtom ľudí, lebo čas (spustenie procesov) je *dôležitejší než priestor* (obsadenie lokality nejakou sociálnou alebo pastoračnou službou).

Ďalší poznatok z výskumu sme odvodili z toho, že väčšina oslovených sociálnych a pastoračných pracovníkov nevedela pomenovať stratégiu a víziu svojej činnosti, čo súvisí s oblasťou lídrovstva. Zistili sme potrebu komplexného vodcovstva (apoštolský

model) hlavných vedúcich zodpovedných za sociálnu alebo pastoračnú prácu v nejakej lokalite, lebo keď bol prítomný, dochádzalo vo výrazne väčšej miere k iniciovaniu a dovŕšeniu procesu sociálnej zmeny, ktorá vedie k sociálnemu začleňovaniu a aktívnej participácii Rómov. Integrálny rozvoj u druhých môže iniciovať len ten, kto je sám integrálne rozvinutá osobnosť. Sociálni a pastorační pracovníci, ktorí chcú pôsobiť v MRK, sa preto potrebujú neustále usilovať o svoj osobný rozvoj v ľudovských kompetenciách a iných zručnostiach, lebo to je nevyhnutná podmienka na vytvorenie a rozvoj organizácie, pre ktorú je typická tímová spolupráca a podiel na širšom rozvoji nejakej komunity.

Keďže náš výskum prebiehal v kontexte pastoračnej práce a sociálnej práce, hľadali sme aj možné prepojenia medzi týmito dvoma spoločenskými disciplínami, ako aj to, kde pastorační a sociálni pracovníci vidia priestor na vzájomnú spoluprácu. Zistili sme však, že sociálni a pastorační pracovníci sa zväčša nevideli ako spolupracujúce subjekty na spoločnom diele integrálneho rozvoja Rómov, hoci aj z predchádzajúcich výsledkov nášho výskumu je zrejmé, že sa vzájomne potrebujú. Je dôležité, aby sociálni pracovníci poznali proces sociálnej zmeny v MRK od prvej sociálnej zmeny cez rozširujúcu sa sociálnu zmenu po prehĺbujúcu sa sociálnu zmenu a miesto, ktoré v tomto procese zohráva pastoračná práca. Zároveň je dôležité, aby pastorační pracovníci poznali princípy komunitnej práce a to, aké miesto zohráva sociálna práca pri procese integrálneho rozvoja Rómov.

Na základe nášho výskumu nám ako celkový záver vyvstáva dôležitosť postupnosti integrálneho rozvoja. Jeho hlavnou podmienkou je to, že „sa neuskutočňuje v prvom rade peniazmi ani materiálnou pomocou, ani technickými štruktúrami, ale formovaním svedomia, dozrievaním postojov a zvykov; človek je hlavnou postavou vývoja, nie peniaze ani technika“ (SPR 56). Toto hovorí o dôležitosti sociálnej práce a pastoračnej práce zameranej v podmienkach MRK na sociálnu zmenu jednotlivcov a rodín. Kto dokáže vstúpiť do riešenia narušených vzťahov v manželstve a rodine, má kľúč k sociálnej zmene v MRK, ktorá má potenciál viesť k ďalším rozvojovým prvkom súvisiacim so sociálnym začlenením: vzdelanie, zamestnanie, slušné podmienky bývania. Tu sa to však nekončí. „Pravá podpora musí pokračovať ešte oveľa ďalej, až kým nakoniec Rómovia neprevezmú sami zodpovednosť za prostriedky potrebné na svoj vlastný rozvoj.“ (SPR 52) Vo výskume sme zistili, že u Rómov, u ktorých došlo k tomuto procesu sociálnej zmeny a sociálneho začlenenia, sú zmocnení a začínajú aktívne participovať na zmene vo svojej komunite, obci i širšej spoločnosti. Myslíme si, že sme v ich výpovediach a životoch zahliadli kúsok lepšej budúcnosti. Toto môže priniesť svetlo do temných zákutí MRK, na ktoré niektorí poukazujú siláckou rétorikou alebo extrémistickými riešeniami.

Kritické množstvo takýchto Rómov povedie k tomu, že bude dostatok aktívnych Rómov, ktorí dokážu vplývať svojím príkladom na sociálnu zmenu vo vlastných komunitách a že dôjde k obnove často narušených vzťahov medzi Slovákmi a Rómami. Takých Rómov potrebujú obce do verejnej služby v daných komunitách. Takých Rómov potrebuje štát, aby sa z dôvodu nepriaznivej demografickej situácie zamestnali a mohli fungovať ekonomika, aby vedeli vstúpiť do sociálnej sféry, zdravotníctva, školstva... Takých Rómov potrebuje Cirkev, aby bola svätá aj v rómskej populácii. A preto je potrebná sociálna a pastoračná práca, ktorá podporuje sociálnu zmenu, sociálne začle-

nenie a aktívnu participáciu. Toto je jedna z veľkých výziev 21. storočia, pred ktorou stojí spoločnosť i Cirkev na Slovensku.

Metóda nami použitého kvalitatívneho výskumu nebola zameraná na štatistickú reprezentatívnosť, ale išlo nám o reprezentatívnosť pojmov. Z našej malej vzorky sme prostredníctvom hĺbkových rozhovorov získali a popísali strategické oblasti v sociálnej a pastoračnej práci v oblasti vízie, lídrovstva, zlad'ovania štruktúr a zmocňovania k aktívnej participácii. V budúcnosti by bolo vhodné skúmať a overiť metódou kvantitatívneho výskumu na širšej vzorke komunitných centier predpoklad, či väčšia komplexnosť použitých stratégií sociálnej práce viac alebo menej prispieva k integrálnemu rozvoju Rómov. Skúmanie prínosu komplexnosti stratégií pastoračnej práce k integrálnemu rozvoju s istou mierou úpravy sa môže aplikovať na situáciu pastoraácie v mestách na Slovensku, kde podobne, ako je to so špeciálnou rómskou pastoraáciou, treba hľadať spôsoby, ako ju robiť efektívnejšou.

ZOZNAM SKRATIEK

1 Jn	1. list apoštola Jána
1 Kor	1. list apoštola Pavla Korint'anom
CV	<i>Caritas in Veritate</i> , encyklika Benedikta XVI.
DCE	<i>Deus caritas est</i> , encyklika Benedikta XVI.
DDS	<i>Dokumenty Druhej synody Spišskej diecézy</i>
Ef	list apoštola Pavla Efezanom
EG	<i>Evangelii gaudium</i> , apoštolská exhortácia Františka
EN	<i>Evangelii nuntiandi</i> , apoštolská exhortácia Pavla VI.
ESF	<i>Európsky sociálny fond</i>
EÚ	<i>Európska únia</i>
Gn	<i>Kniha Genezis</i>
Gal	<i>List apoštola Pavla Galaťanom</i>
GFC	<i>Gréckokatolícke formačné centrum pre Rómov v Čičave</i>
GS	<i>Gaudium et Spes</i> , pastorálna konštitúcia Druhého vatikánskeho koncilu
HDI	<i>Human development index</i>
CHL	<i>Christifideles laici</i> , apoštolská exhortácia Jána Pavla II.
IA MPSVaR	<i>Implementačná agentúra ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny</i>
Jn	<i>Evanjelium podľa sv. Jána</i>
KBS	<i>Konferencia biskupov Slovenska</i>
KC	<i>Komunitné centrum</i>
KKC	<i>Katechizmus Katolíckej cirkvi</i>
KP	komunitná práca
Kol	<i>List apoštola Pavla Kolosanom</i>
KSNC	<i>Kompendium sociálnej náuky Cirkvi</i> , Pápežská rada pre spravodlivosť a pokoj
LG	<i>Lumen Gentium</i> , dogmatická konštitúcia Druhého vatikánskeho koncilu
Lk	<i>Evanjelium podľa sv. Lukáša</i>
LS	<i>Laudato Si'</i> , encyklika Františka
Mk	<i>Evanjelium podľa Marka</i>
MRK	<i>marginalizované rómske komunity</i>
Mt	<i>Evanjelium podľa sv. Matúša</i>
NP	<i>Národný projekt</i>
OA	<i>Octogesima adveniens</i> , apoštolský list Pavla VI.
OSN	<i>Organizácia spojených národov</i>
PEP	<i>Pastoračný a evanjelizačný plán Katolíckej cirkvi na Slovensku 2001 – 2006</i>
PP	<i>Populorum progressio</i> , encyklika Pavla VI.
PP	pastoračný pracovník
rámec EÚ	<i>Rámec EÚ pre vnútroštátne stratégie integrácie Rómov do roku 2020</i>
Rim	<i>List apoštola Pavla Rimanom</i>
RM	<i>Redemptoris missio</i> , encyklika Jána Pavla II.
Sk	<i>Skutky apoštolov</i>
SPR	smernice pre pastoračiu Rómov, Pápežská rada pre migrantov a cestujúcich
SR	<i>Slovenská republika</i>

SRI	<i>Sollicitudo rei socialis</i> , encyklika Jána Pavla II.
SP	sociálny pracovník
SS	<i>Spe salvi</i> , encyklika Benedikta XVI.
stratégia SR	<i>Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020</i>
TSP	terénna sociálna práca
Vademecum	<i>Vademecum: 10 spoločných základných princípov EÚ pri začleňovaní Rómov</i>
VDK	<i>Všeobecné direktorium pre katechizáciu</i> , Kongregácia pre klerikov

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

Pramene

- Biblia. Slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými knihami.* Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť, 2008. 273. s. ISBN 978-80-85486-48-3.
- BENEDIKT XVI. *Caritas in veritate. Encyklika o integrálnom ľudskom rozvoji v pravde a láske.* Trnava: SSV, 2009, 120 s. ISBN 978-80-162-786-9.
- BENEDIKT XVI. *Deus caritas est. Encyklika o kresťanskej láske.* Trnava: SSV, 2006. 62 s. ISBN 80-7162-594-9.
- BENEDIKT XVI. *Spe salvi. Encyklika o kresťanskej nádeji.* Trnava: SSV, 2008, 68 s. ISBN 978-80-7162-700-5.
- Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu.* Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2008. 844. s. ISBN 978-80-7162-738-8.
- Dokumenty Druhej synody Spišskej diecézy, Spišská Kapitula :* Biskupský úrad, 2011. 190. s. ISBN 978-80-970797-5-8.
- Dokumenty sociálnej náuky Cirkvi.* Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2007. 597. s. ISBN 978-80-7162-694-7.
- EURÓPSKA KOMISIA *Rámc EÚ pre vnútroštátne stratégie integrácie Rómov do roku 2020.* Brusel : 2011. 19 s. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52011DC0173:SK:NOT>>.
- EURÓPSKA KOMISIA *Vademecum 10 spoločných základných princípov začleňovania Rómov.* Brusel : 2010. 5 s. ISBN 978-92-79-15327-3.
- FRANTIŠEK *Evangelii gaudium. Apoštolská exhortácia o ohlasovaní evanjelia v súčasnom svete.* Trnava : Spolok sv. Vojtech, 2014. 202 s. ISBN 978-80-8161-044-8.
- FRANTIŠEK *Laudato Si'. Encyklika o starostlivosti o náš spoločný dom.* Trnava : Spolok sv. Vojtech, 2015. 147. s. ISBN 978-80-8161-180-3.
- JÁN PAVOL II. *Christifideles laici. Apoštolská exhortácia o povolani a poslaní laikov v Cirkvi a vo svete.* Bratislava: Lúč, 1990. 147 s. ISBN 80-7114-011-2.
- JÁN PAVOL II. *Redemptoris missio. Encyklika o trvalej platnosti misionárskeho poslania Cirkvi.* Trnava: SSV, 1997. 147 s. ISBN 80-7162-204-4.
- Katechizmus Katolíckej cirkvi.* 2. vyd. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1999. 918. s. ISBN 80-7162-259-1.
- KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA. *Pastoračný a evanjelizačný plán Katolíckej cirkvi na Slovensku 2001 – 2006.* [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-kbs/c/pastoracny-a-evanjelizacny-plan-katolickej-cirkvi-na-slovensku-2001-2006>>.
- KONGREGÁCIA PRE KLERIKOV. *Všeobecné direktórium pre katechizáciu.* Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1999. 326. s. ISBN 80-7162-264-8.
- MINISTERSTVO PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY SR *Operačný program Ľudské zdroje na programové obdobie 2014 – 2020.* Bratislava : MPSVaR SR, 2. vyd., 2015. 228 s. ISBN 9788089125197.
- PÁPEŽSKÁ RADA PRE PASTORÁCIU MIGRANTOV A CESTUJÚCICH. *Smernice pre pastoračiu Rómov.* Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2007. 79. s. ISBN 978-80-7162-651-0.
- PÁPEŽSKÁ RADA PRE SPRAVODLIVOSŤ A POKOJ. *Kompendium sociálnej náuky Cirkvi.* Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2008. 545. s. ISBN 978-80-7162-725-8.
- PAVOL VI. *Evangelii nuntiandi. Apoštolská exhortácia o ohlasovaní evanjelia v dnešnom svete.* Zvolen: Jas, 1992. 63 s. ISBN 80-900548-4-6.
- Sväté písmo Starého i Nového zákona.* Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2007. 1612. s. ISBN 978-80-7162-683-1.

ÚRAD VLÁDY SR. *Stratégia SR pre integráciu Rómov do roku 2020*. Bratislava : 2011. 79. s. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: <<http://www.minv.sk/?romske-komunity-uvod&subor=160449>>.

IMPLEMENTAČNÁ AGENTÚRA PRE OPERAČNÝ PROGRAM ZAMESTNANOSŤ A SOCIÁLNA INKLÚZIA. *Štandardy komunitných centier Národného projektu Komunitné centrá*. Bratislava : 2014. 29 s. Dostupné na internete: <https://ia.gov.sk/data/files/np_kc/Dokumenty/Vyzva_Aktualizovana/Priloha_c_6_Prirucky_-_Standardy_komunitnych_centier_NP_KC.pdf>

Literatúra

AMBRÓZOVÁ, A. a kol. *Proces terénnej sociálnej práce v sociálne vylúčenej komunite*. Bratislava : PDCS, 2006. 76 s. ISBN 80-969431-3-8.

ANATRELLA, T. *Rodová teória a pôvod homosexuality*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2015. 160. s. ISBN 978-80-8161-182-7.

BALOGOVÁ, B. – PAVLIKOVÁ, E. – RETHMANN A. P. *Vnitrocirkevní komunikace Čechů, Slováků a Romů. Příspěvek náboženských aktivit k integraci Romů*. Praha : Centum pro studium migrace, 2008. 144. s. ISBN 978-80-7021-974-4.

BALOGOVÁ, B. – GERKA, M. – ALEŠ, P. *Úvod do sociálnej práce*. Prešov : PBF PU, 2002. 80 s. ISBN 80-8068-120-1.

BARTOSZ, A. *Neboj sa Cigána. Na dara Romestar*. Nižná Rybnica : Romani vodži, 2004. 251. s. ISBN 80-969273-2-9.

BEŠENYEI, P. *Rómske ticho. Poštársky „zázrak“ alebo dvadsať rokov medzi Rómami*. Bratislava : Don Bosco, 2009. 129 s. ISBN 978-80-8074-109-9.

COVEY, S. R. 8. *návyk. Od efektívnosti k výnimočnosti*. Praha : Management Press, 2014. 371 s. ISBN 978-80-7261-138-6.

COVEY, S. R. *Najdôležitejšie veci ako prvé*. Bratislava : Eastone Books, 2014. 350 s. ISBN 978-80-8109-257-2.

ČEREŠNÍKOVÁ, M. a kol. *Systém benchmarkingu komunitných centier*. Bratislava : Implementačná agentúra MPSVR SR, 2015. 68 s. ISBN 978-80-970110-3-1.

FABIÁN, A. *Vybrané kapitoly z teológie. Sociálna a cirkevná činnosť. Pastорálna teológia*. Ružomberok : PF KU, 2006. 90 s.

FRIESE, S. *Qualitative Data Analysis with Atlas.ti*. London : Sage Publications Ltd, 2012. 274. s. ISBN 978-0-85702-130-4.

GULOVÁ, L. *Sociální práce pro pedagogické obory*. Praha : Grada Publishing, a. s., 2011. 208 s. ISBN 978-80-247-3379-1.

HAJKO, J. *Hod' do mňa kameňom. Spolužitie s Rómami na Slovensku*. Bratislava : Slovart, 2015. 424 s. ISBN 978-80-556-1437-3.

HARRINGTON, A. a kol. *Moderní sociální teorie. Základní témata a myšlenkové proudy*. Praha : Portál, 2006. 496 s. ISBN 80-7367-093-3.

HAUPT, G. *Antiziganismus und Religion. Elemente einer Theologie der Roma-Befreiung*. Viedeň : Lit Verlag, 2009. 240. s. ISBN 978-3-7000-0894-1.

HAVRDOVÁ, Z. a kol. *Mít život ve svých rukou. O oblastech a postupech práce komunitního pracovníka ve vyloučených komunitách*. Praha : Český západ a Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2013. 159 s. ISBN 978-80-87398-32-6.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha : Portál, 2005. 407. s. ISBN 80-7367-040-2.

HIRT, T. – JAKOUBEK, M. *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit – antropologická perspektiva*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005. 279 s. ISBN 80-86473-83-X.

- HORVÁTHOVÁ, E. *Cigáni na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1964. 396 s.
- JAKOUBEK, M. – PODUŠKA, O. *Rómske osady v kulturologické perspektíve*. Brno : Doplněk, 2003. 174 s. ISBN:80-7239-140-2.
- JAKOUBEK, M. – HIRT, T. a kol. *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropológického výskumu*. Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti, 2008. 727 s. ISBN: 978-80-969271-5-9.
- KOŠČ, S. *Katolícka sociálna náuka. Historický náčrt*. Ružomberok: PF KU, 2008. 128 s. ISBN 978-80-8084-340-3.
- KOŠKOVÁ, Š. – ANTALOVÁ, I. *Príručka objavovateľa stratených území. Manuál pre všetkých, ktorí sa venujú komunitnému rozvoju*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2003. 215 s. ISBN 80-89008-15-1.
- LEŠKOVÁ, L. *Rómovia a sociálna práca*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2011. 112. s. ISBN 978-80-7165-867-2.
- MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha : Portál, 2003. 380 s. ISBN 80-7178-548-2. s. 254.
- MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2003. 287 s. ISBN 80-7178-549-0.
- ONDRUŠKOVÁ, E. – PRUŽINSKÁ, J. *Štandardy terénnej sociálnej práce a terénnej práce v sociálne vylúčených komunitách*. Bratislava : Implementačná agentúra MPSVR SR, 2015. 34 s. ISBN 978-80-970110-2-4.
- PAYNE, R. K. – DEVOL, P. – SMITH, T. D. *Mosty z chudoby. Stratégie pre profesionálov a komunity*. Košice : Equilibria, s. r. o., 293 s. ISBN 978-80-89284-53-5.
- RADIČOVÁ, I. *Hic sunt Romales*. Bratislava : S.P.A.C.E., 2001. 323 s. ISBN 80-88991-13-7.
- RATZINGER, J. *Eschatológia*. Trnava: Dobrá kniha, 2011. 260 s. ISBN 978-80-7141-709-5.
- ROBERTSON, G. *The Romani People and Selected Churches in Slovakia. A Description, Analysis, and Interpretation of Their Relations*. Utrecht : University of Utrecht. 2009. 235 s.
- RUŽBARSKÝ, P. *Situácia a perspektívy sviatostnej katechizácie Rómov*. Košice : TF KU v Košiciach, 2009. 166. s. ISBN 978-80-89232-53-6.
- PÁLENÍK, V. – PÁLENÍK, M. – ŠIMO, A. *Inkluzívny trh*. Bratislava : Inštitút zamestnanosti, 2011. 94 s. ISBN 978-80-970204-2-2.
- PODOLINSKÁ, T. – HRUSTIČ, T. *Boh medzi bariérami. Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou*. Bratislava : ÚEt SAV, 2010. 173 s. ISBN 978-80-89027-34-7.
- SCHAVEL, M. – OLÁH, M. *Sociálne poradenstvo a komunikácia*. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2008, 218 s. ISBN 80-806-8487-1.
- SCHURINGA, L. *Komunitní práce a inkluze Romů*. Ostrava : Spolu International Foundation, 2007. 179 s.
- SILVERMAN, D. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava : Ikar, 2005. 327. s. ISBN 80-551-0904-4.
- STRAUSS, A. L. – CORBIN, J. *Základy kvalitativního výzkumu : postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice : Albert, 1999. 196 s. ISBN 80-85834-60.
- ŠKOBLA, D. – GRILL, J. – HURRLE, J. *Terénna sociálna práca na Slovensku. Evaluácia terénnej sociálnej práce financovanej z ESF v programovom období 2007 – 2013 na Slovensku*. Bratislava : Implementačná agentúra MPSVR SR, 2015. 80 s. ISBN 978-80-970110-1-7.
- ŠOLTÉSOVÁ, V. – ROBERTSON, R. G. *Misiológia so zameraním na rómske komunity*. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB 2004. 86. s. ISBN 80-8055-963-8.
- ŠVARÍČEK, R. – ŠEDOVIČ, K. a kol. *Kvalitatívni výskum v pedagogických viedach*. Praha : Portál, 2007. 384. s. ISBN 978-80-7367-313-0.
- TOKÁROVÁ, A. a kol. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov : FF PU, 2003. 572 s. ISBN 80-9683C67-5-7.

- VAŠEČKA, M. (ed.) *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2002. 911. s. ISBN 80-88935-41-5.
- ZEMAN, V. *Vybrané kapitoly z romológie – východiská pre sociálnu prácu*. Bratislava : Občianske združenie Sociálna práca, 2006. 152. s. ISBN 80-89185-20-7.

Články z časopisov a zborníkov

- BERRY, J. W. Context of acculturation. In *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. New York : Cambridge University Press, 2006. ISBN 978-05-21849-24-1. pp. 27 – 42.
- BEŠENYEI, P. Prítomnosť Katolíckej cirkvi v rómskej misii. In *Pastorácia Rómov. Hľadanie rómskeho Boha. Zborník z rovnomeného semináru*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2009. ISBN 978-80-89096-39-8. s. 171 – 179.
- BRENNKUS, J. Rómovia – ohrození či ohrozujúci. In *Úlohy cirkvi v ohrozenom svete. Zborník z vedeckej konferencie*. Banská Bystrica : PF UMB, 2003, s. 67 – 84. ISBN 80-8055-746-2.
- ČERVENÝ, J. Vízia pastorácie Rómov. In *Duchovný pastier. Pastoračný plán a význam pastoračného plánovania. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*. ISSN 0139-861X, 2008, roč. 89, č. 4., s. 270 – 273.
- KŘIŠŤAN, A. Žitě křesťanství znamená konkrétní starost o druhého, propojení praktické teologie a sociální práce. In *Sociální práce/Sociálna práca. Časopis pro teorii, praxi a vzdělávání v sociální práci*. ISSN 1213-6204, 2008, roč. 8, č. 4, s. 48 – 49.
- LARKIN, H. Social Work as an Integral Profession. In *Journal of integral theory and practice*. ISSN 1944-5091, 2005, vol. 1, no. 2, p. 2 – 30.
- LEHOCZKÁ, L. Faktory integrácie Rómov/Cigánov do majoritnej spoločnosti. In *Kontexty kultúry a turizmu*. ISSN 1337-7760, 2010, roč. 3, č. 2, s. 15 – 19.
- MARCINČIN, A. Index zaostalosti (zmiešaných) obcí. In *Prognostické práce*. ISSN 1338-3590, 2015, roč. 7, č. 1, s. 53 – 89.
- MEKEL, M. Gréckokatolícka služba medzi Rómami – Pastoračné centrum Rómov v Čičave. In *Pastorácia Rómov. Hľadanie rómskeho Boha. Zborník z rovnomeného semináru*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2009. ISBN 978-80-89096-39-8. s. 191 – 193.
- MINTZBERG, H. Patterns in Strategy Formation. In *Management Science*. ISSN: 0025-1909, 1978, roč. 24, č. 9, s. 934 – 948.
- NEUPAUER, R. Cesta k Rómom v Križovej Vsi. In *Dobrovoľníctvo a jeho vplyv na edukáciu detí a mládeže. Zborník prednášok zo študentskej konferencie*. Prešov : GTF PU, 2011. ISBN 978-80-555-0375-2. s. 204 – 211.
- NEUPAUER, R. Integrálny rozvoj ľudskej osoby a národov v sociálnej náuke Pavla VI. a jeho nástupcov. In *Disputationes Scientificalae*. ISSN 1335-9185, 2013, roč. 13, č. 4, s. 135 – 148.
- NEUPAUER, R. Sociálne dôsledky evanjelizácie v rómskych komunitách. In *Nové horizonty*. ISSN 1337-6535, 2012, roč. 6., č. 4, s. 170 – 175.
- NEUPAUER, R. Vízia duchovnej práce s Rómami. In *Duchovný pastier. Pastoračný plán a význam pastoračného plánovania. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*. ISSN 0139-861X, 2008, roč. 89, č. 4., s. 257 – 269.
- PODOLINSKÁ, T. Koho Boh? O kultúrnej aproximácii kresťanstva medzi Rómami na Slovensku. In *Pastorácia Rómov. Hľadanie rómskeho Boha. Zborník z rovnomeného semináru*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2009. ISBN 978-80-89096-39-8. s. 73 – 110.
- SPIEKER, M. Development of the whole man and of all men: guidelines of the Catholic church for societal development. In *The journal of markets & morality*. ISSN 1098-1217, 2010, roč. 13, č. 2, s. 263 – 278.
- SPIEKER, M. Continuity and res novae in the encyclical letter Caritas in Veritate. In *The journal of markets & morality*. ISSN 1098-1217, 2011, roč. 14, č. 2, s. 327 – 343.

- STEINER, J. Ekonomie sociálneho vylúčenia. In *Romové: Kulturologické etudy*. Plzeň : Vydavateľstvo a nakladateľstvo Aleš Čeněk, 2004. ISBN: 80-86473-83-X. s 218 – 229.
- TRSTENSKÝ, F. Pavlove rodinné pravidlá ako inšpirujúca výzva pre súčasnú spoločnosť. In *Nové horizonty*. ISSN 1337-6535, 2012, roč. 6., č. 3, s. 143 – 147.
- UHÁL, M. Integrálny rozvoj človeka ako prejav globalizácie v encyklike *Caritas in Veritate*. In *Ludský rozvoj v kontexte encykliky Benedikta XVI. Caritas in Veritate. Zborník z vedeckej konferencie*. Košice : TF KU v Ružomberku, 2009. ISBN 978-80-7165-788-0. s. 51 – 60.
- WILLIAMS, T. D. The Church and Economic Development The Legacy of Populorum progressio after Forty Years. In *Logos. A Journal of Catholic Thought and Culture*. ISSN 1091-6687, 2009, roč. 12, č. 4, s. 115 – 132.

Internetové zdroje

- ALVARE, M. H. „Rod“ a jeho vplyv na slobodu vierovyznania. In *Pochopiť ľudskú dôstojnosť. Pohľad Katolíckej cirkvi na ideológiu rodovej rovnosti*. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: < <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/ostatne-dokumenty/c/rod-a-jeho-vplyv-na-slobodu-vierovyznania>.>
- BENEDIKT XVI. *Homília Benedikta XVI. na nedeľne svätej omši na „Neue Messe“ v Mníchove*. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: < <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20060910003>.>
- CARRASCO, P. I. *Rovnosť pohlaví a jej dôsledky*. In *Pochopiť ľudskú dôstojnosť. Pohľad Katolíckej cirkvi na ideológiu rodovej rovnosti*. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: < <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/ostatne-dokumenty/c/rovnost-pohlavi-a-jej-dosledky>.>
- Final statement of the First World Meeting of Gypsy Priests, Deacons and Religious Men and Women*. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: <<https://www.zenit.org/articles/on-gypsy-pastors-and-consecrated-persons/>>.
- FRANTIŠEK *Homily of the Holy Father pope Francis. „Missa pro Ecclesia“ with cardinal electors*. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: < http://w2.vatican.va/content/francesco/en/homilies/2013/documents/papa-francesco_20130314_omelia-cardinali.html.>
- FRANTIŠEK *Prihovor pápeža rodinám v Manile: Modliť sa znamená snívať*. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: < <https://www.tkkbs.sk/view.php?cislocianku=20150116034>.>
- ROSINSKÝ, R – MATULAYOVÁ, T. – RUSNÁKOVÁ, J. *Evaluačná správa. Národný projekt Komunitné centrá*. [online]. [cit. 2016.02.02]. Dostupné na internete: <<https://www.ia.gov.sk/sk/narodne-projekty/programove-obdobie-2007-2013/narodny-projekt-komunitne-centra/evaluacna-sprava-narodneho-projektu-komunitne-centra>.> s. 14.
- ROZVOJOVÝ PROGRAM OSN *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*. Bratislava : Regionálne centrum rozvojového programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov, 2013. 120 s. [cit. 2016.10.01] ISBN 978-80-89263-18-9. Dostupné na internete: <https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/atlas_rom-kom.pdf>.
- ROZVOJOVÝ PROGRAM OSN *Nejasný výsledok: Pomohli projekty Európskeho sociálneho fondu Rómom na Slovensku? Zistenia z analýzy projektov v rámci OP Zamestnanosť a sociálna inklúzia v programovom období 2007 – 2013*. Bratislava : Regionálne centrum rozvojového programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov, 2012. 105 s. [cit. 2016.10.01] ISBN 978-80-89263-18-9. Dostupné na internete: <https://www.socialnaspolocnost.sk/wp-content/uploads/2014/02/Publikacia_UNDP.pdf>.

- ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR *Obyvateľstvo podľa pohlavia a národnosti*. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: <<http://census2011.statistics.sk/SR/TAB.%2015%20Obyvate%BEstvo%20pod%BEa%20pohlavia%20a%Aon%Eirodnosti.pdf>>.
- ZÁBORSKÁ, A. Rodová rovnosť v Európskej legislatíve. In *Pochopiť ľudskú dôstojnosť. Pohľad Katolíckej cirkvi na ideológiu rodovej rovnosti*. [online]. [cit. 2016.10.01]. Dostupné na internete: < <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/ostatne-dokumenty/c/rodova-rovnost-v-europskej-legislative>>.

Príloha A Dotazníky

Dotazník č. 1a pre pastoračných pracovníkov

Aké je vaša služba v rómskej misii vo vašej lokalite? Kňaz, rehoľník, laický vedúci, animátor malej skupiny? (Čo to znamená z hľadiska náplne práce a kompetencií – aký ti to dáva priestor na pastoračnú prácu?)

Ako dlho pôsobíte v pastoračnej službe medzi Rómami?

Ako dlho pôsobíte v danej lokalite?

Máte pri svojej činnosti medzi Rómami nejakú evanjelizačnú stratégiu? Ak áno, skúste ju popísať (kto, čo, kde, kedy, prečo, aké prostriedky).

Čím ste boli inšpirovaný pri stanovení vašej evanjelizačnej stratégie medzi Rómami?

Ktoré prvky pokladáte vo svojej stratégii za najdôležitejšie a prečo?

Skúste priblížiť históriu evanjelizačnej činnosti medzi Rómami v lokalite, kde pôsobíte.

Aký je v súčasnosti počet Rómov v danej lokalite a koľko je tých, ktorí sú zasiahnutí vašou činnosťou?

Aké najväčšie sociálne negatívne javy vidíte vo vašej rómskej komunite? Skúste ich pomenovať.

V čom vidíte najväčšie sociálne zmeny vo vašej komunite od chvíle misijného pôsobenia v nej? Skúste ich pomenovať.

Ako uskutočňujete prvotné ohlasovanie medzi Rómami vo vašej komunite (kto, čo, kde, kedy, prečo, aké prostriedky)? Kde vidíte medzery?

Koľko Rómov bolo, podľa vášho odhadu, zasiahnutých ohlasovaním tak, že došlo k ich obráteniu a zmene?

Aké zmeny v duchovnej a sociálnej oblasti prináša prvotné ohlasovanie pre Rómov, ktorí ho prijímú? Skúste popísať, akých oblastí sa to najčastejšie týka.

Čo spôsobuje, že nastáva osobná a sociálna zmena prostredníctvom ohlasovania? Aké sú podmienky alebo predpoklady?

Čo vidíte zo širšieho kontextu ako dôležité, aby sa mohla diať sociálna zmena cez ohlasovanie? (Aký je dôležitý čas na danú službu? Aké je dôležité vyčlenenie pre Rómov? Aké dôležité sú vlastné priestory? Aké je dôležité poznanie rómskej kultúry? Aké životné skúsenosti a zručnosti sú potrebné?)

Čo vám chýba z predchádzajúcich alebo iných oblastí, aby sa sociálna zmena diala viac?

Ako sa uskutočňuje následné vedenie Rómov k duchovnému životu a začleneniu do Cirkvi (kto, čo, kde, kedy, prečo, aké prostriedky)? Aké sú podmienky? Prostredníctvom čoho sa usilujete Rómov viesť do duchovného života a začleniť do Cirkvi?

Ako často máte svätú omšu pre Rómov a koľko Rómov sa pravidelne zúčastňuje na vašich nedeľných bohoslužbách? Kde vidíte medzery vo väčšej účasti Rómov?

Máte sväté omše pre Rómov osobitne alebo ich máte spolu s majoritou? Zdôvodnite svoju voľbu.

Uplatňujete v liturgii nejaké rómske prvky, tradície alebo zvyky? Ak áno, aké?

Aký prínos vidíte z prežívania a účasti Rómov na liturgii?

Aké iné prostriedky kresťanského života ponúkate Rómom na prehĺbenie ich duchovného života?

Aké problémy a pozitívne príklady viete povedať ohľadom prípravy na jednotlivé sviatosti?

Máte u vás nejaké rómske spoločenstvá? Ak áno, ako funguje ich činnosť?

Koľko Rómov je zapojených do malých spoločenstiev?

Aký prínos vidíte pre formáciu Rómov v malých spoločenstvách?

Čo spôsobuje, že Rómovia začnú viesť pravidelný duchovný život (čítanie Božieho slova, modlitba, liturgia a sviatosti, spoločenstvo)? Aké sú predpoklady?

Čo vidíte zo širšieho kontextu ako dôležité, aby sa mohlo diať toto začleňovanie Rómov do Cirkvi? (Aký je potrebný čas na danú službu? Aké je dôležité vyčlenenie pre Rómov? Aké dôležité sú vlastné priestory? Aké je dôležité poznanie rómskej kultúry? Aké životné skúsenosti a zručnosti sú potrebné?)

Čo vám chýba z predchádzajúcich alebo iných oblastí, aby sa začleňovanie Rómov do Cirkvi dialo vo väčšom meradle?

Skúste popísať, ako pripravujete Rómov na dielo služby (kto, čo, kde, kedy, prečo, aké prostriedky). Skúste to popísať. Kde vidíte medzery?

Aké služby majú Rómovia vo vašom cirkevnom spoločenstve alebo farnosti?

Koľko Rómov slúži v cirkevnom spoločenstve alebo sa zapája do verejnej služby v obci alebo mimo nej?

Ako sa Rómovia zapájajú do rozvoja miestnej komunity na lokálnej alebo regionálnej úrovni?

Čo vidíte ako najväčšie prínosy zapájania sa Rómov do rozličných služieb?

Čo spôsobuje, že Rómovia sa začínajú aktivizovať a majú účasť na rôznych službách? Aké sú podmienky? Čo tomu predchádza?

Čo vidíte zo širšieho kontextu ako dôležité, aby sa mohla diať aktivizácia Rómov k službe? (Aký je potrebný čas na danú oblasť? Aké je dôležité vyčlenenie pre Rómov? Aké dôležité sú vlastné priestory? Aké je dôležité poznanie rómskej kultúry? Aké životné skúsenosti a zručnosti sú potrebné?)

Čo vám chýba z predchádzajúcich alebo iných oblastí, aby sa aktivizácia Rómov k službe v Cirkvi alebo spoločnosti diala vo väčšom meradle?

Skúste si predstaviť situáciu alebo situácie, keď sa to deje tak, že sa to preskočí, napr. sociálna zmena (ohlasovanie) a prejde sa rovno k začleňovaniu do Cirkvi (krst, sviatosti a duchovný život) alebo rovno k službe. Skúste popísať, ako to funguje v realite, keď sa niečo také deje, aké to má dôsledky.

Čo by ste pri príprave na službu medzi Rómami privítali, keby ste sa mohli vrátiť späť do seminára?

Čo by vám zo strany Cirkvi a predstavených najviac pomohlo, aby služba medzi Rómami bola efektívnejšia?

Ako hodnotíte a vnímate sociálnu prácu pre Rómov vo svojej obci? Čo sú jej najväčšie prínosy? Nedostatky? Aká je vaša vzájomná spolupráca?

Čo by vám zo strany obce alebo štátu najviac pomohlo, aby služba medzi Rómami bola efektívnejšia?

Ako sa zhodujú vaše plány a predstavy, keď ste sem prišli, s realitou, ktorú prežívate teraz?

Máte nejaké postrehy, pripomienky, ktoré ste nepovedali?

Dotazník č. 1b pre sociálnych pracovníkov

Aké je vaša služba vo vašej lokalite? Terénno-sociálny pracovník, komunitný pracovník, asistent sociálneho alebo komunitného pracovníka? (Čo to znamená z hľadiska vašej náplne práce a kompetencií – aký vám to dáva priestor na sociálnu prácu?)

Ako dlho pôsobíte v sociálnej práci medzi Rómami?

Ako dlho pôsobíte v danej lokalite?

Máte pri svojej sociálnej práci medzi Rómami nejakú stratégiu? Ak áno, skúste ju popísať (kto, čo, kde, kedy, prečo, aké prostriedky).

Čím ste boli inšpirovaný pri stanovení vašej stratégie medzi Rómami?

Ktoré prvky pokladáte vo svojej stratégii za najdôležitejšie a prečo?

Skúste priblížiť históriu sociálnej práce medzi Rómami v lokalite, kde pôsobíte.

Aký je v súčasnosti počet Rómov v danej lokalite a koľko je tých, ktorí sú zasiahnutí vašou činnosťou?

Aké najväčšie sociálne negatívne javy vidíte vo vašej rómskej komunite? Skúste ich pomenovať.

V čom vidíte najväčšie sociálne zmeny vo vašej komunite od chvíle poskytovania sociálnej práce v nej? Skúste ich pomenovať.

Ako uskutočňujete základné sociálne poradenstvo medzi Rómami vo vašej komunite (kto, čo, kde, kedy, prečo, aké prostriedky)? Kde vidíte svoje medzery?

Koľko Rómov bolo, podľa vášho odhadu, zasiahnutých základným poradenstvom, a k akým zmenám u nich došlo?

Ako konkrétne im sociálne poradenstvo pomáha pri začleňovaní do spoločnosti a aktivizácii v komunite a spoločnosti?

V čom vidíte predpoklady sociálnej zmeny Rómov prostredníctvom poradenstva? (Stačí iba ono alebo treba, aby mu niečo predchádzalo?)

Čo vidíte zo širšieho kontextu ako dôležité, aby sa mohla diať sociálna zmena prostredníctvom sociálneho poradenstva? (Aký je potrebný čas na danú službu? Aké je dôležité vyčlenenie pre Rómov? Aké dôležité sú vlastné priestory? Aké dôležité je poznanie rómskej kultúry? Aké životné skúsenosti a zručnosti sú potrebné?)

Čo vám chýba z predchádzajúcich alebo iných oblastí, aby sa sociálna zmena diala viac?

Ako uskutočňujete špecializované sociálne poradenstvo medzi Rómami vo vašej komunite (kto, čo, kde, kedy, prečo, aké prostriedky)? Kde vidíte medzery?

Koľko Rómov odhadujete, že prešlo špecializovaným sociálnym poradenstvom tak, že došlo k ich zmene?

Aké sociálne zmeny prináša špecializované sociálne poradenstvo pre Rómov, ktorým sa venujete?

Ako konkrétne im to pomáha pri začleňovaní do spoločnosti a pri aktivizácii v komunite a spoločnosti?

Čo vidíte zo širšieho kontextu ako dôležité, aby sa mohla diať sociálna zmena prostredníctvom sociálneho poradenstva? (Aký je potrebný čas na danú službu? Aké je dôležité vyčlenenie pre Rómov? Aké dôležité sú vlastné priestory? Aké dôležité je poznanie rómskej kultúry? Aké životné skúsenosti a zručnosti sú potrebné?)

Čo vám chýba z predchádzajúcich alebo iných oblastí, aby sa sociálna zmena diala viac?

S akými problémami sa stretávajú Rómovia, ktorým sa venujete, zo strany svojej komunity?

Robíte aj nejaké skupinové a komunitné aktivity? Skúste popísať svoju stratégiu komunitnej práce (kto, čo, kde, kedy, prečo, aké prostriedky). Ak áno, čo konkrétne a koľko Rómov sa pravidelne zúčastňuje na týchto aktivitách? Kde vidíte medzery vo svojej komunitnej práci?

Máte tieto aktivity pre Rómov osobitne alebo ich máte spolu s majoritou? Zdôvodnite svoju voľbu.

Aké sociálne zmeny a začleňovanie do spoločnosti, a aktivizáciu vidíte prostredníctvom realizácie komunitných aktivít?

Čo je predpokladom sociálnej zmeny a začleňovania do spoločnosti cez komunitnú prácu?

Ktoré metódy sociálnej práce ponúkanej Rómom im najviac pomáhajú pri začleňovaní sa do spoločnosti?

Aké problémy a pozitívne príklady týchto ďalších aktivít viete povedať?

Máte u vás nejaké aktívne skupiny, dobrovoľníkov, ľudí z komunity, s ktorými spolupracujete a ktorí sa výrazne angažujú? Ak áno, ako funguje ich činnosť?

Koľko Rómov je zapojených do týchto skupín?

Ako pripravujete Rómov na dobrovoľnícku službu? Skúste to popísať. Kde vidíte medzery?

Čo vidíte zo širšieho kontextu ako dôležité, aby sa mohlo diať toto začleňovanie Rómov do spoločnosti? (Aký je potrebný čas na danú službu? Aké je dôležité vyčlenenie pre Rómov? Aké dôležité sú vlastné priestory? Aké dôležité je poznanie rómskej kultúry? Aké životné skúsenosti a zručnosti sú potrebné?)

Čo vám chýba z predchádzajúcich alebo iných oblastí, aby sa začleňovanie Rómov do spoločnosti dialo vo väčšom meradle?

Aké dobrovoľnícke služby Rómovia vykonávajú vo vašej komunite, obci?

Koľko Rómov ako dôsledok činnosti sociálnej pracovníkov sa rozhodlo zapojiť a angažovať vo verejnej službe vo svojej komunite, obci alebo mimo nej?

Čo vidíte zo širšieho kontextu ako dôležité, aby sa mohla diať aktívna účasť Rómov k službe? (Aký je potrebný čas na danú službu? Aké je dôležité vyčlenenie pre Rómov? Aké dôležité sú vlastné priestory? Aké dôležité je poznanie rómskej kultúry? Aké životné skúsenosti a zručnosti sú potrebné?)

Čo vám chýba z predchádzajúcich alebo iných oblastí, aby sa aktivizácia Rómov v spoločnosti diala vo väčšom meradle?

Skúste si predstaviť situáciu alebo situácie, keď sa to deje tak, že sa to preskočí, napr. sociálna zmena (sociálne poradenstvo) a prejde sa k začleňovaniu Rómov do spoločnosti (zamestnanie, vzdelanie) alebo rovno k ich aktivizácii k službe v komunite. Skúste popísať, ako to funguje v realite, keď sa niečo také deje, aké to má dôsledky.

Čo by ste v príprave na sociálnu prácu privítali, keby ste sa mohli vrátiť späť do školy alebo absolvovať nejaké vzdelávanie?

Ako vnímate podporu zo strany obce pre sociálnu prácu medzi Rómami, ktorú robíte? Čo vám chýba viac?

Ako hodnotíte a vnímate pastoračnú službu Cirkvi vo vašej obci pre Rómov? Čo sú najväčšie prínosy? Nedostatky? Aká je vaše vzájomná spolupráca?

Čo by vám zo strany obce alebo štátu najviac pomohlo, aby sociálna práca medzi Rómami bola efektívnejšia?

Ako sa zhodujú vaše plány a predstavy, keď ste sem prišli, s realitou, ktorú prežívate teraz?

Máte nejaké postrehy, pripomienky, ktoré ste nepovedali?

Dotazník č. 2 pre Rómov

Aké sú najväčšie sociálne problémy vo vašej rómskej komunite? Ktoré z nich sú alebo boli vo vašom osobnom živote?

Na koho sa obraciate, keď potrebuje riešiť niektorý zo svojich problémov? Na rodiťu, sociálnych pracovníkov, pastoračných pracovníkov, priateľov?

Fungujú vo vašej obci aj sociálni pracovníci? Chodíte za nimi a ako konkrétne vám pomáha ich služba?

Ak áno, boli ste na sociálnom poradenstve? Aké problémy ste tam riešili?

Ako konkrétne vám pomohlo sociálne poradenstvo? K akým zmenám prišlo vo vašom živote?

Koľko ľudí navštevuje poradenstvo?

Robia sociálni pracovníci aj nejaké vzdelávacie a komunitné aktivity vo vašej komunite (komunitné centrum)? Ak áno, zúčastňujete sa na nich a čo praktické do vášho života vám to dáva? Aké zmeny do vášho života i komunity to prinieslo? Koľko ľudí to navštevuje?

Ako konkrétne vás to vedie k tomu, aby ste boli aktívny pri začleňovaní do spoločnosti (vzdelanie, hľadanie zamestnania, riešenie problémov s bývaním)?

Čo najviac oceňujete z hľadiska pôsobenia sociálnych pracovníkov v obci?

Čo vnímate ako najväčší problém? Čo vám ešte chýba z ich strany?

Pomáha vám ich práca, aby ste boli aktívny vo vašej komunite? Ak áno, ako?

Považujete sa za praktizujúceho veriaceho? Ak áno, ako dlho ste praktizujúci veriaci?

Ak ste praktizujúci veriaci, prežili ste vo svojom živote obrátenie, prehĺbenie náboženského života? Ak áno, popíšte túto svoju skúsenosť.

Ako sa zmenil váš život po tom, čo ste sa obrátili v osobnom živote (premena zmýšľania a konania v konkrétnych oblastiach), v rodinnom živote (vzťahy v manželstve a rodine, prístup k výchove detí) a v spoločenskom živote (vzťahy v komunite, vedomie svojej hodnoty, národnosti, vo vzťahu k vzdelaniu, práci)?

Aké najväčšie zmeny vnímate vo svojej komunite, odkedy sa začalo misijné pôsobenie Cirkvi?

Koľko ľudí z vašej komunity bolo zasiahnutých pôsobením Cirkvi?

Aké rómske zvyky dodržiavate a aké ste prestali dodržiavať po tom, čo ste kresťanom?

Modlíte sa každý deň? Ak áno, ako a čo vám to dáva do osobného života?

Chodíte na spoločné modlitby? Ak áno, ako často a čo vám to dáva?

Ste členom malého spoločenstva? Ak áno, ako konkrétne vám pomáha to, že ste členom nejakého spoločenstva?

Čítate pravidelne Bibliu? Ak áno, ako často a aký vplyv má čítanie Božieho slova na váš život?

Zúčastňujete sa na nejakých formačných stretnutiach, kde si môžete prehľbovať vieru a pripravovať sa na službu? Ak áno, na akých a aký prínos to prináša do vášho života?

Zúčastňujete sa na svätých omšiach? Ak áno, ako pravidelne?

Koľko ľudí z vašej lokality chodí v nedeľu na sväté omše?

Ako vám vyhovuje spôsob prežívania liturgie?

Ktoré sviatosti ste už prijali a čo vám dala príprava na ne?

Čo vám dáva to, že máte duchovný život? Čo z toho najviac podporuje váš duchovný život?

Zapájate sa do činností a organizovania nejakých náboženských aktivít vo svojom okolí: v malom spoločenstve, vo farnosti? Ak áno, do akých a akú službu máte?

Zapájate sa do činností a organizovania rôznych spoločenských aktivít vo svojom okolí: v komunite, v obci alebo inde? Ak áno, do akých a akú službu máte?

Ak áno, zapájali ste sa do týchto aktivít aj predtým, než ste sa obrátili?

Ak áno, ako dlho ste boli predtým zapojení do týchto aktivít?

Čo vám dáva táto aktivita pre druhých a čo vás najviac motivuje, aby ste to robili?

Čo najviac oceňujete z hľadiska pôsobenia kňaza/rehoľných sestier/misijného centra v obci?

Čo vnímate ako najväčší problém? Čo vám ešte chýba zo strany pastoračných pracovníkov?

Pomohlo vám to zlepšiť vzťahy s ľuďmi z majority (Slovákmi)? Ak áno, ako?

Ako sa cítite byť súčasťou Cirkvi? Čo to pre vás znamená?

Čo ste zabudli povedať alebo čo chcete dodať k nejakej predchádzajúcej otázke?

Dotazník č. 3 pre ľudí pracujúcich v podporných subjektoch

Ako dlho pracujete v danej lokalite?

Akú konkrétnu činnosť vykonávate s Rómami?

Popíšte nám stratégiu a cieľ vašej práce a to, ako hodnotíte úspešnosť toho, čo robíte (kto, čo, kde, kedy, prečo, aké prostriedky).

Ako vidíte prepojenie toho, čo robíte, s evanjelizačnými a sociálnymi aktivitami v lokalite zo strany pastoračných a sociálnych pracovníkov?

Má táto evanjelizačná činnosť nejaký vplyv na zmenu života Rómov, s ktorými pracujete alebo s ktorými sa stretávate? Ak áno, akú?

Má táto sociálna práca nejaký vplyv na zmenu života Rómov, s ktorými pracujete alebo s ktorými sa stretávate? Ak áno, akú?

Popíšte, čo vidíte, že najviac pomáha Rómom počas terénnej sociálnej práce. Kde ešte vidíte medzery?

Popíšte, čo vidíte, že najviac pomáha Rómom počas komunitnej práce. Kde ešte vidíte medzery?

Popíšte, čo vidíte, že najviac pomáha Rómom počas ohlasovania Božieho slova. Kde ešte vidíte medzery?

Popíšte, čo vidíte, že najviac pomáha Rómom počas prípravy na sviatosti a účasti na liturgii, formácii v malom spoločenstve. Kde ešte vidíte medzery?

Popíšte, čo vidíte, že najviac pomáha Rómom počas ich formovania pre službu a angažovania sa v nej. Kde ešte vidíte medzery?

Čo by podľa vás zo strany Cirkvi pomohlo, aby bola táto evanjelizačná činnosť účinnejšia?

Čo by podľa vás zo strany vášho subjektu pomohlo, aby mohlo dôjsť k väčšej sociálnej zmene v lokalite, kde pôsobíte?

Čo by podľa vás zo strany obce pomohlo, aby mohlo prísť k riešeniu sociálnych problémov, ktoré sú v danej lokalite?

Čo by podľa vás zo strany štátu pomohlo, aby mohlo prísť k riešeniu sociálnych problémov, ktoré sú v danej lokalite?

Máte nejaké postrehy, pripomienky, ktoré ste nepovedali?

Príloha B Zoznam kategórií a kódov

Kategórie	Kódy
*EVAL HODNOTENIE	*Eval hodnotenie negat *Eval hodnotenie neutral *Eval hodnotenie pozit
*EVAL_VIERA	*eval_viera jednoúrovňová *eval_viera prechodová *eval_viera viacvrstvomá
Aktívna participácia	akt part definície akt part početnosť akt part spôsoby animátorská služba akt part spôsoby dobrovoľnícke služby akt part spôsoby formačná služba akt part spôsoby hudobná a modlit služba akt part spôsoby liturgické služby akt part spôsoby pomocné služby akt part spôsoby práca s deťmi a mládežou akt part spôsoby služba ohlasovania akt part spôsoby verejná služba
Etapy komunitnej práce	Etapy práce iniciačná skupina Etapy práce klamlivá šírka Etapy práce rozširujúca sa organizácia Etapy práce získavanie nezávislosti
Komunitná práca	Sp_Kp_aktivity početnosť Sp_Kp_def Sp_Kp_formačné aktivity Sp_Kp_klienti Sp_Kp_komunitné aktivity Sp_Kp_materiálne zabezpečenie Sp_Kp_mentoring Sp_Kp_nízkoprahové aktivity Sp_Kp_poradenstvo_početnosť Sp_Kp_predškolský klub Sp_Kp_příprava dobrovoľníkov Sp_Kp_stratégia pri práci Sp_Kp_špec_poradenstvo Sp_Kp_voľnočasové aktivity Sp_Kp_vzdelávacie aktivity Sp_Kp_zaklad_poradenstvo

Prvotné ohlasovanie	PP_OHLAS PRVOTNE pp_ohlas prvotné definície pp_ohlas prvotné počet obrátených PP_OP_SPÔSOBY pp_op_spôsobu evanjelizačné kurzy pp_op_spôsobu evanjelizácie na ulici pp_op_spôsobu podomové skupiny pp_op_spôsobu služba oslobodenia
Prvotné ohlasovanie brzdy	PP_OP_BRZDY pp_op_brzdy len citová viera pp_op_brzdy misijné centrum pp_op_brzdy návrat k predchádzajúcemu spôsobu života pp_op_brzdy nedostatočné skúsenosti a zručnosti pp_op_brzdy nedostatok času pp_op_brzdy nepochopenie v Cirkvi pp_op_brzdy odpor komunity pp_op_brzdy okultizmus pp_op_brzdy rivalita cirkvi
Prvotné ohlasovanie predpoklady	pp_op_predpoklady Božia moc pp_op_predpoklady životná kríza pp_op_predpoklady_čas na ohlasovanie pp_op_predpoklady_intenzívna modlitba pp_op_predpoklady_ludia s prechodovou vierou pp_op_predpoklady_ochota priniesť obeť pp_op_predpoklady_rómski ohlasovatelia pp_op_predpoklady_tímovosť pp_op_predpoklady_záujem o druhých
Soc problémy rodina-komunita-majorita	soc problémy narušené vzťahy v komunite a voči majorite soc problémy v manželstve a rodine soc problémy závislosti soc zmena nové priateľstvá soc zmena postoja k majorite soc zmena zníženie závislostí
Soc problémy soc exklúzia	soc problémy chudoba soc problémy nevyhovujúce bývanie soc problémy nezamestnanosť soc problémy nízka úroveň vzdelania soc problémy segregovanosť komunity soc problémy závislosť na soc systéme Soc_záčl_bývanie v osade Soc_záčl_chýbajúce vzdelanie Soc_záčl_negat_vzťahy s majoritou Soc_záčl_nezamestnanosť

Soc zmena a inklúzia	soc zmena aktívne hľadanie zamestnania soc zmena hospodárenie s financiami soc zmena vzdelávanie ako hodnota soc zmena zlepšenie podmienok bývania soc zmena zmena spoločenského statusu
Soc zmena rodina-komunita-majorita	soc zmena nové priateľstvá soc zmena oživenie liturgie soc zmena prekovávanie rozdelení v rom komunite soc zmena rozvoj komunikačných zručností soc zmena spoločenského správania soc zmena v rodine soc zmena vnímanie problémov druhých soc zmena zlepšenie školskej dochádzky soc zmena zvýšenie bezpečnosti
Soc zmena vnútorná jednotlivec	soc zmena aktívne využívanie času Soc zmena impulz soc zmena práca na sebe soc zmena prekonávanie strachu soc zmena premena zmýšľania soc zmena rozvoj poznania soc zmena rozvoj rôznych zručností soc zmena samostatnosť soc zmena schopnosť prekonávať problémy soc zmena uvedomenie si problému soc zmena zanechanie okultizmu soc zmena získavanie organizačných zručností soc zmena zmena motívov k službe soc zmena zmena postoja k životu
Sociálna inklúzia	Soc_začl_bývanie mimo osadu Soc_začl_pozit_vzťahy s majoritou Soc_začl_vzdelanie Soc_začl_zamestnanosť
Sociálna zmena	SOC ZMENA soc zmena aktívne hľadanie zamestnania soc zmena aktívne využívanie času soc zmena hospodárenie s financiami Soc zmena impulz soc zmena nové priateľstvá soc zmena oživenie liturgie soc zmena početnosť soc zmena postoja k majorite soc zmena práca na sebe soc zmena prehlbujúca

	soc zmena prekonávanie strachu soc zmena prekovávanie rozdelení v rom komunite soc zmena premena zmýšľania soc zmena rozvoj komunikačných zručností soc zmena rozvoj poznania soc zmena rozvoj rôznych zručností soc zmena samostatnosť soc zmena schopnosť prekonávať problémy soc zmena spoločenského správania soc zmena uvedomenie si problému soc zmena v rodine soc zmena vnímanie problémov druhých soc zmena vzdelávanie ako hodnota soc zmena zanechanie okultizmu soc zmena získavanie organizačných zručností soc zmena zlepšenie podmienok bývania soc zmena zlepšenie školskej dochádzky soc zmena zmena motívov k službe soc zmena zmena postoja k životu soc zmena zmena spoločenského statusu soc zmena zníženie závislosti soc zmena zvýšenie bezpečnosti
Sociálne problémy	soc problémy chudoba soc problémy narušené vzťahy v komunite a voči majorite soc problémy nevyhovujúce bývanie soc problémy nezamestnanosť soc problémy nízka úroveň vzdelania soc problémy segregovanosť komunity soc problémy v manželstve a rodine soc problémy závislosti soc problémy závislosť na soc systéme
SPOLUPRÁCA SP A PP	spolupráca sp a pp deľba práce spolupráca sp a pp medzery pp spolupráca sp a pp nezáujem spolupráca sp a pp prenikanie oboch prístupov spolupráca sp a pp prínos pp spolupráca sp a pp prínos sp spolupráca sp a pp zriedkavé aktivity v obci
Stratégie	Sp_Kp_aktivity početnosť Sp_Kp_klienti Sp_Kp_stratégia pri práci stratégia princípy dlhodobosť a kontinuálnosť služby stratégia princípy formácia Rómov mimo komunitu

	stratégia princípy mať víziu pre službu stratégia princípy rozširovanie misie stratégia princípy sieťovanie služobníkov a spolupráca stratégia princípy tímovosť stratégia princípy vyčlenenosť pre Rómov stratégia princípy výchova lídrov stratégia princípy zameranosť na kvalitu formácie stratégia princípy aktivizácia ľudí k službe stratégia princípy povolanie k službe stratégia princípy využívanie času na službu stratégia princípy zameranosť na sviatostnú pastoráciu stratégia rozsah kompetencií Tsp_poradenstvo_početnosť Tsp_stratégia pri práci Tsp_špec_poradenstvo_poskytovanie Tsp_zaklad_poradenstvo_poskytovanie
TSP	Tsp_def Tsp_poradenstvo_početnosť Tsp_stratégia pri práci Tsp_špec_poradenstvo_poskytovanie Tsp_zaklad_poradenstvo_poskytovanie tsp_zaklspôsoby_materiálna pomoc tsp_zaklspôsoby_návšteva problémových rodín tsp_zaklspôsoby_osvetové prednášky tsp_zaklspôsoby_pomoc pri hľadaní školy tsp_zaklspôsoby_pomoc pri hľadaní zamestnania tsp_zaklspôsoby_riešenie dlhov tsp_zaklspôsoby_riešenie problémov bývania tsp_zaklspôsoby_riešenie sexuálneho zneužívania tsp_zaklspôsoby_riešenie záškoláctva tsp_zaklspôsoby_sociálne intervencie tsp_zaklspôsoby_vypisovanie tlačív tsp_zaklspôsoby_vysvetľovanie rozhodnutí tsp_zaklspôsoby_zdravotné intervencie
Vodcovstvo	typy vedenia apostol charakt a def typy vedenia dôležité zručnosti typy vedenia dôležitosť vodcovstva typy vedenia dvojkoľajné riadenie typy vedenia pastier charakt a def typy vedenia predpríprava na službu

Začleňovanie do Cirkvi	PP_ZAČLEŇOVANIE DO CIRKVI pp_záčleňovanie do Cirkvi definície pp_záčleňovanie do Cirkvi počet začlenených pp_zc_spôsoby biblická škola pp_zc_spôsoby čítanie BS a nab literatúry pp_zc_spôsoby formačné kurzy pp_zc_spôsoby liturgia pp_zc_spôsoby malá skupina pp_zc_spôsoby modlitba pp_zc_spôsoby podporné subjekty pp_zc_spôsoby prijímanie sviatostí
Začleňovanie do Cirkvi brzdy	PP_ZC_BRZDY pp_zc_brzdy návrat k hriechu a závislostiam pp_zc_brzdy nedostatok služobníkov a financií pp_zc_brzdy neporozumenie duch zmeny pp_zc_brzdy nepoznanie právd viery a BS pp_zc_brzdy neprežitie obrátenia pp_zc_brzdy uzavretosť voči novým ľuďom

PaedDr. ANDREA VALKOVÁ

*Rómsky žiak na hodinách
náboženskej výchovy na prvom
stupni základnej školy*

Recenzenti:

doc. ThDr. Peter Vansač, PhD. mim. prof.

PaedDr. Mária Vargová, PhD.

PREDHOVOR

Rodinná výchova ovplyvňuje človeka na celý život. Je kľúčovým miestom na formovanie jedinca, odovzdávanie hodnôt, noriem, získavanie informácií o mravnosti či kultúre. Je to miesto socializačného procesu. V ranom detstve sa pre dieťa stáva jediným vzorom. Ľudia rozličných kultúr a etník sa, okrem iného, navzájom odlišujú aj výchovou v rodinách. Práve rozdiely, ktoré sú pre rodiny iných kultúr dôležité a charakteristické, sa stávajú prekážkou v adaptačnom procese vo výchove a vzdelávaní majoritného chápania. V spoločnosti sa tento problém rozoberá, analyzuje a následne rieši z rôznych pohľadov.

Zo strany pedagógov treba poznať žiaka v jeho rodinnom kontexte, jeho mentalitu, zmýšľanie, rodinné zázemie, pravidlá a hodnotovú orientáciu. Prijat' ho s jeho špecifikami a odlišnosťami oproti majorite a využívať danosti, ktorými disponuje.

V predkladanej príručke je predstavená rodinná výchova, jej vplyv, princípy, rodinné prostredie a výchova v rómskych rodinách. Venujeme sa v nej adaptácii rómskych žiakov na školu a analyzujeme pripravenosť rómskych žiakov a problémy s adaptáciou. V závere apelujeme na potrebu multikultúrnej výchovy a na spoluprácu školy s rodinou, predstavujeme rolu asistentov učiteľov a nultého ročníka v praxi.

ÚVOD

Rodina a rodinné prostredie je najprirodzenejším prostredím pre človeka, na jeho výchovu a formovanie. Odovzdáva kultúru, hodnoty, princípy a pravidlá budúcim generáciám. Tieto odovzdané hodnoty sa odrážajú v spôsobe každodenného života, v postojoch voči hodnotám, povinnostiam a úlohám vyplývajúcim z úlohy človeka v živote.

Každý národ, spoločenstvo či etnická skupina vyznávajú svoje špecifické hodnoty. Pravidlá, rodinné a výchovné princípy sú odlišné, vychádzajú z charakteristického spôsobu života a spätne naň nadväzujú.

Rómsky národ sa od majority odlišuje pravidlami, hodnotami, rodinnou výchovou a spôsobom života. Tieto charakteristické prvky sú poznačené indickou kultúrou, kočovníckym spôsobom života, prenasledovaniami a útlakmi na cestách za domovom a lepším životom, a často aj dlhodobou chudobou a s tým spojenou málopodnetnosťou rodinného prostredia. To sa odzrkadľuje v chápaní vzdelania ako hodnoty.

Pre človeka z majoritného obyvateľstva je vzdelanie základom zaradenia sa do plnohodnotného spoločenského života, je to spôsob, ako nadobudnúť sociálne istoty pre svoj život. Dieťa sa od malička pripravuje na vstup do školy. Návšteva a pravidelná dochádzka do predškolského zariadenia je samozrejmosť, ktorá napomáha úspešný nástup na základnú školu.

Rómske deti doma pociťujú istotu. Počas svojho predškolského veku nevnímajú čas ani priestor. Rodičia odsúvajú nástup do tzv. cudzieho sveta, aby svoje deti chránili. Vo veľkej miere žijú tieto deti v ťažkých sociálnych podmienkach a toto prostredie nedáva mnoho podnetov na ich rozvoj. Takto nepripravené na školský systém, vyzbrojené odlišným jazykom, ako je vyučovací, sa v škole stretávajú s neúspechom. Rómske deti z málo podnetného prostredia sa na úlohu žiaka doma nepripravujú. Sú zmätené a plaché.

V predkladanej príručke je rozoberaná rodinná výchova vo všeobecnosti, výchova v rómskej rodine a jej nadväznosť na adaptáciu rómskeho žiaka v škole.

V tejto príručke neriešime sociálnu otázku rómskeho národa, nechceme poukazyvať len na nedostatky a kriticky sa k nim postaviť ani ospravedlňovať neúspešnosť rómskych žiakov v škole. Jej cieľom je v krátkosti oboznámiť učiteľov náboženskej výchovy s rómskym žiakom zo sociálne znevýhodneného prostredia, s jeho vybavenosťou na školu, ktorá veľmi úzko súvisí s rodinnou výchovou.

Devätnásťročné skúsenosti v školskej i farskej katechéze s rómskymi deťmi podporujeme analýzami a skúsenosťami odborníkov v otázke vzdelávania rómskych žiakov. Na základe skúseností z praxe, ktoré sme dosiahli z každodenného osobného kontaktu s rómskymi rodinami, chceme v krátkosti oboznámiť učiteľov náboženskej výchovy s osobnosťou rómskeho žiaka. Vzťah k nemu si musí vytvoriť každý sám.

1 RODINNÁ VÝCHOVA

Výchova človeka v rodine má ďalekosiahle dôsledky na myslenie, konanie a život človeka. Všetky národy alebo etnické skupiny sa vyznačujú inou, charakteristickou rodinnou výchovou.

Průcha (2004, in Cabanová, 2006, s. 38) píše: „Pre väčšinu členov slovenskej spoločnosti je typický skôr individualizmus, hoci nie je až taký výrazný ako v iných krajinách západnej Európy. Pre členov rómskej komunity je typický kolektivismus, v ktorom societa predstavuje bázu, životnú potrebu i nutnosť. Súdržná komunita poskytuje členovi ochranu. Nedôvera k ľuďom mimo komunity spôsobuje, že v školskom prostredí rómske deti nenadväzujú vzťahy s ostatnými deťmi v triede.“

Nadväzovanie vzťahov s ostatnými deťmi v triede v súčasnosti je individuálne. Nemôžeme povedať, že by tieto deti vzťahy vôbec nenadväzovali, ale kultúrne i emocionálne skôr inklinujú k svojej komunite. Medzi sebou sa rozprávajú svojím rómskym jazykom, poznajú sa dôvernejšie zo svojho rodinného prostredia, vo väčšine prípadov sú si v triede spolužiaci z rómskej komunity aj príbuznými. Čiže prirodzene vytvárajú skupinky v triede sami medzi sebou. Združuje ich vlastná kultúra, jazyk, záujmy i rovesnícke hodnoty. V školskom prostredí sa však zúčastňujú na rôznych aktivitách, ktoré pomáhajú prelínaniu vzťahov, no napriek tomu sa deti oboch skupín združujú viac podľa svojej vlastnej kultúrnej identity.

1.1 VPLYV RODINNEJ VÝCHOVY

Je všeobecne známe, že rodina tvorí základ spoločnosti. Je to prirodzené spoločenstvo, kde sa formuje dieťa ako vychovávané i rodič ako vychovávateľ. Pre človeka by mala byť rodina zdrojom šťastia, spokojnosti, duševnej rovnováhy, citovej a emotívnej podpory. Odovzdáva hodnoty budúcim generáciám. Ak rodina plní svoju výchovnú funkciu, potom vychováva silného, stabilného, fyzicky i psychicky zdatného človeka, ktorý sa dokáže začleniť do spoločnosti, primerane sa presadiť, prijať úspech i vyrovnať sa s prípadným neúspechom. „Predpokladom optimálne fungujúcej rodiny je zdravé sebavedomie jej členov a prejavovanie si vzájomnej úcty.“ (Mujkošová, 2004, s. 2)

Kikušová, Kostrub (2002, in Mujkošová, 2004, s. 1 – 2) uvádzajú: „Rodina patrí medzi najdôležitejšie spoločenské inštitúcie. Nachádzame ju v rôznych formách v každej spoločnosti. Označuje sa ako malá sociálna skupina, určitý spoločenský systém, z ktorého jej príslušníci (bez ohľadu na to, k akej kultúre prináležia) odvodzujú svoju identitu. Rodinu vytvára skupina osôb charakteristická vzájomnými vzťahmi, ktoré vznikajú partnerstvom – manželstvom a príbuzenstvom – rodičovstvom a deťmi. Na základe dlhoročnej historickej skúsenosti sa však spolužitie otca, matky a detí v rodine ukazuje ako žiaduce.“

Človek sa začína formovať v rodinnom prostredí. V rodine sa dieťa učí základným hodnotám, ľudským princípom. Vplyvom rodiny nadobúda pocit istoty, stability,

ochrany. Vplyv rodiny na dieťa v ranom detstve je jednoznačne najväčší. Celým svetom pre dieťa je mama, otec a prostredie, v ktorom vyrastá. Dobrým príkladom a zdravými vzťahmi rodičov a ostatných členov rodiny sa rozvíja osobnosť, jej povahové črty, charakter, intelektuálne zdatnosti a často i umelecké vlohy. Taxová (in Opravilová a kol., 1989, s. 65) uvádza, že výchovná funkcia rodiny zabezpečuje základnú starostlivosť o deti a ich výchovu. Hoci tu zvyčajne prevláda prirodzená výchova ako súčasť socializačného procesu, zodpovednosť za výchovu detí predpisuje i zákonná norma. Tá sa týka vyživovacej povinnosti, povinnej školskej dochádzky a rovnakej miery zodpovednosti za výchovu detí oboch rodičov.

Každá rodina je iná, niečím špecifická a žije svojím vnútorným životom. Rodina je prvé miesto, kde sa človek učí mravným hodnotám, určitým normám správania. V rodine sa včleňuje do spoločnosti. Vplyvom rodiny získava sociálne skúsenosti, emocionálne zážitky. Vzťahy v rodine, vzťahy dieťaťa s rodičmi, starými rodičmi, súrodencami, ich vzťahy navzájom poskytujú dieťaťu prvé informácie o mravnosti, správaní sa jeden k druhému, o vzájomnej úcte či rešpektovaní sa navzájom. Výchova je vo svojej podstate interaktívna. V rodine prebieha vo vzťahoch rodič – dieťa, dieťa – dieťa, dieťa – rodič, dieťa – starý rodič a naopak a ďalej v širších rodinných vzťahoch, v širšom sociálnom prostredí. Tu dieťa prežíva najviac svojho času a rodina je v ranom detstve jediným vzorom, ktorý napodobňuje. Dá sa povedať, že rodina je jedným z najdôležitejších činiteľov, ktoré ovplyvňujú človeka na celý život.

„Na rozvoj väčšiny ľudí má rozhodujúci vplyv práve rodina, a to najmä počas detstva a dospievania, v dvoch najtvárnejších obdobiach života.“ (Križová, 2003, s. 1) Patrí jej dôležité miesto a patričná pozornosť v spoločnosti, lebo odovzdáva hodnoty, ktoré môžu vo veľkej miere ovplyvniť správanie človeka počas celého života.

„Z hľadiska úplnosti rozoznávame rodinu úplnú a neúplnú. V úplnej rodine vyrastá dieťa v prítomnosti otca i matky, ktorí plnia svoje funkcie. Ďalej túto rodinu môžeme na základe spôsobu spolužitia rozdeliť na harmonickú, konsolidovanú, disharmonickú (narušenú, rozvrátenú, labilnú) a doplnenú rodinu. Neúplná rodina je bez otca alebo bez matky. Vzniká rôznymi životnými situáciami: úmrtím jedného z rodičov, rozvodom manželstva, narodením dieťaťa mimo manželstva, odchodom manželského partnera, rozhodnutím ženy byť slobodnou matkou.“ (Mujkošová, 2004, s. 2 – 3)

Rodinu a jej vplyv na človeka skúmajú z rôznych hľadísk mnohí odborníci. Podľa Cabanovej (2006, s. 12) báza rodinnej výchovy predstavuje:

- miesto primárnej socializácie. Aktivita a podpora rodiny pomáha dieťaťu zžiť sa so sociálnym prostredím, čím sa podporuje sociabilita, a uľahčuje jeho celkovú socializáciu. Ide o podporu na neskoršie vykonávanie aktivít i samostatnú prácu jednotlivca na spoločenskom živote v škole, v obci, v spoločnosti.
- citový rozvoj ako základ emocionálnej inteligencie. Ak má dieťa k niekomu vytvorený pozitívny vzťah, prijíma jeho názory a rady – často ho imituje v spôsobe vyjadrovania i v správaní.
- život podľa pravidiel = poriadok na celý život. Každodenné pravidlá života rodiny určujú hranice počiatočného živelného správania detí. Pre život rodiny je typická istá ritualizácia niektorých činností (stolovanie, rodinné oslavy, sezónne práce), ktoré pomáhajú zvládnuť v dospelosti aj niektoré krízové situácie. Je to istý druh tradície, ktorý pomáha v živote človeka ľahšie sa orientovať.

Rodinná výchova v každej rodine je jedinečná, neopakovateľná. Pretože najdôležitejšími vychovávateľmi sú rodičia, a tí sa navzájom od seba líšia. Každý manželský pár je iný. Rodičia majú svoje povahové črty, schopnosti, danosti, skúsenosti, každý mal inú rodinnú výchovu.

„Deti, ktoré vyjdú zo stabilných rodín, ktoré napriek ťažkostiam vedia splniť svoju výchovnú úlohu, majú väčší predpoklad zakladať si nové rodiny a viesť harmonický rodinný život (samozrejme, aj s trvalým zápasom o jej harmóniu).“ (Krížová, 2003, s.1)

Ak však výchova v rodine zlyháva, ťažko sa spolupracuje na výchove v škole. Niet na čom stavať. Potom sa školská výchova snaží niečo opraviť.

„Kultúra sa odvíja od rodinnej kultúry a kultúry rodinného spôsobu života, ktorú si jednotlivec vstúpuje v ranom detstve. Kultúra rodiny predstavuje nielen štandard a životný štýl, ale predovšetkým spôsob komunikácie, postoje k rodičom, členom rodiny a cieľovým hodnotám.“ (Cabanová, 2006, s. 12)

Dôležitosť a jedinečnosť výchovy dosvedčuje aj Helmingová (1996, s. 19) slovami Montessoriovej: „Matka, otec, učiteľ musia napomáhať dielo stvorenia, dieťa sa však musí rozvíjať samo, poslúchajúc v sebe pôsobiaci zákon. Život človeka nedokáže tvoriť nikto, zároveň sa však jedinec neutvára sám zo seba iba prostredníctvom vnútorného rastu, potrebuje pomoc výchovy, ktorá sa pridáva k prebúdajúcemu sa rozumu a vôli dieťaťa a inkarnuje sa do jeho ducha.“

„Výchova je teda zámerná činnosť vychovávateľa, ktorá na základe ich vzťahu umožňuje vychovávanému aktivizovať rozvoj vlastnej osobnosti v prospech seba i ľudskej spoločnosti.“ (Bálintová, 2004, s. 1)

Princípy rodinnej výchovy

Rodinu a výchovu v nej ovplyvňujú i vonkajšie okolnosti. No napriek tomu, smerovanie rodiny určuje rodina sama. Aby rodinná výchova bola účinná, treba dodržiavať isté princípy. Matějček (1992) na základe štúdií detí z rôznych úplných, neúplných, funkčných i dysfunkčných rodín uvádza tieto princípy rodinnej výchovy: uspokojovanie základných potrieb detí i rodičov, dedičstvo života, prelínanie súkromia, výchovné pôsobenie, nezištné skutky a komunikácia. V rodine sú uspokojované základné potreby detí, ale rovnako deti uspokojujú základné potreby rodičov. Ide o obojstranný vzťah. Navzájom si poskytujú stimuláciu, zmysel života, citovú istotu, status rodičov a otvorenú budúcnosť, a to za hranice ich fyzickej smrti, lebo v deťoch pokračuje dielo ich tvorivej výchovy. Rodina nie je len biologickým dedičstvom detí po rodičoch. Je dedičstvom celého ich života vrátane minulosti, prítomnosti i budúcnosti. Čas a priestor v rodine je spoločný, je to prelínanie súkromia. Modely sociálnych vzťahov sa v rodine prijímajú plynule a prirodzene. Výchovné pôsobenie je vzájomné a vzájomné spolužitie prekonáva spravodlivosť. Robíme druhým radosť nezištné, bez zásluh, chceme dobro detí a, naopak, dokážeme odpúšťať.

Podľa štúdií vychovávateľov a pedagógov Posseho a Melgossu (2002, s. 17 – 18) môžeme hovoriť o týchto princípoch: Rodina je systém základnej citovej podpory. Deti i rodičia tu nachádzajú istotu. Dobré a trvalé rodinné vzťahy nevznikajú samy od seba a zo dňa na deň. Treba pracovať na sebe vzájomne, vo vzťahoch rodič a rodič, rodič a dieťa, dieťa a rodič. Efektívna komunikácia je jedným zo základných pravidiel šťastnej rodiny. Je dôležité rozprávať sa medzi sebou navzájom. O svojich pocitoch, postojoch, názoroch. Dať príležitosť vyjadriť názor na všetky situácie aj deťom. Prvé roky sú

pre vývin dieťaťa kľúčové z niekoľkých hľadísk. Začínajú sa formovať mnohé zvyky, charakter, osobnostné črty, inteligencia. Úspešná rodina sa vyznačuje veľkým úsilím a oddanosťou. Všetci členovia rodiny sú dôležití, vedia si na seba nájsť čas. Lebo čas venovaný deťom je pozitívnou investíciou do budúcnosti. Poznanie jednotlivých vývinových etáp pomáha rodičom uplatniť účinnejší výchovný prístup. Disciplína je jedným z hlavných podporných pilierov pri výchove dieťaťa. Rodina ponúka to najlepšie prostredie pre zdravú sexuálnu výchovu. Rodina má výrazný vplyv na intelektuálne schopnosti a výkon v škole. Učenie sa v detstve vo veľkej miere závisí od postoja a konania rodičov. Rodina je kľúčovým činiteľom pre rozvoj sebaúcty. Rodičovská autorita je ako dvojsečný meč. Buď deťom poskytne osobnú istotu, alebo z nich urobí bojazlivých ľudí. Tento princíp zahŕňa uznanie výkonov dieťaťa, povzbudenie, pripomínanie jeho pozitív a podporovanie v dosiahnutí cieľov. Spoločné duchovné hodnoty rodinu zjednocujú a obohacujú. Spiritualita pomáha človeku odpútať sa od seba a vnímať svoje okolie, a ponúknuť seba pre službu druhým.

Z uvedených poznatkov štúdií odborníkov vyplýva v oboch prípadoch prelínanie sa princípov. Ktokoľvek dnes či v budúcnosti bude skúmať rodinu, príde k uvedeným princípom. Je to otvorená oblasť, lebo v každej rodine a v každom čase môže byť dominujúci iný princíp. Aby rodina plnila svoju výchovnú funkciu, musia sa snažiť všetci jej členovia, aby bola centrom šťastia. Predovšetkým rodičia, ktorí formujú deti. Oni na základe výchovy, ktorú dostanú, budú formovať ďalšie generácie. V rodine je dôležitý pocit istoty, ochrany, podpory. Pre všetkých členov je dôležitý spoločne strávený čas. Hoci rastie ekonomická náročnosť a je dobré, ak je rodina lepšie ekonomicky zabezpečená, nikdy to nenahradí spoločne strávený čas. Aby deti i rodičia mali pocit a istotu, že sú tu pre seba kedykoľvek. Deti rady spomínajú na spoločne strávené chvíle s otcom, na spoločné hry, vychádzky, výlety či rozhovory. Nesmieme zabúdať, že dnešné deti vychovávame pre budúce generácie. Naše nasadenie bude mať vplyv na budúce generácie.

Komunikácia v rodine

Najlepším a najprirodzenejším spôsobom, ako utvárať dobrú klímu v rodine, je komunikácia. Na to, aby komunikácia plnila svoju funkciu, je potrebné, aby v rodine bol základ dôvery, úcty, vzájomného rešpektovania. Rodina je prvé miesto, kde sa učí človek komunikovať, tzn. prijímať i odosielať informácie, nadväzovať komunikačné kontakty. Komunikáciou reaguje na každý prejav, činnosť, na všetko, čo robí. Komunikácia je spôsob reagovania na každú činnosť i nečinnosť. Komunikácii sa treba učiť a neustále ju zdokonaľovať.

Slovo komunikácia je latinského pôvodu a v preklade znamená urobiť spoločným, sprostredkovať svoje myšlienky, predstavy, zábery niekomu inému. (Šatánek, 2004, s. 6) Človek nemôže nekomunikovať. Informácie si navzájom vymieňame verbálnym i neverbálnym spôsobom, t. j. aj keď mlčíme, napríklad gestami, činmi, mimikou. „Neverbálna komunikácia je komunikácia bez slov. Prebieha prostredníctvom spôsobu držania tela a jeho pohybov, výrazov tváre, pohľadov a pohybov očí, zmien vzdialenosti medzi komunikujúcimi, signálov ovládania priestoru, druhu odevu a jeho farieb, dotykov, rýchlosti a hlasitosti reči, a dokonca i spôsobom, akým komunikujúci zaobchádza s časom.“ (De Vito, 2001, s. 125) Neverbálne komunikujeme vedome i nevedome.

Podľa Šimovej (in Koteková, 1998, s. 112) je komunikácia v rodine prostriedkom kooperácie, koordinácie rodinných aktivít, aj ako prostriedkom na plnenie hlavnej funkcie rodiny: uspokojovanie potreby porozumenia, lásky, akceptácie každého jej člena.

Komunikáciou sa rodina stáva domovom. Komunikácia vplýva na rozvoj osobnosti človeka, je istým výchovným faktorom, prostriedkom výchovy. Závisí od všetkých členov rodiny a môže vychovávať otvorenú osobnosť schopnú komunikácie, sebareflexie, otvorenosti alebo aj človeka utiahnutého, zakríknutého, uzavretého, bez rozvinutej prirodzenej schopnosti komunikovať. Šťastné domáce prostredie priaznivo ovplyvňuje psychomotorický vývin dieťaťa. Mnoho vedeckých výskumov dokazuje, že komunikácia dieťaťa s matkou a s ostatnými členmi rodiny a príbuznými je dôležitou podmienkou jeho normálneho fyzického i psychického rozvoja, najmä v prvých rokoch života. Zlá komunikácia v rodine ohrozuje vývin dieťaťa. Rodiny s narušenou komunikáciou vychovávajú labilné osobnosti s mnohými psychickými poruchami. Dieťa sa v rodine učí. Najúčinnjším spôsobom je pozorovanie. Deti sa učia pozorovaním komunikácie manželov navzájom, manželov k deťom, k ostatným príbuzným v rodine. Dieťa spôsob komunikácie odpozoruje od rodičov. Zo skúseností z detstva si veľa prinesie do dospelosti, a tak sa potom správa k vlastným deťom, vo vlastnej rodine. Komunikácia záleží od klímy, od prostredia rodiny. Kde prevažuje krik, ľahostajnosť voči ostatným členom, tam nemožno hovoriť o dobrom rodinnom prostredí.

„Kde niet krik, hrozieb a ironických poznámok, tam sa rozvíja šťatie a dôvera.“ (Posse, Melgosa, 2002, s. 20) Komunikácia by mala prebiehať formou priateľského dialógu a každá strana, v prípade rodiny predovšetkým rodičia by mali vedieť načúvať. Aj načúvaním komunikujeme.

Posse a Melgosa (2002, s. 23) uvádzajú desať prekážok v rodinnej komunikácii: Mnoho záväzkov týkajúcich sa práce, sociálnej a rekreačnej oblasti a pod. a rýchly životný štýl moderného spôsobu života vystavuje členov rodiny neustálemu stresu. Obmedzené vzťahy so širšou rodinou a susedmi, ktoré v minulosti starostlivo udržiavali, a tiež rozdiely v temperamente a individuálne osobitosti, ktoré rodičia alebo deti nie vždy chápú, patria medzi prekážky rodinnej komunikácie. Profesionálne nároky a nadmerné zaujatie vlastnými záležitosťami často oslabujú náš záujem o kontakty s druhými. Posmešky, kritickosť a ponižujúce poznámky namierené na deti v prítomnosti iných značne poškodzujú slobodu prejavu dieťaťa. Predsudky voči jednému členovi rodiny, ktoré môžu viesť k jeho posudzovaniu bez toho, aby sme ho vypočuli, a tiež siahanie po rýchlych riešeniach bez nevyhnutnej trpezlivosti alebo múdrosti pri hľadaní najlepšieho riešenia, alebo prehnané sebazdôrazňovanie v protiklade k nápomocnému a alturistickému prístupu, tvrdohlavosť v postojoch, ktorá sťažuje dosiahnutie kompromisu, paternalistický (nadradený, tútorský) alebo diktátorský prístup jedného člena rodiny k inému členovi bránia v rodinnej komunikácii.

Úroveň komunikácie závisí od slovnej zásoby rodičov, od sociálnej úrovne rodiny, od veku rodičov. Nepriaznivo pôsobí sústavné kritizovanie, neprimeraná prísnosť i prílišná liberalizácia.

1.2 VÝCHOVA V RODINE RÓMSKÝCH DETÍ

Rómovia patria na Slovensku k minoritnému obyvateľstvu. Od iných minorít i od majority štátu sa odlišujú viacerými prvkami. Jazykom, kultúrou, hodnotovým rebríčkom, spôsobom života.

V rómčine je pojem Róm označenie pre Rómov v strednej a východnej Európe. Sami sa nazývajú spomenutým slovom Róm alebo Manush (maňuš), čo v preklade znamená človek. Sú známi aj ako Atzigan alebo Atsigan, teda kočovník, z čoho pochádza slovenské Cigán, nemecké Zigeuner, maďarské Cigány či talianske Zingaro. V roku 1983 sa na kongrese v Göttingene účastníci Medzinárodnej rómskej únie dohodli, že na označovanie tejto etnickej skupiny sa má používať termín Rómovia. Iné pomenovanie pochádza z dlho pretrvávajúceho názoru, že Rómovia pochádzajú z Egypta. Dodnes sa tento termín zachoval v modifikovanej podobe vynechaním začiatočného „e“ (v španielčine Gitano, v angličtine Gypsy, v chorváčtine Jadupak – Jedupta – Egypťan). Zvláštnosťou je francúzština, kde okrem „Tsigane“ existuje výraz „Bohémien“. To zodpovedá historickému faktu, že Rómovia prišli do Francúzska v prvej polovici 15. storočia z Čiech. (<http://romovia.vlada.gov.sk>)

„Rómovia sú teda príslušníkmi rómskej národnostnej menšiny, to však znamená, že za Róma možno považovať len tú osobu, ktorá sa k rómskej národnostnej menšine hlási. Pri takomto uvažovaní nastáva problém, pretože veľa Rómov sa oficiálne k svojej rómskej príslušnosti nehlási. V tejto práci budeme slovom Róm označovať skupinu ľudí, nositeľov rómstva, tak ako to uvádza Sekyt (2004, s. 188), aj vtedy, keď sa sami k rómskej národnosti nehlásia, rómska komunita ich však ako Rómov prijíma a majoritná spoločnosť ich, nielen podľa antropologického typu, za Rómov považuje.“ (Skokanová, 2013, s. 8)

Kodifikácia rómskeho jazyka bola v roku 1971 prijatá jazykovou komisiou pri vtedy existujúcom Zväze Cigánov – Rómov na Slovensku (1969 – 1973). Na účely vzdelávania a úradného jazyka bola nevyhovujúca. V roku 2001 bola ustanovená jazyková komisia pri úrade splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity, ktorá mala pripraviť podmienky na rekodifikáciu pravopisu rómskeho jazyka. (in Horňák, 2005, s. 79 – 80)

V roku 2008, na slávnostnom podujatí v Bratislave, rómčina vstúpila do siene jazykov a ako jazyk môže byť vyučovaná na potrebnej úrovni v školách. Štandardizácia rómskeho jazyka prešla mnohými etapami a jej proces sa začal v roku 1971 prijatím pravopisnej normy rómskeho jazyka a jeho kodifikáciou. Od tohto momentu sa pracovalo na jeho štandardizácii tvorbou, publikovaním, vydávaním článkov, kníh i používaním rómskeho jazyka v domácnostiach. Vďaka tejto práci sa rómsky jazyk zachoval. Dnes sa na Slovensku vyučuje rómsky jazyk na niektorých stredných a základných školách, napríklad v Košiciach a v Kremnici.

Na základe celoživotných štúdií života Rómov poľský romista, etnograf Adam Bartosz (2004, s. 19) píše, že pôvod Rómov siaha do 11. storočia do Indie. Výprava sultána Mahmuda z Ghazni (998 – 1030) zajala okolo 50 000 ľudí z viac ako 53 000 obyvateľstva.

„Exodus Rómov je zložitou spleťou osudov rôznych skupín, líšiacich sa kultúrne, ale predovšetkým svojím postojom k životu a jeho hodnotám, v konfrontácii s kultúrou a životnými hodnotami nerómskeho obyvateľstva rôznych krajín sveta, ktorými putovali.“ (Skokanová, 2013, s. 9)

Ich život je poznačený kočovníctvom, rôznymi prenasledovaniami a útlakmi počas ciest za lepším životom. Od spomínaného vpádu Mahmuda z Ghazni boli príliš rozptýlení, preto boli nútení žiť kočovným životom. Tým, že boli dlhý čas rozptýlení, nenaskytla sa im možnosť vytvorenia štátu. Všade boli cudzincami. Takýto spôsob života nedával veľa podnetov na vývoj tohto národa. Boli to výborní hudobníci, remeselníci, kováči. „Fakt, že títo ľudia pochádzali z miest a boli hlavne úradníkmi, umelcami, remeselníkmi, môže vysvetľovať dôvod, prečo sa súčasní Rómovia neradi venujú roľníctvu.“ (Bartosz, 2004, s. 21)

Možno práve tieto udalosti pomohli k typickej črte rómskeho národa, a to je súdržnosť rodiny. Svojím spôsobom si rodinu vážia, nedajú na svojich členov dopustiť. Tieto rodinné putá môžu mať korene v kočovaní, kde Rómovia boli odkázaní pri takomto spôsobe života len na rodinu. Táto závislosť sa prenášala ďalej. Aj dnešný Róm je závislý od svojej rodiny, tejto závislosti učí svoje deti. To často produkuje sociálnu uzavretosť, obmedzenosť a neochotu rómskej rodiny dovoliť jednotlivcovi, aby sa odpútal. Pre deti aj mládež je celým potrebným svetom rodina, usadlosť.

Krajčovičová (2009, in Lukáč, 2015, s. 69) píše, že v mnohých rómskych rodinách sa uznávajú morálno-spoločenské normy, ktoré nie sú v súlade so všeobecne uznaným systémom morálnych hodnôt v majoritnej spoločnosti. Ďalej Cina (2010, in Lukáč, 2015, s. 69 – 70) konštatuje, že vo výchove v rómskej rodine sa akcentujú viaceré odlišné oblasti (emocionalita, kolektívne rozhodovanie a pod.). Výchova v rómskych rodinách je predmetom viacerých pedagogických, sociologických, psychologických či etnologických disciplín a o jej špecifikách sa pomerne dosť diskutuje. No seriózne bádanie je skôr výnimkou. O výchove v rómskych rodinách sa súčasne diskutuje v dvoch hlavných polohách, a to:

- na jednej strane je dostupná široká škála rôzne zameraných publikačných výstupov, ktoré ju charakterizujú v porovnaní s majoritnou rodinou, ktorej výsledkom je zvyčajne kritická reflexia výchovného pôsobenia rómskych rodičov a komunity vo väzbe na rad sociálnych problémov, ktorými rómske komunity trpia,
- na druhej strane sú dostupné poznatky, ktoré pochádzajú zvyčajne priamo z terénneho výskumu, z terénnej práce v rómskych rodinách alebo sú ich autormi priamo Rómovia. Ich spoločným menovateľom je potom odkazovanie na pozitívne prvky výchovy, napr. vedenie k solidarite, súdržnosti, úcte k starším a pod. (2015, s. 69 – 70)

„Štruktúra rómskej rodiny sa viaže na historický vývoj rómskeho spoločenstva – cez rod, kmeň až po etnikum. V štruktúre sa odráža viacgeneračná rodina. Z tohto hľadiska sa výrazne prejavuje súdržnosť členov rodiny. Zo sociologického hľadiska rodina nachádza obranu proti iným, často nepriateľsky naladeným častiam spoločnosti.“ (Štefanová, 2006, s. 32)

Habovčíková (1997, in Horňák, 2005, s. 95) píše: „Rómska rodina má všetky atribúty špecificky spoločensko-prírodne modifikované podľa historických podmienok, v ktorých sa vyvíjala a vyvíja. Tieto jej špecifiká sú popri inom modifikované aj spoločensky vytváranou segregáciou a separáciou, ako i nutnosťou medzikultúrnych a multikultúrnych vzťahov. Sú o to výraznejšie, že rómska rodina prechádzala a prechádza aj krajnými pólmi týchto procesov.“

Vek pri narodení prvého dieťaťa obidvoch rodičov je nízky. Rodinu si zakladajú narodením prvého dieťaťa. Z dôvodu nízkeho veku sú rodičia nepripravení na výchovu, často sami ešte potrebujú výchovu a vedenie. Sobáš nie je nevyhnutný, väčšina rómskych rodín žije ako druh a družka. Aj deti majú priezviská podelené. Niektoré po mame, niektoré po otcovi.

Tradičná rómska rodina vždy fungovala a funguje ako veľkorodina. Viaceré štúdie aj praktické skúsenosti a výpoveď romistu Adama Bartosza na Festrome 2007 to dosvedčujú.

Davidová (1965, in Štefanová, 2006, s. 33 – 34) uvádza: „Pre Rómov sú dodnes charakteristické nasledujúce typy rodín:

- Rómska patriarchálna rodina, ktorá predstavuje rozšírenú rodinu vzniknutú pričleňovaním manželských rodín súrodencov jedného pohlavia – napr. jeden alebo viac ženatých synov žije so svojou manželkou s otcom, ktorý má nad synom poručenstvo. U Rómov bolo zvykom, že nevesty prichádzali do rodín ženíchov. V súčasnosti novomanželia zvyčajne prichádzajú do tej rodiny (či už manželovej, alebo manželkinej), kde sú lepšie podmienky na ich spolužitie.
- Generačná rodina, predstavuje rozšírenú rodinu, ktorá vznikla pričleňovaním rodičov rôznych generácií. Takáto rodina je typickejšia pre Rómov ako pre majoritu.
- Veľká alebo spojená rodina predstavuje spolužitie ženatých synov s ich rodinami. Aj s takouto rodinou sa stretávame u Rómov, ale iba v krajných prípadoch.“

Silný patriotizmus k rodine môžeme vidieť aj v tom, že Rómovia majú svoje domy, chatrče či iné obydliá stavané blízko pri sebe. Nestotožňujú sa so slovom súkromie či súkromné vlastníctvo. Všetko je rodinné, všetko je všetkých. Rómske dieťa sa vie podeliť. Dieťa z majority to treba učiť.

„Výchova v rómskej rodine je predovšetkým záležitosťou matky a starších súrodencov. Socializácia dieťaťa prebieha nielen v rodine, ale do jeho výchovy zasahuje aj širšie príbuzenstvo a celá komunita. Ďalším znakom je voľnosť vo výchove. V rómskej rodine neexistuje toľko zákazov a príkazov či obmedzení ako vo výchovnom procese majoritnej rodiny. Deti sú často ponechané, aby samy objavovali svet, učili sa pozorovaním, experimentovali. Rómske deti sú aj z tohto dôvodu živšie, emocionálne uvoľnenejšie a hravejšie. Nie sú cielene vedené k rozvoju individuality. Sú vychovávané ako súčasť kolektívu. Základné prvky výchovy v rómskej rodine v zhode s odbornou literatúrou môžeme zhrnúť takto:

- výchova je kolektivistická,
- základom je kladený dôraz na voľnosť dieťaťa,
- pri školskej príprave sa od dieťaťa neočakáva veľké úsilie,
- rodina dieťa chráni, no zároveň ho obmedzuje,
- rodina dieťaťu odovzdáva rómsku kultúru, hodnoty, normy, vzorce správania, ktoré sú často v rozpore s kultúrnymi vzorcami majority,
- v rodinnej výchove prevažujú rodové stereotypy vo vzťahu k výchove dievčat a chlapcov. (Lukáč, 2015, s. 72 – 73)

Cina (in Ivančo, Vansač, Adam, 2014) píše, že jazyková výchova v rómskych rodinách má svoje špecifiká:

- Rómska matka sa rozpráva so svojím dieťaťom len vtedy, ak od neho niečo chce. Ako komunikácia slúži množstvo dotykov, v ktorej nie sú potrebné slová. Potom nie je prekvapujúce, že deti začínajú rozprávať neskôr a keď už hovoria, nemajú rovnakú jazykovú výchovu ako deti v rodinách majority.
- Nedostatkom rómskeho dieťaťa nie je dvojjazyčnosť alebo neznalosť vyučovacieho jazyka – šesťročné rómske dieťa nevie žiadny jazyk, v ktorom by mohlo byť vyučované. Slovná zásoba u rómskych detí je malá a z tohto dôvodu nepoznajú význam mnohých slov.
- Postavenie staršej sestry v rodine je významné, takmer všetko robí za ostatných súrodencov a z tohto dôvodu nemá čas na prípravu do školy, preto nezriedka má najhorší prospech v škole.
- Deti sú rovnocennými účastníkmi rozhovorov. To môže v škole pôsobiť ako nevychovanosť. Deti chcú v škole prejsť svoju múdrosť bez vyzvania a keď sú za to kritizované, cítia sa ukrivdené a upevňuje sa v nich predsudok, že nerómsky svet je absurdný a nepriateľský.

Zo všetkých uvedených sociokultúrnych podmienok rodinného života rómskych žiakov vyplýva aj charakter ich vzťahu ku škole. Sila a slabina rómskeho žiaka je v rodine. (in Hetteš, Adam, Hlinková, 2014, s. 57 – 58)

Tradičná rómska rodina striktnie dodržiava morálno-etické normy a tradície rómskej rodiny. Súvisia so všetkými oblasťami života. Ich prísne dodržiavanie i dodržiavanie všetkých tradičných hodnôt opisuje Bartosz vo svojej knihe *Neboj sa Cigána*. (2004, s. 173 – 207) V dnešnej dobe sa však častejšie stretávame s nedodržiavaním, so stratou tradičných hodnôt. Řičan (1998, in Horňák, 2005, s. 98) uvádza, že v rómskych rodinách zaznamenávame násilie na deťoch (ktoré bolo niekedy úplnou výnimkou), ich zanedbávanie.

Nedodržiavanie tradičných hodnôt zaznamenávame v rodinách zo sociálne znevýhodneného prostredia. Za sociálne znevýhodnené prostredie v širšom zmysle slova považujeme (Bakošová, 2003) také sociálne prostredie, kde chýbajú základné pedagogické, psychologické, materiálne, kultúrne i demografické faktory, ktoré prispievajú k celistvosti osobnosti. Zaraďujeme sem také prostredie, v ktorom sa nachádzajú faktory ako: nízka životná úroveň, nízky stupeň vzdelania, negramotnosť, chudoba, nezamestnanosť, alkoholizmus, zdravotné postihnutie, spolužitie viacerých generácií v malom priestore, násilie, nezáujem o deti, nízka miera starostlivosti o deti. V užšom zmysle slova ide o sociálnu znevýhodnenosť z hľadiska sociálnej pedagogiky, ako neschopnosť rodičov vychovávať deti, nespôsobilosť pochopiť potrebu základných potrieb detí, nedostatok hodnôt v rodine, nevládnutie rodičovskej roly rodičmi. (Bakošová, 2004, s. 43)

Vzťahy v rómskej rodine sú hierarchizované. Najdôležitejšie postavenie v rodine má muž. Veľmi si vážia starú mamu, ona je tá, ktorá má právo niečo povedať. Prislúcha jej to vekom, životnými skúsenosťami. O týchto skutočnostiach, ktoré sú v rómskych usadlostiach a živote Rómov značne viditeľné, svedčia aj rôzne prieskumy. Viková (1996, in Horňák, 2005, s. 97) píše, že vzťahy v rómskej rodine sú hierarchizované. Roly medzi súrodencami sú rozdelené podľa pohlavia a poradia narodenia. Každá rola prináša iné povinnosti, iný diel zodpovednosti. Štefanová (2006, s. 34 – 35) tvrdí, že dominantné postavenie má muž, potom prvorodený syn a ďalší chlapi. Chlapi majú

väčšiu voľnosť ako dievčatá. Žena nie je rovnocenná mužovi. Mnohohodetná žena má v komunite vyššie postavenie ako menejdetná.

Postavenie ženy je aj navonok viditeľné. Často stretávame rómske rodiny na ulici. Muž ide prvý, za ním ide žena s deťmi na rukách, za ruku, s kočiarom a s nákupom. Zo skúseností môžeme usúdiť, že ženy sa so svojou úlohou i postavením stotožňujú, neprekáža im nadradenosť muža. Takéto postavenie považujú za prirodzené.

Členovia rómskej rodiny sa otvorene rozprávajú o činoch, ktoré sú v rozpore so zákonom. Pretože sú postojom proti majorite, sú na ne hrdí. Aj z tohto dôvodu môžu mať niektoré rómske deti sklon ku krádežiam alebo agresivite. Sú na seba hrdí a cítia sa hodní obdivu.

Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, sekcia výskumu a monitoringu urobila výskum o dodržiavaní práv dieťaťa a detí z rómskych osád so zohľadnením ich diskriminácie a špecifických problémov. Podľa účastníkov skupinových diskusií bol urobený jednoznačný záver. „Podľa nich médiá informujú o Rómoch a zobrazujú ich vrátane detí tendenčne. Zameriavajú sa na negatívne skutočnosti, čím vytvárajú a šíria negatívne stereotypy a predsudky a prispievajú tak k vytváraniu negatívnych postojov majority voči Rómom.“ (Kotvanová a kol, 2005, s. 35)

Lukáč (2015, s. 54) zhŕňa prostredie života súčasných Rómov takto: „Charakter prostredia, v ktorom súčasní Rómovia žijú, je rôzny, determinovaný viacerými faktormi. Nízka vzdelanostná úroveň veľkej časti rómskej populácie je charakteristickým znakom tých jednotlivcov, ktorí pochádzajú z prostredia (rodiny, komunity), označovaného v odbornej literatúre rôznymi prívlastkami (sociálne znevýhodnené prostredie, menej podnetné prostredie, výchovne málo podnetné, marginalizované komunity atď.). Autori majú na mysli prostredie, ktoré je charakteristické kultúrou chudoby, nezamestnanosťou, sociálnou odkázanosťou, absenciou životnej perspektívy a celkovou sociálnou vylúčenosťou, životom na okraji spoločnosti.“

Ďalej vychádza z nasledujúcich východísk:

- rómska rodina má stále mnoho znakov tradičnej rodiny,
- spoločenské zmeny po roku 1989 a súčasný charakter výkonovej spoločnosti vplyvajú na rómsku rodinu zväčša dezintegračne,
- negatívne javy v rómskej komunite sú dominantne prejavom nízkej životnej úrovne, bezradnosti a apatie, nie prejavom rómskej kultúry,
- socializačné pôsobenie rómskej rodiny a komunity je v rozpore s požiadavkami, ktoré na jednotlivca kladie majoritná spoločnosť,
- majoritná spoločnosť nie je dostatočne schopná akceptovať kultúrne odlišnosti Rómov a vníma ich zväčša ako neprispôsobivých asociálov. (Lukáč, 2015, s. 54)

Charakterizovať rómsku rodinu a jej život v celku a zovšeobecniť ju i poznatky o nej je ťažké. Rómske rodiny prešli a prechádzajú vplyvom viacerých faktorov rôznymi zmenami a nachádzajú sa v rôznych etapách svojej existencie. Aby sme postaveniu rómskych rodín neprisovali nadmieru pozitívne, ale ani nadmieru negatívne postavenie, použijeme na záver tejto podkapitoly zhrnutie Zelinu (2013, s. 13), s ktorým sa stotožňujú Ivančo, Vansač, Adam a ktorý rozlišuje rómske rodiny podľa prostredia a sociálneho zázemia takto:

- rodiny, ktoré žijú v osadách, ktoré sú izolované od majoritného obyvateľstva, a žijú v podmienkach, kde nemajú ani elektrický prúd,

- rodiny, ktoré žijú v segregovaných osadách na okraji miest a dedín; vyznačujú sa vysokou mierou neprispôsobivosti nie k majoritnému obyvateľstvu, ale k majoritným normám správania,
- rodiny, ktoré sú rozptýlené v dedinách a mestách, ktoré sú prispôsobené, ale aj neprispôsobené,
- rodiny, ktoré sú úspešné a bohaté, ktoré tvoria základ rómskej inteligencie. (Hetteš, Adam, Hlinková, 2014, s. 56)

Dôležitou úlohou v prvom rade pre učiteľov je, aby v spolupráci s rómskymi rodinami minimalizovali rozpor medzi rodinnou výchovou v rómskych rodinách a výchovou a vzdelávaním v škole.

Úlohou sociálnych pracovníkov, učiteľov a asistentov učiteľa je pomáhať pretvárať vonkajšie rodinné prostredie rómskej rodiny, a tak jej pomôcť k vlastnému rozvoju a najmä rozvoju jej detí. (Ivančo, Vansač, Adam, in Hetteš, Adam, Hlinková, 2014, s. 52)

Žijeme v treťom tisícročí, v období označovanom aj ako postmoderná doba. Na jednej strane sa všetko relativizuje a na druhej strane sa nemálo vecí kladie na rovnakú úroveň. Existuje mnoho názorov a veľa protichodných tvrdení. V reálnom každodennom živote však vidíme, že nie je všetko také jednoznačné. Napriek stále zvyšujúcemu sa priemyselnému rozvoju a stúpajúcej životnej úrovni máme medzi sebou rodiny žijúce v málo podnetnom a sociálne znevýhodnenom prostredí. Tie vychovávajú ďalšie generácie, ktoré sú často práve málopodnetnosťou prostredia izolované. Na vývin človeka nemá nič hmotné väčší vplyv ako výchova. Keď rodinná výchova z dôvodu málopodnetnosti a sociálnej znevýhodnenosti neplní svoju výchovnú funkciu, môže byť nápomocná výchova školská.

Úlohou pedagóga, učiteľa náboženskej výchovy, nie je nahradiť rodinnú výchovu, ale byť jej nápomocnou. Tou, ktorá ukazuje smer, učí, vstúpuje morálne, duševné i duchovné hodnoty, rozvíja ich a podporuje, komunikuje i usmerňuje.

Byť prispôsobivým neznamena navonok a nekriticky, možno s vidinou hmotnej výhody prijímať všetky normy správania majority. To je dočasné a pre človeka izolujúce, nerozvíjajúce osobnosť. Človek sa potrebuje meniť vnútorne, aby mohol meniť aj svoj vonkajší život.

Je ľahšie hovoriť, čo v našej spoločnosti nefunguje. To by sme sa však uzatvárali voči ľuďom, ktorí sú súčasťou nášho života. Náboženská výchova ponúka atraktivnosť kresťanstva pre všetkých žiakov. Aj pre žiakov, ktorí sú nepripravení na školu z dôvodu málopodnetnosti a sociálnej znevýhodnenosti prostredia a často sa javia ako roztržití a nechápaví. Vzájomnou komunikáciu a prenikaním do vnútra rodiny ponúka možnosť pretvárať vnútorné i vonkajšie rodinné prostredie takejto rómskej rodiny.

Mladí ľudia sú citliví na prístup bez predsudkov a náboženská výchova ponúka svieži a slobodný prístup ku každému. Rómski žiaci z málo podnetného prostredia potom majú väčšiu odvahu otvoriť sa, rozlišovať a hovoriť, čo skutočne cítia, a v konečnom dôsledku začínať rozlišovať veci, ktoré sú iné ako tie, ktoré sa takými iba zdajú.

2 ADAPTÁCIA RÓMSKEHO ŽIAKA NA ŠKOLU

Pojem adaptácia chápeme ako proces prispôsobenia sa sociálnemu prostrediu s jeho normami a požiadavkami. Z toho vyplýva, že nové prostredie s iným kultúrnym a sociálnym pozadím bude žiakovi prinášať množstvo nových situácií, s ktorými sa bude musieť vyrovnávať sám. Rómsky žiak, pre ktorého je jeho rodina so svojimi zvykmi, hodnotami a normami celým svetom, sa v šiestich rokoch zrazu dostáva do celkom odlišného sveta, plného nových ľudí, pravidiel a povinností. (Čechová a kol., 2006, s. 11)

Rómsky žiak sa v škole dostáva do cudzieho prostredia, v ktorom často nie je prijímaný pre svoju odlišnosť od majority. Domáce prostredie, z ktorého pochádza, žije inými pravidlami a iným spôsobom života. Doma je všetko v poriadku, no vstupom do školského prostredia sa zrazu vymyká bežnému priemeru.

2.1 ŠKOLA A RÓMSKE DIEŤA

Otázku vzdelávania Rómov sa po prvýkrát na území dnešného Slovenska v bývalom Rakúsko-Uhorsku snažila riešiť už Mária Terézia. Podľa Davidovej (1965), okrem iného, „požadovala, aby cigánske deti začali riadne chodiť do školy a aby sa dostali na výchovu do rodín majoritného obyvateľstva“. Jej myšlienky boli na vtedajšiu dobu pokrokové, ale dnes by boli napadnuté ako diskriminačné. (in Horňák, 2005, s. 44)

Rómsky problém so vzdelávaním sa snažil riešiť i socialistický systém školstva v bývalom Československu. „Učil deti písať a čítať, no nepodporoval a nevychovával ich k zdravému sebedovetiu. Mnohé rómske deti boli v takomto prostredí, za ktorým stála socialistická ideológia, konfrontované so svojím pôvodom ako s niečím negatívnym, nežiaducim. Strácali sebedovetie a osobný neúspech sa naučili pripisovať svojmu pôvodu.“ (Horňák, 2005, s. 52)

V ponímaní vzdelania nastáva problém, a to v dvojitoť pohľade naň. Majorita, Slováci, vidia vo vzdelaní budúcnosť. Vzdelanie znamená zaradenie sa do spoločnosti, následne prácu a z nej plynúce prostriedky na zabezpečenie dôstojného života. Čím kvalitnejšie vzdelanie, tým kvalitnejšie zaradenie sa do spoločnosti. Dokážu vnímať kontext medzi prítomnosťou a vzdialenejšou budúcnosťou. Rómovia žijú „na teraz“. Pre nich má hodnotu prítomnosť a vidieť spojitosť medzi terajšou námahou, čiže vzdelávaním sa, a z nej plynúcou budúcou výhodou, je náročné. Aj z tohto dôvodu nevidia zmysel vzdelávania. Na jednej strane slabé vôľové vlastnosti, na druhej strane odlišné vnímanie hodnoty vzdelania a života v prítomnosti a budúcnosti predstavujú problém dvojitého vnímania potreby vzdelania.

Vzdelanie je základom prekonania sociálnej chudoby človeka. Úspešné zvládnutie základného vzdelania dáva človeku príležitosť zaradiť sa do spoločnosti, získavať odborné vzdelanie, a tým nadobúdať sociálne istoty potrebné na dôstojný život človeka.

Ak chceme rómskych žiakov úspešne vzdelávať, musíme ich poznať. Spoznať ich mentalitu, zmýšľanie, hodnoty, rodinné zázemie a pravidlá, ktorými sa v živote riadia. Musíme ich v prvom rade pochopiť a nie ich meniť.

Portik a Novotná (2007, s. 102) píšú o rómskom žiakovi ako o dieťati, ktoré sa od malička stretáva s intoleranciou, výsmechom, odmietaním a opovrhovaním pre iné vnímanie sveta, pravdy a spravodlivosti – v škole, na ulici, v spoločenskom živote i neskôr pri hľadaní zamestnania. Hovoria vlastným jazykom, ktorý nie je jednoznačný, podporuje rozvoj citov, obrazotvornosť. Vyučovací jazyk je pre rómskeho žiaka cudzí, slovná zásoba malá. Mnohí autori publikácií s problematikou rómskeho vzdelávania (napr. Ďuričková, 2000, Balvín, 2004, Horňák, 2005) poukazujú na fakt, že rómski žiaci žijú dvojakým životom. Jedným doma a druhým v škole. Všade platia iné pravidlá. Doma sú si rovnocennými partnermi z ich etnika, kde nevímajú čas ani priestor. V škole sa stretávajú so žiakmi majority, ktorí ich nie vždy berú ako rovnocenných kamarátov, stretávajú sa aj s výsmechom, ponižovaním. Školské prostredie vyžaduje isté spôsoby správania, dodržiavanie pravidiel, hygienické návyky, kultúrne i morálne zásady. S tým sa rómski žiaci zo sociálne znevýhodneného a málo podnetného prostredia v domácom prostredí nestretli. Práve preto pôsobia zmätene, placho.

Rómsky žiak sa vstupom do školy stáva stredobodom rozporu medzi výchovou v škole a v rodine. Jazyk a svet, o ktorom sa ide učiť, je vzdialený od jeho sveta. Škola prezentuje iné zvyky, iné postoje, iné hodnoty, ľudia v nej sa ináč správajú ako v jeho rodinnom prostredí. Správanie, ktorému sa doteraz vo svojej komunite naučil, mu často znemožňuje dobrý vstup, štart i prácu v nej. (Novotná, Pružinská, 2006, s. 157)

Rómsky žiak si neuvedomuje, či je jeho správanie a konanie správne, alebo nie, pretože ho jeho rodina k tomu nevedie, a o to je zložitejší adaptačný proces rómskych žiakov v škole. V tomto procese je nevyhnutné rešpektovať aj sociálne a kultúrne špecifiká rómskej rodiny. (Štefanová, 2006, s. 37)

Rómskeho žiaka vystihujú pedagogicko-psychologické charakteristiky, ktoré sú odlišné od žiakov majority. Podľa zistení autorov Trochtovej (2002), Ďuričkovej (2002), Murárovej (1987), ktoré uvádzajú autori Portik a Novotná (2007, s. 106 – 108), rómski žiaci zaostávajú aj za hodnotami vývinovej normy, za hodnotami žiakov z majority. Vďaka dostatku prirodzeného pohybu je ich hrubá motorika dobrá, ale jemná je veľmi nízka. Šesťročný žiak je často na úrovni dvoj- až trojročného dieťaťa. Vnímanie je slabé. Súvisí to s rómskym jazykom, lebo tvar má v rómskom jazyku obmedzenia. Výborne vnímajú pohyb a priestor. Zrakové vnímanie je spomalené, majú malú rozlišovaciu schopnosť. Rómski žiaci rozlišujú predmety na základe nepodstatného znaku (vlka a líšku považujú za psa). Ďalší nedostatok možno pozorovať v sluchovom vnímaní. Rómski žiaci nie sú schopní tvoriť niektoré hlásky. To tkvie v nedostatočnosti sluchového analyzátoru. Pamäť majú rozvinutú skôr emocionálne. Učivo je im cudzie, lebo nič nenadväzuje na ich reálny život. Ich pamäť sa skôr riadi mechanizmom rýchlo, krátko, jasne, potrebné. Rómski žiaci sa rozpamätávajú akoby sprítomňovaním. Pozornosť je krátka, na vyučovacích hodinách potrebujú viac prestávok, krátko, ale účinnú motiváciu. Myslenie je na slabšej úrovni. Je dôsledkom málo podnetného prostredia, nedostatku názorných a sluchových predstáv, obmedzenia skúseností z hier, nedostatočnej manipulácie s hračkami. Charakteristickí sú neschopnosťou vyčleňovať podstatné znaky. Inteligencia sa rozvíja iným smerom, vhodnejším na rozvíjanie citového života a vzťahu k prírode. Rómski žiaci sú dynamickí, výbušní, emocionálne

plytkí, problémom sú vyššie duchovné city ako zodpovednosť, povinnosť, riadenie sa podľa svedomia. Spravodlivosť ponímajú egocentricky. K týmto tvrdeniam o fyzickom a mentálnom vývine sa pripája aj Štefanová (2006, s. 41) a dodáva, že u rómskeho žiaka dominuje pudová zložka a prejavuje sa nesocializované správanie.

„Socializačný vplyv školy sa začína v predškolskom veku, keď dieťa vstupuje do materskej školy. Svet dieťaťa sa začína značne rozširovať. Do jeho života vstupuje významný socializačný činiteľ, ktorý zásadne mení bežný režim dňa. Škola diktuje, čo treba vedieť, kedy do nej prísť a kedy odísť, čo so sebou nosiť, ako sa správať. Musíme sa jej prispôbiť. A to už od pomerne útleho veku. Rómske deti, ktoré nenavštevujú predškolské zariadenia a pochádzajú z kultúrne odlišného prostredia, preto zažívajú pri vstupe do školy niečo, čo by sa dalo nazvať kultúrnym šokom. Rómske deti súboj so školou nemôžu vyhrať, preto sa často uchylujú k takým prejavom, ktoré sú považované za nevhodné, neprijateľné a vyúsťujú do častejšieho karhania, horšieho prospechu a celkovo nižšej úspešnosti vo vzdelávaní.“ (Lukáč, 2015, s. 28)

Väčšina rómskych žiakov, niekde aj sto percent, nenavštevovalo predškolské zariadenia. Doma sa nestretli s ceruzou či s hračkami, ktoré rozvíjajú jemnú motoriku, myslenie a vnímanie. Je všeobecne známe, že motorika, vnímanie, predstavy, poznávanie a myslenie sú úzko spojené. Belásová (2001) vo svojom výskume čitateľských a grafomotorických spôsobilostí rómskych žiakov konštatuje, že ich úroveň ani po absolvovaní prvého ročníka nedosahuje požadovanú úroveň. (in Horňák, 2005, s. 93)

„Predškolské obdobie vytvára vzdelanostné základy na celý život. V tomto čase by malo mať dieťa dostatok príležitostí na to, aby získalo veľa rôznorodých skúseností, aby získavalo základ pre pochopenie školského učiva v ďalšom období, t. j. aby neskôr vedelo vykonávať operácie na myšlienkovú úroveň.“ (Rosa, 2003, s. 2)

Z praxe vyplýva, že rómski žiaci z málo podnetného a sociálne znevýhodneného prostredia prichádzajú do školy znevýhodnení oproti majorite. Životná úroveň je veľmi nízka, zdravotná starostlivosť zo strany rodičov často zanedbaná. Preto mávajú rôzne zdravotné ťažkosti, psychické i vývinové poruchy, ktoré vplývajú na výkon žiaka v škole. Je to odrazom ich životného štýlu (nedostatočná hygiena, výživa, nesprávne stravovacie návyky, alkoholizmus, fajčenie) a prostredia.

Žiaci prichádzajú do úplne cudzieho prostredia, v ktorom sa stretávajú s novými a pre ne cudzími pravidlami. Nerozumejú a nechápu. Pridružuje sa strach zo školy, strach z učiteľa, z prostredia. Pociť menejcennosti, nie sú rovnocennými partnermi detí majority, sú odstrkované na okraj a veľakrát počuť, že „s nimi sa nedá“. Fáza začlenenia sa rómskeho žiaka z „inéno“ sveta do kultúrno-spoločenského prostredia európskej kultúry sa javí ako problémová a pre samotného rómskeho žiaka frustrujúca a neraz i zraňujúca. V porovnaní so žiakmi majority školskú dochádzku začínajú s viditeľným hendikepom v oblasti zrelosti a v oblasti sociálnych postojov. (Kovalčíková, 2005, s. 6) Žiak, ktorý má iné pravidlá doma a iné v škole, sa javí ako drzý, hlučný, bez záujmu pracovať, lenivý. Niektorí sú veľmi šikovní, ale jazyková a sociálna bariéra je veľmi veľká. Zeman (1998, in Štefanová, 2006, s. 39 – 40) uvádza, že vôbec nie sme oprávnení vychádzať z predpokladu genetickej menejcennosti intelektu rómskych žiakov, ale skôr hľadať a skúšať, akými formami a metódami prispieť k pozitívnemu riešeniu problémov, ktoré boli historicky, sociálno-ekonomicky a sociologicky determinované.

Z výskumov uskutočnených na východnom Slovensku vyplynulo, že u malých detí je dozrievanie posunuté približne o rok dozadu. Rómski rodičia nedávajú svoje deti do materských škôl, preto je úroveň podnetov v rómskych rodinách veľmi nízka. Najväčšími problémami vo vzdelávaní rómskych žiakov sú správanie, bilingválnosť domáceho prostredia, absencia rozlišovania dobra a zla, citová deprivácia a emocionálna plytkosť. (Spišiaková, 2007, s. 20)

Rómskym žiakom z málo podnetného prostredia chýba hrdosť za svoj pôvod. Všetko, čo sa učia, je im cudzie. Na hodinách slovenského jazyka sa nestretnú s rómskym spisovateľom či národným, alebo literárnym hrdinom, na hodinách dejepisu sa učia dejiny všetkých národov, len nie svoje. Narážajú skôr na nedôveru, pocit menejcennosti od majority. To do istej miery vedie aj k demotivačnému zmyšľaniu. „Načo sa budem učiť, aj tak nebudem mať prácu.“ Takéto vety počuť už z úst malých detí. Nemajú vzor, lebo ich rodičia sú buď nezamestnaní, alebo vykonávajú aktivačné práce. Častejšie ako chuť im chýba vzor. V škole musia čeliť náročnejším prekážkam ako deti majority. (Horňák, 2005, s. 56)

Náboženská výchova ponúka rómskemu žiakovi prijatie v škole i v kolektíve. Vychádzajúc zo vzdelávacích, výchovných i nadprirodzených cieľov ponúka vytváranie jednoty v rôznorodosti. Prístupom i biblickými príbehmi, ktoré sú medzi rómskymi žiakmi zvlášť obľúbené, ukazuje Božiu lásku, ktorou je prijatý každý človek. Náboženská výchova ponúka rozvoj osobnosti a čerpanie dobier už teraz, čo je pre rómskeho žiaka i rómsku rodinu zvlášť dôležité. Oproti profánnym predmetom nekladie dôraz na výkon žiaka či na klasifikáciu, ale na rozvoj osobnosti na ľudskej i spoločenskej úrovni, na prijímaní sa navzájom ako rovnocenných Božích detí, k prejavom lásky voči sebe navzájom, hoci sme rôzni, čo motivuje rómskeho žiaka k zmene, lebo vidí ovocie zmeny myslenia už teraz. Nie je to jednoduché, je to mnohokrát boj na dlhé trate, lebo práve to, s čím pracuje a počíta predmet náboženská výchova, vo výchove rómskej rodiny chýba. V rómskych rodinách zo sociálne znevýhodneného a málo podnetného prostredia absentuje vo výchove raného detstva rozlišovanie dobra a zla, vedenie k uvedomovaniu si svojho správania a zodpovednosti za svoje správanie.

Vzťah rómskej rodiny ku škole

Rómska rodina je charakteristická veľkou láskou k dieťaťu. Napriek tejto veľkej láske chýba výchovné pôsobenie rodičov na dieťa. Deti sú citovo plytké, pretože chýba hlbší citový vzťah. Láska sa prejavuje v uspokojení potrieb konkrétne teraz. Kovaříková (1998, in Horňák, 2005, s. 108) uvádza, že „na školskú úspešnosť rómskych žiakov pôsobí nesprávny štýl výchovy, nízka vzdelanostná a kultúrna úroveň rodiny, nevhodné sociálno-ekonomické pomery (napr. bytové, finančné a pod.), ako aj nepriaznivá rola žiaka v rodine“. Deťom chýbajú vo výchove vzory rodičov, príbuzných alebo ostatných členov komunity. Bakošová (2003, in Novotná, Pružinská, 2006, s. 152) píše, že „rodičia sa vo výchove svojich detí správajú tak, ako to videli u vlastných rodičov, výchova tak existuje len v podobe odpozorovaného vzoru správania z východiskovej rodiny“.

Rómski žiaci si pamätajú to, čo na nich zapôsobí. Ich vzdelávanie, učenie sa je orientované citovo. Osloví ich a pamätajú si skôr to, čo vidia a čo osloví ich cítenie. Navrátil (in Novotná, Pružinská, 2006, s. 156) hovorí o ponímaní vzdelania u Rómov takto: „Vzdelaním je pre rómskych ľudí jednoducho postarať sa o seba a o svoju rodi-

nu. Výkon dieťaťa v škole rodičia nepokladajú za kľúčový a školskú prípravu pripisujú deťom samým a ich učiteľom.“

Výchova určuje vo veľkej miere vzťah k vzdelaniu. Balvín (2004, s. 44) hovorí, že rómsky žiak v škole vstupuje do väzby na svojho učiteľa, ale stále je vo veľmi silnom spojení so svojou rodinou.

Ak sa od útleho detstva vkladá do žiaka správnym spôsobom škola a vzdelanie ako hodnota a aktívne sa podporuje, žiak je motivovaný neskôr v škole k vytrvalosti a študijným výkonom. Cíti to ako potrebu pre svoj život, ako dobro, ktoré mu pomáha zaradiť sa do spoločnosti. U Rómov v tomto ponímaní dochádza k rozdielu. Ďuričková (in Novotná, Pružinská, 2006, s. 153) uvádza, že „väčšina rómskych rodín totiž nie je psychologicky pripravená chápať potrebu vzdelania a vychovávať, viesť deti k občianskym povinnostiam, medzi ktoré patrí aj zodpovednosť za vzdelávanie svojich detí“. Portik a Novotná (2007, s. 102) píšú: „Škola ako inštitúcia a vzdelávanie v ponímaní Rómov sú pre život nepodstatné, nežiaduce. Škola znamená strach zo všetkého cudzieho. Rodičia nemajú záujem o to, aby dieťa pravidelne chodilo do školy, a deti necítia potrebu vzdelávať sa. Výsledkom je nepravidelná školská dochádzka a problémy vo vzdelávaní.“ A tu nastáva rozpor medzi vnímaním školy a vzdelávania medzi rómskou rodinou a školou.

Štefanová (2006, s. 37 – 38) na tento problém reaguje takto: „V rómskych rodinách sa výchova a vzdelávanie odráža vo svojich špecifikách, ktoré majú dosah už v ranom detstve. Ako napr. nepravidelná dochádzka do škôl, nízka úspešnosť detí v základných školách, nedostatočná zaškolenosť detí v predškolských zariadeniach, najmä pred ich nástupom do základnej školy, vysoký podiel detí zlyhajúcich v nižších ročníkoch, nepripravenosť pedagógov na špecifické problémy detí z málo podnetného a determinujúceho rodinného prostredia, nezáujem rodičov o vzdelanie svojich detí.“

Z praxe vidíme a stotožňujeme sa s Lukáčom (2015, s. 33), ktorý uvádza, že rómski rodičia často prejavujú nezáujem o dochádzku dieťaťa do školy, o jeho výsledky v škole, ako aj o jeho mimoškolské aktivity. Finančná situácia je dôležitým faktorom, ktorý má vplyv na postoj rómskych rodičov k školskej inštitúcii, ale pripisovať nízky záujem rodičov o vzdelávanie svojich detí výhradne ich ekonomickému statusu neobstojí ako postačujúce vysvetlenie. Ďalším rozmerom nezájmu rodičov o školu je úroveň ich spolupráce so školou. Rodičia nebazirujú na pravidelnej školskej dochádzke svojich detí, nezaujímajú sa o úspešnosť dieťaťa v škole, nedozierajú na jeho prípravu do školy a nepomáhajú mu v nej, nekomunikujú dostatočne intenzívne s učiteľmi o dochádzke a prospechu detí. Často sa stáva, že deti sú svojimi rodičmi využívané na prácu a neraz do školy neprichádzajú preto, lebo mali doma prácu alebo strážili svojich mladších súrodencov.

Rómski rodičia sa o prospech svojich detí nezaujímajú ani nevedia vysvetliť, prečo sa o to nezaujímajú. Učitelia, ktorí dlhodobo učia rómskych žiakov, hlavne z málo podnetného a zo znevýhodneného prostredia sa stotožňujú v názore, že škola a vzdelanie v rómskych rodinách nie sú vnímané ako hodnota. Rodičia školu nepovažujú za prostriedok, ktorý im umožní zaradiť sa do spoločnosti a zlepšiť budúcnosť. Aj keď sa dieťaťu pri vstupe do školy škola zapáči, rodina ho v tom nepodporí, neumožní mu svojou pomocou napredovať a dieťa vchádza do koľají svojich rodičov a príbuzných. Rodičia nevenujú pozornosť starostlivosti o základné hmotné potreby. Deti nemajú vhodné oblečenie alebo ho nemajú čisté, preto nemôžu ísť do školy. Formou lásky k dieťaťu je

aj to, že dieťa do školy nezobudia, lebo sa mu dobre spí. Často nechávajú deti pri mladších súrodencoch. Týmto spôsobom sa pestuje záškoláctvo.

Nepřítomnosť rómskeho žiaka na vyučovaní, jeho vymeškávanie nesie so sebou následky straty nadväznosti učiva, straty motivácie, vedie k nezáujmu, veď „ani tomu, čo sa v škole deje, nerozumiem“. (Štefanová, 2006, s. 38)

Rodina svojím spôsobom života, hodnotami, ktoré uznáva i neuznáva, bráni školskému vzdelávaniu svojich detí a tým brzdí vo vývoji celé etnikum. „Hodnotový systém školy nie je systémom Róma, preto ho nechce prijať, resp. prijíma ho veľmi ťažko.“ (Novotná, Pružinská, 2006, s. 154)

Pre rómske matky je najdôležitejšie na škole to, ako sa tam ich dieťa cíti a nie aké dosahuje výsledky. Zaujímajú ich vzťahy, ako sa učiteľ k ich deťom správa, ako reaguje. Učiteľ je hodnotený na základe reakcií detí. To potvrdzujú aj Novotná a Pružinská (2006, s. 156). Dosvedčujú to aj Portik a Novotná (2007, s. 102): „Rómski rodičia sa nezaujímajú o školu, ak sú ich deti karhané a trestané. Len čo sú v škole chválené a spokojné, platí opak. To je pozitívny moment, ktorý sa dá využívať v dynamike sociálnych vzťahov detí nielen v triede, ale i blízkom okolí.“

Asi ako najproblémovjšia oblasť vo vzdelávaní Rómov sa ukazuje oblasť motivácie, „prečo sa má moje dieťa učiť“, „prečo sa mám učiť“. Zhodujeme sa s Lukáčom, ktorý hovorí, že význam vzdelania je v rómskej komunite tradične nízky pre sociálno-ekonomické postavenie Rómov. Rómovia nikdy vzdelanie vo svojom vlastnom historickom spoločenskom postavení nepotrebovali. Na prežitie im stačilo to, čo sa naučili doma, vo vlastnej komunite. O hodnote vzdelania v rodine výrazne rozhoduje vzdelanostná úroveň rodičov ako významná súčasť kultúrneho kapitálu rodiny. Existujú aj výskumné zistenie (napr. Katrňák, 2004), že rodičia s vyšším vzdelaním pristupujú k učeniu svojich detí inak, pretože pociťujú zodpovednosť za to, aký stupeň vzdelania ich dieťa v živote dosiahne. Pre Rómov je typické sústredenie sa na prítomnosť, zaujímajú sa najmä o rýchle dosiahnuteľné účinky svojej činnosti. Toto je jeden z dôvodov nezáujmu rómskych rodičov o školské výsledky svojich detí. Keďže deti prijímajú hodnoty svojej rodiny, vzdelanie nie je pre ne reálnou hodnotou. Nízka motivácia rodičov v kombinácii s málo podnetným prostredím vytvára nízke životné ašpirácie. Aj preto je nízka motivácia k učeniu typická pre jednotlivcov z marginalizovaných osídlení a má podiel na nízkych vzdelávacích výsledkoch. (2015, s. 77 – 78)

Popri vzdelávaní rómskych žiakov sa zvykne hovoriť o prekážkach. Týmto prekážkami sa myslí výchova, z nej vyplývajúca rečová, sociálna a kultúrna bariéra. Balvín (2004, s. 59) píše, že redukcia na tieto faktory neobstojí. Problém bariéry vidí hlbšie v súvislosti s „prehreškami“ tradičnej školy na žiaka vôbec. Rómovia svoje deti vychovávajú tradične. Na spôsob ich života vplývajú rôzne faktory. Prvým je ich pôvod, kočovníctvo. Druhým to, že žijú segregovane, majorita ich ťažko prijíma a segregácia im dáva veľmi malú šancu na vývin. Žiaci, ktorí sa nestretli s pravidlami majority, vedľa doma žiť podľa svojich pravidiel. Vedia, kedy majú byť ticho, o čom sa smie a o čom sa nesmie hovoriť, vedia, kto má vždy pravdu. Vedia, prečo na nich nakričia, čo spravili zle, čo dobre. Keď však prichádzajú do prostredia školy, sú zmätené. Doma sú uznávané ako rovnocenné s ostatnými deťmi, v škole prvýkrát zažívajú pocit menejcennosti. Niektorí do dospelosti nevedia pochopiť, prečo doma je všetko v poriadku, a v škole sú iní. Potom sa z nich stávajú ľudia zatrpknutí voči majorite a prestupovaním občan-

skeho práva sa vo svojej komunite pýšia. Sú hrdí na to, že robia čosi proti pravidlám väčšinovej spoločnosti.

Balvín (2004, s. 46 – 47) ponúka na zamyslenie výpoveď mladej rómskej dievčiny z roku 1725, ktorú uvádza Wagner (1877). Píše, že Rómovia sa musia živiť medzi ostatnými ľuďmi. Rómovia musia žiadať o chlieb len v krajine, v ktorej sa narodili. Tiež v tejto krajine musia žiadať o milosrdenstvo. Kde sa narodili, tam chcú zomrieť.

2.2 PRIPRAVENOSŤ RÓMSKÝCH DETÍ NA ŠKOLU

Školská neúspešnosť rómskych žiakov je stále predmetom skúmania. Z praxe vidíme, že jedným z najzákladnejších problémov školského neúspechu je neznalosť vyučovacieho jazyka.

Zeman (1998, in Štefanová, 2006, s. 39) píše, že školský systém vo výchovno-vzdelávacom procese počíta výhradne s deťmi vybavenými takými osobnostnými a rodinnými dispozíciami, ktoré im zabezpečujú bezkonfliktnú existenciu v škole. Tento názor je opodstatnený. Podľa školských pravidiel by žiak pri nástupe mal ovládať vyučovací jazyk, základné matematické predstavy, mať zvládnuté základy rozumovej výchovy, estetickej výchovy, telesnej, pracovnej i prosociálnej výchovy. Rómsky žiak, ktorý nenavštevoval predškolské zariadenie, neovláda vyučovací jazyk, žije izolovane vo svojej komunite, nie je zrelý, často ani telesne. Do prvého ročníka prichádzajú rómski žiaci s hendikepom v jazykovej, sociálnej a kultúrno-spoločenskej oblasti. Odklad školskej dochádzky im nepomôže, iba oddiali nastávajúci problém. Školský systém tento jav počíta za patologický.

Rómsky žiak sa vstupom na základnú školu často prvýkrát stretáva s „cudzím“ slovenským jazykom. Rodičia doma s deťmi komunikujú iba po rómsky, svoje jazykové poznatky získané v detstve v škole používajú veľmi málo, nespisovne, lebo značnú časť z toho zabudli. Keď k tejto jazykovej bariére pripočítame málo podnetné prostredie, z ktorého rómsky žiak prichádza, prvý ročník je preňho neovládnuteľný. Učiteľovi nerozumie alebo rozumie len veľmi málo. Žiak je ustráchaný, zamĺknutý, neprejavuje záujem o prácu, je nepozorný. K slabej slovnej zásobe sa pridružujú aj rečové chyby, huhňanie, sykavky, zlá výslovnosť. Preto tento ročník opakuje vysoké percento rómskych žiakov. Na tento problém poukazuje aj dlhoročný učiteľ rómskych žiakov Gavláč (2005, s. 12), ktorý píše, že skutočnosť, že rómski žiaci z málo podnetného prostredia neovládajú vyučovací jazyk, potvrdzuje, okrem iného, aj to, že koncom šiesteho roku veku ovládajú približne iba dvesto až štyristo slov vyučovacieho jazyka, pričom žiak prvého ročníka by ich mal poznať dvetisíc až štyritisíc.

Iný pohľad na používanie vyučovacieho jazyka v domácom prostredí uvádza Horňák (2005, s. 76), ktorý píše o situácii v Anglicku. Učitelia, ktorí učia deti indických emigrantov, odporúčajú rodičom, aby doma so svojimi deťmi hovorili rodným jazykom. Majú na to dva dôvody. Ak dieťa dobre ovláda materinský jazyk, lepšie sa naučí cudzí jazyk. Nebude sa učiť neštandardnú angličtinu od svojich rodičov.

V našich podmienkach je to podobný problém, pretože málo rómskych rodičov rozpráva doma s deťmi čistou rómčinou v akomkoľvek dialekte. Väčšinou používajú rómske slová a rómsku gramatiku v spojení so slovenskými či maďarskými slovami, a to v rôznej miere. Tento jazykový hendikep sťažuje vzdelávanie rómskeho žiaka v škole. Ak sa žiakovi nepomôže hneď na začiatku školskej dochádzky, jazyková bariéra sa vzhľadom na vysoké tempo vyučovania môže prehĺbovať.

Jazyk ako dorozumievací prostriedok je dôležitým faktorom na získavanie vedomostí. Z uvedenej jazykovej bariéry a následne i výchovnej, kultúrnej a sociálnej vyplývajú rozdielne vzdelávacie potreby žiakov z rómskeho etnika, najmä zo sociálne zaostalých, segregovaných osídlení. Títo žiaci potrebujú pomalšie tempo, aby mohli štandardne zvládnuť vzdelávací program.

V porovnaní s deťmi z majoritnej spoločnosti rómski žiaci školskú dochádzku začínajú s viditeľným nedostatkom v oblasti zrelosti sociálnych postojov a osobnostných kvalít. (Portik, Novotná, 2007, s. 104) Autori ďalej vyvodzujú príčiny tohto javu. Rómsky žiak neovláda slovenský jazyk, ktorý je vyučovacím, prichádza z málo podnetného prostredia, ktoré je neraz patologické, jeho rodinné prostredie je málo podnetné i v sociálnej oblasti a neposkytuje dostatok primeraných podnetov na telesný i psychický vývin, samotný proces zrenia, prebiehajúci na základe vnútorne naprogramovaných zmien, nestačí na primeraný rozvoj osobnosti žiaka, vnímanie školy ako represívnej inštitúcie, nerozvíjanie individuálnej zodpovednosti za svoje činy, správanie za seba, pretože rozhodnutia sú prijaté kolektívne komunitou, predsudkami voči žiakom majority, rozdielny režim aktivít a celého dňa, vybavenie rómskeho žiaka pre školu pomôckami. (Portik, Novotná, 2007, s.104 – 105)

Novotná a Pružinská (2006, s. 158) uvádzajú, čo podľa prieskumu sťažuje adaptáciu rómskych žiakov na školu. Okrem spomínaných výchovných, sociálnych, kultúrnych a emocionálnych nedostatkov prieskum poukazuje na nedostatky zo strany školy, ktorými sú „učebné osnovy náročné v obsahu i rozsahu učiva, žiakovi nie je venovaná individuálna pedagogicko-diagnostická pozornosť, vysoké počty žiakov v triede, veľké rozdiely medzi žiakmi vo vedomostiach a zručnostiach, hlavne veľké rozdiely v ochoťe a schopnosti vzdelávať sa, neexistencia multikultúrnej výchovy a prípravy žiakov majority z hľadiska ich poznania rómskej komunity“.

Škola vyžaduje osobnú zodpovednosť. To je tiež rozpor, s ktorým sa rómsky žiak i celá jeho rodina stretáva. Žiak je povzbudzovaný pracovať samostatne a s prácou sú hodnotené jeho osobné výsledky. Pre žiaka je to záťažová situácia, lebo nikdy nebol doma vedený k takto cielenej samostatnosti a k osobnej zodpovednosti za vykonanú prácu. Rómsky žiak sa prvýkrát stretáva s organizovaným kolektívom i organizovaním času, režimu dňa. Škola je pravidelná práca, pravidelná aktivita, pravidelný rozvrh. „Analýza hodnotenia rómskych žiakov v prvom ročníku základnej školy poukazuje na skutočnosť, že najslabšie výsledky dosahujú žiaci, ktorí nenavštevovali materskú školu.“ (Wagnerová, 2001, s. 35)

Keďže žiaci nenavštevovali predškolské zariadenie ani rodičia im nevenovali pozornosť v tejto oblasti, prichádzajú do školy bez nejakých poznatkov v kognitívnej oblasti. Žiaci majority navštevujú materskú školu, prezerajú si obrázkové knihy s rodičmi, tí im čítajú rozprávky, vyfarbujú obrázky, zaujímajú sa o písmenká. K tejto oblasti píše Gavláč (2006, s. 12): „Rómski žiaci často zlyhávajú v prvom ročníku základnej školy, lebo mnohí pred vstupom do školy nemali v rukách hračky, ceruzu a papier, knižky, a tak v konfrontácii s požiadavkami školy a v konkurencii so žiakmi majority zákonite zlyhávajú aj v bežných psychologických skúškach pre deti predškolského a mladšieho školského veku.“

Dôležitým prvkom zvýšenia adaptácie rómskych žiakov na školu je ich zaradenie do predškolských zariadení. Mnohé výskumy poukázali na skutočnosť, že rómski žiaci navštevujúci vzdelávacie centrá mali v porovnaní s ostatnými rómskymi roves-

níkmi lepšiu „štartovaciú“ pozíciu, napr. lepšie ovládali slovenský jazyk, mali osvojené základné návyky spoločenského správania, hygienické a kultúrne návyky, lepší obraz o sebe, čiže boli lepšie pripravené na plnenie požiadaviek školy. (Baďuríková, 2002, s. 27)

Školskú úspešnosť rómskych žiakov sa snaží riešiť i nová koncepcia výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov. Podľa analýz novej koncepcie k pretrvávajúcim príčinám školskej neúspešnosti rómskych žiakov patria: nízka vzdelanostná úroveň rodičov, odlišná hodnotová orientácia, v ktorej vzdelanie nehrá významnú rolu, a z toho vyplývajúca nízka motivácia na učenie, odlišné kultúrne, sociálne a emocionálne zázemie, absencia povinnej školskej prípravy, nedostatočné ovládanie slovenského jazyka, nedostatočne vypestované základné sociálne, hygienické a pracovné návyky, nie vždy najvhodnejšie prístupy pedagogických zamestnancov k týmto žiakom a nedostatočná dochádzka týchto žiakov do školy. (Černická, 2008, s. 1)

Problémy rómskych detí s adaptáciou na školu

Rómski žiaci nástupom na základnú školu zápasia s problémami adaptovať sa na nový režim, na školský program vzdelávania a výchovy. Problémy s adaptáciou úzko súvisia s ich pripravenosťou, tie sú spomenuté v predošlej časti. Belášová (2006, s. 32) píše, že pedagógovia a psychológovia zdôrazňujú aktívnu zložku vo výchove a príprave dieťaťa na školu. To v rómskych rodinách chýba. V rómskej rodine nie je dieťa vychovávané ako budúci žiak, školák.

Ďalšie problémy s adaptáciou, ktoré súvisia s výchovou, málopodnetnosťou prostredia na rozvoj a vývin a so zlými sociálnymi podmienkami nastávajú v oblasti telesnej, kognitívnej, emočnej, motivačnej a sociálnej pripravenosti. „Z pedagogicko-psychologického hľadiska je pripravenosť na školu podmienená významom predchádzajúcich výchovných vplyvov a systematickej prípravy v predškolskom zariadení a v rodine.“ (Štefanová, 2006, s. 7)

V rómskych rodinách zo segregovaných osídlení, z biednych chatrčí a z biednych sociálnych pomerov chýba starostlivosť tak o mentálny, ako aj fyzický vývin dieťaťa. Takíto rómski žiaci pri nástupe do prvého ročníka nedosahujú výšku, hmotnosť, sú fyzicky slabšie, často s chatrným zdravím. Celoročne majú nádchu, podchladenie, infekcie, bacily. Zdravotná starostlivosť o dieťa od útleho detstva je veľmi malá. Nízka životná úroveň a zlá zdravotná starostlivosť vplyvajú na telesnú konštrukciu a telesnú zdatnosť žiaka. „Nezrelosť v somatickej oblasti môže zapríčiniť nepresnú koordináciu pohybu hovoridiel (neschopnosť správnej výslovnosti hlások – rozličné prejavy dyslálie), ťažkosti pri napodobňovaní tvarov písmen, pri kreslení, pracovnej či telesnej výchove. (Belášová, 2006, s. 33)

Vnímanie rómskych žiakov je odlišné, pomalšie než žiakov majority. Horňák (2005) i Belášová (2006) hovoria o tomto probléme vo svojich publikáciách. „Vnímanie spôsobuje ťažkosti deťom, ktoré nie sú dostatočne pripravené na školu. Ich očné pohyby sú menej koordinované, nepravidelné a nesystematické. Tieto deti napr. nedokážu sledovať riadok, ktorý majú čítať. Pri písaní nerešpektujú riadok, nedokážu presne napodobniť tvary písmen, ich veľkosť, proporcie a pod.“ (Belášová, 2006, s. 35)

„Tam, kde bežné dieťa rýchlo postrehne, čo sa okolo neho deje, vyčlení podstatné od nepodstatného a dobre sa orientuje v novej situácii, rómskemu to trvá dlhšie.“ (Horňák, 2005, s. 62) Tým nemôžeme povedať, že rómsky žiak nedokáže vnímať, nedokáže

vyčleňovať podstatné od menej podstatného. Len mu to trvá dlhšie, preto potrebuje zvýšenú pozornosť učiteľa. Taktiež je u rómskych žiakov nižšia pozornosť. Rómsky žiak potrebuje stále niečím zaujať, aby sa jeho pozornosť udržala. Úroveň pozornosti závisí od vplyvu prostredia a rozvíja sa výchovným pôsobením. Tu v rómskej výchove narážame na problém výchovy a zanedbania predškolskej výchovy. Dôležitou súčasťou pozornosti a vnímania sú predstavy. Rómovia niekedy nerozlišujú svoje sny, túžby a realitu. Dokážu sa veľmi presvedčivo identifikovať so svojou predstavou. Uveria svojim predstavám a považujú ich za pravdu. Veria čomusi, po čom túžia, a nie je to skutočná realita. Napríklad Róm predstaví úplne presvedčivo ako svojho syna muža, ktorý nie je vôbec pokrvným príbuzným, ale teraz mu pomáha, stará sa o neho. Slováci ich potom odsudzujú za klamstvo. To vidíme aj u žiakov v školských laviciach. Horňák (2005, s. 64) v predstavách rómskych žiakov ide ďalej a hovorí, že „u rómskych detí možno rátať aj s transformáciou fantázie v účelové klamstvá“. Aj v tejto oblasti vidíme jednoznačný vplyv rodinnej výchovy. Emocná stránka je pre Rómov veľmi dôležitá. Emócie pôsobia aj na pamäť. Rómsky žiak si skôr zapamätá to, čo zapôsobilo na jeho emócie. Pozitívne či negatívne. Vo vyučovacom procese to môže učiteľ využiť a „posilniť ju môžeme vhodnou motiváciou žiakov (rečňovanky, hádanky, motivačné obrázky, využite prvkov dramatizácie a pod.)“ (Belásová, 2006, s. 36) Emocná stránka sa prejavuje aj v myslení. Podľa Klímu (in Horňák, 2005, s. 66) „je motivované zameraním na bezprostredný úžitok a prežívanie. Rómski žiaci majú dobrú schopnosť riešiť bežné praktické situácie súvisiace s uspokojením aktuálnych potrieb buď vlastných, alebo členov rodiny. Čokoľvek je mimo rámca osobnej užitočnosti, býva pre rómskeho žiaka ťažšie pochopiteľné (dokonca aj vtedy, ak ide o zdanlivo ľahkú názornú úlohu)“. Ak žiakovi dáme rozdeliť dvadsaťstranovú knihu na polovicu, je to pre neho ťažké. Ak mu však dáme rozdeliť dvadsať eur, rozdelí to hneď a správne. Je to pre neho praktická situácia.

Žiak, ktorý vstupuje do prvého ročníka, by už mal vedieť kontrolovať svoje správanie, city, impulzy. Pre rómskeho žiaka je škola záťažou. Prejavuje sa impulzívne, nekontroluje svoje pocity a nepodriaďuje ich požiadavkám vyučovacieho procesu. „Demotivujúco môže pôsobiť aj rodina, ktorá nedoceňuje význam vzdelávania.“ (Belásová, 2006, s. 37)

„Existujú aj pozitívne stránky edukácie rómskych žiakov. Predovšetkým je to hravosť, pohyblivosť, spontánnosť, srdečnosť, úprimnosť, veselosť a vďačnosť prejavovaná tým, ktorí sa o nich starajú a pomáhajú im.“ (Adamová a kol., 2006, s. 10)

Keď vezmeme do úvahy všetky spomenuté aspekty, môžeme tvrdiť, že rómsky žiak nie je nevzdelateľný. Treba poznať špecifiká, ktoré sú v prvom rade dôsledkom výchovy, a s tým spojenou prípravou na úlohu žiaka, sociálnou úrovňou, kultúrnou a etnickou príslušnosťou. Z uvedeného vyplýva, že na adaptáciu žiaka v škole a rómskeho žiaka zvlášť treba vynaložiť úsilie na motiváciu. Prihliadnuc na kognitívne a hodnotové špecifiká rómskych žiakov motivácia musí byť „krátka, ale dynamická a pestrá, aby bola pre nich zaujímavá a blízka ich rómskej mentalite. Najúčinnější je tá, ktorá je konkrétna, týka sa každodenného života. Osvedčuje sa najmä hra, tanec, dramatizácia, spev, recitácia, imitácia a pod.“ (Horňák, 2005, s. 71)

Náboženská výchova dezorientovaného žiaka oboznamuje so základnými predpokladmi kresťanských životných postojov, snaží sa ich v ňom rozvíjať a usiluje sa i o rozvoj jeho konania. Ponúka žiakovi pomoc pri orientácii v prostredí, ktoré je pre

neho cudzie, prostredníctvom biblického posolstva, kresťanskej tradície a kresťanského životného štýlu.

Náboženská výchova rómskym žiakom z málo podnetného a sociálne znevýhodneného prostredia môže ponúknuť akýsi most, ktorý sa bude prostredníctvom využívania špecifik rómskej kultúry i výchovy v rómskych rodinách snažiť vytvoriť priestor na preklopenie rozdielov medzi „cudzím“ školským svetom a domácim prostredím. Kresťanská identita je identitou kresťana, Božieho dieťaťa, tak doma, ako aj v škole či v spoločnosti. Je to jeden prvok, ktorý môže byť spojivom medzi týmito dvomi svetmi.

Školské vyučovanie náboženskej výchovy ponúka možnosť pochopiť kresťanské posolstvo v kontexte života. Umožňuje rozmýšľať o existenčných otázkach človeka a hľadať na ne odpovede, a pomáha spoločnosti v prevencii výchovy žiakov.

V rómskych rodinách absentuje morálna výchova typu rozlišovania dobra a zla, výchovy k osobnej zodpovednosti za svoje konanie a tiež katechizácia v náboženských otázkach, ktorá by vyplnila túto morálnu absenciu. Školské vyučovanie náboženskej výchovy sa nezameriava na výkon žiaka, ale na jeho morálny rozvoj a obojstranné prijatie (žiak – škola, škola – žiak). Preto môže doplniť i vyplniť prázdny priestor morálneho života s ohľadom na nadprirodzený cieľ, ktorého „ovocie“ môže žiak zažívať už teraz.

Žijeme v dobe, ktorá je plná zhonu za pôžitkami. S touto dezorientáciou a zhomom sa musia vyrovnávať aj žiaci vo svojom domácom rodinnom prostredí. Náboženská výchova ponúka v kontexte kresťanstva nádej pre žiakov, ich rodiny aj ich učiteľov, ktorá vedie po ceste životom všetkých do jedného cieľa.

3 POMOC PRI ADAPTÁCII RÓMSKÝCH ŽIAKOV

Aktuálnym problémom nášho školstva sú postupné organizačné a obsahové premeny, ktoré sa vo veľkej miere dotýkajú povinnej školskej dochádzky. Na základnej škole ešte stále všetci žiaci neukončia najvyšší ročník. Veľké nedostatky sa javia v logickom myslení, v jemnej motorike, vo vyjadrovacích zručnostiach, v samostatnej práci, v uskutočňovaní individuálneho prístupu k žiakom. Veľa neprospeievajúcich žiakov je z menej podnetného prostredia. Nie sú menej schopní, ale tradičným vyučovaním je prenášaná veľká časť školskej práce domov. (Hvozdovič a kol., 2003, s. 9)

Veľká časť rodičov im doma s úlohami a s učivom nevie pomôcť, lebo sami neukončili všetky ročníky povinnej školskej dochádzky. Preto treba hľadať iné formy, ktorými by si rómski žiaci osvojili či upevnili učivo. A to také, ktoré sú im blízke, ktoré oslovia a nadchnú tie oblasti, ktorými výraznejšie disponujú.

3.1 POTREBA VYUŽITIA ŠPECIFÍK A ZÁKONITOSTÍ RÓMSKEJ KULTÚRY

Učiteľ rómskych žiakov by mal poznať zákonitosti rómskej kultúry, životný spôsob Rómov, ich pravidlá, aby vedel pochopiť odlišnosti, ktoré sú niekedy prekážkou vo výchovno-vzdelávacom procese. Tak ako Balvín (2004, s. 8) uvádza myšlienku J. A. Komenského, že Európania majú spoločne pracovať na náprave všetkých ľudských záležitostí, a k tomu patrí i utváranie lepšieho človečenstva v rodinách, školách a v živote vôbec.

Podľa Hübschmannovej (1995, in Balvín, 2004, s. 14 – 15) je rozdiel v ponímaní medzi európskym a rómskym významom slova učiť. Učenie, po rómsky *sikhl'ol*, v tradičnej rómskej rodine prebiehalo viac-menej spontánne, pozorovaním a napodobňovaním. Oporou racionálnemu zmýšľaniu boli zmysly a pohybové ústroje. Rómovia preto nepoužívajú na učenie slovo *parha* – učenie, čítanie, štúdium, kde je dôležitá vôľa a racionálne úsilie. V ponímaní učenia dochádza k rozporu učiť sa spontánne a učiť sa zámerne.

Problémy v správaní, ktoré vyplývajú aj z nedostatkov v sociálnom učení, uvádza Klíma (1997, in Horňák, 2005, s. 67). Aj keď sa rómski žiaci nakoniec naučia rôzne spoločenské normy, ich socializácia je z pohľadu majority formálna. S platnými spoločenskými normami sa len málo identifikujú, pretože tie nie sú v zhode s pravidlami, ktoré platia v komunite. Žiak nemá pocit viny, keď jeho čin neodporuje jeho vnútorným normám, a tak sa z jeho pohľadu nejaví ako prehrešok. Potom trest je prežívaný a prijímaný ako nespravodlivosť. Tu sa jednoznačne prejavuje vplyv rodinného spoločenstva.

Je všeobecne známe, že rómski žiaci disponujú výrazným temperamentom, zmyslom pre rytmus, hudbu, spev, tanec. Tieto predpoklady sú vlastné ich kultúre. Ďalšou formou vo vyučovaní môže byť hra, ktorá vychádza z detstva. „Hravá forma býva pre žiakov príťažlivejším, zábavnejším podaním učiva, na rozdiel od monotónneho výkla-

du učiteľa. Prostredníctvom hry môžu žiaci získať poznatky jednoduchšie, rýchlejšie a dlhšie si ich uchovať v pamäti.“ (Tuleková, 2004, s. 23) Vieme, že hrou sú rómski žiaci doslova vtiahnutí do diania. Využitím ďalších prvkov, pohybu, hudby, dramatizácie dosiahne učiteľ lepšie výsledky z viacerých predpokladov. A to detstvo, rómska kultúra, zmysel pre rytmus. Dôležitá je motivácia, byť vtiahnutý do diania a zapojiť všetky zmysly.

„Rómske dieťa, ktoré prichádza do školy bez inštitucionálnej prípravy z málo podnetného rodinného prostredia, je znevýhodnené a vystavené krutej konfrontácii schopností, vedomostí, výzoru. Prichádza však z prostredia, kde hudba, spev, pohyb a tanec sú prirodzenou súčasťou jeho života. V možnostiach učiteľa je deťom prijateľnou formou priblížiť vlastnú kultúru prostredníctvom esteticko-výchovných aktivít. Tie sú ideálnou príležitosťou na využitie prirodzených daností rómskych detí: pohyblivosti, zmyslu pre rytmus, speváckych schopností, zmyslu pre kombináciu farieb aj využívania prírodnín a iných materiálov na dekoratívne účely. Predmety esteticko-výchovného charakteru dávajú priestor na sebarealizáciu rómskeho dieťaťa.“ (Maczejková a kol., 2005, s. 3)

Pedagóg sa musí snažiť uspokojovať potrebu sociálneho kontaktu žiaka s dospelým (v hrách, v rozhovoroch), predchádzať pocitom strachu a spoločne ich prekonávať. Rómsky žiak je v konfrontácii dvoch prostredí, iné prostredie doma, iné v škole. Často iné pravidlá doma a iné v škole (sociálne, morálne, etické, hygienické a pod.). Úlohou je tiež dostať zo žiaka, čo v ňom je, a snažiť sa, aby žiak tvoril, poznával a menil doterajšie spôsoby.

Veľmi dôležitá je motivácia žiaka, najmä u rómskych žiakov. Žiaci, ktorí pochádzajú z málo podnetného prostredia, majú v rodinnej výchove malú motiváciu k učeniu. Preto ju mnoho pedagógov považuje za najdôležitejšiu podmienku úspechu. Zeleiová (2006, s. 28) píše, že metódy ako pohyb, tanec, hudba, hra, improvizácia so zvukmi, tvorba foriem a tvarov, využívanie priestoru a mnoho iných prejavov poskytujú bližšie poznanie žiaka o jeho vývine, potenciách, zábranách a osobnostnom raste nielen na základe jeho slov, ale práve prostredníctvom jeho aj neverbálnych a tvorivých prejavov.

Rómski žiaci majú veľmi radi nové hry, nápady. Nevyrdžia pri nich však dlho. Prejavuje sa u nich súťaživosť, ale veľmi neradi prehrávajú. (Mužíková a kol., 2005, s. 14)

Na zvyšovanie motivácie k učeniu v škole sa úspešne využívajú výstavy najlepších prác, drobné odmeny, možnosť spievať v detskom zbore, tancovať v súbore a pod. Udržať záujem o školu znamená udržať ich v aktivite stálymi zmenami metód a foriem práce, možnosťou súťažiť, výzdobou, hudbou. Dobré skúsenosti sú aj s prácou v malých skupinách. Darák (in Horňák, 2005, s. 74) uvádza, že podľa 76 % učiteľov je účinnou motiváciou rozprávka. Jej výchovná, motivačná, poznávací, mravná, kreatívna, estetická a relaxačná funkcia. Paradoxné však je, že viac ako 90 % učiteľov hovorí, že rómski žiaci vo všeobecnosti inklinujú skôr k slovenským ľudovým rozprávkam ako k rómskym rozprávkam. Sústavné prízvukovanie a apelácia ako motivačný prostriedok v tomto prípade je neúčinný.

V práci s rómskymi žiakmi je dôležitá odborná úroveň, poznať rómsku problematiku a jej špecifiká. Ale predovšetkým je potrebný pozitívny vzťah k človeku, k týmto žiakom. Aj v tejto oblasti pedagogickej a výchovnej práce platia všeobecné pravidlá.

Rómovia majú oveľa viac odlišností, ako sa nám na prvý pohľad môže zdať. Nerozlišujú sa len jazykom či farbou pleti. „Róm je iná duša, iná hlava, iný človek. Nie je ani horší, ani lepší, je iný.“ (Bešenyei, 2009, s. 38)

Učiteľ rómskych žiakov

Príčinu problémov, ktoré sa spájajú s edukáciou žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia (predovšetkým rómskych), vnímajú pedagógovia Novotná a Pružinská (2006) a Portik (2007) v tom, že učitelia na prácu s rómskymi žiakmi nie sú dostatočne pripravení. Ide o pripravenosť pracovať so žiakmi tejto kultúry. Novotná a Pružinská (2006, s. 35) uvádzajú, že je veľmi nízke percento záujmu činných učiteľov z praxe o ďalšie vzdelávanie zamerané na špecifika práce s rómskymi žiakmi. Učiteľom v práci s rómskymi žiakmi nechýbajú predsudky. Takmer 60% študentov učiteľstva a 25,5% učiteľov považuje Rómov za najviac neželanú kultúrnu skupinu. Dvadsať učiteľov zo sto pripisuje Rómom len zlé vlastnosti. Týchto žiakov potom odsúvajú na okraj svojho záujmu. Z toho vyplýva i hodnotenie, ktoré veľakrát chýba alebo je ironizujúce.

Významným výchovateľským subjektom, ktorý napomáha rozvoj identity rómskych žiakov, je učiteľ. (Balvín, 2004, s. 26)

Keďže rómski žiaci sú pre učiteľov poväčšine neželaná skupina poznačená predsudkami, nemotivuje ich táto skupina ani k ďalšiemu vzdelávaniu sa v oblasti rómskej kultúry. Nízka znalosť rómskej kultúry je prekážkou vo výchovno-vzdelávacom procese. Čerešníková (in Novotná, Pružinská, 2006, s. 36) uvádza, že učitelia nie sú dostatočne pripravení na výchovu a vzdelávanie rómskych žiakov, nepoznajú psychiku rómskych žiakov a nie sú ochotní viac sa im venovať. O pripravenosti či skôr nepripravenosti učiteľov na prácu s rómskymi žiakmi hovoria aj ďalší autori (Portik, 2002, Portik, 2003, Porubský, 2002, Novotná, 2005, Novotná – Pružinská, 2006, Portik – Novotná, 2007, Horňák 2005).

Výchova a vzdelávanie rómskych žiakov majú byť zverené učiteľom, ktorí si dopĺňajú kvalifikáciu štúdiom zameraným na rómskych žiakov. Európska kultúra je učiteľom známa, pretože je to kultúra, v ktorej sami vyrastali. Preto výchova a vzdelávanie žiakov majoritného slovenského obyvateľstva je najžiaducejšia. Sú to žiaci, ktorým učitelia rozumejú, ktorých princípy rodinnej výchovy poznajú. Títo žiaci vedia, čo majú a čo nemajú robiť, prečo sa učiteľ správa tak, ako sa správa. Učitelia tiež ľahšie vycítia podstatu správania žiaka. Keďže rómska kultúra je odlišná, odlišná je aj rodinná výchova, a tým aj adaptácia žiaka. Ak učiteľ nepozná princípy a spôsob života svojho žiaka, nerozumie mu, nerozumie ani správaniu rodičov žiaka a tu dochádza k rozporu medzi výchovou a vzdelávaním, medzi objektom a subjektom vzdelávania.

Vynára sa otázka, aký by mal byť učiteľ rómskych žiakov. Okrem toho, že by mal poznať kultúru tohto národa, rodinnú výchovu, princípy života Rómov, mal by sa vyznačovať veľkou mierou trpezlivosti a empatie. Poznanie kultúry a jej pochopenie predpokladá vytlačanie možných predsudkov. Učiteľ by mal mať dobrú vôľu učiť rómskych žiakov. Ak ich chce učiť, bude hľadať metódy a formy, ako na nich čo najúčinnšie vplývať. Dobrý vzťah predpokladá aj tvorivosť. Poznanie ich kultúry a rodinných pomerov predpokladá empatiu a pochopenie. Takýto učiteľ je spravodlivý, objektívny a jeho osobnosť sa vyznačuje prirodzenou autoritou. Je prísny, ale aj láskavý.

Portik a Valachová a kol. (in Novotná, Pružinská, 2006, s. 38) výskumom zisťovali osobnostné charakteristiky učiteľov rómskych žiakov. Valachová predpokladá,

že budú mať zvýraznené niektoré osobnostné charakteristiky v porovnaní s učiteľmi ostatných žiakov. Ich predpoklad sa potvrdil. Na prvom mieste sa umiestnila trpezlivosť, ďalej dobrý vzťah k rómskym žiakom, tvorivosť, tolerancia, poznanie mentality Rómov, prísnosť, láskavosť, prirodzená autorita, empatia, pochopenie Rómov a spravodlivosť.

Ďalší výskum, ktorý uskutočnila Valachová a kol. (in Portik, Novotná, 2007, s. 93), mal zistiť, čo sa pri práci s rómskymi žiakmi osvedčilo ako nevyhnutné a čo ako nepotrebné. Respondenti výskumu boli učitelia rómskych žiakov s dlhoročnými skúsenosťami. Dôležitou podmienkou úspešnosti je podľa výskumu a praxe učiteľov viera v to, že žiak môže byť v škole úspešný. A nielen v základnej škole. Ďalej sa osvedčili metódy ako individuálna práca, systematické opakovanie učiva a vyučovanie cez hru. Skôr sa neosvedčili: vyučovanie pomocou tvorivosti, prísnosť a náročnosť, skupinové vyučovanie, tvorivá dramatika, frontálne vyučovanie, problémové vyučovanie.

Záverom z týchto výskumov a tvrdení možno usúdiť, že učiteľ rómskych žiakov má byť trpezlivý, tvorivý, tolerantný a má poznať Rómov s ich špecifikami, aby mohol zvoliť správne metódy a formy vo výchove a vzdelávaní. Veľkú úlohu v tomto procese zohráva aj atmosféra triedy, atmosféra školy. Tú vytvára riaditeľ školy spolu s pedagogickými pracovníkmi. Ak sú pedagogickí zamestnanci otvorení voči žiakom z rómskeho etnika a ich práca je zameraná na pomoc týmto žiakom, nechýba láska, pochopenie, trpezlivosť. V škole, v triede vládne rodinná atmosféra a nie atmosféra strachu, neprijatia. To pramení z osobnosti učiteľa a jeho profesionality.

Profesionalita učiteľa nie je spätá len s jeho aprobáciou, ale i s jeho schopnosťou riešiť edukačné problémy. A tie rámec predmetovej odbornosti presahujú. Koncepcia vzdelávania učiteľov rómskych žiakov by mala byť založená na osobnostnej orientácii prípravy učiteľov, zameranej na rozvíjanie učiteľskej osobnosti, orientácii na žiaka a rozvoj jeho osobnosti ako východiska obsahu prípravy učiteľov, funkčnosti prípravy učiteľov s posilnením ich praktických schopností, flexibilita a variabilnosti prípravy učiteľov a schopnosti ich alternatívnych prístupov (Novotná, Pružinská, 2006, s. 39 – 40).

O dôležitosti profesionality učiteľov hovoria aj nasledujúce zistenia. Z odpovedí respondentov na otázku, aké prístupy sa im najviac osvedčili pri práci s rómskymi žiakmi, až 24,72 % uviedlo, že sa neosvedčilo nič. Príčinou môže byť nízka motivácia odpovedať na otázku alebo ide o nízku tvorivosť učiteľov. Iným sa najviac osvedčil individuálny prístup, pochvaly, uznania, vyučovanie pomocou hry, názorné vyučovanie a spolupráca s ich rodičmi. Ďalej učitelia uvádzali vytrvalosť, hodnotenie známku, nadväznosť učiva, empatiu, humor, tanec, spravodlivosť, prísnosť, kontrolu, dôslednosť. (Portik, Novotná, 2007, s. 94).

Vikartovský (2006, s. 5) o osobnosti učiteľa píše, že v budúcnosti treba zlepšiť i výber uchádzačov o štúdium s pedagogickým zameraním. Lebo nestačia znalosti, musí sa preukázať aj vzťah k žiakom a iné charakteristiky osobnosti, ktoré sú potrebné na vzdelávaciu a výchovnú prácu.

„Jadrom profesionality učiteľa nemôže zostať iba jeho vedecká príprava. Je nevyhnutné preorientovať sa na rozvoj tvorivých a osobnostných kvalít učiteľov a ich prípravu kvalitatívne zefektívniť tak, aby sa dosiahli zmeny v jej koncepcii, obsahu, formách a metódach, nielen vo všeobecnosti, ale i vo vzťahu k vzdelávaniu rómskych žiakov.“ (Horňák, 2005, s. 40)

Osobnosť učiteľa je veľmi silnou motiváciou k učeniu. Rómski žiaci sa do školy tešia na svojho učiteľa. Často sa pripravujú, sústreďujú a snažia sa pracovať ani nie tak pre vlastnú budúcnosť, ale preto, aby svojmu učiteľovi urobili radosť. Rómski žiaci oveľa skôr vycítia lásku svojho učiteľa, a to môže byť veľmi silným motívom k učeniu i k správaniu v škole.

Osobitne musíme prihliadať na učiteľa náboženskej výchovy. Veľmi dôležitou je charizma na prácu s rómskymi žiakmi. Rovnako dôležité ako vzdelanie sú aj osobnostné predpoklady učiteľa náboženskej výchovy a zvlášť učiteľa rómskych žiakov. Prosťredníctvom osobnosti učiteľa je žiak motivovaný k zmene zmýšľania. Bez výsmechu, kriku, posudzovania a odsúdenia zažíva šťastné chvíle svojho detstva.

Pre učiteľa náboženskej výchovy je veľmi dôležitý nadprirodzený cieľ jeho práce. Tu sa nemôže spoliehať na dostatočné ohodnotenie, na pochopenie či uznanie zo strany rodiny. Často sa cíti, akoby bol nanovo a nanovo na začiatku.

Don Mário Riboldi počas svojej najväčšej krízy napísal tieto myšlienky: „Som medzi jedným z najťažších národov, nemožným národom. Nemám nič, nič za sebou nevidím. Po dvadsiatich rokoch som nespokojný.“ (Bešenyi, 2009, s. 38) Ale tento kňaz je uznávaným odborníkom, ktorý dvadsaťpäť rokov prežil ako Talian vo svojom dome, so svojimi hodnotami a so svojou kultúrou, no viac ako päťdesiat rokov ako Róm v službe Rómom bez domova, s osvojenými rómskymi spôsobmi i kultúrou. Pápež Ján Pavol II. mu udelil titul monsignor.

Ak tento muž po dvadsiatich rokoch neúnavnej služby Rómom zažíval krízu, nevyhne sa jej žiaden učiteľ. Môže dospieť k poznaniu ničoty svojej práce i námahy, ale vstať, pokračovať a vytrvať pomôže len láska k tomuto národu, ktorej prameňom je večný, nadprirodzený cieľ.

Náboženská výchova je dôležitou súčasťou duchovnej formácie. Pomôžeme si slovami kňaza a vychovávateľa dona Bosca, ktorý hovoril, že len srdce posilnené kresťanskou láskou je plodným prameňom náboženskej a občianskej premeny.

Potreba multikultúrnej výchovy

Každý človek vo svojom živote zastáva určitú úlohu, sociálne postavenie. Má svoje kultúrne tradície, etnické odlišnosti. Vďaka tomu má naša spoločnosť multikultúrny charakter.

Porubský (2002, in Novotná a Pružinská, 2006, s. 41) na otázku, koho sa týka multikultúrna výchova, odpovedá, že všetkých. Bez ohľadu na to, či učíme v triede, kde sú žiaci rovnakej etnickej príslušnosti, alebo multietnickej triede, náš prístup k výchove a vzdelávaniu by mal byť orientovaný smerom k rasovej, etnickej a náboženskej tolerancii, kultúrnemu pluralizmu, sociálnej spolupatričnosti, empatickému nazeraniu na svet a ľudí v ňom, spolupráci a kooperácii, ponímaniu inakosti ako výzvy na poznávanie, porozumenie a prekonávanie predsudkov a stereotypov.

Žijeme v spoločnosti, kde sa zoskupujú štáty, rodia rôzne únie, spoločenstvá, ktoré integrujú národy rôznych etník, kultúr, tradícií. Na politických, ekonomických i sociálnych poliach chcú fungovať tak, že sa národy snažia poznať, pochopiť, prijímať a navzájom obohacovať.

Průcha (1992, in Hornák, 2005, s. 132) uvádza: „V modernej spoločnosti, kde multikultúrna civilizácia utvára vzťahovú integritu národov, národností a etník, sa v súčasnej pedagogickej teórii i praxi prejavuje trend multikultúrnej výchovy a vzdelávania.

Definuje sa v dvoch rovinách: 1. ide o proces, ktorý smeruje k vytváraniu určitých perцепčných, hodnotových, postojových a interakčných dispozícií, vedomostí a schopností potrebných na život v súčasnej multikultúrnej civilizácii, 2. ako pedagogický program, ktorý má zabezpečiť vzdelávacie prostredie prispôsobené sociálnym, vzdelávacím a jazykovým potrebám žiakov v rozdielnych etnických, rasových, náboženských a iných minoritách. Ide o rešpektovanie potrieb, pričom ich kultúrne práva majú byť zachované.“

Učiteľ, ktorý pracuje so žiakmi z rómskeho etnika, by mal byť vybavený istými predpokladmi. Tie by sa mali týkať poznania kultúrnych, etnických a sociálnych odlišností. Učiteľ je vybavený na túto prácu do takej miery, do akej miery pozná špecifiká týchto žiakov (ich prostredia, rodinnej výchovy, dispozícií, pripravenosti, kultúrnych, sociálnych i etnických odlišností). Balvín (2000, in Portik a Novotná, 2007, s. 52) o charakteristike práce s rómskymi žiakmi píše, že znalosť špecifik sociálne znevýhodneného žiaka je organickou súčasťou vybavenia učiteľa na prácu s týmito žiakmi a ak sa to transformuje do didaktických a pedagogických spôsobilostí učiteľa, potom to predstavuje danú kompetenciu učiteľa. Učiteľ by mal vedieť, s čím rómsky žiak do školy prichádza, a z nedostatkov vytvárať pozitívne prostriedky na jeho rozvoj.

Přemysl Pitter inšpiroval učiteľov rómskych žiakov. Jeho filozofia výchovy je založená na konkrétnom čine a láske k žiakovi. Jeho výchovný prístup je vyjadrený štyrmi hodnotovými pojmami jedného reťazca: pravda, láska, dieťa, čin. Pravda – učiteľ vystupuje ako osobnosť, ktorá je schopná voliť cestu, cieľ i prostriedky. Preto učiteľ rómskych žiakov sa má oboznámiť s kultúrou, históriou a hodnotami tohto národa, aby tak mohol múdro dôjsť k voľbe učiť týchto žiakov. Láska – pri výchove nie je najdôležitejšia metóda, ale srdce, princíp lásky. Dieťa – negatívne vplyvy autoritatívnej výchovy sa odrážajú na rómskom žiakovi, lebo nie je rešpektovaná špecifická situácia. Čin – v práci pre tento národ má zmysel každý, aj malý čin. Z profesionálneho postoja ide o tzv. obeť svojich znalostí v prospech rozvoja tohto národa. Pritom však ide o vzájomné obohacovanie. (Balvín, 2004, s. 32 – 33). Toto sú piliere multikultúrnej výchovy a vzdelávania rómskych žiakov i žiakov vo všeobecnosti.

Balvín (2000, in Hornák, 2005, s. 52) uvádza osobnostné kvality učiteľa všeobecne ako multikultúrne kompetencie učiteľa. Sú to: láska k žiakom, tolerancia, nesmierna trpezlivosť, schopnosť pracovať s chybou ako s úrovňou zvládnutia obsahu, vynaliezavosť a tvorivosť, schopnosť individuálneho prístupu i za cenu, že sa mu individuum žiaka veľmi nepáči alebo že sa usilovne bráni, či vzpiera jeho starostlivosti.

Za multikultúrnú kompetenciu učiteľa považujú Kominarec a Kominarecová (2005, in Portik a Novotná, 2007, s. 55 – 56) súbor schopností určitého správania človeka v konkrétnej situácii. Autori tieto kompetencie definujú takto: 1. prejav rešpektu: v rámci rešpektu, čo predstavuje rešpekt v jednej kultúre, nemusí platiť v inej, 2. orientácia na poznanie: vyžaduje schopnosť prekročiť obmedzenie vlastného kultúrneho rámca, 3. empatický postoj: aby sme chápali svet tak ako iní, 4. interakčný manažment: rozvoj zručnosti personálnej interakcie znamená prijímať aj odovzdávať verbálne aj neverbálne prejavy, 5. tvorivý prístup: pochopenie a získanie schopnosti riešenia problémov je dôležité, 6. tolerancia pre odlišnosti: komunikátor je schopný prekonať nervozitu a frustráciu, ktorú sprevádzajú neľahké situácie, 7. nehodnotiaci postoj: vyberať si tie spôsoby komunikácie, ktoré neobsahujú hodnotiace stanoviská iných názorov.

O multikultúrnej výchove hovoria aj ďalší autori ako Průcha (1992), Hudecová, Kováčiková (2000), Balvín (1999, 2004), Dargová (2001), Strong (1989), Habovčíková (1993), Nakhle (1994), Šišková (1994), Darák (2001) a ďalší.

„Multikultúrna výchova vo vzťahu k rómskemu etniku v škole by teda mala sledovať tieto úlohy:

- optimalizovať vzájomné kontakty medzi žiakmi rôznych etnických a národnostných skupín, učiť žiakov, ako predchádzať a tiež konštruktívne riešiť konflikty medzi žiakmi odlišných sociálnych, etnických a národnostných skupín,
- sprostredkovať žiakom čo najviac informácií o menšinách, iných národoch a kultúrach,
- rozvíjať schopnosti tolerancie a akceptácie odlišností,
- maximalizovať vzájomné kultúrne obohacovanie.“ (Horňák, 2005, s. 133)

Poznanie žiakov, ktorých má učiteľ pred sebou, tolerancia a rešpektovanie rozdielov pomáhajú vytvárať uvoľnenú príjemnú klímu v triede. Žiaci sa cítia chápaní, cítia lásku a priazeň učiteľa. Prekonávajú strach z nového, cudzieho, nepoznaného. Tomu zodpovedajú aj ich výkony. Ak žiak vycíti predsudky, ktoré pramenia z nepoznania a neprijatia kultúry, prichádza strach a uzavretosť. Nespolupracuje s učiteľom, jeho výsledky sú slabé, často stojí na jednom bode. Škola a učiteľ sa preňho stávajú strašiacom. Multikultúrnej výchove sa venuje na školách málo pozornosti. Panuje názor, nech sa Rómovia prispôbia. Každý národ má však právo na svoju kultúru, svoje tradície, svoj jazyk, rozvoj svojho etnika a vlastného vedomia tak na poli politickom, ekonomickom, sociálnom, ako aj pedagogickom, výchovno-vzdelávacom.

Na pomoc učiteľom spoznávať kultúru Rómov vydal Sedlák v roku 1992 publikáciu *Poznáваме Циганов – Рóмов а Z рóмских мотивов пре чинност педагогов*. V roku 1995 MŠ SR schválilo *Vybrané kapitoly z dejín Rómov* ako doplnkové učebné texty k vyučovaniu dejepisu v 5. až 8. ročníku ZŠ. Ale aj pri rozprávaní o rómskej kultúre a dejinách je potrebný citlivý a individuálny prístup. Nie všetci Rómovia si želajú, aby sa o nich učilo či hovorilo v heterogénnych triedach. Stáva sa to tam, kde príslušnosť k rómskemu etniku sa vníma ako silný hendikep, minulosť ako dôkaz zaostalosti. (Horňák, 2005, s. 136)

Dôkazom multikultúrnej výchovy je americký kontinent, kde americká spoločnosť je kultúrnou oblasťou, ktorá spojila rôzne národy, etnické skupiny, ľudí, ktorí sa líšia jazykom, stupňom ekonomického rozvoja či rasovou príslušnosťou. Napriek odlišnostiam tvoria celok. (Portik, Novotná, 2007, s. 54)

Spoznávanie kultúry a zmyšľania žiakov, ktorých máme pred sebou, je nevyhnutnou podmienkou na to, aby sme vedeli, čo treba rozvíjať alebo, naopak, meniť. Spomínali sme absenciu rozlišovania dobra a zla a osobnú zodpovednosť za konanie zla. Nemenej dôležité je pochopiť chápanie pravdy v rómskej komunite z málo podnetného a sociálne znevýhodneného prostredia. Z viacročnej skúsenosti nám vyplynulo, že malé deti, zhruba do siedmeho roku veku, sa stotožňujú so svojimi predstavami a nám sa môže zdať, že klamú. Napríklad na otázku, čo dieťa dostalo pod vianočný stromček, vymenuje viaceré veci, no nič z toho nemusí byť pravda. Ono však uverí svojej predstave, čo by chcelo dostať, a vyjadrí svoju túžbu. Staršie deti sú často poučené svojimi rodičmi a učia sa účelovým klamstvám. Tie nepovažujú za veľké zlo. Podľa viacerých rómskych žiakov i ich rodičov sme dospeli k názoru, že ak má žiak alebo rodič z polopravdy alebo klamstva momentálny zisk, nepovažuje to za zlo. Považuje to za akúsi for-

mu ospravedlnenia. Pravda je ponímaná egocentricky. Napríklad, žiak vymeškal v škole vyučovanie, lebo išiel na čuťoriedky, ktorých predaj znamenal momentálny zisk. Ale v škole povedal, že mu bolo veľmi zle a mal teploty. Prosil o ospravedlnenie, ktoré podporil aj písomným ospravedlnením od rodiča.

Prikrášľovanie, zatajovanie pravdy či účelové klamstvo je bežné aj vo vzťahu k lekárom, sociálnym pracovníkom či samotným Rómom medzi sebou. Je tu rozpor medzi realitou a vnímaním reality. Toto je jednou z úloh učiteľa náboženskej výchovy, ktorý využívajúc toto poznanie žiakov a rodičov neodsúdi, ale pracuje na morálnej zodpovednosti ponímania pravdy.

Zranenie často prúdi zo vzájomného nepoznania sa. Pokiaľ nebudeme poznať svojich žiakov, môže sa stať, že ich zraníme alebo budeme zranení my. Zo zranenia prichádza znechutenie, vytráca sa láska a prichádza profesionalita bez lásky, ktorá neponúka novú cestu, novú nádej, len strohé informácie.

3.2 SPOLUPRÁCA ŠKOLY A RÓMSKEJ RODINY

Postoje rómskych rodičov k učeniu a vzdelávaniu svojich detí sú veľmi slabé, skôr ľahostajné. Keďže vzdelanie a škola nie sú pre väčšinu rómskych rodičov hodnotou, nemotivujú svoje deti, a to všetko sa odráža na postoji rómskych žiakov k škole a učeniu. Známe sú aj reakcie okolia, komunity na dobrý prospech rómskeho žiaka. Je skôr príčinou odmietnutia či pohrdania vlastným etnikom. Ak chceme tento jav posunúť iným smerom, zlepšiť ho, treba sa zamerať na rodinu, na spoluprácu školy s rómskou rodinou.

Danko (1994, in Horňák, 2005, s. 72) uvádza, že „nízka výkonová motivácia rodičov detí pochádzajúcich z osád sa prirodzene negatívne odzrkadľuje aj v nízkej motivácii rómskych žiakov k učeniu. Rómska usadlosť ako sociálne prostredie žiaka tak isto vykazuje nízku výkonovú motiváciu a nízke životné aspirácie.“

Pigulová (1996, in Novotná a Pružinská, 2006, s. 163) uvádza, že „spolupráca je systematický a plánovaný proces, ktorý sa uskutočňuje prostredníctvom triednych učiteľov, vedenia školy, na rodičovských schôdzkach i návštevami v rodinách“. Zahŕňa individuálne kontakty učiteľov a vedenia škôl s jednotlivými rodičmi na úrovni tried a kontakty školy s rodičmi ako celkom.

Mujkošová (2004, s. 10 – 11) na tému spolupráca školy a rodiny píše, že „otázky vzťahu rodiny (rodičov) a školy (učiteľov) vystupujú v posledných rokoch z periferie pedagogického záujmu do popredia. Škola musí byť iniciátorom zmien, a to aj v oblasti spolupráce školy a rodiny. Nemôžeme čakať na prvý krok zo strany rodičov, oni čakajú na podnet od nás.“

Ďalej uvádza kroky na zmenu vzťahov školy a rodiny. Sú to:

- uvedomenie (prečo, analýza doterajších skúseností),
- smer (vizia, poslanie),
- vytvorenie plánu spolupráce (ciele, kto? čo? ako?),
- realizácia (konkrétne podujatia, sledovanie plnenia),
- spätná väzba (hodnotenie, dotazníky, rozhovory).

Homolek (1997, in Balvín, 2004, s. 36) analyzuje stav neúspešnosti rómskych žiakov a vyvodzuje koncepciu riešení. Uvádza ako jedno z podstatných riešení tohto javu zapojenie rodiny a chápanie rôznorodých činností žiaka, v ktorých nachádzajú radosť ako súčasť vzdelávania.

Novotná a Pružinská (2006, s. 163 – 164) predkladajú dva faktory pri potrebe a význame spolupráce rodiny so školou vo všeobecnosti: „Každý rodič zo všetkých socioekonomických a etnických skupín chce, aby jeho dieťa v škole prosperovalo, bolo úspešné a chce mu v rámci svojich možností pomôcť. Hlavný záujem rodiča je blaho vlastného dieťaťa.“ Ďalej uvádzajú pedagogické výskumy z rôznych krajín sveta (Beed, 1997), ktoré potvrdzujú, že zapojenie rodičov do vzdelávania detí je vždy prínosom pre dieťa, prínosom pre učiteľa a školu a prínosom pre rodinu.

Obe strany, učitelia i rodiny žiakov, sa spoznávajú, vzniká vzťah, obojstranne si navzájom poskytujú informácie o žiakovi, čo pomáha skvalitňovať výchovno-vzdelávací proces. Vzniká priestor na vzájomnú dôveru a pomoc žiakom. Kvalitná komunikácia medzi rodičmi a učiteľmi rómskych žiakov sa dá dosiahnuť rôznymi formami zapojenia sa do života školy.

Kundráťová (1999, in Novotná a Pružinská, 2006, s. 169 – 170) uvádza dve oblasti dimenzie vzťahu: 1. aktivizácia vzájomnej komunikácie majoritnej spoločnosti s minoritou predovšetkým na úrovni bezprostredných vzťahov, 2. posun vekovej hranice aktivizácie efektívnej komunikácie do oblasti predškolského veku. V otázke bariér medzi školským prostredím a rómskou rodinou a následnou komunikáciou sa zhoduje s Kjučukovom a Habovčíkovou (1994, in Novotná a Pružinská, 2006, s. 169 – 170) a dodáva:

- sociálne podmienky života, ktoré neumožňujú rómskym žiakom takú prípravu na vyučovanie ako žiakom majority,
- slabšiu pripravenosť na plnenie povinností v škole (psychicko-kultúrne špecifiká etnika),
- sociálne bariéry pri utváraní interpersonálnych vzťahov, predsudkov, stereotypov,
- slabá informovanosť vyplývajúca zo sociálnej izolovanosti,
- integračno-obranná pozícia zo strany rómskeho spoločenstva voči majoritnému, ktoré prezentuje škola.

Organizovanie pravidelných stretnutí, besedy na rôzne témy, organizovanie spoločných kultúrnych podujatí, poradenská služba, prípadne individuálne doučovanie aj v prítomnosti rodiča, návšteva rodín pomáhajú priblížiť školu rómskym rodinám a rómske rodiny škole. Sebaprijatie a záujem sa môže zintenzívniť na oboch stranách, a to bude veľkým prínosom pre celý výchovno-vzdelávací proces. To však vyžaduje celého učiteľa, celého človeka. Nielen v pracovnom čase. Veľmi prospešne môže učiteľom i rodičom pri vzájomnej komunikácii pomôcť pedagogický asistent.

Vychádzajúc z množstva zahraničných štúdií i dlhoročnej praxe učiteľov a rodín v zahraničí sa osvedčil modul spolupráce vypracovaný Epsteinovou (*Partnerstvo školy a rodiny*, 2001), ktorý uvádzajú Novotná a Pružinská (2006, s. 168 – 169). Rodina je zaangažovaná do výchovno-vzdelávacieho procesu v podobe šiestich typov:

- rodičovstvo – pomoc školy rodičom pri vytváraní domáceho prostredia, ktoré motivuje deti v učení,
- komunikácia – vytváranie a udržiavanie obojstrannej komunikácie,
- dobrovoľníctvo – angažovanie rodičov alebo iných zástupcov školskej komunity ako dobrovoľných pomocníkov pri vyučovaní a výchove,
- domáca príprava – poskytovanie informácií, nápadov a možností rodinám, ako pomôcť deťom pri ich domácej príprave,

- rozhodovanie – účasť rodiny na riadení školy, angažovanie rodičov do diania v škole prostredníctvom rodičovského združenia, rady školy,
- spolupráca s komunitou – začlenenie zdrojov a služieb komunity do podpory škôl a rodín (koordinátorská práca školy pri zabezpečovaní pedagogicko-psychologických služieb pre rodičov a deti).

Základom dobrej spolupráce rodiny a školy sú dobré vzťahy a komunikácia. Učiteľia a pedagogickí asistenti musia prevziať iniciatívu do vlastných rúk a naučiť sa, ako s každou rodinou pracovať v prospech žiaka. Vzťah rodič a učiteľ sa neustále vyvíja a formuje. Vzhľadom na rôznorodosť rodín treba zvoliť rozmanité stratégie a individuálny prístup ku každej z nich. (Kovářová, Nižníková, 2006, s. 13)

Medzi dôležité aspekty spolupráce školy a rómskej rodiny patrí návšteva rodiny v osade. Väčšiu dôveru učiteľ dosiahne, ak navštívi rodinné prostredie svojich žiakov. Nenásilne, vojde tam, kam ho pozvú. Len na dvor, prípadne dovnútra. Ak prejaví záujem i o ich širšiu rodinu, ktorá je rómskemu národu vzácna, získa dôveru.

Pred kňazom či učiteľom náboženskej výchovy, katechétom chcú rodičia i žiaci vyzeráť v lepšom svetle a niekedy táto skutočnosť môže byť i motiváciou k podaniu lepších vyučovacích a výchovných výsledkov.

Asistent učiteľa

Jednou z možností, ako zlepšiť adaptáciu rómskych žiakov na školu a zlepšiť ich vzťah k škole, je zaradenie do výchovno-vzdelávacieho procesu asistenta učiteľa. Najideálnejším asistentom učiteľa pre rómskych žiakov by mal byť rómsky asistent učiteľa, príslušník z vlastného etnika. Pozná komunity, ich problémy, situácie rodín, z ktorých žiaci pochádzajú. Najlepšie vie pochopiť správanie a mentalitu žiakov a z toho vyvodíť pomoc v danej situácii pre konkrétneho žiaka.

Právo na výchovu a vzdelávanie dieťaťa je bipolárne prepojené s právom a povinnosťou rodiny starať sa o výchovu detí. Znamená to, že rodičia v prvom rade rozhodujú o tom, ako budú ich deti vychovávané, v akom duchu a v akej inštitúcii. Na druhej strane, nie všetci rodičia si uvedomujú povinnosti voči svojim deťom a z rozličných dôvodov nezabezpečujú optimálne podmienky na ich výchovu a vzdelávanie. (Baďuríková a kol., 1. časť, 2006, s. 5) Práve tu môžu pomôcť asistenti učiteľa žiakom i učiteľom skvalitniť výchovno-vzdelávací proces, aby si žiaci osvojili čo najviac poznatkov, ktoré by im pomohli ďalej napredovať.

Aby sa mohli udiť zásadné zmeny v neskoršom spoločenskom uplatnení rómskych žiakov, je potrebná zmena postojov Rómov k vzdelávaniu a vzdelaniu. Tu sa črtá ďalšia úloha pre asistenta učiteľa ako tvorcu tejto zmeny, ktorý môže byť príkladom i vzorom. (Horňák, 2005, s. 167)

V dôsledku rozdielov v adaptácii medzi majoritnými žiakmi a rómskymi žiakmi je na vyučovaní rómskych žiakov okrem vyučujúceho učiteľa veľmi potrebný aj iný pedagogický zamestnanec – asistent učiteľa, a to z nasledujúcich dôvodov: rómski žiaci sa nedokážu sami primerane adjustovať do kolektívu triedy, učiteľovi často chýbajú potrebné kompetencie pomôcť týmto žiakom, treba zohľadniť kultúrne špecifiká výchovného pôsobenia v rómskej rodine, nízky duševný obzor a všeobecná informovanosť môžu byť dôsledkom celkovej slabej rozvinutosti osobnosti, ktorá v spolupráci s bilingvizmom znevýhodňuje rómskeho žiaka v škole na dlhší čas. (Novotná, Pružinská, 2006, s. 48)

Asistent učiteľa spolupracou s učiteľom a svojim pôsobením na žiaka pomáha prekonávať sociálne, jazykové, kultúrne a spoločenské bariéry výchovno-vzdelávacieho procesu. Novotná a Pružinská (2005, s. 51) uvádzajú, že ak je asistent učiteľa Róm, nepripadajú si rómski žiaci v škole takí opustení, stotožňujú sa s človekom, ktorý vyzerá ako ich otec alebo matka a prítomnosť Róma im dodáva sebadôveru i odvalu. Je to človek, ktorý pre žiakov dotvára klímu školy, klímu triedy, ktorý rozumie ich materinskej reči, je jedným z nich, a to pôsobí na rómskych žiakov veľmi dôverne, až rodinne.

Hornák (2005, s. 167) uvádza charakteristiku asistenta učiteľa takto:

- je to pomocný pedagogický pracovník, ktorý pod vedením triedneho učiteľa individuálne pracuje so žiakmi a pomáha im prekonávať ťažkosti, s ktorými sa počas výchovno-vzdelávacieho procesu stretávajú,
- sprostredkúva spoluprácu medzi rómskou komunitou a školou, najmä rodičmi žiakov,
- pomáha v mimotriednych a mimoškolských aktivitách,
- ak je Róm, je predstaviteľom a nositeľom rómskych tradícií a rómskej kultúry, vysvetľovateľom rómskeho pohľadu na svet majoritného obyvateľstva,
- je pozitívnym vzorom pre žiakov pochádzajúcich zo sociálne znevýhodneného a výchovne menej podnetného prostredia,
- vyhľadáva „školský“ ohrozené deti, ale aj ony by sa mali k nemu s dôverou obracať.

O asistentovi učiteľa Novotná a Pružinská (2006, s. 52 – 53) píšú, že je to odborný pracovník kvalifikovaného odborného pracovníka, ktorý pod jeho vedením pomáha pri výkone činností, ustanovuje sa v triedach, ktoré navštevuje viac ako päť žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia, podieľa sa na utváraní podmienok na prekonávanie najmä jazykových, zdravotných a sociálnych bariér žiaka vo výchovno-vzdelávacom procese, má poznať kultúru väčšiny aj rómskej populácie a rozdiely, pre žiakov je pozitívnym vzorom. Rodičia budú pripravenejší zaangažovať sa do života triedy, ak budú mať možnosť komunikovať vo svojom jazyku. Náplňou asistenta učiteľa je pracovať pod vedením učiteľa a podľa jeho pokynov priamo so žiakmi v triede, individuálne pracovať so žiakmi s poruchami učenia a problémovým správaním, robiť dozor počas prestávok, sprevádzať žiakov mimo triedy, sledovať situáciu rómskych žiakov v školách, hodnotiť svoje pozorovania.

Štolová (2002, in Hornák, 2005, s. 172) uvádza zistenia o úlohe asistenta učiteľa, akú mu pripisujú učitelia, ktorí s nimi pracujú. 76 % z nich sa domnieva, že asistent učiteľa môže čiastočne pomôcť pri vzdelávaní rómskych žiakov. Pre 45 % opýtaných je partnerom pri realizácii multikultúrnej výchovy. Pre 65 % učiteľov nadviaže asistent učiteľa lepší kontakt s rodinou žiakov ako sám učiteľ. 38 % respondentov hodnotí svojho asistenta učiteľa ako veľmi aktívneho, ale až 58 % musí asistentovi učiteľa pomáhať a usmerňovať ho v práci. Len 4 % učiteľov sa domnieva, že táto funkcia je zbytočná. 21 % opýtaných asistentov učiteľa hovorilo, že spolupracuje s učiteľom ako s rovnocenným partnerom, 79 % malo názor, že učitelia k nim nezaujali zatiaľ vyhranený postoj a 75 % nemá problémy s vedením školy, ale stretáva sa s ochotou pomôcť a porozume- ním.

Belasová (2006) zhotovila súbor námetov, ktorými by asistent učiteľa svojou zásluhou mohol prispieť k zlepšeniu úrovne čitateľských a grafomotorických spôsobilostí rómskych žiakov. Sú zamerané na rozvoj zrakového vnímania, zrakovej pamä-

ti a zrakovej diferenciácie, rozvoj sluchového vnímania, sluchovej pamäti a sluchovej diferenciácie, rozvoj komunikácie a rozširovanie slovnej zásoby, rozvoj analyticko-syntetickej činnosti, rozvoj priestorovej orientácie, rozvoj hrubej a jemnej motoriky a rozvoj grafomotorických aktivít (prípravné cviky).

Na pozíciu asistenta učiteľa by sa mal hlásiť ten, kto má kladný vzťah k žiakom, nemá predsudky voči rómskej komunite, vidí možnosť, ako pomôcť rómskym žiakom a nie hlavne sebe (príležitosť zamestnať sa), má ochotu ďalej sa vzdelávať, a tak profesionálne rásť v tejto pozícii, má chuť a ochotu urobiť aj niečo navyše, a vidieť význam v tejto práci. Asistent učiteľa rómskych žiakov by si mal týchto žiakov zamilovať, aby sa aj napriek ťažkostiam vždy rozhodol pre týchto žiakov, a tak utváral príjemnú a uvoľnenú atmosféru v triede v spolupráci s učiteľom a rodinami žiakov. Svojím prístupom k práci by mal na žiakov i rodičov pôsobiť motivujúco.

Roháč (2006, s. 65 – 66) píše, že poznanie základných právnych pojmov z teórie práva spoločnosti zo strany pedagogického asistenta sa javí ako predpoklad na správnu interpretáciu, najmä zákon o rodine. Treba poznať a vedieť interpretovať predovšetkým otázky týkajúce sa vzniku manželstva, okolnosti vylučujúce uzavretie manželstva, vzťahov medzi manželmi, zániku manželstva smrťou alebo vyhlásením jedného z manželov za mŕtveho a zániku manželstva rozvodom, vzťahov medzi rodičmi, deťmi a ostatnými príbuznými. Z týchto vzťahov vyplývajú práva a povinnosti, a to najmä sústavná a dôsledná starostlivosť o výchovu, zdravie, výživu a všestranný vývoj maloletého dieťaťa, zastupovanie maloletého dieťaťa a správa majetku maloletého dieťaťa.

Tieto odborné znalosti v oblasti práva pomôžu asistentovi učiteľa v jeho práci. Ľudským i odborným prístupom môže správne nasmerovať rodiny žiakov, odhaliť prípadné zneužívanie práv a povinností rodičov v oblasti výchovy, vzdelávania a starostlivosti o dieťa alebo aj k náprave, a to v záujme maloletého dieťaťa.

Z praxe riaditeľov škôl vyplývajú konštatovania týkajúce sa podmienok, prostriedkov a procesu výchovy a vzdelávania, ktoré uvádza Synek (2007, s. 7):

- Zabezpečiť školám väčší počet asistentov učiteľov, špeciálneho školského pedagóga, psychológa.
- Nielen legislatívne, ale aj vytvorením celého servisu služieb i dostatočným financovaním podporovať integráciu všetkých, aj nadaných žiakov.
- Každá škola by mala mať špeciálneho pedagóga, pretože sa zvyšuje počet žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami.

Novotná a Pružinská (2006, s. 54 – 55) uvádzajú príklady modelov spolupráce učiteľa a asistenta učiteľa na vyučovacej hodine. Treba ich zosúladiť tak, aby sa vzájomne nevyrušovali, ale dopĺňali a podporovali pri plnení vyučovacích cieľov.

- Učiteľ pracuje s celou triedou frontálne, asistent učiteľa zatiaľ pomáha rómskym žiakom s pochopením nových pojmov, zadaných úloh a pod.
- Učiteľ vysvetlí učebnú látku všetkým žiakom, asistent učiteľa učivo opakuje s rómskymi žiakmi, zatiaľ čo učiteľ vysvetľuje rozširujúce učivo ostatným žiakom alebo s nimi učivo precvičuje.
- Učiteľ vysvetľuje učebnú látku, asistent učiteľa medzitým preberá to isté učivo, ale v rozsahu podľa individuálneho plánu s postihnutým žiakom. Keďže základnou pracovnou povinnosťou asistenta učiteľa je pomáhať prekonávať sociálne bariéry žiaka, jeho náplň určuje riaditeľ školy.

Dôležité je zavádzať protipredsudkovú výchovu do škôl, a tak odstraňovať napätie, ktoré vzniká medzi školou a rodinou žiaka. Baďuriková a kol. (2006, 2. časť, s. 7 – 19) uvádzajú aktivity so žiakmi a rodičmi, ktoré môže využiť vo svojej práci asistent učiteľa, a tým prispieť k bezpredsudkovej klíme. Stanovené sú nasledujúce ciele:

- rozvíjať bezpredsudkové, kritické myslenie a komunikatívne zručnosti,
- pestovať u detí vedomé budovanie pozitívneho sebaobrazu, sebavnímania a skupinovej identity,
- posilňovať vzťahy medzi školou, rodinami a komunitami, v ktorých deti vyrastajú,
- podpora sociálnej spravodlivosti.

O dôležitosti a potrebe asistenta učiteľa rómskym žiakom, o výhodách i o problémoch píše viacerí autori: Balvín, 2000, Onderčová a Žigmund, 2004, Horňák, 2005, Horňák a Petrasová, 2001.

Situáciu v našej krajine vystihuje tvrdenie: Rómski asistenti učiteľa sú potrební, ale je ich málo. Sú potrební v oblastiach, ktoré by učiteľ nemohol dobre zvládnuť. Z náplne práce asistenta učiteľa je evidentná práve oblasť spolupráce s rómskou rodinou, o čom hovorí aj metodický pokyn č. 1631/2002 a metodický pokyn č. 184/2003-095. Prácu asistenta učiteľa vymedzuje takto: návšteva rodiny a komunity, organizovanie stretnutí a spolupráca s rodičmi tak, aby sa cítili súčasťou vzdelávacieho procesu (informovanie o dôležitosti predškolského vzdelávania, komunikácia s rodičmi žiaka o procese výchovy a vzdelávania, motivovanie rodičov na vytváranie vhodného výchovného a vzdelávacieho prostredia, podporovanie kontaktov medzi rómskymi a majoritnými matkami a žiakmi, zvyšovanie informovanosti a zaangažovanosti komunity do vzdelávacieho procesu, podporovanie pozitívnej sociálnej interakcie medzi učiteľom, žiakmi, rodičmi, spoznávanie rodinného prostredia, sociálnych pomerov, záujmov rodičov a zdravotného stavu žiaka). (Novotná, Pružinská, 2006, s. 174, 175)

Asistent učiteľa v predmete náboženská výchova by mal tiež ako učiteľ náboženskej výchovy disponovať veľkou dávkou ochoty spoznať rómskeho žiaka s jeho špecifikami i rodinnou výchovou, disponovať veľkou mierou trpezlivosti, láskavosti i prístnosti, ktorá dáva hranice, ale neberie slobodu, povzbudzuje, ale neuráža, a motiváciou jeho práce by mal byť tiež v prvom rade nadprirodzený cieľ. V inom prípade stratí chuť, nadšenie, radosť z práce a stane sa len udržiavateľom poriadku na hodinách.

Nultý ročník

„Vstup dieťaťa do školy sa vyznačuje potrebou adaptovať sa na prostredie školy. Dieťa musí chápať adekvátne pojmy, musí mať zodpovedajúcu slovnú zásobu a primerane sa vyjadrovať. Dieťa musí byť spôsobilé získavať nové poznatky, zvládať dočasné odlúčenie od rodinného prostredia, vedieť sa zapájať do pracovných činností.“ (Đurdiak, 2006, s. 15)

Keďže niektoré deti nie sú po psychickej, fyzickej, emocionálnej alebo sociálnej stránke zrelé, veľmi prínosným riešením môže byť nultý ročník, tzv. prípravná trieda. Školská nezrelosť môže mať viaceré dôvody. Rodinná výchova, absencia predškolskej dochádzky, nedostatočne vyvinuté poznávacie alebo mimopoznávacie funkcie dieťaťa. Nultý ročník pripraví dieťa na lepší a úspešnejší vstup i zvládnutie prvého ročníka základnej školy. Tým sa odstraňuje nežiaduci jav, nezvládnutie učiva, opakovanie prvého ročníka a následne aj opakovanie ďalších ročníkov.

Žiaci, ktorí majú častejšie adaptačné problémy pri vstupe na základnú školu, sú rómski žiaci zo sociálne znevýhodneného a málo podnetného prostredia. Keďže hlavnou úlohou školy je poskytnúť a prenechať žiakovi znalosti a vedomosti, ktoré bude naďalej rozvíjať a uplatňovať prakticky vo svojom živote, musí školstvo hľadať riešenia, ako všetky potrebné vedomosti poskytnúť aj žiakom z málo podnetného prostredia.

Čížková (1995, in Bartoňová, 2000, s. 17) a Vágnerová (1995, in Bartoňová, 2000, s. 17) píše, že práve deti, ktoré nenavštevujú predškolské zariadenie, deti z rodín s nízkou sociokultúrnou úrovňou prežívajú školské neúspechy. Jedným z faktorov, ktoré nepriaznivo ovplyvňujú úspešnosť rómskych detí v škole, je neschopnosť vytvoriť si cieľ, pevný program, štruktúru. Autorka ďalej uvádza, že hlavným riešením jazykového hendikepu rómskych detí je návšteva prípravných ročníkov najmenej jeden rok, najlepšie dva roky pred vstupom do základnej školy. „Nultý ročník však môže žiak navštevovať len jeden školský rok.“ (Ďurdiak, 2006, s. 14)

Už v sedemdesiatych rokoch minulého storočia sa predkladali návrhy na predĺženie prvého ročníka pre rómske deti na dva roky v spojení s celodenným vyučovaním. Toto riešenie navrhovali Rokošová (1972) a Kručayová (1972). „Podstata tejto formy výchovno-vzdelávacieho procesu spočíva v tom, že žiaci plnia učebné osnovy prvého ročníka ZŠ počas dvoch rokov školskej dochádzky v kombinácii s celodenným výchovným pôsobením a akceleračnými programami a cvičeniami na rozvoj poznávacích a mimopoznávacích funkcií. Prípravný ročník poskytuje žiakom celodenné výchovné pôsobenie, podnetné prostredie, individuálny prístup, pri znížených nárokoch v oblasti vyučovania možnosť zažiť úspech, pestovanie návykov a zručností potrebných v 1. ročníku ZŠ, dôsledkom uvedeného lepší, úspornejší štart do prvého ročníka ZŠ.“ (Horňák, 2005, s. 125)

Koncepcia nultého ročníka má žiakovi zabezpečiť rozvoj jeho schopností, naučiť zvykať si na určitý režim, na samostatnú prácu a netradičnými formami poskytnúť žiakovi vedomosti. Využitím rôznym metód a foriem žiak dobrým zážitkom, ktorý pôsobí na jeho emocionálnu stránku, odbúrava strach zo školy, a úspech mu dáva radosť z vykonanej práce. Motivuje ho do novej práce, do nových zážitkov. Zážitky, radosť a emocionálna stránka sú pre žiaka a jeho rozvoj veľmi dôležité, zvlášť pre rómskeho žiaka, ktorý veľmi intenzívne prežíva svoje zážitky, stotožňuje sa s nimi a sprítomňuje si ich. Kvalitná príprava žiakov v nultých ročníkoch zníži veľmi vysokú neúspešnosť rómskych žiakov v prvom a druhom ročníku ZŠ.

Nultý ročník upravuje súčasný platný zákon č. 245/2008 Z. z. zákon o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov, konkrétne § 19 ods. 4, 5, 6.

Zriadenie nultého ročníka vychádza z potreby pomôcť žiakom, ktorí pochádzajú zo sociálne a výchovne nedostatočne podnetného prostredia alebo nenavštevovali predškolské zariadenie a z rozličných dôvodov majú odloženú povinnú školskú dochádzku. Táto skupina detí je špecifická tým, že potrebuje zvláštny prístup. Preto sa predpokladá, že aj nultý ročník bude špecifický. (Štiňová a kol., 2004, s. 2)

V nultom ročníku sa hlavný dôraz kladie na rozvoj reči, jazykových a komunikačných schopností, rozvoj jemnej motoriky a grafomotorických zručností, rozvoj poznávacích, psychických procesov, rozvoj sociability a emocionality, rozvoj poznávacích záujmov, rozvoj pracovných a sebaobslužných návykov, zvládnutie základov čítania,

rozvoj matematických predstáv a počtových výkonov, rozvoj esteticko-pohybových schopností. (Horňák, 2005, s. 126)

Šupšáková (1991, in Nagajová a Porubská, 2004, s. 5) uvádza citát Komenského ako univerzálny kľúč sprístupňovania nových poznatkov, ktorý dal vo *Veľkej didaktike*: „Treba napríklad ustavične spájať sluch so zrakom, jazyk s rukou, to jest to, čo majú vedieť. Má sa nielen rozprávať, aby to vnímali sluchom, ale aj kresliť, aby sa im to dostalo do mysle prostredníctvom zraku. Nech sa potom skoro učia striedavo vyjadrovať látku slovami a naznačovať ju rukou, aby sa s ničím nezačínalo skôr, kým sa im to dostatočne nedostane do uší, očí, mysle a pamäti.“

Projekt experimentálneho zavedenia tried nultých ročníkov vznikol a začal sa uplatňovať v školskom roku 1992/1993. Autorkou projektu a hlavnou realizátorkou bola Maczejková. Základom projektu bolo intenzívne cieľavedomé edukačné pôsobenie skúsených pedagógov počas dvojročného cyklu, ktoré umožnilo žiakom z málo podnetného, jazykovo a sociálne znevýhodneného prostredia zvládnuť učivo prvého ročníka ZŠ. (Horňák, 2005, s. 127)

Na základe empirických poznatkov možno konštatovať nasledujúce zistenia:

- celková atmosféra bola uvoľnenejšia, priateľskejšia a prajúcejšia než v bežných triedach ZŠ, učitelia ani žiaci neboli stresovaní tlakom preukázať maximálne výkony,
- plánovaný obsah a rozsah učiva žiaci zvládli bez väčších problémov,
- sociálne správanie žiakov z prípravných ročníkov bolo lepšie zvládnuté než v bežných triedach, v rámci celodenného výchovného pôsobenia mali učitelia širší priestor venovaniu sa výchovným komponentom,
- vo všeobecnosti prejavovali žiaci z nultých ročníkov pozitívnejší vzťah k škole a školskému prostrediu ako žiaci z bežných tried. (Maczejková a kol., 2000, s. 11 – 12)

„Pomôž mi, aby som to dokázal sám.“ S takouto prosbou sa malé dieťa obrátilo na Montessoriovú, a tá sa stala krédom jej pedagogiky. Montessoriová je veľkou postavou svetovej pedagogiky 20. storočia. (Zörklerová, 2005, s. 24)

Aj nulté ročníky a pedagógovia v nich majú pomôcť žiakom, aby neskôr, v ďalších ročníkoch úspešne zvládali narastajúce učivo sami.

Záver

Naša spoločnosť sa dlhodobo snaží riešiť problém vzdelávania rómskych žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia. Tí nástupom na základnú školu zápasia s problémami adaptovať sa na školské prostredie. Ich problémy veľmi úzko súvisia s pripravenosťou na školu. Žiaci nedostatočne alebo vôbec neovládajú vyučovací jazyk, sú telesne, kognitívne, emočne i sociálne nezrelé. Ich sociálne podmienky a málo podnetné prostredie im bránia plnohodnotne sa pripravovať na vyučovanie. Spomínané problémy úzko súvisia s rodinnou výchovou. Rómske dieťa nie je v rodine vychovávané ako budúci žiak, pretože vzdelanie nie je považované za hodnotu. Rómski žiaci často opakujú ročníky. Žiak sa stretáva s iným svetom, ktorý je mu cudzí, pôsobí placho, bojzливо, utiahnuto.

Úlohou školy a učiteľov nie je zmeniť kultúru, zásady či rodinnú výchovu v rodinách rómskych žiakov, ale počítať s rómskymi žiakmi vo výchovno-vzdelávacom procese.

Je veľa odborníkov na riešenie problému vzdelávania rómskych žiakov. Vychádzajú publikácie, pádne argumenty a odporúčania pre prax. Je na učiteľoch rómskych žiakov, aby sa v tejto oblasti vzdelávali pre vlastné dobro, pre dobro svojich žiakov a následne pre dobro spoločnosti. Pri rómskych žiakoch sa stretávame s rozdielnou kultúrou, s odlišným vybavením a dispozíciami. Ak žiaka budeme poznať, ak ho budeme poznať v kontexte jeho rodiny, tradícií, zásad i kultúry, budeme vedieť, koho máme pred sebou. Lebo to, čo platí pre žiaka z majoritného obyvateľstva, často neplatí pre rómskeho žiaka. A tak z nepoznania, hoci aj s dobrým úmyslom, môžeme ako učitelia urobiť veľa chýb.

Motívom k napísaniu tejto príručky bolo pomôcť učiteľom náboženskej výchovy spoznať rómskych žiakov v kontexte rodinnej výchovy i adaptácie na školský systém.

Prvým krokom k tomu je poznať rómskeho žiaka. Poznať ho skôr, ešte pred nástupom do školy.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- ADAMOVÁ, Erika a kol. 2006. *Pracovný materiál pre nultý ročník základnej školy 3. časť*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 84 s.
- BAĎURÍKOVÁ, Zita. 2002. *Možnosti výchovného pôsobenia predškolských zariadení na rómske deti*. In: Predškolská výchova. Bratislava: Vychádza s príspevím Ministerstva školstva SR. roč. LVI, č. 4, 48 s. ISSN 0032-7220.
- BAĎURÍKOVÁ, Zita a kol. 2006. *Metodické námety pre učiteľov a asistentov učiteľov v materských školách 1. časť*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 183 s.
- BAĎURÍKOVÁ, Zita a kol. 2006. *Metodické námety pre učiteľov a asistentov učiteľov v materských školách 2. časť*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 94 s.
- BÁLINTOVÁ, Gabriela. 2004. *Humanizácia výchovy*. In: Predškolská výchova. Bratislava: Vychádza s príspevím Ministerstva školstva SR. roč. LVIII, č. 4, 48 s. ISSN 0032-7220.
- BAKOŠOVÁ, Zlatica. 2004. *Verejný ochranca práv. Práva dieťaťa a ich ochrana, 13. ročník cyklu konferencií „Dieťa v ohrození“*. Zborník z medzinárodnej konferencie konanej 10. 11. 2004 v Bratislave. [online] [cit. 2008-6-10] Dostupné na WWW: <<http://www.vop.gov.sk/files/File/Zborniky/pravadietata2004.pdf>>.
- BALVÍN, Jaroslav. 2004. *Výchova a vzdelávanie rómskych žiakov ako pedagogický systém*. Praha: Rodix. 207 s. ISBN 80-86031-48-9.
- BARTOŇOVÁ, Miroslava. 2000. *Přípravná třída pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí*. In: Predškolská výchova. Bratislava: Vychádza s príspevím Ministerstva školstva SR. roč. LV, č. 2, 48 s. ISSN 0032-7220.
- BARTOSZ, Adam. 2004. *Neboj sa Cigána*. Nižná Rybnica: Občianske združenie Romani vodži. 250 s. ISBN 80-969356-7-4.
- BELÁSOVÁ, Ľudmila. 2006. *Utváranie počiatkovej gramotnosti rómskych žiakov*. Prešov: Prešovská Univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta. 112 s. ISBN 80-8068-410-3.
- BEŠENYEI, Peter. 2009. *Rómske ticho*. Bratislava: Vydavateľstvo Don Bosco. 129 s. ISBN 978-80-8074-109-9.
- CABANOVÁ, Vlasta. 2006. *Kontext rodiny a spoločnosti v čase globalizácie alebo Potrebujeme zachovať tradičnú rodinu?* In: Rodina a škola. Bratislava: Parentes. roč. 54, č. 3, 32 s. ISSN 0231-6463.
- CABANOVÁ, Vlasta. 2006. *Kultúra a vyrovnávanie kultúrnych rozdielov v školskej edukácii*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 74 s. ISBN 80-8045-414-0.
- ČECHOVÁ, Daniela a kol. 2006. *Integrácia žiakov v podmienkach základných a špeciálnych základných škôl*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 109 s.
- ČERNICKÁ, Lívia. 2008. *Návrh koncepcie výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania*. In: Učiteľské noviny, Príloha UN. Bratislava: Štátny inštitút odborného vzdelávania. roč. LVI, č. 17, 32 s. ISSN 0139-5769.
- DE VITO, Joseph. 2008. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada. 512 s. ISBN 978-80-247-2018-0.
- ĎURDIÁK, Ľuboš. 2006. *Nultý ročník ako prostriedok podpory duševného zdravia*. In: Pán učiteľ. Bratislava: Ab Musica Liturgica. roč. 1, č. 11 – 12, 46 s. ISSN 1336-7161.
- GAVLÁK, Jozef. 2006. *Poznatky o problémoch rómskych detí*. In: Rodina a škola. Bratislava: Parentes, roč. 54, č. 5, 32 s. ISSN 0231-6463.
- GAVLÁK, Jozef. 2005. *Rómski žiaci a slovenčina*. In: Rodina a škola. Bratislava: Parentes, roč. 53, č. 10, 32 s. ISSN 0231-6463.
- HELMINGOVÁ, Helene. 1996. *Pedagogika M. Montessoriovej*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 216 s. ISBN 80-08-00281-6.

- HORŇÁK, Ladislav. 2005. *Rómsky žiak v škole*. Prešov: Prešovská Univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta. 357 s. ISBN 80-8068-356-5.
- HVOZDOVIČ, Ľubomír a kol. 2003. *Celodenné výchovné pôsobenie*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 79 s. ISBN 80-8045-296-2.
- IVANČO, Jaroslav. VANSÁČ, Peter. ADAM, Gejza. In: HETTEŠ, Miroslav., ADAM, Gejza., HLINIKOVÁ, Andrea. 2014. *Sociálny rozvoj s akcentom na zvyšovanie kvality sociálneho života v Slovenskej republike. Zborník z odbornej konferencie*. Bratislava: VŠZSP sv. Alžbety. 169 s. ISBN 978-80-8132-129-0.
- KOTEKOVÁ, Rastislava a kol. 1998. *Psychológia rodiny*. Michalovce: PeGas. 131 s. ISBN 80-967901-0-2.
- KOTVANOVÁ, Alena a kol. 2005. *Práva detí v rómskych komunitách*. Záverečná správa projektu „Terénny výskum dodržiavania práv dieťaťa detí z rómskych osád so zohľadnením ich diskriminácie a špecifických problémov“ finančne podporeného Úradom vlády SR v rámci Akčného plánu predchádzania všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie na obdobie rokov 2004 – 2005. [online] [cit. 2008-6-10] Dostupné na WWW: <http://www.snslp.sk/rs/snslp_rs.nsf/o/D58852A7D99BD186C1257185003FA3FF?openDocument>.
- KOVALČÍKOVÁ, Iveta a kol. 2005. *Pracovný materiál pre nultý ročník základnej školy, I. časť*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 201 s. ISBN 80-8045-383-7.
- KOVÁŘOVÁ, Edita., NIŽNÍKOVÁ, Jana. 2006. *Stratégie rozvíjania rómskych detí predškolského veku. Program celodenného pôsobenia*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 47 s. ISBN 80-8045-434-0.
- KOVÁŘOVÁ, Edita. 2002. *Nadácia pre rómske dieťa*. In: Predškolská výchova. Bratislava: Vychádza s príspevím Ministerstva školstva SR. roč. LVI, č. 4, 48 s. ISSN 0032-7220.
- KRIŽOVÁ, Oľga. 2003. *Súčasnosť a výchova*. In: Pedagogické rozhľady. Banská Bystrica: Metodicko-pedagogické centrú Slovenska, roč. 12, č. 3, 36 s. ISSN 1335-0404.
- LUKÁČ, Marek. 2015. *Rómovia a vzdelanie. Sociálne a edukatívne kontexty*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. Prešov. 134 s. ISBN 978-80-555-1243-3.
- MACZEJKOVÁ, Mária a kol. 2005. *Pracovný materiál pre nultý ročník základnej školy. Hudobno pohybová výchova*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 70 s.
- MACZEJKOVÁ, Mária a kol. 2000. *Prípravný – nultý ročník v základnej škole pre šesťročné deti nepripravené pre úspešný vstup do školy*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 78 s. ISBN 80-8045-218-0.
- MUJKOŠOVÁ, Eva. 2004. *Rodina a materská škola*. In: Predškolská výchova. Bratislava: Vychádza s príspevím Ministerstva školstva SR. roč. LVIII, č. 5, 48 s. ISSN 0032-7220.
- MUŽÍKOVÁ, Katarína a kol. 2005. *Pracovný materiál pre nultý ročník základnej školy 2. časť*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 170 s. ISBN 80-8045-384-5.
- NAGAJOVÁ, Jana., PORUBSKÁ Mária. 2004. *Rozvoj osobnosti detí predškolského veku, žiakov 1. ročníka ZŠ, detí zo sociálne znevýhodneného prostredia, klientov DSS s rôznym druhom postihnutia*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 30 s. ISBN 80-8045-334-9.
- NOVOTNÁ, Erika., PRUŽINSKÁ, Ľubomíra. 2006. *Piliere edukácie sociálne znevýhodnených žiakov*. Prešov: Prešovská Univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta. 199 s. ISBN 80-8068-486-3.
- OPRAVILOVÁ, Eva a kol. 1989. *Pedagogika pre 1. ročník stredných pedagogických škôl*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 208 s. ISBN 80-08-00067-8.
- PETRASOVÁ, Alica. 2003. *Využitie stratégie EUR ako prostriedku eliminácie funkčnej negramotnosti rómskych žiakov*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 95 s. ISBN 80-8045-307-1.

- PODHÁJECKÁ, Mária. 2006. *Edukačnými hrami poznávame svet*. Prešov: Prešovská Univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta. 219 s. ISBN 80-8068-514-2.
- PORTIK, Milan., NOVOTNÁ Erika. 2007. *Príprava učiteľa na edukáciu sociálne znevýhodnených žiakov*. Prešov: Prešovská Univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta. 266 s. ISBN 978-80-8068-722-9.
- POSSE Raul., MELGOSA, Julian. 2002. *Umenie výchovy*. Vrútky: Advent-Orion. 194 s. ISBN 80-88960-89-4.
- PROGRAM VÝCHOVY A VZDELÁVANIA V MATERSKÝCH ŠKOLÁCH. 1999. Bratislava: Ministerstvo školstva Slovenskej republiky. 208 s. ISSN 80-967721-1-2.
- ROHÁČ, Ján. 2006. *Základné právne pojmy pre asistentov učiteľov*. Prešov: Prešovská Univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta. 72 s. ISBN 80-8068-421-9.
- ROSA, Vladislav. 2003. *Špecifiká predškolskej výchovy a príprava na vstup do Európskej únie*. In: Predškolská výchova. Bratislava: Vychádza s príspevím Ministerstva školstva SR. roč. LVII, č. 6, 48 s. ISSN 0032-7220.
- SKOKANOVÁ, Anna. 2013. *Rómsky žiak v špeciálnej základnej škole a eventuality edukačnej influencie*. Bratislava: Sapientia, s. r. o. 167 s. ISBN 978-8089229-25-3.
- SPIŠIAKOVÁ, Livia. 2007. *Špecifiká práce s rómskym etnikom*. In: Učiteľské noviny. Bratislava: Štátny inštitút odborného vzdelávania. roč. LVI, č. 4, 32 s. ISSN 0139-5769.
- SYNEK, Bohumil. 2007. *Učitelia upozorňujú: Potrebujeme asistentov, ale aj psychologov*. In: Učiteľské noviny. Bratislava: Štátny inštitút odborného vzdelávania. roč. LVI, č. 2, 24 s. ISSN 0139-5769.
- ŠTEFANOVÁ, Eva. 2006. *Pripravenosť rómskych detí na školu*. Prešov: Prešovská Univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta. 112 s. ISBN 80-8068-448-0.
- ŠATÁNEK, Juraj. 2004. *Komunikácia v rodine*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied. 84 s. ISBN 80-8055-981-3.
- UČEBNÉ PLÁNY A UČEBNÉ OSNOVY PRE NULTÝ ROČNÍK ZÁKLADNEJ ŠKOLY. 2004. Bratislava: Ministerstvo školstva Slovenskej republiky. 19 s. [online] [cit. 2008-11-20]. Dostupné na WWW: <http://www.statpedu.sk/buxus/docs//Pedagogicke_dokumenty/zakladne_skoly/osnovy/UP_a_UO_pre_nul_roc_ZS.pdf>.
- TULEKOVÁ, Mária. 2004. *Didaktická hra ako jeden z možných postupov v edukácii rómskych žiakov*. In: Pedagogické rozhľady. Banská Bystrica: Metodicko-pedagogické centrá Slovenska. roč. 13, č. 2, 32 s. ISSN 1335-0404.
- ÚRAD SPLNOMOCNENCA VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY PRE RÓMSKE KOMUNITY. [online] [cit. 2009-02-18]. Dostupné na WWW: <<http://romovia.vlada.gov.sk/3548/fakty-o-romoch.php>>.
- VIKARTOVSKÝ, Ján. 2006. *Osobnosť učiteľa dnes a v minulosti*. In: Rodina a škola. Bratislava. Parentes. roč. 54, č. 3, 32 s. ISSN 0231-6463.
- WAGNEROVÁ, Eva. 2001. *Prepoklad školskej úspešnosti, eliminácia predsudkov*. In: Predškolská výchova. Bratislava: Vychádza s príspevím Ministerstva školstva SR. roč. LV, č. 5, 48 s. ISSN 0032-7220.
- ZELEIOVÁ, Jaroslava. 2006. *Koncentratívna pohybová terapia*. In: Pán učiteľ. Bratislava: Ab Musica Liturgica. roč. 2, č. 2, 38 s. ISSN 1336-7161.
- ZÖRKLEROVÁ, Renáta. 2005. *Pomôžme im, aby to dokázali sami*. In: Pán učiteľ. Bratislava: Ab Musica Liturgica. roč. 1, č. 2, 34 s. ISSN 1336-7161.

Obsah

Predslov

3

PETER BEŠENYEI

**Rómska misia. Päť prítomností vo vytýpovaných dielach medzi Rómami,
kde boli protagonistami alebo aktívne participovali
saleziáni dona Bosca na Slovensku
(1989 – 2019)**

Úvod	7
1 Dejiny Rómov	9
2 Súčasná situácia Rómov na Slovensku	24
3 Katolícka misijná prítomnosť v rómskych komunitách na Slovensku	42
4 Cesta z geta	53
Záver	83

RÓBERT NEUPAUER

**Integrálny rozvoj Rómov v kontexte pastoračnej práce
a sociálnej práce v Čičave, Lomničke a Veľkej Lomnici**

Úvod	95
1 Integrálny rozvoj Rómov	97
2 Sociálna práca v integrálnom rozvoji Rómov	123
3 Pastoračná práca v integrálnom rozvoji Rómov	145
4 Metodológia a metodika výskumu	156
5 Realizácia výskumu	169
Záver	243

ANDREA VALKOVÁ

**Rómsky žiak na hodinách náboženskej výchovy
na prvom stupni základnej školy**

Predhovor	271
Úvod	273
1 Rodinná výchova	275
2 Adaptácia rómskeho žiaka na školu	286
3 Pomoc pri adaptácii rómskych žiakov	297
Záver	313

Ing. Mgr. Peter Bešenyei, PhD.
Mgr. Róbert Neupauer, PhD.
PaedDr. Andrea Vaľková

RÓMSKA MISIA

Editor: Mgr. Martin Mekel

Jazykový redaktor: PhDr. Adriana Matoláková, PhD.

Návrh obálky a grafika: PhDr. ThLic. Juraj Gradoš, PhD.

V roku 2020 vydala Petra, n. o., Prešov. 1. vydanie

Tlač: Varínska tlačiareň

ISBN 978-80-8099-150-0